Rbl. 1.09

WILLIAM MANCHESTER

Kuppelrad

WILLIAM MANCHESTER

KRUPPI RELVAD

1587—1968

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT"
TALLINN 1974

Proloog

REICH'I ALASI

1914. aastal tapeti Sarajevos Austria ertshertsog Franz Ferdinand, ja sellest Euroopast, mida ta oli tundnud, elas ainult väike osa temast kauem. Salamõrvarid viisid maailma tasakaalust välja ja see on ainus põhjus, miks me mäletame nende ohvrit. Lühike ja lihtne tõde on see, et Franz Ferdinand oli olnud õel ja jonnakas mees – *Klotz*. Ent igal matusel on oma nukrad personaalsed üksikasjad, ning üks väikesi, kuid tülikaid probleeme, mis tekkis seoses ertshertsogi ootamatu surmaga, oli küsimus, mida pidid testamenditäitjad ette võtma tema Austrias Werfeni lähedal asuva jahimajaga. Nelisada aastat oli see maja (tegelikult tohutu suur villa) kuulunud Salzburgi peapiiskopile. Uues, valgustatud Euroopas aga oli vaimulik hierarhia ruumi teinud kroonitud peadele. Palvehelmeste tasane klõbin oli asendunud jahimeeste püsside järskude ja teravate paugatustega. Franz Ferdinand oli kõikidest oma puudustest hoolimata olnud suurepärane laskur. Oma jahimaja ümbruse loomadest kubisevates metsades oli ta purustanud kõik ulukite tapmise rekordid. Jahimaja oli täis trofeesid.

Sellepärast eeldasid sentimentaalsed viinlased, et Blühnbachi uus omanik peaks midagi teadma tulirelvadest. Kuid kaheksakümnetoaline loss maksis palju. Lõpuks leidis sellele probleemile hiilgava lahenduse Saksamaalt, Essenist pärit Gustav Krupp von Bohlen und Halbach. Gustav Krupp tundis relvi hästi. Ta oli tegelikult Euroopa juhtiv relvatööstur. Kruppid olid enesele otsinud uut maamaja, mis asuks kaugel tahmases ja haisvas Ruhri orus paiknevatest relvatehastest. Kruppi perekond ostiski selle jahilossi. Lossist avanes suurepärane vaade Austria Alpidele, mille ühe tipu aluses koopas arvati magavat legendaarne XII sajandi keiser Friedrich Barbarossa, kes on valmis Saksamaale appi tulema, niipea kui ülal tiirlevad mustad kaarnad teda hoiatavad, et esimese *Reichi*'i püha pinda ähvardab oht.

Ajaloo üldises käigus näib Blühnbachi müük vaevalt väärivat isegi joonealust märkust, kuid teatud mõttes oli see ajastule iseloomulik. Juba nüüdisaegse Euroopa koidikust peale olid sõjad ja sõjakuuldused salapärasele ja võimsale Kruppi dünastiale õitsengut toonud. Kruppi tehased tootsid soomusmasinaid, tääke, välisuurtükke, mürske, lahingulaevade soomust ja allveelaevu, kusjuures kasumid olid alati ülisuured. Pärast Franz Ferdinandi surma haarasid Keskriigid relvade järele ning avasid sellega Kruppidele tohutu turu.

Kõik oli Kruppide juures tähelepanuväärne: nende eluviis (kinnine), nende välimus (rebasetaoline), nende impeerium (rahvusvaheline) ja nende kliendid (riigipead), kuid kõige fenomenaalsem oli nende oskus alati teutooni tujudega kaa-

sas käia. Keskajal, kui Saksamaa oli nõrk, hakkasid Kruppid müüriga ümbritsetud Essenis oma tagasihoidlikku äri ajama. Orjameelsel Napoleoni perioodil kinnitas perekonnapea mütsi külge Prantsuse kokardi ja temast sai frankofiil. Järgmise poole sajandi vältel Saksamaa ärkas. Vallutuste trummid põrisesid 1870., 1914. ja 1939. aastal ning alati oli keegi Kruppidest see, kes oma perekonna alasil junkrutele mööku tagus. Võimatu on leida midagi võrdväärset sidemetele, mis ühendasid Saksa valitsusi Kruppi perekonnaga. Sada aastat olid nad lahutamatud partnerid ning sageli teineteise tööriistad. Ja kunagi varem polnud kooskõla nii ilmne kui 1945. aasta kohutaval kevadel, mil see sai saatuslikuks.

Kui Gustav ostis Blühnbachi, ei tulnud talle pähegi, et võib-olla ostab ta enesele hauakambri. Kolmkümmend üks aastat hiljem aga kujunes olukord just niisuguseks, sest kui kolmas *Reich* kokku varises, siis näis, et riik ja Kruppi dünastia hääbuvad koos. Kogu tolle erakordse kevade lamas abitu, halvatud perekonnapea niisama jõuetult nagu kogu rahvaski ühes ülemise korruse magamistoas ümbritsetuna tuhandetest täistopitud hirvepeadest, loomanahkadest ja luunikerdistest. Perekonda tema ümber ei olnud. Kaksteist aastat varem oli Gustav jõudnud kolossaalsele järeldusele, et Barbarossa uus nimi on Adolf Hitler, ja neli tema poega olid lahkunud kodunt, et füüreri „Mein Kampfis" kõigile saksa noortele esitatud üleskutse järgi saada „tugevaks nagu Kruppi teras" (*hart wie Kruppstahl*). Halvatu lastest – viiest pojast ja kahest tütrest – oli kohal ainult üks: kolmekümne kahe aastane nõrga tervisega Berthold – Oxfordi-haridusega teadlane, kes oli oma Müncheni penitsilliiniuuringute pärast *Wehrmacht*'ist vabastatud.

Kolmas toasviibija oli *Reich*'i kõige kuulsam naine. Tema nimi oli Bertha Krupp ja ta oli Gustavi abikaasa. Peaaegu pool sajandit oli ta olnud Saksamaa rikkaim inimene. Ta oli sündinud rõõmutus ja sünges Villa Hügelis, Kruppide kolmesajatoalises lossis Essenis, ning teda oli kasvatatud kuninganna Mary teutooni variandiks – ustavaks, majesteetlikuks ja sirgeks nagu küünal. Tema noorpõlves oli keiser Wilhelm II olnud peaaegu perekonnaliige. Keisril olid Villa Hügelis olnud oma toad, ta oli osa võtnud Bertha pulmast ning olnud Bertha vanima poja ristiisa. Hiljem oli Bertha rahvusvaheliselt tuntuks saanud. Maailm tundis teda kui Suurt Berthat, sest tema nime kandis keisriaegses sõjas kasutatud hiigelmortiir (*die dicke Bertha*, sõna-sõnalt „paks Bertha"), mis oli valmistatud Kruppi tehases, ja II maailmasõja ajal anti tema nimi Sileesias ühele Kruppi haubitsatehasele (*Berthawerk*). Selle tehase ehitajate ja töölistena kasutati juute Oświęcimi koonduslaagrist, ning ka laagri territooriumil paiknes Kruppi tehas, kus toodeti automaatrelvi.

Praegu usuvad paljud, et saksa töösturitel ei olnud valikut, et natsid sundisid neid kasutama igas vanuses ja mõlemast soost orjade tööjõudu ning et teistsuguse käitumise korral oleks neid endid hävitatud. See pole õige. Nürnbergi unustussevajunud dokumendikuhilatest ilmneb see üsna selgesti. Neist dokumentidest nähtub, et *Reich*'i töösturitel oli valikuvõimalus ja enamik neist ka kasutas seda võimalust:

„*Flick-Konzern* ei võtnud tööle naisi, sest töö oli nende jaoks liiga raske. Röchlingi rühmitus ei tundnud huvi välismaise tööjõu vastu . . . Hitler ise ei pidanud tol ajal otstarbekaks, et nii tähtis kontsern nagu Kruppi oma kasutaks välismaist tööjõudu . . . Himmler ei olnud nõus, et see väärtuslik tööjõuallikas, mida ta tahtis ise ära kasutada, leiaks rakendamist relvatööstuses."

Kruppi seisukoht oli teistsugune. Nagu näitavad firma sõjaaegsed aruanded, oli see perekonnakontsern veendunud, et „automaatrelvad on tuleviku relvad" (*automatische Waffen sind die Waffen der Zukunft*), ja kasutas suurt austust Kruppi nime vastu selleks, et panna Oświęcimi vangid – mehed, naised ja lapsed – oma tehastes rasket tööd tegema. Kui armee, kellele tegi muret Oświęcimi lähedus kõikumalöönud idarindele, keelas seal automaatrelvade tootmise, ei lasknud elujõuline ja ettevõtlik Esseni kontsern ennast sellest häirida. Nagu nähtub firma enese dokumentidest, „. . . tegi Krupp ettepaneku hakata Oświęcimi juba valmis tehaschoones tootma lennukiosi ja mürsusütikuid . . ."

1945. aastal näis Kruppi hegemoonia lõpule jõudvat. Nelja sajandi vältel oli see dünastia läbi elanud hullumeelsust, piinlikke seksuaalskandaale, sõjalise okupatsiooni alandust ja isegi maksujõuetust, kuid nüüdne verekarva uduloor oli kõigest hullem. Saksamaale oli laskunud Wagneri öö. Kolmekümneaastasest sõjast peale ei olnud enam midagi niisugust toimunud, kuid tookord olid Kruppid vähemalt kasugi saanud.

Pealinna raadios kuulutas Goebbels lakkamatult, et „Berliin jääb Saksa linnaks, Viinist saab jälle Saksa linn!" (*Berlin bleibt deutsch, Wien wird wieder deutsch!*), kuid iga tunniga sai üha selgemaks, et Austria oli *Wehrmacht*'i kiivreid ja säärsaapaid näinud viimast korda. Kuus kuud oli möödunud 1944. aasta 28. septembrist, mil kindral Jodl oli kritseldanud oma päevikusse sõnad „Must päev" (*Schwarzer Tag*). Nüüd, 1945. aasta aprillis, kõige julmemal kuul, olid kõik päevad mustad ja Kruppi perekond oli kõige enam kannatada saanute hulgas. Essen oli purustatud, mürsulehtritest uuristatud kõnnumaa. Bertha õde, kes samuti põlgas Hitlerit kui tõusikut, vahistati pärast füürerile 20. juulil 1944 tehtud atentaati; Bertha aadlikust õemees parun Tilo von Wilmowsky saadeti samal põhjusel Sachsenhauseni koonduslaagrisse; üks väimees lamas surnuna Venemaa lumes; üks õepoeg oli Atlandi ookeani põhjas, kuhu ta nagu pilkeks oli sattunud, kui üks Kruppi allveelaev torpedeeris Inglise laeva, millel teda parajasti sõjavangina Kanadasse viidi. Veelgi halvem – Bertha enese kolm poega olid *Reich*'i ohvitseridena kodunt lahkunud ja lahingusuitsu kadunud. Seiklushimuline ja atleetlik Claus oli hukkunud *Luftwaffe*'s 1940. aastal. Tema vend, vilajat kasvu enesessesüvenenud Harald, oli neli aastat hiljem Bukarestis Nõukogude vägede kätte vangi langenud. Ja Eckbert, perekonna pesamuna oli – olgugi et Kruppidele ei olnud see veel teada – hiljuti Itaalias surma saanud. Koos Gustaviga Blühnbachis viibivast Berthast oli saanud lihtne haigepõetaja, „siibri" allapanija. *Götterdämmerung* osutus halvemaks kui ette kuulutatud; see oli ka palju vulgaarsem.

Võib väita, et halvatus oli Gustavi karjäärile sobiv lõpp. Kogu tema elu oli olnud preisi jäikuse paroodia. Et talvel reibas olla, hoidis ta kontoris temperatuuri 13 °C ja oma Hügeli kabinetis 18 °C. Bertha, kes teisel pool kirjutuslauda oma sotsiaalsete probleemidega tegeles, oli mähitud karusnahkadesse; veel praegugi on need ruumid jahedad. Kurikuulsad olid Villa Hügeli dineed. Gustav pooldas kiiret einetamist. Mõned külalised mäletavad, et kui nad püüdsid laskuda meeldivasse vestlusse, siis haarati neil taldrikud eest ära. „Süüa tuli nii kiiresti, et hammastel hakkas valus," meenutab keegi külalistest. Gustav ise sõi märkimisväärselt osavasti ja kiiresti ning pidas vestlust söögilauas ebatõhusaks.

Tõhusus oli tema religioon. Üks tema veidramaid harrastusi oli rongisõiduplaanidest trükivigade otsimine. Leidnud mõne vea, haaras ta telefonitoru ja hur-

jutas raudteevalitsust. Kui ta hommikul asus oma kontorisse sõitma, pidi autojuhil mootor käima: ta ei tahtnud kaotada neid sekundeid, mis oleksid kulunud süütevõtme pööramiseks. Hügeli külalised kogesid, et nende võõrustaja heidab magama täpselt kell 10 õhtul; kell 9.45 sosistas keegi teenritest neile kõrva, et on aeg lahkuda.

Esseni-välise maailma jaoks oli tähtsam Gustavi täielik lojaalsus riigipea suhtes. Polnud kuigi oluline, kes riigipea oli. Pärast seda kui keiser 1918. aastal mõõpakku läks, jäi Gustav keisrile truuks ja saatis igal aastal Wilhelmi sünnipäeval Doorni kirja, milles kinnitas oma lojaalsust. Ent samal ajal lahkus ta pigemini toast kui kuulas midagi halvustavat Weimari vabariigi presidendi kohta. Kui esile kerkis Hitler, sai Gustavist ühe kaastööstüri ütluse järgi „supernats" *(Obernazi)*. Ta oli täiesti valmis leppima tagajärgedega, mida tema uus usk enesega kaasa tõi. Kui Clausi lennuk Eifeli mägedes puruks kukkus, avaldas üks sõber kaastunnet. Isa vastas jäiselt: „Mu pojal oli au füüreri eest surra." (*Mein Sohn hatte die Ehre, für den Führer zu sterben.*)

Robot, fanaatiline parteiliider, kuldse parteimärgi uhke kandja – niisugusena tundis Gustavit liitlaste luure. Ajal, mil ta oigas oma Blühnbachi sulgvaiba all, otsisid agendid teda mööda Euroopat taga, sest koos Göringi ja Ribbentropiga seisis ta sõjaroimarite nimekirja tipus. Gustav oli niisuguse asjaga juba tuttav. Nagu Wilhelm, nii oli ka tema pärast I maailmasõda sõjaroimariks kuulutatud, ja kui prantslased 1923. aastal okupeerisid Ruhri, vangistasid nad Gustavi. Nüüd aga olid liitlased otsustanud, et tema elu peab lõpetama Nürnbergi poomisnöör.

Ent siiski leidus mõningaid silmatorkavaid ebakõlasid. Ükski inimene ei ole tegelikult robot. Gustavi ekstsessidki on kahtlased. Nagu keiser, kes oma uhkeldava kõnnakuga maskeeris sügavat häbitunnet kärbunud käsivarre üle, nii püüdis ka Gustav olla see, kes ta ei olnud. Väljaspool Hügelit pettis ta sellega peaaegu kõiki; tema poegade sõbrad hüüdsid teda „sõnniks", mis tegi talle ilmset heameelt. Kuid ükski mees ei näinud välja vähem sõnnitaoline kui tema. Perekonnas oli tal absurdne lastetoa-hüüdnimi Taffy. Taffy oli habras, elegantne ja oma naisest peajagu lühem. Teda oli koolitatud diplomaadiks ja ta oli säilitanud diplomaadi peened kombed.

Kui siit järeldub, et temas oli midagi võltsi, siis on see järeldus õige. Nelikümmend aastat mängis ta teatavat kindlat osa. Ta poseeris firma omanikuna, ilma et tal oleks olnud ühtki aktsiat, ja ta teeskles Kruppi, kuigi ta enne kolmekümne kuue aastaseks saamist ei olnud kohanud ühtegi sellenimelist inimest.

Tõeline Krupp oli Bertha, kes kuueteistkümneaastaselt päris oma isa laialdase tööstusimpeeriumi. Et niisugune võim naise kätes oli *Vaterland*'is mõeldamatu, siis abiellus Bertha Gustav von Bohlen und Halbachiga. On põhjust arvata, et kosjasobitaja oli keiser ise; noore Bertha relvatehastel oli Saksamaa jaoks hindamatu väärtus ja Hügelis peetud pulmapeost võtsid osa kõik tähtsamad Saksa sõjaväelased. Pärast abiellumistseremooniat kuulutas Wilhelm oma ninahäälega, et nüüdsest peale on Gustavi perekonnanimi Krupp von Bohlen und Halbach. Rahvasuus lühenes see varsti Kruppiks, kuid keiser ise kõnetas noort abielumeest sõnadega „mu kallis Bohlen" ja ükski keiserlik edikt ei saanud Gustavi soontesse pumbata grammigi Kruppi verd. Tema ellujäänud pojad räägivad temast tänapäevani kui prints-abikaasast (*Prinzgemahl*).

See tekitab segadust. Ja mida sügavamale Kruppi perekonnalukku sukelduda, seda hägusemaks vesi muutub. Kuid 1945. aastal ei olnud võidukatel riikidel tahtmist niisuguste keerukustega jännata. Silmapaistvate advokaatide grupp, mida juhtis Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu liige Robert H. Jackson, koostas juba Kruppi toimikut. Varsti jõudsid Ameerika väed Blühnbachi. Gustav toimetati valve all lähedal asuva maantee äärsesse võõrastemajja, kus Bertha jätkas tema põetamist. Võõrastemaja juures peatusid autobussid ja bussijuhid olid Berthale mõnikord abiks määrdunud voodipesu vahetamisel, kuid muus osas pidi ta üksi toime tulema, sest Berthold oli läinud edasilükkamatuid perekonnaasju ajama.

Juristid jätkasid toimiku koostamist. Neil kulus aega, enne kui nad avastasid, et võõrastemajas on vale Krupp. Just Gustav oli neid kummitanud. Tema oli nende arvates deemon, sest ta oli nii kaua firmat juhtinud. Oli tõsi, et siis, kui Hitler Poolale kallale tungis, oli prints-abikaasa juhipositsioon veel väga tugev. Pärast seda aga matsid ööpimedus ja udu *Reich*'i enda alla ning liitlased ei teadnud, et Essenis oli toimunud juhivahetus. 1940. aastaks, Clausi surmasaamise ajaks, oli Gustav juba üsna raugastunud. Enamiku vahepealsetest aastatest oli perekonnapea olnud Bertha ja Gustavi vanim poeg (kes jäi perekonnapeaks kuni oma iseäraliku surmani 1960-ndate aastate teisel poolel).

Tema nimi oli Alfried Felix Alwyn Krupp von Bohlen und Halbach.

Siinkohal tuleb hetkeks laskuda eespool nimetatud hägusesse vette, et heita kiire pilk Kruppide perekonnanimedele. Keisri 1906. aasta abieludekreedi järgi pidi tulevikus ainult vanima meessoost perekonnaliikme nimi olema Krupp von Bohlen und Halbach. Claus, Berthold, Harald, Eckbert ja nende õed kandsid oma isa perekonnanime. Ka nende vanem vend sai ristimisel sama nime. Ta jäi Alfried von Bohleniks isegi pärast 1942. aasta 31. märtsi, mil temast sai firma *Vorsitzender des Vorstandes*, direktorite direktor. Tema enda dokumendid näitavad, et direktorina ta „. . . rakendas koonduslaagrite juute kõige mitmekesisemates töökohtades, sealhulgas Friedrich Kruppi Bertha-tehases Markstadtis Breslau lähedal, Oświęcimi koonduslaagris, koonduslaagrites Wüstegiersdorfis, Riespotis Breemeni lähedal ja Geisenheimis, Elmagis (*Elsässische Maschinenbau* A. G.) ja Esseni (Humboldtstrasse) laagris".

Nagu rääkis üks Alfriedi töölistest, kes Nürnbergis kutsuti tunnistajapinki asjatus lootuses, et tema tunnistus võiks kaitsele kaasa aidata, valitsesid viimati nimetatud laagris ülimalt halvad tingimused isegi veel pärast seda, kui oli ilmne, et *Reich* oli sõja kaotanud: „. . . Krupp pidas oma kohuseks sundida 520 juudi neiut, kellest osa olid veel peaaegu lapsed, töötama kontserni südames Essenis kõige julmemates tingimustes."

Alfriedi enda sõjaaegsed sõnad näitavad, et ta kasutas oma erilisi suhteid Berliiniga, hankimaks algul juute ja seejärel lepinguid, mida sai täita ainult piiramatu tööjõuvaruga firma. Ja see varu oli tal tõepoolest peaaegu põhjatu. Oświęcimi vangid moodustasid sellest ainult murdosa. Tema paberid näitavad, et lisaks saksa töölistele oli tema käsutuses 69 898 välismaa töölist, 23 076 sõjavangi ja 4978 koonduslaagrivangi (viimased peaaegu eranditult juudid). Oma 97 952 orjaga oli ta Ruhri valitseja. Kuid tal puudus veel kroon. Ta tahtis seda saada ja natsionaalsotsialismi ideoloogide silmis oli ta seda väärt. Gustavi seisund oli ilmselt lootusetu. Oli aeg Kruppi kõrge tiitel loovutada. Ainuvalitsus oli perekonnatraditsioon

ning juba 1941. aastal olid Gustav ja Bertha kokku leppinud, et järgmiseks tööstusmonarhiks saab Alfried, kui ta laseb end lahutada talle ebasobivast naisest – mida ta ka kähku tegi.

Kuid kõige pärandamine ühele lapsele oli ebaseaduslik; see oleks teised nende osast ilma jätnud. Läks vaja erakorralisi abinõusid ja 10. augustil 1942 saabus Alfried – pikka kasvu, kongis ninaga keskealine mees, kes väliselt väga sarnanes ema-emaga – asja arutamiseks füüreri maa-alusesse peakorterisse Ida-Preisimaal. Füürer kuulutas: „Firma *Fried. Krupp,* mis juba 132 aastat on olnud perekondlik ettevõte, väärib ülimat tunnustust oma võrreldamatute saavutustega Saksamaa sõjalise võimsuse tugevdamise alal. Sellepärast on minu soov, et see ettevõte jääks ühe perekonna omandiks."

Hitleri allkirjaga sai sellest dekreedist ainulaadne seadus, *Lex Krupp.* Alfried oli nüüd oma ema ainus pärija. Ühtlasi ristis Hitler ta Kruppiks, ja kui Ameerika Ühendriikide 9. armee 11. aprillil 1945 vallutas Esseni, leidis ta Alfriedi masti külge seotuna füüreri ja *Reich*'i nimel tegevust jätkamas.

Nõnda siis oli Alfried see, kes istus Nürnbergis süüpinki ning kelle üle mõistsid kohut kolm Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu liiget. Alfriedi süüdistati agressiivse sõja kavandamises, okupeeritud maade rüüstamises ja eelkõige kuritegudes inimsuse vastu – orjade tööjõu kasutamises, mis oli süüdistuse tuum. Agressiooni suhtes mõisteti ta õigeks, sest see, nagu tribunal otsusele jõudis, oli toimunud Gustavi ajal. Muu osas aga leiti ta olevat süüdi ja talle määrati kaksteist aastat vangistust koos kogu varanduse konfiskeerimisega.

Süütöendid tema vastu olid nõnda rabavad, et kõik liitlased nii idas kui ka läänes kindlalt otsustasid puhastada Euroopa Kruppi nimest. Dünastia omandit tükeldati süstemaatiliselt; demonteerijad tõmbasid pikkade kriidipulkadega jooni tehaste põrandatele, jaotades seadmeid ja masinaid nende rahvaste vahel, kes olid natside okupatsiooni läbi kõige rohkem kannatada saanud, Alfried ise aga istus vangirüüd kandes Landsbergi kindluses, kus Hitler oli kaks aastakümmet tagasi kirjutanud oma „Mein Kampfi".

*

Tollal ei oleks mitte keegi võimalikuks pidanud, et viis aastat hiljem on Alfried jälle oma varanduse peremees või et kakskümmend aastat pärast Adolf Hitleri kuulsaimaks tööstusprotežeeks saamist on ta Euroopa rikkaim mees, Ühisturu võimsaim tööstur. Isegi teda ennast üllatas, et ta nii kiiresti oma endise seisundi tagasi sai. Oli olnud aeg, mil ta arvestas, et ainuüksi Esseni varemete koristamiseks kulub viiskümmend aastat. Mitte kunagi aga polnud ta kahelnud, et ükskord saabub lunastus ja lõpuks vabastatakse ta süüdistusest. Pärast Nürnbergi kohtuotsust kavatses Friedrich von Bülow – kaasvang, kes oli juhtinud Kruppi orjatööprogrammi – organiseerida põgenemist. Bülow' sõnade järgi oli Alfried selle ära keelanud ja rahulikult öelnud: „Aeg seab kõik korda."

Pealtnäha tundus see olevat absurdne optimism, kuid Alfriedi usku õigustasid silmatorkavad paralleelid Kruppi saaga ja Saksamaa ajaloo vahel. „Pärast keisri lahkumist sai neist Saksamaa esimene perekond," ütles mulle kord üks Villa Hügeli teener. Mõnes suhtes oli Kruppide esikohaõigus suurem kui Hohenzollernite oma, ja kui 1940-ndad aastad lõpule jõudsid, algas Saksamaa uus tõus. Riigi

taassünni majandusime oli alanud. Alanud oli ka külm sõda ja NATO diplomaadid tahtsid Saksamaad oma kilda.

Suur alliansi, mis oli kujunemas Nõukogude Liidu vastu, vajas eelkõige Ruhri võimsust. See tähendas Alfriedi. „Ruhr on Essen," ütlevad sakslased, ja „Essen on Krupp" ning „Kui Saksamaa õitseb, siis õitseb ka Krupp" (*Wenn Deutschland blüht, blüht Krupp*). Teoreetiliselt oli Alfriedist möödaminekuks kaks teed. Esimene nendest oli natsionaliseerimine. Kuid sellele oli vastu isegi Briti leiboristlik valitsus. Teine tee oli sundemigratsioon. Kuigi üks Ameerika Ühendriikide valitsuse liige oli soovitanud, et „Ruhri ei tuleks jätta ühtki sakslast", ei olnud see plaan teostatav ega soovitav ja pole mingeid andmeid, et tõsiselt oleks kaalutud mõnda muud lahendust, enne kui Ameerika Ühendriikide ülemkomissar John J. McCloy seitse kuud pärast Korea sõja puhkemist lahendas probleemi ajaloolise armuandmisaktiga ja Alfriedile tema omandi tagastamisega.

See akt andis pennita vangile tagasi tema endise kõrge seisundi. Võti Euroopa suurima varanduse juurde pääsemiseks oli nüüd jälle Kruppi perekonna liikme käes.

See oli erakordne varandus ja on seda ka praegu.

*

Kesk-Euroopat hõlmavad sädeleva musta vööna suured kivisöemaardlad, valmis vabastama eneses peituvat energiat. See hindamatu maavarasoon, milleta tööstusrevolutsioon oleks võimatu olnud, saab alguse Walesist ja lõpeb Poolas. Temas ei ole aga midagi ühetaolist. Prantsusmaal ja Belgias erinevad kivisöekihid tohutul määral niihästi söe saagise kui ka kvaliteedi poolest ning Saksimaa ja soone lõpus oleva Poola Sileesia vahel paikneb ulatuslik tühi maa-ala. Tiaara kõige väärtuslikum kalliskivi on aga igas suhtes see Saksamaa nurk, kus Rein väljub mägede vahelt ja pöördub läände, Hollandi tasandike poole. Siin suubub suurde jõkke aeglaselt voolav, reostatud veega lisajõgi – keemikute hinnangu järgi käib selle jõe vesi kaheksa korda inimkehast läbi –, mis saab alguse Sauerlandis, rohkem kui sada miili suubumiskohast ida pool. See jõgi on Ruhr. Veeteena on ta nüüdisajal tähtsusetu. Nii tähtsusetu, et juba ammu on ta kaotanud ainuõiguse oma nimelegi. Nime „Ruhr" all mõtleme tegelikult seda jõge ümbritsevat maa-ala, ja sellega on lugu hoopis teistsugune. Selles piirkonnas kaevandavad sakslased niisama palju kivisütt ja toodavad rohkem terast, kui seda tehakse kogu ülejäänud mandril. Seos kivisöe kaevandamise ja terase tootmise vahel ei ole juhuslik. Ruhr on Euroopa põhiline koksiallikas ja urbne rabe koks – puhas süsinik, mis jääb järele, kui kivisöest kuumutamise teel eraldatakse gaasid – on asendamatu abivahend terase tootmisel rauast.

Ruhri üle valitseb vähem kui tosin „korstnaparunit" (*Schlotbarone*). See nimetus on tabav. XIX sajandil astusid nende perekonnad hääbuva feodaalaristokraatia asemele. Kruppide juhtimisel kasutasid töösturid sakslaste sisseharjunud kuulekust oma olemasolu eest võitlevate ametiühingute purustamiseks ning töölised muutusid allaheitlikeks ja paikseteks. Isegi nüüdisajal tahab tüüpiline Ruhri tööline oma elu ära elada nähtavuskauguses sellest kirikust, kus ta ristiti.

Hoolimata oma tähtsusest on Ruhr pisitilluke piirkond, üksnes täpp Euroopa kaardil. Elektrienergiat saab ta isegi Aachenist, Schwarzwaldist ja Šveitsist, kuid

tema pindala moodustab vähem kui ühe protsendi Lääne-Saksamaa pindalast. Ka siis, kui võtta arvesse kõik tehased ja kõik kaevandused, ei ole ta suurem kui New York. Mööda Dortmund–Düsseldorfi autoteed saab suurema osa temast kolme tunniga läbi sõita ning kuulsate trammidega on ta läbitav ühest otsast teise. Sise-Ruhr – viisteist üksteisega kokkusulanud linna – hõlmab ainult kakssada ruutmiili. Nagu 1940-ndate aastate alguses näitasid Kuninglikud Õhujõud, on ta ehetöttu suhteliselt kergesti rünnatav. Kuid kontsentreeritusel on ka teine külg. Tema all oleva geoloogilise anomaalia hiilgava ärakasutamise tõttu on Ruhrist saanud, nagu kirjutas Gustav Stolper, „tööstuslik organisatsioon, millele kompaktsuse ja intensiivsuse poolest ei ole maailmas võrdset". Saksa leidlikkus on Ruhrist teinud mandri kõige aukartustäratavama majandusliku jõu, mille poliitilist mõju on tunda saanud viis eurooplaste ja kolm ameeriklaste sugupõlve. Oma jõust teadlikena pigistasid „korstnaparunid" nii teise (keisrite) kui ka kolmanda (Hitleri) *Reich*'i ajal Berliinilt välja olulisi kontsessioone ning Saksa mõõk sepistati viimase saja aasta vältel kolm korda just Ruhris. „Saksa impeeriumi aluseks," märgib John Maynard Keynes, „on pigemini olnud kivisüsi ja raud kui veri ja raud."

Fraas „veri ja raud" on osutunud meeldejäävamaks, sest ta on meelierutavam. Põrisevad trummid ja säravad medalid on romantilisemad kui arvutuslükatid ja sudu ning üldkokkuvõttes on ajaloolased neid rohkem soosinud. Koolilastele õpetatakse, et Sparta võitis taplusi, sest ta saatis lahinguväljale paremaid sõdureid. Tundides ei räägita aga hiljutistest uuringutest, millest on selgunud, et Sparta vaenlaste käsutuses olid ainult pronks ja pehme taotud raud, samal ajal kui spartalased ise olid varustatud suurepärasest terasest mõõkadega, mis andsid neile otsustava eelise. Elukutselised sõdurid oskavad paremini niisugust vahet teha. Päevil, mil Ruhr paiskas välja vapustaval hulgal tanke, suurtükke, mürske, lennukeid ja allveelaevu, hindas Saksa kindralstaap seda arsenali täiesti vääriliselt. See moodustas mõlemas maailmasõjas tema strateegia aluse.

Tänapäeval toodab Ruhr relvi vähe. Temast on saanud Euroopa Majandusühenduse ning – Kruppi firma tohutu suuruse ja tehnilise vilumuse tõttu – kogu maakera vähearenenud riikide „jõujaam". Parunid on tugevamad ja rikkamad kui kunagi varem ning vaatavad lootusrikkalt tulevikku. Järelepärimine nende mineviku üle neile ei meeldi ja nad panevad seda isegi pahaks. Meil ei ole aga võimalik mõista tänapäeva, kui me ei kanguta lahti kaasi ega piilu kinnipitseeritud salakäikudesse ja mälestustesse. Et Kruppi Ruhri mõista, peame teadma niihästi seda, mis ta on, kui ka seda, mis ta on olnud.

*

Ruhr, mida me tänapäeval tunneme, on vaevalt sada aastat vana. Armeenlased tootsid taotud rauda peaaegu kolm tuhat aastat tagasi ja kõrgahi ilmus Euroopasse keskaja lõpupoole. Saksamaale aga jõudis industrialiseerimine hilja, ja kui see kord sinna jõudis, oli selle mõju sügaval Saksamaa ajaloos peituvate põhjuste tõttu vapustav.

Isegi nüüdisajal on suurele osale Saksamaast iseloomulikud tihedad metsad; Euroopa kirjutatud ajaloo koidikul oli kogu see maa üksainus tohutu suur džungel. Rein oli Caesari eelpost. Alad, mis asusid teisel pool seda jõge, ei saanudki tema impeeriumi osaks. Gallias olid teed, mida mööda marssides tema leegionid

vallutasid tulevase Prantsusmaa ja andsid sellele poliitilise ühtsuse. Idapoolsetes radadeta ürgmetsades oli niisugune marssimine võimatu ja see pani aluse kurvale sündmuste ahelale. Saksamaa jäi vormituks ega kujunenud keskajal rahvusriigiks. Kolmekümneaastane sõda jättis ta ilma renessansist. Võimul oli umbes kolmsada iseseisvat vürsti (ja kusagil ei olnud killustatus nii suur kui Ruhris), kes Prantsuse revolutsiooni ajal tegid lõpu pooleldi väljakujunenud natsionalismile ja 1848. aastal lämmatasid liberalismi. Siis näitas Preisimaa, „*Reich*'i algrakk", nagu Hitler teda nimetas, sellele pöörasele riikide segadikule oma sõjalist jõudu ja lõi ühtsuse ilma demokraatiata. Selle rõõmutu loo ülejäänud osa on tuttav: parlamentaarsete traditsioonide puudumine tegi Wilhelmi *Reichstag*'ist farsi, hukutas Weimari vabariigi ja põhjustab tänapäeva Bonnis närivat hirmu.

1

MÜÜRIGA ÜMBRITSETUD LINN

Esimese Kruppi nimi oli Arndt ja tema päritolu kohta ei ole midagi kindlat teada. Perekonnaloo uurijad arvavad, et ta põlvnes Kroppeni- või Kropi-nimelistest hollandlastest, kes eelmisel sajandil olid elanud Reini alamjooksul, kuid see on puhtakujuline oletus. Kõik, milles me võime olla kindlad, on see, et 1587. aasta jaanuaris kirjutas ta oma nime Esseni kaupmeeste registrisse, ja isegi selles pole kuigi suurt selgust, sest ta käekiri oli kohutav. Allkirja järgi võis tema nimi olla niihästi Krupp kui ka Krupe, Kripp või Kripe.

Ent nii puudulik kui Arndti kalligraafia ka oli, näitas see ometi, et tegemist oli küllaltki tähtsa mehega. Ja veel, ta ei oleks saanud astuda kaupmeeste gildi, kui tal poleks olnud mõningaid jõukuse tunnuseid. Seda ei oleks lubatud.

Peaaegu kindlasti ei olnud Arndt kuivetu nagu hilisemad Kruppid. Ta oli XVI sajandi saksa kaupmees ja selle klassi esindajate kommetest on meile üsna palju teada. Eelkõige olid nad suured söömarid. Vöö ümbermõõt oli jõukuse tõend; meest, kes suutis oma naabritest rohkem süüa, imetleti kõikjal.

Niisiis ilmub Arndt meie kujutlusse ränkraskelt astudes. On XVI sajandi lõpp. Saanud X sajandil linnaks, on Essen Hansa Liidu liikmena jõudnud viie tuhande elanikuni, mis näib küll olevat vähe, kuid teeb temast tegelikult Euroopa ühe suurema ja tihedamini asustatud linna. Nüüd on Hansa Liit juba mõnda aega alla käimas. Pealinn Lüübek on kurnatud pikast sõjast Rootsiga (1563–1570), Hollandi sadamad laienevad ja Atlandi ookean on avatud kaubaveoks, mis ei tarvitse nüüd toimuda mööda Saksamaa jõgesid. Ent Essen on säilitanud oma õitsengu. Eemalt vaadatuna on tema siluett nagu Bruegheli külluslik nägemus. Tema kolmekümne jala kõrguse ja peaaegu niisama paksu sakilise müüri kohal kõrguvad taeva taustal nõeljad tornid ning nende alt paistavad kaupmeeste suurte, viiekorruseliste, jämedatest palkidest ehitatud ja krohvitud majade viilkatused.

Lähemal vaatamisel aga ei olnud Essen nii meeldiv. Iga jalg maad seespool linnamüüri oli väärtuslik. Majad nõjatusid just nagu joobnult üksteise vastu; nende väljaulatuvad ülemised korrused – iga järgmine kaugemal kui eelmine – heitsid varju all olevatele kitsastele tänavatele. Sillutamata uulitsatel uitasid kariloomad; aeg-ajalt puhkesid kohutavad tulekahjud. Müürist hoolimata tungisid linna hundid. Öö oli hirmuaeg. Pärast pimeduse saabumist ei läinud keegi hädavajaduseta majast välja, sest seal luurasid röövlid.

Hundid ja röövlid olid kahtlemata tüütud, kuid keegi ei osanud tähele panna suuremat pahet – puhtuse täielikku puudumist. Rikkad perekonnad leevendasid jäätmete haisu roosilehtede ja lavendliga ning asusid muid asju ajama. Tagajärjed olid paratamatud. Alatasa puhkesid taudid. Epideemiad pandi patu arvele, tervenemise põhjuseks arvati olevat tagasipöördumine vaga eluviisi juurde ja tsükkel kordus, ilma et keegi oleks sellest mingit tulu saanud. Arndt Krupp aga oli erand. Geniaalse pilguga nägi ta võimalust epideemiast kasu lõigata. Kaksteist aastat pärast seda, kui ta oli asunud elama ühte Esseni Soolaturu äärsesse majja, puhkes muhkkatk. Südasuvine katk oli keskaja suurim õudus ja Essenit tabas see eriti rängalt. Katkust haaratud majad isoleeriti ja terved inimesed neis jäeti koos haigetega mädanema. Leidnud endalt tõvemärgi, varitsesid deliiriumis mehed naisi ja vägistasid neid oma viimastes krampides. Öösiti kriiksusid tänavatel kõrgeid laibakoormaid kandvad surnuvankrid; väljaspool linnamüüri veeretasid poole aruga joodikud alasti laipu massihaudadesse. Siis jätsid linnavalitsuse ametnikud oma töö. Linn haises oksest, uriinist ja roojast. Katku ägenemisel haaras Essenit paanika. Inimesed müüsid oma kinnisvara hinna eest, mida oli võimalik saada, ja asusid viimset pidu pidama. Arndt, kes lootis katku üle elada, ostis linnaväravate tagant kokku ulatuslikke „aedu ja karjamaid" (*Gärten und Trifte*) ning omandas seega maatükke, mis veel peaaegu neli sajandit hiljem kuulusid perekonna impeeriumi koosseisu.

Absurdne oleks arvata, et Arndt oli ettenägelik. Kui me esimese Kruppi sajandite hämust esile maname, siis näeme ainult nutikat kaupmeest, kellel oli terav pilk soodsa võimaluse tabamiseks. Ehkki ta hiljem astus seppade gildi liikmeks, ei leidu mingit märki sellest, et tal oli kavas tööstürite dünastiat rajada. Kui tal tõepoolest oleks olnud niisugune plaan, siis oleks ta tegutsenud teises suunas. Juba aastaid oli kivisütt paatidega mööda Reini alla Madalmaadele kütteks veetud. Arndt ei pööranud sellele endele tähelepanu. Ta ei ühinenud ka nendega, kes Ruhri jõest lõuna pool olevates mägedes veejõul vasaraid ja lõõtsasid käitasid ning sealsest rauamaagist taotud rauda tootsid. Lõõtsad olid nüüd juba nii suured, et maagist väljasulatatud rauda oli võimalik valada, nagu alati oli valatud pronksi, ning Düsseldorfist neljateistkümne miili kaugusel olevates Solingeni töökodades karastasid ja poleerisid mõõgasepad Saksa rüütlite jaoks mõõku.

Arndtil ei olnud sellega midagi pistmist. Ta ei olnud relvameister, vaid kaupmees. Ta oli jõukas, kuid mõeldes temast kui ärimehest, peame meeles pidama, et ta ei olnud nüüdisaegne ärimees. Võib kujutleda, et tema palgaliste nimekiri oli üsna väike. Tegelikult ei vajanud ta võib-olla üldse võõraid abilisi, sest peaaegu otsekohe pärast Essenisse saabumist abiellus ta Gertrud von der Gatheniga, kes kiires korras sünnitas talle neli terast last. Kasvades õppisid lapsed ühtlasi ka kaupadega ümber käima, sest olgugi et kauplemine (peamiselt kariloomade, veini ja viinaga) oli Arndtist teinud linna ühe rikkama mehe, ei olnud tal omaette kaup-

lust; äriasju aeti ja arvet peeti kas tema maja alumisel korrusel või maja ees tänaval. Ühesõnaga, ta oli tüüpiline keskaja ettevõtja. Kogukondades, millele olid iseloomulikud väikesed poed ja kujunemas olevad tööndusettevõtted, moodustasid nende omanikud üheda oligarhia. Neile kuulusid tänavad, nad korraldasid laatu, hoolitsesid linnamüüri parandamise eest ja näitasid juutidele kätte nende õige koha. Isegi kogukonnaametnikud olid nende määrata – ja ametnikeks valiti harilikult sugulased. Valitsev klikk oli praktiliselt suletud korporatsioon ja Arndti kiire tõusu selle ladvikusse saame panna ainult tema katkuaegse erakordse õnne arvele.

See ei ole ainuüksi pilt 1600. aasta Essenist; selline oli Essen veel peaaegu kaksada aastat, kuni XVIII sajandi lõpuosa poliitiliste ja majanduslike revolutsioonideni. XX sajand on nii plastiline, et meil on raske mõista, kui muutumatu oli kunagine tsivilisatsioon Kesk-Euroopas. Oma aja kultuuri tõusud ja mõõnad ei puudutanud teda peaaegu üldse. Mujal koitis ja valgustas inimkonna silmapiiri mõistuse ajastu. Siia ulatusid sellest ainult ähmased kuuldused. Pikad sajandid venisid vaiksetena, tuimadena, külmadena ja jäikadena. Vürstid surid, palgasõdurite salgad marssisid edasi ja tagasi, kuid ühiskond, eriti kaupmeeste ühiskond jäi tardunuks. Distsiplineeritud, häirimatu, muudatuste suhtes vaenulik, kiivalt oma privileege kaitsev kaupmeeste klass sigitas ühe generatsiooni teise järel ja kõik need olid täpselt oma eelkäijate sarnased. Üksikisikute varandused kasvasid ja kahanesid, kuid edu ja ebaedu piirid olid täpselt määratletud. Isegi mitte üldrahvalik õnnetus ei olnud kuigi suurel määral suuteline väljakujunenud korda kõigutama.

Kolmekümneaastane sõda oligi selline õnnetus. Aastail 1618–1648 oli Saksamaa viie võõra – Taani, Rootsi, Hispaania, Prantsuse ja Tšehhi – armee verine jalamatt. Külasid hävitati sadade kaupa ja kõikjal hukkus üks kuni kaks kolmandikku elanikkonnast. Paljudes laastatud piirkondades jäid inimesed ellu ainult tänu kannibalismile; emad sõid oma sülelapsi, nälgivad rahvahulgad lõikasid võllapuudelt maha sooje laipu ja rebisid neid hammastega tükkideks. Essen kui Hellwegi – Vestfaali tasandiku – looduslik teerist asus keset seda õudust. Pealegi oli tegemist ususõjaga ja valitsev abtiss Maria Klara von Spaur, asunud vastureformatsiooni poolele, kaebas hispaanlastele Esseni ketserlikkuse üle. On küllalt tähelepanuväärne, et Kruppidel õnnestus need aastad üle elada. Hoopis erakordne on see, et nad jäid nähtavasti tragöödiast peaaegu puutumata. Arndt heitis 1624. aastal hinge, kuid tal oli aeg niikuinii juba käes. Aasta varem oli surnud tema poeg Georg koos oma noore naisega; linna arhiivi andmeil oli nende surma põhjuseks epideemia.

Ülimalt huvitav oli aga Arndti vanema poja karjäär. Kroonikad on küll katkendlikud, kuid annavad pildi ettevõtlikust ja isegi riiakast mehest – kord trahviti teda rängalt selle eest, et ta „peksis tänaval dr. Hasselmanni". 1612. aastal abiellus ta Gertrud Kröseniga, kelle isa oli üks Esseni kahekümne neljast relvameistrist. Anton lõi kaasa samal alal ja sõja ajal müüs ta aastas tuhat tulirelva. Me ei tea midagi nende kaliibrist ega kvaliteedist; meil ei ole isegi kindlaid andmeid temat klientide kohta. Antoni sissetuleku allikad ja suurus ei ole olulised; tema tähtsus seisneb selles, et ta oli esimene Kruppi dünastia liige, kes äritses relvadega, ja ka selles, et ta asus sel alal tegutsema nii varakult. Pärast teda oli pikk paus. Järgmine sõjaline tehing kanti perekonna äriraamatusse alles Napoleoni ajal. Kuid fakt jääb faktiks: üks Kruppidest müüs Ruhris suurtükke peaaegu kolm

sajandit enne Verduni ning kolm ja veerand sajandit enne Stalingradi. See oli nagu kurjakuulutav suurtükitule välgatus kaugel silmapiiril.

Sajandi keskel tegi Vestfaali rahu teutooni agooniale lõpu. Euroopas tõusis valitsevaks jõuks Prantsusmaa; see oli üks neid Gallia triumfe, mida sakslased ei saanud kunagi unustada. Hõimudevaheline vaen jäi aga esialgu tagaplaanile, sest oluline oli uut jõudu koguda. Esseni perekond, kellele hiljem oli määratud rahvuslikus kättemaksus nii silmapaistvat osa etendada, avas uuesti oma Soolaturu-äärse poe ja laiendas selle tegevust. Varsti oli linn jälle tõusuteel. Lahkusid viimased välismaised väed. Nunnakloostris valitses uus abtiss. Ja raekojas alustas tööd noor kirjutaja, kelle nimi oli Matthias Krupp.

Matthias oli Georgi poeg. Ta jäi kaheaastaselt orvuks, talle oli iseloomulik see lepitamatu konservatiivsus, mida sageli võib täheldada segastel aegadel üleskasvanud inimeste juures, ja temaga algas Kruppide ajaloo igav periood. Kruppide kolmas Esseni põlvkond oli kujunenud kohalikuks patriitsisuguvõsaks. Nende perekonnanimega ei olnud enam mingit segadust. See kirjutati suurte ja selgete tähtedega rasvases mustas kursiivkirjas. Katk neid enam ei vaevanud, enam ei kaotanud keegi enesevalitsust ega peksnud tänaval dr. Hasselmanni.

Kruppide jõukus kasvas. Kalduvus maatükke kokku osta ei olnud nende juures mingi uudis, kuid nüüd sai sellest maania. Alates Matthiasest – kes ostis ära linnamüürist ida pool paiknenud väärtuslikud põllud, millest hiljem sai dünastia suure relvatehase südamik – haaras kõiki Kruppe järgemööda iha oma *Lebensraum*'i suurendada. Lõpuks kuulus neile enam-vähem kõik, mis üldse oli midagi väärt; kuuenda põlvkonna ajal kirjeldas üks kroonik neid meelitavalt kui „Esseni kroonimata kuningaid" (*Essens ungekrönte Könige*).

On väga tõenäoline, et nende sõnade kirjutaja oli ise samuti Krupp, sest muu hulgas oli Kruppide kontrolli all ka raekoda. Ka sellele traditsioonile pani aluse Matthias. Kui ta 1673. aastal suri, jäi temast järele kolm poega. Vanim neist, Georg Dietrich, oli ainult kuueteistkümne aastane, kuid perekonna võim oli nii suur, et linnavalitsuse kirjutaja kohta hoiti vaba kuni tema täisealiseks saamiseni. Georg Dietrichi kätte jäi *secretarius*'e pitsat kuuekümne neljaks aastaks ja pärast tema surma läks amet üle ühele vennapoegadest. Üks Matthiase ülejäänud poegadest oli vahepeal *Bürgermeister*. Kolmas koondas tähelepanu äri alale.

1749. aastaks oli Kruppide võim linnavalitsuses kestnud täpselt sada aastat, kuid edasised väljavaated ei olnud nii hiilgavad, nagu pealtnäha paistis. Dünastia näis hakkavat nõrgenema. Kolmest vennast olid ainult *Bürgermeister* Arnold Kruppil pojad. Neid oli kaks ja mõlemad valmistasid pettumuse. Uus linnavalitsuse kirjutaja Heinrich Wilhelm Krupp proovis õnne kivisöe kaevandamise alal, kaotas kõik ja oli võlgade katteks sunnitud müüma osa kinnisvarast. Heinrichil ei olnud lapsi. Niisiis jäi perekonna meesliini jätkamine tema venna Friedrich Jodocus Kruppi hoolèks. Jodocusest ei saanud kunagi võimumeest ja ärist jäi tema saamatu juhtimise ajal järele vaevalt rohkem kui vürtspood. Tal õnnestus siiski pankrotti vältida ja 1737. aastal kauplus üle viia imposantsesse majja Limbeckeri tänava ja Linaturu nurgal. Kõige tähtsam aga oli see, et tal oli poeg.

Väga kergesti võinuks tal seda ka mitte olla. Tema esimene naine oli surnud viljatuna. Neljakümne viie aastaselt oli Jodocus lasteta lesk ja näis, et talle oli määratud jääda viimaseks Kruppiks. Ent 1751. aastal dünastia olukord kergenes. Jodocus abiellus üheksateistkümneaastase Helene Amalie Ascherfeldiga.

Et sakslased on meessoo šovinistid, siis kaldutakse ignoreerima seda osa, mida Kruppide positsiooni kindlustamises ja säilitamises etendasid naised. Kõigi nende vaiksete aastate vältel lisandusid perekonna varandusele tõhusad kaasavarad, ja kuigi tütred lahkusid kodust, et omaenda pesakonda üles kasvatada, jäid nende järeltulijad Ruhri ning tõid järgmisel sajandil perekonda uut rikkust ja vaimujõudu. Helene Amalie paistis silma veel selle poolest, et just tema oli kahtlemata oma põlvkonna tugev Krupp. Oleks väär väita, et ta tõi sugukonda uut verd (Arndt Krupp oli olnud tema vanavanavanaisa), kuid ta lõi stiili, mis tema meessoost sugulastel kahjuks puudus. Ta oli terase mõistusega, energiline ja töökas. Ja ta oli ka sigiv. Ehkki Jodocusel oli pärast pulmi jäänud elada ainult kuus aastat, piisas Helene Amaliele vähem kui aastast; ta jäi peaaegu otsekohe rasedaks.

Poeg Peter Friedrich Wilhelm Krupp elas kogu oma elu ema varjus ja oli arvepidajana tema teenistuses. Leskproua Helene Amalie Krupp laiendas Linaturu kauplust, avades veel liha-, värvi- ja rõivaosakonna, samal ajal kui tema poeg lõi aega surnuks kohalikus laskeseltsis ja austas esivanemate mälestust linnavalitsuse ametnikuna. Kahekümne kuue aastaselt abiellus Peter ühe Düsseldorfi tütarlapsega; neljakümne kahe aastaselt oli ta juba surnud ja ema hakkas tema kaheksa-aastast poega äritegevuse saladustesse pühendama.

Need saladused süvenesid üha. Ruhr ei olnud veel oma suuruse lävelegi jõudnud, kuid oli juba hakanud iseennast avastama. Inimesed hakkasid taipama, mis on kõrgahi. Selle kasutamine oli pikkamööda levinud ja rauamaagi kaevandamiseks tungiti järjekindlalt üha sügavamale metsadesse. Maak oli küll saastunud väävli ja fosforiga, kuid seda leidus rikkalikult ning sulatajad töötlesid seda sealsamas metsas, kasutades puidusütt, mis, nagu oli selgunud, ühines kõrgel temperatuuril maagi hapnikuga ja vabastas raua oksiididest. Vajalikku temperatuuri tekitati mitmel viisil. Algul tehti tuli lihtsalt lähima künka tippu, lootes, et tuul puhub lõkke lõõmama. Siis jõuti järeldusele, et veejõul käitatavad lõõtsad on tõhusamad, ja sulatusahjud viidi üle Ruhri väikeste kiirevooluliste lisajõgede kallastele. Kõik see oli väga algeline. Org jäi põllunduspiirkonnaks ja rauda kasutati peamiselt kohapeal põllutööriistade valmistamiseks. Ekspordiks ei olnud ta küllalt kvaliteetne, ja isegi kui ta oleks seda olnud, oleksid eksportöörid takerdunud jõetollide kirjeldamatusse virvarri.

Üksnes teravapilguline kaupmees võis olla suuteline aimama selles juhuslikus ja piiratud tegevuses tulusa rasketööstuse sugemeid. Kuid leskproua Krupp oli üks oma aja nutikamaid sakslasi. Ta omandas Essenist põhja pool veski ja ostis nelja kivisöekaevanduse osatähti. Ja sellega lese võimalused veel ei piirdunud; nagu näitasid tema poja peetud arved, ulatus leskproua varandus 150 000 taalrini. Sobivate investeeringute järele ringi vaadates valis ta välja *Gutehoffnungshütte* – Sterkrade jõekese ääres paikneva rauatehase. See oli hiilgav valik. 1782. aastal asutatud tehase omanikul ei olnud piisavalt puidusütt ja ta oli juba hakanud eksperimenteerima kivisöega. Õnnetuseks oli ta saamatu ärimees ja 1800. aastal pidi ta võlausaldajate käest pääsemiseks Ruhrist kaduma. Suurim võlausaldaja oli Helene Amalie Krupp, kelle käes oli peamine pantkiri. Leskproua tegutses kiiresti.

Seitse aastat hiljem pani ta tehast juhtima oma üheksateistkümneaastase pojapoja Friedrich Kruppi.

*

Kruppi perekonnaloo kentsakaim asjaolu peitub XX sajandil kogu maailmas paljudel tehastel ilutseva firmanime *Fried. Krupp* taga, sest leskproua Helene Amalie pärija oli Kruppide hulgas uunikum Üheteistkümnes kaupmeeste ja ametnike põlvkonnas oli tema kaheldamatult kõige asjatundmatum.

Sündinud täpselt kakssada aastat pärast Arndt Kruppi saabumist Essenisse, oli Friedrich Arndti pojapojapoja pojapojapoeg ja võis enesele seetõttu lubada patriitsi enesekindlust. Häda oli aga selles, et tal oli niisugust enesekindlust liiga palju. Ta oli kindlalt otsustanud saada Ruhri esimeseks tõeliseks töösturiks ja oma ülipüüdlikkuses komberdas ta pimesi ühest katastroofist teise. Tema äpardused järgnesid üksteisele nii silmatorkava korrapärasusega, et jääb mulje, nagu oleks ta ainult teeselnud enesekindlust, mida tal oleks pidanud olema, kuid millegipärast polnud.

Esimeseks äparduseks kujunes *Gutehoffnungshütte*. Helene Amalie juhtimisel oli sellest saanud tulus ettevõte, mis tootis köögiriistu, ahjusid, kaaluvihte ja Berliinist saadud subsiidiumi abil preislaste jaoks suurtükikuule. Nagu Anton Kruppi suurtükid, nii kujutasid ka need kuulid enesest kauget välgatust; hilisemad sündmused on neile andnud suurema tähtsuse, kui neil oli tollal. Ent ometi oli nende näol tegemist selge ajamärgiga. Kogu mandrit kattis Bonaparte'i tontlikult sünge vari. Ruhr, mis oli piirist ainult ühe päevateekonna kaugusel, ei saanud sündmustest kõrvale jääda. Teisel pool Elbet oli Preisimaa end liigutama hakanud. 1802. aastal hõivas ta Esseni ja Werdeni ning tegi abtisside valitsuse all olnud rahuriigile lõpu. Tehas, mis võis välja lasta suurtükikuule, oli Berliini silmis kahtlemata hinnas. Ka leskproua Kruppile pakkus asi huvi: taaler on taaler. Kuid intuitiivne ettevaatlikkus hoidis teda tagasi täielikust kaasaminekust uute tuultega ja järgmised kuus aastat näitasid, et tal oli õigus. 1805. aastal lõi Preisimaa oma senistest liitlastest, Austriast ja Venemaast lahku ning sõlmis kokkuleppe Napoleoniga. Vahetati mitmeid maa-alasid, sealhulgas ka osa Ruhrist, millest sai Prantsuse võimu all olev Bergi suurhertsogkond. Seda asus valitsema Joachim Murat, Prantsuse marssal ja Caroline Bonaparte'i abikaasa, kes valis oma peakorteriks Düsseldorfi. Essen kokkuleppe kohaselt äraantud maa-ala juurde ei kuulunud, kuid marssal otsustas selle pealekauba võtta ja tõi Essenisse oma väed. Preislased võtsid väljakutse vastu, ronisid ühel ööl üle vana sakilise linnamüüri ja lõid prantslased välja. Napoleon oli piinlikus olukorras. Ta hurjutas Murat'd avalikkuse ees, eraviisil käskis aga tal mõnda aega oodata, ja pani kolm aastat hiljem asjad paika Tilsiti rahuga, mis lülitas Esseni, tol ajal viieteistkümne tuhande elanikuga linna, Bergi suurhertsogkonna koosseisu.

Leskproua Helene Amalie oli vahepeal uuesti hakanud potte ja panne tootma. Ajal, mil liikus ringi nii palju õlakutega nõdrameelseid, oli see ainuke mõistlik tegu. Tema pojapojal olid aga teistsugused mõtted. Lapsepõlvest peale oli Friedrich poeleti taga pudi-padiga kaubelnud, ja kui Helene Amalie talle tehases vabad käed andis, vallandas ta vana kogenud eestöölise, lõpetas igava töö traditsiooniliste rauakaupade tootmise alal ning kavatses hakata valmistama väga spetsiaalseid tooteid – kolbe, silindreid, aurutorusid ja masinaosi. See oli naeruväärt. Tema töölistel ei olnud vajalikke oskusi ja tema enese kogemused piirdusid Esseni poes saadutega. Ühe hoobiga vahetas ta mööduka sissetuleku maksujõuetuse vastu ja tähistas seda triumfi abiellumisega – *Gutehoffnungshütte's.*

Tema naine oli tulevaseks iseäralikuks eluks halvasti ette valmistatud. Oma kihlust oli alla kahekümne aasta vana Therese Wilhelmi tähistanud sellega, et oli nukku kaenlas hoides tantsinud mööda Esseni tänavaid ja karjunud alamsaksa keeles: *„Ick sin Brut!"* („Mina olen pruut!") Seda, et Friedrich oli rumal mees, ei osanud ta vist kahtlustadagi. Aukartus perekonna toitja vastu oli tolles ringkonnas peaaegu täielik. Noort *Brut*'i oli kasvatatud tugevaid lapsi sünnitama. Ta sünnitas neid neli ja rohkem ei saanudki temalt oodata. Kui otsustada portree järgi, siis oli ta õhukeste huultega, linnutaolise välimusega naine. Ta näeb välja otsusekindel, isegi kangekaelne, kuid mitte intelligentne, olgugi et portree pärineb vanemast east, mil ta oli isegi lugema õppinud.

Therese mehe *Grossmutter*'il intelligentsi puudust ei olnud. Eriti hästi orienteerus ta arvudes, ja heitnud pilgu Friedrichi arvepidamisse, otsustas ta tegutseda. Varsti pärast abiellumist jäi Friedrich haigeks. Terveks saanud, leidis ta, et Amalie oli *Gutehoffnungshütte* ära müünud. Mõni teine pojapoeg oleks võib-olla õppust võtnud, aga mitte Friedrich. Tema nägi ainult seda, et vanaema oli osavasti nagu ikka oma varandust 47 250 taalri võrra suurendanud, ja hakkas kohe mõtlema sellele, kuidas raha kulutada. 3. augustil 1809 oli ta teel Breemenisse, kaasas Napoleoni allkirjaga pass. Kui Bonaparte oleks teadnud, mis noorel Kruppil mõttes, siis oleks reis lõppenud lähimas vanglas. Keiser oli ümbritsenud Euroopa tollipunktide ahelaga. Tema tollimaksude ja Inglise blokaadi vahel ei osanud Ruhri kaupmehed enam midagi peale hakata. Friedrich aga otsustas seadust rikkuda ja Hollandi asumaadest Euroopasse salakaupa vedama hakata. Sama aasta novembris kavatsesid tema ja ta agendid kauba Amsterdamist Essenisse toimetada. Rothschildid võisid niisuguse asjaga toime tulla. Tema mitte. Mingil viisil õnnestus tal muidu ettevaatlikult vanaemalt 12 500 taalrit välja manguda. Siis sai ta teda võib-olla algusest peale ninapidi vedanud agentidelt kirja, milles teatati, et kõik oli kadunud ja prantslasi ei olnud võimalik üle trumbata.

Niimoodi see läks. Niimoodi oli Friedrichil alati läinud ja nüüd kavatses ta panust suurendada. 9. märtsil 1810 suri Helene Amalie oma seitsmekümne üheksandal eluaastal. Ta oleks võinud oma varanduse pärandada kellelegi teisele, kuid Friedrich oli tema vanima poja vanim poeg ja seetõttu päris Friedrich peaaegu kõik – Linaturu poe, kahesaja kahekümne kolme aasta jooksul kogutud kinnisvaradokumendid ja pantkirjad ning peale selle kakssada tuhat taalrit, mis nüüdisajal oleks ligikaudu võrdunud miljoni dollariga. Friedrich hõljus unistustes. Tema esimene samm oli Linaturu poe ümberkujundamine. Selle kauaaegsele tegevusele jaemüügiettevõttena pidi tulema lõpp. Tulevikus pidi see hakkama tegelema tarbekaupade hulgimüügiga. Võib olla, et hulgikaubandus tundus lihtsalt olevat peen, kuid tõenäolisem on, et Friedrich pidas ikka veel silmas Amsterdami; kaubad, millele ta kavatses spetsialiseeruda – kohv ja suhkur –, kuulusid Prantsuse tolli alla. Kuid see oli alles algus. Rikka ja iseseisva mehena taotles ta midagi suurejoonelisemat. Ta tahtis teha „suurt lööki", ja juba siis, kui tema vanaema testament ei olnud veel kinnitatud, otsustas ta lahendada terase valamise peaaegu legendaarse saladuse (*Geheimnis des Stahlgiessens*).

Valuterasel oli Napoleoni ajastul eriline tähendus. See oli oma aja tuumaenergia: salapärane, veetlev, näiliselt piiramatuid võimalusi avav. Teras – väikese süsinikusisaldusega raud, sitke ja hästi sepistatav – ei ole looduslik produkt ning ajal, mil keemia oli veel madalal järjel, peeti seda lausa imeks. Varem olid

metallisulatajad väikesi terasekoguseid saanud maaki ja sütt roopidega segades ning löötsade abil õhku manustades. Nad olid seejuures toiminud tunde järgi, lähtudes metalli välimusest, omaenese intuitsioonist ning isadelt poegadele edasiantud oskustest ja kogemustest. Kuni XIX sajandini olid niisugused „katse ja eksituse" meetodid olnud piisavad, kuid nüüd, masinaajastu koidikul, vajas Euroopa hädasti kvaliteetset terast suurte valanditena. Vanad sepad ei saanud siin aidata. Ka kõrgahjudest ei olnud mingit kasu; need andsid ainult malmi, mis oma suure süsinikusisalduse tõttu oli liiga rabe. Tehti katset mitu väikest terasekangi kokku sulatada ning siis valada, kuid õhuhapnik ühines terases oleva süsinikuga ja rikkus kõik ära.

Ent oli siiski mehi, kes selle asjaga toime tulid. Saladus oli olemas ja see oli lahendatud. Napoleoni suureks meelehärmiks olid selle lahendajad inglased, kelle käes juba seitsekümmend aastat oli olnud terase valamise monopol. 1740. aastal oli Sheffieldi kellassepp Benjamin Huntsman õhu mõju kõrvaldamiseks hakanud metalli kuumutama väikestes kinnistes savianumates. * Ta nimetas neid anumaid tiigliteks ja saadus sai hiljem tuntuks tiigliterase, Preisimaal valuterase (*Gusstahl*) nime all. Friedrich Kruppi nooruspäevil nimetati seda veel inglise teraseks. Huntsman ja tema järeltulijad hoidsid oma saladust hoolikalt. Eurooplased, kes vajasid häid terariistu, vastupidavaid kellavedrusid või, mis kõige tähtsam, masinaosi, olid sunnitud neid Sheffieldist sisse vedama.

Nelsoni võit Trafalgari lahingus ja Kuninglike Merejõudude blokaad tegid kõigele sellele lõpu. Mandri tööstus oli raskustes ja Napoleon pakkus neli tuhat franki esimesele terasetootjale, kes oli suuteline inglaste omaga võrdväärset protsessi välja töötama. See auhind köitiski noore Kruppi tähelepanu.

Terase valamise saladuse põhimõttelisest lahendamisest üksi ei olnud midagi kasu. Tarvis oli konstrueerida tugevate õhukindlate anumate patarei ja seada siis asi nii, et kõigi anumate vedel sisu voolaks korraga ühte tsentraalsesse valuvormi. Lühidalt, tegemist oli organisatsioonilise ja üksikasjadesse laskuva tööga, milleks Friedrich Krupp oli kõige vähem võimeline.

Tal ei olnud küllaldast arusaamist probleemi sellest küljest, kui ta 20. septembril 1811 asutas „inglise valuterase ja kõikide sellest saadavate toodete valmistamiseks" oma valuterasetehase (*Gusstahlfabrik*). „Tehase" esimeseks asukohaks sai Linaturu maja kõrvalhoone – väike kuur, mis ei olnud suurem kui fotograafi pimik. Pärast korstna ehitamist oli seal veel vaevalt ruumi ringipöördumiseks. Näib uskumatu, et Friedrich – isegi tema! – tõeliselt lootis selles ubrikus oma aja suurimat tööstusalast probleemi lahendada. On võimalik, et *Gusstahlfabrik* oli tema jaoks lihtsalt harrastus. Tema päevakava näib selle poolt rääkivat: tegelnud päev läbi hulgikaubandusega, lipsas ta õhtul kuuri ja hakkas seal sõna otseses mõttes tulega mängima. Mõne kannatlikuma mehe puhul oleks selline teguviis võinud olla põhjendatud. Friedrichi puhul tekkisid mõned ilmsed ebakõlad. Kui ta auhinna võitmist tõsiselt võttis, siis oli iga katsetustest eemal veedetud tund lihtsalt raisatud. Peale selle ei vastanud arglik edasikahlamine tema iseloomule. Ta eelistas söösta pea ees sügavasse vette ning leidis üha rohkem ettekäändeid oma töölaua tagant lahkumiseks, visiitkuue seljast võtmiseks ja kuuri

* Tegelikult oli Huntsman taasavastanud muistse menetluse. Sel viisil oli terast valmistatud Indias, seda meetodit oli rakendatud kuulsate Damaskuse mõõkade puhul ja 384. aastal e. m. a. oli seda kirjeldanud Aristoteles. Hiljem oli see menetlus unustusse vajunud.

ruttamiseks. Lõpuks lisandus tema spekulatsioonipalavikule tuttav sümptoom: eelaimus. Ta oli veendunud, et on millegi jälile jõudnud.

Võib-olla oli see veendumus ka mõningal määral õigustatud. Kaks kuud pärast seda, kui Friedrich oli teatanud, et alustab terase tootmist, sõlmis ta lepingu kahe Wiesbadenist pärit vennaga, Wilhelm Georg Ludwig von Kecheliga ja Georg Karl Gottfried von Kecheliga. Kechelid olid olnud Preisi armee ohvitserid. Nüüd olid nad erus ja, juhuslikult teada saanud, et Sheffieldis kasutatakse tiigleid, lootsid oma pensionile lisa teenida. Nad pakkusid Essenis Kruppile tehingut: kui Krupp on nõus neid partneriteks võtma ja vajalikku kapitali välja panema, hangivad nemad omalt poolt terase valamise retsepti. Leping koostati, sellele kirjutati tunnistajate juuresolekul alla – ja tollest momendist peale mattub see kummaline episood vasturääkivuste hämusse. Ühtedel andmetel olid Kechelid päevavargad ja seiklejad, kes tüssasid süütut noormeest. Teistel andmetel ehitasid nad kasutuskõlblikud seadmed, kuid jäid Friedrichi asjatundmatuse ja tormakuse tõttu pankrotti. Mõlemad versioonid on võimalikud, ent kumbki ei ole päris rahuldav, sest nii üks kui teine jätab arvestamata tolle aasta tormilise tausta. Napoleoni Euroopa oli surmakrampides. Essen seadis ennast jälle lahinguvalmis ja on väga kaheldav, kas mingi uus ettevõte oleks 1812. aasta rahututes tingimustes üldse saanud hästi edeneda.

Kruppi jaoks oli see kaheteistkümne kuu pikkune halb unenägu. Murrangu esimesed vabinad tabasid teda siis, kui ta parajasti oli oma tehast teise kohta üle viimas. Uued partnerid olid tarka nõu andnud ja juhtinud tema tähelepanu sellele, et kuur ei kõlba kuhugi. Isegi kui tal oleks õnnestunud terast saada, ei oleks tal kuuris olnud võimalik sellega midagi peale hakata. Et suurte teraseplokkide töötlemiseks ei piisanud ainult lihaste jõust, siis ehitas ta ühe jõekese äärde, oma perekonnale kuuluvale maatükile vesiveski ning ühendas selle vesirattaga vasara, mille löögijõud oli 450 naela. Hulgimüük jäi vahepeal soiku. Harimatu naine ei saanud Friedrichit sel alal abistada ja pealegi oli ta teist korda rase: 26. aprillil sünnitas ta esimese poja, kes Esseni legendaarse kangelase auks ristiti Alfriediks. * Noore isa sügis möödus uue vasara kallal kohmitsemises, tiiglite juures higistavate eakate Kechelite jälgimises ja igaõhtuses tüütus raamatupidamistöös linnamüüride vahel. Tõsi küll, kõigis raskustes ei olnud Friedrich täielikult ise süüdi. Keegi pidi astuma esimese sammu kvaliteetse terase poole ja tema õnnetus seisnes selles, et ta oli teerajaja. Õiglane on aga märkida, et tema motiivid ei olnud omakasupüüdmatud. Ta ihkas kuldseid napoleondoore. Ja tal oli märkimisväärne oskus halba olukorda veel halvemaks teha. Ehkki sakslaste hilisematele põlvkondadele on teda kujutatud ettenägeliku mehena, luges ta ajaloo märke alatasa valesti ja kõnealuse aasta lõpul tegi ta lapustava väärarvestuse. Juba oma vanaema surmast peale oli ta aru pidanud, kas hakata prantslastega koostööd tegema või mitte. Nüüd astus ta otsustava sammu ja vandus Bonaparte'ile truudust. Seda tegi ta 17. detsembril – just siis, kui keisri *Grande Armée* oli Venemaa lumme kadumas.

Kollaboratsiooni nagu iga teisegi kiire allakäigu puhul ei ole võimalik poolel teel peatuma jääda: hoog on liiga suur. Friedrichi truudusevanne oli ainult algus. Temast sai linnanõukogu liige, ta heiskas Prantsuse trikoloori, juhtis Prantsuse

* Alfriediks jäi ta oma esimese, 1839. aastal toimunud Inglismaa-reisini, mil ta anglofiiliapuhangus muutis oma nime Alfrediks. Meie kasutame edaspidi kõikjal seda nime; see aitab vältida segadust.

sõdurite majutamist essenlaste kodudesse ja laenas kahele prantsuse püssimeistrile raha. Aprillikuuks oli ta jõudnud nii kaugele, et kandis Esseni esimese kaitsepataljoni adjutandina ka ise mundrit. Kui see kõlab romantiliselt, siis on tegemist eksitusega: adjutandi viimane töö oli üsna räpane. Kui Gebhard von Blücheri preislased sügisel Napoleoni Suure Armee räbaldunud mundrites jäänuseid enese eest kihutasid, püüdsid need Reini ääres viimast vastupanu osutada ning Kruppile anti kätte labidas ja ta pandi nende jaoks kaitsekraave kaevama. Meie vähemandestaval sajandil oleks niisugune käitumine tähendanud Friedrichi karjääri lõppu ja tõenäoliselt tapalava. Tolle aja natsionalism oli leebem. Friedrichil lasti isegi linnavalitsusse edasi jääda.

Kuid kaitsekraavide kaevamine oli teda kauplusest eemal hoidnud. Ja Napoleonil ei olnud enam võimalik edukale noorele terasetootjale autasu maksta. Terast veeti nüüd mandrile jälle Sheffieldist. On aegu, kus ärimees peab heitma talveunne, ja nüüd oli üks niisugustest aegadest. Ainus mõistlik tegu oleks olnud, kui Friedrich oleks katkestanud oma tehases töö, viinud eruohvitserid üle poolele palgale ja istunud ise iga päev hilise õhtuni oma Linaturu töölaua taga. Tema toimis just vastupidiselt. Algul oli terasevalamine talle meelelahutus. Nüüd oli sellest saanud kinnisidee, just nagu sätendav kullapada rahaaugu põhjas, ja Friedrich oli otsustanud selleni jõuda, isegi kui see oleks talle maksma läinud elu ja varanduse, nagu lõppkokkuvõttes juhtuski.

Tema sugulased sattusid ärevusse. Tehas oli juba maksma läinud nelikümmend tuhat taalrit. Kuus kuud pärast seda, kui Napoleon oli Fontainebleau's troonist loobunud, kutsuti kokku perekonnanõukogu. Rohkem tormakas kui otsusekindel Friedrich andis alla. Ta võttis kuulda vanemate perekonnaliikmete nõu ja tõotas enam mitte ühegi tilga terasega tegemist teha. Vesiratas jäi kriiksudes seisma, ohvitseridest vennad lõid kannad kokku ja marssisid unustusse. *Gusstahlfabrik* suleti.

Kuid seda ainult mõneks kuuks. Järgmise aasta märtsis, kui keiser Elbalt suure käraga naasis, taaselustusid ka endise Gallia adjutandi unistused. Friedrich hakkas visandama uue, kuuekümne tiigliga tehase plaane, tegi sularahaks kümne tuhande taalri väärtuses kinnisvara ja laenas – esimest, kuid mitte viimast korda – raha „juut Mooseselt" (*Jude Moses*). Tema tegevuskapital oli kokku kuivamas, tema jalad olid juba katastroofi vesiliiva vajunud. Eelmise ettevõtmise skeem kordus. Oli isegi Preisi ohvitser – kapten Friedrich Nicolai, kes ilmus soovituskirjadega, mis tõendasid, et ta oli asjatundja „iga liiki masinate" (*Maschinen jeder Art*) alal. Nagu tema eelkäijatest, nii sai ka Nicolaist Kruppi partner, ja ka teda on süüdistatud pettuses; kakskümmend aastat hiljem nõudis Friedrichi poeg riigilt hüvitust, sest asjatundmatul Nicolail olevat olnud riiklik „valuterase tootmise patent" (*das Patent der Gusstahlfabrikation*). Niisugust patenti muidugi ei olnud ega saanudki olla. Euroopa mandril valitses terase tootmise alal veel „katse ja eksituse" meetod; tolle inimpõlve jooksul ei leidunud kedagi, kes oleks nii kaugele jõudnud kui inglased. Friedrichi lootused purunesid järjekordselt. Jälle tulid perekonna vanemad liikmed kokku, jälle suleti tehas ja jälle hiilis selle asutaja pärast oma viimase partneri kaotamist tagasi tehasesse uuesti tuld hõõgvele puhuma.

Oma esimese terase sai ta 1816. aasta lõpu eel. Kuid see ei olnud valuteras. Pärast viit vaevarikast aastat ei suutnud ta anda paremat toodangut kui küngastel tegutsenud metallisulatajad; saadud tillukesed terasekangid müüdi naaberlinnade

nahaparkalitele nahakaabitsateks. Pisitasa asi edenes; Friedrich müüs Berliinile tääke – see oli kolmas hoiatav suurtükikõmin ajaloo silmapiiril – ning täitis mõned tööriista- ja matriitsitellimused. Matriitsid olid head; tunnistuses, mille Friedrichi palvel 19. novembril 1817 andis Düsseldorfi rahapaja, on öeldud, et kõigist rahapaja tellimuste täitjatest „on härra Friedrich Krupp Essenist teinud kõige paremat tööd". Raskus seisnes selles, et tehase toodang oli kulude ja tulude tasakaalus hoidmiseks liiga väike. Hoolimata aadrist, mida *Gusstahlfabrik* oli Friedrichi varandusele lasknud, oli see ettevõte ikka veel külasepikoja tasemel. Friedrichi reageering oli iseloomulik. Ehkki ta ei olnud veel lahendanud terase valamise põhiprobleemi, mõlkusid tal juba mõttes keerukad vasesulamid. Et olemasolevas tehases ei olnud niisugust tööd võimalik teha, siis otsustas ta ehitada uue, 800-naelase vasaraga *Schmelzhaus*'i. Selle asukohaks valis ta väikese Berne jõe kalda. Kui tehas 1819. aasta augustis valmis sai, oli omanikul väga hea meel. Ta oli kindel, et nüüd on ta päästetud. Uus tehas oli pikk ja kitsas ühekorruseline hoone, sellel oli kümme ust, nelikümmend kaheksa akent ja üksteist korstnat ning ventilaatorit ja tema toodang oli – paberil – sada naela sepistatud terast päevas.

See tehas andis Friedrichile lõpliku hoobi. Oma plaane viimistledes oli ta kahe silma vahele jätnud ühe vapustava asjaolu: Berne oli väga tujukas, muutliku veetasemega jõgi, ja kui vesi temas langes, siis jäi vesiratas muidugi seisma. Esimene aasta oli üksainus pikk põud. Friedrichil ei vedanud. Ta oli kolmandat korda teel allamäge ja tal ei olnud kusagilt kinni haarata. Meeleheitlikult püüdis ta mingit pidet leida. Tema vanaema varandus oli otsakorral ja viimases hädas pöördus ta valitsuse poole. Ei olnud kuigi oluline, mis valitsus see oli; ta vajas lihtsalt patrooni. Ta pakkus ennast kaks korda Venemaale riiklikul toetusel töötavat terasetehast ehitama ja saatis kolm subsiidiumitaotlust Berliini. Viimase neist läkitas ta teele 1823. aastal. Nagu eelmised, nii lükati ka see tagasi ja Friedrich jäeti lõpukrampidesse vaevlema. *Gusstahlfabrik* lagunes sõna otseses mõttes, tiiglid pragunesid ja kuum metall voolas mööda põrandat. Põud kordus. Nagu kana õrrel istus Friedrich kuiva jõe ääres ja tema vesirattast ei olnud mingit kasu; niisama hästi oleks ta võinud olla tagasi oma vanas kuuris, kuid isegi see ei olnud enam tema oma. Linaturu-äärne suur maja, mis kogu Essenile meenutas, et üks kaupmeeste perekond oli kakssada kolmkümmend kuus aastat saatuse tujusid trotsinud, vahetas 1824. aasta aprillis omanikku. Uus omanik oli Friedrichi äi. Sugulus oli küll kena asi, aga äri oli äri ja Friedrich oli härra Wilhelmilt laenanud 18 125 taalrit.

Kaotanud väärtusliku seisundisümboli ja jäänud lisaks sellele peavarjuta, kolis Friedrich koos Therese ja nelja lapsega tehase juures asuvasse väiksesse majja. Sõpradele seletas ta: „Niimoodi saan ma tehaseasjadel paremini silma peal hoida. Peale selle vajan ma värsket maaõhku (*die frische Landluft*)."

Sõbrad ei lasknud ennast petta. Friedrichi uus eluase oli onn. Algselt oli see mõeldud tehase meistri jaoks ja selles jätkus vaevalt ruumi isegi toimekale poissmehele. Ometi ei puudunud sellel neljakandilisel, pooleldi puidust ehitatud majal, mille rohelistes aknaluukides olid südamekujulised väljalõiked, teatav kodune veetlus ja hiljem, kui suurim Krupp põlgas ära oma patriitsliku päritolu ning ristis selle oma „esivanemate majaks" (*Stammhaus*), sai see üle kogu Saksamaa kuulsaks. Kui Friedrichi perekond majja sisse kolis, ei olnud see veetlus nii ilmne. Esik oli kapisuurune ja kolm alumise korruse tuba, mis jäid Friedrichi ja tema naise käsu-

tusse, ei olnud ka palju suuremad. Söödi köögis ümber malmahju, mis oli maja ainus soojusallikas. Ühel pool ahju seisid tohutu suured mustad käsitsi tahutud puukotad, mis Friedrich tehasesse minnes alati oma saabaste peale tõmbas. Teiselt poolt viis kitsas keerdtrepp pööningukambrisse, kus madala katuse all neljal õlekotil magas Kruppi järgmine põlvkond: viieteistkümneaastane Ida, kaheteistkümneaastane Alfred, kümneaastane Hermann ja nelja-aastane Fritz.

Paistab, et pärast Linaturu-äärse maja kaotamist loobus nende isa edasisest võitlusest. Ta oli sunnitud käest andma oma linnakontori ja tema nimi kustutati Esseni maksumaksjate nimekirjast, mis oli kaupmehe jaoks kõige häbiväärsem. Tehasele korraliku sisseseade muretsemiseks oli vaja kakskümmend viis tuhat taalrit, kuid tal oli kümme tuhat taalrit võlga ja ta jättis asjaajamise kellegi härra Greveli hooleks; see oli arvepidaja, kes tegi näo, nagu oleks kõik endine ja müüs tehase töölistele palga maksmiseks Kruppi kinnisvara. 1824. aasta sügiseks jäi Friedrich voodisse. Me teame, et kaks aastat lamas ta laostunud mehena köögi kõrval toas, põrnitses lakke ja haudus mõtteid oma alandusest. Tema puukotad kogusid tolmu. Seismajäänud vesirattas pesitsesid linnud, tiiglid pudenesid tükkideks ja töölised logelesid ilma tööta ringi. Tehas oli just nagu väljaspool tegelikkust. Essen oli pärast Waterlood muutunud ägedalt preisimeelseks ja kõikjal mujal kogu orus tegid põhja-saksa kipitavast südametunnistusest tagakihutatud inimesed väsimatult tööd. Siin aga ei olnud muud kui ainult vaikne meeleheide. Pärast seda kui Friedrichi ahastus oli kestnud kaks aastat, pööras ta pühapäeval, 8. oktoobril 1826 vaikselt näo vastu oma õlekotti ja suri. Ta oli just saanud kolmekümne üheksa aastaseks. Nagu arst Theresele ütles, oli ta langenud rinnavesitõve (*Brustwassersucht*) ohvriks.

Kolm päeva hiljem kogunesid lese sugulased kohmetust tundes väiksesse majja ning kandsid sealt lihtsa kirstu perekonna matusepaika, mis asus Linaturu lähedal. Kirstukandjatel ei saanud olla kahtlust, et nad olid dünastia lõpu tunnistajad ja et koos Friedrichiga matsid nad ka tema unistuse. Ent olid siiski olemas mõned ähmased ended. Pärast seda kui prantslased olid likvideerinud kõik Ruhri tollid, oli jõetransport iga aastaga üha tulusamaks muutunud. Mõni nädal enne matust oli oma esimese sõidu teinud Ruhri esimene vedur, järel rida kivisöega laaditud vaguneid. Mõlemast nimetatud asjaolust kahtlasem oli aga lahkunu vanima poja käitumine. Uue *paterfamilias*'e näoilme oli kõike muud kui matusekohane. Kohmakana ja närvilisena, ohjeldamatuna, haaratuna peaaegu talumatust pingest, suutis Alfred vaevalt ära oodata matusetalituse lõppu. Ta tahtis ainult tehasesse tagasi jõuda.

2

TEMA KOOLIPINK OLI ALASI

XIX sajandi kapitalismi arvukates legendides leidub vähe episoode, mis on dramaatilisemad kui Alfred Kruppi saabumine tehasesse tol 1826. aasta oktoobrikuu pärastlõunal. Siin on olemas kõik teatraalsust tagavad komponendid: leinav lesk,

abitud nooremad lapsed ja värske näojumega nooruk, kes tormab perekonna au kaitsma. See stseen ei jäta külmaks isegi välismaalasi. Sakslaste jaoks on ta vastupandamatu. Seda on ka kiusatus *Schmalz*'is püherdada, ja pärast seda kui Alfredist oli saanud rahvuskangelane, ilustati ja vooliti tema lugu seni, kuni ta hakkas välja nägema nagu lossimüüril seisva Horatio ja lohet tapva Siegfriedi segu. Selle legendi mõju sakslastele ei ole võimalik üle hinnata; peaaegu sada aastat õpetati *Reich*'i koolilapsi vaimustusega meenutama noore Alfredi vägitegu, imetlema vaprat noorukit, kes võlus lagunenud *Gusstahlfabrik*'i külmade lõugade vahelt välja kummalisi tulekeeli.*

Mälestusmärkide rikkumine ei ole ilus tegu. Kuid päris nõnda see kõik ei olnud. Pealtnäha ei juhtunud esimesel päeval kuigi palju. Tehases tulid Alfredile vastu selle seitse morni töömeest – viis sulatajat ja kaks sepistajat – ning tal ei olnud võimalik nende heaks kuigi palju teha, et neil aidata perekondi toita. Pärandus, mille Therese oma abikaasalt sai, oli armetult väike: tehas ja *Stammhaus*, väärt 750 taalrit; mõned panditud kinnisvarad linnas; üks lehm ja paar siga. Perekonna varandusliku seisundi igasugune järsk paranemine oleks olnud ime ja Alfred ei olnud veel niipea suuteline imet tegema. Ta oli napilt neliteist aastat vana.

Kuid ta oli siiski ebatavaline poiss, pikka kasvu ja teivaspeenike, pikliku kondise kolba ja ämblikukoibadega, ning nagu paljudel äärmistel asteenikutel, nii oli ka temal erakordne tahtejõud. Tundlik, uhke ja ülitugevatest sisemistest sundidest haaratud, oli ta üha rusutumalt oma isa traagilist allakäiku jälginud. Mälestus murtud mehest, kes tegevusetult *Stammhaus*'is lamas, samal ajal kui ümberringi kõik varises, ei kustunud kunagi ja hädaohu momentidel muutus see eriti selgeks. Välimuselt sarnanes Alfred emaga, käitumise poolest aga oli ta lähedasem isale. Temas ilmnes samasugune suurejoonelisus nagu Friedrichis ja tema õnn oli see, et erinevalt isast elas ta ajastul, mil suurte plaanide elluviimine oli võimalik. Friedrich pidas õigeks seda, et Preisi valitsus on kohustatud tema tehast finantseerima; sedasama uskus ka Alfred. Isa oli õpipoisiaastad veetnud oma vanaema ärijuhina; poeg täitis samu ülesandeid oma ema juures. Ja raskuste puhul pugesid nad mõlemad pakku. On tähendusrikas, et iga kord kui asjad tehases viltu läksid, põgenes Alfred koju, lukustas ukse, heitis pikali ja jäi mõnikord mitmeks nädalaks lamama. Oma jõuetu isa kõrval oli ta õppinud, et magamistoa uks on suurepärane päästeluuk.

Ent olgugi et Alfred oli oma vanemate poeg, ei olnud ta nende koopia. Tegelikult oli ta *sui generis* – rahutu, hiilgava mõistusega, suure kujutlusvõimega, piinatud hingega, ettenägelik ja mõningatest võrdlemisi erakordsetest veidrustest hoolimata ülimalt praktiline. Ta oli väga lähedane kuninganna Victoria ajastu paksude romaanide põhitegelasele – hullumeelsele geeniusele. Kui ta ei olnud just lausa hull, siis veidrik oli ta kindlasti. Juba noorukieas hakkasid temas ilmnema need kummalised iseloomujooned ja foobiad, mis hiljem lummasid Euroopa pealinnu. Ehkki ta töötas keset tulekeeli, kartis ta tuld. Teda huvitasid ka lõhnad: ühtesid neist pidas ta õnnetoovaiks, teisi halvaendelisteks. Eriti väärtuslik oli tema arvates hobusesõnniku lõhn. Ta oli arvamusel, et see ergutab, ja värske sõnniku

* Niisugune õpetamine jätkub ka tänapäeval. Nüüd kasutatakse selleks Bernhard Woischniki raamatut „Terasemeister Alfred Krupp" *(Alfred Krupp, Meister des Stahls)*, mis ilmus 1957. aastal.

lähedus tõstis tema loomevõimet. Õnnetuseks oli ta veendunud, et tema enese hingeõhk on mürgine, ja seetõttu püüdis ta kogu aeg ringi liikuda. Päeval ei olnud sellest midagi. Pärast voodisse heitmist muutus asi keerulisemaks, mistõttu ta magas halvasti. Kuid on võimalik, et krooniline unetus, mis mõne teise mehe oleks invaliidiks teinud, üksnes suurendas Alfredi töövõimet. Ta oli niisugune neurooside pundar, et ühed nendest nähtavasti kompenseerisid teisi. Öösiti näiteks tegi ta tööalaseid märkmeid. Talle meeldis kirjutada – tema kirju ja märkmeid on säilinud rohkem kui kolmkümmend tuhat – ja ta oli õppinud kritseldama pimedas, higistades kägaras oma sulgvaiba all. Kui koidik oli Kruppi töölised voodist välja ajanud, leidsid nad oma tööpinkidelt tema kritseldatud kiitused või laitused. Nad ei suutnud küllalt imestada tema energia üle. Meid paneb rohkem imestama see, et ta elas niisugust elu rohkem kui viiskümmend aastat, ilma et teda oleks kordagi hullumajja paigutatud.

Alfredi suured anded ei avaldunud kuigi kiiresti. Tema edusamme pidurdas Saksamaa tööstusrevolutsiooni loid tempo. Ent sellest hoolimata oli ta ilmselt terane nooruk. 26. novembril 1825, kui Alfred oli kolmteist aastat vana, saatis tema Esseni õpetaja Friedrichile tunnistuse, millele oli punase tindiga kirjutatud: „Ma pean teda igas suhtes kiitma, eriti aga usinuse eest matemaatika alal. Ma olen kindel, et kui ta samal viisil jätkab, siis võime temaga rahul olla [*Befriedigung finden*]." Ta ei saanud jätkata. Enne järgmist hinnete panemist lahkus poiss koolist. Kodused raskused tegid tema ametlikule haridusteele lõpu; hiljem, nagu ta ise on märkinud, ei olnud tal „aega lugemiseks, poliitikaga tegelemiseks ega muuks selletaoliseks [*keine Zeit für Lektüre, Politik und dergleichen*] . . . Minu koolipink oli alasi". Seda see oli ja ta kasutas seda agaralt; visa põhjalikkusega, millest tema isal oli nii ilmselt vajaka jäänud, asus ta tungima metallurgia saladustesse. Enne kahekümneaastaseks saamist oli ta suuteline tootma kvaliteetset terast. Kuid selleks vajalik oskus oli üksnes algus. Kõige olulisem oli saavutada täiuslikkus. Sheffieldi menetluse Alfredi variant oli metalli sulatamine väikestes kuuekümnenaelastes grafiitpottides ja pottide sisu kokkuvalamine. Üksainus vale liigutus ja *pfui!* – terasest sai raud. Esimese Preisimaal sündinud Kruppina allutas Alfred oma kokad rangetele retseptidele, ja kuigi tema harjumus pisiasjade pärast nende peale karjuda oli neile kahtlemata ebameeldiv, kujunes niimoodi välja tõeline Krupp. Tulevane Kruppi teras oli Alfredi iseloomu produkt.

Kolm aastat kihutas kurnatud, pooinäljas nooruk päikeseloojakuni halastamatult oma terasesulatajaid tagant ja asus siis Friedrichi virvatulukest, metallurgia saladuse lahendust otsides paberite kallal pead murdma. Tema tööliste arv kahanes kuueni, seejärel viieni. Võib-olla oli see tingitud kokkuhoiust, võib-olla lahkusid kaks pessimisti töölt; me ei tea seda. Alfred pigistas sulatusahjust niredena välja tööriistaterast, sepistas lihanugasid ja matriitse, meelitas tagajärjetuteks ärilisteks läbirääkimisteks Essenisse mündivermijaid ja tööriistameistreid ning ootas asjatult suurt murrangut. Kaks takistust näisid olevat ületamatud. Kogu manner oli täis inglise kaubareisijaid, kes pakkusid oma kvaliteetset kaupa. Ja iga kord, kui Alfred sai mingi tellimuse ning mobiliseeris oma pool tosinat töölist seda täitma, ütles tema energiaallikas üles.

Berne tekitas endist viisi nördimust. Parimal juhul oli ta tujukas jõeke, mille vesi loksus loiult tehase vesiratta labade ümber, halvimal juhul jättis ta tehase hoopis seisma. Vihmasel ajal aga võis ta oma iseloomu täielikult muuta ja müri-

seva kosena tehase alusmüüre ähvardada. Kord vabandas Alfred ühe ostja ees, et „pärast ühte erakordselt tugevat vihmasadu tõusis vesi siin nii suurel määral, et kõik jõeäärsed tehased olid sunnitud töö täielikult katkestama, ja seepärast ei saa ma kahjuks teie tellimust lubatud ajaks täita". Mõnevõrra hiljem oli jõesäng jälle kuiv ja Sardiinia Kuningliku Rahapaja graveerijale teatati kurvalt, et tehas seisab „veepuuduse" tõttu. Järgmiseks sügiseks oli Vulcanus nii kaua jõuetu olnud, et noor Krupp palus luba täita oma kiireid tellimusi Preisi Kuninglikus Relvatehases Saarnis Ruhri ääres.

Saksa relvameistritel ei olnud aega Kruppi-nimelise häbematu kutsikaga jännata ja tal tuli oma ülimaks häbiks rentida *Gutehoffnungshütte* vasar, mis kunagi oli kuulunud tema vanavanaemale. Alfred oli valitsuse peale tulivihane. Kuueteistkümne aasta vanusena kurtis ta, et „ikka veel valitseb eelarvamus, nagu oleks inglise teras palju parem", ja kirjutas võimudele, et „kuivõrd Preisi riik peab arendama kodumaist tööstust, siis julgen nõuda, et riik aitaks kindlustada edu sellele ainsale Preisi tiigliterasetehasele, millest riigil on nii palju kasu". Kuid Preisi riik oli hoopis teistsugusel arvamusel. Kui Therese oma poja pealekäimisel palus kuningas Friedrich Wilhelmilt kaheteistkümneks aastaks 15 000 taalrit intressideta laenu, siis vabandas riigikassa ennast taktitundeliselt rahapuudusega.

Ent valitsus ei olnud kaubandusküsimustes siiski nii pime, kui Krupp arvas. Tema poliitika oli hoopis ulatuslikum ja kavalam. Alates 1819. aastast oli Preisimaa tasapisi laiendanud *Zollverein*'i, Saksa Tolliliitu. Tegelikult oli see omamoodi ühisturg, esimene samm taasühendatud *Reich*'i poole, ja 1. jaanuaril 1834 saavutati kokkulepe kolmekümne kuue teutooni riigiga. Kõik liidusisesed tollid likvideeriti. Majanduslikult liitis see kokkulepe kolmkümmend miljonit sakslast ühtseks rahvuseks * ja Alfredil oli suurepärane võimalus seda asjaolu ära kasutada. Avaldus, et ta on valmis rahuldama kogu *Zollverein*'i valuterasevajadust (miljon naela aastas), oli pöörane näide Kruppi täispuhutusest, kuid tema karjäär oli siiski juba alanud. 27. jaanuaril 1830 teatas ta erutatult ühele sõbrale, et „mul õnnestus just äsja teha tähtis leiutis – valmistada täiesti keevitatav tiigliteras, mida saab nagu iga teist terast tavalisel viisil rauaga kokku keevitada, ja katsed sellega olid niihästi kõige suuremate sepavasarate kui ka väikeste lõikeriistade puhul täies ulatuses edukad".

Esialgu oli seda terast küll üksainus tiiglitäis, kuid see oli tõepoolest hea teras. Tol aastal õnnestus Alfredil esmakordselt oma kulusid ja tulusid tasakaalustada ning firma sai Berliini ükskõiksusest hoolimata uut kapitali: tädi Helene poeg Fritz von Müller laenas Alfredile 10 000 taalrit. Vend Hermann, kes nüüd oli kakskümmend aastat vana, oli Alfredile tehasesse appi tulnud ja andnud talle

* Saksa Tolliliidu iseloomustuses on autoril mõningaid ebatäpsusi. Pärast Napoleoni sõdade lõppu nõudsid saksa kodanluse laialdased ringkonnad tollitõkete likvideerimist Saksamaal. 1818. aasta maikuus kehtestati kogu Preisimaa territooriumil ühtne tollitariif. Varsti sõlmisid mõned Saksa väikeriigid Preisimaaga lepingud tollide vastastikuse likvideerimise kohta. Tugevnes Saksa Tolliliidu loomise propaganda. 1833. aasta läbirääkimiste tulemusel loodigi see 1. jaanuaril 1834. Algul hõlmas liit 18 Saksa riiki, 1836. aastal aga juba 25 riiki, kus elas 26 miljonit inimest. Tolliliidu loomine tõi enesega kaasa Saksamaa siseturu kujunemise ja tootlike jõudude arenemise. Preisimaa juhtiv osa Tolliliidus kutsus esile Austria vastuaktsioone. Saksa Tolliliidu olemasolu soodustas Saksa riikide ühinemist Preisimaa juhtimisel. 1867. aastal kuulus Tolliliitu juba enamik Saksa riike; Hamburg ja Breemen ühinesid sellega 1888. aastal. – *Toim.*

aega veel viis Ruhri talupoega krupplasteks – Kruppi töölisteks – välja õpetada. Kõige tähtsam oli aga see, et esmakordselt oli Kruppil nüüd midagi, mida tasus müüa: Lükanud grandioossemate plaanide elluviimise ajutiseks edasi, keskendus ta väikeste täpsete valtside valmistamisele. Töö oli laitmatu ning 1834. aasta märtsis pakkis ta oma toodangu näidised kasti ja asus ringsõidule mööda uue turu närvisõlmi – Frankfurti, Stuttgarti, Münchenit, Leipzigit ja Berliini. Kolm kuud hiljem traavis ta tagasi koju, taskud täis tellimusi. Peaaegu veerand sajandit vana firma *Fried. Krupp* oli lõpuks ometi maksujõuline. Alfred palkas otsekohe kaks kaubareisijat ja mitmekordistas uute krupplaste väljaõpetamise. Krupplaste arv hüppas üheteistkümnelt kolmekümnele ja siis äkilise hooga kuuekümne seitsmele. Alfred tootis nüüd viis korda rohkem terast kui *Zollverein*'i-eelsel perioodil.

Sellest hoolimata ei olnud firma veel jõukuse laial lagendikul ega jõudnudki sinna enne, kui Alfredist oli saanud pahklik, raskemeelne, muserdatud misantroop. Kui lugeda tema kirjavahetust ning jälgida tema teekonda läbi noormehepõlve ja keskea – 1830-ndate, 1840-ndate ja 1850-ndate aastate –, siis jääb temast mulje kui rägastikus ekslevast loomast. Ta jõudis edasi, kuid umbkäike oli nii palju ning nii paljud ekslikud lootused tekkisid ja purunesid, et tema nooreea iseärasuste süvenemist võib vaevalt imeks panna. Suviti näiteks tabas teda korduvalt vana tuttav kriis: Bernele ei saanud kunagi kindel olla. See jõgi oli liiga muutlik. Leidus ainult üks väljapääs. Vaja oli auruvasarat.

Ja kes tootis Ruhris auruvasaraid? *Gutehoffnungshütte.* Alfredil tuli uuesti tollest kibedast karikast rüübata. Ja selle eest oli tarvis ka maksta, mistõttu Alfred üritas jälle ihnest riigikassast raha välja kaubelda. Katse ebaõnnestus – samuti nagu 1835. ja 1836. aastal –, ning et tema isa oli hävitanud firma hea nime ja usaldatavuse, siis jäi ka Alfred tuuletult triivima. 1834. aasta jõulu ajal nõustus tädipoeg von Müller tema allkirja tagama. Järgmisel kevadel seati tehases üles 20-hobujõuline vasar. Suurem asi see ei olnud. Alfredi märkmetest nähtub, et selle ventiilid lasksid läbi, siiber töötas halvasti ja kolb vajas alatasa tihendamist, ning et torude jaoks ei jätkunud raha, siis tuli panna mehed ämbritega vett kandma. Kõigest hoolimata vasar siiski töötas. Esseni kohale kerkis esimene hõre aurupilv. Kruppi kaubareisijad leidsid Ateenast, Peterburist, Flandriast ja Šveitsist juhuslikke kliente ning asjad edenesid ka kodumaal. Alfred oleks mõninga õigusega võinud ennast reklaamida kui Esseni või isegi Ruhri üht lootustandvamat meest. Ta ei alahinnanud aga kunagi oma väljavaateid. Kirjutades Preisi konsulile Kristiaanias (kes ei olnud temast midagi kuulnud), kiitles ta: „On hästi teada, et minu kakskümmend aastat tagasi asutatud ja nüüd heal järjel olev tehas on kogu mandril ainus omataoline."

*

See oli rohkem kui upsakus. See oli äärmiselt kaval taktika, mis lõputult korratuna muutus tunnustatud faktiks ammu enne, kui sellest sai tõde. Tegelikult oli see suur vale, millega tuldi lagedale sada aastat enne seda, kui Berliinis leiutati sama meetod. Nendel krupplastel, kes väidavad, et Alfred oli esimene nüüdisaegne Saksa juht, on suures osas õigus, kuigi nende põhjendus on võib-olla mõnevõrra vildakas. Nad näevad temas tugevat meest. Tema tugevus oli ilmne, kuid tema küpsus oli kaheldav. Kasvanud üles ebakindluse ja muutlikkuse õhkkonnas, oli ta

upsakas, enesessetõmbunud, reeturlik, ebaõnnes ennast haletsev, triumfi korral kättemaksuhimuline, groteski kalduv, mõistatus teistele ja iseenesele. Tema kahtlustused ulatusid paranoia piirimaile – noil aastail hakkas ta oma töölistelt ustavusvandeid nõudma ning karastamis- ja poleerimisruumide uksi lukus hoidma. Tõhusus, see saksa tootem, oli tema ebajumal. Tema meetodid olid veidrad, aga kui ta mingit tööd tegi, siis tegi ta seda õigesti.

Kiri Skandinaavia konsulile oli osaliselt tingitud Alfredi kvaliteeditaotlusest. Ta oli õppinud veidi keemiat ja muu hulgas teada saanud, et Rootsi raud ei sisalda erinevalt Preisimaa omast peaaegu üldse fosforit. Esialgu ei olnud sellest teadmisest midagi kasu, sest rootslased ei olnud tema pisikestest tellimustest huvitatud, kuid ta jätkas visalt pealekäimist, sest tal oli selleks uus stiimul. Varem olid tema kõvade ja tugevate valtside vastu huvi tundnud ainult kullassepad, hõbesepad ja kellassepad. Nüüd pidid valtsid saama kõvemaks ja tugevamaks kui kunagi enne, sest nende jaoks oli avastatud uus turg.

Lusikaid ja kahvleid oli sugupõlvede vältel valmistatud metalltoorikute käsitsi viimistlemise teel. Ühel õhtupoolikul uuris Hermann üht vigast valtsi. Lastes selle alt läbi vanarauatükke, pani ta tähele, et valts jättis igaühele neist ühesugused jäljed, ning ta tegi hiilgava järelduse, et lusikad ja kahvlid ei ole midagi muud kui teatavate ettemääratud defektidega metallitükid. Ta alustas ühes tehase nurgas eksperimente, graveeris valtsid ning käsitsi käitatavat valtsimismasinat kasutades hakkas valmistama kvaliteetseid lusikaid ja kahvleid. Alfred tuli, nägi ja konfiskeeris. Ta kuulutas iseennast selle uuenduse tegijaks ja asus seda oma ammendamatu energiaga ekspluateerima; Hermann tõmbus kuulekalt tagasi.

1838. aasta suvel pakkis Alfred oma *Handkoffer*'i. Juba aasta aega oli tal välismaareis plaanis olnud ja nüüd oli ta selleks valmis. Ajendeid oli tal mitu. Üks nendest oli valtside müümine, teine uudishimu. Alfredi kaubareisija Madalmaadel ja Prantsusmaal oli toonud kummalisi teateid mitte üksnes rikkalikest turgudest, vaid ka suurtest, peaaegu üleni omaenese paksu suitsu mattunud tehastest. XIX sajandi esimese poole Preisimaa vaesuses ja tagasihoidlikkuses kasvanud mehe jaoks oli see midagi imepärast; Alfred tahtis neid tehaseid oma silmaga näha. Kuid kõige tähtsam oli Alfredi kirglik soov näha Inglismaad. Juba tollal hakkas ilmnema see eriline vastuoksuslikkus, mis iseloomustab XX sajandi sakslaste suhtumist Inglismaasse. Pidi mööduma veel kaheksakümmend aastat, enne kui pagendatud keiser Wilhelm II Hollandisse jõudes nõudis „tassi tõeliselt kuuma ja kanget inglise teed", ja üheksakümmend aastat, enne kui Kruppide pojad hakkasid õppima Oxfordis, kuid juba Alfredile oli iseloomulik see anglofiilia, mis hiljem haaras tema maa aristokraate. Ent on siiski üks erinevus. Tema järeltulijad imetlesid Inglismaa kõrgemat seltskonda, Alfredit aga kütkestasid Midlandi tehnikasaavutused. Tema Meka oli Sheffield, mille nimel oli tema jaoks juba poisikesepõlvest peale olnud maagiline kõla. Inglased olid pannud aluse tööstusrevolutsioonile ja seisid ikka veel selle eesotsas – isegi Ruhris, kus koksi uusi kasutusviise tundvad inglise insenerid olid just äsja saksa kaevuritele õpetanud, kuidas rajada kolmesajast jardist sügavamaid kaevandusi. Inglased olid need, kes monopoliseerisid Rootsi rauamaagi ning ujutasid Euroopa üle kvaliteetse tööriistaterase ja karastatud valtsidega. Sheffieldis olid nähtavasti peidus veelgi mõned saladused ja ainus võimalus neid välja uurida oli kohapeale minna. Niisiis: *nach Sheffield.*

Kuid enne seda: *nach Paris*. Inglased olid küll võõramaalased, ent siiski sakslaste rassisugulased ja seepärast võis neilt oodata mitmesuguseid riukaid. Enne kanali ületamist oli kasulik pisut harjutada. Prantslased olid vähem spartalikud. Nad olid naudinguhimulised, suured naistekütid – veel nüüdki räägiti sosinal mitmesuguseid lugusid *Grande Armée* okupatsiooni ajast – ja kuulsad selle poolest, et armastasid oma kergete elukommetega naistele külge riputada kalleid ehteasju. Lühidalt, Pariis pidi Alfredi ilusad valtsid innukalt vastu võtma. Essenist lahkumisel oli niisugune suhtumine tema jaoks loomulik. Erakordne on see, et Pariisist lahkus ta täpselt samasuguste tunnetega. Euroopa suurejoonelisima linna bulvarite, kaarte ja katedraalide võlu jättis teda täielikult puutumata. Mitte et see võlu poleks talle meeldinud; seda lihtsalt ei eksisteerinud tema jaoks.

Niisiis ei ole tema kirjades peaaegu üldse juttu Prantsusmaast. Küll aga kõnelevad need, nagu harilikult, üsna palju temast endast. Ikka jälle meenutab ta *Stammhaus*'ile, et tal on päevas kakskümmend kuni kolmkümmend ärialast kohtumist ja et ta ei raiska aega isegi ühelt kohtumiselt teisele minnes: „Ma teen päev läbi märkmeid, peatun 10 korda tunnis tänaval ja kirjutan üles, mis mulle pähe torkab." Isegi tema postskriptumid hingeldavad. „See kiri on umbes 30 lehekülge pikk. Ma loodan ainult, et ei pea midagi kordama, sest kulutasin selle peale suure hulga aega." Või: „Täna hommikul kavandasin ühe mehe jaoks 10 000 frangise valtsimismasina; ma ei ole kindel, kas ta selle vastu võtab, aga ma hakkan just saapaid jalga tõmbama ja järgmises kirjas on mul selle kohta rohkem öelda."

Mees kiitis kavandi heaks. Tundub, et kui ta ei oleks seda teinud, siis oleks Alfred ennast maha lasknud – nii lähedal näis ta olevat paanikale. Kuid see on liialdus. Ta ei oleks teinud mitte midagi selletaolist. Selle asemel oleks ta ainult kokku varisenud ja oianud, kuni kohkunud *hôtelier* oleks kutsunud arsti. Kord lükati üks kavand tagasi ning järgmises läkituses kirjeldas Alfred Hermannile ja Fritzule selle hirmsaid tagajärgi. Väriseva käega kirjutas ta:

„. . . Viis päeva ei ole ma voodist välja saanud [5 *Tage lang bin ich nicht aus dem Bett gewesen*]: mul oli kõigis liikmetes nii hirmus valu, et isegi kui voodit tehti, ei olnud mul võimalik üles tõusta: mu selg oli plaastreid täis, nina jooksis verd, pea valutas, söögiisu ei olnud – ühesõnaga, mul olid kõik hädad, mis saatan on välja mõelnud."

Kui niisugused kõrvalepõiked välja arvata, siis on ainsad emotsionaalsed noodid tema kirjades seotud koduigatsusega ja luuravate kahtlustega, et tema äraoleku ajal võib midagi juhtuda. „Ka siis, kui mind kodus ootaks pruut [*wenn mich zu Hause eine Braut erwartete*], ei saaks mul olla kiirem," kirjutab ta nõgisele *Gusstahlfabrik*'ile mõeldes. Aga kas see võtab teda nagu kord ja kohus vastu? Teda kummitavad sünged mõtted. Kas Hermann ei vali peente valtside jaoks liiga rabedat terast? Üksikasjad, *bitte*. Kas tal on tagavaraventiilid aurumasina ja nende tüütute pumpade jaoks? Ja kuidas on lugu tiiglikaante ja -korkidega? Ja saviga? Siis tuleb talle meelde öövaht. Kas see mees on usaldusväärne? „Ma arvan, et meil võiks olla veel teine öövaht, kes kontrollib esimest, ja kolmas, kes hoiab teisel silma peal." Ta peab asja üle aru ja lõpetab sünge lt: „Tulemus oleks see, et kõik kolm magaksid koos." Mure aga närib teda üha edasi. „On paha, et öö ei ole päev, sest kunagi ei või teada, kas kõige karmimaidki korraldusi üldse mingil määral täidetakse." Alfredile ei tee muret öövahi ausus. Mitte keegi ei saa tehast või isegi

aurumasinat ära varastada. Asja juured on sügavamal ja puudutavad tema üht suurimat hirmu: „Te teate, kui kergesti võib puhkeda tulekahju, ja tulekahju hävitaks kõik, kõik!"

Saanud Hermannilt kinnituse, et tehas seisab ikka veel oma kohal, suundus Alfred Inglismaale. Oktoobrikuuks oli ta jõudnud Midlandi ja seal muutus tema tegevus rohkem kui pentsikuks, lausa uskumatuks. Alfredi Inglismaa-seiklustes on midagi peaaegu tšäplinlikku. Tema salaeesmärk oli tööstusspionaaž. Enne Preisimaalt lahkumist oli ta hankinud passi A. Crupi nimele, mis tema arvates kõlas inglispäraselt, ja tema pagasi hulgas oli paar väikesi kannuseid – džentelmeni tunnus. Tal oli ka kaasvandenõulane: Friedrich Heinrich Sölling, lahkemeelne konnanäoga Esseni kaupmees ja Georg Dietrich Kruppi tütretütre pojapoeg. Pariisist oli Sölling saanud salapäraseid kirju; vandenõulased pidid kohtuma Liverpoolis ning siirduma sealt vargsi Sheffieldi, Hulli ja Stourbridge'i. Nii sündiski. Kaks võltsdžentelmeni kontrollisid oma maskeeringut ja asusid teele. Aga laseme sellest jutustada Alfredil endal:

„Alles eile, jalutades Fritz Söllingiga siit 5 miili kaugusel, nägin ma, ilma et oleks olnud tarvis mingit esitlust, ühte uut vaskplaatide valtsimise masinat, mis on töötanud alles lühikest aega ja millele ei lasta kedagi ligi. Mul olid nagu kord ja kohus saapad jalas ning saabastel kannused küljes ja masina omanik oli meelitatud, et kaks nii kena meest suvatsesid tema ettevõttega tutvuda [*dass so ein Paar fideler Freunde sein Werk zu besichtigen würdigten*]."

Hurra! Glück! Aga kas uurimisretk oli ikka tõepoolest edukas? Tegelikult oli see farss. Kõik, mida Alfred teada sai, oli see, et hea terase tootmiseks on vaja meisterlikku tööd ja head rauda, ehk, nagu ta lauset alla kriipsutades ise kirjutas: „Bruninghausist ei saa me kunagi rauda, millest on võimalik teha lõikeriistade jaoks kõlblikku terast." Väga õige, aga nagu Hermann teadis, ei olnud selle kindlakstegemiseks vaja sõita Sheffieldi; just sellepärast olid nad püüdnud hankida Rootsi rauamaaki. Ja rakendatud strateegia oli niikuinii mõttetu. Seda kavandades oli Alfred pidanud silmas eelmise generatsiooni Midlandi – koletist, kes oli tapnud Friedrich Kruppi. 1830-ndate aastate teisel poolel oli Huntsmani printsiip üldtuntud. Inglased olid sellest teadlikud ja kui külaline oleks viisakal kombel nende juurde tulnud, oleksid nad talle kahtlemata avaldanud palju rohkem, kui maskeraad tal võimaldas teada saada. Samal ajal peatus Sheffieldis J. A. Henckel, kes oli Solingenis (Ruhris) tehase asutanud. Henckel tutvustas ennast iseendana ja keegi ei varjanud tema eest midagi; nagu ta koju kirjutas, võis ta „kella kümnest hommikul kella kümneni õhtul" vabalt kõigis tehastes ringi käia.

Veelgi enam: kui inglased tõepoolest oleksid tahtnud Kruppi eemal hoida, siis ei oleks maskeraad teda aidanud, sest ei olnud mõeldav, et see oleks kedagi petnud. Inglise härrasmeestena esinemine oli tühi töö juba kas või sellegi pärast, et Krupp ega Sölling ei osanud kumbki inglise keelt.

Krupp jäi Inglismaale viieks kuuks, ilma et ta oleks saanud mingit informatsiooni, mida tal ei oleks olnud võimalik hankida ka kodus. Et ta elas tolle aja Euroopa tööstuslikus pealinnas, siis ei olnud tal tellimuste hankimise väljavaateid. Pealegi oleks see teda paljastanud. Talve lõpul jõudis Alfred arusaamisele, et Midlandis on lootusetu midagi ette võtta. Ta oli löödud ja teadis seda ka ise. Ent ta ei pannud seda kaugeltki mitte pahaks, vaid tundis inglaste vastu aukartust ja jäi seda elu lõpuni tundma. See asjaolu heidab mõningat valgust tema keeruka hinge

ühte pimedasse nurka. Jõudnud tagasi Pariisi, instrueeris ta Hermanni, et „Inglismaalt saadud rauda tuleb kasutada ainult kõige paremate toodete jaoks", ja just siis – 13. märtsil 1839 – otsustas ta oma eesnime inglispäraseks muuta.

Ühel Alfredi viimastest Pariisi-hommikutest peatas tema kiiresti liikuva pliiatsi tänavalt kostev kära ja müra. Ta astus kärsitult akna juurde, vaatas välja ja – *Himmel! Du grosser Gott!* – mis see siis on? Tänaval ehitati barrikaade ja tõugati sõidukeid ümber, püsse käes hoidvad vihased mehed jooksid siia-sinna. Alfred tormas trepist alla, et asja lähemalt uurida, ja järgmisel päeval saatis ta *Stammhaus*'i põhjaliku aruande, mis lõppes sõnadega: „See ei ole veel päris maha surutud, aga täna see arvatavasti lõpeb. Kui see ärile kasuks tuleb . . ., siis klobigu nad üksteist kuradi nimel."

Välisminister Louis Molé ametist lahkumisest põhjustatud ülestõus oli üks neid käärimisi, mille kulminatsiooniks kujunes juulimonarhia kukutamine. Kuid ekslik oletus ei häirinud Alfredit. See ei olnud tema ala. Tal ei olnud ikka veel „aega lugemiseks, poliitikaga tegelemiseks ega muuks selletaoliseks". Ja teda ei saa süüdistada. Molé, Thiers'i, Guizot' ja de Soulti erakondlikud manöövrid olid enamikule sakslastest, sealhulgas ka poliitikutele, arusaamatud. Mujal julgustas Prantsusmaa püssiragin liberaalseid mässajaid: belglased saavutasid sõltumatuse Hollandist, poolakad tõusid üles ja isegi mõned Kirikuriigi osad püüdsid – olgugi asjatult – paavstist lahku lüüa. Kesk-Euroopas aga suikus *Volk* endist viisi. Metternich oli ikka veel Austria diktaator ja Preisimaa oli jäänud absolutismi kantsiks. Preislased tundsid ennast konstitutsiooni, valimisõiguse ja trükivabaduse ümber tehtavast kärast kõrgemal seisvat. Alfredi hoiak oli tüüpiline. Juhte, kuulutas ta, „tuleb ainult sundida oma kohust täitma või nad tuleb kuradile saata. Siis on kõik korras".

Aga kõik ei olnud korras. Vanad müürid varisesid, ja et tegemist ei olnud ainuüksi poliitiliste müüridega, siis ei saanud Krupp liikumatult paigal seista, kui ta ei tahtnud rusude alla jääda. Ja paigalseismist ta alati ei üritanudki. „Ma lähen ajaga kaasa ega seisa progressi tee peal ees," ütles ta, mõeldes sellega tehnika progressi, suuremaid ja paremaid auruvasaraid, sitkemat Kruppi terast. Õnnetuseks ei olnud asi nii lihtne. Metternichid, kes arvasid, et nad on suutelised kustutama mälestust Napoleonist, olid määratud samasugusele läbikukkumisele kui ludiidid, kes purustasid masinaid. Uued ideed ja uued oskused olid omavahel seoses. Kõik Suure Armee vallutatud maad näiteks vabanesid iganenud gildisüsteemist. See lõi vaba tööjõuturu – turu, mis Inglismaal oli eksisteerinud juba rohkem kui sada aastat ja oli võimalikuks teinud Inglismaa tööstusalased edusammud. Mandril kordus sama. Inglise masinad võeti algul üle ja seejärel hakati neid täiustama. Vabanenud gildikäsitöölistest said vahepeal vabrikutöölised, keskklass kasvas, esile kerkisid tööstushiiglased, käärimine jätkus – see kõik moodustas ühtse terviku. Nagu igasugused muutuste tuuled, nii puhus ka see mõned katused pealt. Majanduse valdkonnas tõi see enesega kaasa õitsengu ja pankroti ärevusttekitava vaheldumise. Üleöö omandatud rikkus stimuleeris kapitalimahutuste tegemist, siis aga tuli eikusagilt möirgav paanika ja paiskas mahutuste tegijad majanduslikku surutisse. Vaheldumine võis toimuda ärevusttekitavalt kiiresti. Kui Alfred lahkus

Pariisist, oli kõik kenasti korras. Jõudes pärast ägedat kahenädalast „majast-majja" müügikampaaniat Brüsselis, Gentis, Antverpenis, Liège'is ja Kölnis tagasi Essenisse, leidis ta Hermanni ja kogu Ruhri olevat suures majanduslikus ärevuses.

Firma *Fried. Krupp* puhul teravdasid üldist surutist mõned lisategurid. Inglased pidasid mandri terasvaltsitootjate vastu hinnasõda ja nüüd oli Kruppile tema enese tagahoovis võistleja ilmunud: Bochumis oli Jacob Mayeril õnnestunud hakata terast valama. Võiks arvata, et Prantsusmaal sooritatud hiilgavad müügitehingud olid Alfredile taganud piisava edumaa, kuid nii see ei olnud; vaevalt oli ta oma kohvri lahti pakkinud, kui tuli kiri, mis teatas, et üks tema klient oli surnud. Mõne aastaga jõudsid Gallia kalmistutele peaaegu kõik sealsed kliendid.

Kuid Alfredi teiste omaduste all peitus vääramatu tahtejõud. See oli kalju, millele toetudes ta ei saanud kokku variseda. Ta uuris taevast, et leida sealt lootuse märke, ja avastaski varsti heledama laigu. Ehkki valtsimismasinate turg oli kokku kuivanud, olid nõutavate valtside m õ õ t m e d tublisti kasvanud. Niisiis oli klientide leidmine nüüd küll raskem, aga kui mõnda siiski õnnestus leida, oli see juba suur asi. Alfred lahkus jälle Ruhrist, et asuda lepingute jahile. Sellest pidi saama pikk reis. 1839. aasta jõululaupäeval kirjutas ta oma riigi *Ober-Präsident*'ile ja palus soovituskirju esitamiseks ametiisikutele Austrias, Itaalias, Venemaal „ning ülejäänud Euroopa riikides", ja see oli alles algus. Ta ilmus Varssavisse ja Prahasse, sõitis uuesti Pariisi ja Brüsselisse, taotles kokkusaamist James von Rothschildiga (tema eesmärk oli saada jalg Prantsuse rahapaja uksest sisse) ja kavatses isegi „hakata varsti Põhja-Ameerikas äri ajama". Mitme järgmise aasta vältel viibis ta peaaegu pidevalt tehasest eemal, sõitis rongide, tõldade ja ratsahobustega, peatus odavates ja kütmata tubades, esitas Preisi bürokraatidelt väljakaubeldud volikirju ja tunnistusi ning demonstreeris lusikate ja kahvlite näidiseid.

Tema elu, mis alati oli olnud üksildane, muutus veelgi üksildasemaks. Iga kord, kui ta oli oma kohvri lahti pakkinud, sundis uus kriis teda jälle teele asuma. Tontlike maavõõrastemajade läppunud õhk suurendas tema foobiaid. Ta kujutles, kuidas krupplased oma piipude süütamiseks tikke tõmbavad, ja see pani teda judisema. Suitsetamine tuli ära keelata, ja kartes, et mõni tehases tegutsev spioon võiks sellele korraldusele jälile saada, andis ta selle prantsuse keeles.

Viinis sai talle osaks raske katsumus, mis muutis tema juuksed enne kolmekümneseks saamist halliks. See ei olnud tema enese süü. Teda tüssati armetult. Tubli preislasena respekteeris Alfred ülemusi (*die Obrigkeit*) ja see sai talle saatuslikuks. Metternichi Austria oli täiemõõduline politseiriik. Politseiriigi ülemused olid, nagu Krupp omal nahal tunda sai, palju halastamatumad ja reetlikumad kui kliendid, kellega ta mujal oli kaubelnud.

1840. aasta sügisel pidas Alfred läbirääkimisi Viini Keiserliku Rahapajaga. Sealsed härrased soovisid uut valtsimismasinat. Nad nõudsid ka garantiid. Alfred soostus ja märkis tingimused oma reisipäevikusse: „Kui valtsid või mõned mehhanismi osad peaksid kahe aasta jooksul purunema või töökõlbmatuks muutuma, siis kohustun need tasuta uutega asendama [*den Ersatz unentgeltlich zu besorgen*]."

Kõik oli korras. Austerlastele näidati kavandeid, nad kiitsid need lahkesti heaks ja võtsid hiljem vastu ka valmis masina. Siis aga algasid sekeldused. Alfredil ei õnnestunud oma raha kätte saada. Kõik olid viisakad, aga iga kord, kui ta mainis saadaolevat tasu, anti talle põiklevaid vastuseid. Kui ta hakkas peale käima, öeldi talle, et tema toode ei olnud päris rahuldav. Ei, ei, mitte midagi sellist, mille pärast

on põhjust muretseda, aga – teine kord. Poolteist aastat sõitis Alfred üha kasvava ärevusega Austria pealinna vahet. Mitte midagi ei muutunud. Rahapaja kasutas tema masinaid, kuid ei maksnud talle midagi. Meeleheites pöördus ta Austria mäendus- ja mündindusministri parun Kübeck von Kübau poole ning väitis, et „soositud isikud, kelle nimed ja minu vastu astutud häbiväärsed sammud ma olen valmis koos tõenditega Teie Ekstsellentsile suuliselt teatavaks tegema", on tema asja kujutanud „kõige ebasoodsamas valguses"". Ta oli murest murtud:

„Sunnituna asja selgumiseni siia jääma olen oma tehase hooletussejätmise läbi kaotanud rohkem kui 20 000 kuldnat ja lisaks sellele teinud siin üle 7000 kuldna tarbetuid kulutusi . . . Need kaotused ja valtsimismasinate eest saadaolevast suurest (minu jaoks) summast ilmajäämine on mind viinud laostumise äärele."

Ei mingit vastust. Möödus kolm nädalat ja ta tegi uuesti katset. Maalides iga tähte kõige hoolikamalt, seletas ta ministrile, et „õitsval järjel olev tehas, mis iga aasta on andnud head kasumit, satub minu palve täitmatajätmise korral lootusetusse seisundisse", ja palus, „et mulle makstaks otsekohe välja vähemalt 23. detsembril 1840 sõlmitud ja igas suhtes täidetud lepingu järgi saadaolev summa". Ta oli harjunud liialdama, kuid seekord oli ta tõele üsna lähedal. Samal hommikul oli ta Essenist saanud uue aruande, millest oli selgunud, et esialgne kahjude hinnang oli põhinenud valearvestusel; tegelikult oli Austria äpardus läinud maksma 75 000 taalrit: kolm korda rohkem, kui ta oli arvanud.

Tema palve oli liigutav. See liigutas mõne tolli võrra ka parunit, kes võttis ta vastu ja laskis talle väikese osa saadaolevast summast välja maksta. End Ruhri tagasi vedanud, pörnitses Krupp mornilt pikki punase tindiga kirjutatud arvutulpasid. Viisteist aastat *Gusstahlfabrik*'i juhtimist oli tema isale elu maksnud. Poja viisteist aastat näisid olevat vähe edu toonud. Jälle lauldi Essenis vanu tuttavaid nutulaule – Berliinilt paluti abi, seda ei saadud, peeti aru Venemaale emigreerimise üle. Ja jälle tulid raskustesse sattunud perekonnale appi sugulased. Et Fritz von Mülleri krediidivõimalused olid ammendatud, siis veendi Söllingit tekkinud lünka täitma. Kujunenud olukorras ei olnud see veenmine kerge: talle lubati kapitalilt 4,5 protsenti ja tuludest 25 protsenti ning ta vabastati vastutusest kaotuste eest. Niisugustel tingimustel pani ta välja 50 000 taalrit ja temast sai passiivne partner. Vahepeal ühines vendadega veel ka kolmas sugulane. 1843. aastal saabus Pariisist tugeva kehaehitusega kullassepp Adalbert Ascherfeld, Helene Amalie perekonna järeltulija, kes võttis enesele meistri kohustused.

Hädast aitas välja ka lusikate ja kahvlite patent. 26. veebruaril 1847 tunnustati seda Inglismaal (otsekohe müüdi see ühele inglise firmale) ja ka ungari hõbeseppadega kujunesid välja tihedad ärisidemed. Alfredi suurim lusikatehing oli aga nagu pilkeks seotud Austriaga. Oodates, mil parun Kübeck suvatseb teda vastu võtta, oli ta tutvunud jõuka kaupmehega, kelle nimi oli Alexander Schöller. Viimane vaatas tema kaubaproove ja pakkus ennast partneriks. Alfred oleks tol hetkel kõiki viinlasi meelsamini põrgus näinud, kuid tema olukorras ei olnud võimalik pahameelele voli anda. Fritz Krupp oli jõudnud õitsvatesse kahekümnendatesse eluaastatesse; härjakaela ja kapitaolise kehaga Ascherfeld oli tõhus meister. Hermann ei olnud hädasti vajalik ja pärast perekonnanõukogu istungit lahkus ta kodust, et asutada uus tehas Viini lähedal Berndorfis. Nagu kõik Alfredi tehingud lõuna pool piiri, nii nägi ka see välja parem, kui ta tegelikult oli. *Berndorferwerk*'ist ei olnud Alfredile palju kasu. See kujunes kiiresti iseseisvaks ettevõtteks ega pöördunud Esseni rüppe tagasi enne kui 1938. aastal, pool sajandit pärast Alfredi surma ja isegi siis oli taasühinemiseks vaja Adolf Hitleri *Anschluss*'i ning võrdleimisi jämedakoelist kauplemist Hermann Göringiga.

Ent Berndorfi tehasest oli Alfredile siiski vahetult ja suuresti kasu. See viis Hermanni kodust eemale. *Bruderliebe* – vennaarmastus – oli kena asi küll, kuid esisünniõiguse jagamine ei tulnud kõne allagi. Alfred oli jõudnud veendumusele, et *Gusstahlfabrik* kuulus esisünniõiguse järgi temale. Juba aastaid oli möödunud ajast, mil ta oli seda tagasihoidlikult kirjeldanud kui „tiigliterasetehast, mida ma oma ema asemel juhin"; nüüd oli see „m i n u tehas" või õrnematel hetkedel „minu laps", „minu pruut". Osalt oli see tema pikaajalise võitluse mõistetav tagajärg. Tema oli tehase pärast rohkem tööd teinud ja vaeva näinud kui Hermann, Fritz ja Ida kokku. Suurel määral aga oli niisugune suhtumine tingitud totalitaarsest vaimulaadist. Nagu tema isa, nii uskus ka Alfred, et töösturid olid feodaalparunite loomulikud järglased. Senjööri õigused olid vaieldamatud, neil ei olnud midagi ühist vasallide õigustega. Alfredi esimesed, 1838. aastal kehtestatud tööeeskirjad nägid ette, et krupplane, kes sattus võlgadesse, tuli vallandada. Kolm aastat hiljem plaksatas piits uuesti. Kui mõni tööline hilines viis minutit, jäi ta ilma tunni töötasust. Krupplased olid seotud absoluutsete kohustustega; 12. oktoobril 1844 kirjutas Alfred Söllingile, et ta ootab igalt tööliselt „lojaalsust talle ülalpidamist andva tehase suhtes". Ta oli otsustanud valitseda oma lääni raudse käega ja ta pidas seda enda omaks, sest feodaalide tähtsaim õigus oli esisünniõigus.

Tegelikult muidugi ei olnud tehas Alfredi oma ja kui Therese tervis kuuekümnendate eluaastate künnisel halvenes, hakkas päranduse küsimus perekonna kõikide teiste probleemide üle domineerima. Tehas oli küll panditud, kuid oli Therese ainus kinnisvara. Ja olgugi et rasked ajad olid veelgi raskemaks muutunud – maad rõhus 1846.–1847. aasta majanduslik surutis –, tahtsid kõik tema lapsed tehasest oma osa saada. Otsuse langetas Therese 1848. aastal. Hermann viibis eemal ega saanud enese eest kosta ja talle määrati see, mis tal juba oli – osa Berndorfi ettevõttes. Nähtavasti jäi ta sellega rahule; kirjad, mis ta Viinist saatis, sisaldavad peamiselt üksikasjalikke (ja väga mõistlikke) nõuandeid „tiigliterase süsinikusisalduse erinevuste" silmaspidamise vajaduse kohta. Ida oli naisterahvas ja teda ei olnud vaja tõsiselt võtta; temale piisas sularahast. Järele jäi Fritz, kes viibis kohal, oli meessoost ja osutus asja arutamisel ootamatult kangekaelseks. Alfredil oli aga tugev liitlane. Tema eest astus välja passiivne partner Fritz Sölling. See veenis Thereset. Nii loodi olulise tähtsusega pretsedent. Edaspidi läks Kruppi varandus alati vanimale lapsele, ja kui Kruppi võimsus Saksamaal kasvas, ulatusid selle otsuse vastukajad isegi valitsuse poliitikasse. Nagu tema õele, nii anti ka Fritzule sularaha – lisaks sellele alandusele nõuti temalt vannet, et ta kunagi ei reeda firma ärisaladusi, – ja ta kõndis vihaselt minema, et Bonnis kaupmeheks hakata. Lahkudes põrnitses ta tigedalt ja pärija põrnitses talle järele. Alfredile, kes ise nii mõnigi kord sattus ohjeldamatusse raevuhoogu, ei meeldinud teiste halva tuju avaldused.

24. veebruaril 1848 märkis Alfred võrdlemisi tusaselt, et ema oli „tehase vraki" (*das Wrack der Fabrik*) talle üle andnud. Therese oli lasknud tal enesel üleandmise kuupäeva valida ja teadmatult oli ta valinud just selle hommiku, mil Pariisi rahvahulgad Tuileries'd ründasid ja Louis-Philippe'i kukutasid. Nendele sündmustele järgnes ülemandriline ahelreaktsioon, millest seekord ei jäänud puu-

tumata ka Kesk-Euroopa. Metternichi langus ei kutsunud *Stammhaus*'is esile ühtegi nuukset, aga kui Berliini elanikud üles tõusid, siis ahmiti seal imestusest õhku; Preisimaal ei saanud midagi niisugust võimalik olla. Ja tegelikult ei olnudki; pärast kapituleerumist Märtsirevolutsiooni ees viitis Friedrich Wilhelm IV aega, kuni Frankfurdi Rahvuskogu pakkus talle keisrikrooni. Monarhile, kes pidas ennast jumala asemikuks ja suhtus igasugusesse konstitutsioonisse kui „kokkusepitsetud pärgamendisse, mis valitseb meid paragrahvidega ning astub muistsete pühitsetud lojaalsusesidemete asemele", oli see talumatu solvang. Ta lükkas krooni põlglikult tagasi ja tegi sellega demokraatlikule häbematusele lõpu. Ajal, mil uus omanik tehase üle võttis, oli see triumf aga veel kaugel. Olukord oli murettekitav. „Alfred kutsus eile töölised kokku," kirjutas Ida ühele sõbrannale, „ja rääkis üldistest rahutustest. Ta ütles, et loodetavasti ei haara need Essenit, aga kui see peaks juhtuma, siis ootab ta oma meestelt, et need rakendaksid kogu oma mõjuvõimu rahutuste summutamiseks."

Alfredi eraviisilised mõtteavaldused olid veelgi pessimistlikumad. „Me peame arvestama võimalust, et töölisklass hakkab masinaid lõhkuma," hoiatas ta 3. märtsil ühte oma prantsuse klienti. Vaevalt oli ta selle hoiatuse posti pannud, kui rahulolematuse kõmin hakkas kostma ka Essenis. Töölised olid vihale aetud. Ümbruskonnast tuli teateid pahaendeliste korrarikkumiste kohta ja kohkunud *Bürgermeister* kuulutas välja piiramisseisukorra. Alfred tegutses kiiresti. Niipea kui üks tema töölistest (nagu selgus, üks esimese seitsme hulgast) tõrksaks muutus, vallandati too otsekohe. Linnaväravad olid piiramisseisukorra ajal lukus ja Ascherfeld võttis vastutuse ülejäänud saja kahekümne kolme mehe eest enda peale. Hommikul, kui raekoja kell helises, jooksid krupplased mööda kitsaid kõveraid tänavaid kokku. Käsklusi haukuv Ascherfeld, julm koon ette sirutatud, eskortis nad tehasesse ja õhtul sealt takti lugedes jälle tagasi.

Niisugune oli Alfredi esmane reageering sotsiaalsetele rahutustele; tegelikult oli see kahtlemata niisama karm, kui ta näib, kuid tolle aja töölised olid käsutamisega harjunud. Teisest küljest aga sai Alfred aru suurest vastutusest, mida tööstusparuni seisund enesega kaasa tõi. Patriarhaalse tööandjana pidi ta hea seisma selle eest, et tema töölistel oleks tööd ja nende perekondadel süüa, ükskõik mida see ka maksma läks. 1848. aastal läks see kõigepealt maksma tema perekonna lauahõbeda, mis oli varasemad raskused üle elanud. Nüüd sulatas ta selle Friedrich Suure eeskujul kokku, et töölistele palka maksta, ja kui sellest ei piisanud, lisas ta juurde oma peekrid, terariistad ning inglise kannused, laskis kõik need Kruppi valtside alt läbi ja müüs saadud metalli ära.

Pärast seda kui venelased olid 1849. aastal Ungaris Kossuth'i ülestõusu maha surunud, hakkasid nad jälle tegelema kodumaa asjadega ja pakkusid Kruppile Peterburisse suure lusikavabriku ehitamise eest 21 000 rubla. Eestpoolt hakkas paistma lootuskiir, ehkki see oli ainult kiir. 10. juunil kirjutas Alfred: „Kas on kedagi, kes praegustes tingimustes kannatada ei saa? Tarvis on ainult pea veest väljas hoida [*Man muss nur den Kopf oben behalten*]."

*

Esimesel fotol, mis Alfredist on tehtud ja mis pärineb just tollest ajast, näeb ta tõepoolest välja nagu mees, kes ainult pead veest väljas hoiab. Ta oli kolmkümmend seitse aastat vana, kuid olgugi et ta ei olnud pärast täiealiseks saamist

naelagi kaalus juurde võtnud, oleks teda võinud pidada viiekümneaastaseks. Tema hõredad peadligi kammitud juuksed olid kaugele taandunud (parukat ei saanud ta enesele veel lubada), tema kahvatul laubal oli kolm püsivat kortsu ja pilukil silmade pilk valvas. Ta oli õppinud õnne, välismaalasi ja isegi omaenese töölisi ümbusaldama. Eelkõige tegi talle muret tulevik; see näitab, kui petlik võib olla saatus, sest tulevik oli määratud ümbritsema firmat *Fried. Krupp* pimestava rahavärvilise vikerkaarega. Selleks ei olnud vaja mingit erakordset leiutist. Tulevase rikkuse eod olid kõikjal tema ümber juba olemas. Frankfurdi Rahvuskogu laialisaatmine tagas autokraatliku režiimi, mis oli Kruppi jaoks hädavajalik. Otse ees seisis suur raudteeajastu. Teisel pool ookeani olid Ameerika Ühendriigid valmis tervet mandrit rööpmetega vöötama; ameeriklastel enestel veel terasetööstust ei olnud ja Alfredi *Gusstahlfabrik*'is katsetati juba raudteerööbaste valamist.

Kõige olulisem uuendus oli aga see, mis pealtnäha paistis olevat kõige vähem tootav. See oli juba aastaid olemas olnud, sellele ei olnud mingit tähelepanu pööratud ja veel mitmeid aastaid ei tehtud sellest juttu isegi mitte *Stammhaus*'i lõunalauas. See oli Alfredi lemmikprojekt. Tema mõlemal vennal oli tublisti tehnikaalast taipu. Hermann oli leiutanud lusika- ja kahvlivaltsid; Berliini 1844. aasta tööstusnäitusel oli välja pandud tema masina uusim mudel. Nokitsemishimuline Fritz oli proovinud ehitada tolmuimejat ja hobusteta tõlda. Sellest ei tulnud midagi välja, kuid mitte kõik tema katsetused ei lõppenud ebaõnnestumisega; tema kellamäng sai Berliini näitusel kuldmedali. Alfredi enese väljapanekud jäid näitusel igasuguse tähelepanuta. Ka ta ise ei pidanud neist kuigi palju. Tema paberites on neid mainitud üksnes juhuslikult, peaaegu möödaminnes.

Need olid kaks kuumalt õõnsaks sepistatud ja külmalt tõmmatud püssitoru.

3

KAHURIKUNINGAS

Keegi ei tea kindlalt, mis ajendas Alfredit esimest püssitoru valmistama. Sellest ajast peale, kui tema isa tääke ihus, ei olnud perekond enam relvadega tegelnud, ja et viimane täägisaadetis oli Essenist teele läinud siis, kui Alfred oli olnud seitsmeaastane, sai tal sellest parimal juhul olla ainult üsna ähmane mälestus. Tõsi küll, sõjariistade valmistamine oli Ruhrimaa vana traditsioon, kuid uue ajastu algaja töösturi jaoks ei olnud sellel mingit tähendust. Ruhris valmistatud traditsioonilised sõjariistad olid mõõgad, mõõgasepad elasid muistsest ajast saadik Solingenis ning viimasel ajal valmistasid nad pealegi rohkem nuge ja kääre kui mõõku. Kui tõendeid pole, tekivad oletused. Kruppi nüüdisaegsed imetlejad väidavad, et Alfredit inspireeris rahvuslik uhkus. Üks nendest märgib, et noil uhkeil päevil „oli Saksamaa noorsoo poeetiline geenius küllastunud militaarsetest ideaalidest ning surma lahingus hinnati kui püha kohust isamaa, kodu ja perekonna ees". See puutub rohkem saksa legendidesse kui Kruppi firma ajaloosse. Kui Alfred

oli idealistlik nooruk, siis oskas ta seda suurepäraselt varjata. Ühe teise loo järgi vaatas Alfred kord lihtsalt ühte oma kaheksatollist valtsi ja ütles naljatades, et kui see oleks seest tühjaks puuritud, siis oleks sellel sõjakas väljanägemine. Ka see versioon ei tundu veenev ja selle kinnituseks ei leidu vähimaidki tõendeid. Pole isegi andmeid, et Kruppil oleks algperioodil olnud nii suure läbimõõduga valtse.

Kolmas lugu räägib, et kui kahekümne kahe aastane Hermann ühel kaubareisil külastas Münchenit, siis küsis keegi relvakaupmees temalt, kas tulirelvi oleks võimalik terasest valada, ja ta läkitas selle idee koju. See on kolmest kõige tõenäolisem versioon. Hermann viibis tol ajal tõepoolest Lõuna-Saksamaal. Ja ta oli kaskümmend kaks aastat vana, kui Alfred 1836. aastal hakkas käsitsi oma esimest püssitoru sepistama. See töö läks aeglaselt. Nagu Hermanni esimene valts ja Fritzu leiutised, nii oli ka Alfredi püss üksnes harrastus, millega tuli tegelda vabal ajal, ja temal oli niisugust aega vähem kui vendadel. Ta viibis enamasti kodust eemal, ja kui ta tagasi tuli ning *Stammhaus*'is Friedrichi vanasse pruuni nahaga kaetud tugitooli laskus, kerkis tema ette otsekohe tuhat väikest administratiivset detaili. Päevakava niisuguse ülekoormatuse tõttu kestis püssitoru sepistamine seitse aastat. Lõpuks aga saabus hiilgav tehnikaalane edu: 1843. aasta kevadeks oli esimene hõbedaselt särav toru valmis. Ülevas meeleolus püüdis Alfred seda muidugi ära müüa. Ja siis hakkas tema lootusi hävitama tuttav kibe nurjumistunne. See kestis kauem kui toru sepistamine ise. Rohkem kui kümme aastat näris see tunne teda ja mürgistas tema usku, kuni ta hakkas kahetsema, et oli üldse selle asja ette võtnud.

Kõigepealt pöördus ta Preisimaa poole. Tolle suve kõige kuumemal pühapäeval harjas ta oma ilusaimat hobust, istus siis selle selga ja ratsutas Saarni arsenali. See avakäik jäi tagajärjetuks. Higistav vahisõdur saatis Alfredi jõhkral kombel minema. Teist korda tagasi tulnud, sai ta teada, et vahtkonna ülem leitnant von Donat pidas terasest tulirelvade ideed võrdlemisi naljakaks. Von Donat andis siiski mõista, et üks tema kaasohvitser, kapten von Linger, võiks vahest ehk olla teistsugusel arvamusel. Nagu võib aru saada, pidas leitnant kaptenit mõnevõrra iseäralikuks meheks. Seda arsenali nonkonformisti ei olnud aga õnnetuseks kohal. See jutt oli kahtlemata mõeldud ainult Alfredile äraütlemiseks, kuid tema ratsutas tagasi koju ja saatis oma parima püssi Saarni. Kaaskirjas kuulutas ta uhkelt: „Teie Kõrgeaususe lahket nõusolekut ära kasutades on mul au Teile käesolevaga saata parimast valuterasest sepistatud püssitoru . . . Toru otsa jätsin kiilukujulise metallitüki, mida saab sealt ära raiuda ja millega saab materjali kvaliteedi kindlakstegemiseks sooritada kõiki soovitavaid katseid."

Alfred ei lootnud, et armee muudab oma poliitikat väikeste tulirelvade suhtes. Tegelikult ei pidanud ta silmas püsse. Teda huvitas „selle materjali sobivus suurtükkide jaoks" (*die Tüchtigkeit dieses Materials für Kanonen*) ja ta kuulutas, et järgmiseks teeb ta „katset sepistada niisuguseid valuterasest püssitorusid otseselt torudena" (*einen Versuch . . . dergleichen Gusstahlläufe gleich als Rohre zu schmieden*). Oma esimese näidise entusiastlikku vastuvõtmist oodates pakkis ta sisse veel kaks, et ka need varsti teele saata.

Need läksidki teele. Ja ta sai nad tagasi. Lingeril võisid küll olla omad iseärasused, aga n i i suur veidrik ta ei olnud. Nördinud Alfred pöördus oma lemmikvälismaalaste, inglaste poole. Oma kohmakas inglise keeles informeeris ta ühte

Birminghami firmat, et kui see tellib rohkem kui kümme tuhat toru, siis on ta nõus neid müüma kümme kuni kaksteist šillingit tükk, ja suurema tellimuse korral alandab ta hinda veelgi. Kuid inglased nagu preislasedki ei tahtnud terasest tulirelvi isegi mitte odavasti osta. Neil oli väga kahju. Nad lootsid, et Alfred saab äru. Aga nii see oli.

Also: kodumaa pidi saama veel ühe võimaluse. Saarnil ei olnud sõjalistes küsimustes viimane sõna öelda ja pärast tööstusnäitust otsustas Alfred pöörduda Berliini sõjaministeeriumi poole. Ta oli oma suurtükiprojekti ajutiseks kõrvale jätnud ja tähelepanu täielikult koondanud väikestele tulirelvadele. Vahetpidamatu „masseerimise" ja võib-olla ka mõnede müntide pihkupistmise teel oli tal õnnestunud Saarni veenda ühte tema püssitoru katsetama. Katsed olid andnud suurepäraseid tulemusi, isegi pärast seda kui metall oli ettenähtust poole õhemaks viilitud ja kontroll-laengut oli suurendatud kolme untsi püssirohuni. Kõigest sellest teatas Alfred seitsmekümnendais eluaastais olevale kindral Hermann von Boyenile, kes oli võitluses Napoleoni vastu teeninud Bülow' staabiülemana ja oli nüüd erust tagasi tulnud, et sõjaministriks hakata. Kolm nädalat hiljem, 23. märtsil 1844, sai Krupp vastuse:

„Vastuseks Teie kirjas 1. skp. tehtud pakkumisele teatan, et mis puutub püssitorude valmistamisse, siis ei ole see vastuvõetav, sest nende valmistamise praegune meetod ja niimoodi valmistatud torude kvaliteet, seejuures tunduvalt madalama hinna korral, vastab kõikidele mõistlikele nõudmistele ja jätab vaevalt midagi soovida."

Juba tol ajal ei osanud sõjaväelased ennast väljendada. Kuid see, mida ülespuhutud lausetest oli võimalik välja lugeda, ei olnud hoopiski mitte julgustav. „Tiigliterasest suurtükkide valmistamise" küsimuse jättis kindral siiski lahtiseks kui „edasist kaalumist" vääriva. Alfred kloppis innukalt oma suurtükiplaanid tolmust puhtaks ja pakkus ennast katsesuurtükki ehitama. Kuuenaelase suurtükini arvas ta oma võimeid esialgu veel mitte küündivat. Hiljem lootis ta mahutada rohkem kui 10 000 taalrit täisvarustusega (hoorataste, uute sulatusahjude ja 45-hobujõulise auruvasaraga) suurtükitehasesse, aga tal ei olnud mõtet kiirustada, enne kui Berliin oli relva heaks kiitnud ja – ta lisas taktitundeliselt – Krupp oli tellimuse saanud. Ta soovitas kolmenaelast suurtükki. Ühe niisuguse lubas ta „mõne nädalaga" valmis teha. Kindral soojenes veidi – ta muutus leigeks – ja 22. aprillil 1844 süttis Alfredi ees roheline tuli. Õnnetuseks oli ta vajaminevat aega suuresti alahinnanud; kolm aastat hiljem kinnitas ta uuele ministrile ikka veel, et suurtükk saab varsti valmis. See anti Spandau arsenalile üle 1847. aasta septembris.

Preisimaa oli saanud Kruppi esimese suurtüki. Ja ta hoolis sellest nii vähe kui üldse võimalik. Keegi ei olnud huvitatud, kas selle suurtükiga saab lasta või mitte. Seal see lösutas – 237 naela parimat Kruppi terast – ja ta peal ei olnud isegi varikatust. Peaaegu kaks aastat kudusid ämblikud tema 6,5-sentimeetrise (2,5-tollise) läbimõõduga suudmesse võrke, enne kui nördimusest meeletul Alfredil lõpuks õnnestus pikatoimelist Suurtükiväe Katsetuskomisjoni (*Artillerie-Prüfungskommission*) tegutsema õhutada. 1849. aasta juunis katsetati suurtükki Tegeli polügoonil. Kolm kuud hiljem jõudis aruanne Essenisse. See vapustas Alfredit. Tälle öeldi üleoleva heakskiiduga, et tema suurtükk laseb hästi ja võib puruneda ainult normaalsest palju suurema laengu korral. Kuid „meie kerged suurtükid ja eriti meie

välisuurtükid vajavad vaevalt mingit täiustamist. Kõik, mida võib soovida, on raskete pronkstorude pikem eluiga ja raudtorude suurem läbimõõt". Pärast seda ühemõttelist väidet jätkas komisjon põiklevalt: „Niisiis ei saa me Teile soovitada katsete jätkamist, kui ei ole ette näha, et Teil õnnestub kõrvaldada niisuguste torude kasutuselevõttu takistavat tegurit, mis seisneb nende kõrges hinnas."

Boyen oli vähemasti olnud otsekohene. Raevust pöörasele Alfredile näis, et katsetajad räägivad kahekeelset juttu. Tegelikult ei vajanud tema leiutist mitte keegi. See oleks tähendanud muutust ja vanameelsed staabiohvitserid vaatasid igasugust progressi kahtleva pilguga. Tagantjärele näib, et komisjoni otsus oli hämmastavalt lühinägelik. Kuid niisuguseid otsuseid ei tehtud ainuüksi Preisimaal ja neid ei teinud ka ainuüksi sõjaväelased. Nagu kõigil pöördelistel muutustel, nii oli ka tööstusrevolutsioonil oma kontrrevolutsioon; samal aastal, mil Alfred hakkas oma esimest püssitoru sepistama, jõudis Samuel Morse lõpule oma telegraafi täiustamisega, ja tal tuli kaheksa aastat Washingtoni ustele koputada, enne kui esimene juhe üles tõmmati. Sõjaväelased on uute ideede suhtes alati kõige immuunsemad olnud. XIX sajandi ohvitserkond võitles ägedalt ameeriklase Richard Gatlingi, inglase Henry Shrapneli ja sakslase krahv Ferdinand von Zeppelini ideede vastu.

Alfredi suurtükki ei lükatud ainuüksi tagasi, vaid seda pandi ka tõsiselt pahaks. Enne Alfredi päevavalgele ilmumist oli sõjakunst olnud stabiilne ja üllatusteta. Feldmarssal oli lahinguplaane tehes võinud olla kindel, et taktika oli tema kadetipäevist peale muutumatuks jäänud. Mõnesse valdkonda ei olnud sajandite vältel midagi uut juurde tulnud. Püssirohi oli põhiliselt ikka veel samasugune nagu siis, kui hiinlased olid 1232. aastal tatarlaste pihta rakette lasknud, ja pärast seda kui 1400-ndate aastate lõpu poole olid kasutusele tulnud pronksist valatud suurtükid, ei olnud raskete relvade alal enam mingit olulist edusammu tehtud. 1840-ndate aastate tõmbis paksuseinalises katlakujulises suurtükis võis veel ära tunda täiustatud katapulti, mis oli ilmunud XIV sajandil, kui rauast kirikukelli valanud meistrid olid muutnud oma valuvorme, et saada kivide paiskamiseks sobivaid potte.

Täiustused olid olnud väikesed; need olid olnud seoses parema valamise ja puurimisega ning suuremate torude kasutamisega. 1515. aastal olid sakslased Nürnbergis kasutusele võtnud ratasluku; mõni aasta hiljem olid prantslased leiutanud mürsu. Napoleoni peamine panus oli olnud patareide koondamine ja äge tulistamine väikesest kaugusest („*Le feu est tout*"); kogu tema artilleeriameistri kuulsusest hoolimata ei olnud tal osutunud võimalikuks muuta relvaseppade keskaegset tehnoloogiat. Sõja lumm oli paljusid Euroopa helgemaid päid ahvatlenud uusi inimeste tapmise viise välja mõtlema ja kolmsada aastat enne Alfred Kruppi sündi oli Leonardo da Vinci unistanud tagantlaetavatest suurtükkidest. Raskusi oli alati tekitanud metallurgia. Kruppi debüüdi ajal teadsid relvameistrid keemia põhimõtetest veel armetult vähe. Oma väheste saavutusteni jõudsid nad suurelt osalt katse ja eksituse teel, ja et nad eksperimenteerisid surmaga, siis olid neil sageli käed verised, kui nad oma joonestuslaudade juurde tagasi pöördusid. Ükski metall ei olnud päris usaldusväärne. Iga suur relv võis igal ajal lõhkeda. Gustav Adolf oli Kolmekümneaastases sõjas edukalt kasutanud malmsuurtükke, kuid malm jäi oma suure süsinikusisalduse tõttu ohtlikult rabedaks; Sevastoopoli piiramise ajal, seitse aastat pärast seda, kui komisjon oli Kruppi suurtüki tagasi lükanud, võttis malm Inglise suurtükiväelaste hulgast kohutavat matti. Kasutusele oli hakanud

tulema taotud raud, mille süsinikusisaldus oli terase omast veelgi väiksem. Kuid siin tekkisid otse vastupidised raskused. Raud oli liiga pehme. Pronks oli ikkagi kõige kindlam. Ta oli küll raske ja hirmus kallis, kuid tol ajastul oli tal üks erakordne soovitus. Wellington oli tema kaasabil Napoleoni löönud. See oli kaalukaim argument Kruppi kolmenaelase vastu.

Waterloo! Seda argumenti ei olnud 1849. aastal võimalik ümber lükata. See pani isegi Alfredi kõhklema, ja oma ülemaailmse esietenduse plaane tehes tõstis ta suurtüki joonised jälle kõrvale. Esietendus pidi toimuma Londoni Kristallpalees, kus inglased kavatsesid 1851. aastal korraldada esimese maailmanäituse. Vähetuntud Preisimaa jaoks ei olnud seal kuigi palju ruumi ette nähtud, aga kui Krupp soovis, siis võis ta ruumi üürida. Ta soovis seda väga ja mõistis oma instinktiivse reklaamitaibuga, et igasugust triumfi Londonis, ükskõik kui väike see triumf ka oleks, paneb tähele kogu maailm. Tegelikult arvestas ta tohutut menu. Euroopa tööturid võistlesid tol ajal üksteisega terasvalandite suuruses. Igaüks kiitles „hiigelvalanditega" ja London pidi näitama, kes tuleb välja suurima hiiglasega. See oli hea võimalus prestiiži omandamiseks. Alfredi arvates pidi võitjaks tulema see, kelle töölised olid kõige distsiplineeritumad – peremees, kes kõige läbilõikavamalt piitsa plaksutas. Ta kutsus oma krupplased kokku ja tuli käsklusi haukudes toime erakordse saavutusega. Üheksakümmend kaheksa tiiglit tühjendati üheaegselt ilma ainsagi häireta. Tulemus oli tehnikaime: 4300-naelane terasvaland.

Aprilli algupoolel oli ta Londonis ja saatis Kristallpalees jooksvaid aruandeid näituse avamise ettevalmistuste kohta. 13. aprillil märkis ta meeldetuletuseks: „Kui ma tagasi tulen, jääb meil teha vaguniratas" (*Wenn ich zurückkomme, bleibt der Tyre zu machen*); sellega mainis ta esmakordselt Kruppi teras-vaguniratast ja Kristallpalees kohtus ta mister Thomas Prosseriga – ameeriklasega, kes hiljem pani need rattad üle terve mandri veerema.*

Peamist muret tegi talle muidugi hiigelvaland. Sellega seoses tekkisid enesestmõistetavalt jällegi dramaatilised raskused. Muidu ei oleks see olnud õige Kruppi üritus. Oma imelapse saabumist oodates hooples Alfred: „Me avame inglaste silmad!" Ta hoiatas oma abilist, et see suu peaks, kuid unustas ise suud pidada: „Üks inglise ajaleht kirjutab, et Turton saadab Sheffieldist näitusele 2700-naelase ** tiigliterasetüki. See on arvatavasti minu enese süü, et ta hakkas suurt valandit tegema, sest ma rääkisin sellest . . ." Ringi hiilides luuras ta konkurentide järele. Ühe müütilise loo järgi tõmbas ta taskust noa, mis oli valmistatud Kruppi terasest, kriimustas sellega inglaste valandit ja turtsatas põlglikult: „Suur on see ju küll, aga vilets." Põlglikkus põlglikkuseks, kuid Sheffieldi valand oli kohal, Kruppi oma mitte. Sellega, mida kohal ei olnud, ei saanud kellegi silmi avada, ja Alfred vaatas üle oma väikeste leiutiste tagavara, mille hulka kuulusid valtsimismasinad rahapajade jaoks, vaguni- ja puhvrivedrud ning vaguniteljed. Lootusrikkalt lisas ta kataloogi: „Valatud ja sepistatud, väikese süsinikusisaldusega teras; välja pandud puhtuse ja sitkuse pärast." Näituse komiteele ei jätnud see erilist muljet. Alfred oli kataloogis kirjas number 649 all kui „tööstur ja leidur Essenist Düssel-

* Leping Kruppiga, mis sõlmiti 16. augustil 1851, on veel praegu Prosseri pojapojapoja aktikapis. Prosseri perekond esindas Kruppi Ameerika Ühendriikides kuni I maailmasõjani. Pärast 1918. aastat saavutasid firmad uue kokkuleppe. Pärast II maailmasõda ei ole nende vahel ühendust olnud.

** Tegelikult ainult 2400-naelase.

dorfi lähedalt" – Essenit ennast Inglise kaartidel ei olnud. Ärevalt mööda Kristallpaleed ringi käies läkitas Alfred teele SOS-i: „Saatke veel ükskõik mida, mis on käepärast." See oli üks niisuguseid ajaloolisi momente nagu Newtoni õuna kukkumine või Granti teeleasumine Fort Donelsoni poole. Kruppi viimase hetke ideest sai Londoni sensatsioon. Näituse kataloogi märgiti sissekande nr. 649 lõppu *et cetera* järele kiiruga: „Suurtükk ja lafett, valuterasest raudrüü-rinnaplaadid."

Hiigelvaland jõudis viimasel silmapilgul pärale ja tekitas omakorda sensatsiooni. Terasetootjad sattusid ärevusse; Kruppi firma sai oma teise kuldmedali ja Alfred kuulutati geeniuseks. Mida rohkem asjatundjad valandit uurisid, seda suuremaks kasvas nende erutus. Kuid laia publikuni see ei jõudnud ja palee peamiseks atraktsiooniks kujunes Alfredi kõrvalväljapanek. Hiljaksjäänud valandit oodates oli ta kulutanud tunde suurtüki ülesseadmisele. See oli suurtükk, mille ta oli kavandanud juba aastate eest: peegelsiledaks poleeritud kuuenaelane saarepuust lafetil; selle ümber säras kuus rinnaplaati ja selle kohal moodustas baldahhiini sõjaväetelk, mida kroonisid kilp ja Preisi lipp. Kilbi inskriptsioonist ei olnud suurt kasu. „Saksa Tolliliit (*Deutscher Zollverein*) kõlas igas keeles igavalt. Suurtükk ja rinnaplaadid aga meenutasid erutavaid sõnu suure korsiklase keeles: *la gloire, en avant, à la baionnette, offensive à outrance.* Puhas teras, mida ümbritses rüütlikuulsuse sära, tekitas oma kaaperkübarate all õhkavates leedides romantilisi mälestusi. Pärast seda kui kuninganna Victoria oli telgi juures peatunud ja tunnustussõnu pomisenud, pidas iga Londoni ajaleht oma kohuseks Kruppile lähemat pilku heita.

Londonis Alfred oma suurtükki ei müünud. Näituse žürii kiitis ülimalt tema valandit („Üheltki teiselt maalt ei ole näitusele välja pandud nii suurt ja nii ilusat valatud ja sepistatud terase kangi. Žürii liikmed ei mäleta, et nad oleksid kusagil mujal midagi niisugust näinud."), kuid ignoreeris tema suurtükki. Ent avalik tunnustus – esimene, mis oli talle osaks saanud, pealegi Inglismaal – erutas teda. Ta oli hakanud nägema relvastuses peituvaid võimalusi ja Kristallpalee õpetas talle, kuidas neid realiseerida. Näitused andsid suurepäraseid reklaamivõimalusi. Nüüdsest peale ei kavatsenud ta Euroopas enam ühtegi neist vahele jätta.

*

Alfred oli jõudnud neljakümnendasse eluaastasse. Juba nüüd nägi ta välja nagu auväärt rauk; Essenis oli ta tuntud kui *der alte Herr* – kortsus näoga, lahja, alati üle põlve ulatuvaid säärsaapaid kandev, kangete nurgeliste liigutustega vanamees. Krupplased imetlesid selle vanamehe ratsutamisoskust. Kõige tulisemagi täku seljas istus ta jäigalt sirgena, kindlalt veendununa, et igasugused järeleandmised peavad tulema ratsu poolt. Ta ei olnud kunagi õppinud end lõdvaks laskma ja nüüd oli ta juba õppimiseast väljas; iga ärialane triumf üksnes suurendas tema isu. Ja nüüd triumfid tulid. Juba enne Londonit oli raudteebuum tema tehaste tuled säravamaks muutnud. 1849. aastal olid valminud tema terasteljed ja -vedrud, ta oli sõlminud suure lepingu Köln–Mindeni raudteega ning ehitanud vedrutehase, mille tulevik oli kindlustatud. See oleks pidanud tema agarust mõnevõrra vähendama, kuid ei teinud seda; haaratud vajadusest üha edasi jõuda, ei suutnud ta ennast kauemaks kui ainult mõneks silmapilguks oma äriraamatutest ja joonistest lahti kiskuda. 1850. aasta suvel lõppes Therese pikk eluloojak surmaga. Hermannile mõjus see tugevasti ja Berndorf tegi läbi finantsvapustuse, millest

Essenis ei olnud mingit märki. Alfred oli sõnakehv ja jäik. „Ainult kaks asja . . . võivad mind liigutada – au ja majanduslik õitseng," kirjutas ta ning siin ei olnud tegemist kummagagi nendest. Ühes kirjas mainis ta lühidalt oma kaotust ning viis siis kähku jutu oma uuele teelusikate valtsimise masinale ja kahele valtsile, mida ta parajasti graveerida laskis.

Kuid tema ellu oli siiski tekkinud lünk. Ida oli kodunt lahkunud ja Alfred tundis, nagu oleks ta leseks jäänud. Therese oli teadnud, kuidas tema lemmikroogi valmistada, põrandat pühkida, tema voodit koristada ja *Stammhaus*'i korras hoida. Temal enesel ei olnud majapidamise jaoks aega. Pealegi oli see naiste töö. Nagu paljud teised armastava ema hoolitsusest ilmajäänud keskealised poissmehed, nii hakkas ka tema seetõttu naise järele ringi vaatama.

Tõsi küll, ta ei abiellunud veel sel ega ka järgmisel aastal. Õige elukaaslase otsimine võttis aega. Kui kosilasel olid tal mõned silmanähtavad puudused, kuid ta ei olnud kunagi kannatanud arguse all. Ta oli veendunud, et kui ta oma äriraamatu lahti hoiab, siis ei jää tehing sõlmimata, ja 24. aprillil 1853 see sõlmitigi. Järgmisel päeval kirjutas ta Kölnist:

„Aastaid pärast seda, kui ma andsin sõna, et abiellun, leidsin lõpuks selle, kellega ma juba esimesest kohtumisest peale olen lootnud õnnelikuks saada, tundes selles suhtes veendumust, mida ma ei oleks kunagi võimalikuks pidanud. Daam, kellega ma eile kihlusin, on Bertha Eichhoff ja ta elab siin, Kölnis . . ."

Bertha tunnete kohta ei ole andmeid. Võib-olla oli ta liiga vapustatud, et üldse midagi tunda. Alfredi kosjad olid väga ebaortodokssed. Kirjas mainitud esimene kohtumine toimus Kölni teatris. Saalis istuv Bertha pani erutusega tähele, et vahekäigus seisab, käed puusas, ratsaülikonda ja poriseid säärsaapaid kandev kõhetu mees, kes teda pingsalt silmitseb. Mees ei mõelnud sellega midagi paha; otse vastupidi. Ratsutanud äsja Kölni, et üht järjekordset lepingut sõlmida, oli ta hetkelise tuju sunnil teatrisse tulnud. Berthat tähele pannud, tegi ta nii-öelda hobuse seljas otsuse. Ta käis kuu aega Bertha kannul, kinnitas korduvalt (nagu ta ise hiljem ütles), et „sealt, kus ma arvasin enesel olevat ainult tüki valuterast, leidsin südame" ja meelitas seni, kuni Bertha ütles „jah". See, mis järgnes, oli niisama hämmastav. Essenis kuulutati kihlus välja *Gusstahlfabrik*'i suurel peol, öö läbi lasti Ruhri taeva poole mortiire ning mööda vanalinna kitsaid tänavaid liikusid laulvate ja tõrvikuid kandvate krupplaste rongkäigud.

Kodune õnn oli Alfredi temperamendi juures võimatu. Keegi ei saanud niisuguse mehega elada. Ta suutis vaevalt iseennastki taluda. Abielu oli määratud nurjumisele ja küsimus oli ainult selles, kuidas nimelt ta nurjuma pidi. Siin tuli ilmsiks esimese Bertha Kruppi iseloom. Sellest ei ole kuigi palju teada – Berthast ei ole üldse kuigi palju teada. Tema päritolu kohta on vähe andmeid. Ilmselt ei kuulunud ta patriitside hulka: tema vanaisa oli peapiiskopi pagar, isa Reini tolliameti inspektor. 1853. aastal oli ta kakskümmend üks aastat vana, blond ja sinisilmne. Tema pildid kujutavad kokkunööritud, teravate näojoonte, etteulatuva lõua, range ja tasakaaluka ilmega tütarlast. Ta oli robustse tugevuse võrdkuju, kuid Alfred Kruppi naisena jättis ta mulje äärmisest nõrkusest ja tegi seda nii edukalt, et mitte keegi, kaasa arvatud tema abikaasa, ei kahtlustanud kunagi pettust. Kui ta oleks olnud tõeliselt nõrk, siis oleks Alfred ta kiiresti välja kurnanud. Mõne aastaga oleks ta närbunud. Selle asemel kultiveeris ta neurootilise agarusega oma kehva tervist ja tegi seda nii hästi, et tegemist ei saanud olla ainult näitlemisega.

Näib, et füüsiliselt tugev Bertha tõepoolest uskus oma tervise nõrkust. Lühidalt, hüpohondrik oli abiellunud hüpohondrikuga.

Bertha tunded Alfredi vastu on jäänud mõistatuseks. Alfred aga, nagu näitasid kõik märgid, oli armunud ja püüdis omal pöörasel viisil naist õnnelikuks teha. Ta oli nõus, et *Stammhaus* ei olnud nende jaoks sobiv eluase. See pidi jääma sinna, kus ta oli, mälestusmärgiks Alfredi isale ja meenutuseks krupplastele, et nende juhi päritolu oli niisama tagasihoidlik kui nende eneste oma. Noorpaar kolis pärast 19. mail toimunud sõrmustevahetamist uude majja, mida Alfred nimetas *Gartenhaus*'iks, aiamajaks. Sellest majast on säilinud fotosid ja need on kohutavad. Seda hoonet võiks nimetada arhitektuurilise hullumeelsuse perioodi kõige pöörasemaks ehitiseks, kui Alfred oma elu hilisemas järgus ei oleks näidanud, milleks ta arhitektuuriliste liialduste alal tõeliselt võimeline on. Kuid omad iseärasused olid siiski ka *Gartenhaus*'il. See oli ehitatud keset tehase territooriumi ja ümbritsetud kasvuhoonetest, kus elasid paabulinnud ning kasvasid viinamarjad ja ananassid. Maja katusel oli klaasseintega vaatluspunkt, kust perekonnapea sai tehaseväravat silmas pidada ja hiljaksjäänud tööliste järele luurata. Esiukse ees laius muruplatside, purskkaevude, lilleklumpide ja räbust ehitatud grottide keerukas labürint. *Gartenhaus* oli tagaküljega *Gusstahlfabrik*'i poole pööratud ja Alfred oli veendunud, et tema naisele – kui too ainult vaatluspunktist eemale hoidus – ei tarvitsenud miski meenutada tehase olemasolu.

Ta eksis. Ruhr oli 1840-ndate aastatega võrreldes tugevasti muutunud. Saksamaal oli algamas suur tööstusalane tõus, mis järgmise poole sajandi vältel pidi likvideerima Inglismaa ülevõimu. Kivisöe- ja rauatööstus olid sõlminud oma saatusliku liidu. Iga aastaga tõmbus taevas pea kohal üha hallimaks; iga aastaga kasutasid metallisulatajad üha rohkem koksi, mida nad süsinikusisalduse suurendamiseks lisasid pudeldamise teel saadud känkrauale. See oli usaldusväärne, kuigi keerukavõitu keemia ja eelkõige just Alfred oleks pidanud aru saama, et see teeb tema kodusele paradiisile lõpu.

Tehase õhk oli saastatud ja ei olnud mingit võimalust seda majast eemal hoida. Õlise suitsu voogavad pilved närtsitasid Alfredi lilled, tegid tema purskkaevude vee mustaks ja katsid tema kasvuhooned tahmaga. Ajuti ei paistnud isegi vaatluspunkti klaasseinad läbi. Rüvetav suits tungis kõigisse tubadesse, rikkus nooriku kaasavara ning määris ära tema äsja pestud mööblikatted ja linad, enne kui pesunaine oli uksest väljagi jõudnud. Ja see ei olnud veel kõik. Alfred seadis üles üha raskemaid masinaid ning tema auruvasarate hoobid vapustasid maja alusmüüri. Bertha ei saanud oma puhvetkapis klaase hoida. Kui ta need pärast hommikueinet sinna pani, olid nad lõunaks katki. Alfredit näis kõik see mitte häirivat. Ta oli maja üle uhke ja naise nördimuseks sai temast kodusistuja. Kui Bertha kaebas nõude purunemise üle, ütles Alfred, nagu näitavad ühe imetleva sõbra ülestähendused: „Katki on ju läinud ainult mõned portselantaldrikud; kõik need tuleb klientidel kinni maksta [*das muss alles die Kundschaft bezahlen*]." Ja kui naine palus, et mees ta kas või üheks õhtuks kontserdilegi viiks, vastas Alfred terava tooniga: „Vabanda, aga see on võimatu! Ma pean jälgima, et mu korstnad suitseksid, ja kui ma homme kuulen oma tehast, siis on selles minu jaoks rohkem muusikat kui kogu maailma viiulite mängus."

Juba esimesel abielunädalal oli Bertha jäänud rasedaks ja 17. veebruaril 1854 sünnitas ta poja. Laps oli lõtv ja haiglane, kuid ka seda ei pannud Alfred tähele.

Juubeldades riistis ta poisi oma isa ja iseenda auks Friedrich Alfred Kruppiks ning tähistas väikese Fritzu saabumist veel ka sellega, et pani oma kõige kärarikkamale, ööpäev läbi mürtsuvale auruvasarale nimeks *Schmiedhammer Fritz*. See otsustas Bertha jaoks asja. Ta hakkas oigama ja käsi ringutama ning jäi kogu oma edasisele eluks arstide hoole alla. Alfred oli nii murelik ja hoolitsev kui üldse võimalik. Ta saatis Berthat kuurortidesse, palkas parimaid Berliini arste ja vabastas Bertha pikkadeks ajavahemikeks poisi eest hoolitsemisest.

Ühest moodsast kuurordist teise sõites sõlmis Bertha oma väikesi sõprusi ja kutsus esile oma väikesi vaene. Alfred püüdis jääda osaks tema elust. Kui jälgida nende dialooge, millele ühelt poolt oli iseloomulik maniakaalne linnusirin, teiselt poolt haigutav ükskõiksus, siis kaldub sümpaatia Alfredi poolele. Ta võis ju küll olla tüütu – alati, kui nad kokku said, nõudis ta, et Bertha teda lohutaks ja hellitaks –, kuid ta töötas väga pingeliselt, ta jättis ära tähtsaid kokkusaamisi, et Berthat näha, ta oli tehase juhtkonda tööle võtnud kaks Bertha sugulast, Ernst ja Richard Eichhoffi, ja Bertha oleks võinud olla lahkem või seda vähemalt teeselda. Alfredi kiindumus, ükskõik kui groteskne see ka ei olnud, oli ehtne. Naisest ja pojast lahkumisele järgnes alati masendus. Tahmase *Gartenhaus*'i üksinduses, kus tema saabaste all prõksusid purunenud klaaside killud, haaras Alfredit ajutine meeleheide: „Üksi ei ole ma tõepoolest mitte midagi väärt ja ilma sinuta tunnen ennast halvasti."

*

Tegelikult oli ta üksi oma parimas vormis – kahtlemata kurb, kuid siiski loomisvõimeline – ja väljas suitsu pahviv tehas lohutas teda kiiresti. Sulatus- ja valukojad, inetud räbukuhjad ja määriv koks moodustasid tema tõelise perekonna ja selgepilgulistel hetkedel teadis ta seda ka ise: „Ma suhtun siinsesse tehasesse alati nagu oma lapsesse, ja pealegi hästikasvatatud lapsesse, kelle käitumine teeb rõõmu; kas leidub kedagi, kes ei tahaks sellise lapsega võimalikult palju tegemist teha?" Bertha ei tahtnud seda; see oli nende tüliõun. Mõni teine mees oleks võibolla osanud oma perekonda ja karjääri sobitada. Alfred mitte. Tema tahtis võimalikult palju oma tehasega tegelda, kõik välja panna, alatasa ühe või teise plaani elluviimist katsetada.

Kruppi suurtükkide väljavaated olid Alfredi abiellumise ajaks uuesti kahanema hakanud. 1852. aasta alguseks oli saanud selgeks, et Londonis väljapandud suurtükk oli olnud üksnes efektne näituseeksponaat. Et ühtki ostjat ei olnud ilmunud, siis otsustas Alfred selle ära kinkida. 19. jaanuaril käskis ta suurtüki lahti võtta, puhastada, uuesti kokku panna, „võimalikult hästi poleerida" ja koos tema tervitustega Preisi kuningale saata. Pealtnäha oli see ilus žest. Tegelikult aga mängis Alfred kaugeleulatuvat mängu. Ta lootis siit maksuta reklaami – „Suurtükk tuleb kähku kokku panna, et Vene tsaar saaks seda näha," kritseldas ta Ascherfeldile – ja seda ta saavutaski. Teadmata, mida muud niisuguse ebatavalise kingitusega peale hakata, vastas Friedrich Wilhelm IV, et ta laseb suurtüki heameelega oma palees üles seada.

Tsaar Nikolai I oli potentsiaalne klient ja tema ametlik külaskäik Preisimaale näis olevat parim võimalus seda klienti värvata. Võimalus oli tõepoolest hiilgav ja Alfredi manööver andis hiljem Peterburis head saaki. Esialgu aga tõi see talle võimsa liitlase, kes pärastpoole andis talle rahalist abi, hoolitses tema põhiliste

patentide kehtivusaegade pikendamise eest ja kuulutas, et Kruppi tehased on „isamaaline institutsioon" (*ein vaterländisches Institut*). Selle väga kasuliku kaitseingli nimi oli Wilhelm Friedrich Ludwig von Hohenzollern. Tänapäeval mäletatakse teda kui Wilhelm I, „vana keisrit", Saksamaad Esimeses maailmasõjas lüüasaamisele viinud Wilhelm II eelkäijat; 1852. aastal aga oli ta hallipäine, sirgeseljaline magav hiiglane, kes oli tuntuks saanud peamiselt oma järeleandmatusega Berliini rahutuste ajal 18. märtsil 1848. Tol päeval valatud saksa veri määris tema käsi, pahased liberaalid olid ta kuulutanud reaktsionääriks ja nende rahustamiseks oli tema kuninglik vend olnud sunnitud ta lühikeseks ajaks maapakku saatma. Hiljuti aga olid palee asjade tundjad hakanud Wilhelmi uue huviga silmitsema. Et valitsejal ei olnud lapsi, siis oli Wilhelm eeldatav troonipärija. Tema valitsemine võis iga silmapilk alata, sest Friedrich Wilhelmi vaim oli üha suuremal määral tuhmunud ja keskaegsetesse unistustesse süüvinud. Aasta-aastalt lähenes Friedrich Wilhelm hullumeelsusele ja Wilhelmile oli juba antud Preisi printsi, sisuliselt kroonprintsi ehk, nagu ütlesid leppimatud liberaalid, kartetšiprintsi tiitel.

Viimane oli rohkem kui üksnes epiteet. Prints jagas oma unistava venna usku jumalikku õigusse, kuid toetas seda sõjajumala ägeda kummardamisega. Tema sõjalised saavutused olid aukartustäratavad. Noorukina oli ta juhtinud täägirünnakuid prantslaste vastu ja kaheksateistkümneaastasena saanud Bar-sur-Aube'i all Raudristi. Kahekümne ühe aasta vanuselt oli ta kindralmajor. Kui temast, nagu näis tõenäoline, pidi saama esimene Preisi sõdurkuningas pärast Friedrich Suurt, siis oli ta edasipüüdva relvatöösturi jaoks just õige mees. Tema konservatiivsus oli Alfredi õnneks ainuüksi poliitilist laadi. Vabana ohvitserkonna vaenust uute relvade vastu oli ta Alfredi suurtüki jaoks ideaalne kriitik, ja nähes seda suurtükki, leidis, et seal, kus ta oli enesel arvanud olevat südame, oli tal tükk valuterast. Ta ei tahtnud puhata, enne kui oli „selle härra Kruppiga" kohtunud, ja järgmisel aastal avaldas ta soovi tulla Essenisse.

Vastavate kanalite kaudu pärale jõudnud, elektriseeris see uudis Alfredit. „Muidugi mõista [*selbstverständlich*]," vastas ta; Hohenzollernite suguvõsa liige võis teda igal ajal külastada; *Gusstahlfabrik*'i väravad olid alati lahti. Bertha, tol ajal esimesi kuid rase, pühkis purunenud nõude killud kokku ning peitis oma hallid salvrätikud ja päevatekid, kui kartetšiprints väljas sadulast maha astus. Lõug sisse tõmmatud, rind ette aetud, marssis Wilhelm läbi tehase. Väljudes õnnitles ta Alfredit. Tehas, märkis ta, oli korras nagu paraadiväljak (see oli tõepoolest nii) ja krupplased olid tõelised tööstussõdurid. Et vaimne allakäik ei olnud Friedrich Wilhelmist veel teinud idiooti – ega teinud seda ka lähema viie aasta jooksul –, siis ei saanud prints esialgu Kruppile äri alal kasulik olla. Ta tahtis aga siiski mingil viisil oma tunnustust avaldada ja kinnitas Alfredi kitsale rinnale neljanda klassi Punase Kotka ordeni, mida harilikult said üksnes vaprad kindralid. See ei olnud parem kui äriline tellimus – Alfredi silmis ei saanud miski parem olla –, kuid Alfred mõistis seda õigesti kui kuninglikku lubadust, nähtamatut ühendustelge.

Au ei langenud aga osaks mitte ainuüksi tehasele vaid ka Tema Kõrgusele. Ringkäik mööda tehast ei olnud üksnes erakordne, vaid peaaegu tavatu sündmus. Pärast Berliini 1844. aasta tööstusnäitust, kus üks Elberfeldi lusikategija oli tahtnud Kruppi terast tutvustada omaenese tootena, oli Alfredi salatsemiskirest kujunenud maania. Kuid see oli ka mõningal määral õigustatud. Bochumis oli Jacob

Mayer aastaid nagu Alfred hakanud oma töölistelt nõudma vannet, et nad kunagi ei reeda tema terasevalamismeetodit. Ruhris liikus tõepoolest ringi tööstusspioone ja kartetšiprintsi külaskäigule järgnenud kuudel oli Kruppil väärtuslikke aardeid, mida valvata. Londonis saavutatud võidu üle rõõmu tundes plaanitses ta uut suurt jõuku. Saksa näitused ei nõudnud nüüd enam erilist pingutust: 1854. aastal võitis ta auhindu Münchenis ja Düsseldorfis. Mida ta tõeliselt soovis, oli triumf järgmise aasta Pariisi maailmanäitusel, sellel Prantsusmaa vastusel Kristallpalees esitatud väljakutsele. Tal oli nüüd Prantsusmaal oma agent, keda ta pommitas nõuannetega. Oluline oli näituse peahallis silmatorkav koht saada. „Ärge hoidke kokku ilusaid sõnu ega raha, et võita sõpru, kes on valmis teid aitama," soovitas ta Heinrich Haassile, ja teelesaadetud uue hiigelvalandi kohta juhtnööre andes käskis ta Haassil valandi sisemise struktuuri demonstreerimiseks teha „murde", mis „rabaks iga asjatundjat".

Valand rabas tõepoolest asjatundjaid. Mõned neist oleks see tegelikult peaaegu tapnud. Züriiliikmete rodu pidi parajasti just hakkama saja tuhande naelasest valandist mööda looklema, kui see näitusesaali puitpõrandast läbi vajus ja enda all kõike lömastades keldrisse prantsatas. Alfred sai sellest õnnetusest kuuldes närvivapustuse. Seekord ei läinud ta Berthat lihtsalt külastama, vaid sõitis Pyrmonti kuurorti Berthale kaaspatsiendiks. Töösturid, kes Kruppi tundsid, kahtlustasid kõvasti, et tegemist oli reklaamitrikiga. Kui see oli tõepoolest nii, siis oli trikk edukas, sest rususid silmitsevad züriiliikmed olid meelestatud entusiastlikult. Uus ajastu nõudis suuri terasplokke ja see siin oli ilmselt suurim, mis seni oli valmistatud. Mitmed näitusekülastajad vihjasid Haassile, et nad näeksid heameelega, kui selle ploki valaja rajaks tehase nende riiki. Kolm aastat vana *Crédit Mobilier* tegi avalikult ettepaneku, et Krupp ehitaks tehase Prantsusmaale, ja kutseid tuli isegi Ameerikast. Haass teatas nendest reageeringutest Pyrmonti ja äkki oli Alfred jälle terve – küllalt terve esinemaks käreda süüdistusega, et valuterasest kirikukellad, mis Jacob Mayer oli näitusele saatnud, olid tegelikult valatud malmist.

Tulivihane Mayer nimetas Alfredit valetajaks ja et seda tõestada, murdis ühe kella küljest kõra, ajas selle kuumaks ning sepistas seda kohapeal. Lühikest aega oli ta tähelepanu keskpunktis, kuid õnnetuseks ei suutnud sinna püsima jääda, sest Alfredil oli peale valandi näidata veel muudki. Kirikukellad ei suutnud võistelda suurtükkidega ja seekord tõi Krupp lagedale valuterasest kaheteistkümnenaelase. Napoleon III kui artilleeriaentusiast oli vaimustatud. Ta laskis relva kaaluda – see oli kakssada naela kergem kui sama kaliibriga pronkssuurtükid – ning siis seda Vincennes'is katsetada. Pärast seda kui oli tehtud kolm tuhat lasku, ilma et suurtükitoru õõnde oleks tekkinud ühtki kriimustust, lõi ta Alfredi Auleegioni rüütliks. Nagu Punase Kotka orden, nii tegi ka see algul heameelt, kuid varsti muutus heameel kibedustundeks: Haass teatas värskele Auleegioni ordeni kavalerile, et suurtüki võimete vastu huvi tundvad Prantsuse ohvitserid kavatsevad toru laenguga üle koormata ja lõhki lasta. Alfred sattus ärevusse ja vastas kähku: „Minu soov ei saa olla, et suurtükk nüüd purustataks [*Es kann nicht mein Wunsch sein dass die Kanone jetzt zerrissen wird*] ja materjal antaks Prantsuse tehastele järeletegemiseks . . ."

Tal ei oleks tarvis olnud muretseda. Vincennes'is täideti ainult keisri soovi. Mingit tõelist entusiasmi seal katsetuste suhtes ei tuntud. Ka siis, kui kõik Prantsusmaa kõrged ametnikud oleksid Kruppi suurtükkidest väljalennanud kuulide alla

mattunud, oleks nende truudus pronksile vankumatuks jäänud. Niisugusel seisukohal olid kõik Euroopa feldmarssalid peale Wilhelmi – ja temal ei olnud tol ajal mingit võimu. Olles veendunud, et tal on pakkuda midagi head, ja kindlalt otsustanud vähemalt k e l l e g i tähelepanu äratada, kinkis Alfred suurtükke Šveitsile, Austriale ja Venemaale. See, mis toimus Venemaal, oli tüüpiline. Uue tsaari Aleksander II kõige silmapaistvamad kindralid korraldasid suurtüki põhjaliku katsetamise. Päev päeva järel pommitasid nende alluvad kaugeid märklaudu ning uurisid pärast nelja tuhande lasu tegemist kogu toruõõne toll-tollilt läbi. Ei ühtki kriimu. Kindralid nõustusid, et pronks ei oleks mingil juhul niisugusele koormusele vastu pannud. Suurtükk oli tõepoolest lasknud nii hästi, et nad otsustasid selles suhtes midagi ette võtta. Üksmeelselt tegid nad korralduse, et suurtükk paigutataks kui kurioosum Peeter-Pauli kindluse artilleeriamuuseumi.

*

Kolmkümmend aastat hiljem, oma elu viimastel nädalatel, tunnistas Alfred ühele oma direktorile: „Ainult vaguniratastе tootmine meie patentide kaitse all võimaldas saada küllalt kasumit suurtükitehase ehitamiseks." Selles oligi asja tuum. Alfred oli noil aastail nagu õnnemängija, kes tegi panuse, võitis ja jättis oma võidu lauale. Iga edusamm valmistas ette järgmist lööki. Lusikavaltsid olid võimaldanud eksperimente vaguniratastega. Nüüd pidid rattad omakorda finantseerima relvi.

Raudtee oli XIX sajandi ekspansionismi hing ja sümbol ning raudteede rajamine olenes rohkem kui miski muu uute terasetootjate kobavatest otsingutest. Raud ei olnud raudruunade jaoks küllalt hea. Tegelikult ei olnud ta kunagi rändureid rahuldanud, kuid purunenud tõllavedrud olid enesega kaasa toonud ainult ebamugavust ja murdunud teljed olid ainult aega viitnud. Raudteel olid kaalul inimelud. Vedrud, teljed, rööpad ja rattad pidid siin olema valmistatud vastupidavamast materjalist. Esimese kolmega oli Alfred kiiresti toime tulnud. Rattad moodustasid omaette probleemi. Nad pidid olema jätkukohtadeta ja neid ei tohtinud kokku keevitada. Ühtlasi aga tõotasid nad fantastilisi kasumeid, sest kui neid oli võimalik massiliselt toota, siis oli turg peaaegu piiramatu. See oli Alfredi tehnikageeniuse jaoks suur väljakutse ja ta lahendas selle probleemi hiilgavalt. Kollaseks tõmbunud, kuid veel selgesti loetavad visandid näitavad, kuidas ta seda tegi. Tema lahendus seisnes tsentrifugaaljõu rakendamises ja tooriku viimistlemises treipingil. 1852. aasta jaanuari keskpaigaks oli esimene ratas valmis. Tootmist alustas Alfred 1853. aastal, järgmisel aastal pani ta tulemused välja Müncheni näitusel ja varsti müüs ta aastas 15 000 ratast. Buum kestis kogu tema eluaja ja 1875. aastal avaldas ta selle leiutise tohutule panusele tunnustust kolme üksteisest läbipõimunud rõnga valimisega oma kaubamärgiks.

Vaguniratas oli meisterlik löök. Võistlejaid peaaegu ei olnud: leiutaja oli kahelda matult Alfred. Järele jäi veel patentide hankimine, millest sai tüüpiline Kruppi aktsioon oma tormiliste raevupuhangutega, ähvardustega, suurte segadustega ja koomiliste episoodidega. Küsimus seisnes selles, kui piiramatud olid Alfredi õigused. Mida kauem tema ainuõigus kestis, seda väärtuslikum see oli; niipea kui tema menetlus sai üldsuse omandiks, oli oodata kasumite järsku vähenemist. Berliin tunnustas patenti 3. veebruaril 1853. Alfred tahtis, et patent kehtiks kümme aastat, valitsus pakkus kuut; kokku lepiti kaheksale, ehkki Alfred protesteeris, et sel

juhul kaotab patent kehtivuse, „enne kui ma olen selle pealt midagi teeninud". Seda ei mõelnud ta tõsiselt. Suurt teenistust oli otsekohe oodata ja ta ise teadis seda. Vastuväited olid määratud arhiivi jaoks, aluse rajamiseks edasisele sõjakäigule. Sellest kujunes raske võitlus ja eriti alandav oli asjaolu, et see võitlus pidi toimuma tema enese kodumaal. Kõik teised Euroopa riigid suhtusid tema vaguniratastesse heldekäeliselt. Välismaal ei tekkinud ainsatki litsentsivaidlust. Ainult Preisimaa oli ihne.

Berliinis tekkinud raskustes oli Alfred ise süüdi. Oma oskamatuses inimestega suhelda oli ta jõudnud ära pahandada Preisimaa võimsa kaubandusministri, tõmbisõrmelise pankuri August von der Heydti. Kristallpalee medal oli ministrit ajendanud Kruppi tehast külastama. Ta oli arvanud, et avaldab sellega edukale töösturile lugupidamist, kuid ta ei olnud kuninglikust soost. Spioonide suhtes alati valvas Alfred ei lasknud teda tehasesse sisse. See oli väga rumal tegu. Von der Heydt oli südame põhjani solvunud. Ta tõotas selle *Schweinerei* eest kättemaksu ja tema positsioon võimaldas Kruppile valusasti haiget teha, sest Preisimaa oli astunud Austria kui Euroopa muster-politseiriigi asemele. Sügisel pärast esimest patendilahingut taipas Alfred, kui ränga vea ta oli teinud, ja asus pattu kahetsema. Muidugi pingutas ta sellega üle. Ta pingutas alati kõigega üle; niisugune oli tema käekiri. Ta hankis von der Heydti portree, riputas selle oma kirjutuslaua kohale ja tegi originaalile teatavaks, et „see peab mind julgustama ja innustama . . . teel edu poole, samuti nagu Kristus peab püüdma oma elu seada ei kellegi vähema kui Jumala enese järgi".

Jumalat see ei liigutanud. Pingutagu Kristus pealegi; kaubandusministeerium oli Kruppi lepitamatu vaenlane. Kiusu pärast tõotas von der Heydt Kruppi vaguniratastе kasutamise Preisi raudteedel miinimumini viia. Riiklikud raudteed allusid tema ametkonnale ja sealt saadeti välja korraldus: jääda pudeldatud terasest rataste juurde. Alfred tundis õudust. Preisimaa au oli hädaohus! Ja Kruppi kasumid ka! „Kes võiks uskuda, et käesoleva aasta ühe kuu jooksul oleme saatnud Prantsusmaale – samuti nagu üheleainsale Austria kompaniile – suuremas väärtuses kaupu kui Preisi Riigiraudteedele kogu nende olemasolu aja kestel?" hüüatas ta 1857. aasta esimesel lihavõttepühal. Järgmise aasta algul toonitas ta Alexander von Humboldtile, et hoolimata teistes riikides võidetud tunnustusest „säilitavad Preisi Riigiraudteed muutumatult oma erandlikku suhtumist ja kõik nendelt möödunud aasta jooksul saadud tellimused kokku ei küündinud üheainsa päeva vajaliku miinimumini". Kui boikoti initsiaator ikka veel ei taandunud, siis avaldas Alfred otseselt von der Heydtile enesele protesti selle üle, et ministeeriumi kokkuostjad „on seletamatult suurel määral ignoreerinud minu ettevõtet ja kõiki minu pakkumisi" ja et „seni ei ole Preisi Kuninglikud Riigiraudteed ostnud isegi mitte poolt protsenti kõigist toodetud vaguniratastest".

Siin oli mängus rohkem kui raha. Sada aastat tagasi oli kapitalist midagi muud kui veerandaasta dividendide üle muret tundev juhatuse esimees. Tema jaoks ei olnud küsimus milleski vähemas kui kogu olemasolus üldse. Tormates ülepeakaela ära kasutama tolle aja võimalusi – saavutama fantastilisi võite, mis tol peadpööritaval ajaloomomendil käputäiele inimestele kättesaadavad olid –, ei saanud ta edasi liikuda mõõduka sammuga. Hoo säilitamiseks olid vajalikud suured kapitalireservuaarid. Briti standardite järgi oli Saksamaa tööstus veel vaene sugulane, kuid Kesk-Euroopas hakkas siiski juba kujunema uus koloss ja mõned arvud näita-

vad selle kasvamise kiirust. Ruhri kõrgahjude aastatoodang suurenes 1850. ja 1860. aasta vahel viisteist korda. Krupplaste arv jõudis 1857. aastal üle tuhande. *Gusstahlfabrik* oli kaheksa korda suurenenud. Nüüd olid seal valtsimismasin, press, montaažitöökoda ning paarkümmend auruvasarat, sulatusahju ja valukoda.

Alfredil olid agendid Londonis, Pariisis ja Viinis; Viini agent Matthias von Ficzek esindas ühtlasi ka Rothschilde. Pärast Pariisi näitust oli Kruppi teras omandanud hea kuulsuse ning Alfred oli hakanud välismaa laevade jaoks sõukruvisid ja väntvõlle tootma. Halastamatu vajadus firma tegevust laiendada jättis aga tema rahandusliku seisundi endist viisi ebakindlaks. Kogu saadud kasu võis paari nädalaga kaotsi minna. Saksamaal ei olnud Kruppil veel mingit erilist positsiooni. * Tal tuli omal jõul läbi lüüa ja tema peamine abivahend oli seejuures vaguniratta patent. Sellega sai ta tõusta juhtivale kohale; ilma selleta ei oleks Preisimaa tulevik kuulunud Kruppi mehistele suurtükkidele, vaid Jacob Mayeri naiselikele kirikukelladele.

Alfred oleks siiski võinud vähem pingutada. Tooraineallikate kokkuostmise ihas oli ta juba oma võimaluste piiridest üle astunud ja tema püüe ainuomanikuks jääda oli korduvalt firma ohtu viinud. Tema järeltulijad olid talle hiljem mõlemas suhtes tänulikud. Majandusliku surutise all kannatavatel 1850-ndatel aastatel aga näisid niisugused taotlused olevat mõistmatud ja rumalad ning see asjaolu ei jäänud märkamatuks ka Alfredi passiivsele partnerile. Kui Kruppi laenud kasvasid, hakkas Fritz Sölling muret tundma. Tema arvates oli niisugune köietants rumal; miks ei oleks võinud korporatsiooni moodustada? Alfredi jaoks kõlas see nii, nagu oleks keegi temalt nõudnud, et ta jagaks Berthat teistega. Ta ei suutnud kujutleda hirmsamat saatust, kui seda oli „aktsiaseltsi kätte" langemine. Oma sõbrale Gustav Jürstile kirjutas ta: „Ma ei taha mitte kellelegi bilansiaruannet esitada." Sölling pidi aru saama, et ta „ei ole partner, see tähendab, mitte protsentide alusel". Sölling käis peale. Ta arvas, et tal on õigus revisjoniks, mis oli tal tõepoolest. See ei muutnud midagi. Nagu varem Alfredi vennad, nii leidis ka Sölling ennast olevat kõrvale tõrjutud. „Ma pean olema see, kellena ma olen esinenud: „Alfred Krupp, ainuomanik [*der alleinige Inhaber*]"," kirjutas Alfred Ascherfeldile. „Asjaolu, et härra Söllingil on mõningate aastate jooksul õigus teatavale osale . . ., ei puutu avalikkusse." Partner oli teinud andestamatut pattu ja Alfred ei andnud talle seda andeks isegi tema haua juures seistes.

August von der Heydt oli visam vastane. Siin seisid vastamisi kaks preisi türanni, mõlemad kavalad nagu rebased, leidlikud ja instinktiivselt valmis teineteisel kõri läbi närima. Mõnda aega paistis, et võit jääb von der Heydtile. 3. juunil 1859 palus Alfred näiliselt viimast korda vaguniratastе patendi kehtivusaja pikendamist. Palve lükati jäiselt tagasi. Alfred kirjutas kibedustundega, et „v. d. Heydt ei ole kunagi soovinud minu tehase õitsengut" ja et vastane on „kõikvõimalike vahenditega tekitanud minus tõsist kahetsust, et ma juba aastate eest ei hakanud oma leiutisi välismaal rakendama, ja kui ma nüüd ikkagi olen sunnitud niisugusele teele asuma, siis on selles süüdi ainult minister v. d. Heydt". See kõlab nagu ähvardus ja ähvardusega oligi tegemist: kirja saaja oli kindral Constantin von Voigts-Rhetz, Preisi sõjaministeeriumi üldosakonna juhataja ja innukas terassuurtüki pooldaja. Kindral oli ideaalne saadik Wilhelmi juurde lähetamiseks. Ja Wilhelmil, kes eelmisel sügisel oli hullumeelse venna regendiks määratud, oli nüüd juba võimalik ainuomanikku abistada.

* Seda ei olnud tal isegi mitte Essenis. Kaastöösturid ja valitsuse ministrid tundsid teda, kuid rahva hulgas oli ta tundmatu.

Alfred valmistus tiibhaaranguks kaubandusministri vastu. 1860. aasta kevadel mähkis ta ennast Preisi lippu ja asus otsustavale rünnakule. Lasknud Voigts-Rhetzil teed tasandada, kirjutas ta Tema Kõrgusele enesele ja kinnitas, et „hoolimata suurematest kasumitest, mida ma kahtlemata oleksin võinud saada, olen ma keeldunud terassuurtükkide müümisest välismaale, kui ma olen uskunud, et saan sellega oma kodumaale teenet osutada". Seejärel kordas ta patendi kehtivusaja pikendamise palvet. 19. märtsil nõudis Wilhelm ministeeriumilt palve täitmist. 14. aprillil soovitas meeleheitlikult võitlev von der Heydt seda mitte täita. Lõpuks, 25. aprillil kindlustas regent von der Heydti soovituse tagasilükkamisega Kruppi dünastia tuleviku, vihjates „isamaalistele tunnetele, mida majandusnõunik Alfred Krupp Essenist on sageli ilmutanud ja mis on eriti avaldunud välismaiste suurtükitellimuste täitmisest keeldumises".

*

Pange tähele, kui osavasti on sõnastatud Alfredi läkitus printsile. Alfred on keeldunud suurtükkide müümisest, „kui ma olen uskunud, et saan sellega oma kodumaale teenet osutada". Mida rohkem seda lugeda, seda vähem see ütleb. Arvates, et see tähendas millestki loobumist, langes Wilhelm ilmse vale ohvriks. Alfred ei olnud millestki loobunud. Tegelikult oli ta kogu Euroopast suurtükiostjaid otsinud. Turg oli küll inertseks jäänud, kuid seda mitte Kruppi loiduse tõttu. Pärast Pariisi näitust oleks tal peaaegu õnnestunud Napoleon III-le kolmsada kahetõistkümnenaelast müüa. Tehing kukkus läbi mitte Alfredi, vaid keisri isamaaliste tunnete tõttu: keiser tundis ennast olevat kohustatud toetama Schneideri perekonna uut suurtükitehast Le Creusot's ja andis sellega esimese tõuke järgmise saja aasta jooksul nii silmapaistvat osa etendanud võidurelvastumisele. Sellest nurjumisest hoolimata oli näitus enesega siiski kaasa toonud ka esimese müügitehingu. Egiptuse kediivile oli Alfredi väljapanek väga meeldinud ja ta oli endale tellinud kakskümmend kuus suurtükki. Neid parajasti poleeriti, kui Vene tsaar, jõudnud otsusele, et võib-olla leiab ta koha ka sõjaliste kurioosumite jaoks, tellis rannakaitseks ühe kuuekümnenaelase. Kui see oleks hästi lasknud, oleks ta pannud rublad nagu vee voolama.

Krupp nõustus tellimust täitma, kuigi ta hakkas monarhidest mõnevõrra tüdinema. Ilma nendeta ei saanud relvameister elada, kuid nende ülbus võis hulluks ajada. Braunschweigi hertsog näiteks oli küll Kruppi kingitud suurtüki vastu võtnud, kuid ei olnud vaevunud isegi mõnda tunnustussõna saatma; Hannoveri kuningas oli tellinud 1500 taalrit maksva suurtüki, oli selle eest pakkunud 1000 taalrit – ega olnud siis üldse midagi maksnud. Kuidas oli võimalik kuningalt võlga sisse nõuda? Alfred proovis asja lahendada vihjega, et talle meeldiks saada vastutasuks kingitusi: puhastverd hobuseid, „midagi käegakatsutavat, mis teeks iga päev rõõmu ja oleks tõhusam kui väikesed ristid ja tähed, tiitlid ja muud selletaolised tühised mängukannid". Baieri kuningalt oli ta saanud Rüütliristi, Hannoveri kuningalt neljanda klassi Welfi ordeni. Need olid tema silmis ainult iluasjad, kuid see oli kõik, mis tal mõlemalt monarhilt õnnestus saada. Ratsud jäid kuninglikesse tallidesse ja 19. jaanuaril 1859, nähes oma suurtükki praktiliselt kinnina elutatuna, kaalus Alfred tõsiselt kõikidest relvatootmisplaanidest loobu-

mist. Ta kirjutas Haassile, et kuigi ta on kavandanud „hiigelsuurtüki, mille toruööne läbimõõt on 13 tolli ja toru pikkus 15 jalga", näib see vaevalt end ära tasuvat. „Olgugi et ma kavas, millest on jutt, pööran veel suurtükkidele mõningat tähelepanu, on mul soov suurtükkide tootmine lõpetada." See ei toonud midagi sisse; see oli tülikas; ei olnud mingeid väljavaateid „suurtest saadetistest kompensatsiooni saada". Peale Egiptuse oma ei olnud tal ühtegi suurt tellimust. Üldkokkuvõttes näis olevat tegemist halva äriga. Mitte miski ei vastanud „ootustele, mida minus mõnelt poolt, eriti Prantsusmaalt on äratatud". Haassi ennast tüssati „tühjade suusõnaliste, isegi mitte kirjalike lubadustega"; keisri armee oli just hankinud kaheksakümne patarei jaoks vintsoonega pronkssuurtükke; julgust saanud Schneider oli mahutanud kapitali tohutu suurde auruvasarasse. Alfred kaldus nägema oma tulevikku tähelepanu koondamises „eranditult tulusamale tegevusele, valuterasest rataste, võllide ja telgede tootmisele mere- ja jõelaevade, raudteevedurite ja -vagunite jaoks". Ta kavatses pühendada oma tööriistad „rahumeelsele tööle".

Pimedus. Ja siis leegitsev koidik. Samal ajal kui Alfred mõlgutas mõtteid rätiku ringi viskamise üle, valmistus uus regent tellima sadat kuuenaelast. Voigts-Rhetz veenis printsi suurendama tellimust 312 suurtükini – 200 000 taalri väärtuses – ja 20. maiks (mil krupplased vabastati sõjaväekohustusest) oli Alfred saanud Preisi sõjaministeeriumilt 100 000 taalrit ettemaksu. Juba kerkis Kruppi esimene suurtükitsehh. Euroopa kuningakodasid läbis uue huvi säbarlainetus. Nüüd hakkasid Essenisse saabuma niihästi puhastverd hobused kui ka veoloomad. Oktoobris tuli *Gartenhaus*'i külla Badeni suurhertsog Friedrich, ja pärast seda kui ta oli õhku ahmides, puhkides ja uusi särke tellides lahkunud, avaldati Berliinis proklamatsioon. Friedrich Wilhelm IV oli lõpuks Valhallasse jõudnud; Wilhelm oli Preisi kuningas. Üks tema esimesi kuninglikke akte oli uus külaskäik *Gusstahlfabrik*'i, seekord koos poja ning kaaskonnaga. Ette oli ta saatnud veel ühe, seekord k o l m a n d a klassi Punase Kotka ordeni ja kavatses sellele lisada Hohenzollernite Rüütliristi. Järjekordsed iluasjad, kuid Alfred ei põlanud neid ära. Need olid Preisi omad, mitte mingisugune tühi-tähi. Patriootilisest vaimustusest värisedes avaldas Alfred valitsusele oma „rõõmu ja erutust" ning asus siis sule lennates üle paberipoognate kogu tehase jaoks Tema Majesteedi vastuvõtu ettevalmistuste kohta kommünikeed koostama.

Kui Wilhelm oleks seda dokumenti näinud, siis oleks ta võib-olla ümber mõelnud, sest see oli vapustav näide tõhusust simuleerivast teutooni põhjalikkusest. Alfredi ettekirjutuse järgi seati üles a) 10 000 ruutjalga hõlmav näitus, mis demonstreeris terase tootmist, alustades koksist ja toormaagist ning lõpetades valmistoodetega, b) väljapanek, mis näitas malmi (s. t. Jacob Mayeri kirikukellade) ja valuterase (Kruppi terase) erinevust, c) telgede, vaguninrataste ja suurtükkide näidised „tootmisprotsessi igas staadiumis", d) „täiustatud konstruktsiooni ja monteeringuga" valmissuurtükid, e) kahe tulevase Kruppi suurtüki puitmaketid. Suur finaal seisnes selles, et Tema Majesteet pidi samm-sammult jälgima ühe ehtsa suurtüki valamist ja sepistamist.

See oli kurnav programm. See oli veel rohkem: see oli jultumus. Üksnes suurushullustuse all kannatav inimene oleks võinud oodata, et talle pühendatakse nii palju kuninglikku aega. Kuid Wilhelm tegi kõik selle läbi. Oma kuldtresside ja karmiinpunase särbiga, säravate medalite ja läikiva kiivriga suurejoonelist pilti

pakkuv monarh imetles suuri räbukuhjasid, pomises savivormide juures ning avaldas kuninglikku tunnustust lõpututele vedrunäidistele ja tehasesisustuse igavatele väljapanekutele, samal ajal kui tema selja taga rahutult nihelesid nördinud, kuid vaikivad kaaskondlased, kes ametikeppidega vehkides asjatult püüdsid oma suletutte ja mundrikuubi kõikjale tungivast tahmast vabastada. Mitte kellelegi neist ei meeldinud see ringkäik ja Preisi *Kriegsminister*, kindral krahv Albrecht Theodor Emil von Roon, kes oli juba Alfrediga kirja teel tülli läinud, tundis end nii solvatuna, et temast sai teine von der Heydt. Kuid ülevaatus kestis üha edasi ja edasi, kuni saabus õhtupimedus ning iseäralikku stseeni valgustasid veel ainult vilkuvad tehasetuled. Kuningas pidas lõpuni vastu, sest ta tahtis Kruppi meele järele olla. Ta oli jõudnud veendumusele, et Krupp on talle vajalik. Miks?

Vastus sellele oli Preisimaa. Sõdurkuningas vaatas oma riigi piiridest kaugemale, Saksamaa ja – *der Kriegsgott gebe es!* – taassündinud *Reich*'i poole.

Tänapäeval on raske mõista Wilhelmi tolleaegseid tundeid, pidada meeles seda, kui väikesena ta maailma silmis paistis, ja saada aru, et veel sada aastat tagasi olid sakslased Euroopa naerualused. Ükski praegu elav inimene ei mäleta aega, mil ülejäänud mandrit ei ähvardanud, ei tumestanud või isegi ei katnud täielikult teutooni vari. Wilhelm I troonileasumise ajal aga oli Preisimaa veel koomilise ooperi riik, mida juhtisid kiidukuked ja enesessetõmbunud elukutselised bürokraadid. See riik oli kaua olnud tähtsusetu ja oli vähe põhjust arvata, et tulevikus olukord nimetamisväärselt muutub. Keegi ei osanud aimata, et Berliinist saab uue aja suurima agressiivse riigi pealinn, et selle riigi väed tormavad korduvalt üle piiri, kutsuvad esile kolm otsustavat sõda ja niisutavad Euroopa pinda kolme põlvkonna verega.

Sõjaline võimsus ei olnud mõeldav poliitilise stabiilsuseta, kuid poliitilises suhtes oli Saksamaa nagu soo. Vana Püha Rooma Impeerium, esimene *Reich* – mis, nagu mitmed kooliõpetajate põlvkonnad olid tundides seletanud, polnud ei püha ega Rooma ega ka impeerium –, oli lagunenud hämmeldusttekitavaks segadikuks. Napoleon oli saksa riikide, piiskopkondade ja vabalinnade arvu vähendanud kolmesajast sajani ja tema vastu loodud koalitsioon oli enesega kaasa toonud edasise konsolideerumise, kuid isegi veel 1815. aasta *Bund* (Saksa Liit) oli hõlmanud kolmkümmend kaheksa iseseisvat ja üksteist kadestavat väikeriiki. Nendest olid ainult Preisimaa ja Austria olnud küllalt tugevad, et hegemoonia pärast võistelda, ja arvete klaarimisel oli Preisimaa alla jäänud. Pärast seda kui 1848. aasta maikuus kokkutulnud Frankfurdi Rahvuskogul oli ebaõnnestunud rahvusterviklikkuse taastamine *, tegi Friedrich Wilhelm IV ettepaneku luua Austriat välja

* 18. mail 1848 Frankfurdis Maini ääres kokkutulnud esimeses ülesaksamaalises parlamendis – Frankfurdi Rahvuskogus – olid enamuses mõõdukalt liberaalse kodanluse esindajad. Kuulutanud ennast asutavaks koguks, moodustas Frankfurdi parlament ajutise keskvalitsuse, kuid sellel ei olnud tegelikku võimu. Parlament ei olnud suuteline lahendama revolutsiooni põhiküsimust – looma rahvusriiki ja likvideerima feodalismi. 28. märtsil 1849 võttis parlament vastu keisririigi konstitutsiooni ja valis Saksa keisriks Preisi kuninga. Friedrich Wilhelm IV loobus pakutud keisrikroonist ning Preisimaa, Austria ja teiste riikide valitsused keeldusid tunnustamast keisririigi konstitutsiooniga ettenähtud keskorganeid. Parlament ei söandanud kontrrevolutsioonile vastulööki organiseerida. Keisririigi konstitutsiooni pooldava rahva ülestõusud, mis kõige suurema ulatuse omandasid Edela-Saksamaal, suruti maha. Parlament kolis üle Stuttgarti, kaotas rahva silmis autoriteedi ja saadeti 18. juunil 1849 laiali. – *Toim.*

jättes uus liit. Viin tuli seejärel oma vastuplaaniga – nõrga *Bund*'i juurde tagasipöördumisega. Selle tagamõte oli Preisi kuninga hoidmine tähtsusetu teutooni vürsti seisundis ja see läks läbi: 1850. aasta sügisel hakkasid oma suveräänsust kalliks pidavad väikeriikide valitsejad tantsima Austria pilli järgi. Friedrich Wilhelm oleks võinud tarvitusele võtta kuningate lõppargumendi, kuid tänu Spandau ohvitseridele, kes olid Alfredi esimese suurtüki ämblike hooleks jätnud, puudusid tal selleks veenvad vahendid. Pealegi oli ta oma selgematel silmapilkudel kõigist rüütliturniiri-unistustest hoolimata argpüks. Arana ja võimetuna sõlmis ta kapitulatsioonilepingu, mida tulised Saksa natsionalistid on kõigil aegadel pärast seda tundnud „Olmützi häbi" (*die Scham von Olmütz*) nime all. *

Niisugune oli olukord, milles tema vennal tuli tegutsema asuda. Heroilise ja resoluutsena kavatses Wilhelm krooni au eest kätte maksta, ja sellest silmapilgust peale, mil ta krooni pähe sättis, hakkas ta mööda kuulsusele viivat teed mäest üles – või alla – sammuma. Üks selliseid samme oli külaskäik Essenisse. Teine oli sõjaväereform: opositsiooni maha surudes laiendas ta sõjaväekohustust ja andis Preisimaale tohutu suure alalise armee. Kõige tähtsam oli aga see, et ta leidis enesele võrratu poliitilise asetäitja – Otto Eduard Bismarck-Schönhauseni, aristokraatse Brandenburgi junkru ja kuningliku prerogatiivi kirgliku kaitsja, kes oli Alfred Kruppist kolm aastat noorem. Aastal pärast tuleproovi Kruppi tehases määras kuningas Bismarcki oma kabineti juhiks ja liberaalidel hakkas tekkima kujutlus sellest, mis neid ees ootab. „Saksamaa ei looda Preisi liberalismile, vaid tema jõule," ütles Bismarck neile, ja „Tänapäeva suuri probleeme ei lahendata resolutsioonide ja häälteenamusega . . ., vaid raua ja verega [*Eisen und Blut*]". Seda kaalunud, saatis Wilhelm Bismarcki sinna, kus oli raud. Suutmata enam kauem *Gartenhaus*'i haisu taluda, oli Alfred ehitanud uue maja ja Bismarck oli tema viimane külaline enne kolimist. Kaks neurootikut said teineteisega suurepäraselt läbi. Nad istusid juttu ajades ja totraid paabulinde ning ananasse imetledes ja leidsid, et nende vaated langesid ühte kõigis küsimustes jumalikust õigusest kuni vanade puude iluni. Lõunalauas vihjas Bismarck kavalasti, et keisrinna Eugénie on veidi lärmakavõitu, ja kui kõne alla tuli Napoleon III, pomises ta naljatleva alatooniga: „Õigupoolest on ta rumal mees!" (*Eigentlich ist er dumm!*) Selle mehe tõeline rumalus selgus alles mõni aasta hiljem, kui mõlemad lõunastajad oma jõud ühendasid, kuid Alfred, võib-olla meenutades oma nurjumisi Pariisis, leidis külalise märkuse olevat vatsarebestavalt naljaka.

* Autori väide, nagu oleksid Spandau arsenali ohvitserid olnud süüdi selles, et aral kuningal ei jätkunud veenvaid vahendeid oma jõu demonstreerimiseks ja sõjaks, on suur liialdus. Tegelikult arenesid sündmused nii: 26. mail 1849 loodi Preisimaa valitsevate ringkondade initsiatiivil tulevase Saksa impeeriumi ettevalmistamiseks „kolme [Preisi, Saksi ja Hannoveri] kuninga unioon", mille juhiks pidi saama Preisi kuningas. Uniooni kontrrevolutsiooniline loomus nähtub selgesti asjaolust, et selle peaesmärgiks kuulutati võitlus „ühiskondliku korra aluste" säilitamise eest. 1849. aasta sügiseks liitus uniooniga kuni 29 Saksa riiki. Enamikku Saksa riike oma valitsuse all ühendada püüdvate Preisi valitsevate ringkondade poliitika vastu astus teravalt välja Austria valitsus. 1850. aastal muutus Preisimaa ja Austria võitlus hegemoonia pärast väga ägedaks. Mitmed riigid lõid „uniooniist" lahku. 2. septembril 1850 kuulutasid mitme Saksa riigi esindajad Frankfurdis Maini ääres välja Preisimaad mittehõlmava Saksa Liidu taastamise. Tsaarivalitsus ei soovinud Austria–Preisi sõda ega ka Preisi hegemooniat Saksamaal ning tema vahendusel sõlmisid Austria peaminister Schwarzenberg ja Preisi välisminister Manteuffel 29. novembril 1850 Olmützis (Olomouc'is) kokkuleppe, mille kohaselt Preisimaa tunnustas Saksa Liidu *Bundestag*'i. – *Toim.*

Pärast kuningas Wilhelmi külaskäiku Essenisse olid Alfredi tulevikuväljavaated mõne kuuga dramaatilisel kombel muutunud. Kui von der Heydt nüüd alandlikult palus, et Alfred Londoni 1862. aasta tööstusnäituse žüriis esindaks Preisimaad, soovitas Krupp järsu tooniga leida „selle ülesande täitmiseks mõni teine, sobivam isik", ja tema suhted Wilhelmiga arenesid nii kaugele, et temast sai peaaegu õukonnaliige. Tema peadpööritavate tõusude ja iiveldusttekitavate languste vaheldumine jätkus siiski endist viisi. See oli niihästi tema enese kui ka tööstusrevolutsiooni loomuses ja tõenäoliselt iseloomulik ka Saksamaale. Kuid neljakandilises Potsdami lossis oli ta nüüdsest peale privilegeeritud isik: teda ja tema agente kutsuti kuninga juurde eraviisilistele audientsidele. Kruppi ja Hohenzollerite ühendav lüli oli purunematu. Alfred tahtis suurtükke toota, Wilhelm tahtis neid osta. See oli mõlemale poolele sobiv, võib-olla hädavajalik ühendus ja seda ei lõpetanud isegi surm: igaüks Wilhelmi järeltulijatest oli liidus oma põlvkonna vanima Kruppiga. Seda vastastikust sõltuvust mõistes saame aru uuest, ajaloolisest tähendusest, mille Kruppi dünastia nüüd omandas. Siit sai alguse Kruppi lahutamatu seos *Volk*'i natsionalistlike püüdlustega. Ja soosing, mis temale ja ta pärijatele osaks sai, tegi sellest perekonnast riigi juhtiva töösturiperekonna. See, et Krupp jätkas ka rahuotstarbelise toodangu valmistamist, ei puutu üldse asjasse. Tema edu selles valdkonnas oli relvade tootmise otsene tagajärg. Kui ta ei oleks tootnud suurtükke, siis ei oleks temast saanud rahvuslikku nähtust. Wilhelm ei oleks mingil juhul vaguninrataste patendi päästmiseks vahele seganud, kui Alfred ei oleks olnud valmis sepistama Preisi uut mööka. Krupp ise sai oma jõu allikast väga hästi aru. Kriisi korral võttis ta valveseisangu ja andis lipule au. Kui see ei aidanud, siis ähvardas ta ära kolida ja leida mõne teise valitseja, kes oskaks teda hinnata.

See mõjus peaaegu alati. Mõnikord siiski mitte, sest monarh ja tema relvameister ei olnud üksi. Tugevad voolud ja hoovused, mis Potsdami ja Esseni ümber keerlesid, rebisid neid siia-sinna ja pingutasid nendevahelist sidet. Alfredi ebaõnnestumiste arv oli väike, kuid nende põhjused olid tähendusrikkad. Esimene põhjus oli tehnilist laadi: pioneerina sattus ta mõnikord eksiradadele. Teine põhjus peitus Preisi armees: Krupp ei olnud kuninga suurte plaanide elluviimisel ainus asendamatu mees ja ohvitserkond klammerdus ikka veel oma armastatud pronkssuurtükkide külge. Need kaks asjaolu – tema enese ekslikkus ja ohvitseride konservatiivsus – põhjustasid Kruppi tüli parun von Rooniga. Wilhelmi viimastel regendinädalatel otsustas Alfred ehitada tagantlaetava suurtüki. See oli revolutsiooniline idee. Juba tema ettepanek varustada suurtükid vintsoonega oli olnud küllalt šokeeriv ja see oli tagasi lükatud; pärast katselaskmist ühes vanas kindluses Jülichi lähedal oli armee hoiatanud, et kui mõnel tema 312 suurtükist leitakse vintsooned, siis saadetakse niisugused suurtükid otsekohe tagasi. Nüüd pani ta ette suurtükke t a g a n t laadida. Ohvitserkond pidas seda ideed ülimalt naljakaks.

Alfred käis visalt peale. Ta seletas, et suurtükitoru tagaots suletakse kiiluga, ja soovis oma ideed viieteistkümneks aastaks patenteerida. Tema avaldus jõudis von Rooni lauale. Et see mees etendas Kruppi dünastia ajaloos väga olulist osa, siis tuleb temast möödaminnes mõni sõna rääkida. Seda vuntsidega kangekaelset distsipliinimõudjat peeti ennasttäis narriks; üks ooberst kirjutas oma päevikusse: „Jumal kaitsku meid meie sõprade eest! . . . Strateegina näib ta [Roon] olevat

umbes samal tasemel kui vürst Bismarck, aga komödiandina seisab ta võrratult kõrgemal." Walter Görlitz kujutab teda oma raamatus *„Der Deutsche Generalstab"* nii: „. . . suur mees kui mägi. Tema tumesinised silmad ja sõjakalt ülespoole keeratud vuntsid jätsid mulje Preisi veltveebli stereotüübist. Talle tõepoolest meeldiski ennast nimetada „kuninga veltveebliks". Teistel olid tema jaoks siiski teistsugused nimed, ja soovides teda eristada tema perekonna teistest liikmetest, rääkisid nad temast kui „Jõhkard Roonist"." Esseni töösturiga käitus ta kahtlemata jõhkralt. Ta kasutas Alfredi palvekirja tualettpaberina ja kuulutas seda siis oma kolleegidele ohvitserkonnas.

Üks neist informeeris Alfredit, kes nõudis, et kuningas vahele segaks. Õnnetuseks ei saanud Wilhelm seda teha. Vulgaarne *Kriegsminister* oli talle niisama vajalik kui relvameister, sest omal viisil oli von Roon geenius: raudteesüsteemide kavandamisega täiustas ta kiire mobilisatsiooni plaani, mis pidi kompenseerima Preisimaa võimalike vaenlaste arvulist üleolekut. Pealegi oli Wilhelm kuninga veltveeblile igavesti tänu võlgu. Kui ta oli veel regent, keeldus parlament kinnitamast tema armee-eelarvet. Ilma selle eelarveta ei oleks monarh mingil juhul saanud Preisimaast teha esmajärgulist Euroopa suurriiki. Viis aastat hoidis see küsimus Berliini ärevil; peeti duelle, parlamendi vastu kavandati *coup d'état*'sid ja oli moment, mil ohvitserkond kavatses 35 000 mehega pealinna okupeerida, tõmmates kaasa abivägesid Stettinist, Breslaust ja Königsbergist. Kui sõjaminister oleks oma monarhile truudust murdnud, kui ta oleks hetkekski tagasi kõhkunud, siis oleks teine *Reich* enne sündimist surnud. Minister ei taandunud kordagi. Görlitz kirjutab: „Võitlust parlamendi vastu juhtis sõjaminister kindral von Roon, kes oli arvamusel, et rahvas peab kaitsma armeed parlamendi eest, käies täielikult Moltke ja Militaarkabineti ülema kindral von Manteuffeli sõnade järgi."

See kõik oli 1848. aasta äpardunud revolutsiooni tagajärg, ja junkrute lojaalsust oma klassi suhtes saab hinnata selle järgi, et nad pidasid ägedat omavahelist võitlust. Militaarkabineti ülem ja sõjaminister lugesid ennast mõlemad monarhi staabiülemaks. Kõik ohvitserid nõustusid von Rooniga, et nende armee on „aristokraadi kutsekool ja selle loomulik juhataja on kuningas". Jõhkard Rooni eesmärk oli „kaitsta Friedrich Suure konstitutsiooniteooriat „Inglismaa mängumonarhia" imitatsiooni eest ja säilitada monarhi kui sõjaväe ülemjuhataja [*allerhöchsten Kriegsherrn*] positsiooni keset . . . „konstitutsioonilise mõtlemise segadust"". Manteuffel läks kaugemale. Tema jaoks oli Preisimaa „lihtsalt armee, ja kõik see, mis Preisimaal oli m i t t e sõjaline, ei kutsunud temas esile mitte üksnes mõistmatust, vaid midagi tõelise vihkamise taolist". Oleks võinud arvata, et Roon ja Manteuffel on verevennad. Selle asemel olid nad ise ja nende järelkäijad vihavaenlased ning üksnes parlamendi poolt ähvardav oht – mille lõpuks kõrvaldasid Bismarcki bütsantslikud intriigid – hoidis ära avaliku kokkupõrke.

Olles Roonile tänulik ja vajades teda kiiret mobilisatsiooni võimaldava raudteevõrgu organiseerijana, ei saanud Wilhelm teha muud kui saata Alfredi korduvad, küsimuse soodsat lahendamist taotlevad palved edasi *Kriegsministerium*'i. Kuid Kruppi ei huvitanud Berliini telgitagused. Ta tahtis, et tema tagantlaetav suurtükk heaks kiidetaks, ja avaldas Roonile kõikvõimalikku survet. Nagu ta väitis, oli see leiutis „tehtud eelkõige minu kodumaa jaoks". Kui ministeerium teda kuulda ei võtnud, oli ta „sunnitud loobuma oma kavatsustest ja senisest praktikast ning mõningatele teistele riikidele edaspidi enam mitte keelama sellest leiutisest

kasuteaamist". Hirmutamiskatse oli ilmne. Roon jäi siiski kõigutamatuks; avaldus lükati tagasi. Ei mingeid tagantlaetavaid suurtükke Preisimaa jaoks, ei mingit patenti. Kibedust tundev Alfred saatis palvekirja Wilhelmile, kuid viimane jäi tummaks. Alles pärast seda kui patent oli Inglismaal ja veidi hiljem ka Prantsusmaal heaks kiidetud, tunnustas seda vastu tahtmist ka Roon. Kuid viimaseks naerjaks jäi siiski tema. Ehkki ta oli Esseni relvatöösturi idee lihtsalt tagasi lükanud, oleks hoolikas uurimine näidanud, et pakutud kiilmehhanism ei olnud tegelikult toimiv. Alfredi õnnetuseks ei pandud saatuslikku viga tähele ja see avastati alles kuus aastat hiljem lahinguväljal.

Viga oli võimalik parandada, vanameelseid kindraleid oli võimalik erru saata. Kõlmas tõkestav tegur, mis mõjustas Kruppi kui Preisi kuningakoja relvameistri rolli, oli palju kaalukam – niihästi tema enese kui lõppkokkuvõttes ka kogu Euroopa jaoks. See kummitas maailma veel kaua pärast tema surma ja oli tingitud ühest tohutu suurest vastuolust. Suurtükid olid patriootlikud, äri oli internatsionaalne. Vastavalt tolleaegsele *laissez faire*'i vaimule oli töösturil õigus pakkuda oma tooteid igast riigist klientidele. Relvatöösturi seadis see väga veidrasse olukorda, mida veelgi komplitseeris asjaolu, et kohapeal oli tal võimalik head äri teha ainult sõja ajal. Et keegi ei teadnud, millal sõda võiks puhkeda, tuli tal oma tehase käigushoidmiseks äri ajada välismaal. Niisiis müüs Krupp alates 1860-ndate aastate esimesest poolest suurtükke Venemaale, Belgiale, Hollandile, Hispaaniale, Šveitsile, Austriale ja Inglismaale. Berliin oli sellest teadlik. Valitsus julgustas teda suurt tehast säilitama ja oli isegi valmis talle kaasa aitama. 12. oktoobril 1862 kirjutas Alfred kroonprints Friedrich Wilhelmile, et inglased olid just lõpetanud tema suurtükkide katsetamise Woolwichis. Nad olid avaldanud „erakordset rahulolu, mida põhjustas laadimismehhanismi täielik tihedus ja ohutus", ning Krupp oli kutsutud Londonisse hinna üle läbirääkimisi pidama. „Minu jaoks on tõusnud lootuse täht," juubeldas ta. Õnnetuseks ei olnud tal Inglise õukonnas ühtegi sõpra. Kas kroonprints oleks nii lahke ja kirjutaks tema jaoks mõned soovituskirjad? Tema Kõrgus oli meelsasti nõus ja saatis kirjad juba järgmise postiga.

Alfred nägi kõiges selles mõistlikku äripraktikat. Järgmise aasta 27. veebruaril küsis ta Friedrich Wilhelmilt: „Miks ei peaks Inglismaa tungiva vajaduse korral hankima materjali oma välismaa sõpradelt, kuni tema enda tööstus seda tootma hakkab?"

Tema jaoks oli see vaieldamatu argument. Kuna aga keegi ei saanud tagada, et välismaa sõbrad jäävad igavesti sõpradeks, olid tema korduvad kinnitused, et ta ei varusta relvadega ühtegi Preisimaa vaenlast, üsna absurdsed. Ta oli Roonile lubanud, et ei müü kunagi ühtegi suurtükki, „mida ühel päeval võidaks pöörata Preisimaa vastu". Kuidas sai ta niisugust lubadust anda? Kes võis teada, kellest saab vaenlane? Tegelikult kujunes asi nii, et mitmesugused jõudude kombinatsioonid, mille eesmärk oli Saksa militarismi pidurdamine, hõlmasid peaaegu kõiki Euroopa riike, nii et Essenis toodetud suurtükid pöörati miljonite Saksa sõdurite vastu. Huvitaval kombel ei osanud keegi niisugust ebameeldivat võimalust ette näha ja nõdrameelsusele andis lisa see, et teiste riikide ohvitserid ei näinud paljudel juhtudel mingit vajadust kodumaise tööstuse toetamiseks. Alfred võeti Londonis hästi vastu. Tehing kukkus küll läbi, sest tõusev Inglise firma *W. G. Armstrong and Company* avaldas parlamendile survet, kuid salaja ostis Admiraliteet

ikkagi Kruppi suurtükke. Siis sai Alfred oma õuduseks teada, et Preisi admiralidel on soov osta Inglise suurtükke. Armstrongi eestlaetavad olid neile meeldima hakanud ja nad ei leidnud mingit põhjust, miks nad ei oleks võinud neid hankida. Nähes, et tema enese härga kavatsetakse veristama hakata, läks Krupp otse Bismarcki juurde ja ütles, et mereväe reetlikkus tekitab temas „täielikku tülgastust". Bismarck nõustus, et niisugune asi ei kõlba kuhugi. „Tal oli hea meel mind näha," märkis Alfred kergendustundega; jutuajamine oli „vesi minu veskile".

Armstrongi rivviastumisega sai Euroopa surmatriumviraadi koosseis täielikuks. Järgmise kaheksakümne aasta vältel ülistati Kruppi, Schneiderit ja Armstrongi algul kui rahvusliku au kaitsekilpe ja hiljem – pärast igasuguse kontrolli kaotamist nende loodud tapamasinate üle – kui surmakaupmehi. * Mitte kunagi aga ei tekkinud küsimust, kes nendest oli number üks. Alfred oli olnud esimene, ta oli suurim ja tema kliendid olid kõige rohkem rahul. Londoni 1862. aasta näitusel domineeris ta täielikult. Ajalehe „Illustrated London News" kunstnik joonistas „grupi väljapanekuid mister Kruppilt Essenist, Preisimaalt" ja see joonis kubiseb tapariistadest. Üks ajakirjanik avastas küll ka paari vagunirattaid, „mis on ilma ületreimiseta läbi sõitnud peaaegu 74 000 miili", kuid see oli erand. Tema kolleegide pilk oli naelutatud Alfredi suurtükkidele ja nende hurraahüüded olid läbilõikavad. „Morning Post", „Daily News" ja „News of the World" olid võlutud; „Spectator" kirjutas vaimustusega „tummas imetluses seisvatest daamidest" ja „tuleviku lahingumuusikast" unistavatest härradest. Isegi „The Times" avaldas tunnustust „Kruppi terasetehases Eissenis [*sic!*]" valitsevale „peaaegu sõjaväelisele distsipliinile" ja lõpetas: „Me õnnitleme Kruppi selle väljapaistva positsiooni puhul, mille ta on saavutanud."

„The Times" ei jätnud ära märkimata, et Sheffield oli selles osas maha jäänud. Armstrongi mehed, kes just olid alustamas suurtükkide tootmist, ei kaotanud meelekindlust ja tegid, mida suutsid. Nad hankisid juhuslikke tellimusi Itaaliast, Hispaaniast, Madalmaadelt, Lõuna-Ameerikast ja Kesk-Idast. Armstrong ise oli täis lootust. Ignoreerides Schneiderit, kirjutas ta Alfredist: „Tema on igatahes peale meie ainus, kes Euroopa võimudega äri teeb." Kruppi iga tagasilangust pidas ta Armstrongi edusammuks; kui Inglismaale saabus teade ühe Kruppi suurtüki lõhkemisest, kirjutas ta rõõmsalt oma töödejuhatajale, et suurtükk „puruneş täielikult ja lendas tuhandeks tükiks. Kõik killud olid veatud, nii et õnnetus oli puhtal kujul tingitud materjali sisemisest nõrkusest. Ma teatasin sellest kenast uudisest [sõjaministri abilel lord Greyle". Kuid Armstrong ei olnud siiski suuteline kuigi palju korda saatma. Ta lootis, et tema aktsiad tõusevad, kui preislased pakkusid talle ülevõtmiseks oma Aleksandropoli (Leninakani) relvatehast. Ta ei teadnud, et juba aastaid oli sedasama pakutud Alfredile, kes oli sellest keeldunud, sest „Venemaa varustamine Essenist tuli odavam".

Venemaad varustas ta tõepoolest suurel määral. Aleksander II-st oli saanud tema peaklient, kellele jäi alla isegi Wilhelm. Kuuekümnenaelane, mille Krupp oli

* 1888. aastal ilmus Armstrongi kõrvale veel teine Inglise relvatööstusfirma: *Vickers Sons and Company, Ltd.* Need kaks töötasid aga käsikäes ja lõpuks, 31. oktoobril 1927 ühinesid nad firmaks *Vickers-Armstrong, Ltd.* On huvitav, et ka Tom Vickersi esimesi eksperimente suurtükkidega aitas finantseerida valuterasest vaguniraataste tootmine, mida ta alustas 1863. aastal. Tehnilise hariduse oli Vickers saanud Saksamaal.

Peterburi saatnud, oli olnud efektne suurtükk ja 1863. aasta sügisel rabasid Aleksandri kindralid Alfredit miljonitaalrise tellimusega, mis oli Potsdami omast viis korda suurem. See võimaldas – ja isegi nõudis – teise suurtükitsehhi ehitamist ning Kruppi eestöölised jõudsid uute krupplaste värbamise retkedel Poolani valla. Alfred oli vapustatud. Tema Preisi šovinism vähenes märgatavalt; temast sai peaaegu kasakas. *Gartenhaus*'is, mille ta oli otsustanud jätta külalistemajaks, võttis ta 1864. aasta kevadel vastu Vene suurtükiväemissiooni; ta pidas pikka kirjavahetust kindralleitnant vürst Eduard Ivanovitš Todlebeniga ja püüdis isegi desifreerida ühte venekeelset raamatut, mis käsitles Sevastoopoli kaitsmist. Ajutiseks tõrjus ta kõrvale kõik mõtted *Vaterland*'i või Inglismaa teenimisest. Kogu tema energia oli pühendatud miljoni taalri teenimisele. Ta kirjutas Todlebenile, et *Gusstahlfabrik*'is „on nüüd peaaegu 7000 töölist, kellest suurem osa töötab Venemaa heaks".

Kruppi tegevuse aktiviseerumine paelus paratamatult välismaailma tähelepanu. Alfred peatus parajasti ühes hotellis Unter den Lindenil, kui üks Berliini ajaleht avaldas üksikasju tema Venemaa-lepingu kohta. Naasnud pärast järjekordset jagelust Rooniga oma hotelli, luges ta artikli läbi ja leidis, et teda nimetati selles Kahurikuningaks (*der Kanonenkönig*). Vaimustatult saatis ta väljalõike Berthale. Uuest nimest haarasid kinni ka välismaa ajalehed; mõne nädala pärast oli Alfred Pariisis *le Roi des Canons* ja Londonis *the Cannon King*. See oli üks neid juhuslikke fraase, mis saavad populaarseks ja jäävad püsima. See jäi nii põhjalikult püsima, et tollest ajast peale tunti Kruppi iga põlvkonna perekonnapead kui Kahurikuningat.

4

TÕHUSAMAD KUI „MARK X"

Alfredi valdused kasvasid jõudsalt. 1860-ndate aastate teisel poolel suurenes kasvuhoog märgatavalt; tema rattad pöörlesid kiiresti ja sujuvalt. Ta lammutas vana *Gusstahlfabrik*'i ja ehitas selle tublisti laiendatuna uuesti üles. Tume, praekastme värvi õhk tehase kohal tõmbus iga kuuga süngemaks. Vastavalt sellele, kuidas õpiti tundma koksi suurepäraseid rakendusalasid, muutus kogu Ruhr; künkanõlvadel kustutati viimased maalilised vanad sulatusahjud, jõekallastel jäid krüksudes seisma viimased vesirattad. Kogu tööstus nihkus kivisöeleiukohtadesse ja sellega tuli kaasa uus saksa proletariaat: endised talupojad, kes ei olnud kunagi näinud ühtegi masinat, kes suruti kokku majadesse, mis olid mõeldud kaks korda väiksema hulga inimeste jaoks – Esseni elanike arv suurenes kümne aastaga 150 protsenti –, ja kes isegi seal ei tahtnud loobuda lehma või sea pidamisest või varasemat pastoraalset elu meenutava pisitillukese maalapi harimisest. Ümberkolimine oli nende jaoks kohutav vapustus ja see tõi kaasa kohutavaid tagajärgi.

Inglismaa tööliskiassil oli uue eluga harjumiseks olnud pool sajandit aega. Preislastel oli selleks ainult mõni aasta ja nad lihtsalt ei suutnud kohaneda. Liiga kiiresti juurtega ülesrebituna jäid nad ühekülgseteks inimesteks, kes igatsesid tagasi seda lihtsat teadmatust, milles nad olid viibinud enne, kui raudteed olid nende feodaalse maa oma võrku mähkinud.

Nende saabumine lahendas Kruppi tööjõuprobleemi. Kapitalipuudus jäi aga endist viisi püsima. Sellega oleks Alfred pidanud paremini toime tulema, kui ta tuli. Tal olid suurepärased nõuandjad. Firmal olid nüüd uued tublid esindajad: osav noor advokaat Sophus Goose; endine raamatukaupmees, öökulli meenutav rotisabataolise habemega Carl Meyer, kellest sai Esseni saadik Potsdamis; Alfred Longsdon, naerinäoga loid briti aristokraat, kes esindas firmat Londonis, kes keeldus õppimast saksa keelt ja keda Krupp usaldas rohkem kui ühtegi oma kaasmaalast. Kõigil neil meestel tuli suur osa oma ajast kulutada katsetele tööandjat veenda, et ta mingil määral taltsutaks oma iha vertikaalse integratsiooni järele. Kõik hoiatused ekstravagantsete sammude eest tõrjuti muretult tagasi: „Oleksin ma oodanud, kuni kõik ettevalmistused tehtud, ja alles siis pihta hakanud, oleksin praegu palgatööline."

Alfred sai küll Berliinist ohtrasti krediiti, kuid toorainete hankimisel ületas nagu varemgi igasuguse mõistlikkuse piirid. Ta oli veendunud, et tal pidid olema omaenese kivisöekaevandused, omaenese koksiahjud ning omaenese rauamaagileiukohad ja isegi sellest ei olnud veel küllalt; öösiti oma sulgvaibaga heideldes, käed rusikas ja vaim pingul, jõudis ta otsusele, et toormaterjali ei olnud ikkagi piisavalt ja Preisi Kuninglikult Varaametilt oli tarvis ära osta Sayni valukoda. Järgnenud läbirääkimised näitasid, missugust hirmsat hinda sellised tehingud temalt nõudsid. Juba rahalisedki kulutused olid küllalt rängad – kartes, et Sayni läbirääkimised võiksid nurjuda, pakkus ta impulsiivselt 500 000 taalrit, 100 000 võrra rohkem summast, millega valitsus oleks olnud nõus leppima. Palju suuremat tolli aga nõudis see äri tema narmendavalt närvisüsteemilt. Pärast valukoja omanikuks saamist kirjutas ta, et „mitte kunagi kogu oma ärimeheelu jooksul, isegi mitte vaestel aegadel, ei ole ma tundnud niisugust muret ja ärevust kui nende kahe kuu vältel, mil lepingu sõlmimine leidis vastuväiteid". Nagu tavaliselt, nii uskus ta ka nüüd, et tema vastu olid liitu astunud tumedad jõud. Mure oli teda teinud „haigeks ja vanaks" (*krank und alt*).

Siis tuli bessemerprotsess. Inglismaal oli söör Henry Bessemeri konverter patenteeritud mõni aasta varem. Nüüd teatas söör Henry venna lähedane sõber Longsdon Kruppile, et soovi korral võib ta saada Preisi litsentsi. Alfred kasutas juhust. Tema saksa alluvate arvates oli talle seda protsessi tarvis niisama palju kui veel ühte auku maa sees, ja neil oli õigus. Oma kodumaal oli Bessemer saavutanud vapustavat edu, sulatades munakujulises tiiglis rauda, juhtides sellest läbi kuuma õhku, lastes õhuhapnikul ühineda rauas sisalduva süsinikuga ja saades niimoodi terast. Kõik see oli suurepärane – Inglismaal. Inglise maagid, ehkki mitte nii puhtad kui Rootsi omad, sisaldasid suhteliselt vähe fosforit. Saksa maagid olid fosforit nii täis, et peaaegu helendasid pimedas, ja nende puhul ei olnud söör Henry leiutisega midagi peale hakata. Krupp kulutas aastaid, püüdes oma investeeringut õigustada. Viisteist aastat hiljem lootis ta ikka veel, et „me saame bessemerprotsessi tulusalt ära kasutada", ja kui see osutus võimatuks, siis – talle omasel viisil – sukeldus ta sügavale fosforivaba maaki andvatesse Hispaania kaevandustesse. Algul aga ei teadnud ta isegi seda, et niisugune probleem üldse eksisteerib. Töötades salaja nagu alati, ehitas ta konvertereid ja kasutas neis saadud terast kuningas Wilhelmi uute suurtükkide tootmiseks.

Kahurikuninga katsumuste tund oli kiiresti lähenemas. Wilhelmi uus armee oli marssima hakanud. 1864. aasta jaanuari algul sõlmisid Preisimaa ja Austria liidu, et ühiselt Schleswig-Holsteini tungida, ja välkkiire rünnakuga rebiti need kaks hertsogkonda Taani küljest lahti. Ka *Gusstahlfabrik*'is andis Alfred rünnakusignaali: „Me peame kogu oma energia kiiresti Preisimaa teenistusse rakendama ja võimalikult ruttu hankima, mis meil puudub, soonelõikamismasinaid ja muud selletaolist."

Masinad olid tähtsad. Alfred oli oma tagatrepipoliitikaga Rooni üle võidu saavutanud: uued relvad olid vintsoonega tagantlaetavad. Preisi vankrid vedasid neid pehja poole, kuid tegevust anti neile vähe, osalt välkrünnaku kiiruse tõttu, osalt aga võib-olla ka selle tõttu, et ohvitserkond suhtus uutesse katsetamata suurtükkidesse endist viisi umbusklikult. Pärast rahu sõlmimist põikles Roon terassuurtükkide varu täiendamisest kõrvale, kuni Wilhelm segas uuesti vahele ja tellis Essenist veel kolmsada suurtükki. Kuid Alfred kiristas siiski hambaid. Ta oli Schleswig-Holsteinist lootnud suuri asju: mürisevaid kogupauke, väljatäisi surnud ja haavatud taanlasi. Tal ei oleks tarvitsenud muretseda. Varsti hakkasid lahingutrummid jälle põrisema; kaks liitlast tülitsesid saagi pärast ja Krupp jäi täis enesekindlust ootama uut võitlust. Nagu selgus, ei olnud see enesekindlus õigustatud, sest igas sõjas on omad ebameeldivad üllatused ja *Brüderkrieg* Austriaga andis Kruppile uimastava hoobi. Eelseisvatel tormilistel kuudel tulid halastamatult ilmsiks kõik tema nõrkused: äritegemine potentsiaalsete vaenlastega, kapitalipõud, alaväärtuslik bessemerteras, ebakindlad suurtükilukud ja eelkõige tema enese ebakindel käitumine.

1866. aastat tervitas Essen auruvasarate kõrvulukustava mürinaga. Äri ei olnud kunagi läinud paremini, ja kui kevad Berne ja Ruhri ääres kasvavad kõrged laiavõralised saared roheliseks värvis, töötasid kõik töökojad täie võimsusega. Ameerika Ühendriikidel polnud vagunirattaid ikka veel piisavalt – sealt tuli nüüd kuni saja tuhande dollarisi tellimusi. Eriti põnev oli poliitiline kriis lõunas. Baden, Württemberg ja Baieri tellisid patareide viisi terassuurtükke; Austria oli soovinud 24 suurtükki ja Wilhelm oli andnud uue suurepärase tellimuse – 162 neljanaelast, 350 kuuenaelast ja 115 kahekümne nelja naelast. See, et Berliini ja Viini tellimuste üheaegne täitmine võiks osutuda konflikte ja kimbatust tekitavaks, ei tulnud Alfredile pähegi. Roonile tuli. 9. aprillil 1866, päev pärast seda kui mõlemas riigis oli välja kuulutatud mobilisatsioon (kakskümmend neli tundi varem oli Bismarck Itaaliaga liidu sõlminud), saatis sõjaminister Essenisse tungiva läkituse: „Julgen küsida, kas te praegusi poliitilisi tingimusi patriootlikult arvesse võttes olete valmis kuningliku valitsuse nõusolekuta Austriasse suurtükke mitte saatma?"

Essenis möödus viis murelikku päeva vastuseta. Siis vastas Alfred kõrgilt (ja ilmselt valelikult): „Poliitilistest tingimustest tean ma väga vähe; ma jätkan rahulikult oma tööd." Ta seletas, et uute suurtükkide esimene näidis peab Viini jõudma alles juunikuus ja kogu tellimus tuleb täita kuus nädalat hiljem, ning lisas kavalalt, et kui kuningas soovib, siis võib Berliin tema saadetised konfiskeerida. Seejärel jõudis ta kogemata asja tuumani ja tõmbus hämmeldunult tagasi:

„Ma loodan, et Teie Ekstsellents saavutab selles küsimuses oma eesmärgi ilma konfliktita minu patriotismi ja välismaise kuulsuse vahel . . . Lõppude lõpuks – tänu jumalale! – me ju veel ei sõdi, ja andku jumal, et rahu jääks püsima."

Juttu oli veel palju rohkem, kuid kokkuvõttes sai Roon vastuseks põikleva „ei". Tagasimõju oli paratamatu. Kui Kruppi firmal oleks olnud aktsiaid, siis oleks nende kurss järsult langenud. Selles küsimuses oli Alfred erakordselt nürimeelne. Nägemata konflikti tema enda huvide ja Preisimaa omade vahel, sõitis ta pealinna ning külastas Rooni, ühte Hohenzollerni printsi ja Bismarcki. Nende muutunud suhtumine teda ei mõjustanud. „Sõda Austriaga on lähedal," märkis ta reipalt. Bismarck tõstatas vaenlase relvadega varustamise küsimuse („Ta nõudis tungivalt, et ma austerlastele liiga kiiresti suurtükke ei saadaks"), kuid Alfred ei näinud selles hoiatust: „Mina ütlesin, et me peame . . . enesele võetud kohustused täitma." Alfred isegi hirmutas oma võõrustajat märkusega, et Preisimaa kaitsevõime ei ole piisav. „See ilmselt ehmatas teda, mida ma tahtsingi saavutada," teatas ta rõõmsalt oma Esseni asehalduritele ja lisas, et Bismarck „lohutas ennast esialgu sellega, et austerlastele minevad suurtükid võivad väga hästi olla määratud Austria kindluste jaoks . . . itaallaste vastu". Kuid kuninga asemikul oli käepärast muidki abinõusid peale enda lohutamise. Alfredi ärkamine oli kiire. Nagu ta Bismarckile *n*-ndat korda tunnistas, oli tal puudus kapitalist. Kas Preisi Riigipank ei saaks talle kaks miljonit taalrit avanssi anda? Varem oli valitsus alati vastutulelik olnud. Nüüd öeldi Alfredile järsult, et tal tuleb *Seehandlung Bankinstitut*'is oma toormaterjalid pantida. Tulivihasena pöördus ta kuninga poole. Wilhelmi noomitus oli hävitav. Ta soovitas Kruppil asuda pantkirja taotlema, jätta „niisugune jonnakus", „loobuda sellisest kangekaelsest suhtumisest" ja „tulla mõistusele, kuni on veel aeg". Alfred nõustus juhmis hämmelduses, varises siis kokku ja kritseldas Nizzasse, kus Bertha ja kaheteistkümneaastane Fritz päikesevanne võtsid, et ta lamab *„Rheuma und Nervotismus*'e" tõttu voodis.

Berliinil ei olnud aega nõrkade närvidega reumaatikule kaasa tunda. Pealinn ise kannatas tugeva närvivapustuse all. Bismarck oli hammustanud suure suutäie, Napoleon III arvates liiga suure. Pidades silmas Wilhelmi vastu sõlmitud liitu – Austriaga olid ühinenud Baieri, Württemberg, Baden, Saksimaa ja Hannover –, tegi Prantsuse keiser oma diplomaatilise panuse pikaajalisele, mõlemat poolt kurnavale sõjale. Ta eksis suuresti. Sõda kestis vaevalt seitse nädalat. Kesksuveks oli võidukas Preisimaa hõivanud Austria Sileesia ja kogu Põhja-Saksamaa. Tükktükilt hakkas tulevane suurriik kuju omandama. Triumf selles sõjas oli tehnika triumf. Kindral Helmuth von Moltke oli hoolikalt tutvunud raudteede oskusliku kasutamisega Ameerika Ühendriikide kodusõjas; transportides oma vägesid raudteevagunites ja kooskõlastades nende liikumist väljaõpetatud telegrafistide kaasabil, koondas ta otsustavad jõud Königgrätzi (Hradec Králové) kindluse juurde Böömimaal. 3. juulil, täpselt kolm aastat pärast otsustavat lahingut Gettysburgi all, loobusid kindluse kaitsjad vastupanust. Eriti heast küljest näitasid ennast taktikalises suhtes Preisi väikesed tulirelvad. Esimesed lahinguteated kõnelesid vaimustusega Johann Nikolaus von Dreyse tagantlaetavatest süütenõelpüssidest, mis võimaldasid ründavatel jalaväelastel lamades tulistada eestlaetavate püssidega varustatud püstiseisvaid austerlasi.

Aga kuidas olid lood suurtükkidega? Limbanud murelikult tagasi Essenisse, teatas Alfred teateid. Esimene neist oli julgustav. 9. juulil kirjutas kindral Voigts-Rhetz Böömimaalt: „Kui lahing oli läbi, võisin Teile ainult hüüda „Võit!" ja sellest oli esialgu ka küllalt. Te teadsite, et me olime upsaka Austria kukutanud, ja lisaks Teie patriotismile huvitas see Teid eriti, sest Teie abistasite meid kõige tõhusamal kombel – oma suurtükkidega. Teie lapsed pidasid pikki palavaid tunde oma Austria sugulastega sõnavahetust. See oli vintsoonega suurtükkide duell, väga mõlestusväärne ja huvipakkuv, kuid ühtlasi väga hävitav. Muuseas sai ka üks Teie laps haavata."

Niimoodi võis seda ju ka öelda. See oli kõigist võimalikest ütlemisviisidest kõige pehmem, sest Voigts-Rhetz oli innukas terassuurtükkide pooldaja. Faktid olid ebameeldivamad. Suurtükilukkude väär konstruktsioon oli Alfredi lahingudebüüti tublisti rikkunud. Lukkude vahelt väljapaiskuvad gaasid ja tuleleegid olid mitmeid tema nelja- ja kuuenaelaseid lõhkema pannud ning laadureid tapnud. Ja süüd ei saanud veeretada surnud suurtükiväelastele. Õnnetused ei piirdunud Preisi armeega. Peterburist saabunud järsutoonilisest kaebusest ilmnes, et seal oli manöövrite ajal lõhkenud üks Kruppi üheksatolline suurtükk. Äkki ähvardas kõik tükkideks lennata – mehed, Kruppi teras, kasumid, väljavaated. Ohtu sattus isegi vaguniraataste turg: üks Inglise firma lähetas Esseni esimese bessemerterasest rataste saadetise kui kõlbmatu tagasi. Krupplaste palka kärbiti, mehed logelesid tegevuseta.

See õnnetuste rodu pani Alfredi lihtsalt pagema. Ta hüppas esimesse ettejuhtunud rongi, sõitis sihitult Koblenzi, Heidelbergi ja Schwarzwaldi ning peatus hinge tõmmates Karlsruhes, kuid Saksamaa ei olnud tema jaoks küllalt suur. Kas ei olnud ta tapnud omaenese kodumaa vapraid suurtükiväelasi? Ta pannakse mõrvarina luku taha! Mida ütleb kuningas? Ja Bismarck? Ja Roon – noh, seda võib ette arvata. See põlglik vana paša tuletab Potsdamile pilkavalt meelde, et ta ütles kõike seda juba varem ja et pronks vähemasti ei purune. Hirmuhigi laubal, ostis Alfred sõidupileti Šveitsi. Teelt saatis ta Roonile haletsusväärse, süüdlasliku kirja:

„Berliin või Tema Majesteedi kuninga peakorter. Eraviisiline. Isiklikult üle anda.

Teie Ekstsellents!

Tundes rõõmu meie võrreldamatu armee suurepäraste saavutuste üle, olen ühtlasi sunnitud avaldama masendavat kahetsust, mida minus tekitas äsja kuuldud uudis, et kahel neljanaelasel lendasid tulistamise ajal lukud küljest ja et seesama juhtus . . . veel ühe neljanaelase ja ühe kuuenaelasega . . ."

Järgnesid alibid. Söör Henry Bessemer oli *Schwein*. Viga oli selles, et suurtükkide osi oli valmistatud „ebasobivast, mitte minu enese hangitud materjalist". Kuid ta tahtis siiski olla õiglane. Tuli tunnistada, et suurtükk „ei tohiks ohustada neid, kes teda teenindavad". Süüdlane lubas kõik Preisi terassuurtükid tasuta uutega asendada, ja kirja pani posti vagunisaatja, samal ajal kui selle masendatud autor, seljas harjumatud kotiriided ja peas veel harjumatum tuhk, oli teel maapakku.

Sellest sai pikaajaline paosolek. Alfred jäi ära terveks aastaks, sest Bernis oli ta lugenud, et demobiliseeritud sõdurid olid Ruhri toonud koolera – tema enese ülemtallmeister oli sellesse surnud –, ja tal oli ilma selletagi hädasid küllalt. See,

mida ta vajas, oli rahu ja tööst. Ühe sõnaga, ta vajas oma naist. Bertha ehmatuseks ilmus ta murest murtuna ja uue paruka tõttu grotesksena Nizzasse. Bertha arst dr. Künster, kes oli temaga varem kohtunud, kirjutas:

„Ta oli silmatorkav isik, kes äratas oma ebahariliku pikkuse ja erakordse kõhnuse tõttu kõikjal tähelepanu. Tema näojooned olid kunagi olnud väga korrapärased, isegi meeldivad, kuid ta oli kiiresti vananenud. Tema nägu oli elutu, kahvatu ja kortsuline. Tema pead kroonisid hallide juuste hõredad jäänused, mida kattis väike otsmikuparukas. Ta naeratas harva. Enamasti oli tema nägu tardunud ja liikumatu."

Nizzasse tulek osutus veaks. Ta oli siin üksildasem kui kunagi enne. Tal ei olnud kellegagi rääkida. Bertha oli temast eemale tõmbunud, haige poeg oli talle võõraks jäänud ning kõik teised olid igavad või ebameeldivad. Ta läks riidu Bertha ühe jõude elava sugulasega. Künster märkis:

„Krupp oli kahtlemata tehnikageenius . . ., kuid muus osas oli ta äärmiselt kitsarinnaline. Väljaspool oma kutsetööd ei tundnud ta mitte millegi vastu huvi. Seepärast jõudis ta järeldusele, et tema naise sugulane Max Bruch, kellest hiljem sai kuulus dirigent, raiskas täielikult oma aega, kui ta pühendas seda muusikale. Krupp väitis täie tõsidusega, et kui Bruch oleks olnud tehnik, siis oleks temast talle enesele ja inimkonnale midagi kasu olnud, muusikuna aga elas ta täiesti kasutut elu . . . Ei olnud midagi, mida ta arvas kättesaamatu olevat, kui ta kord oli selle enesele eesmärgiks seadnud. Tema karjäär oli tema enesekindluse tõstnud niisugusesse kõrgusse, et ajuti piirnes tema käitumine suurushullustusega. Ta oli harjunud esinema vürstina, kuid samal ajal võis ta olla väiklane."

Omaenese käega pani Krupp kirja oma otsuse saksa kultuurigeeniuse kohta: „Ma ei küsi Goethelt ega kelleltki teiselt kogu maailmas, mis on õigus; ma tean seda ise ega pea kedagi nii kõrgeks, et ta võiks seda paremini teada."

Tema päästja oli alati olnud töö. Nüüd aga ei aidanud see kuigi palju. Novembris mõlgutas ta mõtteid oma reputatsiooni taastamise üle ja soovitas oma müügiagentidele, et need astuksid „ühendusse heas kuulsuses olevate ajalehtede sobivate toimetajatega". Kuid ta ei olnud südamega asja juures. Kahurikuningas näis olevat troonilt tõugatud. Isegi pärast seda, kui selgus, et olukord ei olnud nii raske, kui ta oli arvanud, võttis tema tervenemine aega; aasta hiljem märkis ta, et teda häirisid „ikka veel sageli peavalud". Siis alustas ta järk-järgult uuesti tegevust. Ta hakkas jälle kingitusi ostma, hankis välismaa klientide jaoks ilusaid hobuseid, ja kui oli tegemist monarhidega, saatis neile hõbeilustustega suurtükke. Kõike seda aga korraldas ta Nizzast ja *Gusstahlfabrik*'is hakkasid töölised imestama, mis oli nende feldmarssaliga juhtunud. Kui põgusad külaskäigud välja arvata, nägid krupplased teda harva. Seisnud nelikümmend aastat tüüriratta juures ja pidanud ööpäevaringseid vahte, oli ta nüüd laeva maha jätnud. See oli kummaline teguviis, mida Königgrätzi äpardus kaugeltki ei õigustanud. Võib-olla oli tehas talle vastumeelseks muutunud, võib-olla lootis ta Berthat tagasi võita. Fakt oli igatahes see, et veel kaua pärast seda, kui kooleraepideemia oli lõppenud ja tehas uuesti õitsvale järjele jõudnud, jätkas ta oma pentsikut rändamist ühest kuurordist teise. Veretu sorakil isakalkunina mööda Euroopat omaenese varju taga ajades jättis ta tehases võimu oma Esseni *Prokura*, neljast mehest koosneva juhtkonna kätesse. „Tervislik seisund ei luba mul tehase asjade pärast muretseda," kirjutas ta neile meestele Hollandi merekuurordist Scheveningenist. Nüüdsest

peale kavatses ta hakata mõtlema sellele, kuidas kõige paremini „tegevusrikkast elust eelseisvasse igavikku" siirduda.

Küsimus, millal ta oleks lõpetanud niisuguse norutamise, kui vahele poleks jäänud välised sündmused, on lahtine. Ja see on ka väga akadeemiline küsimus. Sündmused tungisid alatasa tema ellu, sest ta oli terasetööstur, käes oli terasejõustu ja peaaegu iga päev raputas mõni leidlik noor insener progressi kaleidoskoopi ning kujundas selles mingi uue hiilgava mustri. Pikapeale pidi Alfred nii või teisiti edu saavutama, just samuti nagu tema isa püüdlused olid igal juhul määratud nurjumisele. Ajalugu oli tema poolt. Kui mõni leidur täiustas Bessemerprotsessi, siis oli kindel, et leiutis jõudis sinna, kus oli koks – Ruhri, see tähendab Kruppi kätte. Ajal, mil Alfred õnnetuna Rivieras Bertha kõlupäiste sõprade hulgas närbus, täiustas Karl Wilhelm Siemens Inglismaal leekahju ning tekitas sulatatud malmis ja vanarauas keemilisi muutusi sulatuskambris gaaside põlemise teel. Uus sulatusahi töötas küll aeglasemalt kui Bessemeri konverter, kuid andis rohkem ja kvaliteetsemat terast. Ebapuhta maagi jaoks oli see ideaalne. Siemens pakkus seda otsekohe Alfredile kui „tööstuse eesotsas seisjale" (*dem an der Spitze der Industrie stehenden*) ja pagulane hakkas äkki jälle tegevusrikka elu vastu huvi tundma. Taaselustunult alarmeeris ta *Prokura*'t: „Me peame seda asja hoolega silmas pidama ega tohi midagi lasta läbi sõrmede libiseda – kui see on hea, siis peame meie esimesed olema."

Tema liitlased Preisi armees olid vahepeal hoolega haavu parandanud. Seitsmenädalase sõja iga manööver oli üksikasjaliselt läbi uuritud. Purunenud suurtükilukke ei olnud süüst vabastatud. Kuid teised lukud olid vastu pidanud. Kaks kindralit – Voigts-Rhetz ja Gustav Eduard von Hindersin, kes Austria–Preisi sõja ajal oli Böömimaal olnud suurtükiväe ülem – olid entusiastid: nad taotlesid kogu armee ümberrelvastamist raskete terasmortiiridega ja Esseni tagantlaetavate vintsoonega terassuurtükkidega. Nagu nad märkisid, oli Alfred lubanud asendada oma enne 1866. aastat toodetud suurtükid 400 uue neljanaelasega ja asunud seda lubadust täitma. Saates Essenisse kirju ja juhtides nende kaudu läbirääkimisi, korraldas Krupp oma esindajate kohtumisi Bismarckiga, läks mööda Roonist (Rooni asetäitja kaudu) ja sai kuninga õnnistuse. „Ohvrit tooma", nagu ta seda ise nimetas, ei ajendanud teda patriootilised põhjused. Ta taotles rehabilitatsiooni, skandaalile lõpu tegemist; „seda laadi uurimised teevad igaühele tüli ja . . . võimud topivad oma nina kõigesse". Tema Majesteet nõustus rahu sõlmima. Alfred oli vahepeal olnud kirjavahetuses ka oma inseneridega ja suurtükilukkude defekt oli kõrvaldatud. Täiustust demonstreeriti Tegeli polügoonil ning kuningas, Bismarck ja Moltke olid sellega rahul; isegi Roon jäi mõneks ajaks vait ja, nagu märkis Krupp, „tagantlaadimissüsteem võeti Preisimaal põhimõtteliselt vastu". Ohver, mille ta oli toonud, ei olnud üldse ohver. See oli hea äri. Kogu Austrias kaotatud pind oli tagasi võidetud ja 1867. aasta algul tegi Alfred isegi katset mõjustada kuningat sõjaministeeriumi üldosakonna koosseisu määramisel. Albert Pieperile, oma *Prokura* energilisele noorele esimehele, kirjutas ta: „Ma olen otsustanud esimesel võimalusel kuningale enesele selles küsimuses oma arvamust avaldada . . . Ma võin talle kõike öelda."

Langenu oli niisiis jälle võimas. Ta oleks pidanud mõningat õppust võtma. Viinis kõrvetada saanud, oleks ta vähemasti pidanud hakkama välismaale suurtükkide müümisse ettevaatlikumalt suhtuma. Aga ei: vähem kui aasta pärast, mil parajasti olid kõrgpunktis Prantsuse–Preisi 1868. aasta lahkhelid Luksemburgi küsimuses, püüdis ta Pariisi teise näituse ajal prantslasi relvadega varustada. Lahkhelid süvenesid – tundes hirmu Wilhelmi kasvava mõju ees, püüdis Napoleon III Luksemburgi annekteerida – ja Alfred kõhkles. Ta tahtis Berliini panna aru saama, et „sõja korral olen ma valmis tegema kõik, mis on minu võimuses ja millega ma saan kasulik olla". Siis sööstis ta edasi. Ta pani näitusel välja 88 000-naelase valandi (ettevaatlik žürii nõudis põranda tugevdamist) ja neljateistkümnetollise hiigelsuurtüki. Tema reklaamkuulutuste järgi oli see suurtükk „koletis, milletaolist maailm veel ei ole näinud" (*ein Ungeheuer, wie es die Welt noch nicht sah*), ja kuulutused ei liialdanud. Ainuüksi toru kaalus viiskümmend tonni, lafett nelikümmend; iga mürsu lendusaatmiseks kulus sada naela püssirohtu. Vaimustatud keiser andis Kruppile *grand prix*' ja Auleegioni ohvitseri kraadi. Väljavaated paranesid. Septembris lõppes tüli Luksemburgi pärast Napoleonile alandavalt. Võib-olla soovis keiser selles suhtes midagi ette võtta. Sel juhul oli Kruppil müüa häid veenmisvahendeid. 31. jaanuaril 1868 oli Alfred saatnud Tuileries'sse oma relvade kataloogi. „Julgustatuna huvist, mida Teie Armuline Majesteet on ilmutanud lihtsa töösturi vastu," palus ta keisrit tutvuda „juurdelisatud aruandega äsjatoimunud katselaskmiste seeria kohta" ja märkis, et „terassuurtükid, mida ma mitmete kõrgete Euroopa võimude jaoks toodan, on seda väärt, et Teie Majesteet neile hetkeks tähelepanu pööraks, ja õigustavad minu jultumust". „Jultumust" oli tagasihoidlikult öeldud. Mõlemad riigid olid nagu sõjalaagrid. Ja Kruppi ärist pidi peaaegu asja saama. Siis segas vahele kindral Edmond Leboeuf, sõjaminister ja Schneideri hea sõber. Alfredi ettepanek lükati tagasi. 11. märtsil 1868 sulges Pariisi sõjaministeerium Kruppi toimiku napisõnalise märkusega: *„Rien à faire."*

„Jääb ära." Ja see oli Alfredile õnneks. Kuid ta ise ei arvanud nii. Pettunult kinkis ta Pariisi suurtüki Potsdamile, kandis 150 000 taalrit „firma hea nime säilitamise" kulude arvele – ja saatis siis Kogu Venemaa Tsaarile teise suure kahuri, et tema peamine klient ennast halvustatuna ei tunneks. Patrioot ja internatsionalist jätkasid temas endist viisi kooseksisteerimist, osalt sellepärast, et natsionalismi jooned ei olnud Kesk-Euroopas veel päris välja kujunenud, osalt aga sellepärast, et temast oli saanud unikaalne isik. Kui Jérôme Bonaparte ühel diplomaatilisel visiidil Essenis peatus, kirjeldas ta Kruppi firmat kui „riiki riigis" (*ein Staat im Staate*). See oli tabav ütlus. Kulutulena leviva militarismi perioodil oli relvatööstur kogu maailma imetlusobjekt, ja Kruppil oli, nagu ta ise Peterburis ütles, „suurim olemasolev suurtükitehas". Selle tähelepanuväärse tehase tõttu austasid teda monarhid, keda Wilhelm ei julgenud solvata. Jaapan ja Rootsi saatsid Essenisse valitseva perekonna liikmeid; Venemaa, Türgi, Brasiilia ja Belgia andsid Alfredile aumärke; Portugal võttis ta püha Kristuse Ordu liikmeks.

Ent relvameistri mõõk ei olnud kahe teraga. Essen võis Berliini ignoreerida, võis isegi Preisimaa julgeolekut ohustada – flirti Louis Napoleoniga ei saa kuidagi teisiti tõlgendada –, kuid Berliin pidi ainult Essenist relvi ostma. Kruppi loogika kõlas veenvalt. Ta väitis: „Ka siis, kui Preisimaa meie saadetiste eest maksab, saame tema heaks töötades kahju, sest meile oleks tulusam, kui me oma aja ja oskused pühendaksime teistele valitsustele."

Niisiis tundis ta ennast olevat õigustatud asuma seisukohale, et kui Berliin peaks mõnelt võistlejalt tellima „kas või üheainsagi suurtüki", siis hakkab ta „kogu maailmale andma, mida see soovib". Asjaolu, et ta juba müüs suurtükke kõigile, kellel oli tukateid, kuldnaid, franke, marku, reaale või rublasid, jättis ta targu arvesse võtmata. Kirjad, kus sellele viisakas toonis tähelepanu juhiti, luges ta läbi oma unetute ööde sügavuses ja heitis need siis kärsitult kõrvale. Nii või teisiti, kuid mängu pidi mängitama tema reeglite järgi. Sageli ähvardas ta Berne kaldalt lahkuda, ja huvitav oleks teada, mida ta sellega mõtles. Nizzat? Scheveningenit? Igal juhul mitte Essenit. Ruhr oli koht, kus head õnne pühitseda; ebaõnnestumise korral oli see talumatu, ja kui taevas Alfredi kohal 1868. aastal pilve tõmbus, istus ta Peterburi viivasse rongi.

Vahetult pärast tema Prantsusmaa-pettumust oli saabunud sõnum, et uue Põhja-Saksa Liidu (Preisimaa ja kõigi teiste Mainist põhja pool paiknevate riikide) merevägi kaalub Armstrongi uut pakkumist. See oli ilmne mängureeglite rikkumine, ja lahkunud Berthast, ostis Alfred pileti Soome vaksalisse. Venemaa valis ta reisisihiks sellepärast, et ta oli üks tsaar Aleksander II favoriite, ja nagu ta ise ütles, võis ta sealt loota tema eneseusaldust tõstvaid „tohutuid tellimusi". Seadnud oma kaasaskantavad äripaberite registrid üles ühes Peterburi hotellitoas, hakkas ta oma Berliini esindaja Carl Meyeriga ärevaid telegramme vahetama. Faktid, millest Meyer teatas, olid alarmeerivad. Tegelis oli katsetatud Armstrongi üheksatolliseid eestlaetavaid ning Wilhelmist, Bismarckist ja kindralitest koosnevale auväärsele komisjonile olid need meeldinud. Berliin kavatses rakendada vaba pakkumise põhimõtet. See oli šokeeriv. Kuidas oli võimalik selle vastu võidelda? Leidus ainult üks tee – kahepäisele Preisi kotkale tuli survet avaldada. „Asjaolu, mille üle ma pean kaebama, seisneb selles, et minusse kui kodumaisesse töösturisse ei ole suhtutud õiglaselt," nurises Krupp. „See, et Preisi Kuninglik Merevägi ei hangiks suurtükke välismaalt, kuni tal on paremaid suurtükke võimalik saada kodumaalt, on minu jaoks palju rohkem au kui majandusliku huvi küsimus." Ta rõhutas, et „välismaalasel" (Armstrongil) ei tohitaks lubada kohaliku elanikuga (tema enesega) Põhja-Saksa Liidu mereväe tellimuste pärast võistelda. „Kui Preisimaa niimoodi toimib, siis eelkõige alandab ta sellega Esseni tehast kogu maailma silmis," protesteeris ta.

Alanduse hoidis ära erakordne strateegiline võte. Alfred sai hakkama sellega, et kogus tsaari admiralidelt tunnustuskirju. Kõik admiralid kinnitasid, et Kruppi kaheksa- ja üheksatollised suurtükid on tõhusamad kui ühtegi teist kaubamärki kandvad relvad. Nad soovitasid, et Wilhelm ei läheks üle „mark X-le", ja Alfred saatis need tähelepanuväärsed dokumendid Meyerile, kes esitas need Tema Majesteedile. Kuningas loobus oma kavatsusest. Hämmeldunud inglased lahkusid. Võibolla tundus see episood neile nii fantastiline, et nad kodus ei rääkinud selle üksikasjadest; Armstrongi firma ametlikus ajaloos seda igatahes ei mainita. Me teame, et inglased andsid Saksamaal samasuguse loobumisvõidu nagu Krupp Prantsusmaal ega tulnud enam kunagi tagasi. Pärast niisugust farssi ei saa seda neile pahaks panna.

Kuninga kapituleerumine Alfredi ees pani imestama ka paljusid tema enese kaaskonna liikmeid. Eriti nõutu oli Kruppi mängu alatine visa rikkuja Roon.

Preisi sõjaministril seisid ees ebameeldivused. Edasised suured sündmused seadsid tema tehnilise taibu kahtluse alla ja jätsid mulje, nagu oleks ta *Reich*'i relvameistrile sihilikult liiga teinud. Kuid ta ei olnud siiski täielik lollpea. Pronksi – ja seejärel Armstrongi raudsuurtükke, mille torusid oli tugevdatud välisrõngastega – ei eelistanud tema üksi, vaid teda toetasid selles osas tugevasti ka intelligentsed suurtükiväe-eksperdid. Viimased umbusaldasid endist viisi terast ja viitasid sellele, et teras jahtus valamisel ebaühtlaselt ning sellest tingitud defektide tõttu võisid suurtükid puruneda. Seda oli juhtunud. Seda oli juhtunud Kruppi suurtükkidega. See põhiline vastuväide kerkis korduvalt esile veel pikka aega pärast vintsoonte ja tagantlaadimise põhimõtte tunnustamist. See kerkis esile kuus kuud pärast mereväelahingu lõppu. Alfred oli arvanud, et küsimus on lahendatud. Mereväega lepingute sõlmimist oodates oli ta teinud korralduse Esseni suurtükitsehhide laiendamiseks, milleks pidi kuluma kaks miljonit taalrit, oli siis uuesti asunud Berthat võluma ja vaevles parajasti tugeva päikesepõletuse käes, kui Roon andis piinarikka hoobi vastu tema haiget selga. Seitse päeva enne 1868. aasta jõule teatas minister talle, et asi oli määramata ajaks edasi lükatud. Inglased olid mängust väljas, kuid mängu kaasa tegemas ei olnud kedagi. See, millega laevu kavatseti relvastada, ei olnud selgesti arusaadav. Võib-olla katapultide või malspiikidega – sellest ei rääkinud Roon midagi. Ta tegi ainult teatavaks, et Essenil ei olnud loota mingeid lepinguid, ja Alfred oli sunnitud tehase laiendamise seisma panema. Roonile kirjutas ta: „Ma . . . kummardun paratamatuse ees."

Ta kummardus nagu liigendnuga. Siin oli ilmselt mängus rohkem, kui pealtnäha paistis, ja ta otsustas asja põhjani tungida. Ta pöördus otse oma toetajate poole sõjaministeeriumi üldosakonnas. Need jagasid tema muret. Nad teadsid Kruppist paremini, kui ägedaks oli Berliinis muutunud võitlus suurtükkide pärast, ja olid ka teadlikud, et selles küsimuses langetataval otsusel oli tohutu suur tähtsus. Kaalul ei olnud midagi vähemat kui Preisimaa elu ja Euroopa tulevik. Alfred oli Louis Napoleoni meeleolu õigesti hinnanud. Pärast Luksemburgiga seotud alandust oli ta tõepoolest tahtnud tarvitusele võtta kuningate viimse abinõu. Ta tahtis seda veelgi; tema eesmärk oli lõplik arveteõiendamine Preisimaaga. Junkrutel ei olnud selle vastu midagi. Alates 1857. aasta 29. oktoobrist, kui Moltke kuus päeva pärast Wilhelmi regendikssaamist oli määratud kindralstaabi ülemaks, oli staap planeerinud *Aufmarsch*'i Prantsusmaa vastu. Kokkupõrge oli vaid aja küsimus. Suurtükkide probleemi lahenduseni jõudmise momendil oli küsimus veel ainult kuudes.

Lahendus tuli 1869. aasta hilissügisel ja kuningas andis veel kord Kruppile oma õnnistuse. Rõõmusõnumi saatis Voigts-Rhetz. Kindral oli Alfrediga olnud pidevas kontaktis ja temast oli saanud asjatundja Alfredi peavalude alal. Nüüd arvas ta, et need valud lõpevad, ja tal oli õigus. Juunis oli Rooni klikk asunud otsustavale rünnakule. Nad taotlesid terassuurtükkide kasuks tehtud otsuse muutmist ja kavandasid vaikselt täielikku tagasipöördumist pronkssuurtükkide juurde enne sõja puhkemist. Vahekordade teravusest armees annab tunnistust asjaolu, et Voigts-Rhetz nimetas seda sõnaselgelt „riigireetmiseks". Ta ise ja tema pooldajad seisid dilemma ees. Ohvitserkonna aumõiste oli niisugune, et ükski Rooni vastastest ei saanud Wilhelmi poole pöörduda. Lahendus seisnes tsiviilisiku appitoomises. Kirjad käisid Nizza ja Esseni vahel edasi-tagasi ning lõpuks saatis Alfred kuninga juurde Meyeri. Nüüd tuli kõik avalikuks. Hämmeldunud majesteet kutsus Voigts-Rhetzi (see näitab, kelle poole kaldus monarhi sümpaatia) ja küsis tema arvamust. Kindral tegi lühidalt. Ta kandis ette, et Krupp oli viinud suurtükimürsu algkiiruse 1700 jalani sekundis ja oli võimeline saavutama 2000 jalga sekundis. „Kuningas," teatas kindral Alfredile, „sai otsekohe aru, et pronks ei peaks niisugusele pingele vastu, et pehme metall sulaks ja suurtüki kaalu tuleks niivõrd suurendada, et neljanaelane muutuks välisuurtükina kasutamiseks liiga raskeks." See lõpetas küsimuse. Voigts-Rhetz kirjeldas juubeldades vastaste korratut taganemist ja saatis Alfredile kiidulaulu kuninga kohta:

„Kui härra Meyer talle selle kuritahtliku reetlikkuse teatavaks tegi, ei suutnud ta uskuda, et see võiks võimalik olla . . . Nagu näib, ei käinud ta nende nürimeelselt vaenulike härrastega kuigi õrnalt ümber . . . Tõeline rõõm on kuningaga sellistest asjadest rääkida, sest ta avaldab nii palju head tahet, osavõtlikkust ja tänulikku huvi ning saab kõigest nii hästi aru. Kui ainult need mehed teda alatasa tagasi ei hoiaks ega ässitaks."

Mõnikord väljendas kindral ennast nagu Kruppi agent. „Need mehed" oleksid võinud olla mitte kaasohvitserid, vaid Armstrongi esindajad.

*

1870. aasta aprill. Pariis ja Berliin valmistusid arveteõienduseks. *Palais Bourbon*'is kõneldi Preisimaa surumisest Königgrätzi-eelsetesse piiridesse. Bismarcki sõrm oli päästikul. Wilhelm ei lubanud tal sellele vajutada, kuid intriigid sillutasid siiski teed vaenuavaldustele. Hispaanlased olid oma nümfomaanist kuninganna Isabel II troonilt tõuganud. Tema järglast ei olnud veel valitud ja Bismarck toetas vaikselt Hohenzollernite suguvõssa kuuluvat prints Leopoldi.

On täiesti juhus, et just samal kuul kaotas üks prints Leopoldi ametnikest oma koha ja pöördus Alfredi poole. Vastus Essenist kõlas nii: „Mul on kahju, et Te olete haige. Kui see Teid mingil määral lohutab, siis ütlen, et minuga on juba aastaid olnud sama lugu. Ma olen väga närviline, ei tohi üldse kirjutada ja ka pärast selle kirja kirjutamist ei pääse ma peavaluta. Seepärast vabandage lühidust."

Mis oli juhtunud? Voigts-Rhetzile oli see arusaamatu; Alfred oli Preisimaalt saanud nii palju tellimusi, et Wilhelm oli hakanud Aleksander II kui Kruppi peaklienti välja tõrjuma. Bertha oli samuti segaduses: Nizzast oli tema „vana" lahkunud heatujulisena. Ka Essenis ei saanud keegi aru, milles oli asi. Kahurikuningas lamas kinnikaetud akende taga päevade viisi Friedrich Kruppi vanas tuttavas poosis ja põrnitses lakke. Kutsuti arst. Viinis oli Sigmund Freud veel poisike, ja kui põhjalik kehaline läbivaatus ei toonud Alfredi juures midagi ilmsiks, lahkus doktor niisama hämmeldunult kui teisedki. Meie teame, miks see nii oli. Me teame, et Alfred tormas ärevalt ühest kriitilisest olukorrast teise. Tema elu koosnes üksteisele järgnevatest häireseisunditest ja meil jääb ainult üle kindlaks teha, milles nüüd küsimus oli.

Küsimus oli eluasemes. Kas see oli liiga tühine? Mitte tema jaoks; ta oli suuteline kõige tavalisemat probleemi põnevaks tegema ja tema puhul ei olnud eluaseme küsimus hoopiski mitte igapäevane. Me nägime, et *Gartenhaus* oli suur äpardus. 1864. aastal möönis Alfred seda vastu tahtmist ka ise. Ta ei hoolinud mürast ega õhu räpasusest, kuid oli jõudnud järeldusele, et see õhk on mürgine. Otsustanud, et maaõhk on „vahend minu elu pikendamiseks" ja „kui ma selle

tõttu elan üheainsagi aasta kauem, siis võin ma kahtlemata kulutada selleks ühe aasta kasumi", tegi ta Pieperile ülesandeks sobiva koha väljavalimise. See ei olnud kerge. Värske õhk oli Essenist peaaegu kadunud. Parim maa oli Ruhri jõe kaldanõlvadel, kuid isegi need olid madalatest kivisöekarjääridest rõugearmilised, ja ülesande tegid keerulisemaks Alfredi juhtnöörid. Ta ei piirdunud sellega, et tahtis olla vaba „musta söe tolmust ja suitsust", vaid nõudis maa-ala, mis pidi olema küllalt suur mahutamaks „maja, hobusetalle, ratsutusrada, hoove, parke ja aedu, kaevusid, purskkaeve, kaskaade, kalatiike künkal ja orus, viadukte üle süvendite, sildu, Ruhri-äärseid karjamaid hobuste ja teiste loomade jaoks", ja ta tahtis kõike seda nii, et kellelgi ei oleks aimu, mis on teoksil. Ta kartis „tülikaid naabreid, kahtlaste elanikega viletsaid onne, vargakalduvustega naabreid" (et kõik Esseni uustulnukad olid krupplased, siis sai ta sellega mõelda ainult omaenese töölisi), ja ta avaldas arvamust, et „niipea kui saadakse teada, et ma kavatsen hakata maja ehitama ja krunti planeerima, tuleb mul otsekohe maksta kulda kõige selle eest, mida praegu on veel võimalik saada hõbeda eest".

Pieper leidis maatükkide kokkuostmiseks osava vahemehe. Kuuldused tilkusid siiski paratamatult läbi ja vaja läks ka mõnevõrra kulda, kuid aasta lõpuks oli ajutine maja valmis. Tehasegaase asendasid virgutavad aroomid „hobusekarjamaaks sobivalt tasaselt maa-alalt". Siis võttis Alfred käsile püsiva hoone ehitamise ja algas tsirkus. See kestis kümme aastat, sest Alfred kavandas rohkemat kui kodu. Ta tahtis *a)* ahvatleda tagasi Bertha või vähemalt Fritzu – pateetiliselt märkis ta, et tema „ainus poiss" elab „koos minu naisega minust kaugel eemal", *b)* elada palees, mis oleks väärt vastu võtma kroonitud päid, ja *c)* jätta enesest järele monumendi. *a* oli võimatu. *b* saavutamiseks oleks kusagilt mujalt võinud osta mõne panditud lossi; selle võimaluse heitis Krupp kõrvale, kui ta sai teada, et maaomanikest parunid peavad korstnaparuneid seltskondlikult vastuvõetamatuteks. Järele jäi *c*. Sellega tuli ta suurepäraselt toime.

Alfred Krupp oli kriitiliselt hinnanud kõigi mandri juhtivate arhitektide talenti ja jõudnud otsusele, et kõige kvalifitseeritum arhitekt on Alfred Krupp ise. Viis aastat oli ta muu tegevuse kõrval majaplaanide kallal vaeva näinud. Perekonna arhiivis võib veel praegugi näha seda hirmsat pliiatsijooniste segadikku, mille servad on täis loendamatuid juhtnööre ja manitsusi. Kõik need peegeldavad tema foobiate popurriid. Puittalad ei tulnud kõne alla. Need olid süttivad ja Kruppi loss tuli seetõttu ehitada ainuüksi terasest ja kivist. Gaasitorud olid muidugi mõeldamatud. Ta ise kirjutas nüüd juba pimedas niisama ladusalt kui tulevalgel ja külaliste kroonid võisid väga hästi särada ka kandelaabrite valguses. Majaomaniku üksindus pidi olema püha – tema magamiskambrit pidid kaitsma kolm kolme lukuga ust. Et ta vihkas tuuletõmbust (see võis tekitada kopsupõletikku), siis ei tohtinud ükski aken lahti käia. Ventilatsiooni pidid tagama arhitekti enda leiutatud unikaalsed torud. See tõstatas sõnniku probleemi. Alfred pidas selle üle palju aru; siis äkki välgatas mõte. *Gott sei Dank*, missugune idee! Ta võis ehitada oma töötoa otse hobusetalli kohale ning ühendada need lõhna üleskandvate šahtidega! Ja just täpselt seda otsustaski ta teha – nii-öelda hakata kirema omaenese eraviisilise sõnnikuhunniku otsas.

Hoone pidi tuntuks saama Villa Hügeli – Künkavilla – nime all. Pärast kolme Essenis veedetud sajandit pidi Kruppi perekond enesele saama püsiva maja – tegelikult kaks maja, sest lossi ennast (mille teisele korrusele olid ette näh-

tud isiklikud ruumid Wilhelmi jaoks) pidi madal kahekorruseline galerii ühendama väikese majaga (*das kleine Haus*), mis moodustas iseseisva tiiva. Villa Hügelist pidi saama rohkem kui perekonna eluase; sellest pidi saama kogu Euroopat hämmastav monument.

Alfredi villa projekt oli nagu arhitekti hirmus unenägu. Projekti teostus kujunes veelgi hullemaks. See loss on midagi üsna uskumatut. Tema fassaad oli arvatavasti kavandatud renessanslikuna, kuid siin-seal katkestavad lubjakivimassi kõledad neljakandilised sissekäigud, mis on üllatavalt sarnased Saksamaa raudteejaamade omadega, ja katusel olev groteskne pealisehitis meenutab üliväga Kölni jaamahoonet. Ümber lossi jalutades võib ootamatult sattuda kivisse raiutud süüdistavatele silmadele ja pommitaoliste naiserindadega lõvikujudele. Lossis endas kasvab nõdrameelsuse tunne veelgi. Jääb mulje, et kui need seinad saaksid rääkida, siis ütleksid nad midagi totrat. Iseloomulik on see, et mitte keegi ei tea õieti, kui mitu tuba Villa Hügelis on. Kruppi praegune perekonna-arhivaar arvab suures majas olevat 156 ja väikeses 60 tuba, seega kokku 216, kuid ühel hiljutisel loendamisel leiti neid olevat 300. Kõik oleneb sellest, mida toaks nimetada. Villa sisemus on suurte hallide, varjatud uste ja salakäikude pöörane labürint ning seal viibides ei ole soovitatav liiga palju napsi võtta.

1860-ndatel aastatel oli kõik see ainult paberil. Krupp ei olnud veel kindel, kuhu ta tahtis oma hoone püstitada. Ta teadis ainult seda, et otsuse tegija pidi olema tema üksi. Ei mingeid maamõõtjaid; ta i s e tahtis koha välja valida. Ta laskis ehitada kõrge, Ruhrimaa kõrgeimast puust üle ulatuva puittorni. Sellele pandi rattad alla, Alfred ronis tippu ning ähkivad ja higistavad, ümmargusi servata mütse kandvad krupplased hakkasid rasket ehitist veeretama läbi idüllilise metsaaluse põõsastiku, Kahurikuningas ise aga seisis ülal, kõvakübar peas, ja vaatas pikksilmaga maastikku. Selle taga peitus rohkem, kui pealtnäha paistis. Maa all rajas üks väike firma horisontaalseid kaevandusi ja Alfred pidi arvestama võimalust, et ehitusmeister, kellega ta lepingu sõlmib, võib vundamendi rajamisel lõmastada mõne mutina maad uuristava kaevuri. Võeti pinnaseproove, kaevati eksperimentaalseid šahte. 1869. aastal jõudis Alfred lõpuks otsusele. Villa Hügel pidi ehitatama ühele jõeäärsele künkale.

Juhtus nii, et küngas, mille Alfred välja valis, oli lage, ent kuigi talle ei meeldinud puidust interjöör, tahtis ta, et väljas kasvaksid puud. Ta oli lähenemas kuuekümnendale eluaastale. Ei olnud aega istutada seemikuid ja oodata nende kasvamist; seepärast otsustas ta majesteetlikud salud mujalt kohale vedada. Kettwigist ja Gelsenkirchenist osteti ja toodi ära terved alleetäied puid. Juured külmunud, jäikade okste küljes lehvimas rõõmsavärvilised lindid, transporditi need puud paukuva pakase ajal spetsiaalsete veokitega tuulisele künkanõlvale. Ammuli sui vahtivad töölised, kes olid tee äärde kogunenud, pidasid niisugust ümberistutamist imestusväärseks. Esimese operatsiooni edu oli täielik. Kevadel puhkesid kõigil okstel kuulekalt pungad. Endine lage küngas oli nüüd üleni roheline. Ja 1870. aasta aprillis pani Alfred oma lossile nurgakivi.

Otsekohe pärast seda algas õnnetuste seeria. Orkaan kandis esimesed tellingud minema. Tugevad vihmad tegid kaevanditest poriaugud. Seinad kerkisid aeglaselt, ja edelanurk sai vaevalt lõpetatud, kui Alfred ühel hommikul kohale galopeeris ning oma õuduseks ja nördimuseks leidis sellest sügavad praod. Nagu Saksamaad, mille arhitektuuriline allegooria villa oli, nii ähvardas ka Hügelit üldiseks nalja-

humbriks saamise oht. Kuid nagu *Reich*, nii kerkis tala-talalt ja kivi-kivilt siiski ka tema. Nende tõus langes tegelikult tõepoolest ühte. 19. juunil otsustas prints Leopold Wilhelmi heakskiidul Hispaania krooni vastu võtta. Uudis tilkus läbi Pariis sai asjast teada ja äsja Prantsuse välisministriks saanud keevaline hertsog de Gramont ähvardas Berliini. Wilhelm kõhkles ja soovitas siis Leopoldil tagasi tõmbuda. Kuid Gramont ja keisrinna Eugénie ei leppinud sellega. Nad nõudsid, et kuningas paluks vabandust. Bad Emsi kuurordis keeldus kuningas sellest.

Bismarck nägi avanevat oma võimalust. 13. juulil redigeeris ta Rooni ja Moltke toetusel kuninga äraütlemistelegrammi, teravdades siin mõnda lauset ja ihudes seal mõnda fraasi, kuni telegrammist sai provokatsioonivahend. „Tema Majesteet kuningas," lõpetas Bismarck oma versiooni, oli „otsustanud Prantsuse saadikut enam mitte vastu võtta ja saatnud talle valveadjutandiga teate, et Tema Majesteedil ei ole saadikule enam midagi öelda." Bismarck kinnitas Moltkele (kes õhutas teda tagant, juhtides tähelepanu sellele, et parem on võidelda nüüd kui mõne aasta pärast, mil Prantsuse sõjaväereformid on juba hakanud mõju avaldama), et see mõjub Gallia härjale nagu punane rätik. Tal oli õigus. Vastavalt XIX sajandi diplomaatilise etiketi keerukatele reeglitele ei saanudki see teisiti mõjuda. See oli nii solvav, et Louis Napoleonil ei olnud valikut. Tema au oli kaalul. Ta oli sunnitud sõja kuulutama ja mõni päev hiljem tegigi seda, kutsudes niimoodi Alfred Kruppil esile ühe ägedamaid peavalusid. Esimesel pilgul paneb see hämmastama. Lõppude lõpuks oli see sõda ju tema jaoks elu suurim võimalus. Aja jooksul hakkas ta sellest ka ise aru saama, kuid tol momendil oli ta süvenenud oma lossi ehitamisse ning oli just avastanud hirmsa eksituse. Kõik tema plaanid olid rajatud spetsiaalsele ehitusmaterjalile – Prantsuse lubjakivile Pariisi-lähedastest Chantilly kivimurdudest.

5

NÜÜD VAADAKE, MIS MEIE ARMEE TEGI!

Läkitus, mille Wilhelm oli Bad Emsist teele saatnud ja mida Bismarck oli redigeerinud, jõudis Pariisi Bastille' vallutamise aastapäeval. 14. juulil 1870 kell 4.40 pärast lõunat asusid Louis Napoleoni ministrid mobilisatsioonikäskude koostamisele. Veidi järele mõelnud, lõid nad kõhklema, kuid kuus tundi hiljem said nad tunda teutooni väljakutse kogu jõudu: Bismarck oli telegrammi teksti kõikidele Euroopa valitsustele ametlikult teatavaks teinud. See oli nagu inimesele näkku sülitamine ja tema sõprade ees sellega hooplemine. Järgmisel päeval kees pealinn sõjapalavikust. Isegi rahupartei liider Émile Ollivier teatas, et ta võtab sõja vastu *„d'un coeur léger"* (kerge südamega).

Prantsuse mõõku ainuüksi ei täristatud, vaid neid tõmmati ka tupest välja. Krahv Alfred von Waldsee, Preisi sõjaväeatašee Pariisis, telegrafeeris oma kuningale Napoleoni salajastest sõjaettevalmistustest. Väeosi toodi kiiruga Alžeeriast

ja Roomast kodumaale, ohvitsere kutsuti puhkuselt tagasi, sõjaväekomisjonid olid teel raudteejaamadesse, ratsavägi oli Ameerika Ühendriikidest tellinud tohutul hulgal kaeru ja suurtükiväelaagrid kihasid tegevusest. Ärevusse sattunud Wilhelm kutsus salaja reservväelased lipu alla. Ja siis, 12. juulil, algas *die Mobilmachung*. Preisimaale järgnesid Lõuna-Saksa riigid: Baieri ja Baden 16. juulil, Württemberg 18. juulil. See otsustas asja – järgmisel päeval kuulutas Prantsusmaa sõja. Vähem kui kolme nädalaga oli rohkem kui 1 183 000 sakslast *Pickelhaube* (teravatipulise Preisi kiivri) pähe tõmmanud. Üle 400 000 neist oli koondatud Prantsuse–Preisi piirile, kus neid toetas 1440 suurtükki.

Rohkem kui saja-aastase ajavahemiku tagant on meil raske mõista vapustust, mille edasised sündmused esile kutsusid. 1870., 1914. ja 1939. aasta kogemuste varal oleme arvamusel, et maailm oleks pidanud teutooni jõudu ette aimama. Ta ei aimanud seda. Hoopis vastupidi: kõik pilgud olid pööratud Prantsuse keisrile. Käsitledes sõjalist olukorda, analüüsis „London Standard" päev pärast Wilhelmi mobilisatsioonikäsku mitmesuguseid võimalikke teid Preisimaale sissetungimiseks. Ajaleht seletas, et Moltkel ja tema kindralitel oli „võimatu initsiatiivi haarata". Kindralid Burnside ja Sheridan olid Ameerika Ühendriikidest kohale sõitnud, et oma silmaga täpselt näha, kuidas Kesk-Euroopa tõusikud puruks litsutakse, ja Kate Amberley (kes kaks aastat hiljem tõi ilmale Bertrand Russelli) kirjutas 17. juulil: „Kurb on mõelda, et ilusast Reinimaast saab sõjatander." Wilhelmi alamad olid niisama kindlad, et vaenlane ilmub nende ukse alla. Saksa talupojad lõikasid rohelist vilja, et Gallia sõdurisaapad ei saaks seda maha tallata, ja hiljuti liidendatud lõunapoolsetes riikides valmistusid *Bürgermeister*'id kollaboratsiooniks. Isegi Preisimaa juhid arvasid, et sõjategevuse alguses toimub prantslaste *offensive à outrance*. Wilhelm ise oli selles nii kindel, et pidas Prantsusmaa kaartide väljajagamist esialgu tarbetuks. Prantsuse väejuhid tegid samasuguse otsuse – ja see osutus hirmsaks eksituseks. Kindral Carl Constantin Albrecht von Blumenthal, kroonprints Friedrich Wilhelmi staabiülem, uskus, et prantslased jõuavad oma esimesel pealetungil Mainzini. Moltke oli arvamusel, et Napoleon paiskab 150 000 meest hävitavale rünnakule mööda Saari orgu Reini suunas, ja kuigi ta oli selleks rünnakuks valmis, ei osanud ta uneski näha, et temast endast võiks saada esimeste sammude astuja. Kui päevad möödusid, ilma et vaenlase tegevusest oleks olnud mingit märki, kirjutas kroonprints oma sõjapäevikusse: „Võib väga hästi juhtuda, et . . . hoolimata kõigist meie ettevalmistustest äkilise kallaletungi vastu saavad ründajad hoopiski meist. Kes oleks võinud seda arvata?"

Vastane seda ei arvanud. Prantsuse sõjaväealmanahh hindas Moltke vägesid kui „suurepärast organisatsiooni paberil, kuid kahtlase väärtusega kaitsevahendit . . ., mis pealetungisõja esimeses faasis osutub väga ebatõhusaks". Vaenutegevuse esimesel kahel nädalal sai rikkaks leidlik kirjastaja, kes andis välja prantsuse-saksa sõnastiku, mis oli mõeldud prantslastele Berliinis kasutamiseks, ja kui Prantsuse keiser 28. juulil oma vägede etteotsa asus, ütles ta neile: „Ükskõik missugust teed me teisel pool piiri ka käime, ikka satume oma isade kuulsusrikastele jälgedele . . . Kogu maailma pilgud on pööratud teie poole. Meie edust oleneb vabaduse ja tsivilisatsiooni saatus." Tõsi küll, varustust kogunes kiiremini kui mehi – neljateistkümnendal päeval pärast mobilisatsiooni väljakuulutamist oli Prantsuse Reini armeest koos vähem kui 53 protsenti –, kuid see näis olevat pisiasi. Prantslased olid eneses nii kindlad. Kolme põlvkonna vältel oli sõjalise mõtte

üle valitsenud esimese Bonaparte'i suur vari. Nüüd oli sadulas selle mehe vennapoeg, kelle selja taga seisid üldise arvamuse kohaselt Euroopa parimad leegionid. Neid olid karastanud kolmkümmend aastat kestnud pidevad võitlused Aafrikas ja Mehhikos, omal mandril olid nad verd valanud võidukates lahingutes Austria vastu Magenta ja Solferino all, nende lippe ehtisid Krimmis ja Aasias toimunud lahingute vimplid, nad kandsid uhkeid mütse, helesiniste ja kollaste triipudega kuubi ning *pantalon rouge*'e ja neid kadestasid kõik välismaa saatkonnad. Türgi 1856. aastal ja Jaapan 1868. aastal olid oma armeede loomise juhendajateks kutsunud Prantsuse ohvitsere. Louis Napoleoni sõdurite vaimustus oleks vaevalt saanud olla suurem, kui ta oli; sõdurid ootasid innukalt kangelaslikke rünnakuid, mida sooritavad vaprad mehed *La Marseillaise*'i helide saatel hüüdsid: *„En avant! À la baïonette!"* Nende usk oma juhtidesse oli absoluutne. Keiser ise tundis suurtükiasjandust ja oli sellel teemal avaldanud kaks traktaati, millest esimene, *„Manuel d'Artillerie"*, oli kolmkümmend viis aastat asjatundjate imetlust pälvinud. Marssal Edmond Leboeuf oli silma paistnud Itaalia sõjakäigul, kus ta oli kasutanud uusi, vintsoonega suurtükke. Nüüd kinnitas ta Napoleonile, et armee on „kuni kedrinööpideni" lahinguvalmis, ja mitte keegi ei kahelnud tema sõnades.

Keiserlik Prantsusmaa ei näinud Preisimaa sõjakas poosis midagi vähemat kui jultumust. Kui pariislastele oleks öeldud, et kuningas Wilhelm oli hoolimata oma seitsmekümne kolmest eluaastast palju parem väejuht kui nende Napoleon ja Leboeuf ei olnud väärt suure Moltke ainsat epoletipalmikutki, poleks nad seda uskunud. Väide, et vaenlase moraal on niisama kõrge kui nende oma, oleks neile ainult nalja teinud – olgugi et see oli kahtlemata õige, sest junkruid kannustas soov kätte maksta tuhandeaastase alaväärsuse eest ning siniseid mundreid kandvad, oma laagrilõkete ümber protestantide koraali *„In allen meinen Taten"* laulvad ja *„Nach Paris!"* hüüdvad Preisi sõdurid uskusid, et nad olid alustanud suurt ristisõda, mille eesmärk oli alla heita linn, mida Preisimaa ajalehed nimetasid „uueks Babüloniks".

Keisri ohvitserkond suhtus neisse põlgusega. Moltke 1866. aasta rabavat triumfi ei võetud arvesse. Austerlasi võis igaüks lüüa ja peaaegu igaüks oli seda teinud. Ja pealegi oli preislaste võidu suurel määral taganud organisatsiooni tõhusus, mis prantslaste silmis oli igav voorus. Seda, et Preisimaa oli ehitanud oma raudteevõrgu sõjalisi eesmärke silmas pidades, uurinud kindral Shermani hiilgavat raudteede kasutamist Tennessees ja õppinud sõjaväerongide liikumist teleograafi teel koordineerima, peeti Napoleoni peakorteris väikese tähtsusega asjaoluks. Kui keegi oleks väitnud vastupidist, siis oleks teda nimetatud unistajaks.

Tegelikult olid unistajad peakorteris endas. Jacques Offenbach, põgenik ühest Kölni sünagoogikoorist, oli Prantsusmaa pealinnas tol aastal just oma populaarsuse tippu jõudnud ja prantslaste kujutlused sõjast olid palju lähedasemad mõnele teema operetile *Comédie-Française*'is kui tegelikkusele. Tööstusrevolutsioon oli sõjameeste elukutse ümber kujundanud, kuid kujutluses kordasid nad Napoleon I lahinguid. *La grande guerre* kangastus neile niisugusena, nagu seda näitasid *la Grande Armée*'d kujutavad kirevad maalid, mis olid täis pildiraamatulikke rünnakuid, üle hekkide hüppavaid husaare, romantilisi kürassiire ja keisri ratsaväe piikidel säravat kuuvalgust. Oma kujutluses nägid nad vaenlase kaitsetuid tiibu ründavate kartmatute grenaderide formatsioone ning taeva taustal ennast tagajalgadele ajavaid, tuttidega ehitud, mänglevate lihaste ja karmiinpunaste laiali-

aetud sõõrmetega hobuseid. Et niisugustes fantaasiates ei leidunud ruumi morsevõtmete igava klõbina ja vedurirataste veel igavama kolksumise jaoks, siis veensid unistajad ennast, et nendel asjadel ei ole mingit tähtsust. Selle asemel kuulsid nad pasunaid, mida puhuti, kui vaprad mehed värviliste lippude all ning suurtükimürina saatel marssisid au ja kuulsuse väljale.

S u u r t ü k i m ü r i n a s a a t e l: selles oligi asi. Teistest raskustest oleks Louis Napoleon võinud oma tohutu inimmaterjali, karastatud veteranide ja strateegiliste piiride kaasabil üle saada. Prantsusmaa saatuslik nõrkus oli suurtükivägi. Tema marssalid polnud *la gloire militaire*'ist nii hõivatud, et nad ei osanud hinnata tulejõu tähtsust. Nende jalaväe uuel 43-kaliibrilisel * padrunitega tulistaval *chassepot*'-püssil oli kaks korda suurem laskekaugus kui Dreyse süütenõelpüssil, mille abil Preisimaa oli neli aastat varem Habsburgid purustanud, ja mõnevõrra õiguštatult ootasid nad palju oma *mitrailleuse*'ist, mis samuti nagu ameeriklase Gatlingi kuuetoruline püss oli tulevase kuulipilduja primitiivne esivanem. *Mitrailleuse*'il oli 26 toru, mida vänta pöörates oli võimalik kiiresti üksteise järel tühjaks lasta. Kuid prantslaste suurtükivägi oli lootusetult iganenud. Neil oli 30 protsenti vähem välisuurtükke kui Moltke *Geschützbedienung*'il ja nende suurtükid, ehkki varustatud vintsoonega, olid kõik pronksist. Schneider ei olnud isegi mitte üle võtnud söör Joseph Whitworth'i leiutist – raudsuurtükke, mille torusid oli tugevdatud välisrõngastega ja millest oli saanud Inglise suurtükiväe selgroog. Lühidalt, Leboeuf oli ligikaudu samasuguses olukorras nagu Königgrätzi austerlastest kaitsjad 1866. aastal. Ta oli selles ise süüdi. Kui Belgias pärast sõda avaldati *„Les Papiers Secrets du Second Empire"*, siis ilmnes, et marssal oli oma käega kritseldanud *„Rien à faire"* Kruppi tagantlaetavate terassuurtükkide pakkumisele. Leboeuf jäi kangekaelselt truuks eestlaetavatele suurtükkidele. Ta väitis, et isegi kui lukke oli võimalik suurtükiväelastele ohutuks teha, jäi ikkagi järele gaasi väljavoolu ja järelikult laskekauguse vähenemise probleem. Muidugi eksis ta igas suhtes. Wilhelm, Bismarck ja Moltke olid Tegeli polügoonil olulise õppetunni saanud ja nüüd pidi seda nägema kogu maailm – Prantsusmaal.

1870. aasta augustis tegid niisiis ilma Alfred Kruppi suurtükid. Nende laskekaugus oli vastase pronkssuurtükkide omast kaks korda suurem ning tule täpsuse, tabavuse ja laskekiiruse poolest ületasid nad kõike, mida vastasel oli välja panna. Ehkki *mitrailleuse*'id olid nii salastatud, et neid ei jagatud armeele välja enne kui alles viimastel mobilisatsioonipäevadel, oli Preisi luure Berliini nende eest hoiatanud. Erinevalt prantslastest võtsid sakslased oma spioone tõsiselt. Patareidele tehti korraldus tärisevad kuulipildujad üles otsida ja need kohe iga lahingu algul rivist välja lüüa, nii et vastase kasutusse jäid ainult väikesed tulirelvad. Avakokkupõrge toimus 4. augustil Alsace'is Wissembourg'i all; üks Kruppi mürsk tappis seal Prantsuse kindrali. 6. augustil järgnes sellele esimene suur tuleproov – Wörth'i lahing. Marssal Patrice Mac-Mahon pidas preislaste rünnakut nii ebatõenäoliseks, et ta ei pannud oma mehi üldse kaitsekraave kaevama. Tema peamine mure oli see, et vastane võib käest lipsata. „Väed olid enesekindlamad ja edus veendunumad kui kunagi varem," kirjutas üks tema alluv. Siis hakkas tööle Alfredi vasar. Mõlema poole jalaväejõud olid võrdväärsed ja kokkupõrge oleks võinud viiki jääda. Seda aga ei juhtunud. Kui Kruppi suurtükid olid

* 43 tuhandikku tolli. – *Tõlkija.*

neid kaheksa tundi vasardanud, lõid prantslased vankuma ja taandusid metsikus segaduses.

Wörth'i lahing – mida prantslased nimetavad Fröschweileri lahinguks – oli endeline: kohalikel elanikel kulus uhkete pükstega laipade kokkukorjamiseks viinamarjaistandikest ja metsadest terve nädal aega. Ka kroonprintsi kaotused olid rasked, kuid järk-järgult taipasid tema väejuhid, et edaspidi ei olnud neil enam vaja *chassepot*'de vastu tormi joosta, vaid nad võisid otsuse tegemise jätta oma oivaliste suurtükkide hooleks. Prantsuse ametlikus aruandes ühe hilisema kokkupõrke kohta öeldakse, et Kruppi tagantlaetavad suurtükid „likvideerisid kõik Prantsuse suurtükiväelaste vastulöögikatsed ja puistasid mürskudega üle tiheda jalaväerivi, mis ootas ilma igasuguse kattevarjuta, et lüüa tagasi rünnakut, mida üldse ei tulnudki". Juubeldavad preislased, saksid, hessenlased ja sileeslased laulsid hiljuti populaarseks saanud laule „Die Wacht am Rhein" ja „Deutschland über alles", nende kibestunud vastased aga skandeerisid uutele positsioonidele kõmpides: *„Un, deux, trois, merde."*

Machiavelli ütles Charles VIII kohta, et too vallutas 1494.–1495. aasta talvel Itaalia „kriiditükki käes hoides"; see tähendab, et tal tarvitses ainult kaardil mõnele kindlusele ring ümber tõmmata ja tema rauast suurtükikuulid tegid selle kindluse maatasa. Charles viis 18 kuuga läbi 60 edukat piiramist. Wilhelmi suurtükiväelased tegid 1870. aasta suvel asja selgeks vähem kui ühe kuuga. 6. augusti eelõhtul oli prantslastel kaks suurt väekoondist: Mac-Mahoni oma Alsace'is ja Louis Napoleoni oma Lorraine'is. Louis oli need paigutanud kahele poole Vogeeside harja ning tolleaegset väljakujunenud lahingupraktikat silmas pidades on raske teda kritiseerida. Kuid ta ei olnud arvestanud kohutavaid suurtükke. Samal ajal kui parem tiib taandus Wörth'i alt, kaotas vasak nelikümmend miili loode pool Spicherni kõrgendiku. Kahekümne nelja tunni jooksul sai prantslaste unistusest painajalik unenägu. Mac-Mahon loovutas Alsace'i ja Louis Napoleon taandus tugevasse Metzi kindlusse. Pärast kolme ägedat lahingut paiskas Moltke oma ulaanid üle ainsa Verduni viiva maantee ja piiras Metzi sisse. Louis Napoleon pääses viimasel hetkel, galopeeris lõunasse Mac-Mahoni juurde ja nõudis ägedalt, et too tungiks sakslastest läbi ning vabastaks kindluse. Tagajärg oli hukatuslik. Neljapäeval, 1. septembril kohtus keisri kurnatud parem tiib seitsme miili kaugusel Belgia piirist kuningas Wilhelmi võidupunast õhetavate vägedega. Kohtumispaik oli Sedan – väike, ajast ja arust, XVII sajandist pärit kindlus Meuse'i (Maasi) jõe ääres. Mac-Mahoni arvates oli ebatasane kõrge maa-ala linnast põhja pool *„position magnifique"*, kuid kindral Auguste Ducrot, Wörth'i veteran, teadis, mis oli tulemas.

Lahing algas enne koitu. Moltke tahtis küll oodata, kuni tema mõlemad tiivad jõuavad vastase ümber koonduda, kuid Esimene Baieri Korpus oli liialt kärsitu, et oodata, ning tungis kell 4 hommikul tihedas külmas udus üle Meuse'i. Prantslased sattusid paanikasse ja kindlustasid end linna tugevates kivimajades, mis kiiresti purustati suurtükitulega. Kui koit hakkas orgu valgustama, hävitasid kuusteist oskuslikult künkanõlvadele, kaugele väljapoole Prantsuse suurtükkide laskeulatust paigutatud Kruppi patareid terve suaavide diviisi koos selle komandöri ja staabiülemaga. Mitte keegi ei olnud tapvate mürskude eest kaitstud. Vähem kui tund pärast koitu haavas üks kild Mac-Mahoni ennast; ta viidi kanderaamil väikesesse kindlusse ja ta andis oma marssalikepi edasi Ducrot'le. Kell 8 hommikul tegi see paratamatuid sündmusi ettenäinud mees korralduse läbimurdeks läände. Kindral Emmanuel Wimpffen vaidles sellele korraldusele vastu, keeldus seda täitmast ja rääkis „baierlaste peksmisest Reini jõkke". Ducrot' ahastavatele argumentidele vastas ta kangekaelselt: „Meile on vaja võitu." Ducrot ütles selle peale: „Te olete väga õnnelik, *mon général*, kui teil täna õhtul veel on kuhugi taganeda!" Ta ei liialdanud: iga minutiga muutus õudustäratavalt täpne suurtükituli üha ägedamaks ja keskhommikul paiskas Moltke oma kolonnid üle Sedan–Mézières'i maantee, sulgedes sellega viimase võimaliku päästeluugi. Päike oli nüüd varahommikuse udu hajutanud. Nagu kirjutab professor Michael Howard, oli Moltke staap „leidnud kuninga jaoks soodsa koha, kust lahinguväljale avanes niisugune vaade, mida ühegi Lääne-Euroopa armee komandör ei saanud enam kunagi näha. Ühele lagendikule metsaga kaetud küngastel Frénois' kohal Meuse'ist lõuna pool oli kogunenud hiilgav summ tähtsaid mundrikandjaid, kes näisid paremini sobivat ooperiteatrisse või ratsavõistlustele kui jälgima otsustavat lahingut, mis pidi määrama Euroopa ja võib-olla terve maailma saatuse".

Preislastel ja teistel sakslastel oli kokku viissada Kruppi suurtükki. Kui Wilhelm tõstis pikksilma, et Esseni tööviljale pilku heita, nägi ta erakordset vaatepilti – miilide ja miilide viisi siia-sinna liikuvaid punaseid pükse, nende kohal Teise Baieri Korpuse suurtükkide pikka rivi ja välkuvate suurtükitorude taga Ardennide tumerohelisi seljandikke. Keskpäevaks hakkas isegi Wimpffen taipama, et lahing on kaotatud. Siis tahtis ta teha läbimurdekatse, ei saanud aga kokku küllalt mehi, et seda isegi üritada, ja saatis kell üks kulleri Sedani Louis Napoleoni järele. Keiser ei tahtnud tulla. Hirmu ta ei tundnud. Vastupidi: ta hüppas oma hobuse selga ja galopeeris hulljulgelt läbi šrapnellisaju, eelistades alistumise häbile surma lahinguväljal. Kuid keegi pidi ilmselt oma mõõga üle andma. Kell kaks tegid sakslased vallutatud maa-alal puhastustööd. Kella kolmeks olid juhita Prantsuse jalaväelased metsa põgenenud. Viimase meeleheitliku abinõuna püüdis Ducrot läände hoovavasse sinisesse preislaste lainesse keisri ratsaväe abil auku raiuda. Ratsanike komandör tõstis mõõga – ja varises otsekohe verise näoga kokku. Ratsaväelased möirgasid: *„Vengez-le!"* Vapralt sööstsid nad rünnakule, siis veel ja ikka veel, kuni viimased neist väänlesid omaenese veres oma tapetud ratsude korjuste kõrval. Preisi kuningas langetas pikksilma ja pomises: *„Ah! Les braves gens!"*

„Mitte kunagi varem," kirjutab Howard, „ei olnud sõjas kasutatud nii täpset suurtükituld." Hämmastunud kuningas jälgis vilkuvaid tulerõngaid, mida tekitasid kindlustatud punktide ümber lõhkevad ja nende kaitsjaid mahaniitvad mürsud. Kuid Louis Napoleoni põlgas surm ära. Mürsud hävitasid tema ratsa- ja jalaväge, tema staabiohvitsere ja adjutante, kuid tema enese lähedusse ei langenud ainsatki kildu ning ta pöördus vigastamatuna Sedani tagasi. Õhtuhämaruses saatis ta valget lippu kandva seersandi kapitulatsioonitingimuste üle järele pärima ja laskis valge lipu heisata ka kindluse kohale.

Tol õhtul laulsid Saksa väed oma laagrilõkete ümber tänulikult luteri koraali „Nun danket alle Gott". Nad olid niisama vapustatud kui prantslasedki. Howardi sõnade järgi ei olnud kummalgi poolel mitte keegi osanud ette näha, et „Preisi suurtükiväe efektiivsusest saab Saksa–Prantsuse sõja suurim taktikaline üllatus". Selle üllatuse mõju olenes üllatatute seisundist. Preislased ja nende liitlased juubeldasid. Prantslased tundsid kibedust.

Moltke ja Bismarck olid halastamatud ning kui Wimpffen nendega kohtus, keeldusid nad kuulda võtmast tema väidet, et „rahu, mille tingimused jätaksid riivamata armee enesearmastuse ja vähendaksid lüüasaamise kibedust, oleks püsiv, samal ajal kui ranged abinõud tekitaksid halbu kirgi ning tooksid endaga võib-olla kaasa Prantsusmaa ja Preisimaa vahelise lõputu sõja".

Keeldudes suuremeelsust üles näitamast, vaatas Bismarck Prantsuse kindralile oma kahvatusiniste silmade vaheda pilguga otsa ja vastas, et „üldiselt ei maksa kunagi loota tänulikkusele, eriti mitte ühegi rahva tänulikkusele". Junkur nõudis, et kõik Sedani koondunud Prantsuse väed, sealhulgas ka Louis Napoleon ise, annaksid ennast vangi. Wimpffen oli jahmunud. Triumfist kogu naudingut viimase untsini välja pigistades märkis Bismarck, et prantsuse rahvas on „kergesti ärrituv, kade ja äärmiselt uhke. Teile näib, et võit peab kuuluma ainult teile ja relvakuulsus on teie monopol". Saksa rahvas seevastu, jätkas ta, on rahulik rahvas, kellele Prantsusmaa on viimase kahesaja aasta jooksul kolmkümmend korda kallale tunginud, sealhulgas aastate 1785 ja 1813 vahel neliteist korda. Nüüd on kõigel sellel lõpp: „Meil peavad olema maa-alad, kindlused ja piirid, mis meid hästi kaitsevad vaenlase rünnaku eest." Wimpffen tõrkus ikka veel. Siis segas vahele Moltke. Ta ütles, et keisri väed olid üheainsa päevaga vähenenud 104 000 mehest 80 000 meheni, Wilhelmil aga oli veerand miljonit meest. Siis rullis Saksa väejuht lahti kaardi ja näitas Wimpffenile Prantsuse armeed ümbritsevat patareide rõngast, milles oli *„fünf hundert Kanonen – cinq cents cannons"* (viissada suurtükki).

See oli vääramatu argument, vaherahu pikendati ja Wimpffen ratsutas tagasi, et oma keisriga nõu pidada. Meeleheitele aetud Napoleon otsustas pöörduda paljvega Wilhelmi poole nagu monarh monarhi poole. Järgmisel hommikul istus ta jälle oma ratsu selga ja galopeeris minema, kuid Preisi tunnimehed pidasid ta kinni ning tõid ta otse Bismarcki ja Moltke juurde. Kartes, et suuremeelne kuninngas võiks nende seatud tingimusi pehmendada, viisid nad Napoleoni ühte väikesesse majja ja ütlesid, et ta võib Wilhelmi näha alles p ä r a s t seda, kui alistumist tõendavale dokumendile on alla kirjutatud. Ja samal ajal kui kodanlik keiser seal vihast vahutas, kritseldaski Wimpffen jõeäärses *Château de Bellevue*'s oma nime sellele dokumendile alla. Moltke oli pisikese kriipsu võrra järele andnud: ohvitserid, kes lubasid mitte enam relvi haarata, pidi vabaks lastama. Võidetute meeleolu iseloomustab asjaolu, et ainult viissada viiskümmend meest kasutas seda võimalust. Kui dokument oli vormistatud, sai keiserlik sõjavang oma audientsi. Kohtumine oli lühike ning piinlik (mõlemad monarhid punastasid), ja nagu Wilhelmi nõuandjad olid ennustanud, palus Napoleon tõepoolest vastutulekut. Ta soovis, et teda viidaks vangi Belgia kaudu. Nagu ta märkis, oleks läbi Prantsusmaa viimine olnud talle talumatult alandav. Wilhelm vaatas Bismarcki poole, kes kehitas õlgu. Võttes arvesse, et üks Prantsuse armee oli sisse piiratud Metzis ja teine siin vangi võetud, märkis kuninga peaminister terava pilkega: „Midagi halba ei juhtuks isegi siis, kui ta läheks hoopis teises suunas . . . kui ta oma sõna ei pea, ei kahjusta see meid." Keiser pöördus võiduka kuninga poole ja ütles: „Ma õnnitlen teid, et teil on niisugune armee ja eelkõige niisugune suurtükivägi. Minu oma oli nii" – ta otsis sõna – „alaväärtuslik." Wilhelm vaatas piinlikkust tundes kõrvale.

Järgmisel päeval saadeti Prantsuse keiser Napoleon III koos oma elegantse

pagasi, parukaid kandvate teenrite ja tohutu kaaskonnaga teele Wilhelmshöhe lossi poole. Ilus ilm oli asendunud tugeva vihmasajuga. Napoleoni ellujäänud sõdurid kössitasid jõekaldal kiiruga rajatud vangilaagris, kust nad hüüdsid keisrile järele sõimusõnu. Moltke ja Bismarck seisid koos ning vaatasid, kuidas keisri tõld eemale veeres.

„Seal läheb ühe dünastia lõpp," pomises Bismarck.

Ta oleks võinud lisada, et kaks teist dünastiat – Hohenzollerni ja Kruppi dünastia – olid vääramatult tõusuteel.

*

Alfredil ei olnud samal ajal aimugi, et tema saatuses oli toimunud suur pööre. Talle näis, et sõda oli alanud väga halval ajal. Ta ei olnud jõudnud lõpetada oma tehase üleviimist siimens-martäänprotsessile ja Albert Pieper oli selle äärmiselt ebasobiva aja valinud suremiseks.

Maja nõudis Alfredilt üha rohkem ja rohkem. Künkal oli parajasti käimas veel ühe puudesalu ümberistutamise keerukas operatsioon. Ja nüüd tuli see lahkheli prantslastega. See näis olevat hoop, mis oli sihitud isiklikult tema enda pihta. Ta nõudis, et tema prantslastest müürsepad jätkaksid tööd Villa Hügeli kallal (nad tegid seda) ja et Chantilly jätkaks talle kivide saatmist (uskumatul kombel saadeti neid tõepoolest Belgia kaudu, samal ajal kui ta ise jätkas valtside ja vaguniraataste saatmist Prantsusmaale Inglismaa kaudu, kuni septembri alguse pöördelised sündmused tegid sellele kaubavahetusele lõpu). Villast oli saanud niisugune kinnisidee, et Alfredi esimene reageering kuninga 12. juuli üldmobilisatsioonile oli selle ignoreerimine.

Pärast Prantsusmaa sõjakuulutust tegi ta täieliku pöörde. Ühe varasema Prantsuse–Preisi tüli ajal oli ta lubanud „sõja korral Prantsusmaaga" kinkida Berliinile miljoni taalri (umbes 420 000 dollari) väärtuses terassuurtükke; uudis Pariisi proklamatsioonist jõudis Essenisse 20. juulil 1870 ja Alfred kirjutas otsekohe Roonile, pakkudes ennast „seda lubadust täitma" ja seades ainsaks tingimuseks, et tema heldekäelisust hoitaks „täielikus saladuses". Ta tundis Rooni. Ta ei tahtnud, et tema pakkumist tõlgendataks kui ohtliku olukorra ärakasutamist reklaamiks. Kuid kingitus lükati ikkagi tagasi sellel tüüpiliselt roonilikul kaalutlusel, et lisasuurtükid oleksid häirinud armee väljakujunenud organisatsiooni. Kruppi indu see siiski ei jahutanud. Roonile saadetud kirja alla oli ta kirjutanud *„Gott schütze Preussen!"* (Jumal kaitsku Preisimaad!) ja järgmistel kuudel sai tal harjumuseks lõpetada kõiki läkitusi sellega või teiste samataoliste marurahvuslike fraasidega.

Kaheksa päeva pärast sõjategevuse algust andis ta lahingukäsu oma töökodades ja tsehhides. Astudes üle ühest oma kindlamast reeglist, nõustus ta teiste firmade abi kasutamisega kõigil nendel juhtudel, kus see kiirendas sõjalisi jõupingutusi. Ta nõudis, et vahetused „töötaksid kõikides töökodades päeval ja öösel kõikide meie käsutuses olevate meeste ja masinatega, kohkumata tagasi mingisugustest kulutustest või ohvritest".

Ühtlasi pidas ta ettenägelikult aru selle üle, missugune tähtsus võis sõjal olla tema enese ja tema tuleviku suhtes. Ta ei olnud, nagu üks tema sakslasest imetleja hiljem väitis, „patrioodi võrdkuju, kes erakordselt silmapaistmatuna marssis

ühes rivis lihtsõduritega". Alfred ei saanud mingites tingimustes silmapaistmatu olla, ja ehkki tema patriotism oli küllalt ehtne, ei saanud tema suhtumist sõjasse mõjustamata jätta see eriline osa, mida ta etendas. Kui Roon palus temalt teatavaid suurtükiosi, mis olid määratud Venemaa jaoks, vastas ta, et ärimehena peab ta kõigepealt hankima klientide loa. Nagu kõik teised, nii arvas ka tema, et sõjategevus algab prantslaste tungimisega üle Reini. Essen ei olnud Reinist kuigi kaugel, kuid Meyeri soovituse, et krupplased varustataks püssidega, lükkas Krupp põlglikult tagasi. Ta märkis, et see oleks *eine grosse Torheit* (suur rumalus); kui Louis Napoleoni väed peaksid jõudma Ruhri, siis „pakume neile praetud vasikaliha ja punast veini, sest vastasel korral hävitavad nad tehase". Kõige rohkem aga huvitas Alfredit tema toodete käitumine lahinguväljal. 1866. aasta mälestused olid piinarikkalt värsked ja uus teutooni võit ei oleks talle rõõmu teinud, kui sellega oleksid kaasnenud teated suurtükkide riketest.

Uudised tulid visalt. Ta kuulis võitudest Alsace'is ja Lorraine'is, kuid ei saanud teada, kuidas need saavutati. Siis lõpuks hakkasid truult Voigts-Rhetzilt saabuma suured sõnumid. Kindrali C-korpus paiknes Sedanist seitsmekümne miili kaugusel ja moodustas osa piiramisrõngast Metzi ümber. Pärast 6. augustit oli kindral pidevalt viibinud kas lahingus või rännakul, kuid nüüd oli tal aega hinge tõmmata ja ta hakkas Essenisse sõnumeid läkitama. Tal oli võimalik kirjeldada lahingutegevust, mida ta oli oma silmaga näinud, ja kui C-korpusega ühinesid Sedani veteranid, siis küsitles ta neid ja andis edasi nende tähelepanekuid. Voigts-Rhetz soovitas Alfredil unustada Königgrätzi ja väitis, et esimesed sõjanädalad „on juba tõestanud meie suurtükiväe üleolekut Prantsuse omast ning korduvalt näidanud, et see relv on meie parim kaitse *chassepot*'-püssi vastu". Sedani all oli Krupp läbi teinud „suure proovi" (*die grosse Probe*). Seal oli selgesti ilmnenud tema tagantlaetavate terassuurtükkide üleolek Napoleoni eestlaetavatest pronkssuurtükkidest. Tagavaraosi ei olnud tegelikult üldse vaja toota. Esseni välisuurtükid olid osutunud „hävitamatuiks" (*unverwüstlich*).

Krupp oli joovastuses. Kolm talve oli ta logelnud Nizzas. Nüüd, olgugi et ehitajad ei olnud veel tema lossi katuse alla saanud, otsustas ta jääda krupplaste juurde. Kirjas Roonile kuulutas ta, et kuna tema kingituseks pakutud suurtükid ei olnud vastuvõetavad, siis oli ta oma riigitruuduse tõestamiseks leidnud teisi teid. Ta oli paigutanud 120 000 taalrit Invaliidide Abistamise Rahvuslikku Victoria-fondi (*Victoria-Nationale-Invalidenstiftung*), toetas sõdurileskede abistamise fonde, saatis haavatud kangelaste jaoks Prantsusmaale omaenese hästisisustatud hospidali ja varustas valitud ohvitsere lisaproviandiga. Et valiku tegija oli Krupp ise, siis seisis valitute nimekirja eesotsas muidugi Voigts-Rhetz, kes avaldas tänu viisil, mida tema heategija kõige rohkem hindas:

„. . . Ma tean, et kirjutamine on Teie jaoks suur katsumus, sest see kahjustab Teie tervist. Teilt kirja saamise rõõmuga kaasneb seetõttu alati kahetsus, et ohver sõprusele tekitab Teile kannatusi. Iga päev ja iga tund mõtlen Teile kõige suurema andumusega ning Teie sõprus ja kiindumus panevad mind kogu südamest rõõmu tundma . . ."

„Kast väärtuslikke sigareid," lisas ta saadud meelehea juurde tulles, „mis Te, mu kõige kallim sõber, mulle lahkesti saatsite, jõudis õnnelikult pärale. Minu enese ja mu suure staabi kõige soojem tänu nende eest . . . Teie juba nii palju head teinud erahospidali kuulsus on isegi siia jõudnud. Te mõtlete kõigest kõikide

jaoks." See oli tühi jutt. Alfred ei mõelnud hoopiski mitte kõigile. Sigareid ja konjakit said ohvitserid, kes olid toetanud tagantlaetavaid terassuurtükke; nende vastastele piisas mustadest vestfaali pumperniklitest. Terassuurtükkide vastaste ilmajätmine hospidali ja *Victoria-Nationale-Invalidenstiftung*'i teenetest ei tulnud kõne alla, kuid Kruppi 1870.–1871. aasta kirjavahetusest ilmneb selgesti, et tema kaastunne nende meeste vastu oli üsna väike. Ja talle ei saa seda ka eriti suuresti pahaks panna. Need olid erakordselt jonnakad mehed; nende visa vastupanu jätkus isegi p ä r a s t Sedani. Veel 11. detsembril kirjutas kroonprints Versailles's oma päevikusse: „Eilse kanonaadi ajal Beaugency all langes täielikult rivist välja kakskümmend neli meie teras-neljanaelast, nii et torud tuli kasutuskõlbmatutena tagasi saata ja uutega asendada. Kruppi suurtükkide arvustajad, kelle eesotsas seisab kindral von Podbielski, rõõmustavad selle äparduse üle."

Kindralkortermeister Theophil von Podbielski oli võimas vastane. Moltke armee ohvitserina oleks ta pidanud olema ka tark mees, kuid tõlgendus, mille ta andis laupäeval, 10. detsembril Pariisi lähedal toimunud suurtükiväeduellile, ei olnud millegagi põhjendatud. See ei kõigutanud mingil määral Kruppi pooldajate usku ja tõestas ainult, et neljanaelased suurtükid olid liiga väikesed ja seetõttu iganenud; Sedani suur õppetund oli see, et terassuurtükid võisid alati paikneda väljaspool vastase pronkssuurtükkide laskeulatust. Nagu Alfredile kirjutas üks tema toetajaid, oleks Preisimaa edu olnud veel suurem, „kui meil juba oleks mürsu 1700-jalane algkiirus, mille võimalikkuse eest võlgneme tänu Teile". Teiste sõnadega, Voigts-Rhetzil oli õigus. Kui suurtükid olid küllalt suured, siis olid nad tõepoolest hävimatud. Krupp kaalus hiigelsuurtükkide ehitamise võimalusi. Kirjas Roonile märkis ta, et enne sõja puhkemist oli ta katsetanud uut välisuurtükki. Ta tegi ettepaneku, et Preisimaa telliks „üsna varsti" kakskümmend neli niisugust suurtükki. Sõjaminister palus temale omase tõredusega, et Krupp jätaks tema tüütamise. Krupp ei jätnud seda. Hoogu sattununa telegrafeeris ta Roonile, et ta oli kavandanud fantastilise monstrumi:

„EELDADES VÕIMALIKKU KASUTAMIST PARIISI ALL, KAVATSEN AJA VÕITMISEKS OMAENESE RIISIKOL EHITADA KUUS SILEDA TORUGA TERASMORTIIRI, KALIIBER $21^1/_2$ TOLLI, TORU TÕUSUNURK 60 KRAADI, KAAL 30 000 NAELA, LAENG 60 NAELA, MÜRSUD TUHANDENAELASED KUUEKÜMNENAELASTE LÕHKELAENGUTEGA, LASKEKAUGUS 5000 SAMMU, KOOS LAFETTIDE, TRANSPORDIVANKRITE JA 600 MÜRSUGA. KAKS MORTIIRI LOODAN VEEBRUARI KESKPAIGAKS VALMIS JÕUDA. LÄHEMALT KIRJA TEEL. KUI NIISUGUSEID MORTIIRE EI VAJATA, PALUN OTSEKOHE TELEGRAFEERIDA."

Roon ütles: „*Nein.*" Ja seekord oli „sammalselgadel" õigus: armee ei vajanud tuhandenaelaseid pomme ega haigutavaid suurtükisuid. Kruppi suurtükid, mis tal juba olemas olid, sobisid väga hästi. Eelmisel kevadel oli Essenist tellitud 15-sentimeetrisi piiramiskahureid ja 21-sentimeetrisi mortiire ja neid katsetati nüüd esmakordselt lahingutingimustes. Vahepeal jätkus sõja ilme dramaatiline muutumine. *La Débâcle*, nagu Émile Zola seda nimetas, muutus iga nädalaga üha grandioossemaks. Kaks päeva pärast Louis Napoleoni vangilangemist Sedanis toimus Pariisis ülestõus. Eugénie, kelle tema abikaasa oli lahinguväljal viibimise ajaks oma regendiks määranud, põgenes linnast. Pariislased kuulutasid välja vabariigi ja hakkasid kaevikuid kaevama. Nad olid täis otsustavust. Ja nad olid määratud hävingule.

Juulis olid Austria, Itaalia ja Taani andnud mõista, et neile oleks au tegutseda Teise impeeriumi liitlastena. Nad olid arvanud, et panevad oma panuse võitjale. Pärast augustikuu vapustavaid lüüasaamisi, mille kulminatsioon oli verine päev Meuse'i ääres, pomisesid nende välisministrid vabandusi ja tõmbusid kõrvale.

Prantsusmaa viimane professionaalne armee, mille moodustasid marssal François Achille Bazaine'i 173 000 veterani, oli Metzis sisse piiratud. Bazaine oli nõrk ja otsustusvõimetu, kuid palju ei oleks ta saanudki teha; isegi Moltke oleks tema asemel jõuetu olnud. Prantsusmaa usk Metzi vallutamatusse oli alusetu. Kümme sajandit oli vana armiline Moseli-äärne kindlus Reini-taguste sissetungijate teed tõkestanud. Nüüd oli tema tund tulnud. Kruppi suurtükid pihustasid järk-järgult tema auväärseid pakse müüre. Et abi polnud loota, varud olid kahanemas ja müürid ümberringi kokku varisemas, siis alistus Bazaine 27. oktoobril.

Pariis jäi üksi. Linnakodanike lahinguvalmis juhid olid palju kindlameelsemad kui keiser Sedanis või marssal Metzis ja veel peaaegu neliteist nädalat keeldusid nad trotslikult allumast otsusele, mida kuulutasid suurtükid. Uue valitsuse siseminister Léon Gambetta väitis, et „relvastatud rahvas" on võitmatu. Ta kutsus *levée en masse*'ile (rahvamasside ülestõusule) ja kinnitas, et Pariis on palju tugevam kui ükski kindlus provintsis. See oli tegelikult õige. „Välismaal levitatud" kuuldused selle linna kaitsevõime kohta, mis olid Kruppi kõrvu jõudnud, ei olnud päris alusetud. 1840. aastal oli Thiers kasutanud ühte Lähis-Ida kriisi Pariisi varustamiseks 30 jala kõrguse *enceinte*'iga (müüriga), 10 jala laiuse vallikraaviga, 94 bastioniga, 15 fordi ja 3000 suurtükiga, mis olid suunatud linna juurdepääsuteedele. Asjaolu, mis Gambettal kahe silma vahele jäi – ja mille pärast teda professionaalset lühinägelikkust arvesse võttes vaevalt saab süüdistada –, oli see, et seoses uue tulejõu kujunemisega oli niisugune massiivne süsteem jõudnud kolme aastakümnega aeguda.

Kasutades Prantsusmaa raudteid, lähenes Moltke kiiresti Marne'i jõele. 15. septembril oli ta Château-Thierry's ja kavandas Pariisi piiramist. Kaks päeva hiljem algas suur ümberhaaramine, mille käigus Preisi kroonprints möödus linnast lõuna poolt ja Saksi kroonprints läks talle põhja poolt vastu. Piiramisrõngas suleti kahekümne nelja tunniga. Viimane postirong väljus linnast 18. septembril. Järgmisel päeval lõigati telegraafiliinid läbi; Pariis oli isoleeritud ja halastamatute suurtükkide meelevalda jäetud.

Kõige rohkem suurtükipatareisid oli koondatud Châtilloni kõrgendikule. Kindralkortermeister Podbielski tundis iga kord kahjurõõmu, kui Essenist nõuti uusi suurtükitorusid, kuid tegelikult koormasid suurtükiväelased relvi teadlikult üle. Tavalistes tingimustes paiskasid Kruppi ülirasked suurtükid mürske 5600 meetri – 6130 jardi – kaugusele, seega ainult Pariisi eeslinnadeni. Suurtükiväelased avastasid aga, et laengu sihilik suurendamine üle normi ja toru tõusunurga viimine kolmekümne kraadini võimaldas mürske lennutada 7500 jardi kaugusele, mis oli senikuulmatu. Kolme nädala jooksul tabas 12 000 mürsku 1400 hoonet; 20 000 pariislast jäi peavarjuta. Ühe linnast ida pool paikneva fordi pommitamiseks tõi Moltke kohale 76 Kruppi võimsaimat suurtükki. Keegi hämmastunud kaitsja mõõtis ära ühe mürsulehtri: see oli üks jard sügav ning selle läbimõõt oli neli ja pool jalga. Prantslaste madalad kaevikud olid varsti maatasa ja osa vägesid nendesse elusalt maetud. Komandandil ei olnud mingit valikut: tal tuli fort loovutada.

Alfredil oli 1871. aasta algul 10 000 töölist, kellest rohkem kui 3000 oli tööle

võetud pärast eelmise aasta juulikuud. Prantslastele jäi alanud aasta meelde kui *l'année terrible*, kuid Krupp nägi seda teistsuguse pilguga. Esmakordselt oli Preisimaast saanud tema peaklient. Laskmata ennast Roonist heidutada, mõtles ta välja üha uusi relvi. Üks nendest leidis vastuvõttu. Vaenlaste pealinna ainsad sidevahendid peale kirjatuvide olid õhupallid. Seepärast konstrueeris Alfred koos oma parima tehniku Wilhelm Grossiga *preussisches Ballongeschütz*'i – maailma esimese õhukaitsesuurtüki. Mõnes suhtes sarnanes see suuresti oma kuulsa lapselapselapsega, Alfried Kruppi 88-kaliibrilise õhukaitsesuurtükiga, mida kasutati II maailmasõjas. Tal oli kuue jala pikkune toru, viieteistkümne jala kõrgune alus, teraslaad, päästik ja kaitsevinn nagu püssil. Toru suund oli kiiresti muudetav. Laskur lükkas mürsu pessa, pööras vinnastamiseks vänta, surus lae vastu õlga, sihtis ja tulistas. Mudel kiideti otsekohe heaks ja varsti jõudsid esimesed õhupallisuurtükid Ruhrist kohale. Üks Inglise sõjakirjasaatja telegrafeeris oma toimetajale, et nende laskeulatus öeldi „ületavat 500 jardi" – tegelikult paiskasid nad kolmenaelase granaadi 666 jardi kõrgusele – ja et väljanägemise poolest olid nad „sarnased mõnede suurte statsionaarsete teleskoopidega". Arvamused nende suurtükkide tõhususe kohta olid väga lahkuminevad. Päevavalgel väljasaadetud õhupallide arv vähenes järsult ja Kruppi pooldajad hüüdsid agaralt hurraa. Tema arvustajad aga väitsid, et Pariisis oli vähe vilunud aeronaute.

28. jaanuaril, piiramise 113. päeval lõppesid kõik vaidlused. Pariis kapituleerus. Ees seisid Kommuun, kodusõda, teine piiramine ja näljaõudused. Rahulepingule allakirjutamisel nõudis Bismarck miljardidollarist kontributsiooni ning Alsace'i ja Ida-Lorraine'i loovutamist. Ehkki tingimused ei olnud kaugeltki nii rängad kui need, mis Prantsusmaa oli 1807. aastal Preisimaale peale surunud, piisas neist võidetud maal ägeda irredentismi tekitamiseks, ning tõmmates uued piirid mööda lingvistilisi ja strateegilisi jooni, arvestamata tööstusalaseid kaalutlusi, jättis Bismarck Ruhri riigipiirile ohtlikult lähedale. Kuid homne päev oli veel kaugel: 1871. aastal võisid võitjad üksnes au ja kuulsust nautida. Seda jätkus igaühe jaoks. Mandri jõudude tasakaaluga ei olnud midagi niisugust juhtunud sellest ajast peale, kui Gustav Adolf oli 1631. aastal mõne nädalaga purustanud võimsa Katoliikliku Liiga. Nagu kirjutab professor Howard, olid Preisimaa ja tema Saksa liitlased „täielikult hävitanud keiserliku Prantsusmaa sõjalise jõu. Võidetu oli peaaegu kaheksakümmend aastat Euroopa sõjalistes asjades tooni andnud, samal ajal kui võitja oli veel kümme aastat varem mandri peamiste sõjaliste jõudude hulgas viimasel kohal olnud . . . Preisimaa omandas sõjalise üleoleku ja poliitilise hegemoonia, mis tegi Saksamaa ühinemisest tema juhtimise all enesestmõistetava asja ning mida temalt poolsada aastat hiljem õnnestus võtta üksnes liidul, mis hõlmas peaaegu kõiki maailma suurriike".

Ühinemine sai teoks ajal, mil Châtilloni kõrgendikul veel sähvis suurtükituli. 2. detsembril saatis Baieri kuningas Ludwig Preisi kuningale (Bismarcki koostatud) kirja, milles palus teda keisritiitli vastu võtta, ja kümme päeva enne Pariisi langemist kroonis Bismarck Versailles' Peeglisaalis Wilhelmi uue impeeriumi (*Reich*'i) keisriks.

See oli lõplik alandus: Wilhelm seisis maali all, mis kujutas sakslasi jälitavaid prantslasi ja millel oli pühendus: „*A toutes les Gloires de la France.*" Alistair Horne märgib: „Asi ei piirdunud sellega, et Euroopa vanas korras miski hääbus; Pariisi pommitamisest tingitud kahjustustele lisandus hirmus solvang ja nende

kombinatsioon põhjustas Prantsuse–Preisi suhetes järgmise kolmveerandsaja aasta vältel erilist kibedust." Mängijad jätkasid oma osade täitmist, kuid tulemus oli Esseni alasitel otsustatud juba enne esimest lasku. Horne'i sõnade järgi: „Nagu prantslastel 1914. aastal jälle tuli tõdeda, ei olnud nende kindlustused lihtsalt suutelised *Herr Krupp*'i uusimatele toodetele vastu panema."

Versailles's tegi uus keiser Bismarckist vürsti ja oma kantsleri. Seekord ei kostnud lõuna poolt mingit nurinat. Ka killustatud *Vaterland* kuulus minevikku. Relvade vägiteo suurejoonelisusest ühteliidetuna loobusid mõlemad Saksa föderatsioonid rõõmuga oma sõltumatusest ja allusid ajavaimule, mille järgi saksi sõjaväevaimulikud Versailles's jutlustasid: „Me olime juba üks rass ja üks rahvas, nüüd on meil ka üks riik." Nii sai alguse *Ein Volk, ein Kaiser, ein Reich*, milles *Kaiser* hiljem asendati *Führer*'iga ja mis peaaegu sada aastat hoidis Kesk-Euroopat oma lummuses. Ainuke tõeline kaotaja Saksamaal oli parlamentaarne valitsus; selle eest võitlejad olid olnud liberaalid, kes olid uue kantsleri „raua ja vere" poliitikale vastu seisnud ning olid nüüd diskrediteeritud. *Das Zweite Reich*'i väljavaated olid pimestavad. Uus impeerium, millele Ruhr andis sõjalisteks avantüürideks vajaliku tööstusliku jõu, omandas maailmapoliitikas juhtiva koha. 1870. aasta sõda oli Saksamaa sõjalise ajaloo hiilgavaim moment, ja uue *Kaiser*'i alamad, kes ei teadnud, et see ühtlasi jäi Saksamaa viimaseks võidukaks kokkupõrkeks, tundsid igaüks omamoodi aukartust, hardust ja üha suuremat upsakust. Alfred Krupp juubeldas. Oma konarlikus inglise keeles kirjutas ta Londonisse Longsdonile: „Nüüd vaadake, mis meie armee tegi!"

*

Kuulsaks aga ei saa sõjas töösturid, vaid kindralid. Nagu kuus aastat varem Ameerika Ühendriikide kodusõjale, nii järgnes ka Saksa–Prantsuse sõjale võitu tähistavate mälestussammaste püstitamine linnaväljakutele. Kõige tüüpilisemad nendest kujutasid lahinguväljal lamavat paljapäist langenud kangelast, kelle üks käsi hoidis Preisi lippu ja teine käsi toetus Kruppi suurtükile. Suurtüki leiutajat nad ei kujutanud. Kui Essen välja arvata (Alfred ise tellis enesest kolm kuju), ei püstitanud *Vaterland* Kruppile ühtki monumenti.

Ent neid ei olnud vajagi. Kruppile jagati tunnustust kõigis maailma vääringutes. Kõikjal seostati teda võiduga. Ta avastas, et edukas sõda oli isegi maailmanäitusest parem reklaam. Tema toodete efektiivsus oli tõestatud lahingu laboratooriumis.

Berliini 1878. aasta kongressi eelne periood oli relvatööstusite esimene kuldne ajastu. Kruppi firma ujutati tellimustega üle; Kruppi suurtükkidest oli saanud riikide uus staatusesümbol. Türgi kasutas neid Bosporuse julgestamiseks, Rumeenia Bukaresti neljakümne fordi kaitsmiseks. Legend räägib, et pisitilluke Andorra ostis ühe suure laskeulatusega kahuri ja avastas siis, et sellest ei saanud tulistada ilma Prantsusmaa pinda tabamata. 1873. aastal oli *Kruppwerke* palgaliste nimekiri poole pikem kui 1870. aastal ja firma oli ületanud toodangu sõjaaegse tipptaseme. Siis tuli 1874.–1875. aasta Hiina–Jaapani sõja oht, esimene arvukatest ploomidest, mis Alfredi sülle kukkusid. Tokio oli varem ostnud suurtükke Schneiderilt ja Hiina sõjapealikud olid olnud Armstrongi kliendid, kuid nüüd loeti kogu maakeral Sedani, Metzi ja Pariisi all võidelnud meeste memuaare. Kui Krupp kirjutas Li Hongzhangile („Aasia Bismarckile") mõned meelitavad kirjad ja saatis talle raudteemudeli, vastas Li sellega, et tellis Kruppilt 275 välisuurtükki, 150 kahurit Tianjini kaitsvate Taku fortide relvastamiseks ja täieliku relvastuse kaheksa sõjalaeva jaoks. Kuuldus hiinlastega tehtud ärist jõudis Potsdamisse ja keiser turtsatas: „Krupp kirjutab valitsustele ette, mida need ostma peavad." Kui valitsused olid küllalt vaesed, siis tegi ta seda tõepoolest. Mahajäänud maadele läkitati iganenud relvade saadetisi. Hoolimata tohutu suurest arvest, mille Li Hongzhang tasus, ei saanud ta Esseni uusimaid suurtükke, millega tol talvel varustati Peterburi. Taku fortidele saadeti aegunud kahurid ja sama retsepti järgi täideti ka Bangkokist saadud kena tellimus. Alfred ise kirjutas ülbelt: „Nendega saavad hiinlased ja siiamlased väga hästi oma vaenlasi tükkideks lasta!"

6

SUUR KRUPP

1871. aasta hirmuäratav teine *Reich* – nelja kuningriigi, viie suurhertsogiriigi, kuue hertsogiriigi, seitsme vürstiriigi, kolme vabalinna ja Elsass-Lotringi domeeni sulam, mida valitses üksainus *deutscher Kaiser* ehk, nagu tema õukond hakkas teda nimetama, *der Allerhöchsteselber* (Kõigekõrgem) – oleks pidanud omandama elukogenud, kosmopoliitilise maailmavaate. Kuid pööre oli toimunud liiga kiiresti. Riigi junkrutest juhid olid säilitanud oma preisi *Störrigkeit*'i (kangekaelsuse), mis neid varem oli Esseni suurtükkide väärtuse suhtes pimedaks teinud ja mis, nii uskumatu kui see ka ei ole, ei lasknud Kruppil nautida seda, mis oleks pidanud olema tema eneseõigustuse hetk. Iga lahing Wörth'ist kuni Pariisini oli tõestanud, et sõja ajal oli Kruppi teras kallim kui kuld. Kogu maailm sai sellest aru: mitte üksnes Hiina ja Siiam, vaid isegi kauge Tšiili koputas *Gusstahlfabrik*'i uksele, kutsus Kruppi esindajad Santiagosse ja pani sellega aluse võidurelvastumisele, mis on nüüdisajani Ladina-Ameerika nuhtluseks olnud. Seda nägid Esseni võistlejad: Armstrongi ja Schneideri kaubareisijatele tehti salakirjas korraldus ööpäev läbi Alfredi agente jälitada. Ka teravapilgulised sakslased taipasid seda: nagu sõja õppetunde uurinud Görlitz, nii järeldasid ka nemad, et „koos Clausewitzi kui sõjateoreetikuga said moodsa sõjakunsti isadeks Alfred Krupp kui relvatööstur ja Werner von Siemens kui telegraafi ehitaja".

Kuid *der Allerhöchsteselber*'i staabi arvamused nüüd juba üldiselt *die Firma* nime all tuntud organisatsiooni väärtuste kohta jäid endist viisi lahkuminevaiks. Podbielski püüdis Kõigekõrgemat veenda, et mürsu suuremal algkiirusel on „üsna väike tähtsus" – veider väide elukutseliselt sõjaväelaselt, kes oli äsja kaasa elanud Preisimaa suurimale sõjalisele saavutusele –, ja Roon, kelle vaen Kruppi vastu jätkus ka sõjajärgsel perioodil, soovitas keisril terassuurtükid vanarauaks anda ning pronkssuurtükkide juurde tagasi pöörduda.

Alfred ei alistunud. Ta oli kindel, et „prantslased, teadlikena oma allajäämisest suurtükiväeduellides", pühenduvad kogu jõuga kiirele taasrelvastumisele, ja et kui võitu tahetakse säilitada, siis peab Saksamaa „nendest ette" jääma. 13. aprillil, kuus nädalat pärast seda, kui Prantsusmaa uus Rahvuskogu oli Bordeaux's rahulepingu ratifitseerinud, oli Alfred Berliinis ja kirjutas Moltkele:

„. . . Julgen kõige alandlikumalt teatada, et kavatsen asutada polügooni iga liiki suurtükkide katsetamiseks, sest seni juba saavutatu ja taotletav edasine areng on niisugune, et kogu maal ei leidu praegu selleks otstarbeks ühtegi kohta, mis oleks ohutuse ja vaatlusvõimaluste seisukohast vastuvõetav. Maa-ala peaks olema ligikaudu kaks saksa miili pikk ja üks miil lai, elaniketa, mitteviljeldav, ilma teda pikisihis läbivate teedeta ja võimalikult tasane, paiknema raudtee ääres ja minu tehase lähedal või vähemalt Düsseldorfi valitsuspiirkonnas."

Oma vastuses soovitas Moltke Alfredil pöörduda „Tema Ekstsellentsi sõjaminister von Rooni" poole. See oli vastutulematus. Feldmarssal oli nende vaenust teadlik. 17. aprillil viskas Krupp siiski Roonile kinda: ta väitis, et „Saksamaa relvastumise kiirendamine" (*Beschleunigung der deutschen Bewaffnung*) on absoluutselt hädavajalik, ja lubas „annetada 25 000 taalrit, et katta kulutusi seoses nende ulatuslike võrdluskatsetustega, mis arvatavasti korraldatakse terasest ja pronksist välisuurtükkide kõrvutamiseks".

Kriegsminister'i vastus, mis saabus 22. aprillil, oli vihaleajav. Minister kirjutas, et esialgu hoidub ta „avaldamast mingit kindlat arvamust Teie ettepanekute kohta", välja arvatud ainult imestus selle üle, „kui kergemeelselt Te suhtute omaenese rahanduslikesse huvidesse". Järgmisel päeval pöördus Alfred otse keisri poole: „Raudteed, Saksamaa suurus ja Prantsusmaa langus, kuuluvad teraseaega; pronksiaeg on möödas." Ta kordas „võrdluskatsetuste" korraldamise palvet ja ütles, et Kruppi suurtükid, mis olid purustanud Louis Napoleoni, on juba aegunud: „Praegust tüüpi suurtüki vahekord uuega on suurel määral samasugune nagu süütenõelpüssi vahekord *chassepot*'ga." Mürsu 1700-jalane algkiirus oli nüüd hädavajalik. Alfred oli valmis niisugust relva katsetama ja ta tahtis Wilhelmi armeed varustada kahe tuhande uut tüüpi suurtükiga.

Eraviisil kaldus Wilhelm Alfrediga nõustuma; Podbielskile ütles ta, et too räägib „lollust" (*Blödsinn*). Ja Bismarck nõustus Kruppiga, et suur osa kontributsioonist tuleb kasutada uue piiri kindlustamiseks kättemaksuhimuliste prantslaste vastu. Kuid parajasti ei olnud õige aeg Rooni jalge alla sõtkuda. Omal viisil oli ka tema uue impeeriumi loomisele suuresti kaasa aidanud. Tema armeeorganisatsioon oli võimalikuks teinud 1866. ja 1870. aasta välkmobilisatsioonid ning ohvitserkond teadis seda hästi. Hiljem oli võimalik temast mööda minna. Esialgu aga öeldi Kahurikuningale, et ta peab olema kannatlik. Alfred ei saanud seda muidugi olla, kuid tal tuli siiski kaotajana Ruhri tagasi pöörduda. Sedan ei olnud nähtavasti mitte midagi muutnud; prohvet oli ikka veel kuulus kõigil teistel maadel peale oma kodumaa. Peterburi oli jälle hakanud talle külge lööma, kuid ta põikles kavalasti kõrvale („. . . kui Saksamaa ja Venemaa vahel tuleks sõda, mis ei ole hoopiski võimatu, siis ei saaks ma ilmselt toota relvi, mida võidaks kasutada minu kodumaa vastu"), sest tema enese tiivaripsutus Louis Napoleoniga oleks talle peaaegu kalliks maksma läinud ja nüüd oli ta sellest teadlik. Birminghami (Alabama) linnavalitsus tahtis, et ta viiks oma tehase üle sellesse linna. Ta jäi aga sinna, kus oli, sest ta oli veendunud, et Preisimaa tuuled pöörduvad: „Kõik sõjaväevõimud ja Katsetuskomisjon on alati olnud minu vastu, aga nagu varem, nii ka nüüd jäänma nende kõigi kiuste lõpuks ikkagi peale."

Kuid pikemaks ootamiseks oli ta juba veidi vana. Ta tundis – ja seda õigusega –, et nagu armeed, nii ka relvatöösturid vajavad aeg-ajalt rahu. Tema eraelu oli endist viisi sassis. Tol aprillikuul puudusid tal isegi kõige lihtsamad isiklikud mugavused. Tänu õnnetule Prantsuse ehitusmaterjalide valimisele – kõnelemata sellest, et ta ise oli arhitektiks hakanud – oli Villa Hügel jäänud katuse alla viimata. Alfred oli lootnud, et pärast rahulepingu sõlmimist hakkavad Chantillyst uuesti tulema lubjakivisaadetised, kuid Pariisi Kommuuni ja selle järelmõjude tõttu jäid kivimurrud sügiseni suletuks. Nizza oli samal põhjusel ligipääsmatu ning seepärast viis Alfred oma naise ja seitsmeteistkümneaastase poja septembri keskel Inglismaale. Nad seadsid ennast talveks sisse Torquays, mis meeldis Berthale sellepärast, et sealsed vahemerelikud palmid meenutasid talle Rivierat.

Frau Krupp viitis logeldes aega. Noor Fritz, agar botaanik, kogus taimi. Alfred pommitas *Vaterland*'i kirjadega. Tema Torquay kirjavahetuse tiheduse järgi võib arvata, et palju muud ta ei teinudki. Ta jätkas õliste läkituste saatmist Berliini ja kinnitas kroonprintsile, et „Teie pilt seisab vara ja hilja mu silmadeees". *Prokura*'le saatis ta üksikasjalikke juhtnööre aurukatelde puhastamise kohta, hoiatusi, et ei tarvitataks „alaväärtuslikku rauamaaki", mis võiks „tehase ruineerida", moraalijutlusi ja mõningaid ehitusalaseid korraldusi. Ta tahtis, et alustataks tööd kolme krupplaste elumaja kallal. Seejärel, „niipea kui aastaaeg lubab", tuli *Stammhaus* „vajalikul määral üles ehitada, varustada mädanenute asemel uute aknalaudade ja uksepiitadega ning taastada täpselt niisugusel kujul, nagu ta algselt oli. Ma tahan, et ta säiliks nii kaua, kui püsib tehas, nii et minu järeltulijad saaksid samuti nagu ma ise tänutunde ja rõõmuga vaadata seda monumenti, seda suure tehase alglätet".

Uue lossi jaoks saabus nüüd küll jälle lubjakivi ja ehitatud oli ka midagi katusetaolist, kuid ehitajad informeerisid Alfredit, et sisetööd ei saa valmis enne järgmist suve ja sissekolimine tuleb kõne alla alles 1873. aastal – kavatsetust kolm aastat hiljem. 2. märtsil 1872 kirjutas Alfred Voigts-Rhetzile: „Sellest ajast peale, kui ma olen siin olnud, ei ole ma tegelnud millegi muuga kui ainult oma Esseni maja asjade ajamisega." See ei olnud õige. Samas kirjas palus ta kindralilt aruannet selle kohta, „missugust edu on Teil ja vürst Bismarckil olnud keisri juures". Järgmisel päeval saabus Ernst Eichhoffilt, Bertha vananevalt sugulaselt telegramm, mis teatas lahkhelidest tehases. Alfred nõudis lähemat informatsiooni: „Miks ei peaks ma teadma, kes käärib ja mis käärib? . . . Rohkem ma ei kirjuta, ja kui kõigest sellest, mis ma olen juba kirjutanud, ei piisa, siis on viimast sõna võimalik öelda ainult suuliselt, milleks ma olen täiesti valmis."

*

Tüli, mis Essenis oli tekkinud *Prokura* ja tehnikaosakonna vahel, oli tähtsusetu, kuid Kahurikuninga tagasitulekuks oli aeg soodne. Voigts-Rhetzil oli õnnestunud Tegelis korraldada pronksi ja terase võrdluskatsetust. Kruppi ootas ees tema innukas aruanne: „. . . Hiljuti toimusid ulatuslikud katsetused, mis andsid k õ i g e h i i l g a v a m a i d tulemusi . . . ja see pani Katsetuskomisjoni kogu intelligentse enamuse tunnistama, et Teie suurtükk on a i n u s võimalik meie

suurtükiväe jaoks." Kindral teatas, et selle tagajärjel oli Bismarck „nüüd rakendanud ennast kogu oma energiaga Teie triumfivankri ette". Juubeldav Alfred kritseldas paberilehele: „Nüüd veab meiega koos vankrit Saksamaa saatuse suur käskija [*Gebieter*]!" ja laskis sellel *Prokura* liikmete hulgas ringi käia. Ta lubas Berliinile tuhat suurtükki veel samal aastal ja tuhat 1873. aasta lõpuks. Tsaar oli jaanuaris tellinud viissada suurtükki ning nõudnud niisugust kaliibrit ja konstruktsiooni, mis teeks neist „hävitavad relvad", kuid Alfred andis korralduse, et Peterburi jaoks ehitataks „palju raskemad ja seetõttu väiksema manööverdusvõimega" suurtükid. Kliendi suhtes, kes lõppude lõpuks oli olnud palju heldem kui Berliin, näib see võib-olla olevat ebaaus, kuid arvesse tuleb võtta Kruppi keerulist olukorda. Berliinilt lepingut taotledes oli ta korduvalt rõhutanud, et tema ainus ajend oli patriotism. Romanovite tellimuse täitmine pani ta piinlikku olukorda. Ta pidi midagi tegema, et seda õigustada.

Ja ta pidi tegema veel midagi: nii *Reich*'ile kui ka venelastele suurtükke saatma. Päevas nelja laitmatu hiigeltoru valmistamine ja lisaks sellele kõigi muude kohustuste täitmine käis olemasolevale *Gusstahlfabrik*'ile ilmselt üle jõu. *Also:* tehast tuli laiendada. Tegelikult oli Alfred juba Inglismaal viibides hakanud oma kapitalimahutusi mitmekordistama. Torquayst oli ta teinud korralduse osta „Orconsera Rauakompanii" aktsiate kontrollpakk. See firma valmistus ekspluateerima ühte miljonidollarist maagimaardlat, mis paiknes Hispaanias Bilbao lähedal. Pidades aru selle üle, kuidas maaki Biskaia lahe äärest kohale toimetada, jõudis Alfred otsusele, et ta vajab laevastikku. „Inglise laevade hinnad on lihtsalt tohutud ja nende plaadid on halvad," kirjutas ta juunis Eichhoffile. „Ma ei saa kuidagi lahti mõttest, et . . . me peame ise ehitama." Ta tegi hollandi laevameistritele Vlissingenis ja Rotterdamis ülesandeks ehitada neli laeva, ja see oli üksnes tema uue ekspansioonipalaviku algus. Saksamaal ostis ta kolmsada kaevandust ja kaks võistlevat ettevõtet, *Hermannshütte* Neuwiedis ja *Johanesshütte* Duisburgis. Ainuüksi *Johanesshütte*'l oli neli kõrgahju, ja mõlema ettevõtte eest maksis ta ülespaisutatud hinda. Firma sattus ohtlikku seisundisse. Meyer kirjutas Eichhoffile: „Ei ole kaugeltki võimatu, et üsna varsti võivad Kruppid end leida tõsistes raskustes. Ja isegi kui neil lõpuks õnnestub toibuda, jäävad järele rasked kohustused. Härra Kruppil on maania kõike kokku osta. Kölni pankuritel on tekkinud tõsised kahtlused ja nad ei taha talle enam vastu tulla."

Uues impeeriumis oli see maania laialt levinud. Aastatel 1871–1874 kahekordistus Saksamaa rasketööstus, ja olgugi et ükski teine tööstur ei läinud nii kaugele kui Alfred – tema suurendas oma võlakohustusi 32 miljoni marga võrra –, proovis õnne praktiliselt igaüks, kellel oli mingi rahasumma välja panna. Prantsusmaalt saadavad reparatsioonid õhutasid leeki veelgi suuremaks. Isegi mõistlik Bismarck hangeldas oma maakleri Bleichröderi vahendusel tasapisi aktsiatega. *Eisen und Blut* oli asendunud loosungiga *Bereichert Euch* (rikastuge). Siis aga varises kõik kokku. 1873. aasta septembris maksid prantslased viimase summa. Laviin sai alguse pangakrahhide seeriast Viinis, veeres üle kogu mandri, ületas Atlandi ookeani ja tabas 20. septembril New Yorgi Wall Streeti, kus oldi sunnitud börs kümneks päevaks sulgema. Alfredil oleks ilmselt tulnud oma tegevust piirata. Meyer püüdis teda veenda end tagasi hoidma. Kuid selles osas oli Alfred oma isa poeg. Ta hoopiski suurendas oma lühiajalist krediiti, makstes ühe kaevanduse eest 900 000 ja teise eest 4 000 000 marka. Tal oli kinnisidee, et just

nüüd oli õige aeg toorainevarude kokkuostmiseks. Ta tahtis, et tema pojal, pojapojal ja pojapojapojal oleks kõike küllalt.

Paberil oli ta Euroopa suurima tööstusettevõtte omanik. Kui aga suuri lühitähtajalisi võlgu oli vaja hakata tagasi maksma, muutus ehitise nõrkus hirmuäratavalt ilmseks. Võimalik näis olevat üksainus lahendus – Kruppi firma muutmine aktsiaseltsiks. Sellega Alfred ei nõustunud. Ta kirjutas järsutooniliselt: „Meil ei ole ja me ei taha dividende ootavaid aktsionäre." Kuid oma raha ootavatest võlausaldajatest ainuüksi tahtmisega lahti ei saanud. See oli ummik, mis Kruppi 20. sajandi järglaste hulgas sai tuntuks kui *die Gründerkrise* (asutajakriis). *Der Gründer*'ile enesele oli väljapääsutee selge: tuli pöörduda keisri poole. Ta kirjutas Wilhelmile Bad Emsi ja palus „armulikku audientsi", et rääkida „ühest eraasjast, ühest soovist". Tema Majesteet oli viisakas, kuid vastutulematu. Alfred jätkas pealekäimist. Nagu ta Wilhelmile kirjutas, suhtus ta oma tehasesse kui „riigi töökojasse". Tehas oli „teataval määral lahutamatu riigi kasvu ja tähtsuse kontseptsioonist ning järelikult asendamatu". Alfredi seadmine ühte ritta nende töösturitega, kes olid „lihtsalt kavalad ärimehed", oli seetõttu ilmselt ebaõiglane.

Õnnetuseks tuli teda seada just sellesse ritta. Saksa–Prantsuse sõja alguses oli Preisimaal olnud kõigest kaheksateist aktsiaseltsi. Nüüd oli neid üle viiesaja, kusjuures pooled neist kannatasid kapitalipuuduse all ja olid kokku varisemas. Ühe erandi tegemine oleks tammi augu murdnud. Kõige rohkem, mida valitsus teha sai, oli anda avanssi tulevaste suurtükitellimuste arvel. Kuid Alfred keeldus keiserlikku vetot tunnustamast. Tema jaoks oli see seletamatu. Majesteet ei saanud lihtsalt aru, milles oli asi. Kuidagimoodi tuli ta mõistma panna, ja isegi veel järgmise aasta märtsis püüdis Alfred kantsleri kaudu tema meelt muuta. Kuid selle aja peale oli Berliin hakanud kahtlema, kas Alfredit oli võimalik isegi „kavalaks ärimeheks" pidada.

Mitte keegi ei osanud ust kõvemini kinni lüüa kui Raudne Kantsler, ja kui tema mürisev *„Nein!"* jõudis Essenisse, suundus *der Herr Chef* voodi poole. „Ma ei tunne ennast eriti haigena," kirjutas ta oma pojale, „aga mul ei ole millekski jõudu, ja iga kord, kui ma püüan üles tõusta, hakkab mul paha." Teda ravisid järjekorras kolm arsti: Schweninger, Künster ja Schmidt. Esimene neist saavutas kõige paremaid tulemusi. Ernst Schweninger oli kantsleri ihuarst (ehkki kantsler ei saanud Kruppile abiraha anda, tahtis ta, et relvameister jääks oma alasi juurde). Bismarcki enda haigushood olid üsna sarnased Alfredi omadega: kui asjad ei läinud tema soovi järgi, siis taandus ta oma mõisasse Friedrichsruh's ja tusatses nädalate kaupa sealsete puude all. Doktor Schweninger oli teda märkimisväärse eduga niisugustest transsidest virgutanud. Doktori retsept oli lihtne. Ta läks oma kõrgeaulise patsiendi juurde ja mõirgas: „Püsti tõusta!" Jõudnud Essenisse, siirdus ta otseteed *Gartenhaus*'i, kuhu Krupp oli pugenud, astus peremehe magamistuppa ja karjus: *„Aufstehen!"* Voodis lebav hernehirmutis põrkas madratsilt üles ja tõusiski püsti. Siis sättis arst monokli silma. Hämmeldunud tööstur ile otsa põrnitsedes pidas ta loengu: tuleb loobuda sigaritest, juua päevas mitte rohkem kui klaas punast veini ja viibida palju värskes õhus. Alfred täitis esimest nõuannet, tüssas teise täitmisel ja keeldus kolmanda täitmisest. Tema tüssamismeetod oli leidlik. Ta võis tõetruult ette kanda, et ta jõi iga kahekümne nelja tunni jooksul tõepoolest üheainsa klaasi veini: Schweninger ei olnud öelnud, k u i s u u r see klaas pidi olema, ja Krupp oli Düsseldorfist hankinud niisuguse, mis mahutas

kaks liitrit. Mis puutus hapnikusse, siis sellesse Alfred ei uskunud. Ta oli veendunud, et sõnnikulõhn on tervislikum. Doktor Künster, kes tuli Bertha pealekäimisel, pidas vastu vähem kui veerand tundi. Ta sähvas: „Vabandage, kõrgeausus, ma ei ole kunagi loomaarstina praktiseerinud" ja diagnoosis patsiendi haiguse kui „vaimuhaigusega piirneva hüpohondria". See oli tema lõpp. Krupp saatis ta otsekohe minema. See mees ei tundnud ilmselt asja. Firma ainuomanik palkas doktor Schmidti, kelle peamised voorused olid nähtavasti leebus ja piiritu kaastundlikkus.

Oma voodis patjadele nõjatudes püüdis Alfred rahanduskriisiga toime tulla, kuid oli juba liiga hilja. Võlausaldajad nõudsid valju häälega inventuuri ja vastu tahtmist lubas Alfred Meyeril revidendid kohale tuua. Nende otsus oli vapustav. Firma aktiva – seadmed, toormaterjalid, lõpetamata tooted – oli olnud suuresti üle hinnatud. „Pärast seda, mis ma eile teada sain," kirjutas Alfred järgmisel hommikul Goosele, „olen ma purustatud." Ta pidas aru selle üle, „mida ma pean nüüd ette võtma kui aumees ja inimene, kes ei taha kedagi õnnetuks teha". Meeleheitlikult kritseldas ta: „Mul on vaja kümme miljonit." Ka see oli vale hinnang. Tegelikult vajas ta kolmkümmend miljonit – 17 500 000 dollarit. Aktsiaseltsi surmavaenlasena sai ta teha ainult ühte: pöörduda pankurite poole. Krediidivõimalused olid napimad kui kunagi enne, kuid Berliinis kõmpis Meyer kohusetruult ühe rahavahetaja juurest teise juurde. Nagu ilmnes, ei olnud ükski üksikärimees valmis seda koormat oma õlgadele võtma. Raha pani välja ärimeeste rühm Preisi Riigipanga *Seehandlung*'i (Ülemere-Kaubakompanii) järelevalve all. Enne kui Alfred sai sellest summast pennigi puudutada, nõuti temalt 4. aprillil 1874, et ta kirjutaks alla paberile, mida ta nimetas „häbiväärseks dokumendiks". Tegelikult oli see suuremeelne. *Seehandlung* jättis enesele ainult kontrolöri määramise õiguse ja kontrolöriks sai Carl Meyer ise. Alfredi silmis ei muutnud see midagi. Ta pidas 4. aprilli mustaks päevaks, mis tähistas firma kapituleerumist *„Judenschwindler*'ite" ees (olgugi et nende hulgas, kellega siin tegemist oli, ei leidunud ainsatki juuti).

Mõistmatus selles küsimuses kinnitas Kruppi kõige rängemaid kahtlustusi teiste inimeste suhtes; ta süüdistas kõiki peale iseenda ja tema viha kogu raskus langes ustavale *Prokura*'le. Selle viit liiget tabas sõimukirjade vool. Hämmeldunud Ernst Eichhoff suri. Suri ka Heinrich Haass, kes ei olnud toibunud häbist selle üle, et ta oli 1870. aastal olnud Kruppi esindaja Pariisis. Sophus Goose hakkas firma vastu huvi kaotama ja Richard Eichhoff vihastas *der Herr Chef*'i peale niivõrd, et jäi küll edasi tema töödejuhatajaks, kuid keeldus temaga rääkimast.

Villa Hügelist oli nüüd saanud Alfredi alaline eluase. Mõisat ümbritses tugev raudaed, praod maja seinas olid parandatud, vundament seisis kindlalt ja keisri ruumid olid valmis oma elanikku vastu võtma. Nende kohal kõrgus tema purpurpunast vimplit ootav varras. Majaesisele murule oli püstitatud veel kümme lipuvarrast. Neli neist pidid kandma Kruppi isiklikku plagu, mida parajasti kavandati, ülejäänud kuues pidid lehvima nende rahvaste lipud, keda ta suvatses sellega austada. Et küllasõitvad monarhid ei peaks alandaval kombel Esseni jaamas rongist väljuma, kavandas Alfred Villa Hügeli jaoks spetsiaalse raudteeharu. *

* Nagu kõigeks muuks sellel künkal, nii kulus ka era-raudteeliini ehitamiseks rohkem aega, kui Alfred arvas; raudtee sai sõiduvalmis alles 1887. aastal.

Kivist ja terasest hoone sisemus oli paratamatult kõle, kuid dimensioonid olid seal kuninglikud. Peahall, mille laes rippus viis kroonlühtrit, oli ligemale poole jalgpalliväljaku pikkune ja söögitoa laua pikkus oli kuuskümmend jalga. Loss oli küllalt suur, et mahutada ükskõik missugust Euroopa kroonitud pead koos tema kaaskonnaga. Aja jooksul tulidki need peaaegu kõik, kuid Alfredi naist ja poega loss tagasi ei meelitanud.

Kavandatud keerukas küttesüsteem osutus äpardunuks. Esimesel talvel pidi Krupp peaaegu külmuma. Suvi oli võib-olla veelgi hullem. Raudkatus tegi hoone sisemusest keedukatla. Ventilaatorid ei töötanud, ja et ka ükski aken ei käinud lahti, siis kannatas Alfred pideva õhupuuduse all. Vihaselt laskis ta kogu süsteemi lammutada. Uus ei tulnud parem kui vana – ja kümme aastat hiljem kõrvaldati ka see.

Kaks asja olid meeldivad: villa suurus ja hoonet ümbritsev lehestik. Vananedes veendus Alfred üha rohkem, et tema keha eritab mürki, ja seda veendumust toetas usk, et tema kopsud võivad tunni ajaga toa hapnikuvaru ammendada, misjärel nende ainuomanik vaikselt lämbub. Nüüd, kus tema käsutuses oli kolmsada tuba, võisid valvurid ja teenrid heita ööseks magama ning lasta tal uidata mööda tohutuid koridore, tukkuda veidi mõnes kambris, nuusutada kahtlustavalt õhku, et leida sellest süsinikdioksiidi jälgi, ja liikuda siis edasi. Ta oli elav vaim, kes kummitas omaenese lossis; ta luusis pimedas rahutult oma peenikestel jalgadel ühest hallist teise nagu ämblikutaoline piinatud viirastus.

*

1. septembril 1877, Sedani lahingu aastapäeval, tuli keiser Wilhelm I neljandat korda *Gusstahlfabrik*'iga tutvuma ja esimest korda Villa Hügelit külastama. Temaga oli kaasas faalanks sädelevates *Pickelhaube*'des kindraleid ja printse ning tema kannul käis ajakirjanduses laialdast kinnitust leidnud kuuldus, et *der Allerhöchsteselber* tahtis kontrollida väikest investeeringut, mille ta oli tehasesse mahutanud. Alfredit, kes soovis, et see oleks tõsi, pahandas see kuuldus arusaadaval viisil ja monarhil tuli seda oma rahandusministri kaudu korduvalt ümber lükata. Keisri ainus ajend oli tegelikult tema suur kirg militaristlike üksikasjade vastu. Tema muljed uuest lossist ei ole säilinud, kuid kaks tema jahi „Hohenzollern" jaoks määratud tugevasti poleeritud suurtükki, mis Krupp talle kinkis, meeldisid talle väga. Vastutasuks sai Alfred elusuuruse portree, mis väljendas keisri „igavest tänulikkust" Kahurikuninga panuse eest Preisimaa seitse aastat tagasi saavutatud võidusse.

Hoolimata sellest, et Alfred tundis maalide vastu antipaatiat, hakkas neid Villa Hügelisse üsna palju kogunema. * Välismaa valitsejaid jättis Alfredi arvepidamine ükskõikseks; neile pakkusid palju rohkem huvi suurtükkide laskekaugust ja mürskude algkiirust väljendavad arvud ning pärast Prantsusmaa langust oli praktiliselt iga sõjaliste ambitsioonidega riigipea Kruppiga kingitusi vahetanud või tema auks mõne medali verminud. Ainsad tähelepanuväärsed erandid olid Inglise kuninganna Victoria ja Prantsuse president Mac-Mahon, kellel oli oma relvatöös-

* Need on seal veel praegugi alles. Teiste hulgas ripuvad peahalli seintel Wilhelm I, Friedrich III ja Wilhelm II, igaüks täies mundris ja igaühel kõrval juveelidega ehitud keisrinna. Ainult Hitler, kellele aastail 1933–1945 kuulus aukoht, on nüüd kõrvaldatud.

tus, ning Ameerika Ühendriikide presidendid. Ameerika Ühendriigid oleksid tegelikult väärinud seda, et Alfred oleks neile mingil viisil lugupidamist avaldanud. sest tänu Ameerika tellimustele maksis ta kiiresti ära oma suure võla. Thomas Prosseriga polnud ta pärast 1851. aastat enam kohtunud, kuid Londonis sõlmitud lepingu tagajärjel oli New Yorgi ja Esseni kirjavahetus iga kuuga üha tihenenud. 1874. aastal, mil Alfred oli olnud hädas Preisi pankuritega, oli Essenist saadetud Hamburgi kaudu Ameerika Ühendriikide idaranniku sadamatesse 175 000 tonni raudteeröopaid. Prosseri New Jersey äriraamatud näitavad, et peaaegu iga päev läkitati Ruhri telegramme, mis sisaldasid rööpa- ja rattatellimusi. Aastane käive ulatus mitme miljoni dollarini; Kruppi teras mähkis kogu riigi oma võrku.

Ka Schneider ja Armstrong aitasid kaasa, kuigi nad jäid Kruppist kaugele maha (Armstrong sai Ameerika raudteedelt aastas tellimusi ligikaudu poole miljoni dollari ulatuses). Tol ajal näis, et niisugune äritsemine rahuotstarbelise terasega kujutab enesest täielikku õnnistust. Tegelikult olid sellega seoses pahaendelised asjaolud. Ameerika Ühendriikide terasetööstus oli veel verisulis hiiglane. Kui see 1880-ndail aastail lähenes oma täissuurusele – kasvutempo oli juba fantastiline –, muutusid Euroopa tehased tema kõrval kääbusteks ja sealsed terasetöösturid kaotasid Ameerika turu. Vee peal püsimiseks olid nad sunnitud pühendama üha rohkem tähelepanu relvade tootmisele. Et nad omavahel võistlesid ja neid toetasid valitsused, tõi see kaasa tapva võidurelvastumise. Pole kahtlust, et seda võidurelvastumist õhutasid teised tegurid – šovinism, kõikuv jõudude tasakaal, esimese keisri pojapoja avantürism, Balkani natsionalism ja Prantsusmaa kättemaksuiha –, ent kõik need stiimulid ei oleks mõjule pääsenud, kui Ruhr, Midland ja Le Creusot ei oleks neile andnud vahendeid oma eesmärgi saavutamiseks.

Kruppi firma kaubamärgiks oli Alfredi juhtnööride järgi valitud kolm üksteisest läbipõimunud rõngast. 20. sajandil jõudsid tuhanded eurooplased arvamusele, et see sümbol tähistab kolme suurtükitoru, kuid 7. juunil 1875, kui Longsdon selle esmakordselt registreeris Inglise „Trade Mark Magazine"'is, ei tekitanud see kelleski arusaamatust. Ehkki Kruppi väljapanekutes tolle aja suurtel rahvusvahelistel näitustel Sydney's, Melbourne'is, Amsterdamis, Berliinis ja Düsseldorfis olid üha suuremat osa hakanud etendama suurtükid, oli firma endist viisi kuulus oma raudteetoodangu poolest.

Aastakümme, mis järgnes keiser Wilhelm I kroonimisele, oli Ruhris suurel määral pühendatud eksperimentidele tehnoloogia, firma juhtimise ja sisepoliitika alal ning Alfredi suureks mureks ka uue rasketööstuse finantseerimisele. Suur tehnoloogiaalane murrang toimus 1875. aastal, mil Gilchrist Thomas leiutas oma terasetootmismenetluse – toomasprotsessi, mis kaks aastat hiljem patenteerituna tegi lõpu Henry Bessemeri „surmavaenlasele" fosforile. Toomasprotsessi erinevus bessemerprotsessist seisnes selles, et konverterid vooderdati happelise materjali asemel aluselise materjaliga – lubjakivi ja dolomiidiga, mis sidusid malmis sisalduva fosfori ja viisid selle räbu koostisse. Kruppi pani uus menetlus algul mõninngat ärevust tundma. Ta oli just investeerinud suure summa Hispaaniasse, et saada sealt fosforivaba maaki. Tegelikult muutus sealne maak tõepoolest odavamaks, kuid toomasprotsess andis Kruppile midagi palju väärtuslikumat. Alsace ja Lorraine olid rikkad fosforit sisaldava rauamaagi poolest. Ja tänu Raudsele Kantslerile olid nad nüüd Saksamaa valduses.

Kruppi raskused seoses firma juhtimisega lõppesid 1879. aastal, mil *Prokura*

esimeheks sai lihav ja hülgevurrudega kõvakäeline mees, kelle nimi oli Hanns Jencke. Alfredile meeldis ta sellepärast, et oskas hästi ratsutada. Kuid tal oli veel ka teine, olulisem väärtus: ta tuli Essenisse keisri ametkonnast, kus ta oli töötanud vastutusrikkal kohal *Reich*'i varaametis. Järgmise kahekümne kolme aasta vältel korraldas Jencke firma rahvusvahelisi suhteid, tegutses ärijuhina ja pidas firma omanikuga nõu ainult olulistes poliitikaküsimustes. Tema saabumine tehasesse pani aluse regulaarsele personalivahetusele valitsuse ja *die Firma* vahel; nüüdsest peale võis Kruppi ettepanekutele Berliinist loota palju soodsamat kõlapinda. Alfred kui impeeriumi võimsaim tööstur toetas samal ajal täielikult Bismarcki. Oma veendumuste tõttu oleks ta seda niikuinii teinud, kuid *kaisertreu* juhtkond tähendas firma ametnike entusiastlikku kaasabi.

Tahes-tahtmata oli Kahurikuningas sügavasti segatud kohalikku poliitikasse. Iga sammu, mis ta astus, jälgiti ja hinnati sellest seisukohast, missugust mõju see avaldas valijaskonnale. Poliitilise varjundi omandas isegi nii lihtne asi kui töölisasulate ehitamine. Vastavalt *Gusstahlfabrik*'i laienemisele oli kasvanud ka tema tööjõuvajadus. Esimestena olid tulnud talupojad Reini mõlema kalda kõrgendikelt; neile olid järgnenud saksid, sileeslased, idapreislased, poolakad ja austerlased. Ruhrist oli saanud etniline sulatustiigel. Essen, Dortmund ja Düsseldorf olid Alfredi nooruspäevil olnud väikesed kolkad. Nüüd olid nad hiigellinnad, mis üha laienesid ja neelasid ümbruskonna külasid. Kui Krupp 1870-ndate aastate algul värbas 7000 immigranti, suurenes Esseni elanikkond 25 000 inimese võrra. Linna laialivalgumisega kaasnes ühtlasi asustustiheduse kasv – Esseni vanalinnas, kus 1850. aastal oli olnud 7200 elanikku, oli neid nüüd 50 000; enamik krupplasi elas onnides – ja paratamatult tekkisid haigused. Haigusidude suhtes ülitundlik Alfred tegi *Prokura*'le korralduse puhastada piirkond, „kus asuvad koolerapesad". Tema ülesandel algas „perekonnaelamute ehitamine meie enda kruntidele", ja samal ajal, kui lõplikult viimistleti Villa Hügelit, avas ta töölisbarakid 6000 inimese jaoks. Barakkide juurde kuulusid kauplused, kirikud, mänguväljakud ja koolid.

Pealtnäha ei saanud olla midagi vähem vaieldavat kui koolide ehitamine. Kuid 1870-ndate aastate *Reich*'i lõhestas Bismarcki *Kulturkampf*. Katoliku kirik tähendas kantsleri jaoks separatismi. Ta oli sellele sõja kuulutanud, katkestanud diplomaatilised suhted Vatikaniga, kuulutanud kohustuslikuks abielu kodanliku registreerimise ja alustanud kiriku mõju all oleva haridussüsteemi likvideerimist. Torquays oli Krupp kavandanud katoliiklastest tööliste laste jaoks eraldi koolid. Vähem kui kahe aasta jooksul tegi ta täispöörde. Temast sai ilmaliku hariduse pooldaja.

Teine *Reich* ei põhinenud diktatuuril. Keisri uute alamate lojaalsuse säilitamiseks oli kantsler taganud seadusandliku võimu kahele kojale – *Bundesrat*'ile, mille moodustasid liiduriikide esindajad, ja *Reichstag*'ile, mille liikmete valimisest võtsid osa kõik üle 25 aasta vanad meessoost sakslased. Sõjaeelsetest aastatest oli impeerium pärinud kolm parteid: Konservatiivse, Progressiivse ja Natsionaalliberaalse Partei. Neljas oli kibestunud Katoliiklik Partei ja viies veelgi kibestunum Sotsiaaldemokraatlik Partei. Just see viies oli määratud Alfredi viimaseid eluaastaid häirima. *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) rajaja oli olnud Ferdinand Lassalle, kes 1863. aastal oli Leipzigis hakanud saksa töölisi organiseerima. Järgmisel aastal oli ta duellil surma saanud. *Der Grosse Krupp* (Suur Krupp), nagu Alfredit nüüd nimetati, suhtus temasse põlgusega. Alfredile tegi

palju nalja, et 1870. aastal jäi streigi tõttu töö seisma Schneideri suurtükitehases. Siis kutsus SPD streikima kõiki uue *Reich*'i kaevureid. Streik haaras ka Kruppile kuuluva Graf Beusti kaevanduspiirkonna. Äkki ei olnud sotsiaaldemokraadid enam üldsegi naljakad. Alfred kritseldas korralduse, et „nüüd ega kunagi tulevikus" ei tohi ühtegi endist streikijat „meie tehasesse tööle võtta, ükskõik kui hädasti meil tööjõudu vaja oleks".

Järele mõelnud, jõudis ta otsusele, et „Lassalle külvas oma filosoofiaga kuratlikku seemet". Selle hävitamiseks koostas ta Kruppi dünastia kogu neljasajandilise ajaloo ühe tähendusrikkama dokumendi. Alfred ise nimetas seda 1872. aasta 9. septembri *Generalregulativ*'iks (Üldjuhendiks). See valmis kaksteist nädalat pärast kaevurite streiki, koosnes 72 punktist ja kandis Alfredi kui firma ainuomaniku allkirja ning jagati välja kõikidele töölistele. Peaaegu sajaks aastaks sai sellest firma põhiseadus. Ei ole liialdus, kui öelda, et see oli eeskujuks kogu Saksa tööstusele. Selles dokumendis olid loetletud krupplaste õigused ja kohustused, kusjuures pearõhk oli pandud töölise kohustustele firma vastu. Tööline pidi tehasele pühendama oma „täieliku ja jagamatu energia" ning temalt oodati täpsust, „lojaalsust", „hea korra" armastust ja mitteallumist „igasugustele eelarvamuslikele mõjudele". Väärtõlgenduste vältimiseks oli siia lisatud punkt, mille kohaselt „tööst keeldumine" või „teiste õhutamine sellele" tähendas, et tööline ei võinud „enam kunagi saada firma liikmeks". Veel enam, „ühelegi isikule, kelle kohta on teada, et ta on kusagil mujal selletaolisest rahutuste tekitamisest osa võtnud, ei anta firmas tööd". Ühesõnaga, must nimekiri oli nüüd ametlik dokument.

Välismaalast võib üllatada, et Alfredi Üldjuhendit peeti – ja Essenis peetakse veel praegugi – liberaalseks. Esmakordselt fikseeris Saksa firma oma kohustused tööliste suhtes. Krupplaste jaoks oli ette nähtud „tervishoiuteenistus, abirahafond, . . . pensionisüsteem, haiglad ja vanadekodud" ning, ehkki see ei saanud teoks enne 1877. aastat, Kruppi „Elukindlustusinstitutsioon". Mitte midagi, mis kõike seda kas või kaugeltki meenutaks, ei leidu ühegi teise tööstusrevolutsioonist esilekerkinud titaani arhiivis. Alfred asutas leivatehase, veinikaupluse, tapamaja, hotelli ja heategevusfondi Reini perioodiliste üleujutuste läbi kannatada saanud perekondade abistamiseks. Töötute jaoks organiseeriti supiköögid ja hädaabitööd, mis hämmastavalt sarnanesid kuuskümmend aastat hiljem asetleidnud suure kriisi aegsetega. Kui tööline vallandati, siis kaotas ta muidugi kõik, sealhulgas ka pensioni. Kuid mujal ei olnud pensione üldse olemaski.

Ehkki Alfred korduvalt rõhutas, et tema kui ärimees oli *„unpolitisch"*, oli *Generalregulativ* poliitiline dokument. Selle dokumendi eksemplar, mille Alfred saatis keisrile, on säilinud Kruppi perekonnaarhiivis ning selle tiitellehele on Alfredi jämedajoonelise nurgelise käekirjaga kirjutatud: „Algselt mõeldud tehase kaitseks ja õitsenguks. Sobib peale selle ka sotsialistlike eksisammude ärahoidmiseks." Nende hulgas, kes nägid selles peituvat moraali, oli Wilhelmi kantsler. Alfredi teksti ning Bismarcki 1883., 1884. ja 1889. aasta ühiskondliku heaolu seaduste paralleeljooned on ilmsed. 1911. aastal tagas *Reich*'i Tööliskindlustuse Koodeks kõigile töölistele õigused, mis *der Grosse Krupp* oli oma töömeestele andnud peaaegu neli aastakümmet varem, ja järgmisel aastal deklareeris keiser Wilhelm II Essenis, et Raudne Kantsler oli innustust saanud Kruppilt.

Ajalugu näitab, et Saksa–Prantsuse sõja ja I maailmasõja vahel vahetasid saksa töölised vabaduse julgeoleku vastu, põhjustades sellega raskeid tagajärgi niihästi iseendale kui ka *Vaterland*'ile ja kogu maailmale. Kuid seda vahetust ei teinud nad vaguralt. SPD jäi oluliseks hõõrdumist tekitavaks jõuks. Ruhris, kuhu voolas tohutul hulgal inimesi impeeriumi kaugetest nurkadest ja väljastpoolt, oli eriti suur mõju agitaatoritel, kes selgitasid neile inimestele, et tööstusfeodalism ei ole ainus väljapääs nende raskustest. Rakendatud vastuabinõudest hoolimata muret tundev Alfred ütles *Prokura*'le, et ta pooldab „meelsuse nuhkimist" (*Gesinnungsschnüffelei*). Ta käskis „vahetpidamata vaikselt jälgida meie tööliste meeleolu, et meil ei jääks kusagil märkamata ühegi käärimise algus; ja ma pean nõudma, et kui kas või kõige osavam ja parem töömees või eestööline jätab mulje, nagu tahaks ta vastu hakata, või kuulub mõnda nendest ühingutest, siis tuleb ta võimalikult kiiresti lahti lasta, võtmata arvesse seda, kui vajalik ta on". *Die Firma* nuhkide esimene ettekanne vapustas Alfredit. Asi ei piirdunud sellega, et Essenis leidus Lassalle'i järelkäijaid; *Gusstahlfabrik*'ist oli saanud *„ein Brutstätte der Sozialdemokratie"* (sotsiaaldemokraatia taimelava). Nüüdsest peale hakkas Alfredi salahirmude põimikus üha suuremat osa etendama punase liikumise viirastus ning tema esimest impulsiivset reaktsiooni meenutasid ja tsiteerisid hiljem natsid: „Ma tahaksin, et keegi andekas inimene algataks rahva hüvanguks vasturevolutsiooni, millest võtaksid osa noorte tööliste lendsalgad!"

*

XIX sajandi viimasel veerandil said Ruhri parunid aru, et nad olid sõjalist võimsust taotleva teise *Reich*'i jaoks asendamatud, ja nad esitasid omaenese tingimused kooseksisteerimiseks Berliiniga. Alfredil olid need tingimused pretensioonikad ja neid täideti täies ulatuses. Seda, kui suurt osa ta just täpselt etendas sõjakäigus SPD vastu, võib ainult oletada. Tal eneselgi ei olnud võimalik seda hinnata. Ta surus Berliinile peale teatavaid vaateid; järgnesid aktsioonid. Et Kõigekõrgem ja tema kantsler jagasid Alfredi veendumusi, siis oleks midagi igal juhul ette võetud. On aga vähe kahtlust, et repressioonide ägeduses oli olulisel määral süüdi *der Grosse Krupp*. Ta oli impeeriumi mõjukaim tööstur, seisis keisrile kõige lähemal ja oli sotsiaaldemokraatide vastu kõige vaenulikum. Niisugustes tingimustes ei saanud ta suud pidada.

Keisrile kirjutas ta, et kui ei rakendata kõige rangemaid võimalikke abinõusid, siis „suletakse üks ettevõte teise järel. Rauatööstus sureb välja. Rauatehased ei ole enam eristatavad lossivaremetest. Ma ei kõhkle väitmast, et minu enese ettevõtet tabab sama saatus. Võib väga hästi juhtuda, et minu järeltulijale ei jää midagi muud kui otsus Ameerikasse välja rännata [*nach Amerika auszuwandern*]".

Essenist vaadatuna näis Preisi juhtkonna ülesanne olevat selge. Misantroobina ei uskunud Krupp valijaskonnasse ja taotles meeste üldise valimisõiguse likvideerimist: „. . . Varanduseta inimestelt tuleks võtta hääleõigus [*Stimmrecht*]." See hind oli siiski liiga kõrge; ehkki Raudne Kantsler oleks meelsasti kellaosuteid tagasi pööranud, teadis ta, et see oli võimatu, ja *Reichstag*'i valimised määrati 30. juunile 1877.

Ligi pool miljonit valimistest osavõtnud sakslast osutus teisitimõtlejateks: SPD-st pääses 397-liikmelisse *Reichstag*'i 12 meest. XX sajandi poliitilise pilgu jaoks näib see olevat väike võit. Sotsiaaldemokraadid said ühes impeeriumi par-

lamendi kahest kojast ainult 3 protsenti kohti. *Bundesrat*'i esimehena algatas Bismarck seadusandlust ja määras kohale haldusametnikke. Tema võimu võis vaevalt ohustatuks pidada. Pealegi olid *Reich*'i sotsiaaldemokraatide nõudmised naeruväärselt tagasihoidlikud. Nad taotlesid *Reichstag*'ile suuremat võimu ning soovisid tasuta rahvaharidust, kodanikuvabadusi, vabakaubandust, tulu- ja pärandimaksu kehtestamist, keisri õukonna vabastamist sõjaväelaste mõju alt ja tihedamat koostööd teiste riikidega rahu huvides.

Saksamaal aga oli kõik see ketserlus. Kohe pärast valimistulemuste teatavaksmisamist vallandas Krupp ilma pikema jututa kolmkümmend töölist „sotsialistlike doktriinide levitamise" eest ja Berliinis tegi Bismarck pärast katoliikluse „musta" ja sotsialismi „punase" pahe kõrvutamist otsuse „musta" kasuks. Ta külastas paavst Leo XIII-t ja sõlmis tollega rahu. Jõudnud tagasi koju, surus ta läbi kõige reaktsioonilisema akti pärast Metternichi hiilgeaega – oma kurikuulsa „sotsialistidevastase seaduse" *(Sozialistengesetz)*. Tuues ettekäändeks ohu Kõigekõrgema elule, veenis ta *Reichstag*'i keelustama SPD organisatsioonid, koosolekud ja ajalehed. Igaühte, kes levitas SPD kirjandust või isegi rääkis sellest heakskiitvalt, ootas uue seaduse järgi rahatrahv ja vanglakaristus. Töölisühingute järele pandi valvama politsei, kellel oli õigus *Reich*'ist välja saata „igaühte, keda süüdistatakse sotsialismis", ja tööstusrahutuste puhuks oli ette nähtud sõjaseaduse rakendamine. SPD juhid põgenesid Šveitsi. Kruppi arhiivist nähtub, et Essenis oli Alfred „ülirõõmus".

Fakt on see, et temast oli saanud täielik türann. Juba kahekümnendates eluaastates oli ta krupplasi kohelnud kui isiklikku omandit. Tema vananedes oli see joon üha süvenenud; nii range kui kantsleri *Sozialistengesetz* ka oli, kujutas see enesest üksnes Villa Hügeli ja *Gusstahlfabrik*'i despotismi paroodiat. Ühes tehasesse saadetud kirjas tuli Alfred isegi välja ideega, et kõik krupplased pidid hakkama kandma mundrit, mis oli varustatud eraldusmärkidega (*Insignien*) vastavalt väljateenitud aastatele, eestöölistel käisepaeltega ja töödejuhatajatel epolettidega. Kirjale olid lisatud visandid. Neid uurides nägid *Prokura* liikmed, et nende tulevane välimus sarnaneb uksehoidjate omaga uues hotellis, mille Alfred oli lasknud ehitada kaubareisijate jaoks. Jencke juhtis taktitundeliselt ta tähelepanu asjaolule, et kuldtressid ei olnud tahmases tehaseõhus praktilised, ja Alfred (kes ise oleks arvatavasti rõivastunud nagu *Feldmarschall)* loobus oma plaanist. Kuid ta jätkas siiski rõivastuse dikteerimise katseid. Avastanud, et Villa Hügeli teenijatüdrukud kandsid musti sukki – mis ilmselt oli mõistlik, sest tehase tahm ulatus ka künkale –, tegi ta neile valju noomituse; tema nooruspäevil oli teenijatel olnud kombeks kanda valgeid sukki ja neid tuli kanda ka nüüd.

Tehases hakkas Alfred maniakaalselt taotlema täpsust ja tööjõudlust. Kõike trahviti: pikatoimelisust, häbematust, võlgade tegemist ja süütegusid, mis mõnes teises kogukonnas oleksid kuulunud linnavalitsuse kompetentsi. Kruppi tehases oli rohkem politseinikke kui Esseni linnas. Tööline, kes tahtis mõneks minutiks töökohalt lahkuda, et kas või oma loomulikke vajadusigi rahuldada, pidi eestööliselt hankima kirjaliku loa. Kuid Krupp ei olnud ikka veel rahul. Kogu elu oli ta igatsenud „korda" ja enda arvates ei saavutanud ta seda kunagi.

Lojaalsusvandeid nõuti nüüd kõigilt töötajatelt, ehkki Alfredil oli neisse vannetesse vähe usku. Ta säilitas mõned „lukustatud osakonnad", kuhu töölised pandi vahetuse ajaks sõna otseses mõttes luku taha, kuid ta sai aru, et ka siin

võis iga äramineja firma kõige väärtuslikumad tehnikasaladused endaga kaasa viia. Kord lahkus firma teenistusest ja läks Dortmundi tööle üks Gilchrist Thomase uue, tundliku konverteri juures tegutsenud eestööline. Alfred laskis teda jälitada ja püüdis Dortmundi politseid veenda meest vahistama. Kruppile ei tulnud üldse pähe, et isegi Saksa kohtul ei saanud olla midagi töökoha vahetamise vastu. Tema arvates oli see talumatult ebaõiglane; tööliste tuleku- ja minekuvabadus tähendas, et iga rahulolematu *Dümmling* võis teda maha müüa.

Et Alfred varustas oma töötajaid kodude, koolide, haiglate ja toiduga, siis pidas ta ka nende tööst vaba aega endale kuuluvaks. Seejuures on hämmastav fakt, et enamik oli sellega nõus või vähemalt ei ilmutanud mingeid vastuhaku tundemärke. Pole andmeid, et see, mis igasuguse mõõdupuu järgi oli tema kõige eriskummalisem korraldus, oleks kelleski nördimust tekitanud või kellelegi nalja teinud. Nagu ta ütles, oli ta järele mõelnud ja otsusele jõudnud, et ustava töölise töökohtade hulka kuulus ka abieluvoodi. Samuti nagu ainuomanik hankis toormaterjali, millest pidi Kruppi perekonnale ja *die Firma*'le jätkuma järgmiseks üheksakümne üheksaks aastaks, tuli igal teadlikul krupplasel „anda riigile võimalikult palju truid alamaid ja tehasele töölisi".

*

Endist viisi kollitas Kruppi „punane hädaoht" (*rote Gefahr*), nagu ta seda nimetas. Zürichist tegid SPD pagulased osavat propagandat, mille vastu Essen oli kaitsetu. Alfred arvas siiski olevat leidnud võimaluse tema kaitsmiseks, ja kui hullumeelne anarhist Emil Hödel püüdis 11. mail 1878 keisrit tappa ning Bismarck saatis *Reichstag*'i laiali, lootes uutel valimistel Konservatiivsele (Natsionalistlikule) Parteile absoluutset kohtade enamust kindlustada, nõustus Krupp kandideerima natsionalistide esindajana. See oli kohutav väärarvestus. Poolakate ja lõunasakslaste sissevoolu tõttu oli Essen muutunud tugevasti katoliiklikuks. Senine kohalik parlamendiliige Gerhard Stötzel esindas Katoliiklikku (Tsentristlikku) Parteid. See mõnus ja heasüdamlik mees, Kruppi tehase endine monteerija ja treial, kellest oli saanud „Essener Blätteri" toimetaja, oli väga populaarne. Kui arvestada asjaolu, et Alfredi vastu olid niihästi sotsialistid kui ka tsentristid, tuleb tunnistada, et ta saavutas märkimisväärset edu: pärast häälte lugemist 28. juuli õhtul selgus, et häälte ligikaudu 27 000-lise üldarvu juures oli Stötzel saanud vähem kui 1000-häälelise enamuse. Kuid Krupp ei olnud lüüasaamise võimalust üldse arvestanud. Tema firma juhid lohutasid teda teatega, et nagu asja uurimisel tehases oli ilmnenud, ei olnud Alfred Kruppi nime kõikidel dokumentidel nägema harjunud krupplased üldse taibanud, et see oli hääletussedelitele trükitud kandidaadi nimena; nad olid arvanud, et Krupp oli hääletussedelid oma allkirjaga kinnitanud. Niisugune seletus kõlab absurdsena, kuid võib olla õige. Krupp ei olnud valimiskampaaniat korraldanud ja uskus seda. Teistkordse alandusega keeldus ta aga riskimast, ja kui konservatiivid palusid teda järgmistel valimistel uuesti katset teha, ütles ta otsekohe ära. Nagu ta partei Esseni liidrile härra Baedekerile kirjutas, oli selle ettepaneku vastuvõtmine „võimatu" (*ausgeschlossen*). Ta oli küll „selle au eest väga tänulik", kuid tal ei olnud „vahendeid ega ka jõudu ja aega mingite ühiskondlike asjadega tegelemiseks".

See ei olnud õige. Vanal totalitaarlasel oli „ühiskondlike asjadega" tegemist

küllalt. Oma jõu ja aja pühendas ta Bismarcki programmi sellele osale, mis oli tema südamele kõige lähedasem: relvastumisele. Kantsler oli taotlenud *Reichstag*'i heakskiitu 400 000-mehelisele rahuaja-armeele. Selle oli ta saanud. Siis oli ta avaldanud soovi, et sõjaliseks otstarbeks ei määrataks rahasummasid igal aastal uuesti, vaid korraga alatiseks. Selle vastu olid saadikud tõrkuma hakanud. Kantsler oli kompromissina pakkunud summade määramist seitsmeks aastaks ja sellest oli saanud *Reich*'i keskseim poliitiline küsimus. Valitsusele hakkas üha selgemini ilmnema, et järelehüüded SPD-le olid olnud enneaegsed. *Sozialistengesetz*'ist hoolimata olid selle eeldatavad ohvrid põranda all kiiresti organiseerinud 550 000 valijat ning olid jõudmas miljoni hääleni. Nende eesmärk oli Bismarcki-vastane *Reichstag* ja tsentristid, kes ei olnud unustanud ega andestanud *Kulturkampf*'i, ühinesid nendega. Krupp nägi õudusega, et rõõmsameelne, alati õlle järele lõhnav ja naljahimuline Stötzel võttis omaks Katoliikliku Partei joone. Varem ei olnud ta avaldanud kindlat seisukohta isegi Pius IX „*Syllabus*'e" * suhtes. Nüüd pidas ta Essenis kihutuskõnesid relvastumise vastu. See oli just nagu laevaehituse taunimine Hamburgis või portselani ründamine Dresdenis. Sellest mehest tuli lahti saada ja tema kõrvaletõrjumiseks valis Alfred isiklikult natsionalistide kandidaadi. Nagu *der Grosse Krupp* Baedekeri informeeris, pidi Stötzeli vastaseks saama tema enese poeg Fritz.

Seekord ei olnud karta, et hääletussedelitele trükitud nimega tekib mingi arusaamatus. Friedrich Alfred Kruppi nimi ei figureerinud ühelgi dokumendil peale tema enese sünnitunnistuse ja firma aruannete. Pealegi otsustas *der Kanonenkönig* seekord korraldada põhjaliku valimiskampaania. Sellest pidi saama firma kõige suurem triumf pärast Sedani lahingut. Stötzeli hävitamiseks koostati üksikasjalikud plaanid, mis muu hulgas hõlmasid kõige jämedamate tehasesiseste hirmutamisvõtete rakendamist. Mitte kõik need võtted ei andnud tulemusi. Alfred nõudis, et iga eestööline saadaks talle oma meeste nimekirja koos iga nime juurde märgitud poliitilise meelsusega. See plaan kukkus läbi, sest enamik krupplasi vastas kavalalt, et nad ei olnud veel otsustanud, kelle poole hoida. Kuid Alfred sai seda ikkagi teada. Et *Rathaus* oli tema kontrolli all, siis toimus hääletamisprotseduur tema ettekirjutuste järgi. Tema kõige lojaalsemad alluvad määrati *Wahlhelfer*'iteks – valimiste läbiviija abilisteks. Protseduuri „lihtsustamise" ettekäändel rakendasid nad võtet, mis sisuliselt võrdus hääletussedelite märkimisega; sedelite erisuguse suuruse ja värvuse järgi oli võimalik hääletajaid kindlaks teha. Kuid midagi läks siiski viltu. Võib-olla panid töölised pahaks Alfredi ähvardusi; võib-olla ei imponeerinud neile Fritz, kellel puudus isa lugupidamistäratav välimus. Igatahes juhtus nii, et samal ajal kui Bismarck saavutas üleriigilises ulatuses võidu, sai tema Esseni esindaja lahinguvalmis Stötzelilt lüüa.

Kahurikuningas plahvatas. See kõik oli pettus, põrgu sünnitis (*Ausgeburt der Hölle*), mille eesmärk oli tema perekonna häbistamine. Hea küll. Nagu ta *Prokura*'le kuulutas, pidid vaenlased nüüd nägema tema õiget sisu. Jencke küsis ettevaatlikult, mis tal kavas oli. „Ma lasen tehase ja kaevandused õhku!" hüüatas

* „Nüüdisaja eksimuste loetelu" (*„Syllabus errorum"*), milles Rooma paavst Pius IX 1864. aastal mõistis hukka 80 „eksimust" ning nõudis riigi ja teaduse allumist katoliku kirikule. Loetletud „eksimuste" hulgas olid ratsionalism ja kiriku lahutamine riigist, südametunnistusevabadus ja kodanlik abielu, ususallivus ja rahvaste suveräänsus, sotsialism, kommunism ja liberalism. – *Toim.*

Alfred. Juhatuse esimees pomises, et aastaaruandes näeks see halb välja. Meyer kui pankurite esindaja oli sunnitud vastu vaidlema, ja pealegi tekkis küsimus, kuidas oli kaevandust võimalik õhku lasta. Alfred jäi hetkeks vait ja karjus siis: „Ma müün kõik ära! Ma tasun kõikidele lojaalsetele töötajatele, nii et nad rahule jäävad; keegi ei kaota pennigi, kui ma erru lähen." Kõike ära müüa on muidugi võimalik, nõustus Jencke, aga miks on seda tarvis teha just nüüd? Natsionalistidele on Berliinis tõhus enamus kindlustatud. Bismarck saab oma seitsmeaastase tähtaja ja firmale hakatakse andma ilusaid tellimusi. Alfred lahkus sõnagi lausumata, Jencke jäi lahinguväljal peremeheks.

Kuid SPD-ga ei olnud Alfred veel lõppu teinud. Ühest Berliini hotellitoast läkitas ta oma kannatlikule *Prokura*'le uue korralduse. Ta nõudis, et kõik sotsiaaldemokraadid aetaks päevapealt minema ja et tehases pandaks välja sellekohased teated: „Järgmine kord läbi tehase käies tahan ennast tunda kodus, ja ma eelistan pigemini näha tehast tühjana, kui leida sealt mõnda meest, kes kannab südames ainult vaenu, nagu seda teevad kõik sotsiaaldemokraadid." Järgnesid üksikasjalikud juhtnöörid. Inspektorid pidid tehases ja elamute ümbruses uurima kõigi prügikastide sisu; igaüks, kes oli lugenud juhtkonda või valitsust kritiseerivat kirjandust, tuli vallandada. Mitte mingeid seletusi ei tulnud kuulda võtta – ja seda ei tehtudki. Lahti lasti üks vana öövaht, kes oli kolmkümmend viis aastat firma teenistuses olnud, samuti üks tööline, kellele korteriperenaine oli kaasa pannud keelatud ajalehe sisse pakitud lõunaeine. Edust innustatuna laskis Alfred palgata veel ühe inspektori, kes pidi hakkama vanapaberi ja „tarvitatud tualettpaberi" hulgast ässituskirju otsima.

Perekonnakroonika ütleb: „Sellel suurte muutuste aastakümnel vananes Krupp silmanähtavalt." Tundmatu klosetipaberiinspektori saatusest kroonikas juttu ei ole.

7

KÕIK MUU ON GAAS

Alfred Kruppi loojanguaastail oli väikeste sõdade õitseaeg ja just need verised rahutused tegid temast Euroopa võimsaima töösturi. Nagu märkis Winston Churchill, oli sõda, mis hiljem muutus „julmaks ja räpaseks", tol ajal veel „julm ja kuulsusrikas" ning kujutas enesest rahvusvaheliste tülide lahendamise kõige lihtsamat vahendit. Pariisi langemise ja Alfredi surma vahelise kuueteistkümneaastase ajavahemiku vältel oli maailm peaaegu pidevas sõjaseisukorras. Lisaks mässudele, anneksioonidele, riigipööretele ja kriisidele toimus tervenisti viisteist kokkupõrget, millesse olid segatud Prantsusmaa, Austria, Inglismaa, Venemaa, Afganistan, Tuneesia, Itaalia, Eritrea, Sudaan, Serbia, Bulgaaria, Montenegro,

Peruu, Boliivia, Tšiili, Uruguai, Brasiilia, Argentiina, Paraguai, Türgi, Birma ja Hiina. Hispaanial oli tublisti tegemist kolooniatega, mis talle Uues Maailmas veel järele olid jäänud. Isegi Ameerika Ühendriigid sõdisid indiaanlastega. Saksamaa oli ainus suurriik, mis ei olnud kellegagi sõjajalal, ja rahulikus Ruhris oli Kruppil võimalik uurida lahinguteateid ning rakendada neist saadud õppetunde oma tehases. Iga verevalamine oli just nagu katsepolügoon. Peale selle andis enamik neist võimaluse soodsaks reklaamiks. Pärast seda kui kaks tema klienti olid 1877.–1878. aasta Vene–Türgi sõjas sarved vastamisi seadnud, hankis ta m õ l e m a l t poolelt tunnustuskirjad, mille koopiad ta järgmisel aastal saatis Longsdoni vahendusel kõigile Inglise Alamkoja liikmetele. Selle tagajärjel esitati Inglise Parlamendile küsimus, miks oli tal vaja truuks jääda Armstrongile, kui Kruppi kauba tapavõime oli suurem ja hind masstootmise tõttu odavam.

Kruppi mitmesuguste toodete hulka kuulusid nüüd monteeritavad raskesuurtükid, mäestikupatareid, rannakaitsekahurid ja suured haubitsad, kusjuures kõigi nende varustamiseks oli rajatud uus treimistsehh, mis oli päevas suuteline välja laskma 1000 mürsku. 1880-ndate aastate keskpaiku oli firma teenistuses 20 000 krupplast, kellest paljusid Alfred ei olnud kunagi näinud. Firmal olid laevad Hollandis, maagikaevandused Hispaanias ja agendid kõigis suurtes pealinnades ning temast oli saanud rahvusvaheline institutsioon. Kui mitte muul põhjusel, siis vähemalt reklaami huvides oli Alfred otsustanud jääda maailma suurimate terasvalandite tootjaks. Philadelphia 1876. aasta juubelinäitusel demonstreeris ta ühe Saksa sõjalaeva jaoks valatud hiigelvõlli ja seitset suurtükki, nende hulgas 60-tonnist leviaatanit, mis oli suuteline oma 35,5-sentimeetrise läbimõõduga suudmest välja paiskama pooletonniseid mürske. Ajast, mil ta oli Londonis välja pannud oma väikese kuuenaelase, mille toruõõne läbimõõt oli 6,5 sentimeetrit, oli möödunud täpselt veerand sajandit; see näitab, kui kiiresti toimus Ruhris tööstusrevolutsioon.

Philadelphia leviaatan – „Kruppi tapamasin", nagu ameerika ajalehed seda nimetasid – ei leidnud Ameerika Ühendriikides ostjat. Järgides tava, mis oli varem nii mõjuvaks osutunud, kinkis Alfred selle Türgi sultanile. Samuti nagu tema Londoni suurtüki saatmine Potsdamisse oli aidanud Preisi kotka küünte vahelt välja kiskuda esimesi taalreid, andis nüüd galasuurtükkide ja mänguasjade kinkimine meeldivat lõikust: väike raudteemudel, mille ta oli saatnud Li Hongzhangile, tõi enesega kaasa terasetellimused Hiina esimese raudteevõrgu jaoks ja need võimaldasid *Gusstahlfabrik*'il endist viisi toota päevas 500 keevisliiteta ratast ja telge, 450 vedru ja 1800 rööbast, ehkki Ameerika nõudmiste kasv oli lakanud. Kuid Kruppi kasuks töötas nüüd palju rohkem kui ainult tema enese leidlikkus. Ta sai oma käsutusse üha suuremal määral Saksa valitsuse ressursse. Kruppi triumfi oli hakatud pidama suletutiks *Reich*'i *Pickelhaube*'l, tema lüüasaamist hoobiks teutooni verele. Pealegi olid minevikku läinud päevad, mil preisi uhkuse solvamisest oli mööda mindud ennasthaletseva õlakehitusega. Keiserliku Prantsusmaa purustamine oli võitjatele andnud uue, pahaendelise kõrkuse; need olid aastad, mil *Kaiser*'i sõdurid Elsass-Lotringis reageerisid eraisikute „häbematusele" kehalise karistuse rakendamisega ja mil isegi saksa daamid pidid kõnniteelt sõiduteele astuma, et mööduvatele ohvitseridele ruumi teha. Kruppi prestiiži samastati niisugustes militaristlikes tingimustes armee pühakspeetava auga ja see oli kõigutamatu.

Üks väike vahejuhtum Serbias omandas seetõttu ebaproportsionaalselt suure tähtsuse. Serbia oli Balkani riikidest kõige rahutum. Sisemaal oli ta atentaadi läbi kuninga kaotanud ja kääris ikka veel. Välismaal oli ta sõlminud tervenisti neli salalepingut – Montenegro, Rumeenia, Kreeka ja Austriaga – ning 1870-ndail aastail kuulutas ta kaks korda Türgile sõja. Saanud kõigis lahingutes lüüa, soovis Belgrad oma suurtükiväge täiustada. Pealinna lähedal korraldati võistluskatsed, millest võtsid osa Krupp, Armstrong ja üks Schneideri firmaga seotud prantsuse konstruktor. Inglased langesid kiiresti konkurentsist välja, kuid Alfredil ei vedanud. Pärast korduvat laskmist tekkisid tema suurtükkides tõrked. Esseni meeskonnal kulus kolmekümne mürsu tulistamiseks 1100–4000 jardi kaugusele kolmkümmend minutit, prantslased lõpetasid tulistamise kahekümne kolme minutiga. Taibates, et tema reputatsioon on kaalul, tegi Alfred kähku telegraafi teel korralduse alandada pakkumishinda poole võrra. Kuid oli juba liiga hilja. Tellimus oli läinud Pariisi.

Vastukajad tulid viivitamatult. „Norddeutsche Allgemeine Zeitungis", Bismarcki häälekandjas, hakkas ilmuma seeria süngeid lugusid Prantsuse suurtükkide varjatud defektidest. Vahepeal leidis Krupp võimaluse kahju tasategemiseks. Rumeenia kuningas Carol I pidi Berliini külaskäigule tulema. Nagu serblased, nii ei olnud ka rumeenlased oma suurtükkidega rahul; Vene–Türgi sõjast Vene poolel osa võttes olid nad Plevna piiramisel suurtesse raskustesse sattunud. Fritz Krupp viibis *Reich*'i pealinnas ja isa tegi talle ülesandeks Caroliga kokku saada. „Mul oleks hea meel, kui audients kulgeks sulle soodsalt," kirjutas Alfred. „. . . Kasulik oleks pinda ette valmistada – mitte suurtükkide osas, mida me saame alati müüa ja mida K õ i g e k õ r g e m B e r l i i n i s n i i k u i n i i s o o v i t a b, aga kui sul avaneb võimalus, siis räägi talle meie edusammudest soomusplaatide tootmise alal." (*Autori sõrendus.*) Lisaks Wilhelmile kiitsid ka Bismarck ja Kruppi imetlejad kindralstaabis Saksamaa relvameistri tööd entusiastlikult ning tulemuseks oli tohutu suurtükitellimus Bukaresti kindluse jaoks.

Vahetevahel pääsesid kuuldused niisugustest mahhinatsioonidest Alfredi suureks pahameeleks ajakirjanduse veergudele. 17. jaanuaril 1883 kirjutas ta Jenckele: „Minu arvates tunneb keiser mind küllalt hästi, et mitte pöörata tähelepanu vihjetele – kui keegi peaks neid tegema –, nagu laskuksime me suurtükitellimuste hankimiseks intriigidesse, mis toovad kahju riigi prestiižile. Meie esmane eesmärk on keisri ja riigi teenimine, progressi kõikide esimeste viljade pakkumine kodumaale."

See oli tüüpiline kruppilik põiklemine. Võimalik, et Rumeenia suurtükiväe tugevdamine ei toonud „kahju riigi prestiižile". Sellega seotud mahhinatsioonid ja manipulatsioonid olid aga üsna reaalsed. Samal aastal saatis Saksamaa sõjaväemissiooni Konstantinoopolisse. Missiooni juhile, neljakümneaastasele kindralile parun Kolmar von der Goltzile oli tehtud spetsiaalne korraldus „veenda türklasi ostma suurtükke Kruppi firmalt". Alfred ise suhtus Saksa diplomaatidesse Türgis nagu oma müügiagentidesse. Ei ole andmeid, et saatkond oleks tema huvides midagi vaevunud tegema, kuid Goltz vaevus ja saavutas hiilgavaid tulemusi. 1885. aasta juulis tasusid türklased esimese osamaksu 926 haubitsa, välisuurtüki ja rannakaitsekahuri eest. Kuni võlg sai tasutud, tuli kõik laekuvad summad Konstantinoopoli tollimajast otse Essenisse saata. Jälle kaitsesid Kruppi suurtükid Dardanelle Kruppi vana ustava kliendi, Vene tsaari vastu.

On võimatu kindlaks teha, kui suur oli tolle aja relvakaubanduses altkäemaksu osatähtsus. Pole kahtlust, et raha käis käest kätte. Kingitused ei piirdunud õlimaalide, raudteenudelite ja galasuurtükkidega. Mõnes riigis etendasid mahhinatsioonid arvatavasti otsustavat osa. Nii näib see olevat olnud Jaapanis, kus Krupp ja Schneider võistlesid mikaado soosingu pärast. Sakslased olid Tokios prantslastest tublisti halvemas seisundis; nende võõrustajad, kes olid türklastest ja venelastest kitsarinnalisemad, suhtusid Alfredi lähedastesse suhetesse Li Hongzhangiga kui vaenuavaldusse. Sellest oleks olnud võimalik üle saada, kuid nagu Konstantinoopol, nii vajas ka Tokio eurooplastest sõjalisi nõuandjaid. Siin tegutses Prantsuse sõjaline missioon ja selle juhile Louis Émile Bertinile tehti ülesandeks Jaapani uute sõjalaevade kavandamine. Suurtükikatsetused toimusid mikaado juuresolekul ja Kruppi mehed olid võidukad, kuid uued laevasuurtükid telliti siiski Schneiderilt. Teisest küljest lõhnas tugevasti ka see viis, kuidas Krupp hankis enesele kõikide Belgia Meuse'i-äärsete kindluste moderniseerimise lepingu. Siin võistles ta niihästi Schneideriga kui ka kohalike Liège'i töösturitega. Brüsseli ajalehed nimetasid Ruhri relvi vanamoelisteks ja võitjaks näis jäävat Liège, kuid siis avaldas Belgia kindralstaabi kapten E. Monthaye ebatavalise monograafia. Ta väitis – ja seda põhjendatult –, et Belgia oli omaenese relvatööstusrite ülalpidamiseks liiga väike riik. Seejärel süüdistas ta Prantsuse terast alaväärtuslikkuses ja lõpetas kiidulauluga Alfredile, mis sai olla ainult Essenist inspireeritud.

Serbia, Jaapan ja Belgia ei olnud tüüpilised; enamikus riikides ei jäänud Krupp rivaalidele alla ega vajanud ka kohalike liitlaste abi. Saksa ohvitseride autoriteet oli nii suur, et nende ühestainsast sõnast enamasti piisas. Itaalias sai Krupp Armstrongi üle ilma igasuguste riugasteta võidu lihtsalt sellepärast, et Sedani lahing oli toimunud Waterloo lahingust hiljem ja oli olnud mõjukam; Buenos Airesest taandusid inglased korratult, kui kolonelleitnant Sellström, saanud teada, et Argentiina kavatseb oma sõjalaevastiku ümber ehitada, avaldas ühes kohalikus ajakirjas artikli, mis käsitles *Kruppstahl*'i saavutusi Metzi ja Pariisi all. Kruppi klientide hulka kuulusid nüüd Šveits, Holland, Portugal, Rootsi, Taani, Itaalia, Venemaa, Belgia, Argentiina, Türgi, Brasiilia, Hiina, Egiptus, Austria ja kõik Balkani riigid peale Serbia. Üldse oli 1880. aasta lõpul üksteise vastu suunatud 24 576 Kruppi suurtükki, kui kaasa arvata *Reich*'i enda suurtükid, mida Alfred muidugi ei arvestanud.

*

Alfred neid ei arvestanud, kuid keisrit pani see asi mõtlema. 1871. aasta närvesööval mõõnaperioodil, kui Krupp taotles „Saksamaa relvastumise kiirendamist" ja Roon mängis pronkssuurtükkide juurde tagasipöördumise ideega, lasti uuel võimsal välisuurtükil kulisside taga oodata. Kuid see ei saanud igaveseks sinna jääda. Suurtüki kavandamiseks oli liiga palju raha kulutatud ja *Prokura* hoidis selle tootmiseks firma parimaid maake. Pealegi töötas see hästi. Oli kindel, et igal polügoonil jättis relv suurejoonelise mulje, ja seda teades loobus Alfred ootamast, kuni Berliini põikpäistele asjameestele mõistust pähe taoti. Selleks ajaks, kui Tegeli katsetused Wilhelmi ja Bismarcki Kruppi suhtes soodsalt meelestasid, olid kaks suurt klienti juba oma ostud teinud. Küllalt kerge oli *Allerhöchstesel-ber*'ile seletada, et Venemaa ei ähvardanud sel momendil *Reich*'i ja et rahu idas

oli niikuinii kantsleri poliitika juhtmõte. Rahu lõunas ei olnud aga hoopiski nii kindel. Uus impeerium oli üles ehitatud Austria kulul. Bismarcki eesmärk oli Habsburgide ja Hohenzollernite lepitamine. 1873. aastal saavutaski ta selle, veendes Franz Josephit suunduma oma valduste laiendamisel kagusse, Balkani poole, ning pannes aluse Saksamaa, Venemaa ja Austria Kolmekeisriliidule. Vahepeal olid Carl Meyer ja Wilhelm Gross müünud Viinile suure partii uusi relvi. Wilhelm I oli vaevalt jõudnud alla kirjutada uuele lepingule Esseniga, kui ta kuulis, et piiritagune potentsiaalne vaenlane pidi saama samasuguseid suurtükke. Tulemuseks oli Kruppi ja Hohenzollerni dünastiate vaheliste suhete kriis. Meyer telegrafeeris Alfredile, et see kiirestí kohale sõidaks, Alfred istus esimesse rongi ja järgmisel hommikul toimus Potsdamis kahe vana mehe kohtumine. See algas kui halvim audients Alfredi elus. Seni olid nende kokkusaamised ikka olnud sõbralikud; Wilhelm oli loomu poolest viisakas ja Krupp oli alati käitunud nii, nagu eeskujulik krupplane oleks tema arvates pidanud t e m a g a käituma.

Seekord oli õhkkond jäine. Kõigekõrgem ei naeratanud, ei pakkunud oma alamale istet ega alustanud tavalisel kombel tühjast-tähjast. Selle asemel tõmbas ta taskust brošüüri „*Geschichte der Gusstahlkanone*" („Terassuurtüki ajalugu"), mille Gross oli Alfredi juhtnööride järgi kirjutanud ja Meyer trükis avaldanud. Nagu keiser kuivalt märkis, oli see „piiratud huvi pakkuv tehniline teos". Õnnetuseks aga olid selle kõige innukamad lugejad välismaa sõjaväelased. Toodud üksikasjad olid nii spetsiifilised, et „*Geschichte*" oli hindamatu käsiraamat igale kindralile, kelle vastas seisis uute välisuurtükkidega relvastatud vaenlane. Krupp oli keeletu. Ta oli iseenda kehtestatud salastusreegleid rikkunud. Tema eesmärk oli olnud Preisi sõjaväelaste hulgast poolehoidjaid võita. Talle ei olnud pähegi tulnud, et brošüüri võiksid lugeda ka välisriikide sõjaväeatašeed Berliinis. Tema vastased Moltke staabist, kes olid hoolitsenud selle eest, et raamat satuks keisri kätte, olid aga õnneks üle pingutanud. Nad olid Wilhelmile öelnud, et Franz Josephi divisjonid varustatakse p a r e m a t e suurtükkidega. Alfred nägi pääseteed ja sööstis seda ära kasutama. Kähku ütles ta, et need suurtükid ei olnud hoopiski mitte paremad, vaid halvemad. Austria jaoks nagu Venemaa jaokski valmistati kohmakaid suurtükke. Kõigekõrgem muutus veidi leebemaks. Ta väljendas üllatust, esitas mõned küsimused ja sulas märgatavalt. Julgust saanud, surus Alfred peale – ja jäi võitjaks. Ta kasutas juhust, et keisrile õpetada relvatööstusse puutuvaid elutõdesid. Ta oli sunnitud „sõbralikele riikidele" (*befreundete Staaten*) relvi saatma, kui ta ei tahtnud, et „tehas, nii nagu ta praegu töötab, kaotaks oma alustoed". Ekspèrimendid relvadega, jätkas ta, olid ülimalt kulukad. *Reich*'i relvasepp pidi käigus hoidma suurt ettevõtet. Ilma globaalse turuta oleks ta pankrotti läinud, kui – jah, muidugi, võimalus oli olemas – kui keiser ise ei oleks hakanud tehast subsideerima.

Wilhelm tõmbus kähku tagasi. Tal ei olnud mingit kavatsust hakata võistlema paarikümne välismaa pealinna sõjaliste eelarvetega, millest senise süsteemi järgi raha Essenisse voolas. Hetkeks vilksatasid tema silme ees tulevaste sündmuste varjud. Teadnuks ta, kui kulukaks rahvusvaheline relvatööstus aja jooksul muutub, kui palju saksa verd ja varandust see nõuab ning kui kärbituks see kolmveerand sajandit hiljem muudab tema impeeriumi, siis võib-olla oleks ta juhust kasutanud ja Ruhri natsionaliseerinud. Kuid Alfredi väited näisid olevat ümber-

lükkamatud ja rahustatud keiser noogutas, kui tema rikkaim sepp kummardades lahkus.

Vähem kui kahe aasta pärast tõrjus Wilhelmi pahameelepuhangu unustusse sõjaoht – üks nõid purskelähedasi seisundeid, mis neljal Sarajevo-eelsel aastakümnel Euroopa diplomaatiat käärimas hoidsid. Prantsuse Saadikutekoda kiitis heaks tugeva armee loomist käsitleva seaduseelnõu. Üks Berliini ajaleht avaldas selle kohta provokatsioonilise artikli, mille pealkiri oli: „Kas sõda silmapiiril?" Pariisis, kus seda artiklit peeti Bismarcki inspireerituks, sattus valitsus paanikasse; välisminister pöördus toetuse saamiseks Inglismaa ja Venemaa poole, tsaar Aleksander saabus isiklikult Berliini ning toimusid tõsised nõupidamised. Pahaendelised pilved hajusid. Aleksandri kantseleiülem telegrafeeris murelikesse pealinnadesse: „Rahu on nüüd tagatud." Vahepeal oli ka keiser Bad Emsist telegrammi saatnud ja Kruppilt kaks tuhat 8,8-sentimeetrist (3,5-tollist) suurtükki tellinud. Juubeldav Alfred vastas kiiresti, et tänu „kuninga kõrgeaulisele ja rõõmustavale huvile . . . on Preisimaa nüüd kõige paremini relvastatud riik".

Alfredi suhted Wilhelmiga olid paranenud ja see oli tema õnn, sest tal oli ees veel kaks kokkupõrget Preisi sõjaväelise kildkonnaga. Kõigepealt tuli tal uuesti tegemist teha armee vanameelsete ohvitseridega. Tema kõige mõjukam mundris liitlane Constantin von Voigts-Rhetz oli erru läinud ja sõjaministeeriumi üldosakonna juhtimise oma nooremale vennale Julius von Voigts-Rhetzile üle andnud. Nagu temagi kaasohvitserid, nii tunnustas ka Julius keisri korraldust, et *Reich*'i relvameistril tuleb lubada „sõbralikele riikidele" suurtükke müüa. Kuid mida rohkem nad asja üle järele mõtlesid, seda tugevamaks kasvas nende veendumus, et Kruppi argumentatsioon oli puudulik. Lichterfelde sõjaväeakadeemia, ohvitserkonna lastetoa kasvandikele tundus loogiline, et mõõk pidi lõikama mõlema teraga. Kui Krupp võis välismaale müüa, miks ei võinud nemad siis välismaalt osta?

Nõnda äratati vana paharet taas ellu. Alfred sai sellest kardetavast mõttekäigust kuulda kaheksa kuud pärast vahepealset sõjaohtu. Ta jõudis silmapilk otsusele, et see hävitab ta. Tema usk oma kaubasse oli piiritu, kuid kogemused olid teda õpetanud, et Lichterfelde vilistlastele ei tähendanud kvaliteet kuigi palju. 11. jaanuaril 1876 kirjutas ta Juliusele pika kirja, milles andis ajaloolise ülevaate oma tülidest ohvitseridega ja palus noormeest, et see järgiks oma venna eeskuju.

Juliust see ei veennud. Ta tellis Kruppilt üheksa viimistlemata 15-sentimeetrist suurtükki – ja saatis samasuguse tellimuse ka Armstrongile ning Schneiderile. Alfred kordas oma ähvardust, et ta müüb tehase või võtab tsaari sõnast ja viib tehase üle Venemaale. Siis otsustas ta vahetult Wilhelmi poole pöörduda. 16. märtsil saatis ta keisrile koopia *Denkschrift*'ist (märgukirjast), mille ta oli tulemusteta esitanud Juliusele. 29. märtsil võttis keiser Alfredi kella 12.30 ja 13.00 vahel vastu. Keegi dr. Pieper keisri kaaskonnast märkis nende jutuajamise üles. Märkmed on säilinud, ja et need tähistavad Saksa valitsuse lõplikku kapitulatsiooni, mille tagajärgi oli tunda isegi veel üheksakümmend aastat hiljem Bonnis, siis väärivad need täielikku äratoomist. Pieper alustas keisri meeleolu kirjeldamisest: „Üldmulje. T. M. oli väga lahke ja osavõtlik ning hajutas sellega otsekohe igasuguse mure, mida oli tuntud. Kokkuvõttes näis T. M. nõustuvat härra Kruppi märgukirjas esitatud seisukohtadega." Ja siis:

TEMA MAJESTEET: Ma lugesin teie märgukirja; et te volitasite mind seda ametlikus korras ära kasutama, siis tegin sellele mõned märkused ja saatsin selle Albedyllile *.

HÄRRA KRUPP: Seda tehes täitis Teie Majesteet minu tungiva soovi; lootuses, et midagi niisugust võiks olla juhtunud, tõin Teie Majesteedi jaoks kaasa märgukirja teise koopia. Ma ei soovi midagi peale õigluse ja erapooletuse, aga ma pean lõpuni võitlema, ükskõik kui palju see mulle maksma läheb, isegi kui see maksab mu pea.

T. M. *süvenes mõningatesse märgukirja punktidesse ja lausus aeg-ajalt:* „Ma ise olen ka seda öelnud."

HÄRRA KRUPP: Major Trautmann ** küsis kindral von Voigts-Rhetzilt hiljuti otsekoheselt: „Mis neil õigupoolest tehase vastu on?" Selge vastuse andmise asemel ähvardas v. V.-R., et võib tulla aeg, kus tehasel keelatakse eksport. Teie Majesteet, riigi huvidele vastavad kahtlemata kõige paremini tehase ja riigi vahelised sõbralikud suhted. Ma olen astunud samme selle tagamiseks, et tehas jääks ka tulevikus minu perekonna kätte; ma olen ostnud kaevandusi üheksakümne üheksaks aastaks, lootes, et vähemalt selle ajavahemiku vältel olukord ei muutu. Aga kui on tegemist niisuguste vaadetega ja need on mehel, kellest arvatakse saavat meie järgmine sõjaminister *(see hämmastas T. M-i suuresti)*, siis kuidas saan ma seda loota?

Ma ei tea, et ma oleksin kindral von Voigts-Rhetzi millegagi solvanud; kõigist meestest just temalt oleksin ma oodanud sõbralike tunnete pärimist vennalt. Tehas on praegu liiga nõrk, et taluda surveabinõude rakendamist; see, mida ta vajab, on abi.

(T. M-ile esitati väljavõtted aruannetest; ta jättis need enesele.)

Ma ei taha lahkuda, rääkimata sõjaministrist. Mida rohkem ma temast kuulen, seda rohkem jõuan veendumusele, et ta on äärmiselt õiglane mees. Kui on tegemist mingi ebaõiglusega, siis ei saa see järelikult olla tema süü. Tal ei ole võimalik iga üksikasjaga tuttav olla. Viga on väikestes meestes, kohataotlejates, kes esitavad talle asjaolusid ebatäpselt.

T. M. *nõustus täielikult selle seisukohaga.*

HÄRRA KRUPP: Küsimus tuleb nüüd ühel või teisel viisil ära otsustada. Ma jään määramatuks ajaks Berliini. Soovi korral olen valmis Teie Majesteedile igal ajal lisainformatsiooni andma.

(Härra Krupp küsis, kas ta võiks keisrinnat külastada. T. M. ütles, et keisrinna on tõenäoliselt just väljasõidule minemas, kuid et varsti on Kruppil niikuinii võimalik temaga dineel kohtuda.)

T. M.: Kas te saate aru, et pistate pea herilasepessa?

HÄRRA KRUPP: Jah, ma tean, aga asi tuleb selgeks teha. Ebakindlusele peab lõpp tulema; olgu tagajärjed missugused tahes.

Mul oli selle reisi üle hea meel, sest mul oli rõõm Teie Majesteedile lõpuks üle anda suurtükid, mis juba nii kaua valmis olid. Seda rohkem on mul kahju, et ühtlasi olin sunnitud Teie Majesteeti nende ebameeldivate asjadega tülitama.

---

* Kindral Emil von Albedyll, kes sai 1872. aastal von Rooni asemel sõjaministriks ja Preisi Militaarkabineti ülemaks ning kes täitis neid ülesandeid Alfred Kruppi surmale järgnenud aastani.

** Eruohvitser Carl Meyeri teenistuses.

T. M.: Palun, palun – see on teist väga kena, et te mulle nendest asjadest teatasite.

Pieperit hämmastas asjaolu, et „härra Krupp nõudis kogu aeg „valgust, selgust ja tõde"". Palju hämmastavam on see, et keisri alam rääkis peaaegu pidevalt, pakkus ennast keisrinnat külastama, taotles viivitamatut lahendust – ja sai vastuseks „palun, palun". Kui nii oleks käitunud mõni sotsiaaldemokraat, siis oleks ta ennast leidnud vangikongist; paljusid mehi oli vangi pandud märksa väiksemate asjade pärast. Alfred ütles keisrile, mis tal teha tuleb, ja keiser tegi seda. Pea pistmisest herilasepessa oli asi kaugel; selle asemel kuulis Alfred rõõmuga, et Armstrongile ja Schneiderile saadetud tellimused olid tagasi võetud.

Üle oli veel jäänud ainult katselaskmine, kui ootamatust suunast ilmusid ootamatud raskused. Saksa maavägi oli Kruppilt lüüa saanud. Mereväe arvas ta endal juba taskus olevat. Ent vaevalt oli ta maaväelastelt alistumist tähistava mõõga vastu võtnud, kui tema vastu tõstsid mässu mereväelased. Ta oli ennast kõikvõimalike juhtumite vastu kindlustatuks pidanud; tema firma võis välismaa sõjaministeeriumidega vabalt äri ajada, samal ajal kui *Reich*'i kindralid ja admiralid tohtisid osta ainult tema tooteid. Kuid üks võimalus oli tal kahe silma vahele jäänud. Mis siis, kui kaup, mida ta müüs, osutus väärtusetuks? Nõudliku Grossi käe all ei saanud see võimalik olla. Kuid see juhtus siiski. Keisri sõjalaevad olid parajasti Põhjamerel manöövritel, kui – põmm! pauhh! – suurtükitornid mattusid suitsupilvedesse ning tekkidele jäid lamama surnud ja surevad meremehed. Kielist saabus paaniline telegramm: Kruppi terasest suurtükitorud olid lõhkenud. Tulivihane *Reichsmarineamt* keeldus ühtegi Esseni suurtükki vastu võtmast, kui saadetisel ei ole kaasas garantiid.

Valitud tehnikud, kes Essenist Kieli saadeti, saabusid tagasi pikkade nägudega. Ei saanud olla mingit kahtlust: suurtükid olid olnud defektsed. Kahurikuningas tundis end troonil ebamugavalt. Ta kritseldas tehasesse ülespanekuks rangeid manifeste, mis nõudsid maagi, toorterase ja valmistoodete põhjalikumat kontrollimist. Alandatud *Prokura* keelitas teda garantiidega soostuma. Teadmine, et firma käed olid määritud saksa verega, oli juba iseenesest küllalt rusuv. Oma töö kvaliteedi garanteerimisest loobumine oleks niisugustes tingimustes olnud erakordne ülbus. Kuid Alfred oli erakordselt ülbe mees. Ta ütles, et admiraliteedi nõudmistele järeleandmine oli *ausgeschlossen*. See oleks olnud „tehase hukatus". Kui ta oleks siin järele andnud, siis oleks iga väike Lõuna-Ameerika diktaator ja Aasia sõjapealik hakanud samasuguseid tagatisi nõudma. See oleks olnud talumatu. Alfred ütles ei.

Ja ta surus oma otsuse läbi. Berliin tegi sõjalaevastikule korralduse verised dekid puhtaks pesta, suurtükkide juurde uued mehed värvata ja kogu vahejuhtum unustada. Kruppi võimas tahe oli saavutanud lõpliku võidu; pool sajandit võitlust Preisi ametnikkonna vastu oli kõhetust poisikesest, kelle ees kõik uksed olid kinni, teinud vägeva Kahurikuninga, kes võis esitada kõige jultunumaid ultimaatumeid. Ta ise aga ei näinud oma võitu *Reichsmarineamt*'i üle hoopiski mitte sellises valguses. Juba üksnes asjaolu, et talle oli üldse söandatud niisugust nõudmist esitada, oli tema arvates ülimalt solvav ja ta kirjutas oma pojale, kes parajasti viibis Peterburis, et nad pidid saavutama olukorra, kus niisugused solvangud ei saaks enam korduda.

*

Nagu enamikul XIX sajandi tööstusmagnaatidel, nii oli ka Alfredil instinktiivne reklaamisoon. Nüüd hakkas ta otsima reklaami tegemiseks sobivat kohta, mida kaugelaskesuurtükkide tootjal ei olnud kerge leida. Oma kauba demonstreerimiseks välismaa klientidele ei saanud ta kasutada Tegeli polügooni – selleks ei andnud sõjaministeerium nõusolekut – ja pealegi oli see polügoon tema uute suurtükkide jaoks liiga väike. Kuus nädalat pärast prantslaste kapituleerumist oli ta ühes Moltkele saadetud kirjas rääkinud oma isiklikust kahe miili pikkusest katseväljast. 1874. aastal oli ta Dülmenis, Essenist 43 miili kaugusel omandanud veelgi pikema polügooni, kuid selle 6561 jardi olid jäänud ebapiisavaks juba enne, kui krupplased olid seal lõpetanud puude langetamise. See, mida Alfred tõeliselt vajas, oli kümne ja poole miili pikkune lage maa-ala, mille lõpus oli võimalike ülelaskude puhuks neli ja pool miili elaniketa metsa. Tihedasti asustatud Reinimaal niisuguseid kohti ei leidunud. Ja et nad pidid olema suhteliselt tasased, siis oli neid kogu Saksamaal üsna vähe. Mööda maad ringi ratsutades leidis Alfred sobiva maa-ala Meppenist, mis asus Hannoveri provintsis Osnabrücki lähedal. Oli ainult üks probleem. Maa-ala kuulus saja kahekümnele eri talupojale. Läbirääkimised võivad kesta igavesti, mõtles Alfred süngelt. Siis aga leidis ta lahenduse. Kõikidest tema asevalitsejatest oli ainult Wilhelm Gross temaga võrdsel määral veendunud suure polügooni pakilises vajalikkuses. Grossi ajendas sellele Kruppi uus 35,5-sentimeetrine pommitussuurtükk. Armstrong oli konstrueerinud samasuguse relva ning hollandlased, šveitslased ja norralased olid selle vastu huvi ilmutanud. Nagu Kruppil, nii ei olnud aga ka inglastel maatükki, millel oleks olnud võimalik peaaegu 14-tollise läbimõõduga torust välja tulistada lõhkeainega täidetud tuhandenaelaseid mürske, ja ostjad ei tahtnud osta, enne kui nad olid uut suurtükki tegevuses näinud.

Hangi Meppen, ütles Alfred Grossile, ja mina hangin tellimused. Gross saavutas oma eesmärgi, teeseldes veidrikku, kes soovis üksindust ja oli nõus selle eest maksma; lõppkokkuvõttes kirjutas ta alla saja kahekümnele pika tähtajaga rendilepingule. Siis saabus Alfred krupplaste brigaadidega. Kolme miili laiune maa-ala ümbritseti tugeva traataiaga. Võõrastele hoiatuseks seati üles sildid: *„ACHTUNG! GEFAHRENPUNKT!" Gefahrenpunkt*'i (ohtlikku kohta) läbis kolm suurt maanteed. Kõigi maanteede ja polügooni piiride lõikumispunktidesse ehitati valvetornid, mis väga sarnanesid seitsekümmend aastat hiljem Kruppi koonduslaagreid ümbritsenud tornidega. Katselaskmiste ajaks peatasid mundreid kandvad Kruppi valvurid (täiesti ebaseaduslikult) maanteedel liikluse. Polügoonil olid tehnikute ja suursuguste külaliste majutamiseks hästisisustatud mürsukindlad punkrid, kus vaatepiludest väljapiiluvatele potentsiaalsetele klientidele oli võimalik pakkuda šampanjat. Meppen ei rahuldanud mitte üksnes kõiki Kruppi vajadusi, vaid oli parem kõikide maailma riikide, sealhulgas paljutähendavalt ka Saksa *Reich*'i suurtükipolügoonidest. Alfred tundis suurt rõõmu, kui Preisi Suurtükiväe Katsetuskomisjoni ohvitserid tulid tema juurde, *Pickelhaube*'d kaenlas, ja palusid luba Meppeni polügooni kasutamiseks. Alfred vastas, et nad võivad temalt polügooni rentida, kui see mõneks ajaks peaks vabaks jääma.

Ta ei tahtnud, et niisugune aeg tuleks. Nüüd, kus tema käsutuses oli omaenese võrratu katseväli, oli kiiresti vaja seda proovida. Tema esimene mõte oli Armstrong duellile kutsuda. Paneme Inglise ja Saksa koljatid kõrvuti seisma ja

paugutama, ütles ta Grossile lõbusalt; kliendid kutsume pealt vaatama ja mitme miljoni margaseid tšekke kirjutama. Grossi valdas õudus. Kas ta oli kõiki neid talupoegi ilmaasjata petnud? Asja tuum oli ju selles, et Kruppil pidi olema midagi, mis Armstrongil puudus. Kui inglased kutsuti Kruppi polügoonile, siis toimus võistlus võrdsetes tingimustes. Pealegi oli alati olemas võimalus, et vastane võis võita; mereväega sõlmitud lepingute tõttu olid raskesuurtükid Armstrongi eriala. Selgus aga, et inglased ei olnud võistlusest üldse huvitatud. Longsdoni kaudu saadetud kutsele vastasid nad jahedalt viisaka äraütlemisega. Ilmselt kahtlustasid nad lõksu. Uusi, salajasi täiustusi teinud suurtükitöösturile võis Kruppi *Gefahrenpunkt* saatuslikult ohtlikuks osutuda. Pettunud Alfred laskis omaenese lõbuks mõned paugud teha – 14-tollise suurtüki laskekauguseks osutus 10 000 jardi – ja hakkas siis mõtlema, kuidas oma uut mänguasja ära kasutada.

Tulemuseks oli tema „rahvaste kanonaad" (*Völkerschiessen*), 1870-ndate aastate lõpu sõjaline sensatsioon. Tegelikult oli kanonaade kaks. Esimene neist toimus 1878. aastal ja sellest võttis osa kakskümmend seitse suurtükiväeohvitseri kaheteistkümnest välisriigist. Alfredi plaanid olid suured. Kõik välismaa ohvitserid pidi kõigepealt viidama tehasesse, kus pidi toimuma „suur näitus"; pärast einet *Gartenhaus*'is pidid nad end värskendama Kruppi võõrastemajas, ja siis – *nach Meppen!* Suur päev koitis kargena ja selgena, kuid Alfred ei olnud suuteline oma külalistele teed näitama. Ta lamas salapärasest haigushoost haaratuna voodis ja võõrustaja ülesanded võttis enda peale tema poeg. Alfredi mure osutus asjatuks. *Völkerschiessen*'i menu oli tohutu. Müristevate laskude vaheaegadel oli varjendites kuulda tellimisplokkide lehtede pööramist ja lahkuvate külaliste entusiasm oli nii suur, et järgmisel aastal, kui Krupp saatis laiali uue paki kutseid, tõid need kaheksateistkümnest riigist kohale kaheksakümmend üks eksperti. Tulijaid oleks võinud olla rohkemgi, kuid Alfred oli türklased kutsumata jätnud – vastasel korral poleks tsaari ohvitserid tulnud ja Peterburi oli suurem klient kui Konstantinoopol – ning lugupidamisest Berliini vastu ei olnud ta ka prantslasi kutsunud.

See oli aga tema ainus vastutulek *Kriegsakademie*' kasvandikele. Albedylli delegatsiooni liikmed nägid oma ebameeldivaks üllatuseks, et Inglise ohvitsere oli kohale tulnud nendest rohkem (Alfred ei kaotanud kunagi Inglismaa relvasepaks saamise lootust), ja nad panid ka jahmunult tähele, et ainus keel, mida Meppenis ei räägitud, oli saksa keel. Kruppi ametnikud vadistasid itaalia, inglise ja prantsuse keeles; preislastel tuli tummalt kõrval seista ja tõlget oodata. Kuid nad jäid siiski kohale. Igaühele, kes tundis suurtükkide vastu professionaalset huvi, oli 1879. aasta 5.–8. augusti kanonaadi külgetõmbejõud vastupandamatu. Kruppil oli uus demonstratsiooniobjekt: 44-sentimeetrine (17-tolline) monteeritud suurtükk, mis tulistas 2200-naelaseid mürske. Oma luksuslikest punkritest väljapiiluvad kosmopoliitilised külalised jälgisid pungis silmi, kuidas rohkem kui ühe tonni raskused mürsud kõrgele üles paiskusid ja kauguses lõhkesid. Maa vappus, ja et külalistele olid välja jagatud programmid, mis neile ette teatasid iga lasu sihtmärgi, siis said nad otsustada relva täpsuse üle. Kruppi sihturid täitsid oma ülesande laitmatult. Itaallased, kes seni olid raskesuurtükke ostnud Armstrongilt, puistasid oma saatja küsimustega üle. Too vastas neile ladusas itaalia keeles, põimides oma jutusse meelitavaid vihjeid uute Rooma leegionide mehisusele. Itaallased tellisid La Spezia kaitseks neli 17-tollist – ja said pärast kojujõudmist teada, et ükski

Šveitsi sild ei olnud nende kandmiseks küllalt tugev. Alfred saatis suurtükid vastutulelikult kohale mereteed mööda.

Völkerschiessen oli hiilgav reklaamiüritus, ja nagu Krupp oli Grossile lubanud, tasus see ennast rohkem kui piisavalt ära. Kuid Alfred oli siiski pettunud. Tema lemmikprojekt kukkus läbi. Rohkem kui kaks aastat oli tema kinnisideeks olnud relv, mida ta nimetas soomussuurtükiks (*Panzerkanone*). Seda käsitsevaid suurtükiväelasi kaitses paks terasplaat, kusjuures suurtüki toru ei ulatunud plaadist välja, vaid oli sellesse kinnitatud keraliigendiga. Esimest soomussuurtükki demonstreeris ta keisri 1877. aasta külaskäigu ajal. Kuid see leiutis oli liiga uudne. Wilhelm näis kahtlevat. Isegi Gross ja Fritz Krupp, kes olid kogu aeg skeptilised olnud, vaikisid diskreetselt. Ja keisrit saatvad ohvitserid suhtusid uude relva põlglikult. Nagu Alfred kibedustundega kirjutas, „raputas Moltke pead, sest ta pidas sihtimist võimatuks, [Julius] Voigts-Rhetz väitis, et ükski inimene ei ole paukude kohutava mürina tõttu suuteline soomuskambris viibima", ja nende staabid heitsid selle kõrvale kui „hullumeelsuse".

Võitlus statsionaarse tanki eest – sest seda *Panzerkanone* tegelikult oli – jäi Alfredi viimaseks suureks ristisõjaks. Sellel relval ei olnud algusest peale mingeid väljavaateid. Juba tema uudsusest piisas sõjaväelaste hukkamõistu tagamiseks, peale selle aga sõltus kõik suurel määral kaitsesoomuse tugevusest ja soomusplaatide tootmine oli metallurgiaalane probleem, mida Alfredil ei õnnestunud lahendada. 1873. aasta detsembris oli tema silmade ette kerkinud jämedatest sepistatud rauakangidest koosnev „kangsoomus" ja ta oli muretult märkinud: „Kavandamise ja tülika töö jätan ma ekspertide hooleks." See töö oli nende jaoks liiga tülikas. Nad proovisid ja andsid alla. Alfredi arvates seisnes nende viga selles, et nende soomus oli liiga õhuke: „Soomusmass tuleb teha nii paks, et ta ei paindu, ja nii pehme, et ta ei murdu." Tema enda tehnikud jagasid üldist arvamust, et Hermann Gruson valmistas oma tehases palju paremaid soomusplaate. Ehkki Kruppi mürsud olid 1868. aastal Tegelis Grusoni soomuselt tagasi põrganud, nimetas Alfred sõjalaevastikus kasutusele võetud Grusoni suurtükitorne mõnitavalt „raudpottideks" ja kaebas kroonprintsile, et teda oli kõrvale jäetud. *Panzerkanone*, ütles ta tulevasele keiser Friedrich III-le, on tuleviku suurtükk; sellega hakatakse „rannikuid, jõesuudmeid, kindlusi ja mäekitsusi rünnakute vastu kaitsma". Tema lõpplause oli ahnuse ja idealismi iseloomulik segu: „Ma tahan oma töölistele anda palju tööd – leiba – ja võiksin leida ruumi veel 3000 mehe jaoks; oma idee vastuvõtmist taotlen ma just sellepärast, mitte auahnusest või soovist kasu saada." Kuidas oli tal kasu saamata võimalik 3000 uut krupplast tööle võtta, seda ta ei öelnud.

Alfredi soomusplaadid olid tegelikult siiski palju tugevamad, kui tema kritiseerijad arvasid. Need ei olnud võrdväärsed Grusoni omadega, kuid olid küllalt head suurtükiväelastele vajaliku kaitse tagamiseks. Julius Voigts-Rhetzi vastuväide oli absurdne. Alfred teadis seda ja lootis, et Meppeni demonstratsioonid annavad talle õiguse. Oli üks võimalus küsimust lõplikult lahendada. Pommitatavas soomuskambris pidi viibima inimene. Alfredi poeg, tema firma juhid ja isegi Preisi kindralid olid hirmul. Alfred ise märkis kuivalt: „On soovitatud tulistamise ajaks sinna panna lambaid või kitsi. Kui need oleksid suutelised ka suurtükke laadima, siis ei oleks mul selle vastu mitte midagi."

Ta küsis, kas leidub vabatahtlikke. Ootamatult astus ette üks noor major Viini

Sõjateaduse Assotsiatsioonist. See major väljus küll soomuskambrist vigastamatuna, kuid ei tõestanud sellega midagi, sest suurtükkide meeskonnad olid Alfredi raevuks sihilikult mööda lasknud. Pealegi oli Austria ohvitser kambris viibides välja mõtnud uue argumendi *Panzerkanone* vastu. Moltke vastuväitele oli Alfred reageerinud sellega, et oli soomuse varustanud piluga, mida oli võimalik tule all oleku ajaks luugiga sulgeda ja hiljem sihtimiseks jälle avada. Major krahv von Geldern väitis, et „tema arvates ootab vaenlane tulistamisega nii kaua, kuni luuk avatakse".

Pöörases vihas rabas Alfred kõiki plaaniga, mis pidi tema vastaste suud sulgema. Esialgu jäidki nad tõepoolest keeletuks. Ja kui Alfred oleks oma plaani ellu viinud, siis oleks ta ka ise igaveseks ajaks vait jäänud. Tema ettepanek oli, et ta läheb ise oma soomuse taha ja istub seal sel ajal, kui järjest suurema kaliibriga kahurid teda tulistavad, teeb üksikasjalikke märkmeid, mis jäävad temast järele, ning vaatab aeg-ajalt luugist välja, andmaks sihturitele võimalust talle pihta saada. *Wunderbar!* Kruppi pommitatakse! Kanonaadi metsiku *crescendo* saatel sureb ta kangelassurma! Kaheksakümne ühe ohvitseri silma all! Kaasa arvatud kõik nood inglased!

Prokura veenis teda avalikust enesetapust loobuma. Kuid pommitada laskis ta ennast siiski. Habeme tuules lehvides marssis ta üle polügooni ja kadus *Panzerkanone* sisemusse. Mitu minutit lõhkesid tema ümber mürsud; siis anti signaal tule lõpetamiseks ja ta väljus, näol kummaline, põrutatud ilme.

Neljapäeval, „rahvaste kanonaadi" viimasel päeval, suleti soomuskambrisse rühm hirmunud krupplasi. Kui nad sealt pärast ägedat pommitamist välja komberdasid, olid nad ajutiselt kurdid, kuid muidu terved. Alfred sirutas käe pliiatsi järele. Ent välismaa ohvitserid ainult vaatasid talle otsa. Nördinult kritseldas ta: „Ei ühtki tellimust!"

*

„Ma olen praegu veel vaevalt rohkem kui nahkkott, milles on mõned luud," kirjutas Alfred kesköö Longsdonile, „kõik muu on gaas. Võib juhtuda, et ühel ilusal päeval saab gaas oma kerguse ja suure hulga tõttu vaeste luude üle võidu, ja kui nende raskus mind enam maa peal ei hoia, tõusen ma oma maapealses rõivastuses otse taevasse, kus minust tõenäoliselt saab esimene niisuguse väljarägemisega külaline maailma loomisest peale. Missugune võimalus vältida räpast ringteed läbi niiske haua ja kuuma puhastustule – ja missugune lohutus inimestele, kes viimasesse usuvad."

Bertha oli üks neist, kes uskus puhastustulesse ja kellele tema harvade koduviibimiste ajal Alfredi pühaduseteotused hakkasid üha rohkem närvidele käima. Hea vahekorra teesklemine muutus järjest raskemaks, ehkki nad suursuguste külaliste juuresolekul tulid sellega toime. Kuivõrd Alfred ja tema naine olid kolmkümmend aastat teineteisele võõrad olnud, oleks võib-olla ebatäpne öelda, et 1882. aasta kevadel „hülgas" Bertha Alfredi, kuid tol ajal igatahes lahkus ta alatiseks Villa Hügelist. Üldse oli ta üksnes tänu 19. sajandi seltskondlikele konventsioonidele nii kaua Alfredi katuse all formaalse eluaseme säilitanud. Nende iga kohtumine oli lõppenud tüliga. Nende arvamused läksid kõigis asjades lahku. Bertha suutis taluda Alfredi sõimu, tema märatsemist, tema öist ringiuitamist, tema fetišistlikku sõnnikuimetlemist, isegi tema sõjakat ateismi. See, mida Bertha ei suutnud välja kannatada, oli Alfredi omanikulik suhtumine nende pojasse. Ta nägi, et Alfred püüab Fritzu temalt ära võtta. Ja mis veelgi halvem – noormees ise näis selle üle meeleheitlikult õnnetu olevat. Fritz oli nüüd kahekümne seitsme aastane, tal oli võimalus õnnelikuks saada ja Bertha oli otsustanud hoolt kanda, et see võimalus kasutamata ei jääks. Fritz ise ei saanud enese eest kosta. Tal olid hakanud kujunema oma veidrused ja tol aprillikuul viibis ta parajasti Málaga mandlipuude all, kus ta kosutas end pärast ühte oma perioodilist haigushoogu. Seetõttu sõitis ema Rivierast kohale, jõudis õhtul Villa Hügelisse ja läks otse abikaasa juurde. Nagu ta Alfredile ütles, tahtis Fritz abielluda.

Vaevalt oleks tal olnud võimalik valida halvemat aega. Alfred oli just ühele *Prokura* liikmele kaotanud doominopartii. Ta ei osanud üldse kaotada ja sageli süüdistas ta võitjat pettuses. Nüüd pööras ta Berthale selja ning keeldus poja abielu teemal rääkimast. Bertha käis peale. Et ta soovis lõplikku vastust, müristas Alfred, siis pidi ta selle saama; vastus oli: „*Nein!*" Seekord pööras selja Bertha ja enne kui Alfred õieti arugi sai, sosistas üks teener talle kõrva, et *Frau Krupp* ei paki mitte üksnes oma riideid, vaid ka kõike muud, mis lossis talle kuulub. Alfred ruttas trepist üles. Tõepoolest, Bertha kamandas teenijatüdrukuid ja laskis kaste täita. Alfred hurjutas, Alfred meelitas, Alfred raevutses, Alfred ähvardas. Bertha ei öelnud midagi. Ta ei vaadanud isegi Alfredi poole. Kui viimane kast oli pakitud ja ära viidud, järgnes ta sellele. Ahastavalt karjus Alfred kõrgest kõledast kivitrepist alla: „Ära ole rumal! Bertha, mõtle järele, mida sa teed!" Need olid viimased sõnad, mis ta Berthale ütles. Hispaaniast naasnud Fritz kuulis stseeni kõigist üksikasjadest teenijatelt. Oma isalt ei saanud ta midagi teada. Krupp oli sõnaaher ja enesessetõmbunud. Omal viisil püüdis ta juhtunut heaks teha ja nõustus tusaselt poja abieluga, andes selgesti mõista, et tema arvates oli Fritz teinud kõige halvema valiku, mida üldse oli võimalik teha. Tema naist see tagasi ei toonud. Tigedalt andis ta käsu Bertha ruumidest kolikambrid teha ega maininud teda enam kunagi.

Neljast aastast, mis tal veel elada jäi, veetis ta suure osa lamades Villa Hügelis, pliiatsijupp kindlalt peos. Vahetevahel laskis ta ennast sõidutada Düsseldorfi, kus püüdis liigutaval kombel sõlmida sõprust kunstiinimestega, nende hulgas Ferenc Lisztiga, kelle eluaastad (1811–1886) langesid peaaegu täpselt ühte tema enese omadega. Vana *Kanonenkönig* oli väga üksildane mees. Tema kolmest õest-vennast olid Hermann ja Ida surnud ning Fritz, kes ei olnud kunagi unustanud pärandustüli, pidas temaga ühendust ainult firma vahendusel. Ainus kaasaegne, keda ta usaldas, oli Longsdon, kuid too viibis teisel pool kanalit. Oma lossi hämaras küünlavalguses („Te teate, et ma olen öölind") kirjutas Alfred Longsdonile pikki igavaid kirju ja kutsus teda „siia künkale". Longsdon ei tulnud. Ta ei osanud sõnagi saksa keelt ja pidas preislasi lurjusteks.

Essenis jätkasid 20 000 krupplast tööd Alfredi sulatusahjude juures. Künkalt vaadatuna nägi linn välja nagu üksainus tohutu, kiiresti voogavasse halli hämusse mähkunud, peaaegu miljoni ruutjardi suurune tehaselööv. Sotsiaaldemokraadid tegutsesid, kuid ei teinud suurt tüli. Äri läks hästi, pankuritele maksti võlga. Vahetevahel laskis Alfred mõne oma ohjeldamatu kogupaugu: töölistel tuli keelata elamurajoonides maa harimine („Muidu mehed töötavad kodus ja puhkavad tehases"), kitsede pidamine („Kitsed on Kreekamaa paljaks söönud") ja oma maja-

dele juurdeehituste tegemine („Ma olen mitmel korral näinud väikesi võrelehtlaid . . . ja leian, et enamik neist on väga ihetud"). Firma juhtkonda süüdistas ta mitte küllalt tõsises suhtumises ainuomanikusse. Kõik aruanded olid „liiga lühikesed". Ehkki Alfredi varandust hinnati nüüd kaheksale miljonile margale, pidid bilansiaruandes kajastuma ka väikesed summad. Ta tuletas juhtkonnale meelde, et Kruppi edu alus oli olnud kirg üksikasjade vastu. Niisiis: miks oli jäetud arvesse võtmata vana *Stammhaus*'i väärtus – 750 marka?

Ent need kõik olid ainult kõrvalepõiked. Tema raugaea põhitegevus oli lõputu ünge mõtisklemine inimeste tapmise uute viiside üle. Ta oli teinud silmapaistvat karjääri rahumeelset toodangut valmistava töösturina, ja kui ta oleks oma kaubamärgi vaimule truuks jäänud, siis mäletaks ajalugu teda ja tema järeltulijaid hoopis teistsuguses valguses. Oma lossi üksinduses unustas ta aga teljed, vedrud, rööpad ja keevisõmbluseta vagunirattad ning pidas aru kogu Euroopat haarava sõja võimalikkuse üle. „See oleks kurb asi," kirjutas ta Longsdonile 13. aprillil 1885; ent tema arvates oleks olnud veelgi kurvem, kui Inglismaal ja Saksamaal (kellest ta arvas saavat liitlased) oleksid puudunud head relvad. Pärast ühe Kruppi mäestikusuurtüki äpardunud katsetamist Itaalias pööras ta pilgu merele. Ta jõudis otsusele, et see, mida Saksamaa vajas, oli esmaklassiline sõjalaevastik ja tema oli just õige mees selle kavandamiseks. Mõned tema ettepanekud olid selgeltnägelikud. Ta propageeris suitsukatte tekitamist „vaenlase segadusseviimiseks ühest kohast teise liikuval alusel" ja tema suurtükipaat ennetas peaaegu kuuekümne aasta võrra torpeedokaatrit. Alfredi raskused seisnesid selles, et tal oli palju fantaasiat, kuid vähe tehnilist taipu. Ta kavatses iga suurtükipaadi relvastada ühe oma suurima kahuriga. Insenerid informeerisid teda, et tehniliste andmete järgi pidi paat niisugusel juhul tagasilöögi tõttu ümber minema. Väga hea, ägestus Alfred, sel juhul ehitan ma suurtüki, mis laseb ü h e a e g s e l t kahele poole, nii et ühe lasu tagasilöök neelab teise oma.

Ta ei tahtnud loobuda plaanide haudumisest, ehkki teda ravivad arstid keelitasid, et ta pliiatsi käest paneks; kannatanud kogu elu kujutletavate haiguste all, oli ta nüüd ilmselt hääbumas. 1884. aasta sügisel valmistus Düsseldorf Bismarcki vastu võtma. Kantsler tahtis Essenis peatuda, kuid Krupp tunnistas, et ta „ei ole suuteline vürstile raudteejaama vastu minema, teda tehaseni saatma ja isegi mitte seal teda koos tema eskordiga vastu võtma".

Ta mõtiskles hauataguse elu üle. Kas see oli olemas? Ta kahtles selles. Aga ta võis eksida. Kui nii, siis oli ta valmis oma äriraamatute revideerimiseks „issanda palge ees" (*vor seinem Herrgott*). Igatahes ei kavatsenud ta oma põhimõtetest loobuda ja „jumalalt paradiisis nurgakest välja kaubelda". See ei oleks olnud „mehelik" *(männlich)*. Ta eelistas lõpuni oma alasi juurde jääda, ja ehkki ta 1. märtsil 1887 märkis, et „mul on keelatud töötada", õigustas ta mittekuuletumist sellega, et „edu ei saa mulle teha midagi muud kui ainult head". Õnnetuseks lõikasid edu vilja nüüd teised. Neli nädalat hiljem sai ta teada, et ameerika elektriinsener Hiram Maxim oli leiutanud vändata kuulipilduja, mis kasutas laadimiseks, tulistamiseks ja tühjade padrunikestade väljaheitmiseks iseenese tagasilööki. „See on hämmastav," kirjutas Alfred 31. märtsil, „ja ma kadestan leidurit."

13. juulil 1887 vaatas arst oma kuivetu patsiendi ühes ülemise korruse koopataolises kiviseintega magamistoas läbi ja leidis tema seisundi muutusteta olevat. Fritz sõitis ära. Järgmisel päeval tabas oma teenijaskonnaga üksi lossis viibinud

seitsmekümne viie aastast Kahurikuningat südameatakk ja ta varises tumma kammerteenri Hans Ludgeri käte vahele. Äkiline kramp jäigastas ta keha, siis see lõdvestus ja tema elutust käest pudenes marmorpõrandale kahe tolli pikkune pliiatsijupp. Pariisis, kus oli parajasti Bastille' vallutamise aastapäev, tundsid prantslased suurt rõõmu. Sealses ajakirjanduses ilmusid õelatoonilised artiklid, milles väideti, et Krupp oli oma terasevalamismenetluse Bessemerilt varastanud, et viimastel eluaastatel olid kõik tema suurtükid „rikki läinud ja lõhkenud" ning et tema edu oli taganud ainuüksi firma tegelik kuulumine Bismarckile ja Preisi kuninglikule perekonnale. „Le Matin" kirjutas: „Prantsuse suurtükivägi on Saksa omast igas suhtes üle" ja seda luges nördinult Preisi kuningliku perekonna liige, kahekümne kaheksa aastane Friedrich Wilhelm Viktor Albert – Hohenzollern, kes hiljem läks ajalukku kui keiser Wilhelm II. Kuid Pariisi ajalehed moodustasid erandi. Enamik välismaa juhtkirju kõrvutas Kruppi kantsleri ja keisriga kui 1871. aasta võidu ühte peamist sepistajat ning seega ühte *Reich*'i rajajat.

Riike, kellel oli võimalik tema karjäärisse kriitiliselt suhtuda, leidus tegelikult üldse vähe: neljakümmend kuut riiki oli ta relvadega varustanud. Keegi teine üksikisik ei olnud rohkem rajanud teed suurtele tapatalgutele, mis olid määratud algama 1914. aastal, ja tema saavutuste tunnustamiseks olid tänulikud valitsused teda autasustanud neljakümne nelja sõjalise medali, ordeni ja ristiga.

Ta oli koostanud omaenese matuse üksikasjaliku kava ja Essen täitis tähttähelt kõiki tema juhtnööre. Kolm päeva seisis tema kirst pidulikult lossi peasaalis. Kolmandal õhtul kanti kõhn ja kondine surnukeha tehasesse, kuhu viiva pika, mustade lippudega ääristatud tee serval seisid kaksteist tuhat krupplast, käes kõrgele tõstetud suitsevad tõrvikud. Enne matust pandi laip veel lühikeseks ajaks välja väikeses majas, kust lahkunu pankrotistunud isa oli surnuaeda viidud. Restaureeritud *Stammhaus* nägi välja peaaegu samuti nagu tema isa matuse hommikul kuuskümmend aastat tagasi, mil ta oli siit väljunud kõhetu hirmunud poisikesena. Siin nägid leinajad teda viimast korda. Pärast seda viis suurtükivanker kirstu perekonna matusepaika lagunenud keskaegse linnamüüri äärsele kalmistule, kus Jencke oma ülistuskõnes ütles: „Ta oli tuline patrioot, kelle jaoks ükski ohver isamaale ei olnud liiga suur."

8

VEREPRINTS

Niisiis oleme nüüd jõudnud Friedrich Alfredini ehk Fritz Alfredini ehk Fritzuni – kõige edukama, kõige hämmeldavama, kõige veetlevama, kõige eemaletõukavama ja (kui tema tütrepoeg Alfried ainsa erandina välja arvata) kõige mõistatuslikuma Kruppini. Fritz oli alati suuremeelne, helde ja lahke. Tema eraldamine teda ümbritsenud tormipilvedest ei ole kerge ja reklaamiagentide kohmakad katsed tema kuju läikima lüüa raskendavad seda veelgi. Võib siiski öelda, et ta oli tõe-

poolest andunud oma *Wohlfahrtseinrichtung*'itele – institutsioonidele, mis pidid krupplaste eest kergendama. Ta murdis tõepoolest korstnaparunite ihnurliku traditsiooni ning temast sai Ruhri esimene (ja viimane) heldekäeline filantroop. Liberaalne tööstuspoliitika oli talle tõepoolest südamelähedane ja ta jälestas vägivalda, mille rahvusvaheline sümbol ta nagu pilkeks oli. Kord ütles ta Wilhelm II-le: „Mu varandus on mulle needus. Ilma selleta oleksin oma elu pühendanud kunstile, kirjandusele ja teadusele."

Ent siiski jääb faktiks, et tal oli erakordselt palju vaenlasi, kes ründasid teda tema eluajal ja rõõmustasid tema surma üle. Teda vihati nii sügavasti, et pärast tema matust pidi Kruppi politsei ööpäev läbi hauda valvama, tõrjumaks eemale mehi, kes tahtsid seda rüvetada. Osalt tulenes see vaen tema elu drastilisest lõpust. Osalt oli see ajamärk: ühelgi Kahurikuningal – erinevalt oma isast vihkas Fritz seda hüüdnime, kuid seda kasutati ikkagi – ei oleks *fin de siècle*'i tingimustes olnud võimalik halvast kuulsusest pääseda. Eelkõige aga oli see arukas ja tundlik introvert halastamatu vaenu oma isalt pärinud. Krupp *père* oli külvanud tuult, Krupp *fils* oli määratud lõikama tormi. Tal oleks olnud seda võimalik vältida ainult siis, kui ta oleks olnud tühine inimene, kuid seda ei olnud ta hoopiski mitte; oma eripärasel viisil oli ta võimekam kui Alfred.

Tema nooruspäevil oli see võimekus hästi maskeeritud. Nüansside suhtes tundlik terav pilk oleks võib-olla olnud suuteline keeruka fassaadi taga varjatud *Geist*'i nägema. Fritzu isal niisugust pilku ei olnud; kuni oma surmani kahtles ta tõsiselt oma järeltulijas. Alfred oli soovinud teist Alfredit, kuid tegelikult ei oleks kaks Kahurikuningat saanud olla vähem sarnased. Isa oli neljateistkümne aasta vanuselt olnud „härra Krupp", Friedrich Alfred oli kogu elu „Fritz". Alfredil oli kujutletavatest haigustest hoolimata just nagu Kruppi terasest keha. Poeg nägi välja tugev, kuid oli tegelikult nõrga tervisega; ta kannatas kroonilise kõrge vererõhu ja astma all, mis tema nördinud ema arvates oli tingitud sellest, et poiss oli sündinud tehaseõue tahmases õhus. Vanem Krupp oli kõhn ja tujukas. Poeg oli tüse, lühinägelik ja rahuliku loomuga ning tema lapsepõlve ainus tõeline huviala oli loodusteadus. Poisikesena näis ta enamiku oma ajast kulutavat enda kaalumisele ja tulemuste üle silmade pööritamisele ning floora- ja faunanäidiste varustamisele etikettidega.

Suur Krupp oli mures. Meessoost pärija saabumise üle juubeldades oli ta poja järgi ristinud oma tolle aastakümne võimsaima auruvasara. Nüüd olid tema lootused purunenud nagu kohmakas vasargi. Dünastia näis olevat määratud hääbumisele. Mõnda aega kaalus Alfred tõsiselt poja pärandusest ilmajätmist ja talle mõisa ostmist. Siis jõudis Fritz noorukiikka ja tema tervis paranes. Alfred mõtles ümber. Pojast lahtiütlemise asemel otsustas ta poega treenima hakata. Floora- ja faunanäidised keelati ära, formaalne kooliharidus samuti. Poiss oli just koduõpetajatele head aega öelnud ja koolielu Esseni *Gymnasium*'is oli talle parajasti meeldima hakanud, kui isa teda jahmatas käsuga, et tal tuleb koolist lahkuda.

Alfredi ajendid olid mitmekesised. Üks neist oli omakasupüüdlikkus. Ta armastas oma leebeloomulist poega; nagu ta ühele firma juhtkonna liikmele kirjutas, oli Fritz tema „ainus poiss" ja oli enamiku oma lapsepõlvest veetnud „koos minu naisega minust kaugel eemal". Mõte pojaga koos viibimise väärtuslikest tunidest, millest ta oleks ilma jäänud, kui poeg oleks need tunnid veetnud klassitoas, tekitas talle tuska. Olles niisugune mees, nagu ta oli, keelas ta seetõttu

kooliskäimise. Ja iseendaks jäädes andis ta sellele korraldusele ratsionaalse seletuse. Tema jaoks oli asi täiesti selge: ainuomanikul oli üliväärtuslikku informatsiooni, fakte ja kogemusi, mida ei leidunud üheski õppekavas. Ta otsustas ise oma poja *Gymnasialdirektor*'iks hakata.

Õpetuse jagamine algas Saksa–Prantsuse sõjale järgnenud sügisel Torquays. Alfred andis pojale paksu märkmiku ja peotäie hästiteritatud pliiatseid; niipea kui talle mõni hea idee pähe tuli, ütles ta selle välja ning Fritz pidi selle kirja panema. 11. oktoobril kirjutas Krupp *Prokura*'le ja nõudis kõikide oma kirjade säilitamist, „et minu poeg saaks neid hiljem uurida". Jõudnud tagasi *Gusstahlfabrik*'i, saatis ta Torquaysse kommünikee („Alfred Kruppilt Friedrich Alfred Kruppile"), milles märkis, et hindamatuid õppetunde võib saada targa mehe sõnade ümberkirjutamisest. „Seepärast soovitan," lõpetas ta, „et sa koguksid kokku ja registreeriksid kõik kirjad, mis ma olen kirjutanud."

Seitsmeteistkümneaastane poiss sai aru, et see oli meeletu töö: tema isa oli elav kirjakirjutusautomaat. Kuid ta nõustus heasüdamlikult. Isaga koos elades oli ta õppinud paindlik olema ja tööstuskroonprintsi – ehk, nagu Alfred ütles, „firma tõenäolise pärija" – haridustee jätkus. Isa kirjutas: „See nõuanne on sulle väärtuslikum kui pärandus" ja poeg kopeeris kohusetundlikult: „See nõuanne on sulle väärtuslikum kui pärandus." Järgnes hulk Kruppi eelarvamusi. Fritz peab õppima inimesi umbusaldama ja nägema „kõiki võimalusi ette, harilikult kümme aastat ette". Võit tähendab ainuomanikule tema valduste absoluutset käsutamist. Kaotus on „aktsiaseltse asutavate röövloomade" kätte langemine. Kui firmast *Fried. Krupp* saab aktsiaselts, siis tuleb Alfred põrgust oma poega kummitama. Oli siiski üks erand. Nii palju kui Alfred ka põlgas aktsionäre, oli tema antipaatia matriarhaadi vastu veelgi suurem; kui Fritz oleks jäänud meessoost järglaseta, siis oleks Alfred eelistanud naiste kätesse langevale firmale aktsiaseltsi.

Ja see meenutas talle veel midagi. Ta ei kavatsenud kogu seda aega kulutada üheleainsale põlvkonnale. Ta soovis, et need õpetused antaks edasi tema lapselapselastele – „igaveseks ajaks" (*für ewig Zeiten*), nagu ta pojale kirjutas.

Vahetevahel leidis Fritz selle räbu hulgast ka mõne pärli. Tähtsaim nõuanne, mille ta isalt sai, kõlas nii: „Sa pead tulevasele keisrile olema sedasama, mida mina olin praegusele."* Ent see oli erand. Enamasti kahlas poeg tühjade sõnade voolus. Hiljem mõõnis ta oma instinktiivse taktitundega: „Isa kõrgete ideaalide tõttu ei olnud minu õpinguaastad kerged." Tegelikult muutusid need talumatuks. Fritz sai kirjutuskrambi. Ta oli meeleheitel. Ta põgenes armeesse.

Ta ei astunud sinna vabatahtlikult – see oleks toonud kaasa avaliku suhete katkestamise isaga –, kuid efekt oli sama. Kahurikuninga tõenäolise pärijana oli talle avatud sissepääs ohvitseride valitud ringkonda ja tal õnnestus asi korraldada nii, et ta kutsuti sundaega teenima. See hiilgav käik avas talle ainsa päästva luugi, millest tal oli võimalik auga sisse astuda; Alfred, kes teenis Saksa militarismi arvel suuri summasid, ei saanud sellele vastu vaielda. Fritz oli üliõnnelik. Pärast tema isa drilli oli preisi distsipliin naljaasi. Villa Hügelis raevutses Krupp jõuetult – ja, nagu selgus, tarbetult, sest paari nädala pärast seisis kirjutaja jälle tema kõrval; nekrut oli „lühinägelikkuse, astmahoogude ja korpulentsuse" tõttu teenis-

---

* See on kirjutatud 1872. aastal, mil Alfredi ja Wilhelm I vahel valitsesid parajasti lahkhelid austerlastele saadetud uute Kruppi välisuurtükkide küsimuses.

tusest vabastatud. Murtud Fritz nuuksus kibedalt. Alfred kinkis talle riisi paberit ja karbi uituusi pliiatseid.

Ta oli tõsiselt veendunud, et teeb sellega pojale suure teene. Arstid olid teistsugusel arvamusel. Sõjaväearst oli paratamatult olnud sunnitud välja praakima prille kandva paksu nooruki, keda juba üle paraadiväljaku marssimine pani kähinal hingeldama. Fritz ei kõlvanud sõduriks, ta ei olnud küllalt terve isegi selleks, et kogu oma aega Ruhris veeta. Tema tervis oli ilmselt halb ja isa sattus ärevusse. Berliinist saabus kõikjale jõudev Ernst Schweninger, kuulas Fritzu hingeldamist ja röögatas: „Pikali heita!" Ta mudis lihavat rinda oma kondiste sõrmedega. „Liigesereumatism," sähvas ta ennast sirgu ajades. Murelik isa küsis, kas see on nakkav. Ei, ütles arst ärritatult, aga siinses majas, mis lõhnas nagu hobuselatter, ja ka siinses räpase õhuga orus ei saanud seda ravida. Vaja oli pikka reisi tervislikus kliimas arsti saatel. Schweninger soovitas Niiluse orgu. Ta ise ei saanud kaasa sõita, aga tema kolleeg Schmidt võis seda teha.

See oli 1874. aasta septembris. Kolm kuud hiljem viibisid Fritz ja dr. Schmidt Kairos, eeldatavasti väljaspool Alfredi haardeulatust. Kuid ei midagi niisugust: kõikjal, kus oli postiljon, oli ka Krupp. Tema esimesed kirjad olid murelikud ja hoolitsevad. 22. detsembril kirjutas ta: „Mul on hea meel, et sa ennast hästi tunned." Ent juba järgmise lausega alustas ta teravatoonilisi kaebusi, mille mõjul Fritz pidi ennast tundma süüdlasena, et ta puhates aega veetis, samal ajal kui tema vaene „vana" üksi võitles tohutute raskustega:

„. . . Mul ei oleks kõiki neid koormaid ja muresid ja kogu seda tööd, kui need, kes peaksid seda tegema, täidaksid oma kohust. Aja jooksul saab kord majja. Võib-olla ei ole siis veel liiga hilja . . . Minu vastu tuntakse rohkem vaenu kui lojaalsust ja iga päevaga hakkan ma üha rohkem aru saama, et minu vana ettekujutus, nagu võiks lojaalsust leida kõikjal, on ainult illusioon."

Kord – *Ordnung*. See oli jäänud tema kireks ja vananedes oli ta jõudnud veendumusele, et teda ümbritsesid vandenõulased, kes püüdsid teda sellest ilma jätta. Veerand sajandit enne seda, kui sõna „paranoia" populaarseks sai, oli Alfred täielik paranoik. Fritzu puhul oleks see tegelikult rohkem õigustatud olnud, sest tema kannatas tõepoolest tagakiusamise all. Ta saatis isale mõned fotod, mis olid temast tehtud Niiluse ääres, ja Alfredi vastuse esimene lause pidi teda kahtlemata valvsaks tegema: „Mu kallis Fritz, suure rõõmuga panin ma saadud fotosid vaadates tähele, et Sa näed juba välja tugevam kui kunagi enne."

Poiss nägi nendel piltidel välja kõike muud kui terve ja ta ei olnudki seda; ta kannatas pidevate valude all ega olnud suuteline tööd tegema. Kuid „vana" soovis temalt just seda. Alfred ei olnud kunagi unustanud, et oma esimesed suurtükid oli ta müünud Egiptuse kediivile Saidile. Nüüd istus troonil Saidi vennapoeg Ismail. M i n g i s u g u s t äri pidi seal ju kindlasti olema võimalik teha. Vanaaasta õhtul langes Alfredi pilk ühele ajaleheartiklile. Ismail oli hiljuti annekteerinud Sudaani provintsi Darfuri ja nüüd avaldati arvamust, et egiptlased hakkavad sinna võib-olla raudteed ehitama. See oli rumalus. Kediiv oli nii pankrotis, et vähem kui aasta pärast oli ta sunnitud oma Suessi kanali aktsiad inglastele müüma, kuid Alfred haaras sellest sõnumist kinni, lähetas oma Konstantinoopoli agendi Kairosse ja saatis Fritzule telegraafi teel juhtnöörid äriliste läbirääkimiste alustamiseks.

Hämmastav fakt on see, et Alfred ei teadnud, kus Sudaan asub. Ta arvas selle

olevat kusagil Kesk-Idas. Nagu ta ühes kirjas Fritzule seletas, huvitas kõnesolev leping teda sellepärast, et „juba pikka aega on mul olnud mõte ühendada Euroopa ja Ida-Aasia omavahel raudteega ja ma olen leidnud, et selles valdkonnas on tehtud üllatavalt palju eeltööd, hoopis rohkem kui ma olin arvanud, kusjuures suur osa sellest eeltööst ei ole kooskõlas minu esialgse ideega ja parandab seda".

Pärija vedas ennast kuulekalt kediivi paleesse ja kandis siis ette, et Ismail ei ole asjast huvitatud. Alfred ei jäänud sellega veel rahule ja telegrafeeris pojale, et too taotleks audientsi „Zeki pašalt". Zekil oli kuulduste järgi suur võim. Ta võis teada õigeid nööre, millest oli vaja tõmmata. Fritz läks jälle limbates teele ja leidis, et paša tundis pakutava idee vastu antipaatiat ning väljendas seda valju häälega: ta vihkas kirglikult igasuguseid ronge.

Nüüd segas vahele dr. Schmidt. Tema patsiendi tervis oli halvenenud ja ta nägi, et paranemist võis loota ainult siis, kui ta katkestab kõik isa ja poja vahelised sidemed. Seetõttu astus ta drastilise sammu. Ta ostis kaks piletit kolmekuuliseks reisiks aeglasekäigulisel Niiluse aurikul – ja toimetas Fritzu pardale, ilma et oleks sellest Essenisse teatanud.

Möödus kolm nädalat ja iga päev lahutas Hügeli postiljon abitult käsi. Hääl Egiptusest jäi tummaks. Kas Fritz oli halvatud? Kas ta oli langenud mingi troopikahaiguse ohvriks? Ei; niisugust uudist ei oleks Schmidt teatamata jätnud. Pahane Alfred läkitas teele raamatupidamise algkursuse. See jäi lugemata Kairosse seisma. Järgnes lasu paberit koos korraldusega iga kirjutatud sõna läbi sõeluda. Saamata ikka veel mingit vastust, pani „vana" posti teravatoonilise märgukirja:

„Mu kallis Fritz! Mul on kahju, et sa ei ole võtnud vaevaks lugeda koopiaid minu kirjadest *Prokura*'le, nendest väljavõtteid teha ja nende sisu registreerida . . . Nendes sisalduvad minu elukogemused ja minu põhimõtted, millele üksi ma olen tänu võlgu oma heaolu eest ja mille ignoreerimine oli selle heaolu ohtusattumise ainus põhjus."

Vaikus. Egiptuses ei olnud nähtavasti kedagi, kes oleks Kruppi elukogemustest, põhimõtetest või heaolust karvavõrdki hoolinud. Mis seal toimus? 17. veebruaril oli pärija kahekümne esimene sünnipäev. Künkavillas kustutasid selleks puhuks taasühinenud Alfred ja Bertha sünnipäevakoogil küünlaid ja telegrafeerisid õnnitlusi, millele vastuseks ei saabunud mingit tänuavaldust. Nüüd läks Alfredil kops üle maksa. Tema kirjad ja telegrammid jõudsid raevuka *crescendo*'ni ning ta ähvardas uuesti poega pärandusest ilma jätta. Siis tuli lihtne seletus. Niiluse aurik jõudis tagasi kodusadamasse ja dr. Schmidt telegrafeeris, et tema patsient oli täielikult tervenenud. Talle tehti korraldus kodumaale sõita ja omavolilisest ekspeditsioonist täielik aruanne esitada; õigeks mõistetud Fritz jäi inspekteerima partiid Kruppi suurtükke, mille lafetid olid põuases kliimas kannatada saanud.

Nii või teisiti oli Fritzul alati kõige jaoks vastus valmis; tal õnnestus alati saatuslikku kokkupõrget vältida. Ellujäämiseks oli ta eneses välja kujundanud erakordse intrigeerimisvõime, mis tema isa viimastel eluaastatel oli firma jaoks hindamatu väärtusega. 1870-ndatel ja 1880-ndatel aastatel hakati rahvusvahelisi relvatööstureid vaikides tunnustama kui iseseisvaid võime. Sellistena ajasid nad asju vahetult riigipeadega. Alfred oli saadikuna kohutav. Potsdamis mõisteti tema täispuhutust, sest seal oli tal tegemist kaaspreislastega. Ent isegi seal oli tema

temperament tekitanud eluaegseid haavu ja välismaal oleksid selle pursked olnud katastroofilised. Niisiis oli Fritz see, kes külastas Balkani monarhe ja Kogu Venemaa Tsaari ning esindas firmat rahvusvahelistel näitustel. Niisama kasulik oli tema sisejas talent ka Essenis. Et isa ei andnud talle mingit kindlat tööülesannet, siis istus ta *Stammhaus*'is oma kirjutuslaua taga ning nägi vaeva Alfredi ja tema staabi kirjavahetuse kallal. Ei ole mingit märki, et tema panust sellesse oleks tol ajal osatud hinnata (*Prokura* käitumine pärast võimu üleminekut tema kätte näitab tegelikult, et firma juhtkond alahindas teda tugevasti), kuid ta etendas korduvalt *Prokura* liikmete ja „vana" vahelise puhvri osa. Kaks korda veenis ta väärtuslikke mehi (Sophus Gooset ja Wilhelm Grossi) võtma tagasi lahkumisavaldused, mis nad olid esitanud pärast Kahurikuningaga tülliminekut.

*

Fritzu abielu sai teoks üle noatera. Üksi ei oleks isegi tema oma „vanast" mööda pääsenud ja altarini jõudnud. Ta vajas selleks kahte tugevat liitlast, oma ema ja oma tulevast naist, kes mõlemad olid mehelikumad kui ta ise. Tegelikult on täiesti võimalik, et just Bertha valis Margarethe von Ende oma miniaks. Tema oli see, kellele Marga otsekohe meeldima hakkas, kes tutvustas tütarlast oma pojale, korraldas kohtumisi ja tegi abieluplaane.

Von Ended kuulusid sellesse hiilgusetusse seltskonda, keda suur Bonaparte oli õilsasse vaesusse tõuganud. Tegelikult olid nad juba kaks sajandit olnud teel allamäge ja tõeliselt silmapaistva esivanema leidmiseks oleks neil tulnud minna veel kakssada aastat tagasi, Franz von Sickingenini (1481–1523), Reinimaa rüütlini ja reformatsioonijuhini, kes oli olnud Charles V kojaülem. 1870-ndateks aastateks olid perekonna naised jõudnud nii kaugele, et pidid ise pesu pesema ja enesele kleite õmblema.

Kuid tiitli võlujõud siiski säilis mõningal määral. August von Ende oli Düsseldorfi esindaja esimeses *Reichstag*'is ja pealinnas kuulis tema kergesti mõjustatav tütar noortest neidudest, kes enesele õpetajannadena ülalpidamist teenisid. Ta mainis seda oma emale, kes kähku vastas, et kui tütar midagi niisugust ette võtab, siis ütleb perekond temast lahti. Marga ei lasknud ennast siiski heidutada. Et tal koolis õpetamiseks puudus piisav haridus, hankis ta enesele lastekasvatajanna koha. Aeg-ajalt käis ta kodus ja tema ees ei suletud ust. Paruniproua ei öelnud temast lahti ja skandaali vältimiseks võeti teda kaasa perekonna külaskäikudele; niimoodi kohtuski ta Villa Hügelis Kruppidega. Augustil oli Alfrediga ametiasju ajada. Naise ja lapsed võttis ta kaasa, et need fantastilist lossi näeksid. Bertha kutsus Marga kõrvale, sai teada, et tütarlaps oli Fritzuga täpselt ühevanune, ja hakkas abieluühendusele teed rajama.

Küsitav on, kas tema abikaasale oleks ükski tulevane minia meeldinud; Alfredi enese kogemused naistega olid olnud liiga rängad ja ta oli Fritzu üle liiga armukade. August von Endega oli Alfred küll sunnitud asju ajama, kuid pidas teda tühiseks bürokraadiks. *Self-made man*'ina põlastas ta Preisi aadlit ning sellele aadlineiule, keda talle miniaks pakuti, oli tal erilisi vastuväiteid. Marga oli põikpäine, ta oli jumalakartlik ja Alfredi arvates ka inetu. Ei ole teada, kas Fritz astus oma armastatu kaitseks välja või mitte. Vaikimine oleks tema iseloomuga koos-

kõlas olnud. Et tema ema oli võitlusse astunud, siis ei olnud tal enesel vaja ennast pingutada, ja pärast seda, kui Bertha oli Villa Hügelist alatiseks lahkunud, ütles Alfred Fritzule, et kui ta tingimata tahab selle *Hündin*'i altari ette viia, siis võib ta seda teha. Fritz tahtis; järgmisel päeval kirjutas ta Augustile.

Parun von Ende nõusolek saabus kiiresti. On väga tõenäoline, et parun suutis vaevalt oma head õnne uskuda. Eelmisel aastal olid nende sugulased suhtunud Margasse peaaegu nagu tänavatüdrukusse. Nüüd valmistus Marga abielluma *Vaterland*'i kõige rikkama pärijaga ning 1882. aasta suvel tulid kõik sugulased kihluspeole Wörlitzi ja laulatusele Blasewitzi.

Bertha võttis pidustustest osa, Alfred mitte. Pärast tseremooniat luges Alfred noorpaarile lossitrepil ette formaalse, üleskirjutatud tervituskõne. (Siit tuli Fritzule jälle üks kodune ülesanne.) Pistnud siis paberi taskusse, läks ta üle ühele oma lemmikteemale, suuresti ülehinnatud Weimari nurgaadvokaadi Johann Wolfgang von Goethe absurdsete pretensioonide ümberlükkamisele. Lõpuks teatas ta kohkunud noortele süngelt kulmu kortsutades, et tal ei ole neid kuhugi majutada.

See oli tõepoolest nii. Villa Hügelis oli parajasti käimas üks järjekordseid kütte- ja ventilatsioonisüsteemi ümberehitusi ning elamiskõlblikud olid ainult Alfredi enese ruumid. Noored Kruppid sõitsid Madriidi, veetsid seal aega kuningliku perekonna külalistena, kinkisid tänutäheks kaugelaskesuurtüki ja said tagasi jõudes teada, et *„der alte Herr"* (vanahärra), nagu Marga teda alati nimetas, oli otsustanud panna nad elama Villa Hügeli „väikesesse majja". Kui Marga oli ennast seal sisse seadnud, asus Alfred teda suurest lossist varitsema. Kiuslikud kirjasedelid heitsid Margale ette tema külaliste käitumist. Kui Marga ja Fritz asusid välja minema, ootas Alfred ettetõmmatud aknakardinate taga, kuni nad olid valmis tõlda istuma, ja saatis siis mõne teenri teatama, et tal oli otsekohe tarvis Margaga rääkida mingis küsimuses, mis hiljem osutus pisiasjaks. Marga ei lasknud ennast häirida. Ta kutsus Alfredi iga päev lõunale, kuulas tähelepanelikult tema pikki monolooge ja küsis temalt majapidamise asjus nõu. Alfred vastas solvangutega. Ta ütles, et Marga raiskab tema raha ja elab nagu kuninganna. Marga küsis, kuidas tal Alfredi arvates oleks võimalik kulutusi vähendada. Alfred soovitas hakata muruplatsil köögivilja kasvatama. Seda nõu Marga kuulda ei võtnud ja ta ei loobunud ka von Endede võõrustamisest, ehkki vanahärra oli veendunud, et kõik tema minia sugulased on haigusidude kandjad.

Niimoodi kestis see viis aastat. Vahepeal püüdis Fritz enesele tehases positsiooni luua. Tema kihluse ajal oli isa ta *Prokura* liikmeks määranud. Ta pidi saama 20 protsenti firma aastatulust või 100 000 marka olenevalt sellest, kumb oli suurem, nii et tema elu oleks pidanud olema muretu. Tegelikult viibis ta tohutu pinge all. Kolmekümnendate eluaastate algul nägi ta välja viisteist aastat vanem; tema juuksed olid hallid, oma nõrkade silmade ees kandis ta kuldraamidega prille ja tal oli keskealise mehe laialivalgunud keha. Et talle kõrgemalt poolt ülesandeid ei antud, siis otsis ta neid enesele ise ja täitis neid agaralt. Kõigepealt seadis ta enesele eesmärgiks õppida tundma terase tootmise kogu tehnilist külge. Seejärel määras ta ennast Kruppi välisministriks. Järk-järgult hakkas tema diplomaatia ennast tunda andma Pekingis, Buenos Aireses, Rio de Janeiros, Santiagos ja kõigis Balkani pealinnades. Temast sai asjatundja Armstrongi, Schneideri ja Mitsui ärimeetodite alal. Tema registrites olid kõikide välismaa relvamüüjate

nimed ja elulooandmed, statistilised ülevaated suurtükiasjandusest ning kõikide valitsuste sõjaliste kulutuste analüüsid ning ta pidas üha kasvavat kirjavahetust Gustav Nachtigaliga, saksa maadeuurijaga, keda ta oli kohanud Kairos ning kelle Aafrika-anneksioonid hakkasid tekitama nõudmist tugeva Saksa sõjalaevastiku järele. Firma juhtkonna teistele liikmetele tähelepandamatult sai Fritzust Esseni kõige paremini informeeritud mees. Tema väheütleva välimuse taga peitus esmaklassiline mõistus, mis oleks pidanud selgesti välja paistma, kui toimus tema debüüt külaliste vastuvõtjana Villa Hügelis. Pärast pettumust tekitanud vastuvõttu Pariisis saabus Ruhri jaapani majandusteadlaste, inseneride ja ohvitseride delegatsioon. Alfred määras enda esindajaks Fritzu. Enne kui delegatsioon lahkus, oli selle poolehoid Schneiderilt Kruppile üle kandunud; see oli hiilgav saavutus ja noore Kruppi visade uuringute otsene tulemus, ehkki tema vanemad kolleegid ei osanud sellest aru saada.

Alfredi arvates oli ta leebe, kuid nõrga aruga, püüdlik, kuid võimetu õigeid otsuseid tegema; viimast näitas juba kas või tema abiellumine Margaga. Minia vastu jäi Alfred lõpuni halastamatult vaenulikuks. Talle ei meeldinud miski, mida Marga tegi, ja minia suurimaks väärsammuks pidas ta tütre sünnitamist 1886. aasta märtsis. Abi ei olnud ka sellest, et lapsele pandi nimeks Bertha Antoinette. Alfredile tundus, et see meenutas tarbetult tema enese õnnetut kodust elu. Järgmisel suvel, mis oli Alfredi elu viimane, jäi Marga uuesti rasedaks. Alfred suri veendumuses, et ka seekord sünnib tüdruk. Tal oli õigus ja selle tüdruku ristimine suurtükiväelaste kaitsepühaku järgi Barbaraks ei muutnud asjaolu, et Kruppi perekonna meesliinil puudus jätkaja.

Ent kuigi kauge silmapiir oli ähmane, oli lähedane tulevik kindlustatud ja üheteistkümne kuuga jõudis Kruppi dünastia ajastusse, mis oli kõigest Essenis seni nähtust nii erinev, et mõjus joovastavalt. Vana korra alustoed kadusid üksteise järel. Alfred oli kalmistul ja järgmisel talvel ühines temaga seal tema naine. Berthat põetas lõpuni Marga, ta keeldus oma jalga Villa Hügelisse toomast, ei olnud nõus isegi sellega, et matusetalitus seal toimuks, ja kadus märkamatult. Pole kahtlust, et tema surm oleks igal juhul tähele panemata jäänud, sest kõik pilgud olid pööratud Berliinile. *Reich*'i tüür käis tol aastal kaks korda käest kätte. 9. märtsil 1888 suri esimene keiser ja humaansest kroonprintsist sai keiser Friedrich III. Tema valitsusaeg kestis täpselt üheksakümmend kaheksa päeva. Vähktõvest puretuna heitis ta 15. juunil hinge ja Saksa liberalismi lootusrikkalt loitma löönud leek kustus, kui tüüri juurde asus Friedrichi nägus, vuntse kandev kahekümne üheksa aastane poeg. Tema enese isa oli teda ülespuhutuks ja edevaks pidanud; nüüd pidi kogu Euroopa seda teada saama. Keiser Wilhelm II esimene läkitus ei olnud adresseeritud rahvale, vaid sõjaväelastele. Kuivade sõnadega kinnitas ta oma usku jumalikku õigusse. „Kuninga tahe," deklareeris ta, „on riigi ülim seadus." Impeeriumi troonile oli tõusnud mees, kellest Adolf Hitleri kõrval pidi saama Kruppide kõige mõjukam patroon.

*

Wilhelm I valitses veel *Vaterland*'i ja Barbara oli veel emaüsas, kui Fritz esmakordselt külastas pealinna maailma suurima tööstusettevõtte ainuomanikuna. Uus perekonnapea ei näinud välja nagu kuningas, kuid tema reisimisviis oli

kuninglik. Tema erarong, mis Villa Hügeli raudteeharult välja sõitis, kandis peorõivastega täidetud kohvreid ja mitmesuguse kaliibriga, hästi viimistletud lafettidega kingitusi ning tema tohutu kaaskonna eesotsas seisid Hanns Jencke, *Prokura* liige Carl Menshausen, Fritzu naisevend Felix von Ende ja *Doktor der Medizin* Ernst Schweninger. Nende juht oli seda reisi juba kaua aega plaanitsenud. Pärast seda, kui oli toimunud meeldiv vestlus Tema Majesteediga, sõitis rong mööda Euroopat edasi-tagasi ja peatus aeg-ajalt, et lasta Esseni käskijal vahetada armastusväärsusi Belgia kuninga Léopoldiga, Saksi kuninga Albertiga, Rumeenia kuninga Caroliga ja Türgi sultani Abdul Hamidiga.

Jõudnud tagasi Essenisse, tegi Fritz korralduse, et edaspidi tuleb „vältida igasugust tarbetut kirjavahetust ja vajalikke küsimusi lahendada suuliselt". Ta tahtis teha lõpu firmasiseste käskkirjade sajule, mis Alfredi ajal oli Villa Hügelist tehasele langenud. Sellest saadi valesti aru. Nagu oma avaldamata mälestustes kirjutab Kruppi varahoidja Ernst Haux, nägid juhtkonna liikmed välja „nagu kaardiväeohvitserid" ja suhtusid pärijasse nagu äsja värvatud noorsõdurisse. Nad arvasid, et ta soovib jääda tagaplaanile, kus nad teda just täpselt tahtsidki näha. Kui neile sai selgeks, et ta kavatseb memorandumeid vähendada isikliku kohaleilmumise teel, olid nad hämmastunud. Mässajaid juhtis Jencke. Nagu ta ütles, oli „vana" soovinud, et firmat juhiks *Prokura*. Poeg ei tahtnud ju ometi isa mälestust rüvetada. Jencke soovitas Fritzul vältida suuri koormusi; Fritz ei tohtinud unustada, et tema tervis ei olnud hea. Nagu Alfredit, nii ka *Prokura* liikmeid pettis Fritzu väheütlev ilme ja sfinksilik enesevalitsus; nad arvasid, et neil on tegemist juhmardiga.

Neil oli tegemist Kruppiga. Kõigepealt likvideeris Fritz *Prokura* – juhtkonna komitee – ja asendas selle direktooriumiga. Seejärel suurendas ta direktooriumi ja täiendas seda nooremate meestega, kes tema poole hoidsid. Lõpuks tegi ta *Generalregulativ*'is muudatuse, mille tulemusel administratiivsete otsuste tegemise õigus läks direktoritelt üle firma omanikule. Regentide valitsusaeg oli möödas; firmat juhtis jälle *alleinige Inhaber*. Nüüd võttis ta käsile firma laiendamise. *Gusstahlfabrik*'i sulatusosakond ehitati ümber. Krupplaste väljaõpetamiseks asutati tehnikakool. Et Rootsist rauamaaki vedavad tohutu suured pargased ei pääsenud mööda madalaveelist Ruhri üles, siis laskis ta Reini läänekaldale Rheinhausenisse ehitada teise terasetehase. Seal pidi rakendatama aluselist menetlust, ja nagu Fritz kuulutas, pidi uue tehase nimeks saama *Friedrich-Alfred-Hütte*. Tema tagasihoidlikkus oli olnud pettus. Oma maski taga oli ta just niisama pompoosne kui tema isagi.

Ruhri esimese generatsiooni parunid, kelle eesotsas oli seisnud Alfred, olid olnud maestrod tehasepõrandal. Uus teerajaja Fritz ei puudutanud kunagi alasit ja isegi nägi seda harva. Tegelikult viibis ta üldse vähe Essenis. Ta sõitis ringi, astudes oma kavalusega vastu väljakutsetele, mis talle esitati, ja oma viiendal valitsusaastal tõi ta hiilgava näite selle kohta, kuidas ta oli suuteline purustama vastast, kes oli edukalt vastu seisnud tema isale. Hermann Gruson oli esmakordselt Alfredi teele astunud 1848. aastal, mil ta Berliin–Hamburgi raudtee peamehaanikuna oli Kruppi vagunitelgede näidised ühele võistlevale firmale katsetamiseks saatnud. Peaaegu nelikümmend aastat olid need kaks meest olnud verivaenlased. Alfredi kaitsesoomus ei olnud kunagi suutnud võistelda Hermanni omaga ja selle tõestamiseks oli Gruson *Tangerhütte*'sse rajanud omaenese polü-

gooni, kus välismaa ohvitserid jälgisid, kuidas mürsud tema soomusplaatidelt tagasi põrkasid ja Kruppi plaate purustasid. Grusoni tehasel, mis asus Saksimaa linnas Magdeburgis, oli soomusplaatide tootmise alal nii lootusetult suur edumaa, et Jencke soovitas Fritzul suurtükitornid hoopiski unustada. Kuid Gruson oli astunud ühe saatusliku väärsammu, mida Krupp oli vältinud. 1873.–1874. aasta paanika ajal oli ta oma firmast teinud aktsiaseltsi. Kui *Gruson A. G. (A. G. – Aktiengesellschaft* – aktsiaselts) aktsionärid 1892. aasta kevadel kokku tulid, nägid nad imestusega enese hulgas Friedrich Alfred Kruppi. Sel ajal kui Hermann teisel pool lauda põrnitses, ladus tema vana vaenlase poeg välja aktsiaid. Lõpuks võttis Fritz pliiatsi ja tegi lihtsa arvutuse. Tema valduses oli 51 protsenti aktsiatest. Grusoni firma kuulus nüüd Kruppile. Purustatud Hermann läks koju surema ja järgmise aasta maikuuks, mil Magdeburg formaalselt liidendati Esseni impeeriumiga, oli *Krupp-Panzer*'ist kogu Euroopas saanud kõrgekvaliteediliste terasplaatide sünonüüm.

Kruppi kui kvaliteetsete toodete valmistaja reputatsioon tugines nüüd juba iseenesele; kui mõnel leiduril oli pakkuda midagi tõeliselt head, siis suundus ta Villa Hügelisse. 10. aprillil 1893 ilmus sinna kolmekümne viie aastane saksa insener, kaasas patent nr. 67 207, mis käsitles uut tüüpi, kütuse isesüttimisel põhinevat sisepõlemismootorit. Selle mehe nimi oli Rudolf Diesel ja ta rõhutas, et „kogu minu mootor tuleb valmistada terasest". Fritz noogutas, lehitsedes ühe käega jooniseid ja sirutades teise käe lepingublanketi järele. Hiram Maxim tuli litsentsiga, mis lubas Kruppil toota tema kuulipildujaid, ja Alfred Bernhard Nobel tõi kaasa oma ballistiidi (suitsuta püssirohu) revolutsioonilise valemi. Ballistiit tähendas seda, et sõdurid ei tarvitsenud enam oma positsioone vaenlasele reeta ja vabanesid paksust mustast suitsust, mis neid varem oli lahingus ümbritsenud. Suitsuta püssirohi oli hädavajalik kiiresti tulistavate Maximi kuulipildujate jaoks, ja et ta oma aeglase põlemise tõttu tagas maksimaalse viskejõu, siis muutis ta suurtükkide konstruktsiooni. Suurtükid muutusid pikkadeks ja saledateks – ning palju tapvamateks.

Oma kuuenda valitsusaasta lõpuks oli Fritz oma valdustes moderniseerinud kõik seadmed. Auruvasarad olid asendatud sepapressidega, rihmülekandega kraanad elektriseadmetega, iganenud sulatusahjud martäänahjudega; ainuüksi Essenisse oli ehitatud viis martääntehast, kõik suuremad kui vana *Gusstahlfabrik*, mis samuti oli üle viidud aluselisele menetlusele. Lisaks sellele olid Kruppi valdused igas suunas laienenud. Väljaspool Essenit oli tal kolm terasetehast, millest igaüks oleks temast teinud suurtöösturi: *Grusonwerk*, Rheinhauseni tehas ja uus tehas Annenis, Dortmundist kuus miili edela pool. *Reich*'i teistes osades kuulusid talle veel neli rauasulatustehast, kolm hiiglasuurt kivisöekaevandust, 547 maagimaardlat ja Meppeni polügoon; välismaal oli ta oma Hispaania kaevandustele lisanud valdused Skandinaavias.

Tema impeeriumi südameks jäi Essen. Linna piirides oli tal katuse all rohkem kui viis miljonit ruutjalga. Seal olid elektrijaam, katlamaja ja 281 ahjuga koksitehas. Seal olid sepikojad, karastus-, pudeldus- ja valtsimistsehhid, vedru-, rööpa- ja hammasrattatsehhid, gaasivabrikud ja pumbajaamad, tellisetehased, valukojad ja keemialaboratooriumid. Esseni tehaselöövid neelasid aastas 1 250 000 tonni maaki ning paiskasid endast välja 320 000 tonni viimistletud Kruppi terast. Ja see oli üksnes tootmistegevusse puutuv külg. Lisaks *Vaterland*'i teenimisele töös-

turi, relvasepa ja diplomaadina kandis Krupp Ruhris veel teist kübarat. Ta oli valitseja, kellele kuulusid 43 000 alama elumajad ja barakid. Temale ja ta juhtkonnale alluva saja valdusala hulgas olid haridussüsteem, politseijõud, tuletõrjekomando ning sidevõrk, mille 196 telefonikeskjaama ja 20 telegraafijaama olid ühendatud keiserliku võrguga. Fritz oli Esseni lihunik, pagar ja küünlajalgade valmistaja. Talle kuulus 92 toiduainetekauplust, tapamaja, jahuveski, kaks hotelli, kaks riidevabrikut, vabrikud, kus toodeti jalatseid, kelli, mööblit ja jääd – ning ka majapidamiskool, kus noortele abielunaistele õpetati, kuidas krupplasi õnnelikuks teha. Isegi piiblitel, vaimulikurüüdel ja krutsifiksidel, mida kasutati linna kirikutes, oli tempel „Fried. Kruppi vallasvara" (*Bewegliche Habe Fried. Krupp*). Seitsme aastaga kasvas Kruppi varandus 68 000 000 marga võrra ja tema isiklik sissetulek kolmekordistus.

18. märtsil 1890 saatis Wilhelm II Bismarcki erru ja hakkas ise oma riiki juhtima. Nendevaheline tüliõun oli vürsti sotsialistidevastane seadus. Naiivses lootuses, et tal õnnestub töölisi SPD-st eemale meelitada, kavatses keiser piirata laste tööd, teha pühapäevast puhkepäeva ja soodustada tööliskomiteede osavõttu ettevõtete juhtimisest. Ajakirjandus ristis ta „tööliste keisriks" ja tal oli hea meel. Fritzul mitte. Fritzule tegi see muret, ta koostas pika protestikirja ja viis selle Bismarckile. Kantsler konutas oma mõisas puu all. Nagu ta oiates ütles, oli ta Fritzuga nõus, kuid tundis ennast „nagu vana tsirkusehobune"; ta oli kõike seda liiga palju kordi läbi teinud. Tal ei olnud mingit tahtmist vahele segada ja kujunenud olukorras oleks tal olnud võimalik vähe korda saata. Aga Fritz ise võis midagi saavutada. Tal oli kuulus nimi ja keiser teadis seda. Fritz võttis kantsleri nõu kuulda ja saatis kirja Hohenzollernite paleesse.

Vastust ei tulnud. Kui Kruppil oleks olnud aega, siis oleks ta kahtlemata pöördunud keisri poole tema nõuandjate kaudu, kuid kiirus oli väga oluline. Fritz palus audientsi. Nõnda juhtus, et tema esimesel ametlikul kohtumisel keisriga oli tugev irooniline alatoon. Wilhelm, kes ei tundnud mingit tõelist muret tööinimeste saatuse pärast, esines nende eestvõitlejana. Fritz, kellele olid vastumeelsed igasugused ägedushood, oli sunnitud oma keisri peale karjuma. Nagu ta ütles, oli *Sozialprogramm* vastuvõtmatu. Ta tsiteeris keisri enese sõnu: „Maa peremees on üksainus mees ja see mees olen mina" ning lisas küsivalt: *„Ja?"*. *„Jawohl,"* vastas Wilhelm külmalt. Väga hea, ütles Fritz, siis peab ka tööandja olema „peremees omaenese majas". Ta tsiteeris oma isa ja Alfred oleks võinud tema üle uhke olla; kirjutuskrambi aastad kandsid vilja. Kõigekõrgem silitas vuntse ja Fritz ruttas edasi. Ta deklareeris, et kui ta ei saa oma tehaseid juhtida nii, nagu ta ise tahab, siis on ta võib-olla sunnitud kuhugi mujale kolima; see oli teine otsene tsitaat perekonna arhiivist.

Keiser ei tahtnud järele anda. Fritz lahkus tundega, et tema missioon oli nurjunud. Wilhelm tühistas Bismarcki *Sozialistengesetz*'i. Kuid sellele järgnenud valimised andsid Kruppile õiguse. Kogu Euroopa imestuseks sai rehabiliteeritud SPD peaaegu poolteist miljonit häält, iga viienda hääle, ja võitis *Reichstag*'is kolmkümmend viis kohta. Keiser oli enesest väljas. Ta unustas lapsed, pühapäevad ja tööliste esindajad ettevõtete juhtkonnas ning hakkas selle asemel lugema statistilisi ülevaateid tööstusest. Need hämmastasid teda. *Reich*'is kasvas terasetoodang seitse korda kiiremini kui Suurbritannias, Saksamaa terasetootjad jäid maha ainult kauge imelapse Ameerika Ühendriikide omadest ja mees, kes maksis kogu impee-

riumi suurimat sõjalumaksu, oli F. A. Krupp Essenist; tema sissetulek ületas isegi keisri enese oma.

Vahepeal oli Wilhelmil tulnud omaenese ametlikus majapidamises Kruppi suurtükkide kaitseks välja astuda. Raske uskuda, kuid peaaegu kakskümmend aastat pärast Saksa–Prantsuse sõda igatses armee ikka veel pronkssuurtükke. 21. septembril 1890 kirjutas üks Preisi diplomaat Bismarcki endisele alluvale Friedrich von Holsteinile keisri, kantsler von Caprivi ja Wilhelmi uue sõjaministri kindral Julius von Verdy de Vernois' kohtumisest. „Kantsler," märkis Holstein selle peale, „rääkis mulle, et pronksi ja valuterase vahelise dispuudi uuel etapil asus T. M. Kruppi poolele ja astus välja valuterase kaitseks, samal ajal kui Verdy pooldas pronksi. Pronksi austajad on alati suuresti rõhutanud asjaolu, et pronks ei purune. Hiljuti lõhkes kolm pronkssuurtükki. Kantsler ütles mulle: „See on T. M. jaoks suur triumf.""

See oli triumf ka Fritzu jaoks, ehkki paneb imestama, mida tegid armees nii hilisel ajal veel kolm pronkssuurtükki. T. M. ei olnud nii kannatlik kui tema vanaisa; 1. oktoobril vabastas ta Verdy ametist. Varsti pärast seda hakkas Fritz keisrilt hulganisti kirju saama. Keiser tahtis oma viga heaks teha. Ehkki ta seda kunagi teada ei saanud, oli ta selleks valinud kõige halvema võimaliku viisi. Fritzul oli arusaadaval kombel välja kujunenud eluaegne vastumeelsus ülespuhutud proosa vastu. Oma õuduseks leidis ta, et keiser oli väsimatu kirjakirjutaja. Matnud ühe kirjamehe, oli noor Krupp enesele kaela saanud teise, kes pommitas teda niisuguste sügavamõtteliste tarkussõnadega nagu: „Maailm on suur ja meie oleme nii väikesed, et kõik ei saa üheainsa inimese ümber keerelda."

See ei olnud ainuüksi banaalne, see oli ka plagiaat. Wilhelm oleks pidanud olema Alfredi poeg. Ta kopeeris usinasti hirmuäratavaid lõike 1890-ndate aastate viienda järgu kirjaniku Ludwig Ganghoferi teostest. Pealegi ei uskunud ta ise, mida ta kirjutas. Ta oli veendunud, et kogu maailm keerles ühe inimese – tema enese ümber. Uimaseks löödud Krupp aimas, et Berliini sulemehel oli midagi mõttes.

Tal oli mõttes küllakutse. Fritz võttis selle innukalt vastu. Ta oli püüdnud Kruppi dünastia ja ohvitserkonna vahelisele poolesajandilisele vaenule lõppu teha, kuid vimm kestis ikka edasi. Proovitud oli kõike – kutseid Meppenisse, eksperimentaalrelvade eridemonstratsioone, alandatud hindu. Miski ei olnud aidanud ja kui keiser küsis, kas Kruppil on mingeid kaebusi, siis ütles Fritz, et tal on neid suur hulk. Miks ignoreerib Saksa armee tema katselaskmisi? Miks tellib *Reich* suurtükke alati viimasel silmapilgul ja nõuab siis tellimuste viivitamatut täitmist? Miks ei ole Sõjaministeerium nõus isegi mitte Kruppi insenere vastu võtma? Wilhelm vaatas pärani silmi talle otsa. Kas see kõik oli tõepoolest õige? Nagu Fritz ütles, oli tal hea meel, et Kõigekõrgem seda küsis, sest tal juhtusid parajasti just taskus olema Nobeli suitsuta püssirohtu kasutava kiirlaske-välisuurtüki joonised. Saksamaa sõdurid ei tahtnud neid näha, kuid ülemjuhatajal leidus võib-olla aega neile pilgu heitmiseks. Aega leidus. Joonised jätsid keisrile otsekohe hea mulje, ta tõukas need kõrvale ning hakkas rusikaga vastu lauda taguma ja karjuma, et ta tahab oma kindralstaapi näha. Kindralstaap oli Kruppi kulul veetnud tuhat meeldivat tundi; nüüd seisid tal ees ebameeldivused. Järgmisel päeval – „mustal reedel", nagu nad seda hiljem nimetama hakkasid, kutsuti staabi liikmed keisri ette. Keiser nõudis kirudes, et nad võtaksid kasutusele uue kiirlaskesuurtüki, saadaksid

Essenisse regulaarseid missioone ja võtaksid osa kõikidest Meppeni katselaskmistest. Ta ütles, et nende kuulekuses veendumiseks ratsutab ta ka ise aeg-ajalt polügoonile. Talle on puhkuseks, kui ta pääseb eemale põikpäistest ülespuhutud junkurbürokraatidest ja saab „lasta enda ees mõned paugud teha" (*sich . . . etwas vorschiessen zu lassen*).

9

TEISE REICH'I OSCAR WILDE

Keiser tuli ja hüüdis hurraa. See oli juba midagi: tõelised mürsud lõhkesid, märklauad lendasid kildudeks ja tema säärsaabaste all vappus sügavatoonilise mehise kõmina saatel maa. Oli tarvis ainult veidi fantaasiat – ja temal seda jätkus –, et näha ennast päris lahingus. Wilhelmi jaoks oli see kirjeldamatult ülev. Juba üksnes mõte lahingutele liigutas teda pisarateni, mida ei põhjustanud südamevalu, vaid uhkustunne.

Külaskäigud Meppenisse vaimustasid Tema Majesteeti niivõrd, et firma tulude kõver, mida joonistas Ernst Haux, sööstis järsult ülespoole ja armeel, kes oli läbi teinud „musta reede" alanduse, seisis ees veelgi mustem silmapilk, kui Krupp oma polügoonil tutvustas Kõigekõrgemale uut metalli. Aastail, mil ta oli olnud „firma tõenäoline pärija", oli Fritz näinud, kuidas maailma riikide mereväed olid oma sõjalaevade kaitsesoomust veeliinil paksendanud neljast ja poolest tollist tervenisti kahe jalani. Talle oli tulnud idee, et mingi tugev sulam võiks niisugusele totrusele lõpu teha, ja üks esimesi samme, mis ta firma omanikuna oli astunud, oli olnud korralduse tegemine, et alustataks eksperimente nikkelterasega. Eksperimendid õnnestusid suurepäraselt. Hoides sulamit kahe nädala vältel kõrgel temperatuuril, juhtides temast samal ajal üle kivisöegaasi ning seejärel karastades teda, saadi kõva pinnakihi ja elastse sisemusega metall. Kõik teised soomusplaatide patendid aegusid ühel hoobil. Ja uue metalli kasulikkus ei piirdunud ainuüksi sõjalaevastikega; see metall osutus hädavajalikuks ka välisuurtükkide tootmisel, sest ehkki õnnetu kindral Verdy oli sattunud eksiteele, leidus tema argumentatsioonis ka tõetera: Nobeli uus, pikriinhappel baseeruv püssirohi oli nii tugevajõuline, et ei purustanud mitte üksnes pronksi, v a i d k a valuterast. Krupp arvas, et nikkelterasest suurtükid võiksid selle probleemi lahendada, ja 1890-ndate aastate algul olid tal esimesed torud katsetusvalmis. Ta palus Sõjaministeeriumi, et see saadaks kohale komisjoni. Pojale langes osaks samasugune kohtlemine nagu isale, kui too esmakordselt pakkus oma terassuurtükke: kindralid vastasid, et neile meeldib see, mis neil juba on. Fritz pöördus Tema Majesteedi poole, kes vedas ohvitserkonna liikmed praktiliselt kiivririhmupidi Meppenisse. Uued suurtükid pidasid vastu ülitugevatele laengutele ja Kõigekõrgem kuulutas, et legeerimata teras oli nüüdsest peale niisama iganenud kui pronks.

Nikkelteras tsementeeris noore Hohenzollerni ja noore Kruppi liidu. Wilhelm

määras Fritzu kaubandus-salanõunikuks, andis talle ekstsellentsi tiitli ja elas vähemalt kord aastas mõnda aega Villa Hügelis oma vanaisa jaoks ehitatud ruumides. Keiser oli tüütu külaline. Ta oli vastutustundetu, ülespuhutud ja impulsiivne keigar ning ta ei lakanud kunagi sõda mängimast. Ta pidi tingimata kõik militariseerima. Tema kantselei oli „peakorter" ning isegi kõige väiksemad riigiametnikud kandsid mundreid ja auastmeid. Haridusminister oli major, rahandusminister leitnant. Kui ametnik tegi oma tööd hästi, sai ta aukõrgendust; vastasel korral arutas tema asja mitteametlik välikohus, mõnikord Villa Hügeli lõunalaua ääres. Alatasa kõlistas tema majesteet mööka – tõelist mööka tõelises tupes, sest Kruppi lossi saabus ta alati täielikus *Feldmarschall*'i mundris, mille juurest ei puudunud kannused. Tõsist tegemist oli tema garderoobi äramahutamisega; sellesse kuulus kakssada mundrit ja see nõudis kaheteistkümne kammerteenri ehk, nagu ta ise tavatses öelda, „keiserliku ihukaitse ohvitseri" täit tööjõudu.

Tänu tema eestkostele saavutas ekstsellents Krupp absoluutse monopoli, millest oli unistanud *der Grosse Krupp*. Fritzu aastasissetulek kasvas 7 000 000 margast 21 000 000 margani ja Berliin ostis firma kogutoodangust nüüd 33 protsendi asemel 67 protsenti. Et Kõigekõrgema purpurpunane vimpel lehvis nii sageli Villa Hügeli kohal, siis taaselustusid vanad kuuldused, nagu oleks keiser firma tuludest osa saanud. Kruppi arhiivis ei ole andmeid, et üksainuski *Pfennig* oleks nende külaskäikude ajal omanikku vahetanud, kuid isegi mõned Wilhelmi nõuandjad arvasid, et ta täitis seal oma taskuid.

Ainus tõsine lahkheli Kruppi ja Tema Majesteedi vahel tekkis seoses Ihetuani ülestõusuga Hiinas.* See oli järg Alfredi jäisele audientsile esimese keisri juures kakskümmend kaheksa aastat varem. Probleemi tuum oli sama – Esseni relvade müümine välisriikidele. Ülestõus Pekingis ärritas Wilhelmi eriti sellepärast, et seal oli tapetud tema saadik, ja ta rõõmustas ülimalt, kui üks Saksa suurtükipaat saavutas Hiinas silmapaistva võidu. Rahvusvahelist ekspeditsioonikorpust, kes püüdis tungida Pekingisse, et vabastada seal ümberpiiratud eurooplased ja ameeriklased, pidas Haihe jõe vasakul kaldal kinni vanade Taku fortide suurtükituli. Tema Majesteedi väike suurtükipaat „Iltis" sõitis kapten Lansi juhtimisel mööda jõge üles ja ründas üksinda forte. Suurtükituli tegi paadist varsti leegitseva vraki. Lans sai raskesti haavata, kuid tal õnnestus siiski rühm meremehi maale saata. Need ründasid hiinlasi tiivalt, naelutasid suurtükid kinni ja panid siis tähele, et suurtükkide külge kinnitatud metallplaatidel oli kiri *Fried. Krupp, Essen*. Vaimustatud Kõigekõrgem saatis Berliini peastaabist teate, et Lansile antakse *Pour le Mérite*, Preisimaa kõrgeim sõjaline autasu. Vastuseks sai *Allerhöchsteselber* oma vapralt kaptenilt ettekande, milles öeldi: „Me saime seitseteist tabamust, enamik mürske lõhkes laevas ning tappis ja haavas minu kartmatuid mehi. Ja missugune iroonia! Kõik vaenlase suurtükid . . . on pärit meie omalt maalt – need kõik on moodsad Kruppi kiirlaskesuurtükid."

Tulivihane keiser läkitas Fritzule telegrammi: „Praegu, kus ma oma sõdureid saadan võitlusse kollaste bestiate vastu, ei ole sobiv püüda tõsise olukorra arvel raha teha."

---

* Ihetuani ülestõus, mis algas 1899. aasta suvel, oli hiina rahva ülestõus imperialismi sissetungi vastu. 13.–14. juunil 1890 sisenesid ülestõusnud Pekingisse ja 17. juunil hõivasid nad Taku fordid. Imperialistlike riikide interventsiooniväed surusid ülestõusu Hiina reaktsiooniliste jõudude kaasabil maha. – *Toim.*

Ka Esseni jaoks oli olukord tõsine: Lansist oli saanud rahvuskangelane. Fritz seletas kannatlikult, et ehkki kapteni vaprus oli väljaspool kahtlust, oli tema andmete täpsus üsna küsitav. Oli kahjuks tõsi, et fordid olid varustatud Kruppi suurtükkidega, kuid need ei olnud kiirlaskesuurtükid. Need suurtükid olid iganenud. Fritzu isa oli need müünud Li Hongzhangile siis, kui Fritz ise oli veel väike poiss. Kuidas sai keiser süüdistada väikest poissi? Ja kas sai ta süüdistada ka selle väikese poisi isa? Suurtükkide müümise ajal oli Li olnud Saksamaa hea sõber. Ja tegelikult oli ta seda veel nüüdki. Li ei kandnud mingit vastutust Pekingis toimunud ülestõusu eest. Ta oli nüüd seitsekümmend seitse aastat vana ja Hebei provintsi kubernerina oli küllalt suure isikliku riski hinnaga „kollastele bestiatele" vastu astunud. Kuid keiser teadis seda juba niigi – ta tundis Li Hongzhangi ja oli olnud nende valitsejate hulgas, kes olid Li määranud rahu jalule seadma pärast Ihetuani ülestõusu mahasurumist.

Berliin vaikis. Raske oli nõustuda sellega, et ohvitser, kellele oli antud *Pour le Mérite*, võis eksida, ja veelgi raskem oli tunnistada, et keiser ise oli vea teinud. Kuu aega olid telegraafitraadid Berliini ja Esseni vahel külmad. Siis kutsus Meppeni jumaliku mürina järele puudust tundev Wilhelm ekstsellents Kruppi Berliini jutuajamisele. Nad rääkisid muudest asjadest. Keiser teeskles, nagu poleks midagi juhtunud. Kuid rahvusvahelise relvatööstuse põhiprobleem oli endist viisi püsima jäänud. Iga uus leiutis muutis selle keerulisemaks ja nüüd konkureerisid maailma riigikassade tühjendajatena juba viis kolossi. Kruppile, Schneiderile, Armstrongile ja Vickersile oli lisandunud Mitsui ja pärast seda, kui Emil von Škoda oli Tšehhoslovakkias Plzeňis ühe neljakümne aasta vanuse masinatehase ümber ehitanud relvatehaseks, oli ka temast saanud arvestatav konkurent.

Fritz ei olnud oma isa saavutatud üleolekut käest lasknud ja suurendas seda pidevalt. 1890-ndate aastate ainus kokkupõrge, kus Kruppi relvad lüüa said, oli 1894. aasta Hiina–Jaapani sõda, mille käigus hiinlased, Alfredi kliendid, jäid alla jaapanlastele, kellest olid saanud Fritzu kauba tarbijad. Sajandivahetusel, tosin aastat pärast seda, kui ta oli firmat juhtima asunud, oli Fritz Moskva, Viini ja Rooma ametlik relvasepp ning oli Euroopa pealinnadele müünud 40 000 suurtükki. Nagu ta isa, nii oli ka teda üle külvatud aumärkidega (millest kuusteist olid niisugused, mida anti erakordse kangelaslikkuse eest).

Kruppi kavalatel võtetel ei paistnud lõppu tulevat. Kõige tulusam neist oli arvatavasti see, mida keiser naljatoonil nimetas „kaitse- ja ründerelvade kiigutamiseks" (*Schutz- und Trutzwaffen schaukeln*). See toimus niimoodi. Saanud valmis oma nikkelterasest soomusplaatidega, tegi Fritz neile kõikjal reklaami. Maa- ja mereväed mahutasid nendesse oma investeeringud. Siis tuli ta välja kroomterasest mürskudega, mis olid suutelised nikkelterast purustama. Maa- ja mereväed investeerisid jälle. Järgmiseks tõi ta lagedale tsementeeritud terasest soomusplaadid, mis olid suutelised uutele mürskudele vastu panema. Tellimusi voolas kokku. Ent just siis, kui kõik kindralid ja admiralid olid jõudnud arvamusele, et nende väed olid varustatud purustamatute kilpidega, andis Fritz endast jälle märku. Seekord kuulutas ta head uudist vapratele ründajatele: täiustatud soomusplaatidest oli võimalik läbi lasta mürskudega, mille pead sisaldasid lõhkeainet ja mis maksid põrgulikku hinda. Maailma valitsused pistsid käed sügavale oma riigikassadesse ja tegid seda veel korduvalt. Tervenisti kolmkümmend neist olid „kiigutamisest" kaasa haaratud.

Fritz näitas tulemusi keisrile, kes kihistas naeru. Wilhelm oleks aga otsekohe tõsiseks tõmbunud, kui ta oleks teadnud, et ka ta ise hakkas parajasti „kiigutamisest" osa saama. Berliin oli äsja mahutanud 140 miljonit marka Kruppi uusimatesse välisuurtükkidesse. Nagu kõik varasemad suurtükid sõjanduse ajaloos, nii olid ka need jäigad, see tähendab tagasilöögimehhanismita.* Tulistamisel põrkasid nad koos lafetiga tagasi ja enne järgmist lasku tuli nad uuesti paigale seada. Le Creusot'st jälgis Schneider Kruppi tegevust. Päeval, mil Essenist lähetati Tegelisse viimane uute suurtükkide saadetis, alustas Pariis relvastumist Schneideri 75-millimeetriste välisuurtükkidega, mis summutasid ise oma tagasilöögi. *Generalstab*'i liikmed sattusid paanikasse. Siis telegrafeeris Fritz neile, et nad ootaksid; ta on teel pealinna. Jõudnud Berliini, teatas ta uhkelt, et tema laboratooriumides on just valminud „tagasijooksva rauaga Kruppi suurtükk", mis on niisama tagasilöögikindel kui prantslaste 75-millimeetrine. Üldises kergendustundes ei seadnud keegi küsimusmärgi alla tema pakkumise ülitäpset ajastatust ja keegi ei küsinud ka, kui palju uued relvad maksma lähevad. Need maksid palju: nendele üleminek suureñdas Kruppi firma tulusid 200 miljoni marga võrra.

19. sajandi viimasel neljal aastal õnnestus Fritzul isegi temaga võistlevate terasetootjate taskust raha välja pumbata. Selleks kasutas ta primitiivset relvatööstustrusti. 1897. aastal oli olemas kaks põhilist tugevdatud pinnakihiga soomusplaatide tootmise menetlust. Üks neist oli Kruppi oma; teise oli leiutanud ameeriklane H. A. Harvey. Kasutades kattevarjuna firmat *Harvey United Steel Company*, mis eksisteeris ainult paberil ja mille juhatuse esimees oli Albert Vickers, vahetati patendid. Kõik trusti liikmed – Krupp, Vickers, Armstrong, Schneider, Carnegie ja *Bethlehem Steel* – leppisid kokku soomusplaatide tootmise tehnoloogia täiustustesse puutuva informatsiooni ühistamise suhtes ja Kruppile hakati igalt toodetud sõjalaevasoomuse tonnilt maksma 45 dollarit.

Soomusplaadid on kaitseks mõeldud, mürsud mitte. 1902. aastal sõlmisid Krupp ja Vickers veel ühe kokkuleppe, mille võimalikke tagajärgi keegi nähtavasti läbi ei mõelnud. Fritzu insenerid olid konstrueerinud maailma parimad viitsütikud, mis meeldisid Albert Vickersile niivõrd, et ta tahtis neid oma klientide jaoks. Fritz saatis joonised Sheffieldi ja lubas teatada kõigist edasistest täiustustest. Vastutasuks kohustus Vickers varustama kõik mürsud märgiga *KPz* (Kruppi patentsütik) ning maksma Essenile igalt väljatulistatud mürsult ühe šillingi ja kolm penni. Firmade Aasia või Lõuna-Ameerika klientide vahelise sõjategevuse korral oleks see kokkulepe olnud suhteliselt ohutu. Kui aga sõda oleks puhkenud Inglismaa ja Saksamaa vahel, oleks olukord kujunenud äärmiselt ebameeldivaks: Krupp oleks hakanud teenima *Reich*'i langenud ja haavatud sõjameeste nimekirjadelt.

*

Niisugune võimalus muutus järjest reaalsemaks. Saksa ja inglise üliõpilased, kes mandril kohtusid, rääkisid avameelselt eelseisvast kokkupõrkest, kusjuures mõlemale poolele oli iseloomulik murettekitav optimism, ehkki nad ise ei taibanud seda. Wilhelmi mereväeohvitseridel sai harjumuseks tõsta klaasi „*Der Tag*'i"

* Tegelikult esitas tagasilöögimehhanismi idee ja rakendas selle juba 1872. aastal ka ellu vene konstruktor V. Baranovski. – *Toim.*

(„selle päeva") auks. Äsja rajatud *Alldeutsche Verband* (Pangermanistide Liit)* oli juba 1891. aastal jaotanud kaupmeestele plakateid, millel oli tekst „*Dem Deutschen gehört die Welt*" („Maailm kuulub sakslastele"), ja keiser, kõigi nende ässitussõnade taga seisev jõud, jätkas oma peastaabis tuletikkudega mängimist. Bismarcki errusaatmine oli likvideerinud Wilhelmi ekspansioonipoliitika ainsa tõhusa piduri. Keisri arvates oli Saksa–Prantsuse sõda vallandanud teutooni võitude võimsa voo ja ta ei tahtnud, et see voog peatuks.

Villa Hügelis mõtles Fritz, kuidas oma sõpra abistada. Üks võimalus oli anda lisa ässitava proosa voolule. Niisiis asutas ta 1893. aastal pealinnas ajalehe „Berliner Neueste Nachrichten" ja telegraafiagentuuri.** Mõlema poliitiline suunitlus oli selge. Nad toetasid Kruppi firmat, Kõigekõrgemat, armeed, sõjalaevastikku, Saksamaa tööstust ja *Alldeutsche Verband*'i. Wilhelm avaldas tunnustust. Kuid sõnadest ei piisa, ohkas ta kurvalt. Kuidas oleks tegudega? Miks mitte kandideerida *Reichstag*'i? Fritz võpatas. Seda oli ta kord juba proovinud. Wilhelm soovitas uuesti proovida. Reetlikke delegaate oli liiga palju. Wilhelm oli neilt küsinud sada miljonit marka, et oleks võimalik armeesse juurde saada kuuskümmend tuhat meest. Neil *Schwein*'idel oli jätkunud häbematust vastata, et nad olid talle juba andnud kaksteist miljardit, et armee oli pärast Sedani kolmekordistunud ja et mis liig, see liig. Vastuseks niisugusele jultumusele oli tal tulnud vana *Reichstag* laiali saata ja ta oleks väga tänulik, kui Krupp uue valimistel oma kandidatuuri üles seaks.

Lojaalse sakslasena nõustus Fritz vastu tahtmist ja lojaalsete krupplastena eskortisid tema eestöölised oma mehed valimiskastide juurde. Esimesed tulemused ei toonud lõplikku selgust: Krupp sai 19 484, katoliiklaste kandidaat 19 447 ja SPD esindaja umbes 5000 häält. Järelvalimistel õnnestus Fritzul siiski üle noatera võita; sotsiaaldemokraatidel oli nüüd katoliiklaste vastu niisama vähe poolehoidu kui Kruppigi vastu. Kaotaja kaebas, et kontsern oli valimistel kasutanud lubamatuid võtteid, kuid valimiste läbiviijad teatasid, et nad ei olnud tähele pannud midagi ebaharilikku.*** Juubeldavad võitjad jagasid kõigile Esseni elanikele tasuta õlut, organiseerisid tõrvikurongkäigu ja marssisid üles künkale. Hämmeldunud ekstsellents näitas ennast korraks ja pomises mõned sõnad, mida keegi ei kuulnud. See oli kohane debüüt; ehkki ta istus *Reichstag*'is Esseni saadikuna 1893. aastast 1898. aastani, ei pidanud ta seal kunagi ühtegi kõnet ja teda näis hämmeldavat vajadus range parteidistsipliini järele selles parlamendis, kus keisri imetlejad olid vaid üsna napis enamuses. Sõjaliste kulutuste seaduseelnõu võeti vastu Fritzu toetusel, kuid sellega tema panus ka piirdus. Kord hääletas ta iseenese vastu ja kaks korda tekitas tema poliitilise sündsustunde vähesus riigile tõsiseid raskusi. 1894. aastal deklareeris ta ühel suurel dineel, et kui ei kirjutata alla kaubanduslepingule Venemaaga, siis tähendab see sõda. Ta jätkas, et teab seda, sest Bismarck ütles niimoodi oma arstile ja arst andis need sõnad temale edasi. Järgmisel päeval tõid selle sensatsioonilise avalduse oma esikülgedel ära kõik Berliini

* Saksa monopolistliku kapitalismi esindajate kõige šovinistlikuma ja agressiivsema osa organisatsioon. Liidu eesmärk oli imperialistliku ideoloogia levitamine, anneksioonide ja kolonialismi propageerimine, võitlus demokraatia ja revolutsioonilise töölisliikumise vastu. Liit avaldas mõju kõikidele Saksamaa valitsevate klasside organisatsioonidele. – *Toim.*

** Agentuur ei tegutsenud kuigi kaua, kuid ajaleht jätkas ilmumist 1919. aastani.

*** Selles, mida nad nägid, ei olnud kindlasti mitte midagi unikaalset. Samadel valimistel laskis Saarimaa tööstur poliitik parun Karl von Stumm-Halberg oma Neunkircheni valijad rivikorras valimiskastide juurde viia.

ajalehed peale Fritzu enda lehe. Erukantsler oli sunnitud esinema ametliku ümberlükkamisega.

Siin langeb Bismarckile mõningane kahtlus. Võib arvata, et niisugune idee tal tegelikult oli, sest kuidagimoodi tuli Prantsusmaa ja Venemaa uue sõjalise liidu hambaid nüristada. Kuid see ei puutunud asjasse; Krupp ei oleks seda, mis talle usaldatud oli, mingil juhul tohtinud välja lobiseda. Ta talitses oma keelt peaaegu niisama halvasti kui tema keisergi. Neli aastat hiljem, Inglismaa ja Prantsusmaa vahelise Fašoda konflikti kõrgperioodil, viibis Fritz parajasti einel Hohenzollernite lossis, kui välisministen möödaminnes märkis, et Inglismaa peaministrina kuulutaks tema Fašodat ettekäändena kasutades otsekohe Prantsusmaale sõja, sest sellist soodsat jõudude vahekorda kui praegu ei tule Inglismaa jaoks enam niipea. Fritz pöördus oma hotelli tagasi ja kirjutas ühele Londoni sõbrale kirja, milles palus, et Saksa ministri vaadetele juhitaks Briti peaministri tähelepanu. Tagajärjed olid ettearvatavad: Berliin oli sunnitud andma piinlikke seletusi ja inglastel tugevnes veendumus, et kõik sakslased kannatavad suu- ja sõratõve all.

Fritz tundis ennast kõige halvemini avalikkuse ees ja kõige paremini kulisside taga. Ta ise oli seda alati teadnud ja nüüd nõustus sellega ka keiser. Kuid seekord oli Tema Majesteet taktitundeline. Tal ei olnud moraalset õigust kedagi teist mõtlematute kõnede pärast kritiseerida. Ja ehkki Kruppi tegevus *Reichstag*'i saadikuna jättis väliselt mulje täielikust ebaõnnestumisest, teadis monarh, kuidas asi tegelikult oli. Omaenese ringteid kasutades kujundas Esseni saadik impeeriumi tulevikku viisil, mis ületas kaugelt kõigi teiste parlamendiliikmete võimete piiri. Wilhelm unistas tugevast Saksa sõjalaevastikust ning 1895. aastal, Põhjamere ja Läänemere vahelise kanali pidulikul avamisel palus ta, et Krupp teda selle loomisel abistaks. Nagu keiser märkis, oli olukord talumatu: *Vaterland* oli kaubavahetuse alal tõusnud maailmas teisele kohale, kuid tema laevastik oli viiendal kohal. Isegi Itaalial oli rohkem sõjalaevu. Kogu tsivilisatsiooni ajaloos ei olnud ükski kaubandusriik toime tulnud merejõudude toetuseta. Pealegi toimus võitlus asumaade pärast. Sõjalaevad olid hädavajalikud, kui *Reich* tahtis enesele noppida neid väheseid vilju, mis veel olid järele jäänud. Kas Krupp oli nõus teda selles ettevõttes abistama?

Kruppil ei olnud midagi selle vastu. Ta suurendas oma toetust *Alldeutsche Verband*'ile, kes oli juba alustanud agitatsiooni tugeva sõjalaevastiku kasuks, ja temalt sai suuri summasid *Flottenverein* (Laevastikuselts), kelle sajad tuhanded liikmed, palgalised lektorid ja ajakiri „Die Flotte" ujutasid impeeriumi üle šovinistlike mõtteavaldustega. Kuid Fritz võis teha rohkem kui sõjalaevastikku toetada. Ta võis selle ehitada. Pidanud nõu Friedrich Hollmanniga, viitseadmiraliga ja *Reichsmarineamt*'i (keiserliku admiraliteedi) ülemaga, alustas ta ettevalmistusi *Grusonwerk*'i üleviimiseks nikkelterasest sõjalaevasoomuse masstootmisele ja üheksa uue soomuslaeva ehitamiseks Essenis. Järgmisel aastal (1896) edenes Wilhelmi kampaania kahe hiigelsammu võrra. Hollmanni järglaseks sai oma aja suurim mereväespetsialist Alfred von Tirpitz ja Krupp ostis Kielis laevatehase. Kiel paiknes imeilusa fjordi lõpus, tal oli üks Euroopa paremaid looduslikke sadamaid ja ta oli varem tuntud peamiselt selle poolest, et siin seisis Wilhelmi isiklik jahtlaev, uhke kuldseks ja valgeks värvitud uus „Hohenzollern", mis sügavsinisel veel ootsus majesteetlikult oma läikiva ankruketi küljes. Nüüd kubises Kiel krupplastest. Siin ostetud *Germaniawerft* ning tehased Essenis, Annenis, Rheinhausenis ja

Magdeburgis, tähendasid, et Fritz võis valmis ehitada terve laevastiku neetidest kuni suurtükimürskudeni. Selle tähistamiseks lisas ta oma vapile ankru.

Fritz ehitas Tirpitzi jaoks üheksa lahingulaeva, viis kergeristlejat ja kolmkümmend kolm destroierit. Admiral oleks pidanud olema rahul. Ta ei olnud seda. Ta nõudis pedantselt, et *Reichsmarineamt* saaks iga kulutatud marga eest niisama palju tagasi. Tegelikult sai ta sellest ainult poole. Krupp oli sõjalaevade soomuse hinnaks määranud 279 miljonit marka ja Tirpitz avastas, et Fritzu kasum oli täpselt 100 protsenti. Ja sellega Krupp veel ei piirdunud. Tema Berliini ajaleht alustas ägedat kampaaniat, süüdistades *Reichsmarineamt*'i selles, et too tingis hindade üle ajal, mil *Vaterland*'i julgeolek oli ohus. *Flottenverein*'i uus president vürst Otto zu Salm-Horstmar kirjutas Tirpitzile ja palus teda kiiruse huvides raha ohverdada. Vastuseks teravatoonilisele küsimusele möönis vürst, et teda oli palutud seda kirja kirjutada; palujad olid olnud „Saksamaa tööstuslike huvidega seotud härrased" – eelkõige Krupp. Lastes reporteritel vihjata endale kui „hästiinformeeritud sõjaväelisele allikale", süüdistas tulivihane Tirpitz Kruppi liigkasuvõtmises ja nõudis tema „monopolistlikule hinnapoliitikale" lõputegemist. Kuid kohe sai ta vastulöögi. Üks hästiinformeeritud Esseni tööstur häbimärgistas harali habemega admirali kui „valede isa" (*Vater der Lügen*). Tirpitz nõudis, et talle näidataks Fritzu äriraamatuid, ja Fritz põgenes keisri juurde.

Kõigekõrgem käskis admiralil järele jätta. Ta ütles, et niisugused vaenuavaldused võivad toetada ja rõõmustada ainult *Reich*'i vaenlasi, ning kui Tirpitz märkis, et toetada ja rõõmustada tuleks ka impeeriumi maksumaksjaid, tegi Wilhelm näo, nagu poleks ta seda kuulnud. Oma suhetes Kruppiga oli keiser astunud üle teatavat laadi Rubico, mis vanal merekarul jäi tähele panemata, kuid mis tagasivaates paistab selgesti silma. Wilhelm tundis ennast olevat kohustatud kaitsma Kruppi igasuguste süüdistuste vastu, ükskõik kui rängad need ka olid. Ta vajas oma relvaseppa. Tema valitsus oli nüüd lõplikult militarismi teele asunud. Kruppi terasest lihased, mida andis Fritzu *Staat im Staate*, olid lahingus asendamatud; ilma Kruppi dünastiata oleks Hohenzollerni dünastia olnud kaardimaja. Need olid aastad, mil rahupooldajate surve sundis riigipäid saatma elegantselt rõivastatud delegaate Haagi rahukonverentsidele. Keiser vihkas neid kokkutulekuid muidugi juba põhimõtteliselt ja tema kohustused Esseni vastu panid teda nende suhtes erilist vastumeelsust tundma. Itaalia kuningas märkis, et keiser ei nõustu kunagi „Kruppi tiibu kärpima". Ta ei oleks saanudki seda teha; ühe rahuettepaneku servale kritseldas ta: „Millega hakkab Krupp siis oma töölistele palka maksma?"

Vahepeal tehti Kielis nagu Esseniski eksperimente uute ahvatlevate sõjapidamisvahenditega. *Germaniawerft*'i insenerid olid Tirpitzi vastuväidetest hoolimata jõudnud järeldusele, et allveelaevad on sõjas kasutatavad. Nende tegeliku ehitamiseni jõuti alles mõni aasta hiljem, kuid Saksamaa esimese allveelaeva täielikud joonised olid juba olemas. Sellele laevale pandi võrdlemisi fantaasiavaene nimi *das Unterseeboot-eins* – U-1.

*

1. jaanuaril 1900 tervitas Essen uut sajandit nagu kord ja kohus müriseva tulevärgiga, mida Villa Hügeli keisriruumidest vargsi jälgisid kaks Kruppi. Nad ei oleks tohtinud üleval olla. Kolmeteistkümneaastane Bertha ja kaheteistkümne-

aastane Barbara elasid spartalikku, üksildast elu. Mõnikord siiski võttis isa nad kaasa meresõidule ühel oma kahest jahist ja fotod, mis Barbaral on nendest reisidest säilinud, näitavad, kuidas tüdrukud tol ajal välja nägid. Nad olid väikesed, tumedaverelised ja haprad.

Jahi pardal tehtud vanadel fotodel on näha ka Fritz, kes ühelgi neist ei paista olevat eemaletõrjuv nagu tema isa ega veidi hull nagu tema ema. Ta on lihtsalt kitsaid valgeid purjeriidest pükse ja kaptenimütsi kandev ning kausside ja vaaside juures askeldav kühmusseljaline, tüse, veidi koomiline ärimees. Tema näoilmest ei ole võimalik midagi välja lugeda, sest ta ei vaata kunagi kaamera poole. Aga selles pole midagi kõrvalehiilivat. Tal on parim võimalik vabandus. Ta on süvenenud oma lemmikharrastusse, fauna- ja flooranäidiste uurimisse.

Keegi neist, kes Kruppile lähedal seisid, ei pannud talle tema ajaviidet pahaks. Üldine arvamus oli, et kogu oma rikkusest hoolimata oli ta elanud rasket elu, milles ebaloomulikule lapsepõlvele olid järgnenud alandavad õpipoisiaastad ja siis ränk vastutus. Sotsiaaldemokraadid tema vastu muidugi sümpaatiat ei tundnud. Nende ajaleht „Vorwärts" pidas tema vastu ägedat võitlust.

Marksistide vaatepunktist oli Krupp kapitalismi pahede kehastus. Ta tootis tapavahendeid, andis keisrile nõu maailmapoliitika küsimustes, teenis proletaarlaste higi arvel suuri summasid ja kulutas neid bakhanaalsetele pidusöömingutele. Tema erakuningriik hõlmas kolm valdust: need olid Villa Hügel, luksuslik jahimaja Reini ääres Sayneckis ja Baden-Badenis asuv Meineck – maja, mille Marga oli saanud pärandusena ühelt kaugelt sugulaselt. Sayneckis ja Meineckis võttis Fritz vastu *Reich*'i eliiti; oma Esseni lossis võõrustas ta kroonitud päid – keisrit, Portugali kuningat Carlost, Belgia kuningat Léopoldi, Austria keisrit Franz Josephit ja Walesi printsi, kellest varsti sai Inglise kuningas Edward VII. Fritzu vastuvõtud Berliinis hotell „Bristolis", mõne sammu kaugusel Unter den Lindeni ja Wilhelmstrasse nurgast, olid seltskonnaelu suursündmused.

Ta ise ei tohtinud aga tegelikult „Bristoli" ülemkoka kulinaariasaavutusi puudutadagi. Sageli tuli tal piirduda klaasi mineraalveega. Isegi sigarid olid keelatud ja sellest hoolimata ei olnud tema tervis hea; Schweninger oli talle teinud korralduse pärast iga einet tund aega lamada. Kruppi banketid olid Kruppile enesele piinarikkad. Lisaks sellele, et ta pidi keelduma toidust, oli talle vastumeelne tema tähtsate külaliste enesekindel jutuvada, sellega ühineda püüdes hakkas ta kogelema ja pärast banketti taandus ta armetuna Ruhri, kus kliima tõukas tagant tema astmat, peapööritusi ja kõrget vererõhku. Essenis võitles ta visalt oma liha nõrkuse vastu. Villa Hügelis oli sisse seatud võimla. Igal hommikul tõusis ta vara ja tegi seal tõsist tööd ning igal pärastlõunal sooritas ta palverännaku *Stammhaus*'i, kus oli üles seatud kaal. Üks tüüpiline kaalumistulemus on järgmine: „15. mai 1894. F. A. Krupp. 88,4 kilo. Vesti ja pintsakuta 85,7 kilo." See ei olnud küllalt hea, ja meenutades, et tema elu ainsad hea tervise aastad olid olnud need, mis ta oli koos oma emaga veetnud Itaalia ja Lõuna-Prantsusmaa elegantsetes kuurortides, hakkas ta igatsevalt vaatama Vahemere poole.

George Moore on öelnud, et suur kirg on paljude kiretute aastate vili. Pärast oma rõõmutut lapsepõlve tundis Fritz kahtlemata, et tal oli õigus meelelahutusele, ja kuumaverelised itaallased näisid olevat inimesed, kes olid suutelised talle seda pakkuma. Kõigepealt hakkas teda veetlema Napoli, sest seal elas saksa zooloog Anthon Dohrn. Algul ignoreeris Dohrn Esseni amatööri lähenemiskatseid. Tema

zoologische Station oli määratud elukutseliste merebioloogide jaoks. Kuid Fritz ei olnud tavaline entusiast. Üks asi oli see, et ta võis enesele lubada varustust, mis kaugelt ületas Dohrni võimaluste piirid. Kielis oli ta lasknud oma jahi „Maja" ümber ehitada ning merefauna uurimise ekspeditsioonideks kohandada. Peale selle olid teaduslikud kalduvused, mida tema isa oli püüdnud maha suruda, ikkagi veel säilinud. Pärast „Maja" esimesi reise möönsid Dohrn ja dr. Otto Zacharias Plöni bioloogiajaamast, et Krupp andis teaduslikku uurimistöösse oma tõelise, ehkki piiratud panuse. Vaimustatud Fritz laskis *Germaniawerft*'is konstrueerida täiustatud aparatuuri ning otsustas veeta kõik talved ja kevaded Itaalia läheduses. Tema baasiks pidi saama Capri. Ja alates 1898. aastast veetis ta sellel saarel iga aasta mitu kuud. Ometi kord tegi ta midagi, mida ta tahtis teha, ometi kord andsid pikad viljatud aastad rikkalikku saaki.

Kuid ta ei piirdunud primitiivsete eluvormide uurimisega. Ta kollektsioneeris ka *Homo sapiens*'e ja käputäis sakslasi olid sellest teadlikud. Esimene berliinlane, kellel tekkis kahtlus, et Kruppist oli saanud innukas pederast, oli hotelli „Bristol" omanik Conrad Uhl. Saanud teada, et koos Margaga pealinna külastades oli Fritz hakanud saatma oma naist teise hotelli, oli härra Uhl hämmastunud. Kuid mõistatus lahenes varsti; Krupp kutsus hotelliomaniku enda juurde ja teatas, et aegajalt hakkab ta „Bristolisse" oma soovituskirjadega saatma noori itaallasi ja ta oleks tänulik, kui „Bristolis" antaks neile kelneritena tööd. Nende palga maksab muidugi tema. Kõik, mida ta vastutasuks nõuab, on see, et tema linnasoleku ajaks vabastataks noormehed tööst. Uhl oli jahmunud, kuid arvas, et suurele tööstu-rile tuleb vastu tulla. Algul ei olnud tal ettekujutust, kui suurt vastutulekut Fritz ootas. Poisid, kes saabusid, olid väga noored, ei osanud saksa keelt, olid sõnakuulmatud ja saamatud. Kui Krupp hotelli saabus, kogunesid kõik need nägusad noorukid tema numbrisse ning sealt kostvat naerukihinat ja kilkamist kuulav hotelliomanik tegi omad järeldused. Nagu ta Berliini kriminaalkomissarile Hans von Tresckowile ütles, ei osanud ta itaalia keelt, kuid s e l l e s t arusaamiseks ei olnud tal tõlki vaja.

Nõnda sai alguse esimene *Fall Krupp* (Kruppi juhtum), mis enne lõpule jõudmist vapustas isegi *Allerhöchsteselber*'i enese trooni. Fritzu meelelahutuse kõigist komplikatsioonidest arusaamiseks on tarvis arvesse võtta erilist suhtumist meeste homoseksualismisse teises *Reich*'is. Vastavalt Saksamaa kriminaalkoodeksi kurikuulsale paragrahvile 175 ähvardas pikaajaline sunnitöö igaüht, kellel sellise perverssusega kas või kaudseltki tegemist oli. See viiski Uhli Tresckowi juurde.

Teisest küljest on tähendusrikas, et Tresckow ei üllatunud. Nagu ta palju aastaid hiljem seletas oma mälestustes *„Von Fürsten und andern Sterblichen"*, uuris ta tol ajal parajasti mitutsada seda laadi asja, millesse olid segatud *Reich*'i väljapaistvad kodanikud. Niisuguseid mehi Berliini politsei muidugi ei areteerinud. Üksteisega keelatud vahekorras olevad kindralid ja krahvid võisid olla julged, kuid Fritzu olukord oli raskem, sest tema protežeed ei olnud nimekad isikud. Neil ei olnud midagi kaotada, kui nad suud ei pidanud ja nende patrooni asjasse segamata ei saanud võimud nende vastu midagi ette võtta. Vahepeal siiski näis *Fall Krupp* lõpule jõudvat. Uhl võttis julguse kokku ja ütles Fritzule, et nagu töösturid, nii peavad ka hotelliomanikud oma majas peremehed olema. Ta ei saanud lubada, et keegi segab ennast tema majapidamise asjadesse;

seetõttu vallandas ta naerukihistajad ja kilkajad ning jättis Kruppi nii-öelda tühjade kätega.

Kuid mitte kauaks. Olukord oli tõsisem, kui politsei arvas. Fritzu kõige metsikumad orgiad toimusid Capril ja 1902. aasta kevadel, pärast seda kui kõrgelseisvad karabinjeerid olid asja põhjalikult uurinud, tegi Victor Emmanuel II valitsus Fritzule korralduse Itaalia territooriumilt lahkuda ning keelas talle alatiseks sinna tagasituleku.

Kui intsident oleks sellega lõppenud, oleks Kahurikuningas kergelt pääsenud. Ta oli niikuinii kavatsenud tol aastal tavalisest vähem aega Capril veeta: lihavõttepühade ajal pidid tema tütred leeri minema, järgmisel nädalal oli keisrit Meppenisse katselaskmistele oodata ning pärast seda pidi Krupp Düsseldorfis avama Reinimaa ja Vestfaali tööstusnäituse, kus ta kavatses välja panna hiiglasuure, viiekümne jala pikkuse terasest laevavõlli. Kodumaale jõudnud, asus ta seda programmi täitma, nagu ei oleks midagi juhtunud. Wilhelm külastas Essenit, et tähistada selle linna Preisimaaga ühendamise sajandat aastapäeva, ning tema ja Fritz külvasid teineteist vastastikku auavaldustega üle. Suvel võttis Krupp keisri aukülalisena osa Kieli regatist. Ja septembris, mil ta sõitis Londonisse, et määramatuks ajaks pikendada Vickersiga mürsusütikute kohta sõlmitud kokkulepet, näis nii, nagu ei oleks tal enam midagi karta. Oma noortest armukestest oli ta muidugi ilma jäänud. Kuid Capri ei olnud ju ainus saar. Ettevaatust säilitades võis ta mujal edasi lõbutseda. Ei paistnud olevat mingit põhjust, miks ta oleks veel kunagi pidanud Capri nime kuulma.

*

Ta unustas ajakirjanduse. Ta oli nüüd isik, kellel oli olnud tegemist politseiga. Talle ei olnud esitatud süüdistust ja tema üle ei olnud kohut mõistetud, kuid tunnistajatelt oli vande all võetud seletusi, Itaalias säilitati tema orgiatest tehtud fotosid – ja karabinjeeride inspektorid ei jaganud Berliini muret tema hea nime pärast. Kuus kuud olid Kruppi *dolce vita* üksikasjad Itaalia ametlikes ringkondades elevust tekitanud; oli paratamatu, et varem või hiljem kontrollisid ajakirjanikud fakte ja avaldasid need. Fritz viibis parajasti Londonis, kui Napoli „Propaganda" ja Rooma „Avanti" peaaegu üheaegselt avaldasid sellel teemal pikad kirjutised.

Oktoobris sai Marga Villa Hügelis mitu anonüümkirja, millele olid lisatud ajaleheväljalõiked. Segadusse viidult sõitis ta Berliini ja läks otse keisri juurde. Wilhelm avaldas äärmist pahameelt (Marga üle); siis kutsus ta kokku oma nõuandjad ja avaldas arvamust, et Kruppi tehaste juhtimine tuleks võib-olla üle anda hooldajate nõukogule. Admiral Hollmann vaidles sellele ägedalt vastu. Nagu ta väitis, oli siin tegemist põhimõttelise küsimusega. Krupp kehastas perekonna vanima meesliikme absoluutset autoriteeti. Kui seda kõigutati, siis loodi pretsedent; järgmiseks võis keegi teha ettepaneku, et ka *Reich*'i hakkaks juhtima hooldajate nõukogu. See pani keisri mõtlema. Ta jättis küsimuse lahtiseks ja Hollmann telegrafeeris otsekohe pärast istungi lõppu Kruppile. Ülevaatele olukorrast lisas ta nõuande. Tema ja teised Fritzu pealinna-sõbrad olid välja töötanud strateegia: nad ütlevad Tema Majesteedile, et Marga ei ole vastutusvõimeline, kannatab viirastuste all ja „vajab tungivalt pikaajalist ravi närvihaiglas". Nõutu Fritz soostus sellega.

Edasised sündmused arenesid kiiresti. 8. novembril avaldas katoliiklik „Augsburger Postzeitung" Roomas dateeritud pika artikli. Ehkki Fritzu nime veel ei nimetatud, näitas üks pahaendeline lause, et identifitseerimine rippus juba õhus: „Kahjuks on selle looga lähedaselt seotud üks väga lugupeetav suurtööstur, kellel on tihedad sidemed keiserliku õukonnaga."

Hoop langes 15. novembril. Tol päeval ilmus „Vorwärtsi" 268. numbris artikkel, mille pealkiri oli „Krupp Capril". See algas: „Juba nädalaid on välismaa ajalehed olnud täis „Kruppi juhtumi" šokeerivaid üksikasju." Kirjeldanud Kruppi elu Capril ja andnud ülevaate paragrahvi 175 sätetest, deklareeris ajaleht, et ekstsellents Krupp, „Saksamaa rikkaim mees, kelle aastasissetulek on pärast mereväeseaduseelnõusid tõusnud üle 25 miljoni marga ja kelle tehastes töötab rohkem kui 50 000 inimest . . ., praktiseeris saare noormeestega homoseksualismi. Korruptsioon omandas niisuguse ulatuse, et ühe Capri fotograafi äris võib näha mõninigaid tõetruid fotosid". „Vorwärts" teatas ühe Itaalia politseiinspektori uuringutest, Kruppi väljasaatmisest ja edasiste sammude võimalikkusest: „Seni, kuni Krupp elab Saksamaal, kuulub ta karistamisele paragrahvi 175 järgi."

Nüüd ei jäänud Fritzul üle muud kui ajaleht kohtusse kaevata. Mõni tund pärast kõnesoleva numbri ilmumist telegrafeeris ta pealinna ja palus valitsust, et see teda toetaks. Samal pärastlõunal nõustus kantsler süüdistama „Vorwärtsi" kuritegelikus laimamises. Õhtuks muutus „Vorwärts" nr. 268 haruldukseks. Keiserlik politsei konfiskeeris kõik eksemplarid, mis tal õnnestus leida; käidi tellijate kodudes ja isegi *Reichstag*'i saadikute kirjutuslauad otsiti läbi. Ent Kõigekõrgema käsi ei ulatunud kõikjale. Kogu impeerium oli „Kruppi juhtumist" teadlik. 18. novembril tegi Fritz korralduse, et kõikidesse Esseni, Anneni, Rheinhauseni ja Kieli tehastesse ning kõikide tema kivisöe- ja maagikaevanduste sissekäikude juurde pandaks välja järgmine teadaanne:

„Üks Berliini sotsiaaldemokraatlik ajaleht avaldas mõni päev tagasi härra F. A. Kruppi vastu suunatud hirmsaid teotusi ja kahtlustusi. Käesolevaga tehakse teatavaks, et härra F. A. Kruppi nõudel on Berliini Keiserlik Prokuratuur esitanud selle ajalehe vastutavale toimetajale kriminaalsüüdistuse, mis tuleb arutusele avalikul kohtuistungil. Peale selle on tehtud kohtulik korraldus konfiskeerida otsekohe see Berliini ajaleht ja teised ajalehed, mis on kõnesoleva artikli ära trükkinud."

See oli mõjukas žest ja SPD mõtles kahtlemata murelikult, kas tal õnnestub arvete klaarimine üle elada või mitte. Teadmine, et Rooma politsei arhiivis leidub ümberlükkamatuid tõendeid, oli üks asi; nende tõendite esitamine Saksa kohtule oli hoopis midagi muud. Kui keisri valitsus otsustas itaallastele survet avaldada, siis võisid need väärtuslikud dokumendid ja fotod – isegi tunnistajad – kaduda. Kruppi sõprade mõtted liikusid sama rada mööda. Läkitused Berliinist kinnitasid Fritzule, et surve avaldamise aparatuur on tegevusvalmis. See ootab ainult keiserlikku käsku, mida Wilhelm on valmis andma, kui Krupp seda temalt palub. Lisaks iseenese rehabiliteerimisele osutab ta sellega *Reich*'ile tohutu suure teene. SPD-le on võimalik anda *coup de grâce*.

Fritz oleks peaaegu nendega kaasa läinud. Kuid selleks oleks olnud tarvis halastamatust ja julma hoolimatust omaenese laste vastu. Nende ema viibis juba vaimuhaiglas. 22. novembril pidid lossi tulema neli arsti, et Kruppiga tema naise saatuse üle nõu pidada. Võidi langetada ebaõiglane otsus, mille järgi Marga pidi kogu oma elu veetma hullumaja kongis, samal ajal kui tema tütred kasvasid üles

veendumuses, et nende ema on vaimuhaige. Sellega ei saanud Fritz nõustuda. Pigemini oli ta valmis surema. Ja seda ta tegigi.

Oma elu viimasel õhtul, 21. novembril einestas ta koos Bertha ja Barbaraga ning mängis nendega uut seltskonnamängu saltat. Varakult läks ta oma magamistuppa, öeldes, et tunneb ennast halvasti. Seda, kuidas ja millal ta ennast tappis, ei saada kunagi täpselt teada; kõik, mida on võimalik kindlalt öelda, on see, et ametlikud seletused olid täis vastuolusid ja kujutasid enesest ilmselt kiiruga väljamõeldud valede põimikut. Haux, kõige usaldusväärsem vaatleja, võttis 22. novembri hommikul osa Kruppi ametnike massimiitingust, kus peeti nõu selle üle, kuidas Villa Hügeli peremeest tema võitluses abistada. Kõik teadsid, et Marga tulevik oli arstide otsustada, ning Haux ja kaks tema kolleegi otsustasid künkale sõita. Nad tahtsid teada saada, missugusele otsusele seal jõutakse. Kolm meest sõitsid tõllas künkanõlvast üles ja „. . . parajasti kui me olime jõudnud suure majani, jooksis sellest välja erasekretär Korn hirmsa teatega, et härra Krupp oli just äsja hinge heitnud. Tal oli olnud rabandus. Suures majas valitses surmavaikus. Me ei näinud ühtegi perekonnaliiget. Kurb ülemteener viis meid teisele korrusele. Me astusime lihtsasse magamistuppa, kus oma voodis vaikselt lamas mees, kes nüüd oli vabanenud kõikidest selle maailma kannatustest ja muredest".

Arstide kohalviibimine oli puhtakujuline õnneasi, kuid keegi kasutas seda ära. Arstid nõustusid alla kirjutama tunnistusele, millest osa kõlas nii: „Härra Krupp oli ennast alates 21. novembri õhtust halvasti tundnud, kuid teenijad ei olnud arsti kutsunud, sest järgmisel hommikul kell 6 pidi dr. Vogt niikuinii kohale saabuma. Kui ta 22. novembri hommikul pärale jõudis, oli härra Krupp teadvuseta . . . Varsti pärast kahte süsti patsient toibus ja muutus oma ümbrusest teadlikuks. Ta palus dr. Vogti, et see tervitaks tema kahte tütart ja hoolitseks matuse korraldamise eest. Umbes kell 8.15 hommikul hakkas hingamine üha märgatavamalt sagenema, südametegevus nõrgenema ja keha külmenema . . . Ilmsed olid ajurabanduse sümptoomid . . . Surm saabus kell 3 pärast lõunat."

Haux nägi Fritzu surnuna juba keskpäeval. Teise Kahurikuninga surma täpsest ajast sai esimene vastuolu – teenrite meenutuste järgi võis ta surra igal ajal koidueelsest tunnist kuni pärastlõunani – ja sellele järgnesid kiiresti teised. Kõige kummalisem oli aga arstide käitumine. Nende tunnistuse meditsiiniline ebatäpsus ja üldine ähmasus viib arvamusele, et selle dokumendi koostas keegi teine. Ent üksnõik, mida arstid Fritzu magamistoas ka nägid, igal juhul olid nad viimased, kes seda nägid. Kõige šokeerivam asjaolu oli see, et laip paigutati kirstu, mis pitseeriti kinni. Seda ei avatud kellegi jaoks, kaasa arvatud sugulased, sõbrad ja direktooriumi liikmed. Ei toimunud isegi ametlikku lahkamist.

Niipea kui levis teade Fritzu surmast, vabastati Marga vaimuhaiglast (koos-kõlas üldiselt valitseva ebareaalsuse õhkkonnaga ei pidanud keegi kummaliseks, et abikaasa ootamatu surm taastas tema mõistuse) ja eravagun tõi ta Villa Hügeli raudteeharule aegsasti enne matust, mis toimus 27. novembril. Kuid pealeinaja ei olnud tema. Selle õiguse reserveeris keiser endale. Ta ilmus kohale täies lahingumundris koos kindralstaabi ja Tirpitzi *Reichsmarineamt*'i ohvitseridega. Kruppi perekonnal on säilinud film, mis näitab kirstu teekonda *Stammhaus*'ist surnuaiale. Leske ei ole näha ja suurtükivankri järel marsib üksinda Wilhelm. Oma parema käega hoiab ta pahkluudeni ulatuva husaarisineli all mööka. Talle järgnevad tiheda jõuguna kindralid ja admiralid. Nende liigutused on kiired ja katkendlikud

nagu ikka tolle aja filmides ning jääb mulje, et neil on kirstu mulla alla toimetamisega rutt.

Pärast matusetalitust surnuaial kuulutas keiser vuntse keerutades, et ta tahab Esseni juhtivatele meestele raudteejaamas kõne pidada. Nagu ta seal ütles, oli ta Ruhri tulnud selleks, „et tõsta Saksa keisri kilp Kruppi maja ja mälestuse kohale". Sotsiaaldemokraatlik partei oli süüdi „intellektuaalses mõrvas" ja igale lojaalsele sakslasele oli selge, et mõrvatud oli üks *Reich*'i vapraid juhte.

Tõde pidi Wilhelmile nüüd juba teada olema, kuid ta jäi oma seisukoha juurde kindlaks. Ajendid selleks võisid olla mitmesugused: sõprus lahkunuga, vaen SPD vastu ja mure krupplaste moraali pärast. Ent ükskõik missugused tema veendumused ka olid, igal juhul andsid need ennast tugevasti tunda: tema pealekäimisel nõuti kõigilt krupplastelt allakirjutamist deklaratsioonile, milles keisrit tänati „intellektuaalse mõrva" vastu suunatud kampaania eest. (Kaks *Grusonwerk*'i veterani, kellel kahepeale oli seljataga kolmkümmend kaheksa teenistusaastat, keeldusid allkirja andmast ja kaotasid töökoha.) 5. detsembril võttis ta vastu deklaratsioonile allakirjutanute saatkonna, mille juht rääkis talle „sügavast ja aupaklikust" tänutundest kadunud tööandja vastu. Omalt poolt kinnitas keiser, et sõjakäik SPD vastu jätkub.

See jätkus, kuid mitte enam „Kruppi juhtumi" lipu all; Marga tõestas oma tervet mõistust vaikse nõudmisega, et süüdistus „Vorwärtsi" vastu võetaks tagasi. Keiser ei loobunud kergelt ja kui sotsiaaldemokraatide saadik Georg von Vollmar tõusis 20. jaanuaril *Reichstag*'is püsti, et mõista hukka Fritzu matuse ärakasutamist poliitilistel eesmärkidel, ei lastud tal üldse rääkida. Kuid väljaspool valitsust oli „juhtum" niisama surnud kui Krupp. Isegi konservatiivsed ajalehed loobusid kampaaniast ja asusid tegema oletusi selle kohta, kus Friedrich Alfred Krupp tegelikult viibis. Saades toitu kinnipitseeritud kirstust ja laiba lahkamata jäämisest, levisid üle kogu impeeriumi kuuldused, et Fritz ei olnud üldse surnud, vaid oli lihtsalt salamahti kadunud. Järgmise nelja aasta vältel avaldasid ajalehed perioodiliselt intervjuusid rändurite ga, kes väitsid, et nad olid teda näinud Ameerika Ühendriikides, Lõuna-Ameerikas, Jeruusalemmas ja Kaug-Idas.

Allerhöchsteselber võis ainult soovida, et see oleks tõsi. Kruppi tehaseid, mis olid tema raudrusika jaoks niisama olulised kui tema relvajõudude mistahes haru, valdas nüüd naine, keda ainus kord abipalvega keisri poole pöördumine oli viinud hullumajja, kes avalikult kuulutas külalistele oma halba arvamust „keisri ja teiste temataoliste" kohta ja keda see painajalik sügis oli enneaegu vanaks teinud. Pealegi näis tulevik Berliinist vaadatuna olevat niisama tröstitu. Kontsernil ei olnud pärijat, vaid ainult pärijanna: pikakoivaline tütarlaps Bertha. *Was nun?* Mis nüüd? Nagu Wilhelm rõhutas, oli lõppude lõpuks ikkagi tegemist *Vaterland*'iga. Ei olnud võimalik nõuda, et uhked Saksa ohvitserid mingisuguse plika ees kandu kokku lööksid. Lõpuks otsustas ta, et Kruppi probleemil oli üksainus lahendus: Bertha jaoks tuli leida abikaasa.

10

KAHURIKUNINGANNA

Et õige elukaaslase otsimine nõudis aega ja alaealine Bertha ei olnud tegelikult ka veel abiellumiseks valmis, siis saadeti ta koos Barbaraga ühte Baden-Badeni *Mädchenschule*'sse. Ehkki õed ei tundnud seal ennast just eriti rikastena, olid nad seda kahtlematult ja suur hulk advokaate võitles nende isa äkilise surma tagajärgedega. Barbara ei tekitanud mingeid raskusi. Niihästi temale kui ka oma lesele oli Fritz pärandanud tõhusa summa väärtpaberites. Probleemid tekkisid seoses Berthaga. Nagu alati, nii ka nüüd Alfredi soove arvestades oli Fritz teinud korralduse, et kuna tema naine ei olnud sünnitanud poega (kui asjaolusid arvesse võtta, oli see ebaõiglane formuleering, kuid ka siin kopeeris teine Kahurikuningas üksnes oma isa), siis pidi firmast saama aktsiaselts. Tegelikult oleks see testamendist sõltumatult vajalik olnud, sest vastasel korral ei oleks Margal olnud võimalik Bertha täisealiseks saamiseni hooldaja ülesandeid täita. Kuid Fritz ei olnud unustanud ka Alfredi vaenu aktsionäride vastu. Seetõttu oli ta seadnud tingimuseks, et Kruppi aktsiaid ei noteeritaks kunagi ühelgi börsil.

Selle tingimuse täitmine ja ühtlasi seadustest kinnipidamine oli probleem, mis enamikus riikides oleks olnud lahendamatu. Fakt, et see siiski lahendati, heidab pimestavat valgust niihästi sellele, kuidas Saksamaal asutati aktsiaseltse, kui ka Berliini püüdele säilitada impeeriumi relvasepikoda, nagu Kruppi firmat oli nimetama hakatud. 1. juulil 1903 kuulutati firma *Fried. Krupp* aktsiaseltsiks *(Fried. Krupp A. G.)*. Seejuures järgiti kõiki formaalsusi ja need kõik muudeti mõttetuks. Direktoorium nimetati ümber juhatuseks (*Vorstand*), nagu niisuguste ettevõtete puhul oli kombeks. Tegelikult oli see üksnes tseremoonia. Kõik mehed jäid samaks. Saksamaa seaduste järgi pidi *Aktiengesellschaft* välja andma osatähti ja tal pidi olema vähemalt viis aktsionäri. Vastavalt sellele laskis *Fried. Krupp A. G.* trükkida 160 000 aktsiat. Üks neist anti Marga vennale Felixile ja kolm juhatuse liikmetele ning ülejäänud 159 996 omanikuks sai klaveritunde võttev alaealine lütarlaps.

Kogu see varandus pidi talle täisikka jõudmisel sülle langema, ja niipea kui ta sellest teada sai, kirjutas ta keisrile: „Mõttes suudlen kõige alandlikumalt Teie Majesteedi kätt." Kuid esialgu oli tema kahekümne esimese sünnipäevani veel neli aastat aega. Vahepeal pidi kogu saadav tulu testamendi kohaselt minema Fritzu lesele. See ei meeldinud Kõigekõrgemale, kes ei olnud Margale kunagi andestanud „seda Capri afääri", kuid regendi ilmajätmine toetusest ei oleks olnud mõistlik. Kruppi dünastia vajas hädasti järjekordset leske, kes oli niisama kindlameelne kui Helene Amalie oli olnud 18. sajandil ja Therese Wilhelmi 19. sajandil. Margast sai niisugune lesk. Ka teda tunti nüüd Essenis kui leskproua Kruppi ja ka tema istus arveraamatute juures, milles sissekanded muutusid üha aukartustäratavamateks. Oma esimesel rahandusaastal teenis ta kolmekümne miljoni dollariga ekvivalentse summa ning järgmisel kolmel aastal kasvas tema hoolduse all olevalt kapitalilt saadud tulu 6 protsendist 10 protsendini.

Marga ei olnud äri alal osav naine. Nagu ta Hauxile tunnistas, oli ta arvude

suhtes „hani" (*eine Gans*) ja kui Haux oleks talle ette pannud tema enese surmaotsuse, oleks ta sellele pimesi alla kirjutanud. Asi oli selles, et Haux ei oleks teda petnud ja ta teadis seda. Eksinud kord ühe mehe üle otsustamisel, ei teinud ta enam selletaolisi vigu. Ta oskas hästi oma alluvaid hinnata ja sai aru, et nagu *Fried. Krupp*'i, nii ka *Fried. Krupp A. G.* saatus oli seotud keisritrooniga. Oma uhkust alla neelates kutsus ta Wilhelmi isegi Villa Hügelisse, ja ehkki keiser esialgu keeldus niisuguse au osutamisest, jätkas Marga visalt tema soosikute värbamist oma nõuandjateks. Fritzu enesetapp oli murdnud Hanns Jencke, kes pärast matust oli ameti maha pannud. Uueks juhatuse esimeheks valis Marga rahandusministeeriumi kõrge ametniku, ägedaloomulise hülgevurrudega Alfred Hugenbergi, kes järgmisel kolmel aastakümnel, mille kulminatsiooniks sai saatuslik 1933. aasta, etendas Saksamaa poliitikas olulist osa. Ülejäänud juhatuse moodustasid üks eruminister, üks eru-mereväeohvitser, üks keisrile lähedal seisev pankur, seitse Berliini kõrget riigiametnikku ning üheksa inseneri, administraatorit ja advokaati, kes kõik olid Tema Majesteedile tuntud.

Äriasjad jättis Marga nende hooleks. Ta ise nägi vaeva, et taastada „Kruppi vaimu", mida 1902. aasta katastroof oli tugevasti kõigutanud. Igal hommikul tõusis ta Villa Hügeli „väikeses majas" voodist (pärast vaimuhaiglast tagasitulekut ei maganud ta enam kunagi suures lossis) ja laskis ennast sõidutada oma abikaasa endisesse kontorisse. Tema ennelõunad olid pühendatud kontsernile, pärastlõunad krupplastele.

Kõigele, mis ta tegi, oli iseloomulik erakordne põhjalikkus. Seejuures näis ta ajuti olevat heldus ise, ajuti aga meenutas ta rohkem Preisi veltveeblit. Pensionile läinud krupplaste kolooniates nägid majad välja nii, nagu oleksid nad olnud Hans Christian Anderseni ehitatud, ja nende elanikke õhutati rõivastuma vanaldaste haldjatena. Uutes elamurajoonides arvutas Marga, mitu sammu oli töölisel vaja astuda oma maja välisukse juurest töökohta jõudmiseks, ja tegi selle töölisele teatavaks, et kasvatada temas täpsust. Üks Marga heategevusasutusi väljaspool Ruhri oli „vaeste haritud daamide" kodu Baden-Lichtenthalis. Elu seal oli tasuta, kuid võib arvata, et oli aegu, mil sealsed elanikud pidasid aru, kas mitte parem juba hakata tänavatüdrukuteks. Kõik, sealhulgas ka vesi, oli limiteeritud. Igasse tuppa ülespandud eeskirjad nõudsid „puhtust, täpsust, kokkuhoidlikkust, teiste arvestamist ja distsipliini"; oli ette nähtud, et „tuled kustutatakse kell 10.15 õhtul ja neid ei süüdata enne kui kell 7.30 hommikul". Karl Dohrmann, kes Marga regendiaastail oli Villa Hügelis teener, meenutab, et Marga oli „väga energiline, väga nõudlik", ja Bertha mälestused temast jätavad mulje, et ta domineeris laste üle: „Meie ema näis meile igas suhtes eksimatu ja me tundsime tema vastu kõige sügavamat kiindumust, millega kaasnes mõningane alaväärsustunne, sest meil . . . oli alati hirm, et võib-olla ei suuda me täielikult tema nõudmisi täita."

Ühest semestrist Baden-Badenis piisas tüdrukutele. Nad eelistasid Villa Hügelit; ehkki sealne ülesannete andja oli nõudlik, oli ta ühtlasi ka armastusväärne. Külastades tööliste kodusid, võttis Marga tütred endaga kaasa. Tema oskus krupplaste perekondadega suhelda oli nii mõjuv, et Bertha võttis selle tava omaks ja jätkas seda sõna otseses mõttes oma elu viimase tunnini ning Barbara tegeles kogu eluaja sotsiaalhoolekandega. Katsed pühendada õdesid terase tootmise saladustesse olid vähem edukad. Igal nädalal kindlaksmääratud tundidel käisid nad valitud tehnikute saatel tehastes ringi. Nad kuulasid kohusetundlikult – ja jõudsid

pärast iga ringkäiku arusaamisele, et neil ei olnud vähimatki aimu, mida neile oli räägitud. Aeg-ajalt sooritasid nad ka hoolikalt ettevalmistatud reise pealinna. Ka need jäid edutuks, ehkki tüdrukud ise ei olnud selles süüdi. Et isa surma põhjus oli neile teadmata, siis ei pannud see neid häbenema. Berliin sumises aga veel kuulujuttudest ja täiskasvanud tundsid ennast tütarlaste seltskonnas ebamugavalt.

1902. aasta novembrikuu ja 1906. aasta augustikuu vahelised aastad moodustavad Kruppi dünastia ajaloos omaette perioodi. Firma ulatuslikus tööstusimpeeriumis oli see ajavahemik kõigist varasematest tegevusrohkem, künkal aga oli seltskondlik elu vaibunud. Mitte kunagi varem ei olnud keiser nii kauaks eemale jäänud. Et Tema Majesteet ei tulnud, siis otsustas Marga üldse mitte ühtegi valitsejat külla kutsuda. Kõik eksootilised välismaa lipud rulliti kokku, sest Marga ei tahtnud riskida Wilhelmi solvamisega; Euroopa monarhid jäid firma juhatuse hooleks. Välismaa sõjaministeeriumid olid aga Kruppi perekonna olemasolust endist viisi väga hästi teadlikud. Ja seda olid ka tema kritiseerijad, nagu George Bernard Shaw hiilgavalt demonstreeris 1905. aasta detsembris, mil Londonis tuli lavale tema näidend „Major Barbara" – nõrgalt maskeeritud satiir, mis suurelt osalt oli suunatud Kruppide pihta.

Selle näidendi esietendus toimus täpselt viis kuud enne Bertha kihluse väljakuulutamist. See, et ta oleks võinud ise oma asju ajada, ei tulnud üldse kõne alla, sest firmas teadsid kõik, et keiser ei oleks sellega nõus olnud. Bertha lihtsalt pidi abielluma. Kahekümnendale eluaastale lähenedes oli ta üks maailma ihaldatavamaid tütarlapsi ja kui tema füüsilised võlud oleksid võrdunud rahanduslikega, oleks ta olnud ainus omataoline. Tegelikult ei olnud ta küll just inetu, kuid oli võrdlemisi tavalise välimusega. Kõige rohkem sarnanes ta oma isapoolse vanaisaga. Alfredi geenid näisid olevat ühe põlvkonna vahele jätnud. Fritz ei olnud hoopiski temaga sarnanenud, pikka kasvu, tugeva lõua, kõrge lauba ja läbitungiva pilguga Bertha oleks aga võinud olla oma vanaisa tütar.

*

Oli 1906. aasta varakevad ja *Fräulein Bertha* oli saanud kakskümmend aastat vanaks, kui keiser otsustas, et tal on aeg oma neitsilikkus *Reich*'ile ohvriks tuua. Öed olid siis parajasti just teel Napolisse, kus nad kavatsesid külastada oma isa zooloogidest sõpru ja tutvuda tema tegevusega Vahemere piirkonnas. Roomas juhiti nad osavasti kõrvalteele ja Bertha kohtus oma tulevase abikaasaga ei kusagil mujal kui Preisi kuninglikus saatkonnas Vatikanis. Kosilane oli saatkonna atašee, õhukeste huultega, kitsast korsetti kandev elukutseline diplomaat, kes oli Berthast kuusteist aastat vanem ja peajagu lühem. Tema nimi oli Gustav von Bohlen und Halbach. Kuidas temast sai Bertha *Blitzfreund*, ei ole täpselt teada; ainus järelejäänud tunnistaja on Barbara ja teda hämmeldas sündmuste tempo. Ta ise oli äsja kihlunud Preisi aristokraatia võsu parun Tilo von Wilmowskyga. Tema õe elus oli enne seda reisi puudunud igasugune romantika, nüüd aga võttis Bertha äkki vastu selle väikese silmapaistmatu jäiga kehkenpüksi abieluettepaneku. Et Bertha ega Gustav ei kuulunud kumbki esimesest pilgust armujate tüüpi ja et Gustav ei olnud kunagi kulutanud kellelegi viit sekunditki, kui see ei tähendanud kindlamat tuge karjääriredeli järgmisel pulgal, siis kahtlesid Essenis vähesed, et kavatsetav abieluühendus oli Berliini keiserliku Cupido kätetöö.

Nendegi üksikute skeptikute kahtlused lükkas ümber Tema Majesteedi käitumine. Marga tegi kihluse teatavaks maikuus. Augustis ilmus keiser Villa Hügelisse, nõudis joviaalselt oma ruume ning jagas medaleid. Kaks firma juhatuse liiget said Punase Kotka ordeni ja Marga ise seisis valvel, kui tema kleidi külge kinnitati Wilhelmi orden. Siis päris keiser, millal tulevad pulmad. Need olid määratud 15. oktoobriks ning keiser lubas koos Tirpitzi, kindralstaabi ohvitseride ja kantsleriga kohal olla. Ta pidas sõna: tseremooniast võtsid osa keiser ise, tema vend prints Heinrich, ministrite kabineti liikmed, maa- ja mereväe esindajad. Hiljem toimunud banketil ei tehtud värskest abielumehest väljagi. Wilhelm tõusis püsti ja pöördus nooriku poole. „Mu kallis Bertha," alustas ta, meenutas siis, et Bertha isa oli olnud tema „kallis ja armastatud sõber", ning avaldas lootust, et „kui te läbi tehaseruumide kõnnite, kergitavad töölised teie ees tänulikus armastuses mütsi". Seejärel asus ta asja juurde. Nagu ta Berthale meenutas, ei olnud see tavaline abielu. Sellest oodati rohkem kui ainult järeltulijaid. Muidugi pidid ka need olema. Tarvis oli mõelda järgmistele põlvkondadele. *Reich* vajas alati oma alasit. Kuid tähtis oli kõige lähema tuleviku kindlustamine: „Õnnestugu teil, mu kallis tütar, säilitada tehaste töö senine kõrge tase ja jätkata meie Saksa kodumaa varustamist ründe- ja kaitserelvadega, mille kvaliteeti ja efektiivsust ei ole saavutanud ega saavuta ükski teine riik."

Enne lahkumist tegi keiser noorpaarile üllatuse. Enamiku pulmade puhul, kuulutas ta kõlava häälega, võtab naine enesele oma abikaasa nime. Seekord, „et vähemasti väliselt tagada Esseni dünastia jätkumist", on olukord vastupidine. Gustavi perekonnanimeks saab nüüdsest peale Krupp von Bohlen und Halbach. Ühtlasi andis keiser abielupaarile õiguse pärandada „Krupp" ja sellega kaasas käiv varandus oma vanimale pojale. Kõik see oli paksus, paljude ehiskeerdude ja illumineeritud tähtedega gooti kirjas maalitud poognale, mis ilmselt oli üks ajaloo suuremaformaadilisi ametlikke dokumente. See kinnitas „Kruppi perekonna erilist seisundit", ehkki, nagu lahkelt naeratav keiser märkis, noorel abielumehel tuli alles tõestada, et ta oli „tõeline Krupp" (*ein wahrer Krupp*).

Mitmeosalised perekonnanimed ei olnud Gustavile uudis. Ta põlvnes kahest edasipüüdlikust saksa-ameerika perekonnast, kellest üks, Halbachi-nimeline, oli kolm sajandit varem asunud elama Ruhrimaa lõunaservale Remscheidi ning oli 1660-ndatel aastatel tootnud suurtükikuule, kaevandades selleks ühest lähedasest maagileiukohast rauda. 19. sajandi teisel aastakümnel oli see perekond emigreerinud Pennsylvaniasse ning hankinud enesele ulatuslikud valdused Scrantoni kivisöepiirkonnas. Pärast kodusõda abiellus Gustav Halbach lõunaosariiklaste vastu võidelnud saksa-ameerika rügemendi ülema kolonel Henry Bohleni tütrega. Et kolonel oli langenud kangelasena teises Manassase lahingus, siis võttis noor abielumees tema auks enesele nimeks Bohlen-Halbach. Seejärel algas uue *Reich*'i kuulsusrikas tõus. See tõmbas Bohlen-Halbachi vastupandamatu jõuga, ta sõitis Ameerika Ühendriikidest oma esivanemate kodumaale ja võttis kaasa oma osa tuludest, mida tema perekond sai Scrantoni kivisöelt. Badeni suurhertsog tervitas rõõmuga niihästi *Vaterland*'i tagasipöördunud poega kui ka selle pangaarvet; ta tõstis tulnuka aadliseisusse ja andis talle veel kord uue nime – von Bohlen und Halbach –, mille päris Gustav juunior, väikest kasvu keskealine mees, kellele keiser oli nüüd teinud korralduse saada „tõeliseks Kruppiks".

Värske Krupp von Bohlen und Halbach ehk, nagu kõik teda varsti nimetama

hakkasid, lihtsalt Krupp oli oma kumera lauba, spartaliku nina, kokkusurutud huulte ja kiirete mehaaniliste liigutustega tüüpiline Preisi diplomaat. Enne 1906. aastat oli ta olnud tuntud kui *der Legationsrat* (saatkonnanõunik) ja see iseloomustab teda kokkuvõtlikult. Ta oli mees, kes kunagi ei teinud midagi valesti, ei jätnud ilmumata ühelegi kokkusaamisele ega ilmutanud kunagi vähimatki kujutlusvõimet. Tegelikult on küsitav, kas tal kogu elu jooksul tuli pähe ühtegi originaalset mõtet.

Kuid ta oskas edasi jõuda. Kaheksateistkümne aasta vanusena astus ta vabatahtlikult 2. Badeni tragunirügementi ja teenis ühe aasta Bruchsalis *Oberleutnant*'ina. Riputanud seejärel mundri hoolikalt varna, õppis ta traditsioonilistes ülikoolides – Lausanne'is, Strasbourg'is ja Heidelbergis – juurat, sai õigusteaduse doktori kraadi ja astus riigiteenistusse. Enne Vatikani oli ta teeninud Berliini saatkonnas Washingtonis ja Pekingis. Töötanud kaheksateist aastat, oli ta saanud väikesi aumärke inglastelt, jaapanlastelt, hiinlastelt ja austerlastelt. Mõni teine mees oleks võinud neid pidada tühisteks iluasjadeks, kuid Gustavi jaoks tähistasid need lugupeetavust ja just seda oli ta taotlenudki. Nüüd oli talle osaks langenud tohutu vastutus. Ta oli liiga vana, et hakata uute ikoonide ees kummardama. Ta sai üksnes järgida põhimõtteid, mis olid teda nii kaugele viinud.

Oma pedantse täpsuse üle uhkust tundva rahva hulgas muutusid Gustavi harjumused legendaarseiks. Ööseks lossi jäänud külalistele teatati, et hommikueine serveeritakse kell 7.15. Kui nad laskusid teiselt korruselt alla kell 7.16, leidsid nad söögitoa uksed suletud olevat. Gustav einestas täpselt viisteist minutit ja astus siis lossi ees tõlda – alates 1908. aastast autosse –, mis hakkas samal hetkel liikuma. Taskus kandis ta väikest raamatut, millesse oli märgitud iga päeva üksikasjalik kava: nii mitu minutit selle jaoks, nii mitu teise jaoks. Kindel aeg oli ette nähtud isegi järgmise päeva kava koostamiseks. Õhtusöögiks oli määratud täpselt viiskümmend minutit. Kauem kestis see ainult siis, kui lossis viibisid külalised. Sel juhul lõppes õhtueine kell 9.45. See oli viimane aeg, sest kell 10.15 siirdusid Gustav ja Bertha linade vahele. Lõppude lõpuks pidi ju Krupp ka voodis täitma oma kohustust niihästi Kõigekõrgema kui ka dünastia vastu. Selles valdkonnas saavutas ta suurepäraseid tulemusi. Üheksa kuud ja kakskümmend kaheksa päeva pärast pulmi sünnitas Bertha poja. Teine poeg sündis 1908, kolmas poeg 1910, esimene tütar 1912, neljas poeg 1913, viies poeg 1916, teine tütar 1920, kuues poeg 1922.

Lõunasöögid olid Villa Hügelis alati seotud äriasjadega. Külalistel ei lubatud kohale sõita oma autodega, sest nende autojuhid võisid olla mitte küllalt täpsed. Drillitud Kruppi autojuhid tõid külalised lossi peaukse ette kell 13.29. Kell 13.30 sisenesid nad vastuvõtutuppa, et seal kümme minutit Gustavi ja Berthaga juttu ajada, ning kell 13.40 juhiti nad söögituppa. Niipea kui Krupp oli mingi roa söömise lõpetanud, koristasid teenrid laualt kõik taldrikud; pikatoimelised ja jutukad külalised ei saanud kõhtu täis. Söömine lõpetati kell 14.15, kohvijoomine 14.29. Punktipealt kell 14.30 istusid külalised ootavatesse limusiinidesse, millega nad ära sõidutati. Mitte midagi ei jäetud juhuse hooleks, kaasa arvatud kohvi temperatuur, mis oleks võinud kõik segamini lüüa ja mis seetõttu ei olnud kunagi liiga kõrge. Selline oli Gustavi elu: igasugust püüdu soojuse poole pidas ta nõrkuse tundemärgiks. Ühtlasi uskus ta, et ühele kiusatusele järeleandmine toob enesega paratamatult kaasa teised. Oma kontorit ei hoidnud ta külmana ainuüksi selle-

pärast, et niisugune ebamugavus talle meeldis; jäine õhk oli kasulik veel selle poolest, et sundis tema alluvaid rääkima oma asjadest nii lühidalt kui võimalik.

Seda ei saa väita, et Gustavile oleks teinud muret kivisöe hind. Diplomaadikarjäär oli talle õpetanud, et mitte miski ei jäta inimestele sügavamat muljet kui pillav rahakulutamine, ja ta tegi Villa Hügelist maailma mõjukaima eramaja. Lossile lisati kõrvalehitisi, vallikraave ja torne, kuni ta hakkas välja nägema nagu Disney unistus keskajast. Keldrikorruse köögis valitsesid kaks ülemkokka kahekümne alluva üle. Villa Hügelil olid oma linnufarm, omad kasvuhooned ja töökojad ning 120 inimesest koosnev teenijaskond, kellele lisandusid aednikud ja Kruppi kaheksa ratsahobuse ning nelja paari sõiduhobuste eest hoolitsevad tallimehed. Ratsutamine oli Gustavi ainus kirg. Ta ei suitsetanud, ei joonud ega armastanud kerget vestlust ja kodakondsetega vennastumise vältimiseks oli tema kirjutuslaud Villa Hügelis alati paigutatud nii, et ta istus seljaga ukse poole, kuid isegi pärast seda, kui tema hobusetalle oli laiendatud nelja limusiini äramahutamiseks, jätkas ta oma igapäevaseid ratsasõite.

*

Enne toda 1906. aasta oktoobrikuu päeva, mil keiser tõstis klaasi Bertha kui oma kahurikuninganna auks, oli õdede elu olnud eristamatu. Et nad kihlusid ühel ja samal kevadel, siis pidas Saksa ajakirjandus enesestmõistetavaks kahekordseid pulmi. Ent Wilhelm ei olnud sellega nõus. Barbara vastu ei olnud tal midagi, kuid kuningannat ei tohtinud keegi varjutada; Bertha üksi pidi oma pulmapäeval kogu impeeriumi tähelepanu keskpunktis olema. Niisiis viis Tilo oma nooriku tol talvel vanale Preisimaale oma perekonna mõisasse ja tutvustas uuele paruniprouale teenijaskonda, kes põlvi nõtkutades seisis Marienthali lossi ees. Tilo esivanemad olid Kolmekümneaastasest sõjast peale Brandenburgi hierarhiasse kuulunud; enne seda olid nad kolmsada aastat Sileesias parunielu elanud ja veelgi varem Lääne-Saksamaal feodaalrüütlid olnud.

Huvi pakub küsimus, missuguseks oleks Kruppi dünastia saatus kujunenud siis, kui Tilo oleks abiellunud Berthaga. Kahekümne kaheksa aastasena oli ta Berthale ea poolest lähedasem ja ta oli peaaegu igas suhtes Gustavi vastand. Tõsi küll, ta rõivastus elegantselt, kandis monoklit ja klõpsutas kontsi, kuid see kõik oli liturgiline ja kuulus Marienthali juurde. Oma teutooni pealispinna all oli parun Wilmowsky humaanne, tagasihoidlik ja idealistlik. Nagu hiljem näitasid kaks maailmasõda, oli ta suuteline Berliinist saadud brutaalseid korraldusi täitmata jätma, ja kui Esseni valitseja oleks olnud tema, oleks ajalugu võinud kujuneda mõnevõrra teistsuguseks.

Wilmowskyd ja Krupp von Bohlen und Halbachid käisid kumbki oma rada, kuid mingit võõrdumist siiski ei toimunud. Selleks olid õed teineteisele liiga lähedased. Nad ei suutnud taluda pikaajalist lahusolekut ja ka Gustav otsis korduvalt Tilo üles. Uuel Kruppil puudus enesekindlus, tal ei olnud sugupuud, mis võimaldas parunil mugavasti oma tiitlit kanda, ja ta kutsus kälimehe firma juhatusse. Tilo nõustus. Ta oli isegi valmis tegutsema Gustavi asemikuna; nagu ta Nürnbergis seletas, oli Gustav talle öelnud, et *Vorstand* oli üksnes juriidiline „maskeering" ja tõelisi otsuseid tegid nemad Berthaga Villa Hügelis.

Pax Britannica päike oli nüüd juba väga madalale laskunud. Ajastu, mis oli

alanud Waterloo lahinguga, oli jõudnud oma videvikutundideni ja tagasivaates näib, et Esseni ähvardavad korstnad heitsid väga teravapiirilisi varje. Tol ajal need varjud nii selged ei olnud. Noorpaaridele tundus, et kuldsed aastad jätkuvad lõputult. Ees ootas hukatus, kuid nad ei teadnud seda; nad käitusid nii, nagu oleks hilisuvi pidanud kestma igavesti. Maailma rahvastiku rõhuvale enamikule ei olnud see muretu aeg, kuid väga rikaste inimeste jaoks oli see suurepärane ja nad nautisid seda tohutul määral. Isegi Gustav laskis ennast veenda oma sõjaväelist enesedistsipliini lõdvendama. Ta kadus koos Berthaga ühte vaiksesse Londoni hotelli, kus nad poseerisid söör Hubert von Herkomerile, Baieris sündinud Oxfordi kunstiprofessorile.

Barbara ja Tilo sooritasid samal ajal ringreisi Ameerika Ühendriikides. Enne sealt ärasõiduks New Yorki siirdumist sõid nad Washingtonis lõunat Tema Majesteedi saadikuga, neljakümne seitsme aastase krahv Johann Heinrich von Bernstorffiga. Pärast ühiste tuttavate meeldetuletamist lõbustas krahv neid lugudega oma teenistusaastatest saatkonna esimese sekretärina Londonis ja peakonsulina Kairos, kõhatas siis delikaatselt ja päris Kruppi uute *Unterseeboot*'ide järele. Tal oli andmeid, et *Germaniawerft*'is oli alustatud U-18 ehitamist, et konstrueeritud olid koletud torpeedod, mille tegevusraadius oli 6000 jardi ja kiirus 40 sõlme, ning et *Reichsmarineamt*'is kaaluti tõsiselt võimalusi kaubalaevade ründamiseks sõja korral. Kas Kruppid teadsid sellest midagi? Kruppid raputasid pead. Ei, nad ei teadnud, kuid see kõlas absurdselt. Võõrustaja nõustus nendega: Londonis veedetud aastad olid teda veennud, et Inglismaa ei lubaks niisugust metsikust. Ta kehitas õlgu. Kuuldusi liikus ju nii palju. Tõenäoliselt ei peitunud nende taga midagi. Ja igal juhul ei olnud see tema probleem. Ta oli vähem kui kaks aastat Washingtonis viibinud ja lootis sinna jääda vähemalt 1917. aastani.

11

TÕELINE KRUPP

Gustav uuris Alfredist järelejäänud pabereid veelgi põhjalikumalt kui Fritz ja jõudis järeldusele, et üks „vana" saladusi oli olnud oskus dramaatilisi stseene lavastada. Tal enesel puudus teatrialane talent, kuid ta võis vähemasti ehitada lava. Lähenemas oli Suure Kruppi sajas sünniaastapäev ja uus Krupp kavatses sellest teha suure sündmuse. Kavandatavad pidustused kuulutati seotuks firma sajanda aastapäevaga, ehkki see ei olnud õigustatud, sest tegelikult oli Bertha õnnetu vanavanaisa asutanud firma *Fried. Krupp* 1811. aastal. Gustav eelistas siiski juubelit tähistada 1912. aastal – osalt imetlusest Alfredi vastu, osalt aga ka selle tõttu, et edasilükkamine andis talle veel aasta oma positsiooni kindlustamiseks.

Paberil oli tema positsioon kõigutamatu. Taskus Bertha osatähed, käis ta ringi nagu kahejalgne aktsionäride koosolek. Tänu keisrile kandis ta isegi Kruppi nime.

Kuid mingil kombel oli teatavaks saanud tema lastetoa-hüüdnimi; tagaselja tunti teda kui Taffyt ning tema peened kombed olid järsus vastuolus tema kaas-korstnaparunite Thysseni, Stinnesi, Klöckneri, Reuschi ja Kirkdorfi lihtsakoelisusega. Tema suurim miinus oli asjaolu, et ta ei saanud kunagi olla iseenese peremees. Ta oli oma naise tööriist ja sellest tõkkest ei olnud tal mingit lootust üle saada. Tal tuli sellest kõrvalt mööda minna.

Siin tuli talle kasuks tema erakordne agarus. Mitte keegi, kes nägi teda töötamas, ei saanud lahkuda tundega, et ta suhtus oma tegevusse kui sinekuurisse. Ta võttis enesele firma peaspiooni ülesanded ja hiilis ringi, et teha kindlaks, kas igaüks ikka teenib oma palga ära. Üks tema häirivaid harjumusi, mis põhjustas telefonistide kiiret vahetumist, oli see, et ta võttis omaenese kaugekõnede aega ja jooksis pärast iga kõne lõpetamist otsekohe vaatama, kas firma operaator oli kirja pannud samad minutid. Iga päeva lõpul nõudis ta oma autojuhilt, kammerteenrilt ja sekretärilt täielikku aruannet. Nad pidid talle rääkima, kuidas igaüks neist oli päeva veetnud. Ta tahtis ka täpselt teada, kui palju raha – üksköik kas tema või enda oma – nad olid kulutanud ja mida nad olid ostnud. Sellega jutuajamine piirdus; ta ei öelnud neile kunagi ühtki lahket sõna, ei kommenteerinud ilma ega soovinud neile isegi häid jõulupühi.

Erinevalt Alfred Kruppist ei saanud Gustav Krupp firma töötajaid oma isiksusega vahetult mõjustada. Selleks oli krupplasi nüüd juba liiga palju. Enamikule töötajatele jäi ta kaugeks ning seetõttu rakendas ta peamiselt *Generalregulativ*'ile tuginevat „porgandi ja piitsa" meetodit. Firma töötajate privileegid suurenesid tugevasti; samavõrd kasvasid ka nõudmised, mida neile esitati. Kolmekümne tuhande krupplase käsutuses olid Ruhri parimad tööliselamud. Vastutasuks pidid nad boikoteerima ametiühinguid ja SPD-d ning alluma mundrit kandvatele inspektoritele, kellel oli õigus igal päeva- ja öötunnil nende majadesse siseneda, „et vaadata, kas ettenähtud käitumis- ja elureeglitest peetakse kindlalt kinni".

1906. aastal määrati Gustav formaalselt firma juhatuse esimeheks; 1909. aastaks, mil ta firmat tegelikult juhtima asus, oli ta oma imestuseks teada saanud, et muu hulgas kuulus firmale suur osa Austraalia põhilistest metallurgiatööstuse ettevõtetest, Indias olid tal kontsessioonid Travancore rikastele monatsiidileiukohtadele ja ühe fiktiivse prantsuse kompanii (*Société des Mines Nickélifères*) vahendusel oli ta saanud Uus-Kaledoonia suurte niklikaevanduste ainuomanikuks. Kartellide ja džentelmenikokkulepete kaudu oli Kruppi firma tugevdanud oma reserve kõigis tööstusriikides. Ehkki Bertha seda ei teadnud, oli tema *Finanzrat* investeerinud miljon marka Briti relvatööstusfirmadesse, ning austria-ungari Škoda tehasest ei kuulunud ühelegi austerlasele suurem osa kui Berthale ja Schneideritele.

Essenis oli Kruppil kaheksakümmend suitsu mähkunud tehast. Kui Gustav neid esimest korda nägi, jäi ta keeletuks. Need tehased tarbisid rohkem gaasi kui neid ümbritsev linn ja rohkem elektrienergiat kui kogu Berliin ning nad moodustasid tohutu suure omaette linna, millel olid omad politseijõud, oma tuletõrjekomando ja omad liikluseeskirjad. Kuid Essen oli üksnes jäämäe veest väljaulatuv osa. Lääne- ja Põhja-Saksamaal allusid *Fried. Krupp A.G.*'le kui *Muttergesellschaft*'ile kaheksa hiiglasuurt terasetehast (ainuüksi Rheinhauseni tehases oli kuus võimsat kõrgahju ja viisteist kompressorit), Kieli *Germaniawerft*, kuni Sileesiani välja ulatuvad valutehased, kivisöe- ja maagikaevandused, saviaugud ja paemur-

rud ning kolm polügooni (Meppenis, Dülmenis ja Tangerhüttes), millest igaüks oli parem kõikide maailma riikide valitsustele kuuluvatest polügoonidest. Bertha valdustes väljaspool Essenit toodeti igal aastal 2 000 000 tonni kivisütt, 800 000 tonni koksi, 100 000 tonni rauamaaki ja 800 000 tonni malmi ning Gustavi esimene aastaaruanne näitas, et polügoonidel oli välja tulistatud 48 880 mürsku ja 25 131 püssikuuli, millest oleks piisanud küllalt suureks Balkani sõjaks. Firma juhatuse liikmed kasutasid ainult ülivõrdeid. Nad kiitlesid, et *die Firma*'l olid suurimad varandused, kõrgeimad dividendid, laialdasim ettevõtete võrk ning kardetavaimad suurtükid, – ja neil oli õigus.

Kas Gustavil oli võimalik saavutatut ületada? Kas tal oli võimalik teha *der Grosse Krupp*'i hallile viirastusele kingitust, mis oli selle vana suli vääriline? Tal oli see võimalik ja ta tegi seda. Kruppi firma oli suur; niisiis pidi Kruppi firma saama veel suuremaks. Kuid kõigepealt vajas ta sümbolit. Villa Hügel oli kena eluase või vähemalt sai selleks, kui Gustav laskis ruumide seinad katta tumedate paneelidega ja toppis lossi täis rasket Wilhelmi-aegset mööblit. Kuid kas Alfred ei olnud öelnud, et tema issameie oli tema töö? Gustav otsustas, et firma peakorter pidi olema niisama silmapaistev kui loss. Kolme aasta jooksul enne firma tegelikule juhtimisele asumist projekteeris ta „töö tsitadelli" ja jälgis isiklikult selle ehitamist. *Hauptverwaltungsgebäude* (peavalitsuse hoone), nagu seda veel praegugi nimetatakse, on Kruppi kuningriigi teine kuulsaim ehitis. Arvatavasti on see ka Euroopa inetuim kontorihoone. Raskepärasena ja vulgaarselt sakilisena ehitati see poorsest kivist, mis kiiresti võttis külge tahma, nii et hoone muutus tohutu räbuhunniku sarnaseks.

Seadnud ennast selles vangikongilõhnalises õuduses mugavasti sisse, hakkas Krupp andma korraldusi firma laiendamiseks. Kolmest polügoonist ei piisanud; ta tahtis veel neljandat. Rheinhausen vajas rohkem kõrgahje. Tutvudes andmetega Vene–Jaapani sõjast, maailma uusimast suurte jõudude vahelisest kokkupõrkest, pani Gustav tähele, et suurtükitule tugevnemise tõttu oli hakatud rajama okastraattõketega varustatud kaitsekaevikuid. Hirmsa, kuid veatu loogikaga nägi ta ette, et iga tulevase kokkupõrke korral pidi tekkima suur nõudmine okastraadi järele; seetõttu ostis ta 1911. aastal Hammi tehase, mis asus Ruhri kirdenurgas ja oli Saksamaa suurim traaditehas. Kui Krupp tahtis, et Kielis ehitataks maailma võimsaim allveelaevastik, pidi temast saama maailma suurim diiselmootorite tootja, ja temast saigi see. Päevakorda oli kerkinud roostevaba teras; Gustav rõhutas, et ta peab saama vastava patendi, ja 1912. aastal sai ta selle. Kõik need projektid nõudsid tohutuid kapitalimahutusi. Kõhklematult kuulutas ta, et tahab laenata 50 miljonit marka, ja kõhklematult anti talle see summa laenuks. Kõrgeimad dividendid kõrgenesid iga aastaga. 1911. aastal sai Bertha oma investeeringutelt 10 protsenti, 1912. aastal 12 protsenti ja 1913. aastal 14 protsenti, mis oli Saksamaa rekord. „Jahrbuch der Millionäre" teatas, et rikkuselt kolmas inimene *Reich*'is oli parun von Goldschmidt-Rothschild, Frankfurdi pankurite viimase Saksamaale jäänud järeltulija väimees. Goldschmidt-Rothschildil oli 163 miljonit marka. Vürst Henckel von Donnersmark oli 254 miljoniga teisel ja Bertha Krupp 283 miljoniga esimesel kohal. Bertha aastasissetulek ületas kuus miljonit Ameerika dollarit.

*

Kruppi firma sajanda aastapäeva tähistamine algas 1912. aasta varasuvel 14 miljoni marga jaotamisega firma töötajatele. Essenis pidid pidustused kestma kolm päeva. Wilhelm saabus Berliinist, kandes mundrit, mis oli ette nähtud „sõjaväe kõrgeimale ülemjuhatajale", nagu ta ennast tol ajal armastas tituleerida. Temaga olid kaasas kõik Preisi vürstid, kantsler von Bethmann-Hollweg, valitsuse liikmed ning kõik impeeriumi kindralid ja admiralid. Kruppi arhiivis on säilinud tähelepanuväärne õlimaal, mis kujutab kõiki neid kõrgeid aukandjaid kogunenult *Hauptverwaltungsgebäude* uude marmorsaali. Gustav peab neile parajasti kõnet. Wilhelm näib olevat kärsitu; ta kas ei suuda taluda Gustavi igavat juttu või ootab kannatamatult võimalust alustada omaenese tulist kõnet.

Kõigekõrgem tüütas oma kuulajaid harva. Seekord alustas ta marurahvuslikke juhtkirju kajastavast meenutusest, et *Gusstahlfabrik*'i sünd langes ajaliselt ühte Saksa natsionalistliku liikumise algusega. Tollest ajast peale, jätkas ta, „mürisesid Kruppi suurtükid lahinguväljadel, kus võideldi Saksamaa ühtsuse eest ja kus see ühtsus kätte võideti, ning nüüdisajal ammutab Saksa maa- ja merevägi Kruppi suurtükkidest uut jõudu. Kruppi tehastes ehitatud laevad kannavad Saksa lipu kõikidele meredele. Kruppi teras kaitseb meie sõjalaevu ja kindlusi". Kõrgendades oma ninahäält, kutsus keiser kuulajaid „Kruppi nime auks, meie tööstuse kuulsuseks ja Saksa kodumaa hüvanguks olema truud dünastia traditsioonidele". Siis silus ta parema, terve käega kaks korda oma käharaid juukseid ja karjus: „*Das Haus und die Firma Krupp: hurra, hurra, hurra!*" Kuulajad hüppasid püsti ja vastasid: „*Heil Kaiser und Reich!*"

Seejärel kingiti igale kohalviibijale tohutu suur raamat, mille pealkiri oli „Krupp 1812–1912" ning mis ülistas Kruppi dünastia ja firma saavutusi. Ehkki teine päev oli pühendatud näitustele, demonstratsioonidele, „elavatele piltidele" ja maratonbankettidele selleks puhuks künka lõunanõlvale aeglasevoolulise Ruhri äärde püstitatud ajutises hoones, lahkusid Gustav ja Bertha igal võimalikul juhul keisri kõrvalt ja kadusid salamahti metsa. Nad valmistasid ette suurt etendust. Gustav oli otsustanud, et pidustuste kolmanda päeva kõrgpunktiks pidi olema rüütliturniir – mitte imitatsioon, vaid tõeline võitlus. Turniirist osavõtjad pidid kasutama tõelisi piike, mis võisid tekitada tõelisi haavu. Viimase kuu vältel oli üks Düsseldorfi kostüümifirma töötanud mitme vahetusega, et osavõtjaid kõige vajalikuga varustada. Kruppi enese jaoks oli suure süsinikusisaldusega *Kruppstahl*'ist täpselt mõõtude järgi valmistatud läikiv raudrüü, mida ühegi tema vastase ründerelvad ei olnud suutelised läbistama. Bertha pidi rõivastuma keskaja daamiks, firma juhtkonna liikmed vasallideks, valitud krupplased pärisorjadeks.

Ehkki ajastu ei paistnud silma esteetilisuse poolest, oli selle lavastuse maitselageduses midagi peaaegu heroilist. Lugenud stsenaariumi, jooksis Ernst Haux kohkunult Kruppi juurde. Nagu ta oma tõmbi habeme ja lühikeseks lõigatud juustega pead vangutades märkis, olid rüütliturniirid Kruppi traditsioonide suhtes anakronistlikud. Viimane teadaolev turniir oli Saksamaal peetud Maximilian I valitsusajal ja see keiser oli surnud 1519. aastal, peaaegu seitse aastakümmet enne Arndt Kruppi saabumist Essenisse. Nüüd ei kasutanud sõjamehed enam piike, hellebarde ega mõõku. Kui nad oleksid seda teinud, ei oleks firma *Fried. Krupp* olnud see, mis ta oli. Gustav lõi kõhklema, kuid oli juba hilja: kuuldus kavatsetavast etendusest oli Kõigekõrgema kõrvu jõudnud. Wilhelm siirdus oma ruumi-

desse ning valis välja oma uhkeima mundri, läikivaima kiivri, teravaima mõõga ja hirmuäratavaima pistoda. Isegi Haux nõustus, et nüüd ei tulnud turniiri ärajätmine enam kõne alla.

Järgmisel päeval sisenes Kõigekõrgem hambuni relvastatult keiserlikku looži. Bertha istus tema ja kantsleri vahel, keisrinna Marga kõrval. Parajasti just siis, kui tööliste brigaad oli valmis Gustavit sadulasse upitama, saabus hingetu käskjalg. Kakskümmend aastat olid insenerid hoiatanud, et Ruhri kivisöekaevandustes oli perioodilise niisutamise teel tarvis võidelda söetolmu vastu. Murettekitavalt sagedased olid silikoosi – kaevurite kopsuhaiguse – juhtumid ja üha suurenes plahvatuste oht. Nüüd oli paratamatu teoks saanud. Bochumi lähedal oli ühes kaevanduses toimunud plahvatus ja sada kümme kaevurit oli surma saanud. Loožis tekkis segadus. Wilhelmi nõuandjad märkisid, et kui niisugustel asjaoludel oleks siin pidutsemist jätkatud, oleksid Tema Majesteedi alamad võinud sellest valesti aru saada. *Allerhöchsteselber* nõustus. Vastu tahtmist suundus ta oma ruumidesse, et sõjapealiku munder seljast tõmmata. Bertha kadus märkamatult loožist, mehaanikud kruvisid Gustavi raudrüü lahti ja väike, vähem kui viis aastat vana Alfried, kes oli rõivastatud paažina, anti kasvatajanna Marga Brandti hoole alla.

Kui turniir ei oleks kaevurite õnnetuse tõttu toimumata jäänud, oleks Alfried oma osaga kahtlemata hästi toime tulnud. Teda oli õpetatud ratsutama nagu kuningliku perekonna liiget, iga päev nelikümmend viis minutit. Et Bertha teine laps oli surnud mõni kuu pärast sündimist, siis oli ratsutusõpetajal tol ajal võimalik kogu oma tähelepanu Alfriedile pühendada. Oma poniga oleks Alfried hakkama saanud osavamini kui Gustav oma täkuga. Ka pealtvaatajate imposantsed mundrid ei oleks noort pärijat pannud rambipalavikku tundma. Sellest ajast peale, kui ta mäletas (ja ka ammu enne seda), oli ta olnud erilise tähelepanu objekt. Ruhris kummardati teda rohkem kui kroonprintsi. Tema ristimine oli olnud üleriigilise tähtsusega sündmus. Kohale olid tulnud kõik aukandjad, kes olid osa võtnud Bertha pulmast (ja kes tulid hiljem jälgima Gustavi äpardunud turniiri), ning ristiisaks oli valitud keiser ise. Ristsete trükitud programmis oli ära seletatud lapse kõigi eesnimede tähendus: Alfried pandi talle nimeks kuulsa vanaisa, Felix Margarethe venna ja Alwyn Gustavi venna auks. Iga väikseimgi teade tema kohta moodustas nüüdsest peale kogu *Reich*'i jaoks tähtsa uudise. Tosin korda päevas sisendati talle, et ta pidi olema teistest erinev ja tal ei olnud kunagi lootust elada tavalist elu. Põhjendus oli alati üks ja sama: *Verantwortlichkeit*, vastutus. Temast pidi saama üks maailma suurimat vastutust kandvaid mehi; see oli tema kohus.

*

Külmast ehk, nagu seda tollal nimetati, „kuivast" sõjast oli saanud jäik rööbas, mida mööda liikus Gustavi ühesuunaline mõistus. Kui välja arvata roostevaba teras ja katsed volframkarbiidi sisaldava kõvasulamiga, tundis ta rahumeelse toodangu vastu vähe huvi. Rahvusvaheline relvatööstus sööstis nähtamatu kuristiku poole ning koos Schneideri, Škoda, Mitsui, Vickersi ja Armstrongi, Putilovi, Terni ja Ansaldo ning Bethlehemi ja Du Pontiga lähenes sellele kiiresti ka Krupp. Vahe oli ainult selles, et tema seisis teiste eesotsas. Ja Berliin ootas temalt selle positsiooni säilitamist. Konservatiivsed *Reichstag*'i saadikud esitasid korduvalt küsimuse „Kas Saksamaa on relvastumise osas esikohal?" ja Esseni ülesanne oli tagada sellele alati jaatav vastus. Ta täitis selle ülesande. 1914. aasta mais tegi sotsiaaldemokraatlike saadikute liider Karl Liebknecht kokkuvõtte: „Krupp on rahvusvahelise relvatööstuse matador, ta edestab teisi kõigis valdkondades." Muidugi kostis ka üksikuid hääli, mis taunisid võidurelvastumist. Liebknecht häbimärgistas „veriseid rahvusvahelisi surmakaupmehi".

Kakskümmend aastat hiljem, kui oli alanud tugev militarismivastane liikumine, läks moodi suurte relvakaupmeeste vahelise konkurentsi liigne lihtsustamine. Prantsusmaa iga agressiivne samm pandi Schneideri, Tõusva Päikese Maa iga lipulehvitus Mitsui arvele. Tegelikud vahekorrad olid palju keerukamad. Kui Krupp välja arvata, müüdi praktiliselt kõigi suurte relvatööstusfirmade aktsiaid maailma börsidel ning investeeringute kaudu toimuva „risttolmlemise", patendivahetuste ja otseste kartellide loomise tõttu langesid nende huvid paljudel juhtudel ühte. Sageli on arvatud, et keisri agressiivset käitumist 1911. aasta Maroko kriisi vältel ajendas Gustav Krupp; selle põhjuseks on olnud ekslik eeldus, et Prantsusmaa ja Saksamaa võistlesid sealsete kaubanduslike privileegide pärast ning et Wilhelm saatis suurtükipaadi „Panther" sinna prantslasi hirmutama. Kuus aastat varem, kui keiser oli maabunud Tangeris ja nõudnud lahtiste uste poliitikat, olid teda tõepoolest õhutanud Marga Kruppi direktorid, kes olid kasutanud Marokot iganenud suurtükkidest lahtisaamiseks ning kellele oli hakanud muret tegema Schneiderile soodsate tollide kehtestamise võimalus. Ajaks, mil „Panther" sooritas oma avantüristliku retke Agadiri, oli olukord muutunud. Maroko ei ahvatlenud terasetootjaid enam kui turg, vaid kui tooraineallikas. Ja ehkki Wilhelmstrasse ning Quai d'Orsay tülitsesid veel sealsete poliitiliste nööride tõmbamise õiguse pärast, olid Krupp ja Schneider koos Thysseniga fiktiivse *Union des Mines*'i kaudu oma huvid ühistanud. Nad olid otsustanud sultani rauamaagi kolmeks jaotada ning kõige vähem soovisid nad Prantsusmaa ja Saksamaa diplomaatilist kokkupõrget. Viimase põhjustas asjaolu, et Remscheidi rauatööstur Reinhard Mannesmann oli kokkuleppest kõrvale jäetud. Mannesmann oli marokolastele kaevanduskontsessioonide eest suuri summasid maksnud. Kui Marokost oleks saanud Prantsusmaa protektoraat, oleks ta kõik kaotanud. Ta veenis mõningaid *Reichstag*'i saadikuid, et talle tehakse liiga, ja lippe lehvitav *Alldeutsche Verband* hoolitses ülejäänu eest. Suurtükipaat sõitis välja, Inglismaa asus Prantsusmaa poolele ja Wilhelmi žest ebaõnnestus. Maroko läks Prantsusmaa valdusse ja Schneider, kes enam ei vajanud liitlasi, lahkus kartellist. Kõik kolm sakslast – Krupp, Thyssen ja Mannesmann – jäid pika ninaga.

Niisugused keerukad manöövrid olid siiski haruldased. Enamikus mahajäänud riikides jätkasid müügiagendid põialde silma pistmise ja põlvega kubemesse löömise taktika rakendamist ning saavutasid sellega hiilgavat edu. Üks suuremaid võite ebaausa mängu ajaloos oli leping brasiillastega, mille Krupp Schneideri käest ära haaras. Algul ei paistnud sakslastel olevat mingeid väljavaateid. Nende rivaalidel olid palju paremad suurtükid, Prantsuse 75-millimeetrised, ja Kruppi agendid teadsid seda. Ajaks, mil Rio de Janeiro määras esimesed katselaskmised, ei olnud Esseni kiirlaskesuurtükid isegi veel Brasiiliasse jõudnud. 75-millimeetrised seisid samal ajal ühes sisemaa laos tugeva valve all. Demonstratsioonipäeva hommikul sai Schneider oma valvurilt hüsteerilise teate. Suurtükid olid kasutuskõlbmatud

ja ladu oli maha põlenud. Märatsev jõuk oli selle ümber piiranud ja tõrvikuid katusele loopinud. Näidispatarei oli rikutud. Paanilised telegrammid tõid Le Creusot'st kohale teise šaadetise, ent kui laev jõudis Brasiilia sadamasse, kus suurtükid pidi ümber laaditama jõeaurikutele, ilmnes, et raha oli käest kätte läinud: kohalikud kaptenid keeldusid laadungit pardale võtmast, tuues ettekäändeks 75-millimeetriste mürskude plahvatusohtlikkuse. Järgmisel päeval avaldas üks Rio de Janeiro ajaleht tohutu suures kirjas laotud teate, et Amazonase osariiki olid sisse tunginud Peruu väed. Ajalehe erikirjasaatja, kummaliselt eba-brasiiliapärase nimega kapten von Restsoff teatas, et peruulased olid varustatud Schneideri suurtükkidega. Ta hoiatas, et Rio de Janeirol tuli viivitamatult hankida moodsaid relvi. Samal õhtul toimusid Prantsuse saatkonna ees vaenulikud demonstratsioonid, mis tegid mõistliku diskussiooni võimatuks, ja järgmisel päeval saabus Ruhrist teade, et Kruppi suurtükid olid juba teele saadetud. Need osteti ära, ilma et neid enne oleks silmaga nähtud. Kui suurtükke maale toimetati, mängis orkester *Deutschland über Alles*, von Restsoff seisis valvel ja Schneideri esindaja lahkus tulivihaselt.

Nagu kõik teised eurooplased, tundis ka Gustav muret Balkani pärast, kuid tema mure põhjus oli iseäralik. Teisi häirisid sealsed lakkamatud sõjad. Krupp neid pahaks ei pannud. Lahingute vastu ei olnud tal midagi, kuid teda tegi rahutuks nende kulg. Kõigi Balkani riikide armeed kasutasid küll mitmesugust varustust, mis oli pärit niihästi Sheffieldist kui ka Le Creusot'st ja Essenist, kuid raskete relvade osas olid mõjusfäärid seal kindlalt välja kujunenud. Kreeklased ja bulgaarlased näiteks kasutasid Schneideri suurtükke. Otomani impeeriumi suurtükid olid sepistatud Essenis ja rumalad türklased ei osanud muud kui aina kaotada. 1912. aasta sügisel kustutasid nad peaaegu täielikult selle hiilgava mulje, mille oli jätnud Sedan. Kreeklaste, bulgaarlaste ja serblaste ees taganedes said nad lüüa Kirkkilisse (Kirklareli), Kumanovo, Luleburgazi ja Monastiri (Bitola) all. Gustavile oli see piinlik ja ta tundis tohutut kergendust, kui teise Balkani sõja puhkedes selgus, et Rumeenia oli asunud Türgi poolele. Rumeenlased olid niihästi vaprad sõjamehed kui ka Kruppi kliendid; kui neil õnnestus bulgaarlasi põgenema lüüa, juubeldati *Hauptverwaltungsgebäude*'s. Iga kord, kui mõni Kruppi mürsk tabas, hoolitses Essen, et kogu maailm sellest teada saaks.

Järk-järgult hakkas teistel eurooplastel kujunema arusaamine teutooni suguharuvaimu jõust ja ka sellest, et 1870. aasta kerged võidud olid Berliinile pähe tõusnud. Mida rohkem sakslaste uus põlvkond nendest lahingutest mõtles, seda tugevamaks kujunes tema veendumus, et saksa veri oli tõepoolest teiste rahvaste omast parem, et Saksa sõdurid olid tõepoolest võitmatud ja et kui mõni vastane osutus tõrksaks, siis tarvitses neil ainult korrata oma isade triumfe. Niisugune sõjakus, mis oli kehastunud riigipeas, mõjustas tugevasti naaberpealinnu. Mitte keegi ei olnud selles suhtes immuunne; kõige vähem lasksid ennast kaasa kiskuda inglased, kuid ka nemad jõudsid 20. sajandi esimesel aastakümnel veendumusele, et varem või hiljem tuleb neil sakslastega võitlusse astuda.

Kõrvalseisjatele paistis *Reich* olevat ühtne, keiser upsakas ja tema ohvitserkond agressiivne ning Esseni ainus funktsioon näis olevat Saksamaa arsenali ülesannete täitmine. Et mulje Kruppi erilisest seisundist kodumaal oli firmale kasulik, siis ei tehtud selle korrigeerimiseks midagi. Kuid see mulje oli ekslik. 1911. aastal

müüs vana *Gusstahlfabrik* oma viiekümne tuhandenda suurtüki. Üle poole nendest suurtükkidest oli läinud väljapoole *Vaterland*'i piire – viiekümne kahele kliendile Euroopas, Lõuna-Ameerikas, Aasias ja Aafrikas. Kui identsus *Vaterland*'iga oli kasulik, siis püüdis firma seda muidugi rõhutada: juba 1903. aastal varustasid Kruppi müügiagendid lähimaid Saksa saatkondi sõjaliste luureandmetega. Kuid tegelikult kujutas firma enesest rahvusvahelist institutsiooni. Müügiagendid ehk, nagu Gustavile meeldis neid nimetada, „Kruppi firma volinikud" olid tavaliselt nende riikide kodanikud, kus nad äri ajasid, ning peaaegu kõigil neil olid erakordselt head sidemed. Viini volinik oli Rothschildide sõber, New Yorgi volinik J. P. Morgani sugulane, Kopenhaageni volinik tulevane Taani sõjaminister, Brüsseli volinik Belgia sõjaministri naisevend, Pekingi volinik president Yuan Shikai vennapoeg ja Rooma volinik kaubanduskoja esimees.

Kui keegi ajab äri viiekümne kahe välisriigi valitsusega ning müüb samal ajal omaenese riigile 24 000 välisuurtükki, siis on ta ilmselt juba nii sügavale poliitikasse segatud, kui see mittepoliitikul üldse võimalik on. Kuid Gustav nagu Alfredki tahtis ühe hoobiga tappa kahte kärbest, ja olles endale sisendanud, et vastuolu tema kauba ja tema patriotismi vahel on võimatu, sooritas ta mitu äritehingut, mis ilmselt ohustasid Saksamaa julgeolekut. Mürsusütikute saladuse avaldamine Vickersile ei olnud tema süü. Seda kokkulepet oli viimati uuendatud 1904. aastal, kaks aastat enne tema tulekut firmasse. Pahaks ei saanud talle panna ka uut tüüpi suurtükilafeti patendi üleandmist Ameerika Ühendriikide armeele; nagu krahv von Bernstorff Washingtonis, nii ei osanud ka Krupp arvata, et enne noore Alfriedi kümnendat sünnipäeva on Washington ja Berliin omavahel sõjajalal. Umbusuks Peterburi vastu olid tal aga kõik põhjused olemas: alates 1907. aastast kuulusid Venemaa, Prantsusmaa ja Inglismaa Antanti, mille vastased olid Kolmikliidu riigid Austria, Itaalia ja Saksamaa. Ometi ei jätnud Krupp kasutamata ühtegi võimalust altkäemaksu andmiseks, et iga hinna eest tõrjuda kõrvale võistlejaid ning saada tsaari sõjaväe jaapanlaste võitudest rikutud moraali peamiseks tugevdajaks. Iga suurtükk, mis ta itta saatis, tugevdas piiramisrõngast *Reich*'i ümber, kuid ta lähetas neid teele nii palju, kui venelased olid nõus vastu võtma. Ja nad said oma rublade eest head kaupa: kui Hindenburgi väed 1914. aastal vallutasid suure Poola kolmnurga kindlused, avastasid nad, et need olid varustatud uusimate Kruppi haubitsatega.

1906. aastal hakkas krahv Ferdinand von Zeppelin Friedrichshafenis *Reich*'i jaoks õhulaevu ehitama. Kolm aastat hiljem tekitas Krupp Frankfurdi rahvusvahelisel lennundusnäitusel elevust, demonstreerides seal „tsepeliinitõrjesuurtükke", mida innukalt ostsid kõik kolm riiki, kes neid kõige rohkem vajasid: Prantsusmaa, Inglismaa ja Venemaa. Samal aastal kutsus Briti mereminister Reginald McKenna Alamkojas esile veelgi suurema elevuse; Saksamaa ja Inglismaa drednoodi-võidujooks kestis juba neljandat aastat, kuid McKenna teatas Parlamendile, et Kruppi laevatehased Kielis olid valmis ehitama Inglismaa jaoks kaheksa sõjalaeva aastas. Sellest tehingust ei tulnud midagi välja. See oli liig – ometi kord olid Tirpitz, Armstrong ja Vickers ühel nõul –, kuid Kruppil õnnestus säilitada sõjalaevasoomuse kaks hinda ja kasseerida Berliinilt peaaegu kaks korda rohkem kui Washingtonilt. Karl Liebknecht tegi vastavad summad *Reichstag*'ile teatavaks, Tirpitz tunnistas need õigeks ning keiser kergitas kulme ja küsis Kruppi firma juhatuse liikmelt Rötgerilt, miks lugu nii oli. Ainus vastus, mis ta sai, oli see, et Gustav ja

tema direktorid tegutsesid kui Fritzu testamendi täitjad. Vastuse toon oli jäik ja nsi jäi sinnapaika.

1912. aastal ületas Krupp piiri, mis igas teises riigis oleks iga teise firma täielikult hävitanud. Vaieldamatud tõendid näitasid, et Esseni agendid olid Sõjaministeeriumist varastanud üle tuhande dokumendi. Tabati mitu junkrut, kelle vuntsid olid määritud Kruppi meega, ja nagu selgus, oli Kruppi rahaga õhutatud Prantsuse ajakirjanduse rünnakuid Saksamaa vastu, et tekitada Berliinis ärevust ja laiendada kodumaist relvaturgu.

Esimesed andmed kõigest sellest sattusid Karl Liebknechti kätte – arvatavasti sellepärast, et tema vaen Berliin–Hügeli telje vastu oli nii hästi tuntud. Ta sai lihtsas, saatja aadressita ümbrikus seitseteist paberilehte, mis kandsid hästi süstematiseeritud informatsiooni. Saatja jäigi tundmatuks ja Liebknecht andis paberilehed üle sõjaminister von Heeringenile. Ministri nõudel hakkas politsei lugema kirju, mis saabusid Kruppi pealinna-kontorisse ja mis sealt välja saadeti. Ilmnes, et sekretär Brandt maksis mõnedele mundrikandjatele korrapäraselt suuri rahasummasid: kaheksa mereväeohvitseri said temalt 50 000 marka ja üks suurtükiväeohvitser 13 000 marka. Vastutasuks olid hindamatud dokumendid; nende hulka kuulusid tehnilised andmestikud kõigi Saksa relvaliikide kohta, uute relvade projektid, sõjaplaanid ning kirjavahetus teiste firmadega ja neisse firmadesse puutuv kirjavahetus. Neid materjale kasutades sai Krupp juhtivaid sõjaväelasi mõjustada. Kindralite ja admiralide iga sammu oli võimalik ette näha ning mõne valitud fakti teatavakstegemine Pariisis võimaldas tekitada tulusat sõjapaanikat, nagu seda tegelikult tehtigi. Heeringeni nõudel vahistas politsei üheaegselt niihästi altkäemaksu andjad kui ka võtjad ning korraldas läbiotsimise Kruppi kontoris, kus saadi teada, et seitsesada varastatud dokumenti seisid Essenis ühe erruläinud Kruppi ärijuhi seifis.

Võimude valduses oli kõik – dokumendid, ülestunnistused, altkäemaksude kviitungid –, kuid seitse kuud ei võtnud nad midagi ette. Võimatu on öelda, kes tõmbas nööre ja mis nöörid need olid, kuid kulisside taga ilmselt tegutses keegi. Ajakirjanduses ei ilmunud ühtegi rida ja kõik vahistatud vabastati, nende hulgas ka Brandt. See oli Liebknechtile liig. 18. aprillil 1913 võttis ta *Reichstag*'is sõna. Nagu ta ütles, oli vaieldamatu, et „see kuulus firma kasutab oma varandust süstemaatiliselt Preisi kõrgemate ja madalamate ametnike ahvatlemiseks sõjasaladuste reetmisele". Tema arvates ei tohtinud *Reichstag*'i eest varjata, et *die Firma*'t süüdistatakse „teda huvitavate, eriti konstruktsioonidesse, katsetulemustesse ning teiste tehaste poolt nõutavatesse ja neile makstavatesse hindadesse puutuvate saladokumentide hankimises".

See tekitas üldist jahmatust, mida Heeringen omalt poolt suurendas. Ta tunnistas, et Liebknecht oli Kruppi meetodit kirjeldanud õigesti, ja ütles, et ta ise tahtis avaldada oma „täielikku rahulolematust niisuguse teguviisiga". Ent nagu ta lisas, „ei ole veel mingeid tõendeid, et Esseni direktorid võtsid sellest osa". Muidugi ei olnud tõendeid, et Gustav oli teadlik kõigist räpastest üksikasjadest – ehkki tal pidi neist aimu olema, sest ühtegi kulutust, mis ületas 10 000 marka, ei tehtud tema heakskiiduta –, kuid väide, et kogu firma juhatusest oli mööda mindud, oli liig. Seda ei uskunud keegi. Siis lõi sekka keiser. Kümme aastat tagasi oli ta Fritz Kruppi seksuaalset mainet kaitstes oma nime mängu pannud ja nüüd andis ta mõista, et kavatseb ka Gustavi kaitseks välja astuda. Ajal, mil Berliini

kohal lendasid dumdumkuulidena edasi-tagasi süüdistused ja eitused, kutsus ta Kruppi Potsdami paleesse ja kinnitas tema rinnale Preisi teise klassi Punase Kotka tammelehtedega ordeni.

Kuid skandaali ei olnud nüüd muidugi enam võimalik summutada. Heeringen pani ameti maha ning konservatiivsed Berliini ajalehed – „Germania", „Tageblatt", „Vossische Zeitung" ja Bismarcki vana häälekandja „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" – hakkasid koos „Vorwärtsiga" nõudma, et leitaks patuoinad. Kõigekõrgem käis ringi ja pomises enda ette: „Tobud, lambapead!" Ta pööras selja ning jättis uuesti vahistatud kahtlusalused kohtu meelevalda.

Kohtus furoor jätkus. Tunnistajapulti astus Hugenberg ja väitis, et ta ei saa esitada Kruppi firma juhatuse koosolekute protokolle, sest neid ei ole kunagi kirjutatud. Kohtusaalis viibijad, kes tundsid Gustavit, naersid valju häälega. Lõpuks tuvastas kohtunik fakti, et kuue ja poole aasta vältel oli Brandt ebaseaduslikult hankinud 1500 dokumenti, millest pooled esitati süüdistuse tõenditena. 1913. aasta oktoobri lõpul langetati otsused. Kõik ohvitserid, kes olid vastu võtnud altkäemaksu, saadeti erru ja mõisteti kuueks kuuks vangi. Brandt läks neljaks kuuks vanglasse; direktor Ecciust trahviti 1200 margaga.

*

Kruppi enese jättis see kolmteist kuud kestnud skandaal üllataval kombel puutumata. Kui kindralid oleksid tahtnud Bertha prints-abikaasat risti lüüa, siis oleks neil selleks tõhus rist olemas olnud. Kuid see oli neil kõige vähem mõttes. Kohtuprotsess ei kahjustanud Kruppi, sest OHL (*Oberste Heeresleitung*, sõjaväe ülemjuhatus) vajas teda operatsioonideks läänerindel, kiireks sööstuks üle Euroopa poolsaare kirdenurga laugete küngaste ja tasandike, kus Louis XIV oli Ramillies' ja Oudenaarde all Marlborough'lt lüüa saanud, kus Napoleon I oli kaotanud Waterloo ja Napoleon III Sedani lahingu ning kus kindralstaap kavatses löögi anda, kui saabus päev arvete õiendamiseks nende meeste pojapoegadega, keda oli võidetud 1870. aastal.

Krahv Schlieffen, kes koostas *Reich*'i „suure plaani", nagu ohvitserid selle ristisid kümmekond aastat enne selle elluviimist, ei jõudnud plaani ise enam ellu viia. Tegelikult ei olnudki ta üldse teoinimene. Ta oli Preisimaa *Philosoph des Krieges*. Asunud 1884. aastal juhtima „suurt peastaapi", nagu seda armees nimetati, esitas ta oma plaani 1905. aastal, veidi aega enne erruminekut.

Tema juhtimisel õpetati kindralstaabi ohvitseridele, et neil tuleb luua „pöörduks", mis võimaldab põhjapoolsel ja lõunapoolsel väekoondisel pöörduda ühise telje ümber ning purustada prantslased. Plaani täideviimiseks oli vajalik mõnede põhieelduste loomine, eelkõige neutraalsesse Belgiasse sissetungimine ja tugeva parema tiiva väljakujundamine; surivoodil 1913. aastal olid *Feldmarschall*'i viimased sõnad: „Vaadake, et te parema tiiva tugevaks teete." Esseni relvaseppade kasvav tähtsus muutis seda poolpüha plaani kahes suhtes. Esimene muudatus nõrgendas mõnevõrra paremat tiiba. Ülemäära suure rõhu panemine sellele tiivale oleks vasaku tiiva liiga nõrgaks jätnud. „Pöörduks" oleks võinud avaneda vales suunas. Nagu Ludendorff hiljem seletas oma raamatus „Kriegsführung und Politik", olid vajalikud „tehnilised ümberkorraldused"; Hermann von Kuhl märkis avameelselt, et „mitte mingil juhul ei tohi vaenlasel lasta Reinini tungida, sest vastasel korral satuks ülimasse hädaohtu meie . . . tööstusrajoon . . ."

Teine muudatus kõrvaldas plaani ühe põhipuuduse. Ruhr vääris kaitsmist, sest Kruppi uue panuseta oleks invasioon võinud äparduda. „Kui te marsite Prantsusmaale," oli Schlieffen öelnud, „siis peab kõige parempoolsem mees käisega kanalit riivama." Selle eelduseks oli, et sakslased pidid jõudma La Manche'ini, mis ei olnud aga sugugi nii kindel, sest teed Belgiasse tõkestas Euroopa võimsaim kindlus – Liège. See kindlustatud linn paiknes ümbruskonna üle valitseval kõrgendikul laia Meuse'i jõe ääres ning 1880-ndatel aastatel oli ta kolmekümne miili ulatuses ümbritsetud fortidega, mida kaitsesid vallikraavid ja ühendasid üksteisega maaalused käigud ning mis olid varustatud 8,4-tolliste (210-millimeetriste), tulistamise vaheaegadel soomustornidesse kaduvate suurtükkidega. Sakslased eraldasid selle kindluse ründamiseks omaette Meuse'i armee – kuus eliitbrigaadi, kes olid varustatud salarelvaga, mis omal ajal tekitas niisama palju ärevust ja aukartust kui kolm aastakümmet hiljem esimene tuumarelv. See oli lühike ja tömp Kruppi mortiir, maailma võimsaim suurtükk – 16,8-tolline (420-millimeetrine) „paks Bertha". Iga „Bertha" jaoks oli vaja kakssada spetsiaalselt väljaõpetatud suurtükiväelast ning ta paiskas oma soomustläbistavaid viitsütikuga mürske üheksa miili kaugusele.

Essenis hakati *die dicke Bertha*'t katsetama otsekohe pärast seda, kui Gustav oli saanud firma juhatuse esimeheks. Mortiiri, mis oli suuteline Liège'i kaitsesüsteemi pulbriks tegma, ei olnud eriti raske valmistada; peamine probleem seisnes selles, kuidas teda teha ümberpaigutatavaks. Esimest seda tüüpi suurtükki tuli vedada kahes osas, kumbagi osa omaette veduriga, ja tema tagasilöök oli nii tugev, et tulistada sai üksnes siis, kui ta oli valatud tsementi, mis tähendas, et teda oli võimalik ümber paigutada ainult lõhkeaine kaasabil. Tulejõu suurendamiseks võttis armee kasutusele väiksema (kuid ikkagi veel tohutu), 305-millimeetrise Škoda mortiiri. Kruppi peatehnik suurtükkide ehitamise alal Fritz Rausenberger nägi samal ajal aastate viisi vaeva, et jaotada koletislik „Bertha" kaheks niisuguseks osaks, mida oleks võimalik paigutada ratastega alustele. 1914. aasta algul jälgis Wilhelm uue, liikuvama mudeli katsetamist ja lahkus särava näoga.

Sügiseks oli oodata veelgi suuremaid täiustusi ja Meppeni katselaskmiste teine voor määrati 1. oktoobriks. See jäi toimumata, sest tol suvel läks maailm hulluks. Saanud algusest atentaadist, mis andis Kruppile uue jahilossi ja lõppkokkuvõttes ka uue ülemaailmse kuulsuse, veeres suurtükimürin üle kogu Euroopa mandri. Kirjutanud Austria-Ungarile oma ajaloolise „blankotšeki", teatas Tema Majesteet Kruppile usalduslikult, et ta „kuulutab otsekohe sõja, kui Venemaal algab mobilisatsioon". Krupp julgustas Kõigekõrgemat kinnitusega, et vaenlase suurtükivägi ei ole hea ega täielikult suurtükkidega varustatud, samal ajal kui Saksamaa oma „pole kunagi olnud parem". 1. augustil kell kaks pärast lõunat saabus *Hauptverwaltungsgebäude*'sse Berliinist ametlik telegramm. Selle tekst koosnes kahest tähest: *„D. K." – drohende Kriegsgefahr* (ähvardav sõjaoht). Kell neli tehti teatavaks mobilisatsioon, kell seitse kuulutas Saksamaa Venemaale sõja ning kahekümne nelja tunni jooksul alustasid Saksamaa ja Austria marssi oma naabrite vastu. Naabrid organiseerisid kiire vastumarsi. Enne kui polarisatsioon Keskriikideks ja Antandiks oli jõudnud täielikult välja kujuneda, olid viiskümmend seitse riiki üksteisele sõja kuulutanud. Mitte kunagi varem ei olnud ligilähedaseltki midagi selletaolist toimunud.

Gustav oli teistsugusel arvamusel. Ta ei saanud jätta tõmbamata paralleele Saksa–Prantsuse sõjaga ja nägi ennast astumas „Alfred Suure" jälgedes. Nagu Bertha vanaisal, nii olid ka temal maailma parimad suurtükid – üks 180 välisuurtükist koosnev saadetis, mille oli tellinud Brasiilia, suunati kiiruga Belgia piirile –, ja nagu Wilhelm I, nii juhatas ka Wilhelm III kogu mandri kõige aukartustäratavamaid vägesid.

Määratud kogunemispunktidesse saabus kaks miljonit reservväelast, kellele anti välja Mauseri püssid, hallist lõuendist kattega *Pickelhaube*'d ja uued välihallid mundrid, mis 1910. aastal olid kasutusele võetud siniste Preisi mundrite asemel. Mobilisatsioonirongid, mille sõiduplaanidest Gustav ei olnud kontrollimisel leidnud ühtegi viga, toimetasid värsked sõdurid minimaalse ajakuluga piiri äärde.

Sada SPD saadikut, kes nüüd moodustasid *Reichstag*'i tugevaima fraktsiooni, hääletasid kogu *Vaterland*'i rõõmuks üksmeelselt sõjaliste kulutuste poolt. Kuuldes nende hurraahüüet „keisrile, rahvale ja riigile", vastas Tema Majesteet heameelt tundes, et „ma ei näe enam mingeid parteisid, vaid ainult sakslasi".

Gustavi taevas ei olnud nii pilvitu kui Wilhelmi oma. Talle tegi muret see, et juba siis, kui ei olnud veel lastud ainsatki pauku, häbimärgistati teda välismaal kui sõjaroimarit. Just enne Inglismaa sõjakuulutust kirjutas H. G. Wells: „Kogu seda pahet, millest lõpuks kujunes ülemaailmne katastroof, on suurel määral põhjustanud kruppism, see tohutult ulatuslik räpane kaubitsemine tapariistadega." Inglismaa sekkus konflikti sellepärast, et Saksamaa oli alustanud sissetungi Belgiasse. Selle riigi peaministrile krahv Charles de Broqueville'ile meenus äkki, et eelmisel aastal oli parlament *Fried. Krupp A. G.*'lt tellinud raskesuurtükke, mis olid saamata jäänud. Nüüd, ütles peaminister, sai maailm aru, miks. Selgesti oli näha, et tegemist oli ettekavatsetud vandenõuga rahu vastu.

Kõige selle krooniks kaotas üks Kruppi direktoreid mõistuse. Hiilgav noor advokaat Wilhelm Mühlon oli algul tegutsenud Gustavi erasekretärina ja alates 1911. aastast firma juhatuse liikmena. Hetkel, mil Tema Majesteet kuulutas välja mobilisatsiooni, kadus ta Essenist. Mõni aeg hiljem kerkis ta oma tööandja äärmiseks hämmastuseks veepinnale Šveitsis, kus ta teatas oma ameti mahapanemisest, mõistis hukka *Reich*'i sõjaettevalmistused ja deklareeris, et „kuus kuud enne augustit sai Krupp Berliinist salainformatsiooni sõja lähenemise kohta ja asus selle peale kohe tehaseid vastavalt laiendama".

12

LÜÜASAAMINE

Krupp kirjutas oma musta märkmikku pedantse täpsusega oma tehaste sõjaaja-loosungi lennukad sõnad: „Mida rohkem vaenlasi, seda suurem au." 1914. aasta esimeste võitude au oleks tegelikult pidanud kuuluma temale, sest ehkki Belgia ei olnud eriti tugev vastane, oli selle riigi kiire vallutamine suurelt osalt *Reich*'i

relvameistri teene. Kuid sõjatraditsioonid nõuavad tunnustuse jagamist eelkõige sõduritele. Seetõttu riputati *Pour le Mérite*'i sini-valge-kuldne rist Erich Friedrich Wilhelm Ludendorffi härjakaela. Et Ludendorff kandis kindralstaabi hinnatud karmiinpunaseid paelu, siis oli ta saadetud Meuse'i eliitarmeega sidet pidama, ja et tema rekvireeritud Belgia auto sattus 7. augustil 1914 Liège'i väravate taha, siis koputas ta nendele oma mõõga käepidemega, defetistid lasksid ta sisse ning linn alistus.

Kui see uudis jõudis peakorterisse, oli keisril nii hea meel, et ta embas Helmuth von Moltket, suure marssali vennapoega, ja Moltke enese sõnade järgi suudles teda vaimustatult. Kogu *Vaterland*'i pulss kiirenes. Ja Liège'i tundmatu võitja oli tehtud mees. Ehkki Ludendorffi nime ees puudus tavapärane „von", sai temast kahe aastaga impeeriumi sõjaväeline diktaator.

Erilist irooniat annab Ludendorffi kiirele tõusule juurde see, et esimesed teated Liège'i kapituleerumisest olid suuresti liialdatud. 7. augusti tseremoonial ei olnud tegelikult peaaegu mingit tähtsust. Linn ise küll loobus vastupanust, kuid fordid, mis teda kolmekümne miili ulatuses ümbritsesid, jätkasid võitlust, ja kui neid ei õnnestunud vallutada, siis ei olnud ühelgi välihallis mundris sõduril lootust käisega kanalit riivata. Kaitsjate visa vastupanu tõttu oli Saksa 1. armee edasiliikumine juba kolm päeva tõkestatud, ja et jäik Schlieffeni plaan nõudis kõikide sakslaste üheaegset edasiliikumist Belgias, siis seisid paigal kaks miljonit meest. Ludendorffi esimene samm pärast näiliselt vallutatud kindlusest väljumist oli seetõttu piiramissuurtükkide nõudmine. Tollest momendist peale ei seisnud küsimus enam niivõrd kangelaslikkuses, kuivõrd insenerikunstis, toores jõus ja higis. Tohutu suurte mustade 98-tonniste „paksude Berthade" transportimine osutus isegi veel raskemaks probleemiks, kui oli arvatud. Kaks päeva pärast Ludendorffi meeleheitlikku appikutset ei olnud tohutud mortiirid veel Essenist kaugemale jõudnud. Ööl vastu 10. augustit upitati nad kangide, vintside, kraanade ja tungraudade abil platvormidele ning Belgiasse viiv raudtee tehti vabaks. Järgmisel ööl ületasid nad piiri, kuid kahekümne miili kaugusel kindlusest jäid vedurid kriiksudes seisma, sest belglased olid ühe tunneli õhku lasknud.

Sabotaaž oli hiilgavalt õnnestunud. Raudtee parandamine osutus võimatuks ja keskööl algas suurtükkide mahalaadimine. Olukord oli siin halvem kui Essenis, sest inseneridel puudusid rasked transpordivahendid. Veoautod purunesid. Appi võeti ulaanide hobused, kuid nende rakmed ei pidanud vastu. Et suurtükkide laskekaugus oli üheksa miili, siis oli neid tarvis vedada ainult üksteist miili, ja teed olid head, kuid Kruppi terasest hiiglaste vaevaline tollhaaval edasinihutamine, milleks kasutati mootorveokite, hobuste ja sõdurite ühendatud jõudu, kestis kogu öö ja järgmise päeva. 12. augusti hilisel pärastlõunal oli üks „Bertha" tulepositsioonil, koletu must suu pärani taeva poole. Kakssada suurtükiväelast askeldasid tema ümber ja heitsid siis spetsiaalses polsterdatud kaitserõivastuses kolmesaja jardi kaugusel pikali maha. Kell 6.30 pärast lõunat anti käsklus *„Feuer!"* ja pöörati elektrilülitit. Belglastest kindlusekaitsjad tundsid maapinna nii tugevat vappumist, et mõned neist arvasid olevat põrgu valla pääsnud. Mortiiri mustast suudmest paiskus välja mürsk, tõusis ühe miili kõrgusele, lendas minut aega ning maandus keset sihtmärki – Fort Pontisse'i. Tuhande jala kõrgusele paiskus betooni, terase ning inimliha ja -luude pööris.

Kruppi uus piiramissuurtükk oli massilise hävitamise relv. Oodates oma raudbetoonpunkrites, mis nende teada pidid vastu pidama igasugusele otsetabamusele, kuulsid belglased läheneva mürsu ulgumist. Siis lõikus mürsk raudbetoonisse ja viitsütik pani tonni lõhkeainet plahvatama. See õudus kestis tund tunni järel, kuni forte ühendavate maa-aluste käikude labürint täitus gaasi ja tulega ning sõduritega, kes ühe pealtnägija hilisema meenutuse järgi „sattusid järgmise lasu hirmsas ootuses hüsteerikasse ja läksid isegi hulluks".

Neljakümne kaheksa tunni pärast jäid kõikidest Liège'i põhja ja ida poolt kaitsnud suurtest fortidest järele ainult verised varemed. Lühiajalisele vaikusele järgnes rautatud saabaste samm. 1. armee oli teele asunud, et käisega kanalit riivata.

16. augustil langes viimane fort – selle varemete alt leiti teadvusetuna kindral, kes oli juhtinud Liège'i kaitsmist – ja Kruppi monstrumid liikusid edasi, et teha lõpp Namuri, Antverpeni ja Maubeuge'i nädal aega kestnud, kuid vähem kriitilisele piiramisele. Kui peakorterisse jõudsid lahingutegevuse üksikasjalised aruanded, hakkasid Wilhelm ja tema liitlased järk-järgult mõistma, missugust olulist osa oli Belgia alistamises etendanud Esseni väike uhkeldav eraisik. Ehkki Gustav oli sõjaliste aumärkide kollektsioneerimist alustanud suhteliselt hilja, jätkas ta nüüd Alfredi ja Fritzu traditsioone. Iga kuu tõi tema rinda uusi ordeneid. Kõige krooniks jõudis Bonni ülikool otsusele, et Krupp oli rohkem kui sõjakangelane, ja omistas talle filosoofia audoktori kraadi.

Kruppi kiitustega üle puistates jäeti taktitundeliselt mainimata, et hiigelmortiirid olid Liège'i alla hiljaks jäänud. Viivitus oli ju nii lühike: kõigest kaks päeva. Teutooni jõud jätkasid marssi läbi Belgia ja jõudsid Prantsusmaal Marne'i jõeni. Kuid edasi neil enam tungida ei õnnestunud. Neljakümne kaheksa tunnine hilinemine oli kõik, mida Antant vajas. Briti ekspeditsiooniväed ületasid kanali ja asusid positsioonile prantslaste vasakul tiival ning pärast seitse päeva kestnud lahingut, millest võttis osa rohkem kui kaks miljonit meest, taandusid sakslased Aisne'i jõe äärde ja kaevusid seal. Sellele järgnes rindejoone pikenemine, kuni looklev kaevikute liin ulatus Šveitsi piirist Nieuwpoorti sadamani. Väed kaotasid liikuvuse ja manööverdusvõime.

Tol ajal ei osanud keegi sellest aru saada. Avalahingutes olid mõlemad pooled kandnud nii suuri kaotusi, et mõte „surnud seisust" oli talumatu. Kui Tirpitz 1915. aasta veebruaris, viis kuud pärast Marne'i lahingut inspekteeris *Germaniawerft*'i, silmitses ta arvustavalt allveelaevu, mida seal parajasti ehitati, ja ütles Kruppile: „Nóh, need jäävad selle sõja jaoks küll hiljaks." Võib-olla mõtles ta, et sõja võitja selgub Prantsusmaal; võib-olla oli ta arvamusel, et juba vettelastud allveelaevadest piisab. Mõlemal juhul oli tegemist eksitusega, ja kui ta pidas silmas teist võimalust, siis oli eksitus kolossaalne. *Unterseeboot*'idest kujunes selle sõja otsustav relv, ja seda viisil, mida keegi ei osanud ette näha. Ajal, mil admiral külastas Kieli, kavandas Berliin parajasti Briti merejõudude halvamist piiramatu allveesõjaga, ja sama aasta 1. mai hommikul torpedeeris Kruppi allveelaeval U-20 Iirimaa ranniku lähedal uidanud kaptenmajor Schweiger Cunardi liinilaeva „Lusitania". Uppus üle 1100 inimese, neist 138 ameerika eraisikut. Tol leebemal ajastul, mil sõda peeti veel rüütellikuks, näis niisugune tegu peaaegu uskumatu. Ülimalt nördinud president Woodrow Wilson koostas protestiavalduse, kasutades nii ränki sõnu, et riigisekretär William Jannings Bryan keeldus sellele dokumendile alla kirjutamast. Noot, praktiliselt ultimaatum, saadeti siiski Wilhelmstrassele. Pidanud oma peakorteris Luksemburgis selle üle aru, kutsus Kõigekõrgem all-

veelaevad ära, kuid vahejuhtumi tähendus oli selge. Wilson oli andnud mõista, et kui Schweigerid uuesti tegutsema lastakse, siis astuvad Ameerika Ühendriigid sõtta.

*

Ruhri Belgia-kangelase tähelepanu hõivasid noil esimestel kuudel anneksiooniplaanid ja toorainestatistikad. Ta toetas innukalt *Alldeutsche Verband*'i doktriini, millé väljatöötaja Heinrich Class * kirjutas, et „Venemaa nägu tuleb pöörata tagasi ida poole ja ta tuleb suruda ligikaudu Peeter Suure aegsetesse piiridesse". 1914. aasta novembris koostas Gustav ise sõja eesmärkide kava, mille ta esitas välisminister Gottlieb von Jagowile ja „mõnedele teistele sõpradele valitsuses". Olles veendunud, et „rahu saab ja tuleb vaenlasele dikteerida", ei tunnistanud ta mingeid läbirääkimisi. *Reich* oli tema arvates Euroopa telg. Selle ümber tahtis ta koondada teutooni *Mitteleuropa*, kaasa arvatud Austria-Ungari ning erapooletud maad – Holland, Šveits ja Skandinaavia riigid. Kõigepealt tuli Prantsusmaa põlvili suruda. Prantsuse territoorium pidi annekteeritama Moselle'i ja Meuse'i jooneni ning seda vapustavat plaani õigustati põhjendustega, mis *Hauptverwaltungsgebäude* seisukohast olid väga arusaadavad: „Olulistest raua- ja kivisöevarudest ilmajäänud Prantsusmaa ei kujuta enesest enam majanduslikku hädaohtu maailmaturul ega ole suurriikidele poliitiliselt ohtlik."

Kruppi pilk ulatus kaugele. Ta nägi ette Poola taassündi „puhverriigina", mida *Reich*'ist eraldas germaniseeritud vöönd – „tugev riiv", mis tõkestas Poola soovi saada enesele Preisi maid, mida kord oli valitsenud Varssavi. Talle kangastus Aafrikas rajatav teutooni koloniaalimpeerium, mida ümbritsesid mereväebaasid ja kivisöe laadimise punktid, ning ta väitis, et „kui need eesmärgid saavutatakse, siis hakkab saksa kultuur ja tsivilisatsioon inimkonna progressi suunama; võitlus ja võit niisuguse eesmärgi nimel väärib õilsa vere hinda". Kuid vaja oli rohkem kui üksnes verevalamist. Belgiat tuli pideva ikke all hoida (ka Prantsusmaa põhjarannik oleks Gustavi arvates võinud olla *Reich*'i provints) ja, mis kõige tähtsam, *Germaniawerft*'is ehitatud laevad pidid valitsema kanali lainete üle.

Toorainete probleem oli küll igavam, kuid tungivam. Saksa ersatsivõlurid tegid imet, ent põhilised mineraalid, mida vajasid Kruppi katlad, ei olnud asendatavad.

---

* Pangermanistide Liidu esimees Heinrich Class koostas esimestel sõjanädalatel sõja eesmärkide üksikasjalise loetelu, mille Liidu juhatus 1914. aasta oktoobris heaks kiitis. Oma ettekandes nõudis Class, et läänes liidetaks Saksa impeeriumiga Belgia, Luksemburg, osa Prantsusmaast ja Touloni mereväebaas, idas Balti riigid. Nende piirkondade tööstusettevõtted tuli üle anda saksa töösturitele. Osa elanikkonnast pidi ümber asustatama, kohale jäetud belglased ja prantslased pidid suurtele Saksa ettevõtetele tööjõudu andma, kuid olema igasuguste poliitiliste õigusteta. Poola kuningriik pidi antama Habsburgide valitsuse alla ja tema koosseisu kavatseti lülitada maa-alad kuni Dneprini. Class nõudis võidetud riikidelt suurt kontributsiooni ja Aafrikas ulatusliku koloniaalimpeeriumi loomist. Viimane pidi lisaks Saksa asumaadele hõlmama Maroko, Senegali ning Belgia ja Prantsuse Kongo. Peale selle pidi Saksa ekspansioon saama enesele toetuspunktid Bisertas, Madagaskaril, Assoori saartel, Džibuutis, Goas, Tseilonil, Saigonis ja mujal. Classi ettekanne, mille koostamisest võttis osa Kruppi kontserni direktor Hugenberg ja mille sisuga oli tuttav ka Gustav Krupp ise, mõjustas suuresti Saksa ekspansionistlike organisatsioonide sõjaeesmärkide formuleeringuid. Valitsuse programm erines pangermanistide omast üksnes mõnede üksikasjade poolest. – *Toim.*

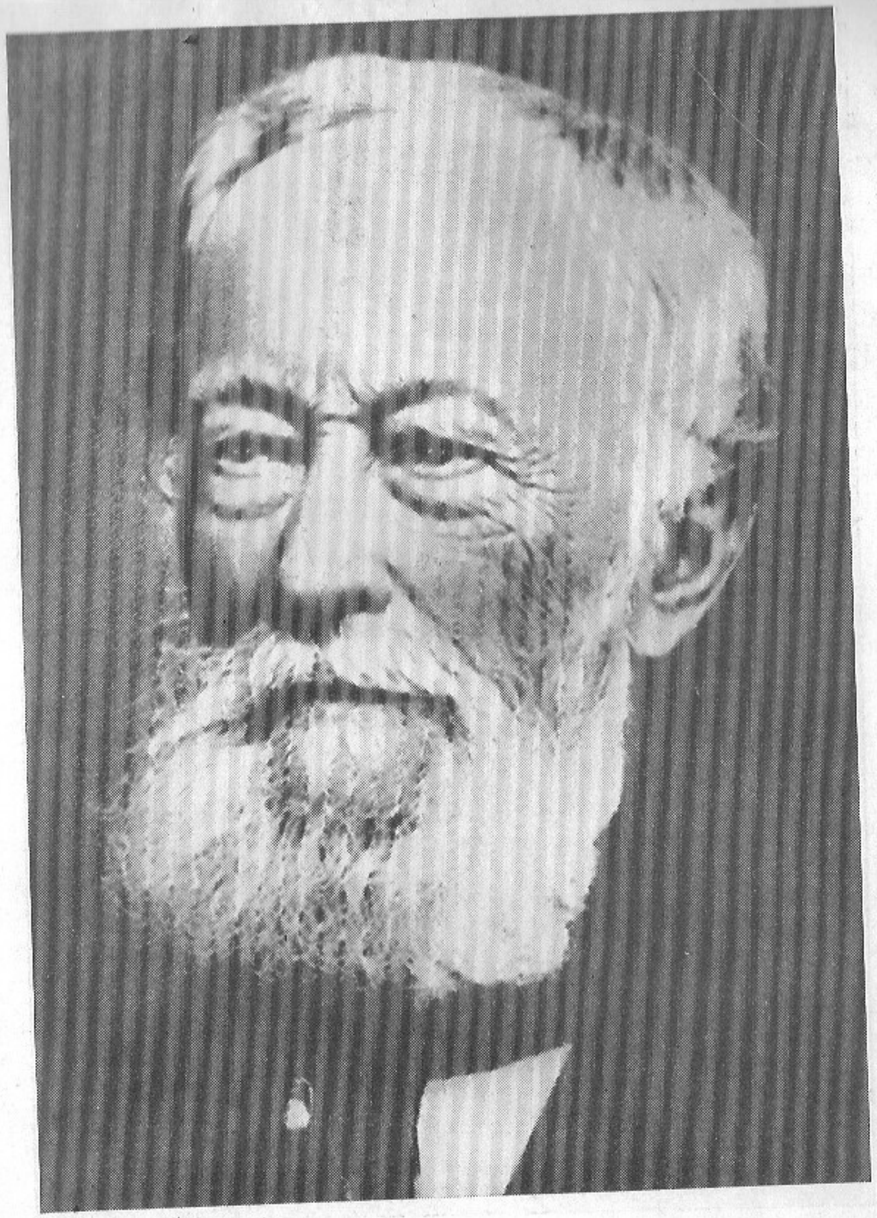

Alfred Krupp (1812–1887).

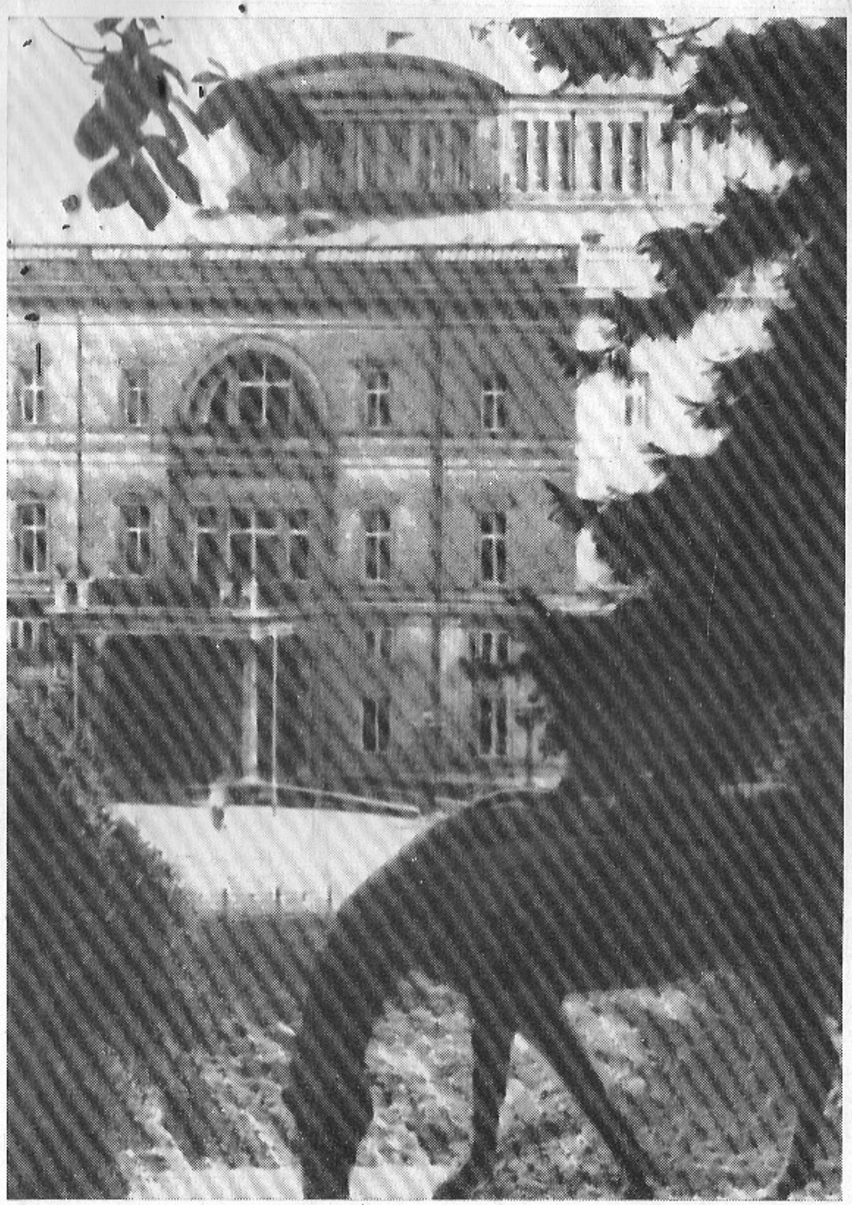

Villa Hügel – 300-toaline dünastialoss.

Friedrich Alfred Krupp (1854–1902).

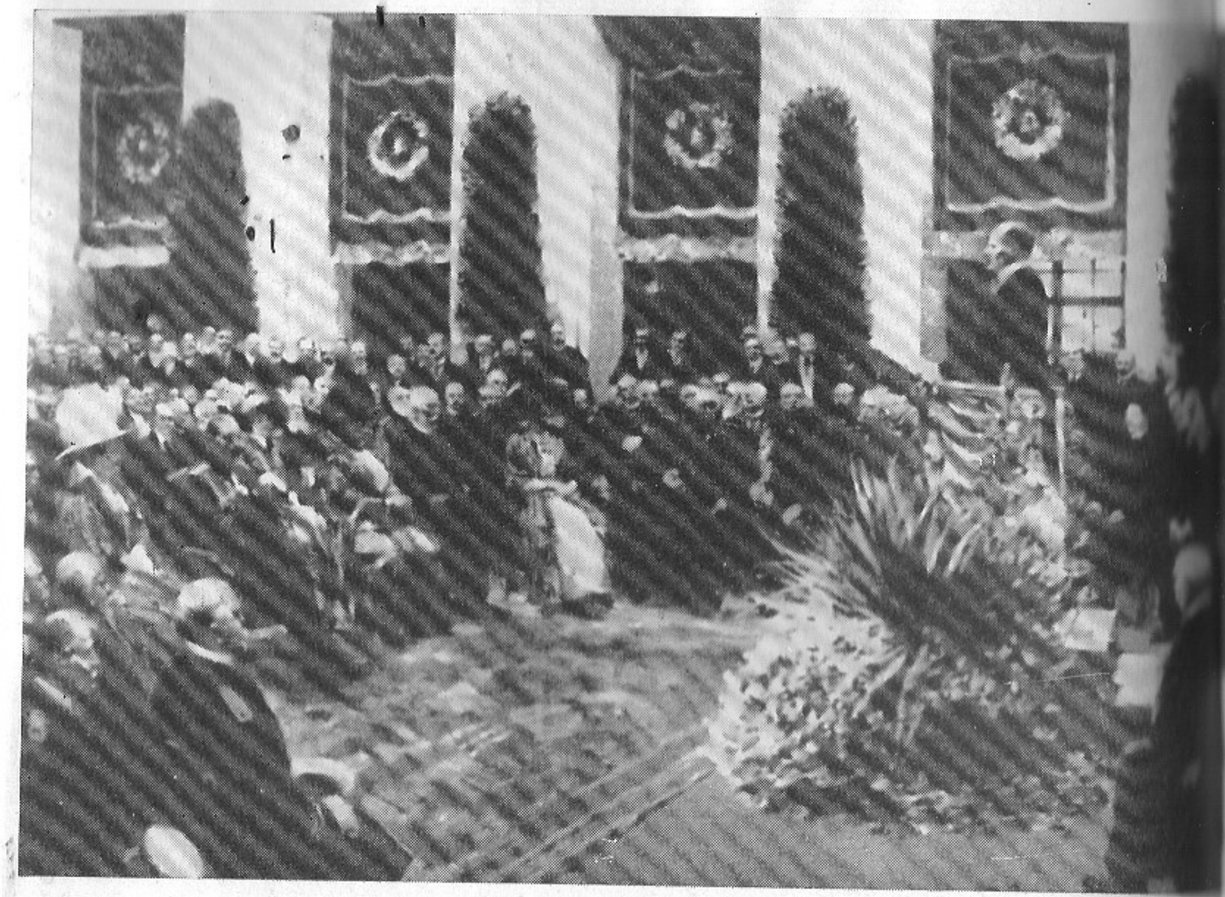

8. august 1912. Gustav Krupp (1870–1950) kõneleb *Hauptverwaltungsgebäude* marmorsaalis firma 100. aastapäeva pidustuste külalistele. Paremal istub kindralstaap, vasakul admiral Tirpitz laevastiku juhtkonnaga. Keskel – keiser ja keisrinna, Bertha ja Margarethe Krupp. Nende selja taga istuvad sõjaväejuhtkonna ja tsiviilvalitsuse liikmed.

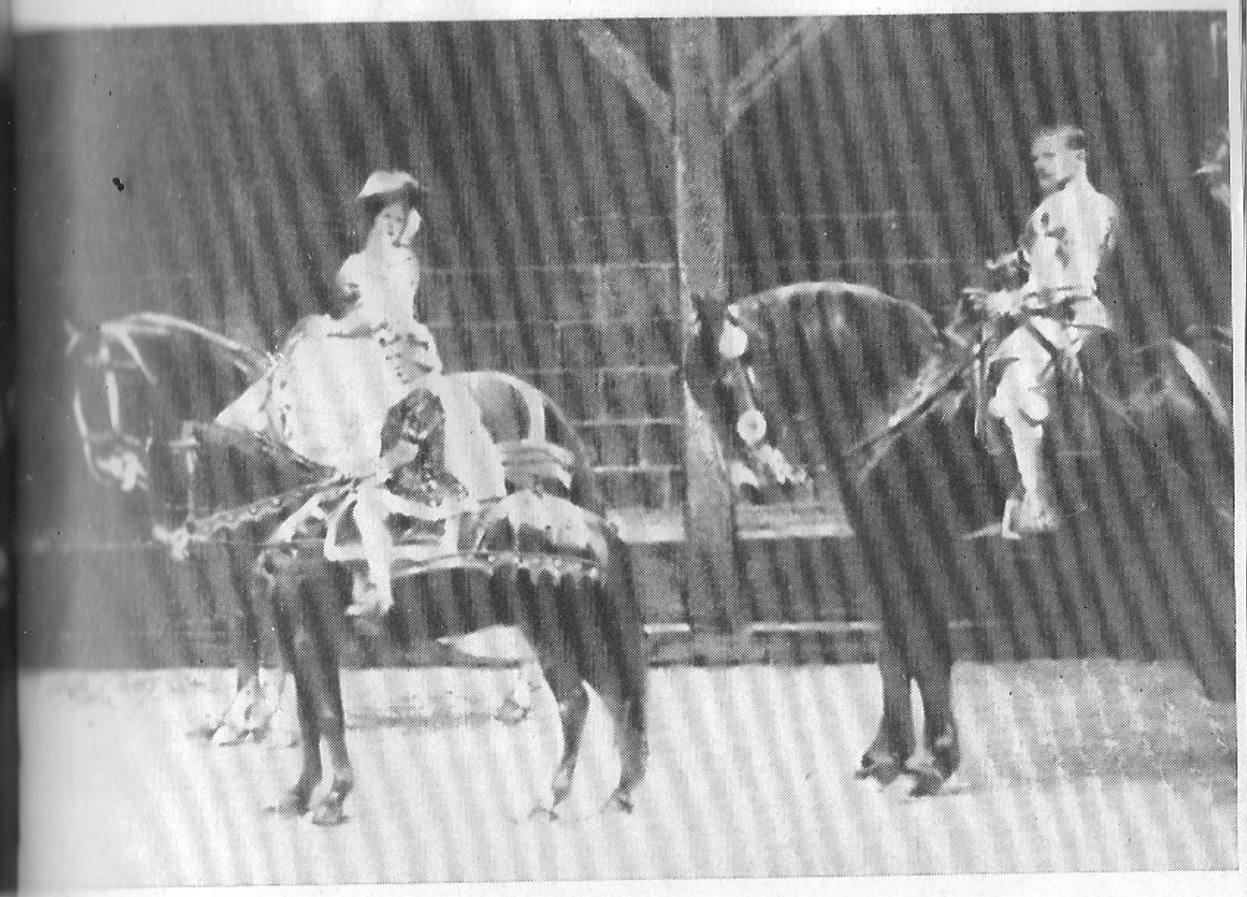

Bertha, viieaastane Alfried ja Gustav harjutavad juubeliturniiriks (1912).

Keiser Wilhelm II marsib koos Gustaviga Esimese maailmasõja künnisel läbi Esseni.

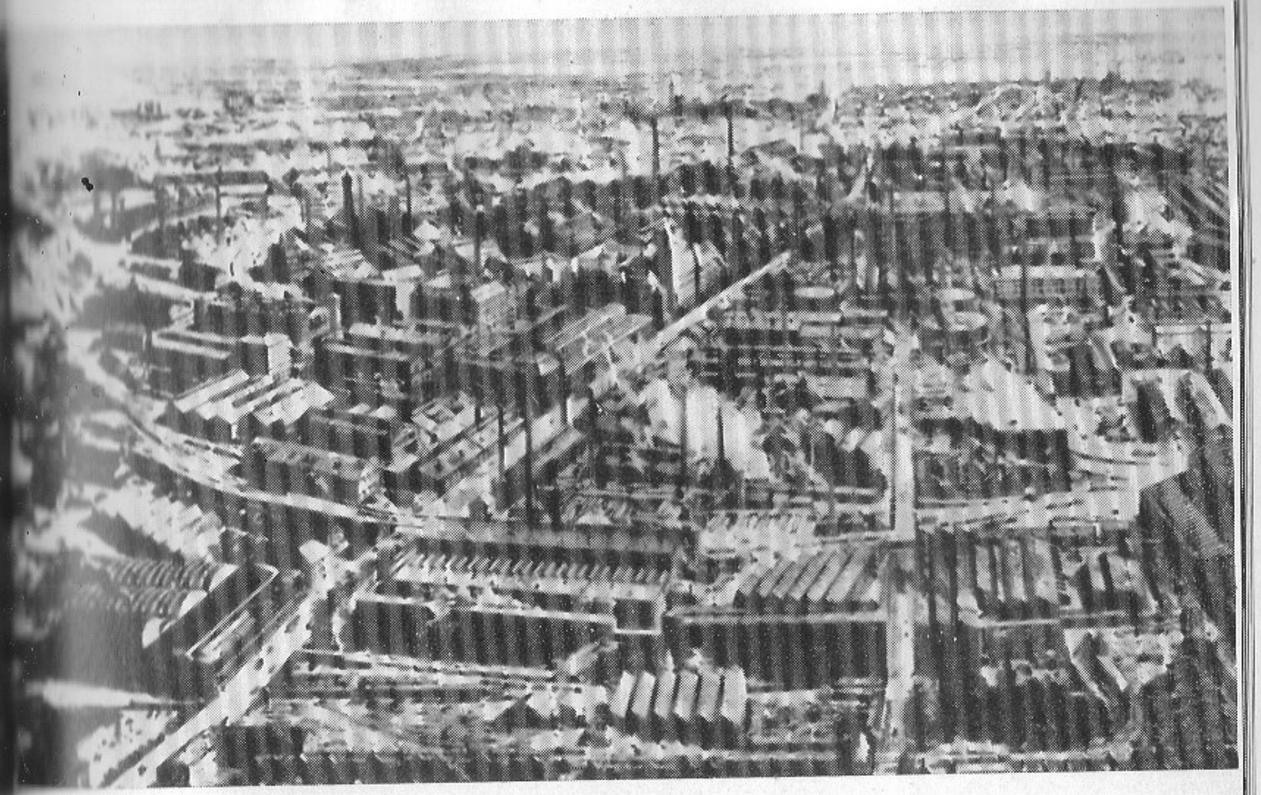

Gusstahlfabrik 1912. aastal.

Walzwerk I 1920. aastal.

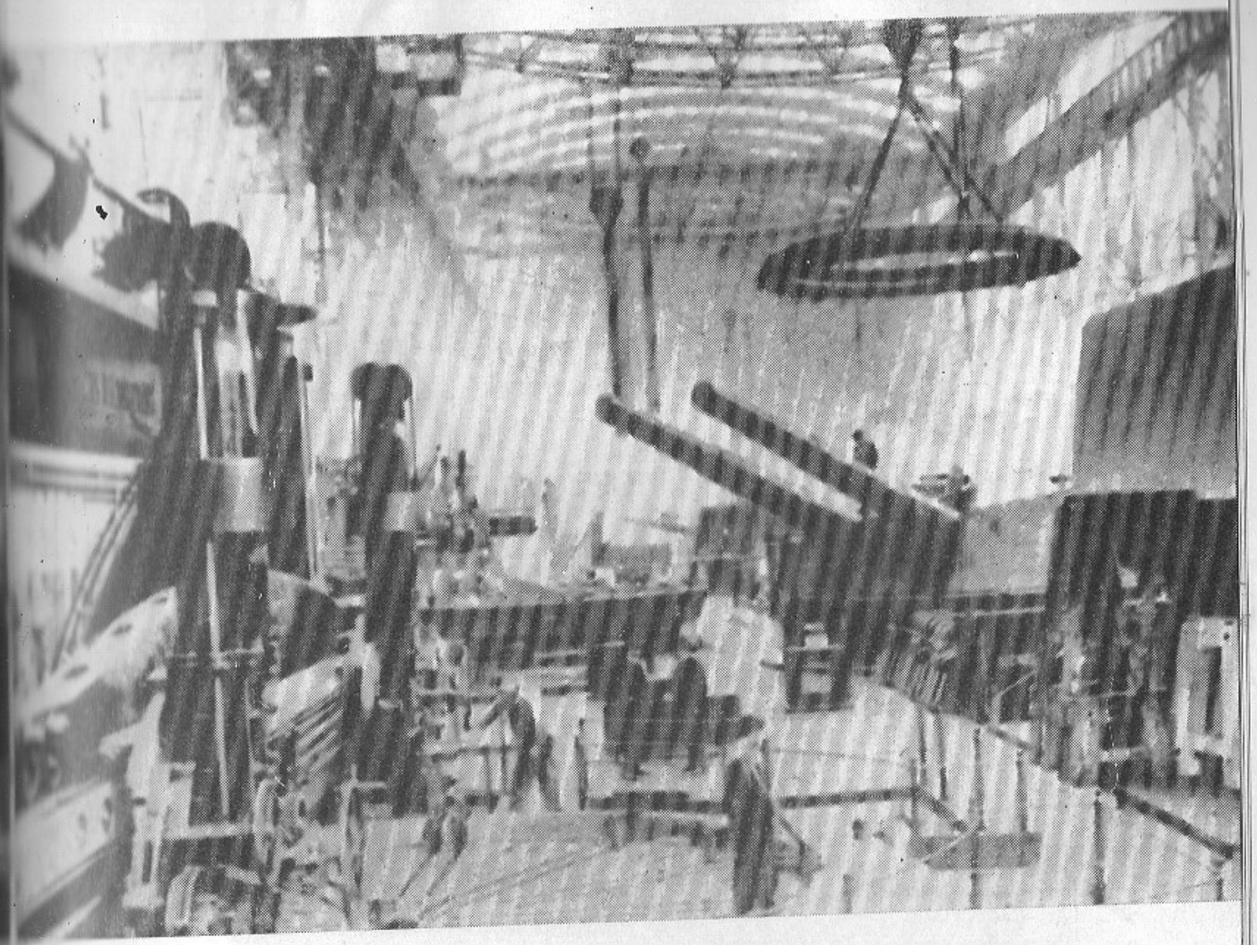

Kruppi suurtükitehas sajandi algul.

Ü l a l : Hügeli sõprade kokkutulek 1942. aastal. Vasakul A. Hitler ja B. Mussolini, paremal Gustav ja Alfried Krupp. Keskel J. Goebbels ja natsiladvik.
A l l : Juhtivate saksa töösturite *Hitlergruss.* Paremalt äärmine – Gustav Krupp.

Hauptverwaltungsgebäude linnulennult.

Gustav Krupp raporteerib Hitlerile ristleja „Prints Eugen" vettelaskmisest (Kiel, 22. august 1938).

Kruppi kontsern võtab üle Nõukogude masinatehase.

Ü l a l : „Vau-1" demonstreerimine Röchlinis (2.–4. detsember 1944).
A l l : *Hauptverwaltungsgebäude* pärast Inglise lennuväe viiekümnendat (viimast) õhurünnakut rusude keskel.

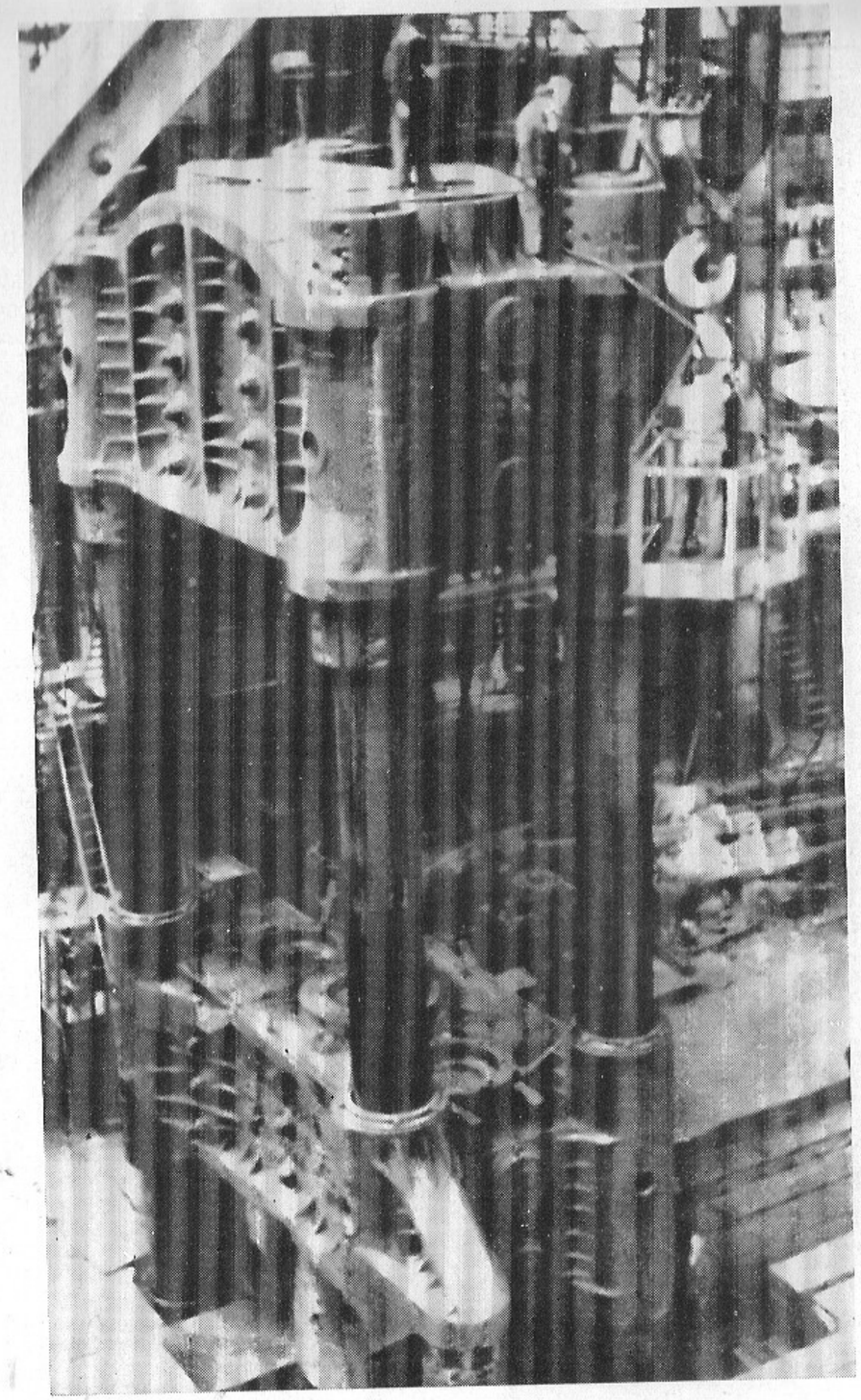

Kruppi kuulus 15 000-tonnine press monteeritakse lahti reparatsioonideks pärast Teist maailmasõda.

Alfried Kruppi vahistamine Villa Hügelis 11. aprillil 1945.

Alfried (esimene vasakult) koos oma natsidest abidega Nürnbergi süüpingis. Esiplaanil Kruppi advokaadid.

Alfried ja Vera Krupp pulmapäeval, 19. mail 1952.

Üks Alfriedi jahiseltskondi. Vasakult: Alfried Krupp, USA saadik David Bruce, Berthold Beitz, Inglise saadik sir Christopher Eden Steel.
Haraldi kojutulek sõjavangist (oktoober 1955). Vasakult: Waldtraut, Harald, Bertha, Alfried.

Ü l a l : Alfried oma vanaisa Friedrich Alfred Kruppi mälestusmärgi avamisel Kieli jahtklubis.
A II : Bertha Krupp koos Bertholdi ja kantsler Adenaueriga 1953. aastal Villa Hügelis.

Alfried vöörustab Essenis Ludwig Erhardit. Tagaplaanil Alfriedi poeg Arndt ja Berthold Beitz.

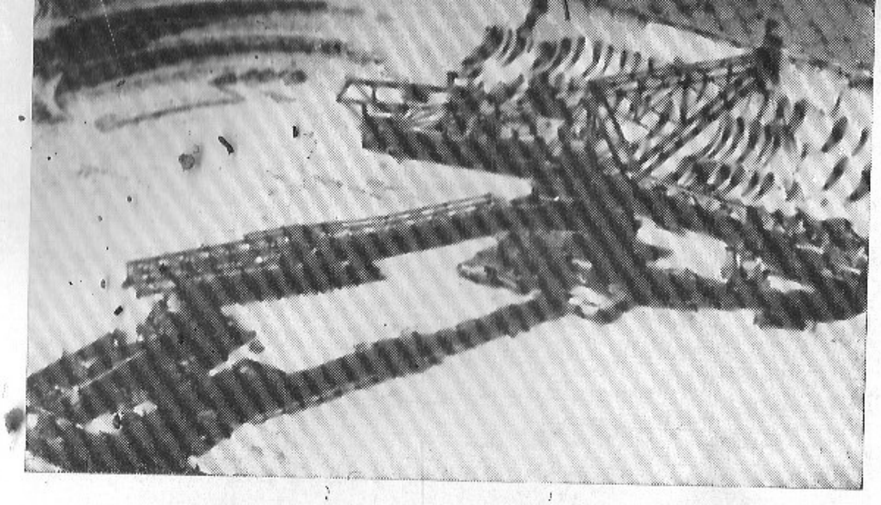

Ü l a l : Kruppi hiigelekskavaator koos laadimisseadmetega.

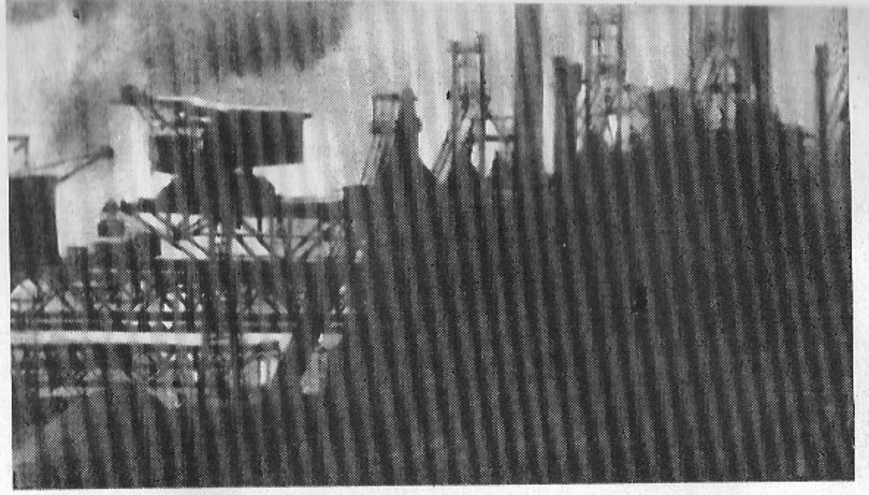

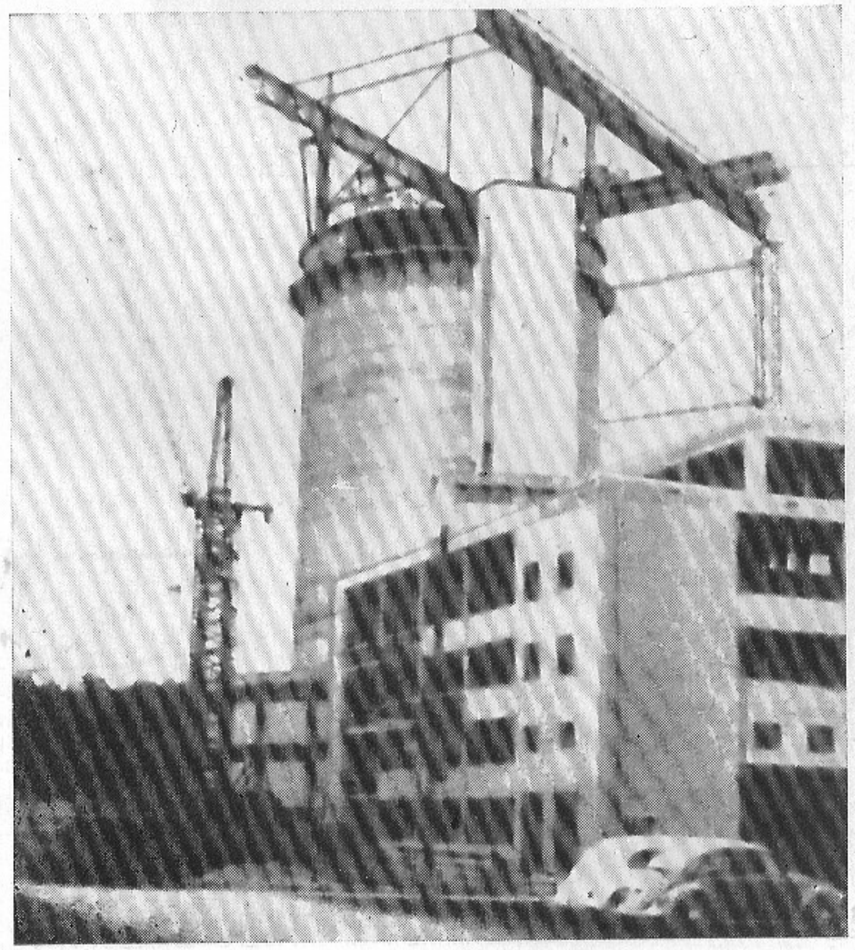

Ü l a l : Rheinhausen.
A l l vasakul ja paremal: kaks vaadet Kruppi tuumareaktorile Jülichis.

Ü l a l : Bertha ja Alfried Krupp tervitavad Rheinhausenis Kreeka kuningat Pauli ja kuninganna Frederikat (september 1956).
A l l : Etioopia keiser Haile Selassie I Bertha ja Alfried Kruppiga 11. novembril 1954 Villa Hügelis. Keisri selja taga seisab Berthold Beitz.

Ü l a l : Alfried Krupp ja Põhja-Nigeeria peaminister Albaji Ahmadu Bello Villa Hügelis (1962).
A l l : Mali president Modibo Keita saabub koos naisega Villa Hügelisse (1962). Külalisi võtavad vastu B. Beitz (vasakul) ja Alfried (paremal).

Alfried koos oma poja Arndtiga Hannoveri messil (1960).

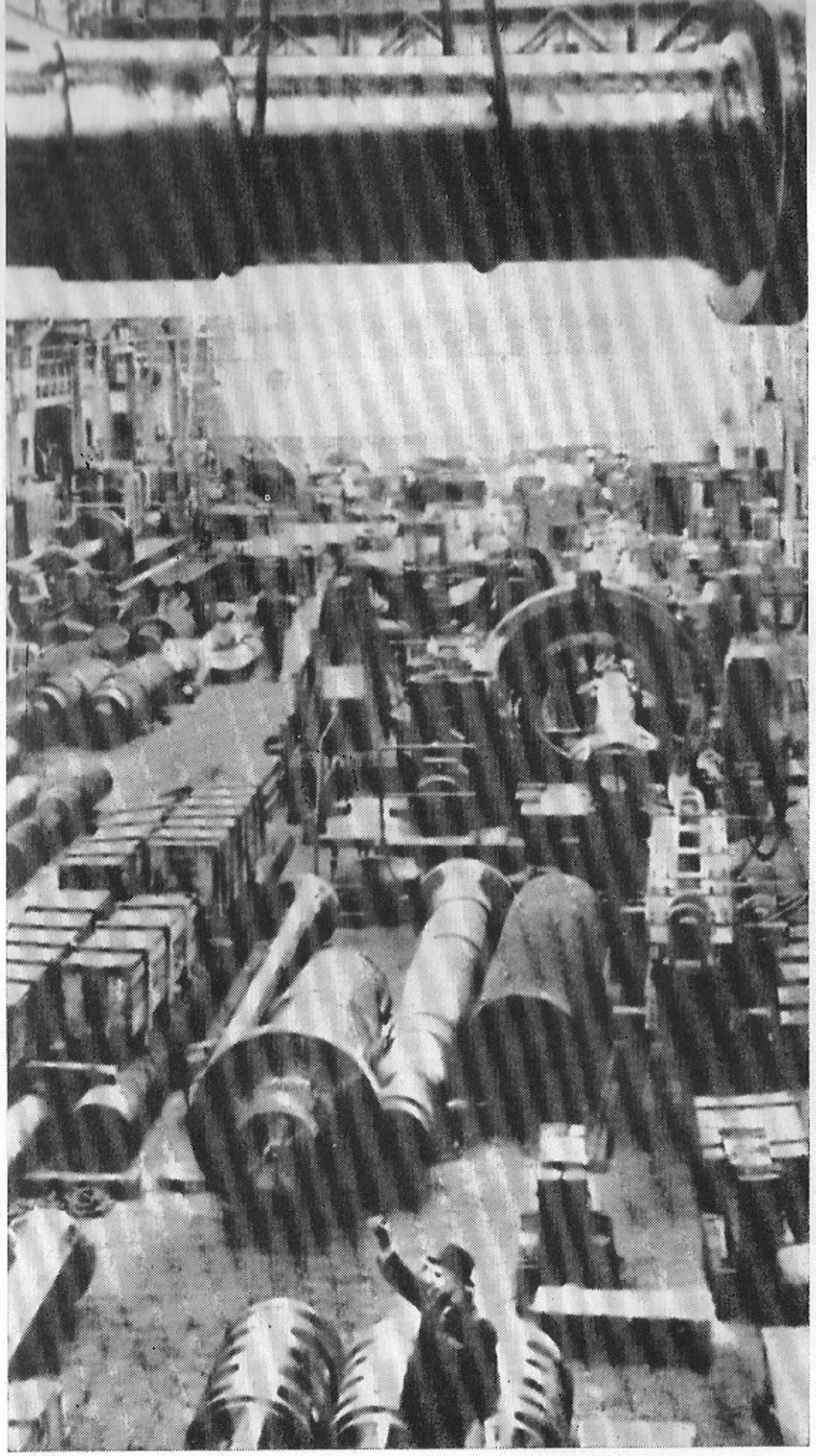

Kruppi *Mechanische Werkstatt* (raskemasinatehas) Alfriedi surma-aastal.

Alfriedi vend Berthold (s. 1913).

Alfriedi vend Harald (s. 1916).

Arndt karnevaliseltskonnas. Vasakul Gina Lollobrigida.

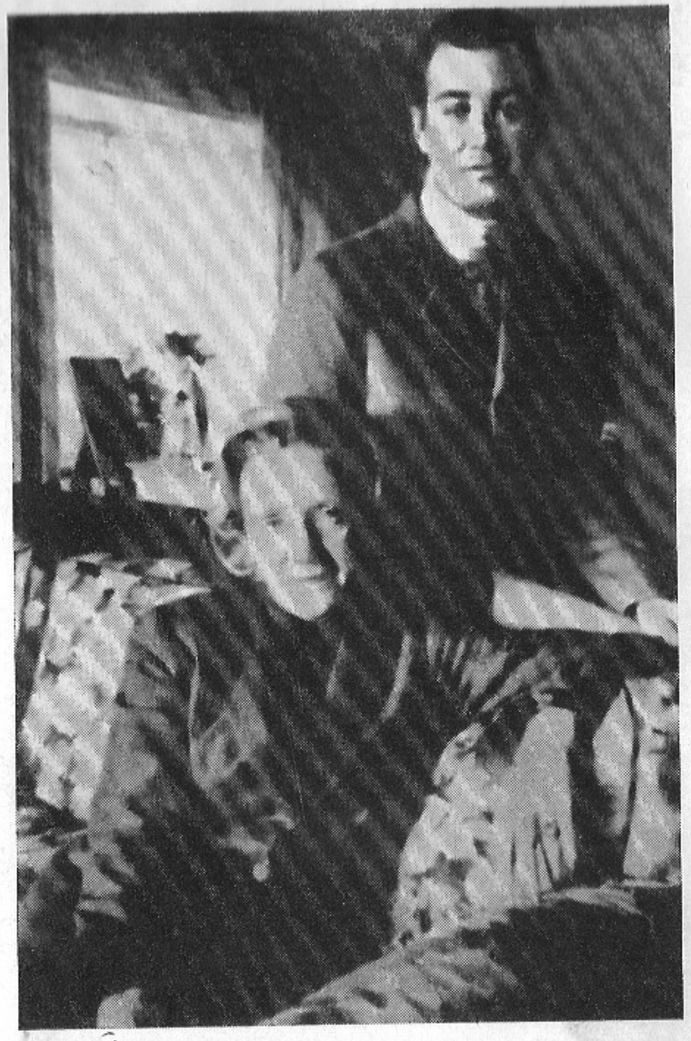

Arndt ja tema ema Anneliese.

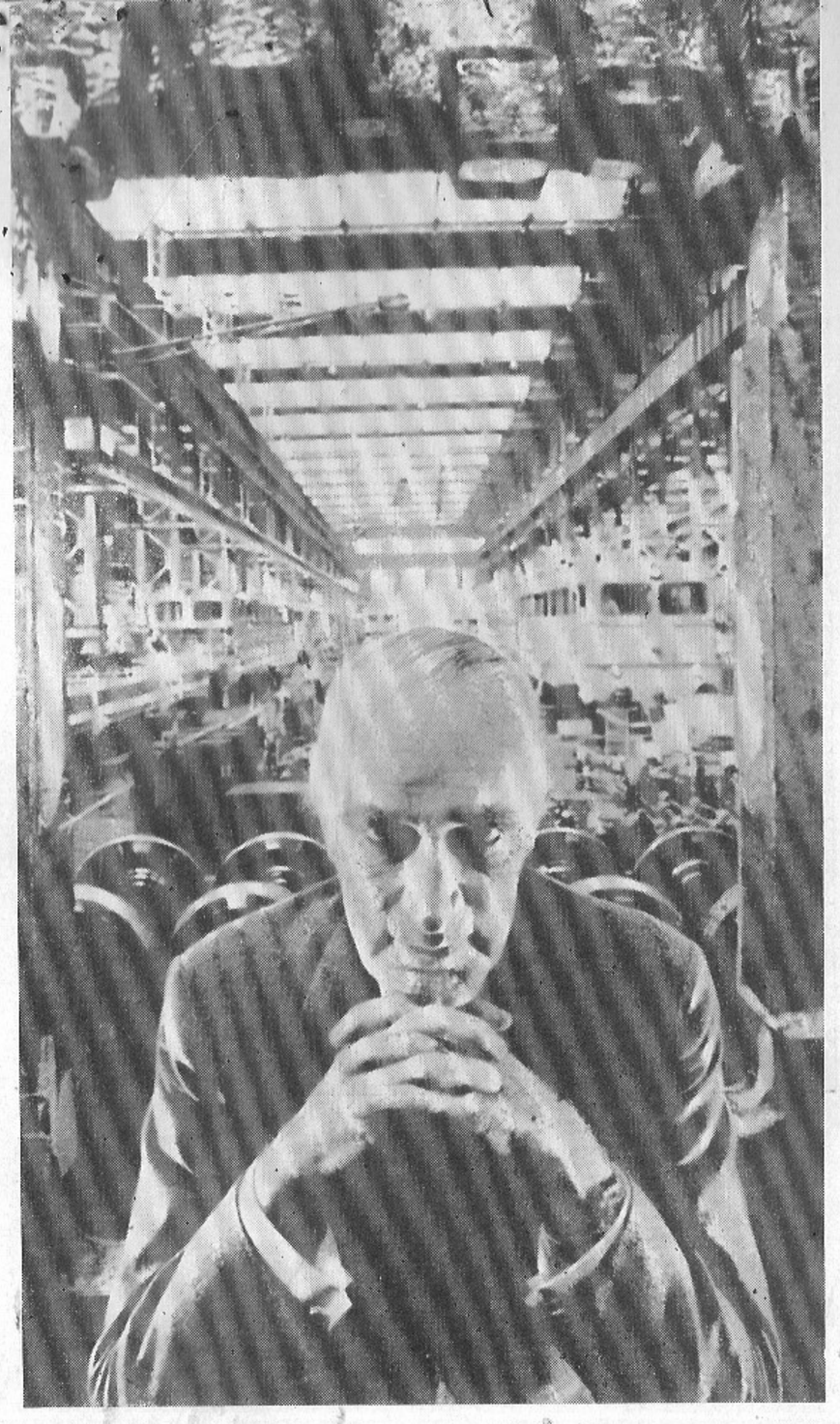

Alfried Felix Alwyn Krupp (1907–1967).

Gustav oli seda probleemi ette näinud. Seejuures oli tema õpetaja järjekordselt olnud Alfred. Prints-abikaasa oli vaimustusega uurinud Saksa–Prantsuse sõda ja see oli olnud üks põhjus, miks ta oli mahutanud nii suuri investeeringuid välismaa firmadesse. Et skandinaavlased uskusid vabakaubandusse, siis oli nendega veel võimalik äri teha, ning Norrast ja Rootsist saabusid pideva vooluna haruldased vürtsid, mis kindlustasid Esseni, Rheinhauseni, Anneni, Kieli, Hammi ja Magdeburgi lõõbehallide sulamite suurepärase kvaliteedi. Ohutuse tagamiseks konstrueeriti *Germaniawerft*'is unikaalne laev, mis oli suuteline trotsima Antandi mereblokaadi, solvamata seejuures Woodrow Wilsonit. See oli kauba-allveelaev, mis võis pardale võtta 800-tonnise laadungi ja mille tegevusraadius oli piisav Atlandi ookeani ületamiseks. 23. juunil 1916 pandi sellele laevale nimeks „Deutschland" ning ta alustas otsekohe maakide ja kautšuki vedu *Reich*'i isoleeritud kolooniatest.

Kruppi impeerium oli tolleks ajaks nii suuresti ümber kujunenud, et mundris krupplastel, kes puhkusele tulid, oli raskusi oma kodude leidmisega. Sõja puhkemise ajal oli firmal olnud 82 500 töötajat, ligikaudu pool neist Essenis. Varsti pärast seda oli töötajaid 118 000 ja veel mõnevõrra hiljem 150 000, kaasa arvatud 20 000 naist, kellest enamik tegeles tundlikke sõrmi nõudva mürsusütikute paigaldamisega. Ühe erapooletu riigi sõjakirjasaatja, kes *Gusstahlfabrik*'is ringkäigu tegi, oli hämmastunud, kui ta nägi 7200 kohaga sööklat, kus iga päev said süüa 35 000 inimest. Tootes kahes kaheteistkümnetunnises vahetuses suurtükke, lafette, laskemoona ja sõjalaevasoomust, nägid töölised enda ümber peaaegu üle öö kerkimas uusi hooneid. Ainuüksi Essenis ehitati ja sisustati esimesel sõja-aastal kolmkümmend viis suurt tehast. 1915. aasta jaanuaris valmisid 23 000 ruutjardi hõlmava mürsutehase plaanid; juulis see tehas juba töötas.

Firma toodang oli uskumatult suur. Esimesel sõja-aastal valmistati Essenis rohkem kui 900 välisuurtükki ja 300 kerget haubitsat. Teisel aastal tootis uus tehas peaaegu 8 000 000 mürsku. Ja kolmandal aastal saavutas Krupp vapustava taseme: i g a k u u andsid konveierid 9 000 000 mürsku ja 3000 suurtükki.

Keiser, kellele see avaldas üha sügavamat mõju, saatis Gustavile õnnitlustelegramme. Pärast Jüüti merelahingut telegrafeeris ta: „WILHELMSHAVEN, 5. JUUNI 1916. – HÄRRA KRUPP VON BOHLEN UND HALBACH, ESSEN. – PÕHJAMEREL TOIMUNUD LAHINGU PEALTNÄGIJATE TEADETEST SAADUD MULJE MÕJUL KONSTATEERIN, ET MEILE TAGASID EDU MEIE OIVALISED SUURTÜKID JA SOOMUSPLAADID NING ERITI MEIE HÄVITAVAD MÜRSUD. SELLE LAHINGU PÄEV ON NIISIIS KA KRUPPI TEHASTE AUPÄEV."

Tegelikult ei olnud see lahing nii otsustav, kui keiser arvas. *Reich*'i merevägi uputas küll neliteist sõjalaeva, kaotades ise ainult üksteist, ning surnuid ja haavatuid oli inglastel kaks korda rohkem kui sakslastel, kuid võim merel jäi siiski inglaste kätte. Jüüti merelahing lõppes viigiga ja seda põhjustas muu hulgas asjaolu, et mõlema poole laevu kaitses üks ja sama soomus. Sõjaeelseid tehinguid ei saanud olematuks muuta. Prantsusmaal kandsid Saksa kaevikute taga lõhkemata jäänud Briti mürsud väikest märki *KPz 96/04*, kus 96 tähistas aastat, mil Vickers oli esmakordselt saanud Kruppi patentsütiku litsentsi, ja 04 näitas kokkuleppe uuendamise aastat. Tema Majesteedi sõdurid ei kahtlustanud midagi, kuid Inglise Alamkojas tekkis kahtlus. 1915. aasta aprilli lõpus küsis Briti mereväepoliitika äge kritiseerija lord Charles William de la Poer Beresford peaminister Asquith'ilt,

kas oli õige, et Kruppi perekonnale maksti „igalt mürsult üks šilling". See küsimus tekitas kõigile hirmsat piinlikkust ja sellele vastati alles maikuu esimesel nädalal. Vastus oli põiklev. Alamkojale öeldi, et varem oli küll eksisteerinud kokkulepe, mille järgi igalt mürsult oli makstud üks šilling ja kolm penni, kuid 16. juulil 1914 oli see kokkulepe kehtivuse kaotanud ja „pärast seda kuupäeva ei ole ühegi sütiku eest midagi makstud". Loomulikult ei makstud nende eest midagi. Riigid olid omavahel sõjajalal. Kuid väide, et kokkulepe enam ei kehtinud, oli täiesti vale. Juriidiliselt oli see veel täies jõus ja mõlemad firmad pidasid selle üle arvet. Kruppi arvestused näitasid, et Albert Vickers võlgnes talle iga langenud Saksa sõduri eest ligikaudu 60 marka.

Ehkki Saksamaal oli kehtestatud töökohustuse seadus, mis hõlmas kõiki viieteistkümne kuni kuuekümne aasta vanuseid meessoost sakslasi ja kohustas hea tervisega naisi töötama relvatehastes, ei jätkunud *Reich*'is töökäsi. Seetõttu anti välja dekreet, mille kohaselt Ruhri tehastes pidid tööle hakkama belglased. See šokeeris Tilo von Wilmowskyt, kes tol ajal teenis Belgia kuberneri adjutandina. Ta kirjutas oma kälimehele ja palus, et too räägiks asjast keisrile. Krupp keeldus kahetsedes. Nagu ta seletas, oli ta kohustatud seadust täitma.

Kuigi Tilo seda ei teadnud, oli Krupp ise suurel määral selle seaduse eest vastutav. 27. augustil 1916 astus Rumeenia Antandi poolel sõtta. Järgmisel päeval määrati Hindenburg armee ülemjuhatajaks ja Ludendorff tema staabiülemaks. Nende võim oli praktiliselt piiramatu. Oma võimuloleku teisel nädalal sooritasid nad ringreisi läänerindel, ja kui Ludendorff 8. septembril Belgia kaudu tagasi sõitis, kohtus ta Gustav Kruppiga ning *Farbenfabriken Bayer A. G.* direktori Carl Duisbergiga, impeeriumi kahe mõjukaima töösturiga. Ta ise kirjutas selle kohta: „Järgmise päeva pärastlõunal teel viibides pidasin selles [sõjalise toodangu] küsimuses nõu härra Duisbergi ja härra Krupp von Bohlen und Halbachiga, kelle ma olin kutsunud oma rongi. Võttes arvesse meie toorainevarusid, pidasid nad täiesti võimalikuks meie sõjalise toodangu suurendamist, kui õnnestub lahendada tööjõu probleemi." Ludendorff lahendas selle probleemi. Ta kehtestas dekreedi, mille üle parun von Wilmowsky nördimust tundis, ja selle tulemusel oli korstnaparunitel võimalik valitsusele kinnitada, et „Saksamaa tööstuse olemasolevad ressursid võimaldavad meie vapraid vägesid ja ustavaid liitlasi paljude eelolevate aastate vältel täies ulatuses varustada laskemoona ja kõige muu vajalikuga".

See kõlab nagu saksa bürokraatide ilmetu keeleharjutus ja just see ongi hirmus. Neil meestel ei olnud tegemist tagavaraosadega. Jutt oli inimestest. Korstnaparunite sõnumi tuum seisnes selles, et sõda kulges väga hästi, masinad pidasid suurepäraselt vastu ja olukord võis lõputult muutumatuna püsida, kui ainult jätkus inimesi. Ka kindralstaap rääkis kiretult inimmaterjali vajalikkusest. Järeldus, et niisugune kalkus oli iseloomulik ainuüksi *Reich*'ile, oleks siiski täiesti väär. Seda võis täheldada kõikide sõdivate riikide pealinnades.

*

Eelviimase sõja-aasta üks tähtsamaid sündmusi oli Ameerika Ühendriikide sõttaastumine. Von Bernstorff saatis Washingtonist virnade viisi depešše, milles ta palus, et Wilhelm loobuks piiramatu allveesõja taasalustamisest, kuid seoses Antandi blokaadi tõhustumisega avaldati Kõigekõrgemale survet, mis viis teda selle sammu astumisele. Krupp oli ehitanud 148 allveelaeva ning Hindenburg ja

Ludendorff tahtsid neid ära kasutada. 1917. aasta algul tuli Tema Majesteedile pähe tema enda arvates hea idee. Ta laskis oma välisministril saata Mehhiko valitsusele telegrammi, milles mehhiklastel soovitati rünnata Ameerika Ühendriike ning võita tagasi Texas, New Mexico ja Arizona. Kui ameeriklastel on kodus tegemist, seletas Wilhelm oma vapustatud õukonnale, siis ei jätku tal Keskriikide jaoks aega. Õnnetuseks dešifreerisid inglased telegrammi; see avaldati kõigis Ameerika Ühendriikide ajalehtedes ja tekitas sügavat nördimust, mis oli kõige suurem Texases. Kindralstaap oli selleks ajaks hakanud nõudma tegusid ja Wilhelm saatis Gustavi järele. Nagu ta ütles, tuli kõigele muule eelistada allveelaevade ehitamist. Krupp tormas Kieli ja alustas *Germaniawerft*'i täielikku ümberehitamist ning keiser vajutas nupule. Järgmise kahe kuu vältel panid torpeedod Atlandi ookeani vee vahutama. President Wilson püüdis kaubalaevade relvastamise teel paratamatusest mööda pääseda, aga kui entusiastlikud allveelaevakomandörid hakkasid põhja laskma koduteel olevaid Ameerika laevu, siis loobus ta edasistest pingutustest ja 6. aprillil kuulutas Kongress Saksamaale sõja.

Algul näis sakslaste risk ennast õigustavat. Antant laskis küll 50 allveelaeva põhja, kuid tänu Kruppi jõupingutustele oli *Reich*'il neid oktoobris ikkagi veel 134 ja Antandi laevade hävitamine kulges üle ootuste edukalt. Ainuüksi aprillis läks põhja 875 000 tonni, millest üle poole kuulus Inglismaale. Inglise admiral Jellicoe ütles Ameerika admiralile Simsile, et allveesõda oli tema riigi põlvili surunud. Toiduainete normid olid väikesed ja neid vähendati veelgi. Valitsus tegi, mida suutis – sõjaväekutseid saadeti vigastele, pimedatele, hullumeelsetele ja mõnel juhul isegi surnutele –, kuid sellest ei piisanud. Iga neljas laev lasti põhja. Riigis oli olemas ainult kuue nädala teraviljavaru. Jellicoe ennustas, et 1. novembril annab Antant alla. Lõpuks soostus Admiraliteet Lloyd George'i pakutud lahendusega – kaubalaevade konvoeerimisega. See oli algusest peale hiilgavalt edukas. Ühtlasi vähenes Gustavi „mustade sigarite" ohtlikkus destroierite intensiivse ehitamise ja süvaveepommi väljakujundamise tõttu. Inglastel jätkus laevu, et tuua üle Atlandi ookeani hädasti vajalikud Ameerika ekspeditsioonijõud.

*

Alfred Kruppi eeskujul saatis ka Gustav Krupp suurtüki Pariisi pommitama. Prantsusmaa pealinna pommitamine langes peaaegu päevapealt ühte Ludendorffi 1918. aasta pealetungiga. See algas 23. märtsil, nelikümmend kaheksa tundi pärast esimest rünnakut, kui suurtükispetsialistid võtsid oma valdusse äsja vallutatud Laoni kaitseliinilõigu Crépy lähedal, ja lõppes hommikul pärast „musta" 8. augustit, mil inglased koondasid Amiens'i alla ligi viissada tanki, murdsid sakslaste kaitsest läbi ja tungisid kaheksa miili edasi. Nende 139 päeva vältel saadeti iga kahekümne minuti järel teele üks mürsk. Pommitamine oli mõttetu ja rohkem kui kõiki teisi Saksa *Schrecklichkeit*'e, sealhulgas ka allveelaevu, seostati seda Kruppi nimega. Kuid ühtlasi oli see märkimisväärne tehnikasaavutus. Ehkki maailm tundis Pariisi tulistavat suurtükki „paksu Bertha" nime all, ei olnud piiramismortiiril, mille kaasabil Saksamaa oli võitnud sõja esimese lahingu, mingit sarnasust pika, suudme suunas aheneva *Pariskanone*'ga, mis etendas nii silmapaistvat osa tema viimastes jõupingutustes. „Berthad" paiskasid tonniseid mürske üheksa miili kaugusele. Pariisi-suurtüki mürsud olid üle nelja korra kergemad – nende mass

kõikus 200 ja 230 naela vahel – ning tema kaliiber oli kõigest 8,3 tolli (21 sentimeetrit); mortiiride omast kaks korda väiksem. See, mis tegi *Pariskanone* erakordseks, oli tema laskeulatus. Algselt oli ta kavandatud meresuurtükina. Töötades Meppenis primitiivse mudeliga, oli Rausenberger 1914. aasta sügisel konstrueerinud toru, mille laskeulatus oli 31 miili. Nelikümmend üks kuud kestnud katsetused olid võimaldanud seda suurendada 81 miilini. Ühtlasi oli kasvanud lasketäpsus: ehkki Laon paiknes pealinnast seitsekümmend seitse miili kirde pool, lõhkes esimene mürsk keset *Place de la République*'i.

Saksa merevägi pidas seda relva ikka veel enda omaks ja seda teenindasid kuuskümmend mereväelast admirali juhtimisel. Kõik nad olid saanud spetsiaalse ettevalmistuse, sest nende 150-tonnine imelaps vajas erilist hoolt. Mürskude massi 30-naelane kõikumine ei olnud juhuslik. Iga lask suurendas mõnevõrra toruõõne läbimõõtu. Seetõttu olid mürsud nummerdatud ning iga järgmine oli eelmisest veidi pikem ja jämedam. Selle suurtüki kaliiber ei olnud püsiv. Ametlikult oli see 8,3 tolli, tegelikult aga kõikus 8,2 ja 8,4 tolli vahel. Pärast 65 lasku oli toru kõlbmatu ja tuli uuega asendada.

Admirali määramine üheainsa suurtüki komandöriks võib paista absurdne, kuid instrumendid, millega tal tuli tegemist teha, ei jäänud alla sõjalaeva omadele. Iga mürsu lennutamisele eelnesid ulatuslikud kõrgema matemaatika harjutused. Komandör ja tema staap uurisid värskeimaid andmeid õhurõhu, -niiskuse ja -temperatuuri ning maapinna kumeruse kohta. Et ükski vaatleja ei olnud suuteline nägema kaheksakümne miili kaugusele, siis tuli lasketäpsusse puutuvaid teateid oodata Pariisis viibivatelt spioonidelt. Pommitamise tulemused olid vahelduvad; kahekümne nädalaga tappis suurtükk üle tuhande pariislase, kuid leidus päevi, mil agentidel ei olnud teatada millestki muust kui ainult mõnest purustatud karniisist. Eriti edukas oli suur reede, 29. märts: tol päeval prahvatas üks mürsk läbi Saint-Gervais' kiriku katuse ja lõhkes missa ajal löövis, tappes üheksakümmend üks jumalateenistusest osavõtjat ning haavates rohkem kui sadat inimest. Kuid üldtulemused õigustasid vaevalt kulutusi, mis moodustasid iga lasu kohta 35 000 marka.

*

Augusti teisel poolel kutsus Ludendorff Kruppi, Duisbergi, Stinnesi ja Ballini, viis nad oma kaardi juurde ja näitas neile, kui võimatuks oli olukord kujunenud. Ta tegi ettepaneku, et töösturid läheksid keisri juurde ja avaksid Tema Majesteedi silmad. Kaarditoast väljunud, vaatasid teised Gustavi kui oma loomuliku juhi poole. Kuid Krupp ei saanud Wilhelmi silmi avada, sest tema enese omad olid liiga tugevasti kinni. Selle asemel kuulas ta keisri poolehoidjaid, kes tulid nelja magnaadi juurde ning ütlesid neile, et kindral on liiga pessimistlik, et sõjaõnn on pöördumas ja et kui nad Kassandratena keisri juurde lähevad, siis ei andesta keiser seda neile kunagi. Gustav noogutas tõsiselt, teised kehitasid õlgu ja delegatsioon lagunes sealsamas paigas.

Esseni *Hauptverwaltungsgebäude*'st vaadatuna ei olnud pilt kahtlemata hoopiski nii sünge, kui see paistis Ludendorffile. Siia voolasid endist viisi kokku sõjamaterjalide tellimused ja jätkus ka valmistoodangu väljavool. *Germaniawerft* oli alustanud allveelaevade masstootmist; Briti mereväe jõupingutustest hoolimata oli merel rohkem Saksa allveelaevu kui kunagi enne. Pärast „musta päeva" läbimurret

oli Berliin kiiresti soovinud saada 85 tanki. Armee vajas ka soomusautosid ja õhukaitsesuurtükke ning konstruktoritel olid nende joonised valmis. *Gusstahlfabrik* laskis tunnis välja 4000 mürsku ja iga 45 minuti tagant uhiuue läikiva suurtüki ning vaimustusest õhkuvad teated Meppenist kinnitasid, et kolm uut relva (raske, kuid väga liikuv haubits, neljatolline ja kuuetolline välisuurtükk) olid kõikidest Antandi omadest kaugelt üle ning võisid läänerinde pihuks ja põrmuks teha.

Et sellest oli meeldivam mõelda, siis mõtles Gustav sellest ja kulutas suure hulga aega Hauxi raamatute läbivaatamisele. Seal oli, mida vaadata. Alates 1914. aasta augustist oli kontsern maksnud kõigi uusehitiste eest ning seejuures teeninud vapustava summa: 432 miljonit marka. See kõik (välja arvatud Hollandisse mahutatud kapital, mis oli nii salajane, et juhatuse liikmed ei rääkinud sellest isegi omavahel) oli muidugi ainult paberil. Antandi võit võis selle paberi väärtusetuks muuta. Ja veelgi enam: kui Ludendorffil oli õigus, siis võis Kruppi ähvardada rohkem kui pankrot; erapooletute riikide diplomaadid tõid üha uusi andmeid Antandi ametlikust sõjaroimarite nimestikust ja Gustav oli oma nördimuseks selles nimestikus kõrgel kohal. Lisaks kõigele muule ilmus mõjuka „Littell's Living Age'i" 1918. aasta 4. mai numbris teotav toimetuse artikkel. See number jõudis sügisel Skandinaavia kaudu Ruhri ja üks inglise keelt oskav ametnik avastas seda lehitsedes häbematu juhtkirja, milles väideti, et Esseni *Kanonenkönig* oli sõja eest niisama suurel määral vastutav kui keiser. See oli muidugi valeliku *Schweinehund*'i Mühloni töö. Kruppi firma endine direktor Mühlon oli just avaldanud oma päeviku, mis kandis hämmastavat pealkirja „Euroopa vandaal. Saksamaa maailmavallutuspoliitika sisemise mehhanismi ja toorestavate tagajärgede paljastus". See oli kirjeldamatu jultumus. Kuid Gustav tundis inglasi. Nad olid liiga mõistlikud, et ennast niisugusest rumalast lobast mõjustada lasta. Nendega sai äri teha. See laim solvas ja hämmeldas neid kahtlemata niisama suurel määral kui teda ennast. Ent siiski oli „Living Age'ist" ebameeldiv lugeda, et „riigi ja firma saatus on läbi põimunud ning kui langeb Saksamaa, siis langevad koos temaga ka Kruppid ja kruppism".

*

Vahepeal lähenes katastroof iga päevaga. Mitmed kohalikud lahingud kustutasid sõjakaartidelt Ludendorffi kevadised edusammud. Sakslastele suruti kogu rindel peale. Kõik oli keisri käte vahelt välja libisemas, kaasa arvatud teised Keskriigid. Antandi armee, mis 1915. aastast peale oli olnud Salonikis porri surutud, saatis serbia mägilaste löögijõud bulgaarlaste vastu ja 29. septembril Bulgaaria kapituleerus. Samal päeval vallutasid inglased Damaskuse ja Türgi lahkus kummardades areenilt. Isegi itaallased ründasid ja see tähendas, et Austria lõpp oli lähedal.

Igaüks, kellel lagunevas *Reich*'is selleks võimalus avanes, soovitas keisril mistahes tingimustel kapituleeruda. Antandi suure rünnaku kolmandal päeval nõudis Hindenburg, et „otsekohe" tehtaks rahuettepanek. Seitsmendal päeval, võttes Berliinis osa sõjanõukogu istungist, mida juhatas Kõigekõrgem ise, väitis Hindenburg, et „armee ei saa enam neljakümmend kaheksat tundigi oodata". Kuid Wilhelm, kes oli inglastel soovitanud võtta omaks, et Buuri sõja oli võitnud vastaspool, klammerdus oma trooni ja armetute lootuste külge, samal ajal kui läheneva katastroofi ulatus üha kasvas.

27. oktoobril läks Ludendorff erru ja tema järglaseks sai kindral Wilhelm von Gröner. 3. novembril tõstis Kielis mässu sõjalaevastik, kellele oli antud käsk sõita merele ja inglasi rünnates võita või surra. Neli päeva hiljem puhkes Münchenis revolutsioon ja uus kantsler, Badeni prints Max, andis Wilhelmile nõu, et monarhia säilitamise ainus lootus on tema viivitamatu troonist loobumine. Berliinis kuulutati välja vabariik. 10. novembril teatasid Hindenburg ja Gröner keisrile, et nad ei saa enam tagada armee lojaalsust, ning alles see mõjus Wilhelmile. Liiga loiuna, et isegi oma kärbunud kätt keebi alla peita, puges ta oma limusiini ja põgenes Hollandisse.

Järgmisel hommikul kell viis kirjutasid Saksamaa esindajad alla marssal Foch'i dikteeritud vaherahutingimustele. Tulevahetus pidi lõpetatama kuus tundi hiljem. Pärast kella kümmet muutusid kaevikud kärarikkaks – igaüks tahtis viimast pauku teha –, kuid lõpuks nägid miljonit kella jälgivad silmad, kuidas minutiosutid tõusid vertikaalseisu, ja saabus täielik vaikus. See kestis üheainsa hetke, siis järgnesid sellele mõlemapoolsed kõrvulukustavad hurraahüüded. Kindralid võisid sõnade üle kaubelda, kuid sõdurid teadsid, et see oli rohkem kui vaherahu. See oli sõja lõpp, kõikide sõdade lõpp, ja nagu juhtkirjade autorid kõikjal sügavamõtteliselt märkisid, saabus see üheteistkümnenda kuu üheteistkümnenda päeva üheteistkümnendal tunnil.

Ent seekord oli siiski õigus kindralitel. Vaherahu kujunes pikaks, kuid sellest ei saanud tõelist rahu, sest tegemist oli rohkem kui üksnes Saksa ülemvõimu lõpuga. Lõppenud oli terve ajastu. Ajaloo uks oli sulgunud printside, monarhide, uhketes mundrites marssalite ja läikivate relvadega väikeste regulaararmeede järel.

Sakslaste meeleolud olid segased. Tööliste, nälga ja üksindust tunda saanud inimeste kergendus oli tohutu. Kuid need, kellest raskused olid mööda läinud, tundsid hämmeldust. Tuliselt natsionalistlik keskklass oli neli aastat triumfi oodanud. Nüüd seisis ta silm silma vastu kaotusega. Selle maitse oli kibe ja miljonite jaoks talumatu. Juba oli alanud patuoinaste otsimine ja need leiti kiiresti, kui vaherahule allakirjutanud tsiviilisikud ristiti „novembriroimariteks". Kaks Saksa kindralit, kelle silma all oli toimunud kokkuvarisemine Prantsusmaal, lõid mõne kuuga müüdi, mis jootis rahva janunevat fantaasiat. Einestades ühel õhtul Berliinis Briti sõjaväemissiooni juhiga, kaebas Ludendorff, et tsiviilisikud ei olnud kunagi kindralstaapi nagu kord ja kohus toetanud. „Kas te tahate öelda, kindral," küsis Briti ohvitser abivalmilt, „et te saite hoobi selga?" Ludendorff võpatas märgatavalt. „Hoobi selga? Jah, just täpselt," ütles ta erutatult. „Me saime hoobi selga." Kuulnud sellest mõttevahetusest, unustas Hindenburg omaenese paanilised rahutaotlused ja kuulutas rahvale silmagi pilgutamata, et „nagu üks Inglise kindral väga õigesti ütles, sai Saksa armee hoobi selga".

Kruppi tabas raske löök, kui Berliin tühistas kõik lepingud ja katkestas rahasummade maksmise kontsernile. See toimus 8. novembril, mil Saksa vaherahukomisjon oli teel Prantsuse väeliini poole. See oli hirmus vapustus. Lisaks firma tulude ohtusattumisele kaotasid Kruppi impeeriumi elanikud oma ainsa elatusvahendite allika. Ainuüksi Essenis andis *Gusstahlfabrik* ülalpidamist 105 000 perekonnale. Gustav telegrafeeris Berliini ja küsis, mida ta peab nende inimestega peale hakkama. Vastus oli nõrdimapanev. Uus valitsus vastas, et ühtegi krupplast ei tohi vallandada; Gustav pidi neile „kuidagiviisi" tegevust leidma.

Ent töölisi oli võimalik tegevuses hoida ainult siis, kui neile maksti palka, ja palka ei olnud võimalik maksta, kui Kruppi ainus klient ei jätkanud raha ülekandmist. Jälle undasid telegraafitraadid. Telegrammide vahetamine ei andnud tulemusi ja Gustav otsustas tehased sulgeda. Töölised, kes 9. novembri hommikuseks vahetuseks tööle tulid, leidsid uksed lukus olevat. Pressid, rattad, rihmad ja vasarad seisid liikumatult. Esmakordselt kõigi aegade jooksul, mida mäletasid Esseni vanimad elanikud, valitses *Gusstahlfabrik*'is vaikus.

13

OIGAV MAA

Nagu Prantsusmaal pärast Saksa–Prantsuse sõda, nii lokkasid ka langenud *Reich*'is poliitilised arveteõiendused. 1919. aastal alanud kaheaastase perioodi vältel sooritati poliitilistel motiividel vähemalt 354 mõrva. 15. jaanuaril 1919 tapeti ühel Berliini kõnniteel Karl Liebknecht, Kruppi kõige ägedam sõjaeelne kritiseerija; teda tulistasid selga politseiagendid, kes jäid vastutusele võtmata. Viis kuud hiljem, Versailles' rahulepingule allakirjutamise ajal, hukkas üks armee vabatahtlike korpus Baltimaadel pahempoolseid. Igas linnas oli salapeidikuid, kus hoiti püsse ja Kruppi kuulipildujaid; sõjast tulnud mehed, ajaloo kõige väljaõppinumad tapjad, ootasid üksnes ettekäänet, ja et igaühel neist olid omad isiklikud vimmad ning salavihad, siis võis mürgises sõjajärgses õhus iga päev muutuda nõiasabatiks. Nagu kibedustundega kirjutas üks Wilhelmi sakslasest biograaf, oli keisril üksnes Amerongenis (Hollandis) võimalik sulgeda kõrvu, et mitte kuulda „oma maa oigamist".

Kruppi kompleks küll pulbitses esimesel tormilisel rahuaastal, kuid ei plahvatanud. Potentsiaalselt oli Essen üks purustatud impeeriumi tuleohtlikumaid kohti, sest relvatellimuste puudumise tõttu olid paratamatud massilised vallandamised. Teated rahutustest, mis tehaste sulgemisele järgnenud päeval tekkisid *Hauptbahnhof*'i ümbruses, olid nii ärevusttekitavad, et kõik Villa Hügeli teenrid varustati relvadega ja ühele õmblejannale anti korraldus teha valmis punane lipp, mida oleks võimalik sõpruse märgiks vardasse tõmmata, kui mässuline rahvahulk peaks künkale tormama. Ründajad jäid tulemata ja Gustav suundus märkimisväärset julgust ilmutades all-linna. Jõudnud *Hauptverwaltungsgebäude*'sse, kutsus ta kokku juhatuse liikmed ja tegi teatavaks oma otsuse. Kõik need töötajad, kes olid 1. augustil 1914 firma teenistuses olnud, pidid maksku mis maksab palgalehele edasi jääma. Ülejäänutel – ainuüksi Esseni tehastes rohkem kui 70 000 inimesel, kellest peaaegu pooled olid poolakad – tuli minna. Direktorite hulgas tekkis ärevus ja Gustav lisas kähku, et ta teab: need inimesed on ohtlikud. Seepärast on tarvis neile anda mingi stiimul Ruhrist lahkumiseks. Avalikult kuulutatakse välja, et kõik, kes lahkuvad enne 18. novembrit, saavad neljateistkümne päeva palga ja tasuta raudteepileti sinna, kuhu nad soovivad sõita.

See abinõu mõjus. 19. novembri hommikul näitasid Kruppi politsei arvestu-

sed, et 52 000 firma endist töötajat oli ära sõitnud rongiga ja 18 000 lahkunud jalgsi.

Päevakorda jäi kontserni saatus. Gustav pani oma sõjaaja-loosungi kalevi alla – „Mida rohkem vaenlasi, seda suurem au" oli ilmselt tugevasti märgist mööda läinud – ning asendas selle suurele väljarändamisele järgnenud kolme nädala vältel kaks korda uue motoga. Esimese neist tõi ta välja vastuseks omaenese direktoritele, kes soovitasid firma likvideerida. Gustav ja Bertha tuhnisid Bertha vanaisa paberites. Alfredi tahe oli selge. Tema järglased pidid igavesti *Gusstahlfabrik*'i üle valitsema. Esimeseks motoks sai seetõttu „Kruppi riik jääb alatiseks püsima!" See kõlas hästi, kuid niisama hästi oli kõlanud ka selle eeskäija. Sellele järgnes „Ei kunagi enam sõda!" Kuid vaja oli midagi praktilist ja 6. detsembril 1918 tuli Gustav sellega lagedale. Plakatitel, kataloogides ja ajalehekuulutustes teatas Krupp sakslastele: „Me teeme kõike!"

Ja see oli peaaegu õige. Samal pärastlõunal avas prints-abikaasa *Hauptverwaltungsgebäude* esimesel korrusel demonstratsiooniruumi, kus tutvustati Kruppi rahuajatoodangu kavandeid ja hindu. Esmakordselt pärast Alfredi hiilgeaega hakkas firma jälle tootma lusika- ja kahvlivaltse. Toodete hulgas olid mõned üksikud suured seadmed – põllundus- ja tekstiilimasinad, bagerid –, enamik tooteid olid aga suhteliselt väikesed. Nende hulka kuulusid mootorpaadid, kassaaparaadid, summaatorid, filmikaamerad, kirjutusmasinad, lauanõud, veepihustid ning optika- ja arstiriistad.

Vickersilt patendisummade sissenõudmise lükkas Gustav poliitilistel põhjustel edasi 1921. aasta juulini, ehkki tal ilmselt pidi olema suur kiusatus juba varem Sheffieldiga ühendusse astuda. Ta oli veendunud, et seaduse järgi võlgnesid inglased talle rohkem kui veerand miljonit naelsterlingit, ja Hauxil oli suur puudus sularahast. Et Hollandisse mahutatud kapitalile oli raske ligi pääseda, siis tuli *Finanzrat*'il piirduda Esseni bilansiaruandega, mis nägi välja õudne. Sõja algul oli Kruppi aktiva ulatunud 130 miljoni margani; päeval, mil korstnad suitsemast lakkasid, moodustas passiva 148 miljonit marka, ja ka esimene rahuaasta ei toonud mingit paranemist: 1919. aasta lõpuks kaotas firma veel 36 miljonit marka. Üleminek väikeseadmete tootmisele oli eksitus. Krupp oli rasketööstuse võrdkuju ning kohanemine mootorpaatide ja kirjutusmasinatega nõudis liiga suurt hüpet. Terassildade ehitamine osutus tulusamaks ning 1919. aasta juunis õnnestus Gustavil teha tohutu edusamm ja saavutada midagi, mis Alfredile oli kättesaamatuks jäänud, – sõlmida leping Preisi Riigiraudteedega. Neli aastat vahetpidamatut sõjavägede vedamist ühelt rindelt teisele oli Saksamaa raudteede veeremi viletsasse seisundisse jätnud. Detsembris laskis Krupp rööbastele esimese oma kahest tuhandest vedurist. Kogu Essen tuli seda tseremooniat jälgima ja korraldas ovatsiooni, kui kaheteistkümneaastane Alfried ronis juhiruumi, andis vilet ja keeras ventiili lahti. See oli hea algus. Alustatud oli juba ka kaubavagunite monteerimist. Ent kulus siiski aastaid, enne kui see tootmisharu hakkas ennast ära tasuma. Vahepeal lahkusid *Hauptverwaltungsgebäude*'st kaks juhtivat ametnikku – Rausenberger tõmbus tagasi, sest ta ei saanud enam suurtükke ehitada, ja Alfred Hugenberg läks Saksa Natsionaalset Rahvaparteid („roheliste särkide" parteid) asutama – ning Essenit tabas esimene vägivallalaine.

*

Gustav kui diplomaat uskus halva mängu juures hea näo tegemisse, ja mida suuremaks muutus Saksamaal korralagedus, seda rohkem püüdis ta jätta muljet, et kõik on korras. Kerge see tal ei olnud. Eelkõige oli ta Versailles's ametlikult sõjaroimariks kuulutatud. Vastavalt rahulepingu 231. punktile kuulusid Kõigekõrgem, kroonprints Rupprecht, admiralid Tirpitz ja Scheer, Gustav Krupp von Bohlen und Halbach ning kindralid Hindenburg, Ludendorff, Mackensen ja Kluck nende hulka, kelle seadusvastane tegevus oli vapustanud kogu Euroopat. * Krupp oli kindel, et Saksamaa keeldumine koostööst annulleerib selle punkti, ja tal oli õigus, kuid teisi ebameeldivusi oli raskem ignoreerida. Ülestõus Ruhris ** ei olnud pisiasi: see kujunes suureks rahvusvaheliseks intsidendiks ja kuni selle mahasurumiseni istus Kruppi kontoris relvastatud valvur. Viimane ja kõige ebameeldivam asjaolu oli aga tema tehaste lammutamine.

29. mail 1920 võttis *Hauptverwaltungsgebäude* enda valdusse Antandi Kontrollkomisjon. Selle esimees oli Inglise kolonel Leverett, kes ütles, et tema ülesanne on ainult järelevalve. Kruppi tehased tuli hävitada saksa töölistel, kellele Krupp ise palka maksis. Leverett avaldas lootust, et nad asuvad kähku asja juurde; sest teha oli palju. Enne lahkumist pidi ta veenduma, et *Gusstahlfabrik* on endisest kaks korda väiksemaks jäänud; tema Esseni-programmis oli ette nähtud peaaegu miljoni tööriista ja 9300 suure, 60 000-tonnise kogumassiga masina vanarauaks muutmine ning hoonete mahalõhkumine 100 000 kuupjardi ulatuses. Siis pidi ta siirduma Kieli, kus ta „arvas" Kruppil olevat ühe laevatehase. Seal olid „mõned sõjalaevad". Need tuli „põhja lasta ja kõik mahapandud kiilud purustada".

---

* Autoril on siin ebatäpsus. Versailles' lepingu 231. punkt kõlas nii: „Saksamaa ja tema liitlased on vastutavad kõikide ohvrite ja kaotuste eest, mida Antandile ning sellega ühinenud valitsustele ja isikutele tõi sõda, mille Saksamaa ja tema liitlaste kallaletung neile peale surus." Selle punkti alusel pidi Saksamaa maksma reparatsioone.

Autor tõlgendab 231. punkti liiga laialt. Versailles' lepingu tekstis süüdistatakse ainult Wilhelm II „rahvusvahelise moraali ja lepingute pühaduse ülijämeda rikkumise eest" (227. punkt). Gustav Kruppi nime selles dokumendis ei nimetata. Lepingu 228. punktiga tunnustas Saksa valitsus Antandi riikide õigust „võtta oma sõjakohtutes vastutusele isikud, keda süüdistatakse sõjaseadustele ja -tavadele mittevastavas tegevuses"; 1920. aasta veebruari algul esitati Saksa valitsusele nimestik, millesse kuulus 895 selle punkti järgi süüdistatavat isikut. Nende hulgas olid ka Saksa admiralid ja kindralid, keda autor mainib, kuid Kruppi nime selles nimestikus ei leidu. Küll aga oli Antandi riikide ajakirjanduses, niihästi sõja ajal kui ka pärast sõda, korduvalt kõne all Kruppi vastutus Saksamaa sõjakuritegude eest. – *Toim.*

** Vastuseks reaktsioonilisele Kappi putšile, millest osavõtjad hõivasid 13. märtsil 1920 Berliini, algas 12 miljoni töötaja osavõtul üldstreik. Kõige ulatuslikumaks kujunes tööliste võitlus mässajate vastu Ruhris. Stiihiliselt moodustusid Punakaardi salgad, millesse kuulus 100 000 töölist, kuid millel ei olnud ühtset juhtkonda. Töölispataljonid vabastasid tööstuspiirkonna linnu mässajate võimu alt. 19. märtsil hõivasid nad Esseni. Valitsuse ja töölisorganisatsioonide esindajate nõupidamisel 23.–24. märtsil Bielefeldis sõlmiti kokkulepe, mille kohaselt valitsuse esindajad muu hulgas lubasid võtta reaktsioonilistelt mässajatelt relvad ja karistada mässajaid, anda võitlusest osavõtnud töölistele amnestia ning Ruhri piirkonda mitte sõjaväge saata. Pärast seda asusid töölised tööle ja Punakaart lahkus oma positsioonidelt. Kui aga *Reichswehr*'i üksused olid koonduda jõudnud, hakkasid valitsuse esindajad nõudma Punakaardi laialisaatmist ja „korra" jaluleseadmist. 2.–3. aprillil tungis *Reichswehr* lennukeid ja soomusautosid kasutades Ruhri ning lämmatas halvasti relvastatud Punakaardi vastupanu. Tuhanded töölised lasti maha või mõisteti paljudeks aastateks vangi. Kasutades ettekäändena Versailles' lepinguga lubatud sõjaväekontingendi ületamist Ruhris, okupeerisid Prantsuse väed karistuseks Maini jõe äärse piirkonna (Frankfurdi, Darmstadti), kuhu nad jäid 1920. aasta mai keskpaigani. – *Toim.*

Kuid koloneli ärasõit lükkus edasi. Nagu ta ütles, tuli tal enne tehaste demonteerimist täita Versailles' lepingu 168. punkt. Talle pidi üle antama kogu olemasolev sõjaline valmistoodang. Ta teadis täpselt, kui palju seda oli, sest ta oli Berliinist Antantdi Sõjaväelise Kontrollkomisjoni esimehelt kindral Charles Marie Edouard Nollet'lt saanud ligi miljonit objekti hõlmava üksikasjalise nimestiku, mille oli koostanud Prantsuse luure ja mis algas 159 eksperimentaalsuurtükiga. Kruppi *Vorstand* uuris seda nimestikku ja seletas siis Leverettile, et prantslased olid Saksamaa suurtükiparkide ja laskemoonaladude mahuga liialdanud; nii palju suurtükke ja mürske ei leidunud kogu riigis. Kolonel mõtles järele ja leidis enda arvates hiilgava lahenduse. Käsk on käsk, ütles ta. Sellest pidi ju aru saadama. Seepärast tuli tehastel enne lammutamist uuesti täie võimsusega asuda relvi tootma. Valmistoodangu saatis Leverett Nollet'le, kes selle hävitas.

Kui see operatsioon oli lõpetatud, suleti tehased ja alustati lammutamist. Gustav kirjutas hiljem: „Üldiselt on teada, et vaevalt leidub teisi tehaseid, mis said Versailles' lepingu läbi nii raskesti kannatada kui Kruppi omad." Tal oli õigus, kuid nagu edasised sündmused näitasid, ei mõjustanud rituaalne telliste ja terase purustamine firma tööstuslikku potentsiaali. Nagu pool sajandit varem Raudne Kantsler, nii pidasid ka Versailles' lepingu koostajad silmas ainult sõjalist strateegiat. Nad tahtsid Prantsusmaale anda riigikaitseks sobiva piiri, kusjuures eelistatavaimaks pidasid nad Reini jõe joont. Kõik, mida nad saavutasid, oli see, et suurenes Saksamaa hirm ümberpiiramise ees. Ruhri tootmisvõimsus jäeti puutumatuks ning viie aastaga jõudis kivisöe- ja terasetoodang seal uuesti 1914. aasta juulikuu tasemele. Lõppkokkuvõttes tõi iganenud seadmete lõhkumine ja hävitamine Kruppile isegi kasu. Erinevalt võidukate riikide relvameistritest astus Gustav kriitilistesse 1930-ndatesse aastatesse moodsa tehnikaga varustatult.

Kuid kolonel Leveretti tegevus oli siiski Kruppile alandav. Gustav keeldus seda pealt vaatamast. Selle asemel sõitis ta Bertha viimasel raseduskuul Schwarzwaldi, et osa võtta traditsiooniliste Baden-Badeni võiduajamiste sõjajärgsest taasavamisest. Ka suve lõpul vältis ta Essenit, sest lammutamine veel kestis. Niipea kui Bertha oli jälle võimeline reisima, viis Gustav kogu perekonna Austriasse Blühnbachi lossi. Perekond oli nüüd juba suur: sellesse kuulusid kolmeteistkümneaastane Alfried, kümneaastane Claus, kaheksa-aastane Irmgard, kuueaastane Berthold, nelja-aastane Harald ja pisike Waldtraut. Puudus veel ainult Eckbert, kes sündis kaks aastat hiljem. Kruppide uue generatsiooni esindajate lapsepõlv oli paratamatult ebanormaalne; sündimisest peale tuletati neile alatasa meelde nende erilist seisundit Saksamaal.

Alfried oleks seejuures väga hästi võinud olla ka ainus poeg. Tema jaoks olid palgatud spetsiaalsed koduõpetajad, tal lubati koos vanematega lõunat süüa, talle korraldati spetsiaalseid ekskursioone kaevandustesse ja kui ta viibis Ruhris, siis sõidutati ta kord nädalas *Hauptverwaltungsgebäude*'sse, et teda seal järk-järgult firma asjadega kurssi viia. Ehkki ta võis pealt vaadata, kuidas tema vend Claus fokkerimudeleid ehitas, ja noore Fritz von Bülow'ga uisutamas käia, ei lastud teistel lastel kunagi unustada, et neil oli tegemist järgmise Kruppiga.

Kruppid jätkasid samasugust elu nagu enne sõda ja kõik välised märgid näitasid imeväärset toibumist sõja tagajärgedest. Krupplaste arv kasvas iga kuuga ja 1. juulil 1921 oli *Gusstahlfabrik*'is rohkem töölisi kui 1914. aasta algul. 1920.–1921. aasta talvel ostis Gustav Merseburgis, Saksamaa parimate ligniidikaevanduste läheduses viissada aakrit maad uue tehase ehitamiseks ning omandas rea kivisöekaevandusi, mis andsid firmale kümne miljoni tonnise kivisöevaru. Niisugune ekspansioon on võrdlemisi mõistatuslik. Kust saadi selleks raha? Igatahes mitte toodete müügist: väikeseadmete tootmine tasus ennast hädavaevalt ära ja ehkki Kruppi vedurid olid populaarsed, piiras tema kvaliteeditaotlus toodangut niivõrd, et aastas jõuti ehitada ainult kolmsada vedurit ning Brasiiliast, Rumeeniast, Lõuna-Aafrikast ja Indiast saabunud tellimusi ei olnud võimalik täita. Mõningat sularaha andis Anneni tehase sulgemine ja Müncheni väikese *Bayrische Geschützwerke* likvideerimine, kuid sellest piisas vaevu Esseni vasarate käigushoidmiseks; Rheinhauseni, Magdeburgi, Hammi ja Kieli jaoks ei jätkunud sealt midagi. Tegelikult oli Kruppi õitseng suurel määral teeseldud. Kolmel aastal pärast vaherahu kulutas Gustav rohkem, kui ta teenis. Peaaegu iga teise firma igas teises riigis oleks see laostanud.

Tolle aastakümne üks kõige rohkem vaidlusi tekitanud poliitiline samm oli Rapallo lepingule allakirjutamine Walther Rathenau poolt. Peale ulatuslike kaubanduskokkulepete andis see leping Nõukogude Venemaale esimese tähtsa *de jure* tunnustuse ning tühistas kõik kahe riigi vahelised sõjavõlgade nõudlused. Venemaa kolmkümmend neli ülejäänud kreeditori sattusid ärevusse – Moskva ja Berliini vahelised sidemed näisid neile kurjakuulutavatena – ning Saksamaa võimsad parempoolsed raevutsesid. 24. juunil lasti Rathenau tänaval maha.

Kuid Kruppi äritehing Nõukogude Venemaaga sai teoks ka ilma temata. Muu hulgas hakkas Venemaa ainsa välisriigina Essenist vedureid saama. Ka varem oli firma alati pöördunud itta, kui läänes tekkisid ebameeldivused.

Kruppi saatus olenes Saksamaa saatusest. Firma õitseng oli võimalik ainult siis, kui riik ja eriti selle armee oli tõusuteel. Vaja oli ainult tugevat ja agressiivset valitsust, kõik muu tuli iseenesest. Olemasolev valitsus ei olnud kumbagi, kuid temas leidus auahneid elemente. Kuni Krupp nendega koostööd tegi, ei lasknud nad suurel dünastial langeda. Ja kui nende käed kord riigitüüri haarasid, ootas au ja kuulsus ka Esseni dünastiat.

*

Prantslastes tekitas Rapallo leping tulist viha, ja kui sakslased aasta lõpul palusid reparatsioonimoratooriumi, otsustas kättemaksuhimuline peaminister Poincaré okupeerida Ruhri. Vägede marss algas 10. jaanuaril 1923. Prantslastega ühinesid belglased ja Ruhris kehtestati sõjaseadus, millele järgnes ajakirjanduse tsensuuri sisseseadmine, eravaranduste konfiskeerimine ja 147 000 inimese väljasaatmine. Saksa valitsus kutsus rahvast üles passiivsele vastupanule. Prantslased ja belglased vastasid sellega, et kuulutasid Ruhris välja piiramisseisukorra.

9. jaanuaril 1923, kaks päeva enne esimeste taevassinist mundrit kandvate sõjaväelaste ilmumist Essenisse, saatis Gustav oma töölistele sõna, et nad säilitaksid külma vere. Rohkem kui kaks kuud käisid nad tema nõuande järgi, kuid pinge kasvas iga päevaga. Lihavõttelaupäeva, 31. märtsi hommikul kell 7 ilmus prantsuse leitnant Durieux üheteistkümne sõduri ja ühe kuulipildujaga Altendorferstrassele. Talle oli tehtud ülesandeks inventeerida sõidukeid Kruppi peagaraažis, mis asus otse *Hauptverwaltungsgebäude* vastas. Leitnandil ei olnud volitusi isegi autode laenamiseks ja Krupp teadis seda – eelmisel päeval oli talle Düsseldorfist Prantsuse peakorterist helistatud ja inventuuri eesmärki seletatud –, kuid ta jättis

selle enese teada. Võib-olla põhjustas niisugust vaikimist tema kodune olukord. Villa Hügeli külalisteruumides elas nüüd üks Prantsuse kindral oma staabiga.

Leitnant Durieux'l oli raskusi garaaži sissepääsemisega. Garaaživalvur jäi kaks tundi tööle hiljaks (Kruppi impeeriumis oli see raskesti usutav, kuid nii see oli). Kell üheksa ilmus mees lõpuks kohale, heitis prantslastele põlgliku pilgu, avas ukse ja laskis nad garaaži. Samal silmapilgul hakkas kõrvalasuvas tuletõrjedepoos ulguma sireen. Nähes punaseid veoautosid, arvas Durieux loomulikul viisil, et kusagil oli puhkenud tulekahju, ja asus metoodiliselt sõidukeid loendama. Kuid nüüd huilgas juba ka *Hauptverwaltungsgebäude* vile ja mõne minuti vältel liitus kontserdiga veel rohkem kui viis tuhat sireeni. Imestunult otsis noor Prantsuse ohvitser üles garaaživalvuri ja küsis temalt, mida niisugune hirmus lärm tähendab. Töö katkestamist, vastas valvur. Durieux sööstis uksele ja nägi kogu Altendorferstrasse ulatuses ainuüksi tööliste mütside tihedat massi.

Aga mida tegi vahepeal Gustav? Tal oli võimalik vahele segada – tema kontori aknast oli näha kogu sündmuspaik –, kuid ta ei võtnud midagi ette. Sireenide ulgumine kestis poolteist tundi. Selle aja jooksul jõudis leitnant otsusele, et tema positsioon suures garaažis oli ebakindel, ja taandus väiksemasse garaaži, mis paiknes teisel pool tuletõrjedepood. Kuulipilduja seati garaaži uksele üles ja suunati rahvahulga poole, kes seda nähes veidi taandus. Durieux' uuel positsioonil oli aga üks saatuslik nõrkus. Autode puhastamise otstarbeks oli garaaž varustatud aurudüüsidega ja neid sai avada katuselt.

Seni, kuni undasid sireenid, jäi rahvahulk rahulikuks. Kell 10.30 saabus lõpuks vaikus. See oli just nagu signaal. Esimesed tööliste read hakkasid edasi nihkuma. See, mis juhtus järgmise kolmekümne minuti vältel, ei ole päris selge. Mõned Durieux' mehed ütlesid hiljem, et neid loobiti kivide ja söekamakatega, ja kaks neist väitsid ennast olevat näinud tööliste käes revolvreid. Kui revolvrid olid olemas, siis leitnant ise neid ei märganud. Teda ei tabanud ükski visatud ese, ta ei näinud midagi enda ümber lendamas ja ta oli otsustanud rahvahulgale trotsiva pilguga vastu astuda, kui algas auru sisin. Kaks krupplast olid katusele roninud ja kraanid pärani avanud ning hoone täitus tiheda kõrvetava uduga. Omaenese higist pooleldi pimestatud Durieux käskis püssimeestel ja kuulipilduritel tulistada üle inimeste peade. Kuid töölised olid liiga ärevil, et ennast heidutada lasta, või – mis on tõenäolisem – tagumised lükkasid eesmisi edasi. Igatahes nihkus rahvahulk lähemale ja seekord, kell 11 enne lõunat, tegi leitnant korralduse suunata relvad inimestele. Ta ootas hetke, jõudis otsusele, et teist väljapääsu ei ole, ja andis käskluse: „*Commencez le feu!*" Tagajärg oli kolmteist surnut, nende hulgas viis alla kahekümne aasta vanust õpipoissi, ja viiskümmend kaks haavatut.

Kogu Saksamaa raevutses. Lootes kättemaksuakte ära hoida, kutsus Villa Hügelis elav Prantsuse kindral Düsseldorfist kohale tankid ja kuulipildurite pataljoni. See ei aidanud. Samal pärastlõunal peksti läbi ja rööviti paljaks üks belgia mootorrattur, üks prantsuse politseiagent ja kaks prantsuse inseneri. Essenis lasti õhku sild, Düsseldorfis loobiti Prantsuse sõdureid käsigranaatidega ja Esseni *Hauptbahnhof*'is tapeti Prantsuse tunnimees. Välismaal ei äratanud see mingit kaastunnet. Altendorferstrasse veresaun oli kogu maailma tähelepanu endale tõmmanud. „Nation" nimetas seda „metsikuseks" ja „Spectator" hoiatas: „Sel viisil ei tehta Saksamaa vastupanule lõppu, vaid üksnes tugevdatakse seda."

Tolle aja peale oleks isegi Poincaré pidanud seda taipama. Villa Hügeli kindral sai sellest aru; ta teatas, et viib matuste ajaks oma väed Essenist välja. Kuid Pariis jäi lepitamatuks. Essenit informeeriti jäigas toonis, et tunnimehe tapja tabamata jäämise tõttu trahvitakse linna 100 000 margaga. Sakslaste jaoks oli see üksnes järjekordne nael ristis, mida neil tuli kanda. Kõikjalt suundusid Essenisse delegatsioonid, et võtta osa matusetalitusest, mida oldi sunnitud kümme päeva edasi lükkama, sest natsionalistid, kommunistid, sotsialistid, katoliiklased, protestandid ja isegi vabamõtlejad vaidlesid omavahel selle üle, kes pidi tseremoonias peaosa etendama. Lõpuks tõrjus Gustav nad kõik kõrvale. Nagu ta deklareeris, olid need mehed langenud *die Firma* nimel ja seetõttu pidi t e m a i s e pealeinaja olema, kuigi külalisdelegatsioonid võisid muidugi korteežis kaasa marssida. Mälestusväärne vaatemäng oli natsionalismipalaviku tingimustes paratamatu, kuid Krupp otsustas kolmeteistkümnele ohvrile korraldada suurejoonelise matuse ja tulemuseks oli rituaal, mis ületas kõiki teisi matusetalitusi Ruhri ajaloos, kaasa arvatud Alfredi ja Fritzu muldasängitamine.

*

Näib, et Kruppi hiilgava etenduse edu lõi okupatsioonivõimud rööpast välja. Nad otsustasid Gustavit alandada. Järgmise kolme nädala kestel kuulasid Prantsuse ohvitserid teda kaks korda üle ja kui ta kuu lõpul koos kahe oma direktoriga Berliini sõitis, anti kõigi kolme kohta välja arreteerimiskäsud, milles neid süüdistati „rahutuste õhutamises" lihavõttelaupäeval. Selle sammu niisugune ajastatus viib arvamusele, et see oli ainult manööver, mis pidi Kruppi Ruhrist eemal hoidma. Kui ta ei oleks tagasi pöördunud, siis oleks teda võidud nimetada põgenikuks ja argpüksiks. Mõned küsimused, mis talle esitati pärast seda, kui ta 1. mail oli Ruhri naasnud, viitavad igatahes sellele, et temast oli tahetud teha patuoinast. Kohtuprotsessi kolmandal päeval päris üks ohvitser pahaselt, miks ta tagasi tuli. Tema kolleegid jäid pealinna. Kas ta ei teadnud, et teda ootas vangla? Gustav noogutas lühidalt ja vastas: „Minu eemalejäämist oleks võidud tõlgendada kui minu direktorite süüd tõendavat asjaolu või minu enese süütunde ilmingut." Kohus määras Kruppile 100 miljonit marka trahvi ja mõistis ta viieteistkümneks aastaks vanglasse. „Niisugune otsus," müristas „Berliner Tageblatt", „on võrreldav üksnes Dreyfusi protsessi omaga . . ."

Gustav ei oleks trellide taga viibimiseks võinud leida paremat aega. Väljas mõllas inflatsioon. Juunis vastas ühele dollarile 100 000, juulis 200 000 ja augustis 5 000 000 marka. 23. oktoobril, lõpliku kokkuvarisemise päeval, võis ühe dollari vastu saada pangas 40 ja mustal turul 60 miljardit marka. Tilo, kes kälimehe vangisoleku ajal firmat juhtis, maksis töölistele üle päeva palka, kuid sellest hoolimata oli neil iga leivapätsi ostmiseks vaja käsikäru täis paberraha. 10. juunil laskis parun valitsuse loal käibele esimese partii Kruppi markasid – rahatähti, mille väärtus ulatus 100 margast 200 miljoni margani. Need nägid välja mõjukamad kui valitsuse omad ja Kruppi kauplustes oli nende ostujõud suurem. Uued väljalasked järgnesid 10. juulil, 14. augustil, 5. septembril ja 31. detsembril. Tolleks ajaks oli Kruppi markadest Ruhris saanud ainus raha, mis veel üldse midagi maksis. Päevast päeva elavatele krupplastele oli see soodne, kuid mõjus hävitavalt neile, kelle kindlustatud tulevik oli seotud firma pensioniplaanidega, mis nüüd olid teostamatud. Kõige rängem hoop tabas käputäit lojaalseid töölisi, kellest olid

saanud firma aktsionärid. Eelmisel aastal oli Gustav sularaha jahil pakkunud firma töötajatele müüa 100 000 Bertha aktsiat. Umbes kolmkümmend meest olid oma säästud sertifikaatide vastu vahetanud. Marga kursi langema hakates oli Gustav aktsiad tagasi ostnud, kasutades selleks raha, mis nüüd oli väärtusetu. Kui ta oleks oma kontorisse jäänud, siis oleks nende tööliste pettumus võinud kiiresti levida, kuid nüüd oli ta rahvuskangelasena immuunne.

Vabaduses viibimise korral oleksid tema prestiiži langust kahtlemata põhjustanud ka muud asjaolud, sest ta kuulus valitsevasse kildkonda, kellele see aasta oli väga raske. Tema vangisoleku kolmandal nädalal puhkes kogu Ruhris äge partisanisõda. Intsidendid muutusid nii sagedasteks, et välismaa ajakirjandus lakkas neid kajastamast – kogu 1923. aasta suvi oli üksainus pidev snaiperilaskude ja granaadiplahvatuste rodu. Novembris võttis Münchenis tusatsenud Ludendorff osa uue *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (Natsionaalsotsialistliku Saksa Töölispartei) putšikatsest. Katse küll ebaõnnestus, kuid esmakordselt kuuldi väljaspool Baierit Adolf Hitleri nime ja tema partei nimetus esines nii sageli ajalehesõnumite pealkirjades, et see lühendati *Nazi*'ks.

Gustavil ei tulnud kauaks vanglasse jääda. Ruhr oli omandanud nii suure tähtsuse, et okupatsiooni mõju ei saanud piirduda ainuüksi Saksamaaga. Pärast frangi kursi 25-protsendilist langust oli Pariis sunnitud okupatsiooni kiiresti lõpetama, ja kui Krupp oli seitse kuud karistust kandnud, anti talle „jõuluamnestia".

Firma toibumine sõja tagajärgedest algas juba samal talvel, ehkki tol ajal ei oleks keegi osanud seda arvata. Essenis valitsesid kohutavad tingimused. Taanduv Prantsuse armee võttis kaasa 21 uut vedurit ja 123 veoautot ning jättis enesest maha korralageduse. Sõites pärast vanglast vabanemist esmakordselt *Hauptverwaltungsgebäude*'sse, nägi Gustav, kuidas Kruppi kauplustest vaarusid välja rüüstajad, süled täis röövitud kaupa. Tänavail oli isegi päevavalgel ohtlik liikuda. Kesklinnas uitasid relvastatud bandiidid ja röövimisi oli toime pandud isegi peavalitsuse hoones eneses. Nõupidamiste ruumi kaitsesid valvurid ja seal konutasid oma tugitoolides süngelt *Vorstand*'i liikmed. Nad soovitasid jälle firma likvideerida ja ka nüüd ei tahtnud Gustav sellest midagi kuulda. Nagu ta direktoritele meenutas, kuulusid Kruppi reservide hulka tohutud pakid välismaa korporatsioonide aktsiaid. Vajaduse korral oli võimalik neile toetuda. Kõigepealt aga tahtis ta likvideerida segaduse, mille oli tekitanud inflatsioon. Et kujunenud olukorras puudus igasugune ülevaade firma maksujõulisusest, siis tegi ta Hauxile ülesandeks viia kogu raamatupidamine üle kulla alusele.

Seejärel võttis ta käsile mitmed uued projektid. Muu hulgas õnnestus tema laboratooriumides luua sulam, mis oli kõvem kui ükski teine materjal metallurgia ajaloos. Selle valmistamiseks pressiti pulbriks peenestatud koobalti ja volframkarbiidi segu 1600-kraadisel temperatuuril kokku. Uus kõvasulam sai nimeks *Widia* (sõnadest *wie Diamant* – nagu teemant) ja see pandi esmakordselt välja Leipzigi 1926. aasta tööstusnäitusel. 1928. aastaks oli firma tööle võtnud 30 000 uut krupplast ja maikuus avas Gustav Esseni eeslinnas Borbeckis uue kõrgahjutsehhi. Järgmisel aastal jõudsid *Chrysler Corporation*'i teenistuses olevad ameerika insenerid järeldusele, et Kruppi austeniitteras *Enduro KA-2* oli parim saadaolev roostevaba teras, ja sellega kaeti Manhattanis *Chrysler Building*'i torn, millel see särab tänapäevani. Kruppi insenerid leiutasid ka uue meetodi kõrgekvaliteedilise terase saamiseks madalakvaliteedilisest rauamaagist. See nimetati Renni pudeldusprotsessiks ja võeti kasutusele *Grusonwerk*'is. Nõnda sai firma üle Lorraine'i ja Hispaania maagimaardlate kaotamisest. Ühtlasi ostis Krupp maagikaevandusi kogu Skandinaavias ja Newfoundlandil. Neid oli võimalik saada odavasti, sest kõigile teistele terasetootjatele käis nende ostmine üle jõu, ja nende toodang võimaldas Kruppil taastada oma sõjaeelse positsiooni.

Midagi niisugust ei olnud Versailles' lepingu koostajad ette näinud. Schneider oli arvamusel, et Lorraine'i tagasisaamine kindlustab Prantsusmaa üleoleku. Kuid pärast 1923. aasta okupatsiooni kaotas Pariis oma sõjakuse ja jättis õlgu kehitades tähele panemata hoiatused, et *Reich*'i alasi oli uuesti hakanud muutuma murettekitavalt sarnaseks selle relvasepikojaga, mis poole sajandi kestel oli kaks korda aidanud Prantsusmaad laastata. Weimari vabariik omalt poolt toetas Gustavi ja teiste korstnaparunite keerukat strateegiat, mis rajanes subsiidiumidel, Kruppi tehnoloogia üleolekul ja ühel silmatorkavalt ebaausal võttel. Koondades tähelepanu uutele maakidele, rajasid sakslased terasetööstuse, mis neelas kogu Ruhri kivisöetoodangu. Ruhri kivisöest ilma jäänud, sattus Prantsuse terasetööstus raskustesse. Lootes tasakaalu taastada, tegid prantslased ettepaneku moodustada kartell. 1926. aastal asutatigi Luksemburgis *Internationale Rohstahlgemeinschaft*, mis paberil nägi välja laitmatu, kuid mis tegelikult aitas kaasa Prantsusmaa mahajäämisele. Kõik kartelli liikmed – Prantsusmaa, Inglismaa, Belgia, Luksemburg, Austria, Tšehhoslovakkia ja Saksamaa – leppisid kokku, et „laostava konkurentsi" vältimiseks ei tooda ükski liige aastas ettenähtud kogusest rohkem terast. Kirjutanud kokkuleppele alla, jälgisid sakslased, et teised sellest kinni peaksid – ja rikkusid siis ise eeskirju. See oli otsene pettus. Kartelli tingimused nägid ette, et iga liige, kes seda tegi, pidi maksma trahvi. Algul maksid korstnaparunid vastuvaidlematult. Siis ähvardasid nad kartellist lahkuda, kui nende trahve ei vähendata ja lubatavat aastatoodangut ei suurendata. Tolleks ajaks oli kartelli teisi liikmeid juba tabanud see kummaline halvatus, mis 1930-ndatel aastatel oli iseloomulik teutooni jultumuse kõikidele ohvritele. Nad seisid jõuetult ja vaatasid pealt, kuidas pulbitsev Ruhr ületas ettenähtud aastase terasetoodangu nelja miljoni tonni võrra. Neid, kes väljendasid imestust selle üle, kuhu kõik see teras läks, noomiti kui sõjaõhutajaid.

*

Gustav tegi *Widia, Enduro KA-2* ja oma oivaliste vedurite ümber suurt kära. Enamiku tema ajast hõivasid aga siiski muud asjad ja just nendes peitub vastus kiuslikule küsimusele, kuidas tal õnnestus Versailles' lepingu ränkadest kitsendavatest tingimustest hoolimata tegevust jätkata. Jäänud ilma oma põhilisest tuluallikast, alustas ta mitmesuguseid finantsmanipulatsioone. Mõnda aega opereeris ta ainuüksi Hollandi kuldnatega. Ta pani tagatisena välja osa Hollandisse mahutatud kapitalist ja sai sealt 100 miljoni margaga ekvivalentse summa. 1925. aastal õnnestus tal saada tõhus „vereülekanne" Ameerika Ühendriikidest. Ehkki laenusumma oli 10 miljonit dollarit, tekitas see talle mõningat tuska. Vastavalt Saksamaa seadustele pidid Kruppi tehastes kuni laenu tasumiseni väljas olema teated nende pantimise kohta. Gustav kutsus kokku kõigi firma ametnike koosoleku ja ütles: „Tehke kõik, et need neetud sildid võimalikult kiiresti jälle kaoksid!"

Sildid kadusid kahe aastaga, ehkki mitte firma ametnike jõupingutuste tulemusel. 1926.–1927. aasta talvel saavutas Gustav kaks võitu. Esimene neist oli

see, et tal õnnestus jõuda kokkuleppele Vickersiga. 1921. aasta juulis oli ta Sheffieldi esitanud täotluse, et talle sõja ajal kasutatud *Krupp-Patentzünder*'ite eest makstaks 260 000 naelsterlingit. Kujunenud olukorras oli see tema arvates täiesti mõistlik nõudmine. Lahinguvälja keelde tõlgituna tähendas see, et inglased olid välja tulistanud 4 160 000 mürsku ja tapnud iga kahe mürsu kohta ühe sakslase. Vickers protesteeris. Krupp pöördus Inglise–Saksa Segaarbitraaži poole ja asi tuli arutusele 1924. aastal. Kruppi arhiivis kajastub see delikaatne küsimus arusaadavatel põhjustel väga vähe, kuid ühes Vickersi dokumendis on öeldud: „Pärast mitut katkestamist lükati asja lõplik arutamine määramata ajaks edasi. 1926. aasta augustis saavutati lõpuks kompromiss, mille kohaselt Vickers maksis Kruppile 40 000 naelsterlingit, ja sama aasta oktoobris lõpetas arbitraaž selles küsimuses menetluse." Kompromiss oli tõhus. Sheffield väitis, et inglased kasutasid ainult 640 000 mürsku. Nii väikese laskemoonakulu korral oleks iga mürsk pidanud tapma neli sakslast. See oli rumal väide, kuid kaotajal puudus valikuvõimalus ja 1920-ndatel aastatel oli ka 40 000 Inglise naelsterlingi suurune summa *Hauptverwaltungsgebäude*'s äärmiselt teretulnud.

Veel parem oli Saksa pankadelt saadud 60 miljoni kuldmarga suurune laen, mis võimaldas Hauxil „neetud jänkidele" võla tasuda, ja kõige krooniks maksis Berliin Kruppile kompensatsiooniks Prantsuse okupatsiooni ajal kantud kaotuste eest 75 miljonit marka – ehkki see viib meid juba teise valdkonda. Seda, kui palju raha Essen üldse sai valitsuselt teise *Reich*'i languse ja kolmanda *Reich*'i tõusu vahelise viieteistkümne aasta jooksul, on võimatu täpselt kindlaks teha, sest nii andjal kui ka saajal oli mitu raamatupidamist. Hauxi bilansi järgi näiteks kaotas firma 1924.–1925. rahandusaastal 59 miljonit marka. Puudujäägid ulatusid nende 12 kuu jooksul vähem kui miljonist margast Rheinhausenis peaaegu 17 miljoni margani Kielis. Need summad ei ütle aga mitte midagi, sest neis ei kajastu sissetulekud mõningatest ebaseaduslikest tehingutest välismaal ja raha pidev juurdevool Weimari vabariigi maksumaksjate taskutest. Subsiidiume, mida Krupp valitsuselt sai, on hinnatud vähemalt 300 miljonile margale, enamik hinnanguid aga ületab selle summa tunduval määral. Tegevusetult seisvate relvatehaste alalhoidmiseks nii pika aja jooksul pidid subsiidiumid olema tohutud. Säilinud dokumentides aga leidub selle kohta ainult fragmentaarseid tõendeid. Nende hulgas on kaks kommentaari tolleaegsetelt kantsleritelt. 6. juunil 1925 märkis Stresemann oma päevikusse: „Siis pidime Kruppi jaoks hankima 50 miljonit marka" ja 9. augustil 1940 kirjutas Joseph Wirth Gustavile, et ta meenutab „rahuloluga aastaid 1920–1923, mil meil [Kruppi firma] direktor dr. Wiedfeldtiga oli Teie suure ja ülimõjuka firma kaudu võimalik rajada uued alused Saksa relvastuse tehnilisele progressile. Härra president von Hindenburg . . . oli sellest teadlik. Tema suhtumine oli väga positiivne, ehkki avalikkus ei tea sellest veel midagi. Käesolevad read lisan ma oma arhiivile, kus juba on dr. Wiedfeldti . . . kiri 1921. aastast, milles ta konstateeris, et Teie lugupeetud firmal oli kümme aastat võimalik valitsust teenida, sest minu kui kantsleri ja rahandusministri initsiatiivil sai firma riigilt märkimisväärseid summasid Saksa relvatööstuse tehnoloogia säilitamiseks."

Wirth hoiatas, et ta kirjutas sellest „täiesti eraviisil ja konfidentsiaalselt", sest kolmanda *Reich*'i valitsus oli teinud korralduse vältida „igasuguseid publikatsioone varasematest ettevalmistustest rahvusliku vabaduse taastamiseks". Ent ikkagi, lisas ta, „elavad nonde päevade sündmused meie südames edasi". Gustavi südames elasid need kahtlemata edasi. Ja ta ei näinud mingit põhjust nendest vaikimiseks. Suvel, mil ta sai Wirth'i kirja, oli ta jõudnud veendumusele, et „novembriroimarite" reetlikkuse eest on kätte makstud ja ta lõpetab oma elupäevad Saksamaa „uuele korrale" alluvas Euroopas. Seepärast pani ta võidutsedes kirja faktid, mis olid seotud Kruppi osaga salajases taasrelvastumises pärast 1918. aasta vaherahu. 1945. aasta aprillis langesid tema paberid Ameerika Ühendriikide vägede kätte ja neist ilmneb tema märkimisväärne talent rahvusvaheliste intriigide sepitsemise alal. Ehkki ta jättis märkimata Weimari vabariigilt saadud subsiidiumide suuruse (see kuulus Hauxi kompetentsi ja Haux oli tolleks ajaks surnud), tegi ta juttu praktiliselt kõigest muust, kaasa arvatud üksikasjad, mis 1920-ndatel aastatel oleksid välisriikides suurt ärevust tekitanud. Koos mõningate sõjaliste dokumentidega, mis samuti sattusid ameeriklaste kätte, näitasid Kruppi ülestähendused, kui suurel määral ta nägi ette Hitleri võimuletulekut. Versailles' lepingu koostajad arvasid, et nad olid Saksamaa agressioonivahenditest ilma jätnud. Nad nägid und. Ja Gustav sepistas samal ajal hoolikalt uut Saksa mõõka.

14

ME ANGAŽEERISIME HITLERI!

Kantsler Wirth'i veenis „relvavabaduse" (*Wehrfreiheit*) eest võitlema kindralooberst von Seeckt, *Reichswehr*'i ülem ja kulisside taga taasrelvastumise peamine initsiaator. Gustav ei vajanud mingit veenmist. Kakskümmend aastat hiljem kirjutas ta: „Kui kunagi võis loota Saksamaa taassündi ja Versailles' ahelate maharaputamist, siis pidi Kruppi kontsern selleks valmis olema."

Heites 1941. aasta mäetipult pilgu 1919. ja 1920. aasta orupõhja, arvas Krupp, et ta ei saanud jätta täitmata oma kohust, mis seisnes „aastatepikkuses salajases teaduslikus töös ja põhialuste rajamises", nii et ta oli valmis „määratud tunnil aega ja kogemusi kaotamata jälle alustama tööd Saksa relvajõudude heaks". Hiljem hakkas ta oma suurimaks saavutuseks pidama seda, et „pärast Adolf Hitleri võimuletulekut oli mul au füürerile ette kanda Kruppi firma valmisolekust asuda pärast lühikest ettevalmistust saksa rahva taasrelvastamisele, ilma et sellealastes kogemustes tekiks mingit lünka".

Aga kuidas ta selle imega toime tuli? Vastavalt kokkuleppele, millele Wirth 1921. aastal alla kirjutas, võis *Friedrich Krupp A. G., Essen–Ruhr* toota ühtainsat tüüpi suurtükke ja neidki kõigest neli tükki aastas. Mereväe jaoks võis firma valmistada täpselt nii palju suurtükke, suurtükialuseid, laskemoonatõstukeid, tulistamismehhanisme ja soomusplaate, kui palju Weimari vabariigi väike sõjalaevastik vajas oma roostetava varustuse uuendamiseks. Isegi see vähene allus kontrollile ja Essenisse oli saadetud Antandi komisjon, kes oma nina Kruppi asjadesse toppis.

Peale selle nuhkisid *Gusstahlfabrik*'is noil esimesil aastail ringi veel teised välismaalased. Need olid ajakirjanikud, keda oli kohale toonud suur uudishimu, mida välismaal tunti Kruppi kurjakuulutava nime vastu. Nagu Gustav rõõmsalt märkis, õnnestus kõiki neid mehi „ninapidi vedada". „Christian Science Monitori" esindajat pani imestama kergus, millega suurtükkide projekteerijad läksid üle raudteetoodangu kavandamisele. „Rahuaeg maksab Kruppile kätte," kirjutas „Manchester Guardian". „Pärast Kruppi tehaste külastamist võib kõhklematult väita, et kõik, mis oli seoses sõjatööstusega, on seal vanarauaks läinud." „Review of Reviews" nägi heameelega, et „suurtükke on nüüd võimalik veel toota ainult ühe suure tehase naeruväärselt väikeses nurgas". „Living Age" märkis: „Fried. Kruppi 1919.–1920. aasta bilansiaruandes on kirjas järgmised mälestusväärsed sõnad: „Aruandeaastal ja esmakordselt kahe põlvkonna eluea vältel ei tootnud Kruppi tehased Versailles' lepingule alludes mingeid sõjamaterjale."" Ja „Scientific American" vabandas Gustavi nõudel avalikult, et ta oli oma lugejatele jätnud mulje, nagu veetaks Essenist ebaseaduslikult Brasiiliasse suurtükialuseid. (Õnnetu ajakiri oli kinni haaranud ainsast tehingust, mis oli legaalne. Krupp täitis üht sõjaeelset tellimust.) Mitmed ajakirjanikud muutusid lüüriliseks. „Literary Digesti" korrespondent näiteks võlus oma lugejaid looga sellest, kuidas teda võttis vastu mõnus vana „Reinimaa piipu suitsetav ja nukralt naeratav" öövaht. Sama mees kirjeldas ringkäiku *Gusstahlfabrik*'is koos Kruppi direktori Georg Karl Friedrich „Bruno" Bauriga. Lõpuks tsiteeris ta Bauri sõnu: „Siia on maetud Saksamaa minevik ja siinsamas, nendes vanades sulatusahjudes peitub ka Saksamaa tulevik."

„Peitub" oli väga õigesti öeldud. Kui ajakirjanikud oleksid omavahel muljeid vahetanud, siis oleks nende tähelepanu köitnud üks iseäralik kokkusattumus: kõik, kes olid kaasa võtnud fotoaparaadid, leidsid hiljem kohkudes, et nende filme ei olnud võimalik ilmutada. Mingil põhjusel olid kõik need üle valgustatud. Mõttevahetuse käigus oleks ajakirjanikele ka meenunud, et enne lahkumist oli neid *Hauptverwaltungsgebäude*'s kostitatud kerge einega. Ajal, mil nad einestasid, tegi nende fotoaparaatidele suunatud infrapunane kiirgus oma töö. Niisuguse ettevaatusabinõu rakendamist ei põhjustanud see, et – nagu räägib Esseni legend – ühe *Pariskanone* toru oli püsti asetatud, tellistega ümbritsetud ja korstnaks maskeeritud, või et – teine müüt – Krupp tootis lapsevankreid, mida oli võimalik lahti võtta ja kuulipildujatena uuesti kokku panna. Kruppi kavalus oli suurem. Keelatud tööd küll tehti, kuid mingit seda laadi toodangut tol ajal välja ei lastud. Kõik oli joonestuslaudadel ja eksisteeris mõningane oht, et mingi näiliselt süütu ajalehefoto võis sattuda mõne suurtükiinseneri vilunud pilgu alla.

See, et Antandi Kontrollkomisjon kuue Essenis veedetud aasta jooksul mitte midagi ei avastanud, on mõnevõrra mõistatuslik. Tõsi küll, kõikidest tema sammudest telegrafeeriti muidugi aegsasti *Hauptverwaltungsgebäude*'sse ja pabereid oli kerge peita. Kui prantslased Ruhri okupeerisid, kutsus Gustav suurtükkide projekteerijad oma kontorisse, andis nad koos nende plaanidega ühe agara noore ametniku hoole alla ja saatis nad Berliini eeslinna Spandausse, kus töö jätkus ajutistes ruumides. Kuid alati ei toiminud Krupp nii vargselt. 1925. aasta novembri lõpul saabus Villa Hügelisse Seeckt, võttis enda valdusse keisri vanad ruumid ja sooritas viie päeva vältel tehastes ringkäigu. Komisjoni mandaadiaeg pidi lõppema alles viie kuu pärast, kuid ei ole andmeid, et kindraloobersti kohalesaabumine oleks äratanud komisjoni liikmetes mingit uudishimu. Pole kahtlust, et kutsumata

külalisi tüssas niihästi „väike kila-kola", mida firma tootis, kui ka suur vale, mida Berliinis perioodiliselt kordas Weimari vabariigi *Reichswehrministerium*'i õigusteaduse osakond, kes kinnitas, et „Versailles' rahuleping on ka Saksamaa seadus ja selle täitmine on kõikidele Saksamaa kodanikele kohustuslik. Selle lepingu nõuded seisavad eespool isegi Saksa konstitutsiooni sätetest". Valitsuse liikmeid, kes võtsid osa „*Wehrmacht*'i mobilisatsiooni ettevalmistamisest", võidi „*Reichstag*'i korralduse vastavalt konstitutsiooni 59. paragrahvile ametivõimu kuritarvitamise pärast kohtu alla anda".

Viimast korda öeldi neid uinutavaid sõnu 1927. aasta jaanuaris. Selle valguses, mida me nüüd teame, on vaevalt võimalik, et mõni Weimari mundrit kandev kindral või admiral kuulas neid kuidagi teisiti kui küüniliselt. Ohvitserkond teadis, et Kaitseministeerium ei võtnud neid tõsiselt. *Reichswehr*'i tsiviilisikutest valvekoerad ei teinud hoopiski mitte vaenlastega koostööd ja teesklesid, nagu ei näekski nad palavikulisi ettevalmistusi arveteõiendamiseks 1918. aasta võidukate riikidega.

Keiserlikul Saksamaal oli olnud võimalik kantslerit sõjaplaanide suhtes teadmatuses hoida. Nüüd see enam nii ei olnud. Kaitseministrile – poliitikule – allus vahetult üksnes naeruväärselt väike ametkond, tühipaljas adjutantuur. Ülemjuhataja (*Oberbefehlshaber*) uhke tiitel oli likvideeritud ja asendatud proosalise ülemaga (*Chef*). Ülemaid oli kaks; ühele neist – Seecktile – allus armee, teisele sõjalaevastik. Armee juhatuse üks osakond – *Truppenamt* – funktsioneeris tegelikult kindralstaabina, kuid keegi ei tunnistanud seda, sest Versailles' lepingu järgi ei tohtinud Saksamaal kindralstaapi olla. Weimari tsiviilisikud pidasid niisama kindlalt suud kui mundrikandjad, kes neile teoreetiliselt allusid.

Kuid taasrelvastumise asju ei olnud ilmselt võimalik sosinal ajada. Juba 1921. aasta 20. mail, vähem kui neliteist kuud pärast seda, kui Gustav oli astunud oma ajaloolise sammu ja salaja alustanud *das neue deutsche Schwert*'i sepistamist, jõudis Ameerika Ühendriikide armee luure lõpule Kruppi uute patentide uurimisega. Aruandes öeldi, et uurimise käigus ilmnes „üks silmatorkav asjaolu, kui võtta arvesse tingimusi, mida Saksamaa vastavalt oma lepingulistele kohustustele peaks täitma desarmeerimise ja sõjamaterjalide tootmise osas". Ameerika luureohvitserid tegid kindlaks, et hiljutistest Esseni patentidest olid 26 seotud suurtükkide sihtimisseadmetega, 18 elektrilise tulejuhtimisaparatuuriga, 9 sütikute ja mürskudega, 17 välisuurtükkidega ja 14 raskesuurtükkidega, mida oli võimalik transportida ainult mööda rööbasteid. Sõjaminister John W. Weeks tegi kõik üksikasjad ajakirjandusele teatavaks, kuid need jäeti tähele panemata. Reaktsioon Versailles' vastu oli tugev ka võitjate hulgas. Tundes, et nad olid Saksamaad sõjasüüga koormates liiga kaugele läinud, astusid endised Antandi riigid sellesse saatuslikku ülekompensatsiooni perioodi, mis lõppkokkuvõttes viis Münchenini.

Gustavi parimad projekteerijad jäid kõigiks nendeks vargseteks aastateks Berliini. Ka pärast Prantsuse okupatsioonivägede lahkumist Ruhrist jätkasid nad oma kavandite joonestamist Spandaus, kus neid ei seganud kontrollkomisjoni liikmed ja kus neil oli iga päev võimalik konsulteerida kõrgete ohvitseridega, ning kaks aastat hiljem kolisid nad sealt ühte kesklinna kontorihoonesse. See operatsioon meenutab suuresti Eric Ambleri esimesi salaluureromaane. 1925. aasta 1. juuli rammestavalt palaval hommikul sõitis Potsdami platsile furgoonauto, millest higistavad töömehed hakkasid kümnekorruselise maja viimasele korrusele kandma

kirjutuslaudu, kartoteegikappe ja joonestuslaudu. Samal pärastlõunal võtsid kontori enda valdusse üheksateist silmatorkamatu välimusega, korralikult rõivastatud meest, kes seadsid uksele ette uue luku. Alumisele korrusele pandi üles väike messingsilt, mis teatas, et äsja oli sisse kolinud firma *KOCH UND KIENZLE (E), Primus Palast, 4 Potsdamer Platz.*

„Koch ja Kienzle" kõlab nagu koomikute paar, kuid *E* oli sõna *Entwicklung* (areng, arendamine) esitäht. Siin, mõne sammu kaugusel Seeckti Relvastuse ja Varustuse Inspektsioonist (IWG) asusid kõige võimekamad suurtükiprojekteerijad vaikselt ja rahulikult kavandama uusi relvi, mis pidid muutma Euroopa kaarti. Üks neist oli Fritz Tubbesing, tollal jässakas nooruk, kellest kolm aastat hiljem sai suurtükkide konstrueerimise büroo juhataja ja kes veel praegugi, käesoleva raamatu kirjutamise ajal, tegutseb *Hauptverwaltungsgebäude*'s. Tubbesing meenutab: „Mitte keegi ei pannud meid tähele, mitte keegi ei seganud meid, mitte keegi isegi ei koputanud meie uksele. Seal me olime, praktiliselt peaaegu *Reichstag*'i ülemisel korrusel, kuid *Reichstag* ise ei teadnud seda." *Reichstag* seda ei teadnud, küll aga teadis *Reichswehr*. IWG lukustatud aktikapis oli Kruppi koodiraamat; selle kaasabil dešifreerisid ohvitserid toodete tinglikke nimetusi, mida kasutasid „Koch ja Kienzle". Esimest tanki näiteks nimetati põllundustraktoriks (*landwirtschaftlicher Ackerbau Schlepper*). Hiljem tulid mängu kerged, keskmised ja raskeid traktorid. Mõnikord juhtus, et Potsdami platsi insenerid unustasid ennast. Kord näiteks esitasid nad 7,5-sentimeetrise suurtükiga varustatud raske traktori joonised. Teine vääratus (mis läks neile kalliks maksma Nürnbergis, kus Kruppi advokaadid püüdsid väita, et projekteerijad tegelesid üksnes kaitserelvadega) oli ühe dokumendi äärele tehtud märkus, et „veotraktorid [s. t. iseliikuvad suurtükid] peavad olema sobivad transportimiseks Belgia ja Prantsusmaa raudteedel platvormvagunites". Tol ajal aga ei pannud neid libastusi keegi tähele. IWG ütles projekteerijate töö kohta ainult kiidusõnu ja Krupp ise kirjeldas seda ühes oma memorandumis kui „tähtsat sammu teel vabaduse poole". Hiliste õhtutundideni töötades konstrueeriti kontorihoone kümnendal korrusel kaheksa uut raskesuurtükki, haubitsat ja kerget välisuurtükki, üks uus liikuv 21-sentimeetrine mortiir ja mitmeid tanke.

1926. aastal läks Seeckt erru. Ta oli endaga rahul. Pärast vaherahu sõlmimist oli ta kirjutanud: „Suurte väehulkade relvastamiseks on ainult üks võimalus" – saavutada „vastav kokkulepe riigi töösturitega." Kokkulepe oli saavutatud üheainsa töösturiga, kuid Krupp luges rohkem kui kõik teised kokku. Tema panus taasrelvastumisse oli täielik.

*

Gustavi igatsus *Wehrfreiheit*'i järele ületas isegi ohvitserkonna oma. 1921. aastal, saamata selleks mingit julgustust Berliinist, oli ta juba andnud esimese hoobi Versailles' lepingu pihta. Vahetades oma patente ja litsentse Rootsi terasetööstusfirma *Bofors* aktsiate vastu, oli ta saavutanud kontrolli selle firma toodangu üle. Järgmised neliteist aastat täitis *Bofors* ase-*Gusstahlfabrik*'i ülesandeid ning laskis oma kasuisa, jäises *Hauptverwaltungsgebäude*'s istuva Kruppi uhkuseks välja „uusimat tüüpi raskesuurtükke, minutis tuhat lasku tegeva kuulipildujaga varustatud tanke, õhukaitsesuurtükke, gaasipomme ja palju muud".

Kõige ulatuslikumalt tegutses Krupp siiski Hollandis. Seal algasid tema

manöövrid juba enne vaherahu sõlmimist. 1916. aastal tegi Briti luure imestusega kindlaks, et üks Haagi firma, millel oli väga inglisepärane nimi – *Blessing and Company* –, importis Esseni jaoks maaki. *Blessing* kuulus sajaprotsendiliselt Kruppile ja Kõigekõrgema troonist loobumisele eelnenud nädalatel „ostis" see firma Gustavi reservid Essenis, Magdeburgis ja Düsseldorfis (sellest tuleneski kolonel Leverettti andmete ja 29. mail 1920 Essenist tegelikult leitud relvade hulga lahkuminek). Järgnes seeria keerukaid malekäike, iga järgmine hämmeldusttekitavam kui eelmine. *Blessing* müüdi koos kõigi varadega *Hollandsche Industrie en Handel Maatschappij*'le, mille nimi muudeti *Siderius A. G.* 'ks. *Siderius* ostis omakorda kolme Hollandi laevatehase aktsiate kontrollpakid. Kõik *Siderius*'e enese aktsiad olid kahe Kruppi direktori valduses.

16. märtsil 1926 lahkus Antandi Kontrollkomisjon Essenist, ja ehkki see Gustavi sõnade järgi „ei tähendanud spioneerimise lõppu", jäid ainsateks spioonideks nüüd SPD amatöörid. Samal aastal suri Rausenberger ja Krupp värbas oma teenistusse andeka kolmekümneaastase luksemburglase, Aacheni metallurgiaprofessori dr. Edward Houdremont'i. Potsdami platsi mehed said korralduse viia lõpule projektid, mis enam ei nõudnud IWG ohvitseride igapäevast järelevalvet, ja pärast mõningat diskreetset viivitust istuda Ruhri sõitvasse rongi.

Firma astus nüüd ajajärku, mis sai tuntuks musta toodangu perioodi nime all. Intensiivistus iseliikuvate suurtükkide, tankide, torpeedo-suruõhumahutite, sõukruvide, periskoopide, lennukimootorite väntvõllide, soomusplaatide ja kaug-tulejuhtimisseadmete tootmine ning primitiivsete rakettide kavandamine. 1918. aastal oli Rausenberger konstrueerinud 88-millimeetrise laeva-kiirlaskesuurtüki; see kujundati ümber õhukaitsekahuriks ja projekteerijad arvasid, et oma mitmekülgsuse tõttu võiks see olla kasutatav tankil. Hiljem, sõja ajal, kirjutas Krupp ühes oma ülestähenduses: „Nendest suurtükkidest, mida kasutati aastail 1939–1941, olid tähtsaimad juba 1933. aastaks täielikult välja arendatud." Mõned tööd lõpetati palju varem: „Tankide relvastuse ja torni konstruktsiooni põhialused, välja arvatud hüdrauliline kaitsemehhanism, said selgeks juba 1926. aastaks" ja 1928. aastal alustas *Grusonwerk* piiratud ulatuses tankide tootmist.

Meppeni polügooni, mis 1919. aastal oli likvideeritud, kasutati nüüd jälle katselaskmisteks ja 1926. aastal toimus seal salajane relvade demonstreerimine mereväeohvitseridele. Esseni lähedusse, Helene Amalie kaevandusest ida poole rajati teine polügoon ja 1931. aasta juunis kasutati mõlemat polügooni uute suurtükkide demonstreerimiseks armee esindajatele. Raudmärklaudade massiline tulistamine toimus 1932. aasta jaanuaris ja sama aasta kevadel.

Gustav hankis tohutu 15 000-tonnise pressi, mis oli kasutatav ainult hiigelsuurtükkide tootmisel, rõõmustas selle üle, et Borbecki tehas oli nüüd valmis välja laskma terveid tankidiviise, ja tegi oma direktoritele heameelt väikeste krõbedate märkustega, mis käsitlesid *Widia*-kõvasulami sõjalist väärtust. Nagu Talleyrand ütles Bourbonide kohta, nii ei olnud ka Krupp midagi õppinud ega midagi unustanud. „Review of Reviews" 1932. aasta novembrikuu numbri jaoks inglise keeles kirjutatud artiklis „Saksa poliitika eesmärgid" väitis ta, et sakslasi koheldakse teisejärguliste maailmakodanikena:

„. . . Nad on ilma jäetud elulistest riigikaitseõigustest, mis on tagatud kõigile teistele rahvastele. Kõigi Saksa valitsuste eesmärk ei pea seepärast olema mitte relvastuse s u u r e n d a m i n e, vaid relvastuse v õ r d s u s t a m i n e. Meile, saks-

lastele, ei paku huvi mingisugune relvastuse suurendamine kogu maailma ulatuses . . . Üle maailma on levinud muinasjutt, et relvatööstus soovib ja taotleb üldist relvastuse suurendamist . . . Mina kui ärimees olen arvamusel, et üldeesmärk peab olema rahvusvaheline desarmeerimine."

See on masendav lugemispala. Samal ajal kui Krupp neid vagasid sõnu paberile pani, koostas üks tema ametnik uhkelt nimestikku oma ülemuse panustest uue, tugevate lihastega *Reich*'i loomisse („3,7-sentimeetrine suurtükk soomusautode jaoks; 5-sentimeetrine suurtükk soomusautode jaoks; 7,5-sentimeetrine raske tankitõrjesuurtükk, tankitornid ZW38, raske välihaubits 18; 10-sentimeetrine raskesuurtükk 18; lafett ja eelikud, raske välihaubits 18 ja 10-sentimeetrine suurtükk 18; 21-sentimeetrine mortiir 18 . . .") ja lisas, et kõige selle võimalikuks tegemiseks „on firma omaenese initsiatiivil ja taassünnisse uskudes 1918. aastast peale oma kulul säilitanud sõjamaterjalide tootmiseks vajalikke töötajaid, praktilisi teadmisi ja tehaseid". Kuu aega pärast oma kõneosavat väljaastumist Saksamaa enesekaitseõiguse nimel sai Gustav armee suurtükiväe-inspektsiooni osakonnajuhatajalt ooberst Zwengauerilt uusaastaläkituse, mis heidab mõningat valgust Kruppi ja Weimari vabariigi sõjaväe vaheliste sidemete tugevusele. 28. detsembril kirjutas ooberst: „Osakond on veendunud, et tänu Teie aktiivsele kaastööle ja väärtuslikele nõuannetele saavutasime 1932. aastal relvastumise alal märkimisväärset edu, millel on suur tähtsus meie üldise taasrelvastumiskava suhtes."

Oma artiklis „Saksa poliitika eesmärgid" kirjutas Krupp, et kuna „poliitilised parteid ei ole enam suutelised sisepoliitilise olukorraga toime tulema", siis peaks president von Hindenburg määrama „valitsuse, keda ta usaldab . . ." Krupp otsis tugevat ratsameest. Aga missuguse nendest pidi ta valima? Riigis oli neid paarkümmend, nad kõik surusid jaluseid ja põrnitsesid vihaselt üksteist. Üsna viimase ajani oli Gustav tõhusalt toetanud Alfred Hugenbergi Saksa Natsionaalset Rahvaparteid. Hugenberg uskus *Kaiserreich*'i taassünnisse ja veel hiljuti oli paistnud võimalik, et temast saab uus riigijuht. Alanud majanduskriisi tingimustes aga oli tema populaarsus järsult vähenenud. Nüüd tegi ta silma suuremale natside parteile, mis oli ligi tõmmanud palju idealistlikke noormehi, kelle hulgas oli ka Alfried Krupp.

Riigi suurima töösturina pidi Krupp kiiresti otsusele jõudma. Tema naine suhtus natsionaalsotsialistide juhisse kui halvasti kasvatatud tänavapoisisse – ja jäi ka edaspidi niisugusele arvamusele. Bertha keeldus selle mehe nime nimetamast ja rääkis temast üleolevalt kui „sellest teatud härrast". Kuid Gustav pidi tunnistama, et pärast oma pretensioonikat külaskäiku *Hauptverwaltungsgebäude*'sse, mille ta oli teinud just enne majanduskriisi algust, oli „see teatud härra" kaugele jõudnud. Oma külaskäigu ajal nõudis ta, et talle näidataks *Gusstahlfabrik*'i, ja lõbus on märkida, et talle öeldi ära, sest ta oli liiga vähe tuntud ja teda ei peetud küllalt usaldusväärseks: Krupp kartis, et ta näeb, mida firmas tehakse taasrelvastumiseks, ja lobiseb sellest. Seepärast ei lastud teda kaugemale firma ajaloomuuseumist. Ent isegi seal avaldus tema kalduvus teatraalsusse. Mõistes, missugune poliitiline tähtsus oli igasugusel ühendusel Kruppiga, kirjutas ta muuseumi külalisraamatusse lennukalt oma nime ja tõmbas sellele joone alla, just nagu oleks ta teadnud, et varsti seostub Kruppi saatus lahutamatult tema omaga. See nimi – A d o l f H i t l e r – jäi külalisraamatu leheküljele nagu nurgeliste tähtedega kirjutatud ennustus.

Oma äpardunud katse Saksamaa relvasepikotta tungida tegi Hitler aastal, mil natsionaalsotsialiste, kellel oli *Reichstag*'is kõigest kaksteist kohta, peeti veel tähtsusetuks. *Reichstag*'i valimised, mis toimusid 14. septembril 1930, muutsid olukorda. Natsid said 107 kohta ja jäid kohtade arvu poolest maha ainult sotsiaaldemokraatidest. Nüüd tuli neid tõsiselt võtta. 1932. aasta kevadel, mil Hitler astus edutult välja Hindenburgi kui presidendi vastu, purustasid tema ründerühmlased juutidele kuuluvate kaupluste aknaid ning peksid tänavatel ettejuhtuvaid sotsiaaldemokraate ja kommuniste. Seejuures kehtis nende kohta tol ajal veel demonstratsioonikeeld. Kui vana feldmarssal sama aasta juunis pruunsärklaste tegevuse legaliseeris, tekkis Berliinis ja Brandenburgis niisugune kaos, et tuli välja kuulutada sõjaseisukord. Järgmistel kuudel andsid uued valimised natsidele *Reichstag*'is 230 kohta, millest ei piisanud küll enamuseks, kuid mis ületas iga teise partei kohtade arvu. Hitleri ja kantsleritooli vahel seisis veel ainult tema enese tahe. Ta keeldus piiratud võimuga kantsleri ametist ja koalitsiooni moodustamisest ega võtnud vastu ka viitsekantsleri kohta. Nõnda siis komberdas nõrk ja usalduse kaotanud valitsus pimesi edasi, samal ajal kui rahvas tuli üha uuesti valimiskastide juurde, suutmata probleemi lahendada.

Kruppi jaoks oli see väga segadusttekitav. Oma sügavas lugupidamises riigipeade vastu jätkas ta Doornis viibivale Tema Majesteedile truualamlike kirjade läkitamist, ja ehkki ta oli kaastöösturitega nõus, et Weimari vabariik kujutas enesest ajutist üleminekurežiimi, lahkus ta nördimust tundes koosolekult, kui üks neist viitas endisele presidendile Ebertile kui „tollele sadulsepale". Gustav tahtis käsku täita. Ta ei soovinud muud kui alluda tugevale juhile. Et tal niisugust juhti ei olnud ja ta igatses korra taaskehtestamise järele, siis jõudis ta järeldusele, et peab toimuma „suur muutus" *(grosser Umschwung)*. Tema positsioon ja kuulus nimi tähendasid, et igal uuel juhil oli raske tema toetuseta läbi saada. Sellest vastutusest teadlikuna jäi ta kõhklema, kui teised tegid hüppe. Carl Duisberg oli juba 1925. aastal nõudnud „tugevat meest", kes „on meile, sakslastele, alati vajalik"; nüüd oli ta selle mehe leidnud ja oli temast vaimustatud. Fritz Thyssen astus 1931. aasta detsembris natside parteisse ja annetas sellele sada miljonit marka ning isegi Seeckt, kes oli üles kasvatatud riigi ja armee täieliku teineteisest eraldatuse vaimus, soovitas oma õel hääletada Hitleri poolt ja lisas seletuseks: „Noortel on õigus. Mina olen liiga vana."

Mõned Kruppi reservatsioonid olid snooblikud. Nagu Bertha, nii nägi ka tema Hitleris tõusikut; võib arvata, et neil mõlemal oleksid endise kaprali vastu olnud soojemad tunded, kui tegemist oleks olnud endise o h v i t s e r i g a, kelle nimi oli Adolf v o n Hitler. Kuid Gustav tundis umbusku ka mõõdukuse puudumise suhtes. Riigipea oleks pidanud olema majesteetlik, tasakaalukas ja tark. Natside kangelasel ei olnud ühtegi niisugust joont. Mõnikord näis, et ta püüdis sihilikult ärimehi solvata; ta nimetas neid „rumalateks narrideks, kes ei näe oma kaupadest kaugemale", lubas Goebbelsil suhtuda Saksa Töösturite Üleriigilisse Unioonii *(Reichsverband der Deutschen Industrie)* põlastavalt kui „liberaalsesse, juutidest kubisevasse, kapitalistlikku ja reaktsioonilisse" organisatsiooni ning kirjutas natsionaalsotsialistide programmi kaheteistkümnendas punktis: „Me nõuame kõigi sõjatulude täielikku konfiskeerimist." Tõsi küll, oma platvormi selle viimase plangu laskis ta vaikselt maha kukkuda ja Hugenberg kinnitas Kruppile, et kui

Hitler on kord juba valitsuse koosseisus, siis „tuleme Papen ja mina temaga toime". Ent Gustav jätkas siiski eemalehoidumist ja jagas toetust kõigile parempoolsetele parteidele; ta ei jätnud ilma ka natsionaalsotsialiste, kuid ei eelistanud neid teistele.

Otsustava sammu astus Krupp suhteliselt hilja, ja et teatavad dokumendid hiljem hävitati, siis ei ole võimalik kindlaks teha täpset aega, millal haakrist talle teistest sümbolitest rohkem meeldima hakkas. Thysseni pealekäimisel olid natsid loobunud tööstuse natsionaliseerimise plaanidest ning tõotasid nüüd Saksamaa äriringkondadele aktiivset toetust. Ja *Führerprinzip*, mida endine kapral propageeris, hakkas Gustavi kõrvus kõlama sarnaselt Alfredi nõudega, et tööandja oleks omaenese majas peremees. See oli Esseni pühakiri. Ja selle apostlist Gustavist oli saanud Euroopa üks kõige ägedamini ametiühingute-vastaselt meelestatud tööstureid. 1928. aastal oli ta juhtinud Ruhri terasetöösturite lokauti 250 000 töölise vastu ning pärast selle lõppu veennud valitsust „hädaabinõuna" 15 protsendi võrra palku kärpima (see oli ohver, mida krupplased ei toonud Villa Hügelile, vaid Weimari vabariigile). Nüüd saatis Hitler Thysseni ja Hugenbergi kaudu sõna, et ta oli töölisorganisatsioonide suhtes Kruppiga ühel nõul. Krupp lähenes talle sammu võrra. Ta tundis ennast selleks kohustatud olevat. Ta ei olnud ainuüksi *Vaterland*'i juhtiv kapitalist; eelmisel sügisel oli temast Carl Duisbergi asemel saanud töösturite *Reichsverband*'i president ja kuigi seisukoha võtmise kohustus oli talle raske, ei pääsenud ta sellest. Kui füürer tegi igast tööstur omaenese valduste füüreri, siis oli ta võib-olla suurtööstur toetuse ära teeninud.

Näib, et pöördepunktiks said Gustavile 1932. aasta 6. novembri valimised. *Reichstag* oli laiali saadetud, sest Hitler oli keeldunud koos Papeniga valitsust moodustamast. Ta oli nõudnud „kõike või üldse mitte midagi" ja kui valimiste tulemused kokku võeti, siis näis, et ta oli oma mängu kaotanud. Lõputud kampaaniad olid katkestanud partei suurte toetajate kannatuse. „Raha on erakordselt raske saada," kirjutas Joseph Paul Goebbels 15. oktoobril oma päevikusse. „Kõik „jõukad ja haritud" kärrased toetavad valitsust." Selle tagajärjel kaotasid natsid kaks miljonit häält ja kolmkümmend viis saadikukohta *Reichstag*'is, samal ajal kui kommunistid võitsid kolmveerand miljonit häält ja üksteist saadikukohta. Thyssen deklareeris, et ta ei saa enam natsionaalsotsialiste toetada, ja Goebbels nägi enese ees tühja kassat ning vajadust maksta tasu partei funktsionääridele, trükkalitele ja SA (*Sturmabteilung*'i) kõrilõikajatele, kelle ülalpidamine juba üksinda läks nädalas maksma üle kahe miljoni marga. Väikesekasvuline *Doktor* oli meeleheitel. „Organisatsioonis valitseb sügav depressioon, rahamured takistavad igasugust konstruktiivset tööd," kirjutas ta 8. detsembril. „. . . Me kõik oleme väga masendatud; seda põhjustab eriti praegune oht, et kogu partei võib kokku variseda ja kõik meie töö asjatuks osutuda. Meie ees seisab otsustav katsumus." Kolm päeva hiljem märkis ta: „Berliini organisatsiooni rahanduslik olukord on lootusetu. Järel on ainult võlad ja obligatsioonid." Ja aasta viimasel nädalal, samal ajal kui ooberst Zwengauer avaldas Gustavile tänu „1932. aastal relvastumise alal saavutatud märkimisväärse edu" eest, jõudsid Goebbelsi näpud põhja: „1932. aasta tõi meile lõputult halba õnne . . . Minevik on olnud raske ning tulevik näib tume ja sünge; kõik väljavaated ja lootused on täielikult kadunud."

Kuid tema koidik oli veel ainult mõne päeva kaugusel. Kogu sügise vältel olid Saksamaa tööstur kobamisi otsinud kokkulepet Hitleriga. Kaheksa päeva pärast

Reichstag'i laialisaatmist kirjutas nende sidemees, kivisöeparun August Heinrichsbauer Gregor Strasserile, partei tolleaegsele teisele võimsaimale mehele, et teatavad magnaadid, kelle nimed ta jätab nimetamata, on valmis soovitama „Berliini vastavatele võimudele" . . . „Hitleri määramist riigikantsleriks". Pärast valimisi koostas natside liider Wilhelm Karl Keppler nimetatud soovituse teksti ja andis selle edasi fanaatilisele natsile parun Kurt von Schröderile, kes kogus sellele vajalikud allkirjad ja saatis selle 28. novembril presidendi sekretärile. Kui selle dokumendi säilinud koopia on täpne, siis seisid kolmekümne kaheksa allkirja eesotsas Schachti ja Kruppi omad. 16. jaanuaril kirjutas Goebbels, et partei rahanduslik olukord oli „üleöö fundamentaalselt paranenud". Pole teada, kui palju raha tuli *Hauptverwaltungsgebäude*'st. Kahtlemata pani Krupp mingi summa välja (ehkki võib-olla ainult Hugenbergi kaudu), kuid tema suurim panus natside revolutsioonisse seisis veel ees.

20. jaanuaril määras Hindenburg riigikantsleriks mehe, keda ta oli põlastavalt nimetanud „selleks austria kapraliks". Hugenbergist sai majandus- ja põllundusminister ning Papenist viitsekantsler. Pidades 4. jaanuaril Schröderi juures Kölnis Hitleriga nõu, oli Papen arvanud, et tal oli õnnestunud Hitleriga kokkuleppele jõuda. Nüüd ütles ta Hugenbergile võidurõõmsalt: „Me angažeerisime Hitleri!" Kui neil oleks olnud tegemist tavalise poliitikuga, siis oleksid tema šansid tõepoolest väikesed olnud. Natsionaalsotsialistid olid *Reichstag*'is ilmses vähemuses, ent kuigi uue kantsleri valitsuses näisid kõik tähtsad ametikohad olevat natside vastaste valduses, oli viimastel üks oluline asi kahe silma vahele jäänud. Hermann Göringist oli saanud portfellita minister. Oli ette nähtud, et tema juhtida jääb *Luftwaffe*, kui Saksamaa selle enesele saab. Vahepeal aga allutati talle märkamatult Preisi politsei. See oli kõik, mida Hitler vajas. Enne uusi valimisi, mis olid määratud 5. märtsiks, kavatses ta anda vabad käed oma SA-huligaanidele ja tuua mängu kaks *deus ex machina*'t: lasta maha põletada Riigipäevahoone ja veeretada süü kommunistidele ning hankida saksa kapitalistidelt küllaldaselt raha riigi ajaloo kulukaima poliitilise kampaania läbiviimiseks.

Lisaks ministrite kabinetti kuulumisele täitis Göring ka *Reichstag*'i esimehe ülesandeid. Selle ametikoha juurde kuulus maja. Göringi maja keldrit ühendas Riigipäevahoonega maa-alune käik ja ajaloolaste üksmeelne arvamus on, et see tunnel pidi natside võimu konsolideerimises etendama keskset osa, sest just seda mööda kavatsesid SA tulesüütajad 27. veebruari õhtul Riigipäevahoonesse tungida. Täpselt nädal aega varem kasutati *Reichstag*'i esimehe maja rahulikumaks, kuid niisama oluliseks operatsiooniks – annetuste kogumiseks – ja majaperemees saatis telegraafi teel kutsed riigi kahekümne viiele rikkaimale mehele. Krupp võttis oma kutse muidugi vastu. Tema jaoks ei olnud see auahne poliitiku hämmeldusttekitav manööver, vaid riigipea nimel tehtud korraldus. Määrates Hitleri riigikantsleriks, oli Hindenburg talle taganud ametipühaduse ja sellega ühtlasi ka Saksamaa esimese tööstur perekonna pea vankumatu lojaalsuse.

Külalised istusid tugitoolides, mille paigutus oli hoolega läbi mõeldud. Kruppile oli tema rikkuse ja *Reichsverband*'i esimehe ameti tõttu määratud koht otse madala kõnetooli ette; tema selja taga olid *I. G. Farben*'i nelja direktori ja võimsa *Vereinigte Deutsche Stahlwerke* peadirektori Albert Vögleri kohad. Esimesena võttis sõna Göring; ta tutvustas oma juhti Kruppile ja teistele kohalviibijatele, kes varem ei olnud seda meest oma silmaga näinud. Siis tõusis püsti riigikantsler.

„Meie ees seisavad viimased valimised," alustas ta ja tegi pausi, et see avaldus täielikku mõju saavutaks. Üleminek *Nationalsozialismus*'ele oleks muidugi ladusam, kui partei pääseks võimule rõhuva häälteenamusega. Seetõttu palus kantsler juuresolijate abi. Diktatuuri toetades toetasid nad iseennast, sest „eraettevõtlus ei saa demokraatia tingimustes püsima jääda". Igasuguste võimalike kahtluste hajutamiseks lisas kõneleja, et üks demokraatia pahesid oli ametiühinguliikumine; niisuguste institutsioonide meelevalda jäetud *Reich* pidi „paratamatult langema". Juhi õilsaim ülesanne oli saksa rahvast ühteliitvate ideaalide leidmine ja tema oli need ideaalid leidnud natsionalismi ning „autoriteedi ja isiksuse" jõus. Ta kinnitas, et ta ei piirdu kommunismiohu kõrvaldamisega, vaid taastab ühtlasi *Wehrmacht*'i varasema hiilguse. Nagu kõik Hitleri kõned, nii oli ka see laialivalguv, kuid selle põhituum oleks vaevalt saanud olla selgem, kui ta oli. Hitler oli otsustanud likvideerida Weimari vabariigi ja selleks vajas ta töösturite varandust. Valimiste „tulemustest sõltumatult" ei saanud olla „mingit taandumist". Kui ta valimistel kaotaks, jääks ta „teisi vahendeid . . . teisi relvi kasutades" ametisse.

Kui Hitler oli istet võtnud, hüppas püsti Krupp. Kaks päeva hiljem dateeritud ja „1933.–34. aasta isikliku kirjavahetuse" kausta paigutatud lühikeses kirjutises märgib ta ainult: „Selle kuu 20. päeval tänasin umbes kahekümne viie kohalviibiva töösturi nimel riigikantsler Hitlerit selle eest, et ta andis meile oma ideedest nii selge pildi." Tegelikult läks Gustav kaugemale. Nürnbergis tunnistas Hjalmar Schacht: „Kui Hitler oli oma kõne lõpetanud, vastas talle vana Krupp, kes väljendas töösturite üksmeelset poolehoidu Hitlerile." Göring tuletas meelde kokkutuleku eesmärki. Korrates Hitleri sõnu, ütles ta: „Palutavat ohvrit on hoopis kergem tuua, kui töösturid mõistavad, et 5. märtsi valimised jäävad kahtlemata järgmise kümne aasta, võib-olla järgmise saja aasta jooksul viimasteks." Schacht väljendus otsekohesemalt. Ta hüüdis: „Ja nüüd, mu härrad, kassa juurde!" Tugitoolides istujad pidasid sosinal nõu. Krupp tõusis veel kord püsti. Ta andis oma kolleegidele eeskuju miljoni marga ohverdamisega ja Schacht kogus ülejäänutelt veel kaks miljonit.

„Finantseerides 1933. aasta terrorivalimisi," kirjutas kakskümmend aastat hiljem professor Arthur Schweizer, „mahutasid suurärimehed uude valitsusse tõhusa investeeringu ja neist said kolmanda *Reich*'i täieõiguslikud osanikud." Riigikantsleri õnneks olid saadud summad küllalt suured, et toetada tema parteid pärast valimisi, mille tulemused jäid üllatavalt ebamäärasteks. Hitleri käsutuses oli kõik – raha, riigiaparaat, Goebbelsi leidlikud propagandavõtted, Kruppi nime prestiiž ning dekreet, millele president Hindenburg päeval pärast süütamist alla kirjutas ja mis muu hulgas piiras ajakirjanduse ning koosolekute vabadust ja isegi erakirjavahetuse puutumatust. Ründerühmlased ei jätnud ühegi vastase nina veriseks löömata; Göringi politsei rünnakust SPD *Karl Liebknecht Haus*'ile kuni juudi poeomanike peksmiseni kõrvaltänavates oli kogu kampaania üksainus vägivallaorgia. Kõigest sellest hoolimata aga said natsionaalsotsialistid ainult 44 protsenti hääli. Liites oma 288 *Reichstag*'i-kohaga Hugenbergi 52 kohta, said nad 16-kohalise enamuse, millest piisas valitsemiseks, kuid mis oli kaugel Hitleri diktatuuri legaliseerimiseks vajalikust kahest kolmandikust. Tänu sellele, et Hitler oli äsja rikkaks saanud, oli tema esindajatel aga nüüd esmakordselt võimalik pistiseid anda. Natsionaalsotsialistide *Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*, sõna-sõnalt „Rahva ja riigi viletsuse kõrvaldamise seadus", kuid tegelikult totalitaarse režiimi kehtestamise akt kinnitati 23. märtsil 441 häälega 84 vastu ja seda toetasid kõik parteid peale sotsiaaldemokraatide. Kolmas *Reich*, natside žargoonis „Tuhandeaastane Riik", oli teoks saanud. Mündreid kandvad natsionaalsotsialistide saadikud hüppasid juubeldades püsti ja hakkasid laulma hümni, mille neli aastat tagasi oli komponeerinud noor kahtlase kuulsusega nats Horst Wessel.

15

FÜÜRERIL ON ALATI ÕIGUS!

Totalitaarse režiimi kehtestamisele järgnenud kahekümne nelja tunni jooksul saatis Krupp riigikantslerile sõna, et tema ja ta kaastöösturite arvates olid Saksamaal nüüd olemas „stabiilse valitsuse alused. Raskused, mida varem tekitasid pidevad poliitilised kõikumised ja mis suurel määral pidurdasid majanduslikku initsiatiivi, on kõrvaldatud". Tema kolleegide heakskiit oli võltsitud – *Reichsverband*'i juhatus ei olnud koosolekut pidanud –, kuid natse see ei häirinud. Siin räägiti keelt, millest nad aru said. Rahulolev Hitler võttis Kruppi laupäeval, 1. aprillil Riigikantseleis vastu. Kolm päeva hiljem kirjutas Krupp talle *Reichsverband*'i Berliini kontori ametlikul plangil:

„Väga austatud härra riigikantsler!

Tahan Teile avaldada tänu audientsi eest, mille Te mulle laupäeval võimaldasite, ehkki Teil on praegu väga palju tegemist. Eriti teretulnud oli see võimalus mulle sellepärast, et minu ees seisavad nüüd uued ja tähtsad probleemid, mida mul, nagu Te aru saate, on Saksa Töösturite Üleriigilise Uniooni esimehena võimalik lahendada ainult siis, kui ma võin olla kindel valitsuse ja eriti Teie usalduses minu vastu . . ."

Need looritatud vihjed eelseisvatele olulistele sündmustele said selgemaks 25. aprillil, kui Gustav kirjutas Hitlerile oma „soovist koordineerida tootmist kogu rahva huvides . . . võttes omaks uue Saksa riigi juhiprintsiibi". Töösturite unioon pidi reorganiseeritama „kooskõlas soovide ja plaanidega, mis mul on olnud ja mida ma olen väljendanud Saksa töösturite uniooni esimeheks saamisest peale". Kruppi siht oli „koordineerida meie eksistentsi majanduslikke fakte poliitiliste vajadustega ning viia uus organisatsioon täielikku kooskõlla riigi valitsuse poliitiliste eesmärkidega".

Lühidalt: nagu rahvas, nii vajasid ka tehased diktaatorit. Selle diktaatori nimi pidi ilmselt olema Krupp.

Teisel nõupidamisel, 28. aprillil, töötasid Hitler ja Krupp välja kokkuleppe üksikasjad ning 4. mai ajalehed avaldasid ametliku kommünikee, mis teatas, et Krupp oli nüüdsest peale Saksamaa tööstuse füürer. Tema esimene samm oli kõikide juutide väljaheitmine *Reichsverband*'ist, mis seejärel muudeti poolametlikuks *Reichsgruppe Industrie*'ks. 22. mail nõudis Krupp, et juhatuse liikmed oma ameti maha paneksid, ning keelas nende edasised ametlikud ja mitteametlikud koosole-

kud. Nagu nad nüüd avastasid, olid nad poliitiliste valimiste likvideerimise aktile alla kirjutades ühtlasi teinud lõpu ka omaenese iseseisvusele.

Kuid keegi ei kaevanud selle üle. Kõik jäid ootama, et riigikantsler täidaks lubaduse, mille ta oli andnud 20. veebruaril. Ja see oli tõepoolest lubadus, mille Hitler täitis. 2. mail rüüstasid ründerühmlased kogu riigis kõik ametiühingute keskused, konfiskeerisid ametiühingute varad ja vedasid nende juhid koonduslaagritesse. Hitler kuulutas kollektiivlepingud seadusevastaseks ja keelustas siis SPD (koos kõikide teiste parteidega peale enda oma). Natsionaalsotsialistliku Töölisrinde esimees Robert Ley deklareeris, et uus valitsus kavatseb „taastada tehase loomuliku juhi, see tähendab tööandja absoluutse juhipositsiooni . . . ainult tööandja võib otsuseid teha . . ."

Gustavist oli eelmisel kuul saanud natsionaalsotsialistide peamine rahaga varustaja, kes kogus Ruhris oma kaasparunitelt partei jaoks annetusi ja õhutas neid tungivalt: „Kes abistab kiiresti, see abistab kahekordselt!" Kaheksa päeva pärast seda, kui pruunsärklaste lendsalgad olid purustanud Saksamaa ametiühinguliikumise, haudus ta välja „plaani" – nagu seda oma 17. juulil esitatud aruandes kirjeldas üks Du Ponti agent –, „mis võimaldas töösturitel parteiorganisatsiooni rahaliselt toetada". See oli *Hitler Spende* (Hitleri fond). Krupp kirjutas Schachtile, et see pidi „sümboliseerima tänutunnet riigijuhi vastu". Tegelikult, nagu näitas üks Rudolf Hessi direktiiv, mis kaksteist aastat hiljem leiti Gustavi erasekretäri kaustast, oli sellel fondil kaks eesmärki. Esimene neist oli „SA, SS-i, staapide, hitlerinoorte, poliitiliste organisatsioonide . . ." toetamine. Teiseks pidi see ärimehi kaitsma partei kõrilõikajate rünnakute eest. Hess kirjutas, et kui ründerühmad tungivad fondi summasid annetanud ärimeeste kontoritesse, siis „esitavad annetajad tõendi, mis kannab minu allkirja ja partei pitserit".

Aasta aasta järel, kuni teda vahetas välja tema vanim poeg, täitis Gustav vabatahtlikult selle süstemaatilise väljapressimise organisatsiooni esimehe ülesandeid. Hitleri fondist sai natside suurim eraviisiline rikkuseallikas. Krupp ise maksis fondi üle kuue miljoni riigimarga, millele lisandus veel kuus miljonit natsionaalsotsialistide muude ürituste toetuseks, ja mida suuremad olid tema annetused, seda paremini ta ennast tundis. Pärast ühte eriti pillavat kullapuistamist (100 000 riigimarka) kirjutas ta:

Auf dem Hügel
Essen–Hügel, 2. Januar 1936

An den Führer und Reichskanzler
Herrn Adolf Hitler
Berlin W 8
Wilhelmstr. 78

Mein Führer!

Täienduseks oma kirjale möödunud aasta 1. novembrist teatan, et vastavalt soovile, mida Te avaldasite oma kirjas möödunud aasta 31. oktoobril, olen valmis ka neljandal tegevusaastal täitma Saksa Tööstuse Adolf Hitleri Fondi nõukogu esimehe ülesandeid.

Lubage mul, mu füürer, kasutada juhust ja anda Teile edasi oma kõige siiramad soovid 1936. aastaks, avaldada lootust, et Teie kaugeleulatuvate plaanide

ettevalmistamine jätkub, ning väljendada veendumust, et neljandal aastal jõuab Teie programmi esimene osa täitumisele palju lähemale, kui kolm aastat tagasi oli võimalik loota või oodata. Ma tunnen sügavat rahuldust, et mul selle aja jooksul oli võimalik Teid oma tagasihoidlikul viisil teenida.

Saksa tervitusega
Teie kuulekas teener
Allkiri: Dr. Krupp von Bohlen
und Halbach

Kruppi kirjavahetus Hitleriga on õudusttekitav selle poolest, et temas peegeldub sihilik lahtiütlemine oma isiksusest. 1933. aasta algul oli Gustav traditsioonilise Saksa ülemkihi vastutusvõimeline liige. Viie aastaga sai temast ori. 1933. aasta aprillis tegi ta firma direktoritele korralduse astuda natside parteisse. Alates sama aasta augustist oli tema tehastes kohustuslik natside tervitus ja töölised, kes keeldusid kätt tõstmast, vallandati.

Korra asemel valitses riigis nüüd „uus kord", *die Neuordnung*. Gustavi toetus sellele oli täielik; ta ei olnud nõus kuulda võtma ühtegi selle vastu sihitud sõna. Aastaid oli ta kuulunud korstnaparunite ladviku mitteametlikku rühmitusse, mida nimetati *Ruhrlade*'ks. Karl Bosch *I. G. Farben*'ist kõneles ühel selle rühmituse kohtumisõhtul korruptsioonist uues valitsuses. Krupp tõusis püsti, süüdistas Bosch'i füüreri solvamises, deklareeris, et ta ei võta enam kunagi osa ühestki *Ruhrlade* koosolekust, ja lahkus, lõhkudes sellega rühmituse, mis ilma temata muutus mõttetuks. Essenis riputati Villa Hügelisse, Kruppi hotelli ja firma peavalitsuse hoone kõigisse kontoriruumidesse tohutu suured füüreri portreed. Isegi Alfred Kruppi hiilgeajal oli linnas olnud rohkem sõnavabadust. *Hauptverwaltungsgebäude* oli telefoniühenduses *Gestapo* peakorteriga, mis asus Kortestrassel, üheteistkümne kvartali kaugusel, ja kõik teadaolevad sotsiaaldemokraadid ning kõik firma töötajad, keda kuuldi uut režiimi kritiseerimas, saadeti sinna ülekuulamisele.

Kodurahule tuli kasuks see, et oma perekonna liikmed jättis Gustav puutumata. Nagu ütles Tilo von Wilmowsky, kes mitte päris kindlalt teadaolevatel põhjustel oli samuti parteisse astunud, „oli perekonnas mõnevõrra võimalik oma arvamust avaldada, kuid mitte Gustavi juuresolekul. Villa Hügelis tegin ma kord pehmelt kriitilise märkuse Hitlerit ümbritsevate meeste kohta. Gustav nõudis, et ma tema majas viibides enam kunagi niimoodi ei räägiks". Berthat ei saanud perekonnapea väljaviskamisega ähvardada, sest loss ja firma kuulusid mõlemad Berthale. Ta võis aga ebalojaalselt käituva Bertha oma meeldivast seltskonnast ilma jätta, ja seda ta tegigi. Kui ta käskis Villa Hügelis langetada keiserliku Saksamaa lipud ning nende asemel heisata natside plagud, vaatas Bertha seda jäiga näoilmega pealt, pööras siis selja, sisenes lossi ja ütles oma toatüdrukule *Fräulein* Achenbachile kibedalt: „Minge parki ja vaadake, kui madalale me oleme langenud." Gustav, kes oli otse tema kannul, pöördus järsult kõrvale ja sähvas eemaldudes üle õla: „Füüreril on alati õigus!"

*

Kolm aastat pärast seda, kui Berliinis Margarethenstrasse majas nr. 9 oli tegevust alustanud *Zentralbüro für deutsche Aufrüstung* (Saksamaa Relvastamise Keskbüroo), vähenes töötute sakslaste arv kuuest miljonist vähem kui ühe miljonini. Margarethenstrasselt telegraafi teel saadud korralduse põhjal suurendas ainuük Esseni vana *Gusstahlfabrik* oma tööliste arvu 35 000-st 112 000-ni. *Hauptverwaltungsgebäude*'t hakati nimetama sipelgapesaks. Firma laiendas oma kahte katsetuspolügooni ja mahutas 40 miljonit riigimarka uutesse seadmetesse. Gustav tunnistas nüüd oma töödejuhatajatele, et rahuotstarbelise toodangu valmistamine oli olnud maskeering. Nagu ta ütles, oli selle ainus eesmärk olnud „meie personali ja tehaste tegevuses hoidmine". Nüüdsest peale pidi neil olema rohkem kui küllalt tegemist armee ja sõjalaevastiku varustamisega. Ja seda oli neil tõepoolest. „Tempo oli hirmus," meenutas hiljem üks need päevad üleelanu.

Taasrelvastumisel oli natside kõigi teiste programmidega võrreldes absoluutne prioriteet. Seda soovisid üksmeelselt kõik kolm võimsat jõudu, kes olid segadustest võidukalt väljunud: partei, armee ja suurärimehed. Kuid initsiatiiv tuli Kruppilt, ainsalt töösturilt, kes oli trotsinud Versailles' lepingut ja oli valmis relvade tootmist alustama. Juba 1933. aasta märtsis oli Gustav näiliselt *Reichsverband*'i nimel kõneldes mõistnud hukka „igasuguse rahvusvahelise relvade kontrolli". Sama aasta oktoobris tervitas ta koos oma *Reichsgruppe Industrie*' adjutantidega avalikult füüreri väljaastumist rahvusvahelisest desarmeerimiskonverentsist ja Rahvasteliidust. Järgmisel kevadel andis riigikantsler relvajõududele vaikselt blankotšeki. *Generalstab*'ile ja *Marineleitung*'ile öeldi, et nad koostaksid ise oma eelarve. Valitsuse ülesanne oli nende jaoks raha leida. 4. septembril andis valitsus relvatöösturitele eelisõiguse välismaalt sisseveetud toorainete kasutamiseks. Rauamaagi import kasvas 170 protsenti ning Kruppi *Gusstahlfabrik* ja Rheinhauseni tehas hakkasid aastas tootma poolteise miljoni tonni asemel neli miljonit tonni terast.

Lepinguid Kruppiga ei sõlmitud; neid asendasid suusõnalised kokkulepped üksikohvitseridega. Nagu ooberst Wilhelm Keitel 22. mail 1933 Margarethenstrasse *Zentralbüro*'s ühele ohvitserile ütles: „Suuliselt aetud asju ei saa tõestada. Neid on võimalik eitada." Kolmteist kuud hiljem oli valitsus ikka veel ettevaatlik; admiral Erich Raeder kirjutas oma märkmikku: „Füüreri instruktsioonid: . . . füürer nõuab allveelaevade ehitamise täielikku saladuseshoidmist."

Gustav sai aru vajadusest suud pidada; ta teadis, et Hitler kiidab tema tegevuse heaks. Nende esimesel kohtumisel Göringi ametlikus residentsis väljendas riigikantsler ennast selgesti ja järgmisel hommikul tegi Gustav korralduse, et tehased seataks valmis masstootmiseks. *Vorstand* tegutses seniolematu kiirusega. 1933. aasta nelja esimese kuu jooksul importis firma rohkem tooraineid kui kogu 1932. aastal. Tagavarade kasvu tempo oli tohutu; vanarauavarud suurenesid 10 000 tonnist 83 000 tonnini, rauamaagivarud 35 000 tonnist 208 000 tonnini ja vasemaagivarud 8000 tonnist 15 000 tonnini ning esmakordselt pärast 1914. aasta algust sai firma jälle Brasiiliast väärtuslikku tsirkooniumimaaki, mida kasutati ainult suurtükiterase tootmiseks. Samal ajal, märkis Gustav, eksporditi ainult 6 protsenti Saksamaal toodetud rauast niisugustesse „vaenulikesse riikidesse" nagu Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia, Venemaa ja Tšehhoslovakkia.

Kruppi tulude kasv ei jäänud ootama formaalsete kokkulepete sõlmimist. Tänapäeval väidavad Gustavi pärijad, et ta täitis üksnes korraldusi ja „tegi halva

mängu juurde hea näo". Tegelikult oli tema äri hiilgav, parim kogu dünastia ajaloos. Taasrelvastumine osutus kõikidele Saksamaa töösturitele õnnistuseks; üle riigi kasvas nende keskmine tulu eduka 1926. aasta 2 protsendist 6,5 protsendini. See oli arv, mis parunite südamed soojaks tegi.

Kuid pöördume tagasi Kruppi juurde. Adolf Hitleri diktaatoriks saamise silmapilgust peale oli kontserni rahandusmuredel lõpp. Firma kasum suurenes 443 protsenti ja *Fräulein* Bertha Kruppi isiklik sissetulek kümnekordistus. 1930-ndate aastate teisel poolel jätkus selle kasv. Üks kuuendik ja seejärel üks viiendik Saksamaa rahvatulust kulutati relvadele. 1939. aastal võis Hitler uhkusega *Gusstahlfabrik*'ile osutades deklareerida, et „rohkem kui kuus aastat olen ma teinud tööd Saksamaa *Wehrmacht*'i tugevdamiseks. Selle aja jooksul on meie armee loomiseks kulutatud rohkem kui 90 miljardit marka. Nüüd on meil maailma kõige paremini varustatud armee, mis igas suhtes ületab 1914. aasta oma". Hauxi järeltulija arveraamatud näitavad, mida see tähendas Esseni jaoks. 1935. aastal oli Bertha puhastulu pärast maksude, kingituste ja reservide mahaarvamist 57 miljonit riigimarka, kolm aastat hiljem 97 miljonit ja veel kaks aastat hiljem 111 miljonit.

Vahepeal suurendas tema abikaasa *Hauptverwaltungsgebäude*'s iga päevaga kapitalimahutusi. Kummagi eelmise suure sõja ajal oli valitseva Kruppi kõrval seisnud andekas suurtükikonstruktor. 1870. aastal oli see olnud Wilhelm Gross ja 1914. aastal Fritz Rausenberger ning nüüd palkas Gustav firma suurtükkide konstrueerimise osakonna juhatajaks suurekasvulise blondi neljakümne kolme aastase berliinlase, endise ründerühmlase Erich Mülleri. Selle mehe eesnimi unustati kiiresti. Varsti tundsid Kruppid, krupplased ja imetlev füürer teda veel ainult kui „Suurtüki-Müllerit", *Reich*'i esimest inseneri. Koos Gustavi ja professor Houdremont'iga kavandas ta Bertha uue rikkuse ärakasutamist.

Bochumis, Hagenis ja Düsseldorfis võeti üle mitmed väiksemate korstnaparunite ettevõtted. Hammis ja Rheinhausenis ehitati uusi hooneid. Essenis lammutati Cronenbergi tööliskoloonia ja selle arvel laiendati *Gusstahlfabrik*'i, mille toodang kolmekordistus. Füürer saatis sõna, et tal on 1934. aasta märtsiks vaja 100 uut tanki ja aasta hiljem vajab ta neid 650. Endise firma *Koch und Kienzle (E)* töötajad tõid välja oma joonised. Füürerilt tuli veel üks korraldus, milles ta nõudis kuue allveelaeva ehitamist ja ettevalmistuste tegemist iga kuu ühe allveelaeva vettelaskmiseks. Meppenis katsetas „Suurtüki-Müller" uusi motoriseeritud kiirlaskehaubitsaid; Gustavi kabineti lähedases naabruses hakkasid krupplased treima mürsukesti, muutma terasvalandeid suurtükitorudeks ja üles seadma uusi, raskete soomusplaatide tootmiseks vajalikke valtspinke.

Laupäeval, 16. märtsil 1935 kostis kogu *Reich*'is pasunate ja trummide juubeldav, kõrvulukustav kontsert, millega tervitati *Führerbefehl*'i, mis kehtestas üldise sõjaväekohustuse ning nägi ette 12 korpusest, 36 diviisist koosneva armee loomise. See oli Versailles' lepingu lõpp. Sellega kaasnesid tähendusrikkad muudatused sõjalises terminoloogias. *Reichswehr*'ist sai uus *Wehrmacht*, *Truppenamt*'i hakati jälle nimetama *Generalstab*'iks ja Weimari *Marineleitung*, Kieli peaklient, asendus *Kriegsmarine*'ga.

Germaniawerft ja *Grusonwerk* tootsid nüüd soomusplaate ning suurtükke „Deutschlandi", „Tirpitzi", „Admiral Graf Spee", „Admiral Scheeri" ja maailma suurima (45 000-tonnise) lahingulaeva „Bismarck" jaoks. Kielis ehitati ka ühte lennukiemalaeva ja ristlejate, destroierite ning miinitraalerite flotille ja Esseni,

Borbecki ning Rheinhauseni tehased lasksid välja tanke, tankitorne, suurtükilafette, haubitsaid, mortiire, piiramiskahureid ja välisuurtükke. Rootsi ja Hollandi operatsioonid lõpetati. Kõik seal tegutsenud mehed olid vajalikud Ruhris ja laevatehastes. Pärast nende tagasijõudmist leidis Gustav, et tema potentsiaalsed võimalused olid suuremad, kui ta oli arvanud. Lisaks *Wehrmacht*'i relvastamisele võis ta uuesti alustada tegevust rahvusvahelisel relvaturul. Hitleri vapustavad sammud olid enesega kaasa toonud Pariisi jõuetu protesti, London oli väriseva häälega avaldanud lootust, et Inglismaa ja Saksamaa suhted ei halvene – ning Krupp oli saanud suure hulga relvatellimusi.

Kuid relvakaubandus „uue korra" tingimustes ei olnud tegelikult võrreldav Kruppi Wilhelmi-aegse äriga. Sõjaeelsel perioodil oli firma tegutsenud sõltumatu võistlejana vabal turul. Nüüd hoidis pealinn kogu tema tegevusel, sealhulgas ka ekspordil silma peal. See ei tähenda siiski, nagu Nürnbergi süüpingis väitis Alfried Krupp, et firma teenis kuuleka tööriistana „süsteemi, mida me ei olnud ise loonud, mida me ei tundnud kaugeltki täielikult ja mida me paljudel juhtudel heaks ei kiitnud". Alfried möönis, et tema isa „oli ainus tööstur, ainus eraisik kõrgeimate poliitiliste ja sõjaväeliste juhtide hulgas". Täpsem oleks öelda, et olles suuresti aidanud luua süsteemi, milles individualism maksis vähe, pidas Gustav hoolega kinni partei joonest.

Seda tegi ta rõõmuga – ja sama kehtib ka tema poja, kontserni hilisema juhi kohta. Kui 1930-ndate aastate tempo kiirenes, toetasid nad innukalt kõiki füüreri samme surnukambri poole. 1938. aasta 7. ja 8. aprillil peetud kõnedes kiitsid nad heaks Austria *Anschluss*'i; 13. oktoobril 1938 aplodeerisid nad Sudeedimaa okupeerimisele; 4. septembril 1939 tervitasid nad hõisates sissetungi Poolasse; 6. mail 1941 rääkisid nad vaimustusega Madalmaade ja Prantsusmaa alistamisest, mis oli toimunud eelmisel aastal. Nüüd ei tarvitsenud nad enam väikestes Balkani pealinnades ja Lõuna-Ameerika banaanivabariikides tellimusi jahtida. Hitleri taasrelvastumisbuumi ulatus ning nende eneste eriseisund *Reich*'is tagasid neile olevikus ja, nii palju kui nad oskasid ette näha, ka tulevikus rikkuse. Kolmanda *Reich*'i kõrgperioodil sai nende kontsernist kõigi aegade kõige privilegeeritum firma, kuid juba ammu enne omandasid nad eeliseid, mis jätsid Schneideri ning Vickersi ja Armstrongi suud ammuli.

Alles pärast Prantsusmaa kapituleerumist 1871. aastal näiteks oli Alfred Kruppil avanenud võimalus omaenese eraviisilise katsetuspolügooni rajamiseks ja ka siis oli Grossil Meppeni viiekümne ruutmiili hankimiseks tulnud sõlmida 120 rendilepingut. Hitler andis Gustavile terve riigi – Hispaania. 1936. aasta 22. juuli õhtul sai füürer Francisco Francolt tungiva abipalve. Peale leegioni „Condor", mis kuulus *Luftwaffe* koosseisu, saatis Hitler *caudillo*'le üksnes mõned vähesed väeosad, kuid materjalidega oli teine lugu: kokku kulutasid sakslased Franco varustamiseks pool miljardit marka. Esseni ja Kieli tsiviilinsenerid sõitsid Hispaaniasse, et tutvuda massilise pommitamise eksperimentidega, Ceuta läheduses manööverdava „Deutschlandi" merekõlblikkusega ning tankide ja suurtükkide lahinguomadustega. Kruppi meeldivaim üllatus oli Francole saadetud kuue 88-millimeetriste suurtükkide patarei erakordne mitmekülgsus. Aruanded olid nii kiitvad, et kindralmajor Hugo Sperrle saatis need Hitlerile. Ajal, mil toimus vabariiklaste suur pealetung Teruelile, sai „firma tõenäolisest pärijast" Alfriedist *Vorstand*'i liige, kellele allusid suurtükkide konstrueerimise ja sõjamaterjalide osakonnad. 88-millimeetriste suurtükkide – nagu ta ise rõõmuga märkis, „kõikidest tegelikkuses katsetatud suurtükkidest kõige paremate" – täiustamine oli olnud Bertha esimese poja esimene tähtis ülesanne.

17. detsembril 1936 viis Gustav *Reichstagspräsident*'i uut telegraafilist kutset järgides korstnaparunid veel kord enda järel Berliini. *Preussenhaus*'is peetud kõnes tutvustas Göring töösturitele natside nelja aasta plaani eesmärke, mille saavutamiseks oli vajalik nende kaasabi, ja rääkis sõjategevuse paratamatust algusest. „Kogu meie rahva saatus on kaalul," ütles ta *Reichsgruppe Industrie*' liikmetele. „. . . Lahing, millele me läheneme, nõuab kolossaalset tootmisvõimet. Taasrelvastumisel ei ole näha mingit piiri. Ainus alternatiiv on käesoleval juhul võit või häving." Seejärel lisas ta: „Kui võit jääb meile, siis saavad äriringkonnad piisavat kompensatsiooni."

Versailles' Saksamaa piiri rikkus Hitler esmakordselt 1936. aasta 7. märtsi koidikul, mil kolm Saksa sõdurite pataljoni marssisid mööda sildu üle Reini, võtsid suuna Aachenile, Trierile ja Saarbrückenile ning okupeerisid Reinimaa demilitariseeritud tsooni. Järgmise kahe päeva pinge oli peaaegu talumatu. Kindralstaabi ohvitseride tavaliselt jäigad näod tõmblesid ärevusest. Kindralfeldmarssal Blombergil oli lahingumundris ainult neli brigaadi; kui prantslased oleksid puhunud ühtainsatki sõjasarve või põristanud ühtainsatki trummi, siis oleks ta andnud käsu ümber pöörduda ja üle sildade tagasi marssida. See oleks olnud „Tuhandeaastase Riigi" lõpp, ja füürer teadis seda. Kui prantslased oleksid vastu hakanud, ütles ta hiljem, siis „oleks meil tulnud tagasi tõmbuda, saba jalge vahel, sest meie käsutuses olevatest sõjalistest ressurssidest ei oleks üldse piisanud isegi mööduka vastupanu mahasurumiseks". *Reich*'i kõige hirmuäratavamad relvad olid tol ajal Kruppi uued allveelaevad.

Kakskümmend päeva pärast kriisi, kui oli saanud selgeks, et Pariisi hirm oli Berliini omast veelgi suurem, tuli füürer Essenisse, et tänada Gustavit Kieli laevatehaste viljaka tegevuse eest. Vastuvõtu ajakava koostas Krupp sellesama hoolika tähelepanuga üksikasjade suhtes, mille ta varem oli reserveerinud Tema Majesteedi jaoks. Üle kümne tuhande krupplase aeti kokku *Gusstahlfabrik*'i veduridepoosse Helenenstrassel. See Esseni suurim areen oli jalgpalliväljaku pikkune ja peaaegu niisama lai. Selle ühte otsa oli ehitatud väike tribüün. Ajal, mil kompanii orkester mängis „Heil Hitler Dir" (varem oli see olnud „Heil Kaiser Dir"), istusid füürer, Rudolf Hess ja Karl Otto Saur sirge seljatoega toolidel; seejärel tutvustas Krupp füürerit. Sellest stseenist on säilinud foto, mis esimesel pilgul jätab mulje, et tegemist on silmapettega. Gustav kannab k a h t e haakristiga käesidet. Isegi Hitleril on neid üksainus. Kuid mingit petet ei ole. Mõlemad sidemed olid tõepoolest olemas ja Kruppi käitumine pärast seda, kui Hitler oli haukudes ette kandnud ühe oma õelamatest kõnedest, kinnitas selle asjaolu vastavust tema meeleolule. Heitnud pilgu oma taskukellale, kuulutas ta, et kümne sekundi pärast on kell neli. Ta oli andnud käsu panna üürgama kõik sireenid, nagu need olid seda teinud saatuslikul hommikul kolmteist aastat tagasi, ja ta tahtis, et nende möirgamise ajal seisaksid kõik kohalviibijad vaikselt ning tunneksid „sisemist ühtsust" füüreriga. Ta soovis kogu maailmale teatavaks teha, et „ta avaldab meie suurele juhile Adolf Hitlerile siirast lugupidamist ja tõotab ustavalt tema järel käia".

Selle tõotuse täitmisele pühendas ta oma naise varanduse ja omaenese püha au ning tööga koormatud ärimehe kohta kulutas ta märkimisväärselt palju aega,

et veelgi tugevdada oma sidemeid natsidega. Osa sellest tegevusest oli partei jaoks olulise tähtsusega. Nagu teised töösturid, nii pidi ka tema hoolitsema selle eest, et kõik krupplased oleksid Töölisrinde liikmed ja nende palgast arvataks maha selle organisatsiooni „liikmemaks". Hitleri fondi nõukogu esimehena tuli tal pidada regulaarset kirjavahetust Martin Ludwig Bormanniga, sünge, kohtulikult süüdimõistetud mõrvariga, kes tegutses füüreri erasekretärina, ja kui töösturid protesteerisid, et oma annetusi vähendamata ei ole neil võimalik üle minna sõjalise toodangu valmistamisele, siis pidi Krupp edasi andma Bormanni hoiatuse, et viivitamatult, „kui mitte vabatahtlikult, siis sunniviisil" tuleb üle anda neli miljonit riigimarka. Teised žestid vastasid firma traditsioonidele. Nagu Suur Krupp, nii saatis ka Gustav riigipeale läikivaks poleeritud galasuurtükke. Toimusid ka tseremoniaalsed ringkäigud *Gusstahlfabrik*'is, millest võtsid osa tähtsad Saksa riigimehed – Bormann, Goebbels, Göring, Ribbentrop, Himmler, Hess, Neurath, Blomberg, Fritsch, Keitel, Raeder, Mackensen, Todt, Speer, Funk, Ley, Sauckel – ning sõbralike riikide juhid, eriti Jaapani konservatiivid ja Benito Mussolini, kellele esmakordselt tutvustas *Gusstahlfabrik*'i Hitler ise 1937. aasta septembrikuu viimasel nädalal.

Kõik need olid mineviku vastukajad. Isiklikult läks Gustav, et ennast Berliinile meelepäraseks teha, mõlemast eelmisest kahurikuningast palju kaugemale. Taotledes iga hinna eest enda vastuvõtmist natside klubisse, astus ta loendamatuid väikesi samme, millest mõned ei olnudki nii väga väikesed. Ta toetas näiteks 20 000 riigimargaga Alfred Rosenbergi natslikku propagandat teistes riikides ja tegi oma välismaa esindajatest valitsuse spionaaživõrgu liikmed. Sidemees, kes korraldas nende spioonide ühendust Berliiniga, oli partei liige ja Kruppi firma osakonnajuhataja Max Ihn. Kõikidelt välismaa firmadelt, kes võtsid litsentse Kruppi patentidele, nõuti alates 1935. aasta oktoobrist üksikasjalisi toodanguandmeid. Nendest tegid Ihni järelevalve all töötavad insenerid järeldusi võimalike vaenlaste, nende hulgas ka Ameerika Ühendriikide tööstusliku potentsiaali kohta ja saatsid oma hinnangud Berliini.

Natside reageering oli soe. Füürer, kellele meeldis oma alamate jaoks uusi tiitleid välja mõelda, määras Gustavi ja Alfriedi „sõjamajanduse juhtideks" *(Wehrwirtschaftsführer)* ning tegi neile ülesandeks tööstuse kaasatõmbamise sõja puhkemise korral. Tilo von Wilmowskyst sai mobilisatsiooniga seotud transpordiprobleemide lahendamiseks loodud Riikliku Autoteede Ühingu *(Reichsautobahn Gesellschaft)* juhatuse liige.

Sünnipäevad olid natsionaalsotsialistliku liikumise eliidi jaoks alati pidulikud sündmused. Ühel oma sünnipäeval sai Gustav Hitlerilt kuldse parteimärgi, mis tegi temast kolmanda *Reich*'i tsiviilisikute seas kõige kõrgema aukandja. Et mitte võlgu jääda, nägid Kruppid igal õhtul usinasti vaeva füüreri enese viiekümnenda sünnipäeva kingituse kallal. Nende töö vili oli tähelepanuväärne mööbliese – laud, mille Gustav ja Alfried 20. aprillil 1939 pidulikult oma juhi Baieris, Berchtesgadeni Alpides asuvasse mäestikuvillasse toimetasid. „Krupp Nachrichteni" 15. mai numbris ilmus selle laua hoole ja armastusega koostatud üksikasjaline kirjeldus. Laud oli valmistatud mustast tammest ja üle külvatud Kruppi roostevabast terasest sepistatud haakristide ja raudristidega ning temasse oli lõigatud tsitaat „Mein Kampfist". Kui vajutati kahele roostevabast terasest lõvile, siis nihkus kõrvale katteplaat ja ilmus nähtavale pimestavalt läikivaks poleeritud metallist barel-

jeef, mis kujutas „Gasthof Zum Pommerit", Austria Inni-äärse linna Braunau viletsat võõrastemaja, kus Alois Hitleri, ema järgi Schicklgruberi poeg esmakordselt nägi maailmavalgust aasta enne Fritz Kruppi ametlikku esitlemist Wilhelm II-le. Ehkki füürerile tavaliselt ei meeldinud, et talle meenutati tema noorpõlve, tegi see kingitus talle ilmselt heameelt.

* *

Praegu on raske kindlaks teha, missugused just täpselt olid Altendorferstrasse ja Wilhelmstrasse vahelised suhted 1930-ndatel aastatel. Pärast sõda on tervele sakslaste põlvkonnale õpetatud, et Gustav oli sündmuste abitu ohver, kelle ainus alternatiiv oli *Reich*'ist põgenemine, kuid kes ei saanud seda teha, sest „sellelt laevalt ei olnud võimalik lahkuda". Tegelikult oli olukord keerukam. Arvesse tuleb võtta Alfriedi kasvavat mõju. Arvesse tuleb võtta Berthat, kes ju lõppude lõpuks oli firma omanik ja kes hoolimata üleolevast suhtumisest füürerisse säilitas oma tugeva patriotismi. Ja peale selle seisis Gustavi silme ees pidevalt Alfred Kruppi eeskuju.

Alfred oli Berliini bürokraatlikele vahelesegamistele vastupanu avaldanud, ja kuigi Gustavi kohta seda vaevalt öelda saab, ei allunud Kruppi dünastia 1930-ndatel aastatel siiski täielikult Hitleri tahtele. See on tähtis asjaolu, sest see näitab, et riigi suurim töösturiperekond võis natsidele karistamatult vastu hakata. Sellest järeldub omakorda, et vana ja noor Krupp käisid teed, mida nad teistele eelistasid. Pole kahtlust, et valikuvabadus oli neil olemas. Ehkki relvade tootmine andis suurimat võimalikku kasumit, tuli kontsernil eelseisvast sõjast kaugemale vaadata. Seetõttu ei loobunud ta hetkekski mittesõjalise rasketööstustoodangu väljalaskmisest. Berliini ägedatest protestidest hoolimata jätkus vedurite, sildade ja bagerite ehitamine. Göring saabus *Hauptverwaltungsgebäude*'sse, olles kindlalt otsustanud Gustavi meelt muuta, kuid lahkus löödult ja ütles ühele *Vorstand*'i liikmele mõru tooniga: „Teie vana salanõunik teeb parema meelega ööpotte kui suurtükke." 1938. aastal esitas Berliini valitsus füüreri toetusel Kruppile kaks ultimaatumit: Krawa tehas pidi loobuma vagunite ehitamisest ja viima kõik oma konveierid üle tankide tootmisele ning Kielis pidi eranditult hakatama ainult sõjalaevu ehitama. Gustav ütles mõlemas suhtes ei. Pealinnas tekkis pahaendeline vaikus. Siis nõudis valitsus oma au päästa püüdes, et likvideeritaks üks krupplaste elamurajoon ja sinna ehitataks relvatehased. Jälle vastas Krupp eitavalt. Alates 1936. aastast hoidis ta kahe aasta vältel firma palgalehel isegi ühte juuti, Robert Walleri nimelist elektriinseneri, kes oli kakskümmend aastat tema teenistuses olnud. See näitab tema iseseisvust, kuid ei tähenda, et tal oli midagi valitsuse antisemiitliku poliitika vastu.

Suurim vargus, mille Kruppi dünastia 1930-ndate aastate veretute vallutuste perioodil toime pani, kaasnes Saksamaa agressiooniga Austrias, ja selle sooritaja ei olnud keegi muu kui Gustavi leebe kälimees. Gustav ise oli piinava hambavalu tõttu võitlusvõimetu. Ta oli põgenenud Badgasteini kuurorti ja Tilo von Wilmowskyl kui *Vorstand*'i viiemehelise järelevalvenõukogu *(Aufsichtsrat)* vanimal liikmel tuli tema aset täita. Juba varem oli Tilo tundnud suurt huvi oma naise perekonnaloo vastu. Vanu dokumente lehitsedes ja Alfred Kruppi korrapäratut gooti kirja dešifreerides oli ta sattunud paeluvale faktile, et Austria suurima metallurgiatehase *Berndorfer Metallwarenfabrik*'i oli 1843. aastal asutanud Alfredi

vend Hermanni Paruni arvates oli häbiasi, et *Berndorferwerk*'i ja Esseni vahel puudusid igasugused sidemed.

Lühikest aega rippus õhus firmade liitumine. Hermanni pojal ei olnud lapsi ja 1920-ndatel aastatel tehtud testamendis määras ta oma pärijaks Bertha teise poja. Clausi õnnetuseks aga ei olnud tema vanavanaonupojal tegelikult kelleleg midagi pärandada. 1927. aastal läks *Berndorferwerk* pankrotti ja selle omanikeks said anonüümsed austria aktsionärid. Claus oli küll asunud Kruppi *Grusonwerk*'is insenerikunsti õppima, et ennast oodatavaks hiilgavaks tulevikuks ette valmistada, kuid see näis olevat ajaraiskamine. Ainult ime võis veel selle tuleviku päästa.

Tilo tegi niisugust imet, kasutades selleks *Wehrmacht*'i kaasabi. Kui füüreri sõdurid Austriasse marssisid, tuletas ta Berliinile viisakalt meelde, et Krupp kuulus võitjate hulka ja pidi seetõttu saagist osa saama. 2. aprillil sai Tilo vastuse Wilhelm Kepplerilt, kes oli just määratud Austria riigikomissariks. Keppler teatas, et ta oli „rääkinud feldmarssal Göringiga, kellel ei olnud midagi selle vastu, et teie firma võtaks üle eespool mainitud firma aktsiate enamiku . . ." Läbirääkimised kestsid juunikuu teise pooleni. Asjast olid huvitatud veel kolm Saksa firmat ja need oli tarvis kõrvale tõrjuda. Suvel sai sundmüük lõpuks teoks ning Krupp maksis kaheksa ja pool miljonit marka varade eest, mis Esseni enese bilansi järgi olid väärt kakskümmend seitse miljonit.

Alfriedi hilisemate vargustega võrreldes oli see pisinäppamine, kuid see kuulutas neid ette ja sellest ilmneb mõningal määral, mis pärast 1914. aastat oli juhtunud Saksamaa privilegeeritud klasside moraalse palgega. Kaks sajandit oli rüüstamine Preisi aumõiste järgi keelatud olnud. Ka Tilo oli selles vaimus üles kasvatatud, kuid austerlaste säästude konfiskeerimises ei näinud ta mitte midagi väära.

Gustav hankis kõikjal füüreri üha laienevas impeeriumis uusi valdusi. Tolle aja majandusteadlased nimetavad Kruppi hiigelfirmat „kaheksajalaks", ja ehkki see võrdlus oli juba siis kulunud, oli see tabav. Ümberehitatud *Gusstahlfabrik* – kaheksakümne ühe omaette tehase konglomeraat – oli endist viisi selle monstrumi süda ja moodustas koos naabruses olevate Borbecki tehastega Ruhri kaardil pikliku laigu. Sellest sirutusid nähtamatud kombitsad igasse külge. Lisaks Rheinhauseni, Magdeburgi, Hammi, Anneni ja Kieli tehastele, mis täielikult allusid Kruppile, kuulusid talle veel 110 firma, sealhulgas ka Škoda tehaste aktsiate kontrollpakid ja 142 Saksa korporatsioonis oli tal olulisi kapitalimahutusi, mis nii mõnelgi juhul võimaldasid tal dikteerida nende korporatsioonide poliitikat.

Väljaspool Saksamaa piire tumestas Bertha vabrikukorstnate suits taevast peaaegu kõigis Euroopa mandri riikides Belgiast Bulgaariani ja Norrast Itaaliani. Relvade tootmisest saadud tulu oli tal võimaldanud omandada 41 välismaa tehase aktsiate kontrollpakid ja peale selle veel olulise osa 25 ettevõtte aktsiatest. Kruppil oli tuhandeid maagi- ja kivisöekaevandusi. Kui mingi rasketööstusettevõte oli tulutoov ja töötas saksa kapitaliga, siis oli tõenäoline, et selle omanik oli *Fräulein* Krupp. Peale selle kuulusid Berthale paljud hotellid ja pangad, üks tsemenditehas ja paarkümmend mõisat, mis andsid nii palju teravilja ja kariloomi, et nendest oleks jätkunud perekonnale sajaks aastaks. Seetõttu võis Gustav oma naisele kinnitada, et tema järeltulijaid ei ähvarda Hitleri *Reich*'i saatusest sõltumatult mingi oht.

Hoolimata oma kirest üksikasjade vastu ei olnud Gustav suuteline kõige sellega üksi toime tulema. Nagu Ameerika Ühendriikide presidendil, nii olid ka

temal konstitutsioon (1872. aasta *Generalregulativ*), eriabid *(Aufsichtsrat)*, ministrite kabinet *(Vorstand)* ja kongress (Bertha). Berliinis käis ta harva, kui välja arvata külaskäigud füüreri juurde. Villa Hügeli külaliste ring oli nüüd piiratud Hitleri, Mussolini, mõnede jaapanlaste, kõrgelseisvate natside ning valitud kindralite ja admiralidega. Kruppi osavõtt mingist natsionaalsotsialistide üritusest andis sellele üritusele automaatselt suure kaalu, ja kui ta saatis enese asemel mõne oma ametniku, siis oli sündmuse tähtsuse üle võimalik otsustada selle järgi, kui suur oli firmas selle ametniku võim.

16

SS-i KUULUDA ON AU

Viimane Krupp sai täisealiseks 13. augustil 1928, kaks aastat pärast *Reich*'i uute tankide jooniste valmimist „firmas" *Koch und Kienzle*. See on tähtis asjaolu. Pärast Nürnbergi kohtuprotsessi ütles üks *die Firma* esindaja välismaa ajakirjanikele, et Teise maailmasõja ajal oli Alfried eksiteele viidud nooruk, ja paljud jäid seda seletust uskuma; vabastades Alfriedi vanglast, deklareeris John Y. McCloy, et oli „võrdlemisi kahtlane, kas tema oli vastutav selle poliitika eest, mida tegi Kruppi firma, kus tal oli suhteliselt noore osaniku positsioon". Tegelikult oli Alfried aasta vanem kui kindral Telford Taylor, kes esines tema vastu süüdistajana. Alfried kuulus Martin Bormanni, Heinrich Himmleri ja Reinhard Heydrichi generatsiooni. Viini *Gauleiter* Baldur von Schirach oli sündinud Alfriediga ühel aastal, Adolf Eichmann aasta varem.

Valiku tegi Alfried varakult. Ajal, mil Gustav alles hakkas kaaluma eeliseid, mida võis anda Hitleri toetamine perekonna ressurssidega, abistas tema poeg oma taskurahaga juba natside parteid. Ühtlasi astus Alfried selle partei kõige süngemasse organisatsiooni. 1931. aasta suvel, aasta enne seda, kui Eichmann *Schutzstaffel*'i (SS) musta särgi selga tõmbas, sai Aacheni tehnikaülikooli üliõpilasest Alfriedist SS *Fördernde Mitgliedschaft*'i, organisatsiooni eliit-allüksuse liige. Vastutasuks truudusevande ja igakuise liikmemaksu eest sai ta *Schutzstaffel*'i ajakirja abonemendi, nummerdatud haakrist-käesideme, millel ümber haakristi oli tekst „Tänu SS-ile truu abi eest võitluste ajal", ja liikmeraamatu, millesse oli trükitud mustsärklaste juhi *Reichsführer* Himmleri innustav poeem, mis algas sõnadega „SS-i kuuluda on au".

Parteist enesest jäi Alfried 1938. aastani eemale (tema liikmepileti number oli 6 989 627), kuid truu abi, mida ta 1931. aastal andis võitlevale SS-ile, näitab selgesti tema kuulumist natsionaalsotsialistliku liikumise avangardi. Niisama selge on, et ta oli oma vana võitleja staatuse üle uhke. Himmleri organisatsiooni liikmemaksu maksmist jätkas ta sõja puhkemiseni, mil *Fördernde Mitgliedschaft* likvi-

deeriti. Vahepeal astus ta veel ka mitmetesse teistesse natsionaalsotsialistide organisatsioonidesse, kaasa arvatud lennukorpus. Clausi entusiasm oli talle külge hakanud, kuid *Luftwaffe* asemel valis ta partei eskaadri. Tema teenistus selles oli edukas: kuue aastaga tõusis ta nooremleitnandist *(NSFK-Sturmführer)* koloneliks *(NSFK-Standartenführer)*.

Tema välimuse järgi ei oleks seda võinud arvata. Tõsi küll, ta sarnanes tugevasti Suure Kruppiga, kuid tema näos ei olnud duellidel saadud haavade arme nagu tema parteikaaslasel Otto Skorzenyl, ta ei kandnud monoklit ja lõi harva kandu kokku. Tema käepigistus oli lõtv ja naeratus põgus, üksnes suunurki kõverdav. Kõige üllatavamad olid tema silmad. Need olid elutud ja tühmid ning ta laskis neil kogu aeg ringi käia, just nagu oleks ta kandnud halvasti sobivaid kontaktläätsi.

Midagi oli temas puudu: teatav reipus, teatav enesekindlus, ja neid ei omandanud ta kunagi. See paneb imestama, sest kui võtta arvesse tema hilisemaid saavutusi, mis mõnes suhtes ületasid isegi Alfredi omi, siis oleksid tal pidanud olema just niisugused omadused. Üldse olid talle iseloomulikud suured vastuolud. Ta oli kidakeelne, kuid vaimukas. Ta jättis ebamäärase mulje, aga kui Briti väed 1945. aastal Ruhri suuremad töösturid Recklinghauseni laagrisse koondasid, valisid teised vangid ta otsekohe laagrivanemaks. Ta näis olevat otsustusvõimetu, kuid veerandsaja aasta jooksul tegi just tema kõik kontsernisse puutuvad suured otsused, ja kui tema keskealiste ödede-vendade vahel tekkisid mingid lahkhelid, siis oli otsuse langetaja vanim vend, kes neil pidevalt silma peal hoidis. Ehkki ta oli oma loomult enesessetõmbunud, elas ta seiklusrikast elu. Natsionaalsotsialistliku režiimi algpäevil oli ta uljas lendur; kolmkümmend aastat hiljem kihutas ta tellimise järgi ehitatud spordiautoga mööda Esseni tänavaid. Ta purjetas Põhjamerel kaheksapallises tuules ja kui üks lennuliini piloot vallandati hulljulguse ja hooletu tööülesannetesse suhtumise tõttu, palkas ta selle mehe otsekohe oma eralennuki juhiks.

Viis aastat õppis ta Aacheni tehnikaülikoolis ja see oli tema kolmas kõrgem õppeasutus. Alates 1925. aastast oli ta neli aastat pühendanud keemia, füüsika ja metallurgiaga tutvumisele, tehes seda algul Münchenis ja seejärel Berliinis. 1934. aastal, pärast peaaegu kümmet loengusaalides ja laboratooriumides veedetud aastat, sai ta Aachenis diplomeeritud inseneri kraadi. Võiks arvata, et sellest haridusest oleks pidanud piisama. Gustav oli teistsugusel arvamusel. Ta tahtis olla kindel, et firma tulevasele juhile ei jää ükski äritegevuse aspekt võõraks. Seepärast teenis Alfried pärast Aacheni tehnikaülikooli lõpetamist kuus kuud palgata Berliini *Dresdner Bank*'is. 1935. aasta novembris lahkus ta Berliinist, et alustada *Hauptverwaltungsgebäude*'s üheteistkümnekuist asjassepühenduskursust. Ja 1. oktoobril 1936, kümme kuud enne tema kolmekümnendat sünnipäeva, määrati ta firma asedirektoriks.

*

Alfried näis elavat kogu kolmandas *Reich*'is kõige paremat elu. Villa Hügeli kolmandal korrusel olid tal omaette ruumid, mille seinad olid polsterdatud uhke tumeda nahaga. Tema nimi ja positsioon andsid talle automaatselt hääleõiguse kahekümne neljas Saksa korporatsioonis ja pangas. Suurema osa tema ajast nõudsid muidugi kasvavad kohustused Altendorferstrassel. Nädalalõppudeks aga võis

ta valida mitmekesiseid meelelahutusi. Ta oli *Reich*'i Jahtklubi, Autoklubi, Aeroklubi, *Hochseesport-Verband Hansa* (Merespordiliidu), *Turn- und Fechtklub*'i (Võimlemis- ja Vehklemisklubi), *Luftsportverein*'i (Lennuspordiliidu), Saksa–Austria Alpiklubi ja Saksa Aadlike Ühingu liige.

Kuid tema taevas ei olnud siiski nii selge, nagu pealtnäha paistis. Seni, kuni tüüri juures seisis tema isa, püsis seal väike, kuid tüütu pilv. Gustavi-taolist vanemat oli väga raske rahuldada. 1934. aastal puhkas perekond Schleswig-Holsteinis ja Gustav sai teada, et Glücksburgi purjespordikool oli just üle läinud SA alluvusse. Ta oli veendunud, et kõik tema pojad pidid saama sõjalise ettevalmistuse. Eckbert oli ainult üksteist aastat vana ja jäi seetõttu kõrvale. Harald keeldus sellel veenval põhjusel, et õnnetu 1916. aastakäigu liikmena pidi ta veetma pool aastat natside tööteenistuses ja lisaks sellele kaks aastat sõjaväes aega teenima. Alfriedil, Clausil ja Bertholdil ei olnud mingit vabandust. Nad pandi kooli ja nad said päev päeva järel drilli.

Clausile see meeldis. Gustavi teine poeg oli väga lähedane aaria ideaalile. Ta oli nägus, blond ja füüsiliselt tugev ning unistas sõjalisest kuulsusest. Perekonnas ei mäleta keegi, et Clausil oleks isaga olnud mingit tõsisemat kokkupõrget. Noorukile oli väga meele järele tema eeldatav tulevik Austria *Berndorferwerk*'is ja 22. septembril 1938, kuus kuud pärast *Anschluss*'i, abiellus ta Badenis ühe Viini tütarlapsega. Gustav ja Bertha olid vaimustuses; niisugune liit tugevdas dünastiat ja see oli samal aastal juba teine seda laadi meeldiv sündmus. Irmgard, lastest kõige silmapaistmatum, oli vanemate üllatuseks ja rõõmuks võitnud ühe aadliku südame ning 6. aprillil oli temast Bredeney raekojas saanud paruniproua von Frenz. Kui juba Irmgardil oli võimalik niisugust partiid teha, siis ei olnud see kellelgi võimatu, ja seitsmekümnendale eluaastale lähenevale *Prinzgemahl*'ile näisid rahulikud vanaduspäevad kindlustatud olevat.

Ent õnnetuseks oli Alfried hakanud talle muret tegema. Gustavi ja tema tugevaima poja kokkupõrge oli vältimatu. Poliitilistes ja firma juhtimisse puutuvates küsimustes langesid nende vaated ühte, kuid Gustav ei olnud rahul Alfriedi isikliku eluga. 1935. aasta suvel ja sügisel sõitis Alfried oma spordiautoga mööda Euroopat ringi. Teda nähti Lõuna-Euroopa kuurortides, Pariisis ja Portugali rannikulinna Estorili nooblites ööklubides. Nõnda ei sobinud SS-lasel, pealegi veel Kruppil käituda.

Lisaks kõigele muule armus ta Berliinis ühe Hamburgi kaupmehe rahulikuloomulisse blondi tütresse Anneliese Bahrisse, kellega ta otsustas abielluda. Seekord tuli tal tegemist emaga. Kui Bertha kuulis, et Anneliese oli kord juba abielus olnud, jäi ta lepitamatuks. Gustavi diskreetsed järelepärimised tõid samal ajal ilmsiks üllatava asjaolu, et Anneliese õde oli abiellunud juudiga ja koos sellega Ladina-Ameerikasse siirdunud. Kas Alfried tahtis niisuguste inimestega sugulaseks saada? Jah, Alfried tahtis just seda. Juriidiliselt ei olnud võimalik teda takistada – et vältida „rassipuhtuse rikkumist", oli SS-lastel keelatud Himmleri loata abielluda, kuid nummerdatud haakristide omanike kohta see keeld ei kehtinud –, ja nagu ilmneb perekonna arhiivist, sõlmis ta Berliini eeslinnas Wiesenburgis 11. novembril 1937 abielu, mida tema vanemad pidasid morganaatiliseks. Vastavalt biograafilisele teatisele, mis kannab tema Nürnbergi-advokaadi allkirja, sünnitas tema abikaasa 24. jaanuaril 1938 Charlottenburgis (Berliinis) poja. Värske vanaema kommentaarid ei ole teada.

Poisile pandi nimeks Arndt Friedrich Alfried von Bohlen und Halbach. Need nimed anti talle tema isa, esimese Kruppi ja Anneliese ämma isa auks. Kuid Berthat see ei lepitanud. Nagu pool sajandit varem Fritz ja Marga, nii pandi ka nüüdne nõorpaar elama Villa Hügeli „väiksesse majja". Kõik andmed näitavad, et nad olid seal üsna õnnelikud. Kuid armastusest üksi ei piisanud. Nende olukord oli võimatu. Surve, mida neile avaldati suurest lossist, tugevnes üha ja Ruhri töösturite kinnises ringis ei olnud neil kusagilt abi loota. Kui Villa Hügel oleks Annelieset tunnustanud, siis oleks teda kõikjal vastu võetud. Ilma selleta suhtusid kõik temasse tõrjuvalt. Tulevik näis lootusetu ja Alfriedi pärandus oli ohus, see aga tähendas talle ilmselt väga palju. Neli aastat hiljem Alfried ja Anneliese kapituleerusid. Anneliese asus pärast lahutust elama Baierisse Tegerni järve äärde ja hakkas seal noort Arndti kasvatama.

Alfried pühendas ennast täielikult tööle. Kolmekümnendate eluaastate algul sarnanes ta perekonna ebajumala Alfred Kruppiga mitte üksnes välimuse, vaid ka väljendusviisi poolest. Ta rääkis põlglikult aktsiaseltside nõrkusest ja rõhutas krupplaste kohustusi oma tööandja vastu ning kui kõne alla tuli tulevane võitlus Euroopa pärast, ütles ta Alfredi vaimus: „Ainus võimalus meid peatada on meid kõiki tappa." Seejuures oli tal käes üks trump, mis Alfredil puudus. Roon, Moltke, Podbielski ning isegi Bismarck ja Wilhelm I oleksid olnud nõrdinud, kui keegi oleks neil soovitanud mingisuguse eraisikuga sõjasaladusi jagada. Hitler niisugust nõrdimust ei tundnud. Ta mõistis, et tema võitlusest oli saanud ka Kruppide võitlus, ja et mida rohkem Kruppid teadsid, seda tõenäolisem oli võit.

Ei ole küll mingeid tõendeid, et Kruppid oma silmaga nägid Blombergi 1937. aasta 24. juuni saatuslikku olukorrahinnangut, mis õhutas relvajõude „poliitilises suhtes soodsaid tingimusi sõjaliselt ära kasutama", kuid selles pole midagi üllatavat, sest see dokument eksisteeris ainult neljas eksemplaris. Kui arvestada firma juhtkonna tihedaid sidemeid *Wehrmacht*'i ülemjuhatusega (OKW), on tõenäoline, et nad sellest kuulda said. Kahtlemata pidid firma juhid olema teadlikud ka neljatunnisest kõnest, mille füürer tol sügisel pidas Wilhelmstrassel oma kindralitele ja admiralidele. Nagu näitavad tema noore adjutandi ooberst Friedrich Hossbachi stenograafilised märkmed, deklareeris ta, et Saksamaa probleemi on võimalik lahendada ainult jõuga.

Uue *Wehrmacht*'i tegevusseastumine oli nüüd juba kindel ja Hossbach märkis omalt poolt, et kui füürer „veel elas", siis oli tema „kõigutamatu otsus lahendada Saksamaa eluruumi küsimus hiljemalt aastail 1943–1945". Järgmisel aastal lühendas Hitler seda tähtaega ja Essen oli sellest teadlik. 18. märtsil 1939 algasid „Suurtüki-Mülleri" regulaarsed kohtumised Hitleriga, mille käigus ta informeeris füürerit Alfriedi edusammudest, ja 17. mail, nädal aega enne seda kui Hitler kutsus juhtivad natsid Riigikantseleisse ja teatas oma kavatsusest rünnata poolakaid, soovitas ta kontsernil lõpetada igasuguse relvade saatmise Varssavile. Alfried toimis selle nõuande järgi.

*

OKW-le tegi tõsist muret Esseni relvasepikoja julgeolek. Kirjeldades hiljem Ruhri kui „Saksamaa sõjakäigu kõige otsustavamat tegurit", deklareeris Franz Halder, et kui prantslastel oleks jätkunud julgust lõpetada oma „istumissõda", väljuda Maginot' liini raudbetoonpunkritest ja hõivata Kruppi kompleksi süda, samal aal

kui *Reich*'i väed olid seotud Visla ääres, siis oleks Hitler olnud sunnitud rahu paluma. Füürer ise oli sellest ohust teadlik. Kui ta läände pöördus, siis ütles ta oma sõjadirektiivis, et see pealetung oli vajalik Ruhrile „kaitsevööndi" tagamiseks.

Essenis oli pinge kujutlematu, kuid Villa Hügelis ei rääkinud sellest keegi; kõige lähemale jõudis perekond oma suure salahirmu väljaütlemisele sellega, et Alfried tutvustas uhkelt oma relvatootmisstatistikat ja tema neli venda demonstreerisid oma laitmatult istuvaid mundreid. Lossitrepi juures vallatlevaid poisse nähes tundis Gustav kurgus ängistust. Tema silmad läksid noil päevil sageli niisseks ja tema ihuarst dr. Gerhard Wiele jälgis murelikult vana Kruppi kasvavat emotsionaalsust. Tunda hakkas ennast ilmselt andma Wiele peapatsiendi kõrge iga. See avaldus väikestes veidrustes, pilgu ähmasuses ja lapseliku irratsionalismi hoogudes. Esimese olulise seda laadi intsidendi põhjustas sõja ähvardav lähedus. Seni, kuni mõõgakõlistamine piirdus Nürnbergi parteikongressidega, audientsidega füüreri juures ja firmasiseste memorandumitega, tundis Gustav sellest lõbu. Kuid üks asi oli mõelda kunagi ebamäärases tulevikus algavale vaenutegevusele, hoopis teine asi aga vaadata kalendrit ja mõista, et käes olid rahuaja viimased päevad. Mis saab siis, kui *Reich* kaotab? Ükskord oli see juba juhtunud ja mõte teisest 1918. aastast oli talumatu.

Gustavile tegi heameelt Chamberlaini kapitulatsioon Münchenis. Kuid siis astus tema kabinetti kikivarvul Fritz von Bülow, kes nüüd oli tema erasekretär, ja tõi Hjalmar Schachtilt saadud häiriva uudise. Hitler üllatas kõiki enda ümber olijaid sellega, et ta ei jäänud asja käiguga hoopiski mitte rahule. Ta oli Chamberlaini peale tulivihane. „See *Kerl*," kuulis Schacht teda oma SS-lastest ihukaitsjatele ütlevat, „rikkus mul ära sissetungi Prahasse!" Füürer soovis tegelikult sõda. Ta oli veendunud, et tema väed olid suutelised ühe nädalaga Tšehhoslovakkiat vallutama. Gustav oli teistsugusel arvamusel; endised *Koch und Kienzle* ametnikud olid suure professionaalse aukartusega rääkinud Škoda relvadest, millega olid varustatud Tšehhoslovakkia kolmkümmend viis diviisi. Kohkunult kogeles Gustav Bülow'le: „M . . . ma ei saa füürerist üldse aru! Ta kirjutas alla suurepärasele kokkuleppele. Mis ta siis veel iriseb?"

Sekretär lahkus vapustatult. Hitlerist oli selles kabinetis varem räägitud ainult kõige aupaklikumate sõnadega. Tema süüdistamine „irisemises" oli riigireetmine. See oli arusaamatu vääratus ja järgmisel kevadel pani Alfried tähele teist samataolist. Korraldus lõpetada Poolale relvade saatmine tekitas nooremas generatsioonis rõõmsat elevust. Gustav suhtus sellesse teisiti. Tema näolihased hakkasid tõmblema ja tema tuntud uhkeldav kõnnak kaotas oma vetruvuse. Algul veenis ta ennast, et ähvardav oht oli ainult müüt. Hitler ilmselt bluffis. Kuid augusti algul, kui krupplased palavikuliselt töötasid Siegfriedi liini ehitusel, jõudis Gustav arusaamisele, kuidas asi tegelikult oli.

1939. aasta 1. septembri koidikul, kui süngesse pilvisesse taevasse ilmus esimene oliivikarva valgushelk, mürisesid Hitleri hallid terasmasinad üle piiri ja võtsid suuna otse Varssavile. Essenisse oli Alfriedi käsutusse ilmunud rohkem kui kaks tuhat *Reich*'i parimat ballistikaspetsialisti; nad uurisid Kruppi 1 800 000 suurtükijoonist ja kuulasid DNB *(Deutsches Nachrichtenbüro)* teateid pealetungi käigust, lootes, et Prantsuse sõdurid jäävad oma punkritesse ja *Kruppstahl* teeb idarindel oma töö. Mõlemad lootused õigustasid ennast. Mitte ükski relvade toot-

mise jüht kogu dünastia ajaloos, kaasa arvatud Wilhelm Gross 1870. aastal, ei olnud korda saatnud midagi, mis oleks olnud võrreldav Alfriedi ja „Suurtüki-Mülleri" saavutusega 1939. aastal. Isegi kui võtta arvesse, et neil oli võimalus Hispaanias eksperimenteerida, jäid tulemused vapustavaks. Seda laadi üksikasju ei saanud Goebbels muidugi raadio teel teatada, kuid tehnilised hinnangud, mis Alfriedi kirjutuslauale ilmusid, olid juubeldavad. Eriti said kiita tankid.

Oma esimeses aastaaruandes kogu kontserni kohta, mille ta esitas 1. oktoobril 1939, kirjutas Alfried: „Me oleme väga uhked selle üle, et meie tooted on sõja käigus osutunud ootustele vastavaks . . ." Ta teatas, et firma tulu aruandeaastal oli 12 059 000 marka.* Kontserni tooted olid saanud parima võimaliku reklaami osalisteks, ees ootas uus buumiaasta ja seda ette nähes kuulutas Alfried kõigile krupplastele välja jõulupreemia.

*

Kruppi ohvrite arv kasvas esimesel kahel sõja-aastal geomeetrilises progressioonis. Muidugi oleks rumal süüdistada kõikides nonde kuude õudustes ainuüksi *Hauptverwaltungsgebäude*'t, kuid Kruppi firmast oli saanud palju rohkem kui ainult relvasepikoda. Suuremal määral kui ükski teine korporatsioon kogu tööstuse ajaloos oli ta muutunud sõjalise diktatuuri lahutamatuks koostisosaks. Välispoliitikas oli nende põiming täiuslik. Vähem kui kuu aega pärast Clausi „austavat surma füüreri eest" ja kaks kuud enne sissetungi Taanisse saatis Kruppi Kopenhaageni agent OKW-le kodeeritud andmeid Taani relvastuse kohta.

Tema töö oli pingeline. Ametliku korralduse Skandinaavia vallutamiseks tegi Hitler alles kolm nädalat hiljem, ja pärast seda, kui laevastik oli 1940. aasta 9. aprilli hommikul kell 5.15 põhja poole teele asunud, sai selgeks, et Kruppi esindaja Norras oli olnud hooletu. Viisteist miili Oslost lõuna pool, kus viiekümne miili pikkune fjord märgatavalt aheneb, seisis kaheksakümne viie aasta vanune Oscarborgi kindlus. Esseni agent Norra pealinnas oli saanud käsu saata sealsete kaitseehitiste kohta üksikasjalist informatsiooni, kuid kiirustades oli ta jätnud tähele panemata asjaolu, et Oscarborg oli relvastatud vanade 28-sentimeetriste Kruppi suurtükkidega. Kõrgest east hoolimata olid need suurtükid hiilgavas lahingukorras ning vigastasid oma tapva tulega ühte raskeristlejat, „Lützowit", ja lasksid põhja teise ristleja, „Blücheri". Sakslased kaotasid 1600 meremeest ja mitu *Gestapo* ametnikku, kes pidid Vidkun Quislingi Norra diktaatoriks kuulutama. Eskaadri komandör admiral Oskar Kummetz pääses ujudes randa ja tema ülejäänud laevad olid sunnitud kahekümne neljaks tunniks tagasi pöörduma.

Madalmaadega vedas Kruppil paremini. 10. oktoobril 1939 kell 11 enne lõunat tegi Hitler teatavaks oma sõjadirektiivi nr. 6, mis käsitles ettevalmistusi „pealetungiks . . . Luksemburgi, Belgia ja Hollandi territooriumi kaudu". Kuus päeva hiljem sai Alfried Hollandist järelepärimise ühe haubitsate ja õhukaitsesuurtükkide saadetise kohta ja pani selle kõrvale resolutsiooniga „Mitte vastata". Kuid olukord muutus piinlikuks. Taani ja Norra vallutamise tõttu lükkus läände suunatud pealetung edasi, Amsterdamis tekitas Esseni põiklemine suurt rahulolematust ja 16. märtsil 1940 teatas üks Alfriedi adjutant: „Neil on meie vastu tugev umbusk, eriti sellepärast, et Hollandi ohvitserid, kes pidid 10,5-sentimeetriste

* Tegelikult 21 110 000 marka. – *Toim.*

välihaubitsate asjus Essenisse tulema ja esitasid taotluse sissesõiduviisade saamiseks, ei ole tänapäevani oma viisasid kätte saanud, ehkki Hollandi eraisikutel ei ole viisadega mingeid raskusi olnud." Kuigi kõrvalepõiklemine on vajalik, lisas ta, „ei tohi hollandlased sellest mingil juhul teada saada". Riuklemine ja ettekäänete otsimine jätkus veel kaheksa nädalat; pärast seda muutus viisade taotlemine tarbetuks, sest Holland oli lülitatud *Reich*'i koosseisu.

Samasugune pilt kordus Balkanil. Saanud teada *Wehrmacht*'i eelseisvast välkrünnakust Kreekale ja Jugoslaaviale ning olles otsustanud mitte korrata Oscarborgi viga, saatis *Hauptverwaltungsgebäude* järgmise aasta algul OKW-le nimekirja, millesse olid märgitud kõik suurtükid, mis Belgrad ja Ateena olid Alfredi ajast peale Kruppi firmalt saanud. Jugoslaavia pakkus tõusvale noorele kahurikuningale erilist huvi oma hindamatute kroomimaagimaardlate tõttu. Kroom oli vajalik kvaliteetse suurtükiterase tootmiseks, kroomimaagi sissevedu väljastpoolt Euroopat oli 1939. aasta sügisel lakanud ja juba järgmisel kevadel oli Alfried hakanud salamisi silma heitma Balkani maardlatele. 1940. aasta mais öeldi Kruppi mäenduseksperdile Georg Uferile, et nüüdsest peale teenib ta kolme isandat: kontserni, firmat „Hermann Göring" ja füürerit. Olematu firma direktorina sõitis Ufer üle piiri ja alustas geoloogilisi uuringuid, mille tulemused ta tegi teatavaks *Reich*'i lähimale peakonsulile.

Järgmisel suvel lõpetas sissetung Nõukogude Liitu sõja esimese faasi. 3. septembril tuli teade, et kapral Hanno Raitz von Frenz oli „lahingus langenud". Irmgard tõmbas selga leinarüü, et mälestada meest, kellega ta oli saanud ainult kolm aastat abielus olla, ja teenrid dekoreerisid Villa Hügeli musta krepiga. Clausi surmasse ei olnud nüüd enam võimalik suhtuda kui juhuslikku üksiktragöödiasse. Võit näis nõudvat mõnevõrra rohkem aega, kui kõik olid arvanud. Mõned *Vorstand*'i liikmed meenutasid juba igatsusega esimest sõja-aastat, mil kõik oli läinud suurepäraselt, mil Gustavi kartused olid paistnud alusetud ja ta ise oli unustanud, et need tal kunagi olid olnud.

Oma hiilgava triumfi tunnil ei unustanud natsionaalsotsialistlik režiim oma relvaseppa. *Gusstahlfabrik*'i sõjaaegsetele jõupingutustele, salajasele taasrelvastumisele enne 1933. aastat ja Gustavile enesele avaldasid tunnustust *Reich*'i kolm silmapaistvaimat natsi – Rudolf Hess, Fritz Todt ja Hitler ise. Esimesena tuli Hess. 1940. aasta 1. mail kell 11 enne lõunat ilmus ta Helenenstrasse veduridepoosse, kaasas tohutu suur „kuldne lipp", mis andis firmale õiguse kanda „eeskujuliku natsionaalsotsialistliku ettevõtte" tiitlit. Hessi kõrval seisis Robert Ley, Gustavi kõrval Alfried. Kruppi ajakiri kirjutas 15. mail: „. . . Füüreri saadiku Rudolf Hessi kaasakiskuv kõne on meie kolleegidele päevalehtede kaudu juba tuttav. Sellele oli iseloomulik väga õigeaegne poliitiline noot – lõplik arveteõiendamine juutlik-plutokraatlik-demokraatliku maailmaga."

Pärast seda kui *Sieg Heil*'id olid vaibunud, turgatas Gustavile pähe, et t e m a i s e astus õigeaegseid samme lõplikuks arveteõiendamiseks juutlik-plutokraatlik-demokraatliku maailmaga juba siis, kui Rudolf Hess õppis veel Münchenis majandusteadust ja veetis oma vaba aega antisemiitlike brošüüride laialijaotamisega. Vanal Kruppil leidus veel selgeid silmapilke ja üks niisuguseid oli tal ka nüüd; ta otsustas, et *Reich*'il oli viimane aeg hakata talle nonde aastate investeeringute eest dividende maksma. Ta kutsus Todti *Gusstahlfabrik*'i. Vastavalt Alfriedi märkmetele 25. juulist 1940 andis tema isa „mõjuka ülevaate Kruppi firma aren-

gust pärast 1918. aastat" ja jutustas, „kuidas ta omal ajal riigikantsleriga [Wirth'ga] pikalt arutas küsimust, kas tal tehaseid ümber kujundades tuleks silmas pidada Saksamaa sõjalise võimsuse tulevast taastamist või mitte, ehkki Versailles' lepingu sätted keelasid Kruppi firmal igasuguse sõjamaterjalide tootmise, välja arvatud ainult tühine kogus". Ta oli arvamusel, et nüüd oli aeg hakata tasu saama. Todt oli täiesti nõus ja „kinnitas Kruppi firmale, et praegune valitsus ei valmista talle pettumust".

Kaks nädalat hiljem pühitses Gustav oma seitsmekümnendat sünnipäeva. Seekord ei olnud ta mõistus enam nii terav. Osaliselt nüristas seda võib-olla tänutunne: eelmisel õhtul oli ta teada saanud, et Hitler kavatses Essenisse saabuda nagu vanasti keiser, kaasas kirkad lindid ja säravad medalid. Nagu alati, nii ka sellel hommikul peatus Kruppi limusiin *Hauptverwaltungsgebäude* ees kümme sekundit enne kella üheksat, kuid seekord istus Gustavi kõrval Bertha ning neile järgnesid väiksemas autos Alfried, Irmgard ja Waldtraut. Nad kõik ootasid direktoritest ja ametnikest ümbritsetuna marmorsaalis, kuni sinna sisenes füürer. Emmanud Gustavit, kuulutas Hitler: „Saksa rahva nimel annan ma dr. ekstsellents Gustav Krupp von Bohlen und Halbachile üle Saksa Riigi Kotkakilbi, millel on inskriptsioon „Saksa Majandusjuht"." Ta ütles, et see *Adlerschild des deutschen Reichs* tuleb kinnitada firma peavalitsuse hoone põhjatiiva keskele ja see peab sinna jääma „Tuhandeaastase Riigi" lõpuni. Peale selle andis ta Kruppile Tööpioneeri *(Pionier der Arbeit)* tiitli ja Sõjaliste Teenete Risti *(Kriegsverdienstkreuz)*. Sellel ristil oli kaks järku – tavaline ja komandöride oma. Gustav sai Hitlerilt mõlemad järgud. Seistes oma kuldse lipu all, kandes oma kuldset parteimärki ja *Wehrwirtschaftsführer*'i austavat tiitlit, oli prints-abikaasa niisama silmapaistev kuju kui Göring.

17

CRIER HAVOT!

1940. aasta 10. mai koidikul tungis *Wehrmacht* üle piiri Belgiasse, Hollandisse ja Luksemburgi – kolme väikesesse riiki, mille neutraliteeti Hitler oli lubanud austada – ning pöördus suures, 175 miili pikkuses, Friisi saartest Maginot' liini punkriteni ulatuvas kaares läände ja lõunasse. Ajakirjanikel on sõjaaja kaoses alati raske kindlaks teha, mis parajasti just toimub, kuid siin oli kommentaatoritel tegemist revolutsioonilise uuendusega sõjatehnikas – Kruppi tankide armeega. Viiendal päeval murdus Prantsuse kaitsetamm. Kaks Saksa tankidiviisi ületasid Sedani lähedal mööda pontoonsilda Meuse'i; õhtuhämarikuks oli nende sillapea laius kolmkümmend ja sügavus viisteist miili. Seitsme tankidiviisi peatamatu faalanks sööstis Hindenburgi liini veerand sajandi vanustest sissevarisenud kaevikutest mööda lääne poole ja jõudis seitsmekümne kahe tunniga viiekümne miili kauguseni Inglise kanalist.

18. mail lõunastas baieri kunstiajaloolane Artur Rümann ühes peenes Düsseldorfi klubis kolme Ruhri töösturiga. Tookord ei teadnud veel keegi, et liikuv rinne oli stabiliseerunud. Kui saavutatud edu ulatus selgeks sai, kritseldas kindral Alfred Jodl oma päevikusse: „Füürer on rõõmu pärast endast väljas." Ka Rümann pidas päevikut, mis omal viisil on ajaloo seisukohast niisama väärtuslik kui kindrali oma. Nagu Jodl, nii oli ka Rümann tol lõunatunnil täis lootust, kuid hoopis teistsugusel põhjusel. Ta oli valitsevat režiimi avalikult kritiseerinud ja seetõttu olid tal tekkinud üha suuremad raskused enesele elatise teenimisega. Viimasel ajal oli ta tegutsenud müügiagendina ja täna lootis ta müüa ühe maali. Tema võõrustaja, Heinkeli tehasedirektor Lübs, oli abiellunud ühe tema vana perekonnatuttavaga. Lübs oli innukas kunstikoguja ning Rümann esindas ühe väärtusliku pildi omanikku. Agent vajas komisjonitasu ja lootis selle kätte saada. Kuid tehing ebaõnnestus. Põhjuseks oli läbimurre Sedani all.

Eine ajal helises einestajate erakabinetis telefon. Lübs vabandas ja võttis kõne vastu. „Noor Krupp tuleb siia," ütles ta laua juurde tagasi pöördudes, ja parajasti just siis, kui nad salvrätikuid käest panid, siseneski Alfried. Talle esitleti kunstiajaloolast, kuid jutuajamiseks ei olnud palju aega, sest kõik tahtsid kuulda DNB kella kaheseid päevauudiseid. Kõrvaltoas koguneti väikesel suitsetamislaual seisva raadioaparaadi ümber. Ühel töösturil oli kaart kaasas. Ta laotas selle laiali ja meeste silmad otsisid sellelt kohanimesid, kui diktor teatas *Wehrmacht*'i edasitungi ulatusest. Prantsusmaad kommünikeedes veel ei mainitud, kuid „Hollandis," märkis Rümann, „oli olukord niivõrd stabiliseerunud, et majandusringkondade väljapaistvatel esindajatel võis juba avaneda võimalus sinnasõiduks. Pinevus kohalviibivate härrade hulgas kasvas märgatavalt; raadio lülitati välja või keerati vaiksemaks ja neli härrat osutasid nüüd sõrmedega mingitele kohtadele Hollandi kaardil". Rümann kuulis, kuidas nad erutatult vadistasid: „Siin on . . . linn. Seal on Müller; ta on teie oma" ja „seal on härra Schmidt või Huber . . . tal on kaks tehast, me laseme ta arreteerida." Kord ütles Alfried kellelegi: „See tehas on teie oma."

Lühidalt, nende kõrvus kõlas *„Crier havot!"* – neljateistkümnenda sajandi teutooni rüüstamiskäsklus. Nende selja taga seisev Rümann tundis vastikust: „Nad sarnanesid oma saagi ümber kogunenud raisakullidega ja te võite uskuda, et minutaolist kunstiajaloolast, kes on pühendanud oma elu kultuuri säilitamisele, vapustas see suuresti." Tülgastunult pani ta käe oma võõrustaja õlale ja ütles: „Härra Lübs, kas ma võin lahkuda? Paistab, et ma ei ole siin õiges kohas." Ta sai aru, et oli „kaotanud tehingu, mis oli minu jaoks eluliselt tähtis, kuid tol silmapilgul ei hoolinud ma sellest üldse". Lübs oli ametis telefoniaparaadi juures: ta helistas oma kontorisse, et talle enesele ja teistele, kaardisse süvenenud meestele hangitaks eripassid. Rümann lipsas vaikselt uksest välja ning kohtus Alfriediga uuesti alles tunnistajana Nürnbergi kohtuprotsessil.

Juba enne sissetungi Poolasse oli Hitler saksa magnaatidelt nõudnud 1918. aastal kaotatud kinnisvarade nimekirju ja Gustav oli avaldanud soovi saada tagasi oma Lorraine'i valdused. Weimari vabariik oli talle nende eest juba maksnud kompensatsiooni, kuid võrreldes tegelike sündmustega oli see veel mõistlik nõudmine. Liitlaste vastupanu täielik mahasurumine muutis olukorda kardinaalselt. Mingeid juriidilisi õigusi vaenlase omandile ei tarvitsenud kellelgi olla. Tarvis oli ainult esimesena kohale jõuda ja tagada enesele sõjaväevõimude toetus. See oli

muidugi avalik röövimine. Vormiliselt nimetati seda „rentimiseks", kuid nagu enamik natside ettekäändeid, nii oli ka see äärmiselt läbipaistev. Kui kurnatud Prantsuse väed taandusid Vichy suunas, saatis Göring Kruppile *Wehrmacht*'i operatiivosakonna kaudu salajased juhtnöörid, milles ta märkis, et „üks Saksa majanduse eesmärke on suurendada Saksa mõju välismaa ettevõtetes. Praegu ei ole veel võimalik ette näha, kas ja kuidas mõjustab rahuleping omandite transferatsiooni ja muud selletaolist, kuid tuleb kasutada kõiki võimalusi, et Saksa majandus saaks enesele juba sõja ajal jalgealuse". Vastuseks sellele alarmeeris *Hauptverwaltungsgebäude* kõiki oma esindajaid okupeeritud riikides: et „vastavalt võimalustele tuleb silmas pidada Kruppi huve" ja „informatsioon peab olema õigeaegne", siis tuleb uudised saadaolevate tehaste kohta viivitamatult Essenisse edasi anda.

Kruppi firma kui vallutatud maade ekspluateerija osa suurendasid tema erilised suhted relvajõududega. Sellest veelgi tähtsam oli Alfriedi kuulumine kahte ametlikku rüüstamisorganisatsiooni – Riigi Rauaassotsiatsiooni *(Reichsvereinigung Eisen,* RVE) ja Riigi Söeassotsiatsiooni (*Reichsvereinigung Kohle,* RVK).

RVK-s oli Alfriedil kui presiidiumi liikmel ja organiseerimiskomitee esimehel hea strateegiline positsioon, kuid RVE-s oli tema osa veelgi olulisem. Kolmandal sõja-aastal moodustatud rauaassotsiatsioon oli üks noid poolautonoomseid klikke, kellele füüreri nimel kuulus absoluutne võim. Juubeldades koha üle, mida talle selles organisatsioonis pakuti, kirjutas Alfried isale:

Essen, 29. Mai 1942
Gusstahlfabrik

Lieber Papa!

Suur tänu 26. skp. saadetud kirja eest.

Eile käisime dr. Mülleriga riigiminister Speeri juures, kes . . . teatas mulle, et ta koos majanduse riigiministriga oli soovitanud mind asutatava Riigi Rauaassotsiatsiooni aseesimeheks . . . Ma võtsin selle koha vastu peamiselt sellepärast, et minu veendumuse järgi peab *Fried. Krupp* selles uues assotsiatsioonis juhtivat osa mängima.

Härra Speer lubas veel kord Essenisse tulla, kuid päeva ei olnud tal veel võimalik määrata.

Palju tervisi Sulle ja emale.

Alfried

Nagu Albert Speer hiljem ütles, hakkas ta aseesimeest pidama üheks RVE „kolmest targast mehest". RVE arhiivist nähtub, et 22. juulil 1942 „. . . võttis Alfried Krupp RVE esindajana koos Speeriga osa Kesk-plaanikomitee istungist . . . ja teistest istungitest, mille käigus otsustati panna 45 000 vene tsiviilisikut tööle *Gusstahlfabrik*'is ning 120 000 sõjavangi ja 6000 vene tsiviilisikut kivisöekaevandustes, ühtlasi kehtestada kaevandustes töölepandavate sõjavangide tervisliku seisundi suhtes madalamad nõuded kui seal töötavate saksa tööliste puhul".

Hollandis tegutses Alfriedi juhtimisel *Rijksbureau voor Ijzer en Staal* – Saksa asutus, mis süstemaatiliselt konfiskeeris Hollandi firmadelt rauda, terast ja sulameid. Siin tõid Alfriedile hindamatut kasu tema inseneriõpingute aastad. Ta teadis, mida hollandlastel oli ja mida Krupp vajas, ning ta oskas madalakvaliteedilisi maake ära tunda.

Võitjate külmavereline, metoodiline asjassesuhtumine, millega kaasnes halastamatu jõurakendamine, andis ajaloolist lõikust. Ainuüksi Prantsusmaast õnnestus Berliinil aastas välja pigistada üle seitsme miljardi dollari. See ületas neljakordselt reparatsiooni, mida Weimari vabariik oli aastas maksnud Dawesi ja Youngi plaani järgi ning mida Hitler oli nimetanud kriminaalselt ebaõiglaseks. Kuid Alfried otsis pidevalt uusi teid saagi suurendamiseks. Silmitsedes ahne pilguga Ameerika Ühendriikide kodanike omandit Euroopas, kirjutas ta ühele firma juhatuse liikmele ja päris järele, missuguseid samme oli astutud „meile huvi pakkuvate ettevõtete oma hoolduse alla saamiseks juhul, kui ameeriklastele surve avaldamiseks konfiskeeritakse nende omand". Teises kirjas oli juttu ühest konkreetsest Ameerika Ühendriikide firmast: „*Singer Sewing Machines* kuulub minu teada ameeriklastele. Varsti on oodata hooldajate määramist kui surveabinõu ameeriklaste vastu. Võib-olla õnnestub siis mõnest Kruppi esindajast hooldaja teha."

*

Okupeeritud Pariisis koondusid võidukad sakslased Triumfikaare ümbrusse: okastraadiga tõkestatud Avenue Kléberile, Avenue Foch'ile (kus asus *Gestapo* peakorter) ja prantsuse miljonäride elegantsetesse elamutesse. Alfriedi kontor oli Boulevard Haussmanni majas nr. 141, Triumfikaarest üheksa kvartali kaugusel. Enne Prantsusmaa langemist oli see maja kuulunud juudi firmale *Société Bacri Frères* ja Müncheni kriisi ajal oli Kruppi agent Pariisis Walter Stein sellel silma peal hoidnud. Kui Saksamaalt jõudis kohale juudiküsimuste komissar, veenis Stein teda maja nr. 141 konfiskeerima ja Kruppi äsja organiseeritud *Société Anonyme Française*'ile üle andma. Komissari kantseleiülem oli krupplane Leon Schmitt, kellel oli väga hea vahekord Richard Sandre'iga, Rothschildi omandi ajutise halduriga.

Alfried ise viibis Pariisis vähe. Täites oma uusi ülesandeid *die Firma* valitseva triumviraadi liikmena, reisis ta peaaegu pidevalt ringi mööda okupeeritud territooriume. Pärast seda, kui füürer oli hõivanud Prantsusmaa, oli vana Krupp Essenis deklareerinud, et „direktoraadi otsuseid hakkab tehnikaküsimustes tegema Görens, kaubandus- ja administratiivküsimustes Löser ning mäendus- ja relvastusküsimustes Alfried von Bohlen und Halbach". Uute valduste hankimine välismaal jäi Alfriedi ülesandeks. Ja et ta tehaseid, varustust ning tooraineid otsides niikuinii reisis Madalmaadel, Prantsusmaal ja hiljem ka Jugoslaavias, siis tuli tal ühtlasi lahendada teisi probleeme, mis seal esile kerkisid.

Üks niisugune probleem oli Robert Rothschild. Ta ei oleks tarvitsenud seda olla. Kui ta oleks mõistlikku nõu kuulda võtnud, Kruppi ees kapituleerunud ja oma *Société Anonyme Austin*'i, mis asus Liancourt'is Oise'i ääres, Kruppile üle andnud, siis oleks ta võinud sõja üle elada ja tänapäevani elus olla. Kuid ta oli kangekaelne mees. Viimasel rahukevadel oli ta nelja miljoni frangi eest ostnud 91 protsenti selle kahekümne aasta vanuse tehase aktsiatest ja ta oli oma ostu üle uhke. 1940. aasta juunikuu esimesel nädalal tuli tal evakueeruda. Prantsuse võimude soovitusel lahkus ta kuus päeva enne Saksa vägede sissetungi Liancourt'ist ja siirdus – nagu ta ise arvas, ajutiseks – Lyoni. Kui Vichy valitsus oktoobris

füüreriga kokkuleppe sõlmis, valmistus tööstur tagasi põhja pöörduma. Tema töö oli traktorite tootmine; nüüd, kus sõjategevus oli lõppenud, ei näinud ta mingit põhjust, miks ta ei oleks võinud seda jätkata. Tema üllatuseks pidas Lyoni kaubanduspalat teda kinni. Talle öeldi, et sõit Liancourt'i oleks väga rumal tegu. Rothschild ei suutnud aru saada, miks see nii oli. Lõppude lõpuks ei olnud ta ju isegi prantslane; vormiliselt oli ta Jugoslaavia kodanik ja Jugoslaavia oli tol ajal veel erapooletu riik. Prantsuse ärimehed vastasid, et see ei tähendanud midagi. Võitjate silmis ei olnud tema Jugoslaavia dokumentidel mingit väärtust. Nende jaoks oli ta lihtsalt juut ja juutide kohta kehtisid *Reich*'is omad seadused. Siin, Rhône'i ääres, oli kliima *monsieur* Rothschildi jaoks soodsam.

Väljapääs näis esialgu siiski leiduvat. Roberti naine Vera ei olnud juut ja naisevend Milos Celap, energiline kolmekümneaastane jugoslaavlane, oli Rothschildi äriasjadega kursis. Milos sõitis sügisel Liancourt'i ja leidis, et tehase oli okupeerinud Saksa sõjavägi. Väeüksuse komandör leitnant Bröckler seletas, et tehase tagastamine Rothschildile ei tule kõne allagi, aga kui Rothschild annaks oma aktsiad üle mõnele aarialasele – ka Celap ise oli Bröckleri arvates aarialane –, siis võiksid rattad uuesti pöörlema hakata. Lyonis oli tehasest ilmajäänud omanik algul nördinud, kuid leppis siis saatusega. Kogu aktiva kanti üle tema naisevenna nimele ja Liancourt'is tunnustas Bröckler uut tehaseomanikku. Sõjavägi marssis minema ning töölised pöördusid tagasi oma tööpinkide juurde. Traktorite tootmine algas uuesti ja kõik näis korras olevat.

Kuid siiski polnud. Kümme nädalat pärast seda, kui Celap oli uuesti alustanud traktorite tootmist, ilmus *Liancourt*'i Vichy valitsuse esindaja, kes teatas, et ta võtab „ajutise haldurina" tehase üle. Nagu ta seletas, oli aktsiate edasiandmine Rothschildi naisevennale ebaseaduslik, sest kõik juutide transaktsioonid, mis olid sooritatud pärast 1940. aasta 23. maid, olid kehtetud. Niisiis oli olukord täpselt endine ja tehase omanik oli ikka veel Rothschild.

Konfiskeeritud tehase pärast võistlesid omavahel kümme Saksa firmat; OKW ja natside partei väliskaubandusamet andsid selle Kruppile. 27. augustil 1942 nimetas Alfried tehase ametlikult ümber; selle uueks nimeks sai *Krupp S. A. Industrielle et Commerce, Paris.* Kuid sakslased armastavad läikivat puhtust ja häirivaks faktiks jäi ikkagi see, et Liancourt'i tehase tegelik omanik ei olnud aarialane Krupp, vaid juut Rothschild, kes ei taandunud, ehkki ta teadis, et Krupp oli valmis kõigeks.

Jõudnud arusaamisele, et marssal Pétainile luges tema Jugoslaavia kodakondsus niisama vähe kui füürerile, püüdis Rothschild 1942. aasta septembris põgeneda Hispaania kaudu Portugali ja oli tegelikult juba ületanud Hispaania piiri, kui Prantsuse politsei talle järele sööstis, ta kinni võttis ja ühte Ardèche'i jõe äärsesse koonduslaagrisse saatis. Celapil õnnestus prefekti veenda (või altkäemaksuga mõjustada) teda vabastama ja ta asus elama ühte villasse Cleon d'Andranis. See väike küla asetses Itaalia okupatsioonitsoonis ja seal arvas ta ennast julge olevat. See oli eksitus. 21. veebruari ööl 1944. aastal tungis villasse jõuk Vichy *Parti Populaire Français'* antisemiite, kes röövisid Rothschildi ja toimetasid ta Lyoni Montluci vanglasse. Sealt saadeti ta veebruari lõpul natside suurde koonduslaagrisse, mis asus Drancys, Pariisist kirde pool, ja märtsi algul edasi Oświęcimi. Selle laagri suure ja nüüd kuulsaks saanud värava juures, mis kandis pealkirja *„Arbeit macht frei"* („Töö teeb vabaks"), seisid kurnatud inimesed tummalt, kuni selek-

teeriv laagriametnik, kellele sageli andis nõu Kruppi esindaja, hüüdis *„Links!"* või *„Rechts!"*, mis neile näitas, kuhu minna. Rothschildile öeldi *„Links!"*. Nagu hiljem oma otsuses märkis Nürnbergi tribunal, saadeti Rothschild gaasikambrisse, et Krupp rikastuks.

*

Liancourt'i afäär oli komplitseeritum kui enamik teisi Kruppi reageeringuid vanale teutooni rüüstamiskäsklusele. Raskus seisnes siin selles, et ohvri vapp ei olnud tema enese omast sugugi vähem mõjukas. Just sellepärast tahtiski Krupp, et kõik oleks läikivalt puhas. Ühelgi teisel juhul ei antud ohvrile rohkem kui kolm aastat aega vastu puigelda. Harilikult tõsteti ta lihtsalt välja, või kui tema omandist oli Ruhris loota suuremat kasu, siis veeti see temalt luba küsimata sinna.

Belfort'i *Alsthom Société* tehniline direktor Robert Koch näiteks jälgis ühel 1941. aasta aprillikuu pärastlõunal parajasti aurukatelde tootmist, kui ta läbi akna nägi, et üks Saksa mereväeohvitser ja mitu võõrast eraisikut silmitsesid firma kõige väärtuslikumat seadet – suurt painutusmasinat, mis maksis peaaegu 700 000 franki. Parajasti kui ta nende meeste poole ruttas, riputasid nad masina külge sildi, millel oli üksainus sõna: *„Beschlagnahmt"* („Konfiskeeritud"). Pärast seda, kui Koch oli protesti avaldanud ja kinnitanud, et see seade oli talle hädavajalik aurukatelde ja hüdrauliliste masinate ehitamisel, astus ette üks eraisik ja tutvustas ennast härra Eisfeldina, Kruppi insenerina. Nagu ta seletas, vajas painutusmasinat Saksa *Reich*. Kolm päeva hiljem saabusid demonteerijad ja laadisid masina kaubavagunitesse, mille sihtkoht oli Rheinhausen. Hiljem sai Koch teada, et Krupp kasutas tema painutusmasinat allveelaevade masstootmisel.

Alsthom allus palju suuremale ja mõjukamale kontsernile; see oli SACM (Alsace'i Masinaehituskorporatsioon) ehk, nagu sakslased seda nimetasid, *Elsässische Maschinenbau, A. G. (Elmag)*. Juba alates 1816. aastast oli see rahvusvaheliselt tuntud firma Mulhouse'is tekstiilimasinaid tootnud ning peaaegu kolmkümmend kuus kuud pärast Prantsusmaa kokkuvarisemist 1940. aastal ei vajanud ega häirinud neid suuri tehaseid mitte keegi. Siis hakkas Essen tunda saama Kuninglike Õhujõudude rünnakute täit raskust. Kiideldes *Luftwaffe* võitmatusega, oli Göring 9. augustil 1939 korstnaparunitele lubanud, et „Ruhri ei taba ainuski pomm. Kui mõni vaenlase pommituslennuk jõuab Ruhrini, siis ei ole minu nimi Hermann Göring; te võite mind siis nimetada Meieriks!" Krupp ei olnud teda uskunud. M õ n i n g a i d õhurünnakuid oli Alfriedi–Löseri–Görensi triumviraat oodanud. Kuid nad ei olnud arvestanud, et maatasa tehakse aakrite viisi tehasehooneid, ja kui kahe ööga purustati Krawa tehased, siis hakkasid firma juhid maakaarte uurima. Diskrediteeritud *Reichsmarschall*'i süüdistamine oleks olnud ainult ajaraiskamine. Hermann Meier oli tegelikkusest eemale tõmbunud ja oma mõisasse taandunud. Koos temaga olid alla käinud ka *Reich*'i õhujõud ja 1943. aasta 16. märtsi hommikul otsustas Alfried Krawa tehaste järelejäänud seadmed Ruhrist välja viia. Võimalusi oli kaks: Tšehhoslovakkia Tatra tehased ja *Elmag*. Kaalunud mõlemat, valis Alfried *Elmag*'i.

Nagu oli juba tavaks saanud, ei informeerinud ta oma otsusest selle firma omanikke, vaid sõlmis 31. märtsil Alsace'i sõjaväevõimudega konfiskeerimislepingu. Müüja teatas ostjale, et „Alsace'i ettevõttena, milles ülekaalukat osa etendab vaenlaste kapital, allub *Elmag* vaenlaste omandi kohta kehtivatele eeskirja-

dele". Seni oli see firma olnud „ajutise administratsiooni" järelevalve all, kuid nüüd pidi ta üle antama Kruppile. SACM-i aktsionärid protesteerisid ägedalt selle muudatuse vastu, kuid nad said sellest teada alles siis, kui tehas juba kubises krupplastest. Krupp oli omandanud märkimisväärse osavuse võõraste ettevõtete anastamise ja sõjatehasteks kohandamise alal. *Elmag*'i konveierid seadistati kiiresti ümber soomusplaatide, sõjaväetraktorite ja 88-millimeetriste suurtükkide tootmiseks. Mööda Prantsusmaad liikusid ringi spetsiaalsed otsingukomandod, kes konfiskeerisid vajalikku lisavarustust.

Pärast liitlaste dessandi maabumist Normandias hakkas Alsace'i kohalik tööjõud murettekitava kiirusega mägedesse kaduma, kuid Essen oli selleks valmis: 5. juulil said Kruppi ametnikud Mulhouse'is teletaibiteate, et Berliinist loode pool paiknev Oranienburgi KZ (*Konzentrationslager* – koonduslaager) saadab kohale „maksimaalselt 1250 koonduslaagritöölist". Selle kohta, kuidas neid inimesi koheldi, on võimalik järeldusi teha asjaolust, et laagri ülem Ernst Wirtz mõisteti pärast sõda kaheksaks aastaks sunnitööle, ja ühest Nürnbergis antud tunnistusest, mille järgi „*Elmag*'i tehastesse tuli 30–60 koonduslaagrivangist koosnev eelsalk, et ehitada seal 1000 inimest mahutav koonduslaager . . . Kohalikes Alsace'i töölistes tekitasid vangide elutingimused nii suurt nördimust, et nad protesteerisid avalikult ja ähvardasid streikida seni, kuni koonduslaagrivange hakatakse paremini kohtlema".

See ei muutnud midagi. Krupp oli kõigeks ette valmistatud, sealhulgas ka liitlaste sissetungiks Alsace'i. Üks Alfriedi arhiivist leitud ülestähendus näitab, et kui Ameerika Ühendriikide väed 1944. aasta augustis lähedale jõudsid, siis „. . . viidi julgeoleku kaalutlustel tehastest välja esimene koonduslaagrivangide kontingent, mille me olime saanud. Koonduslaagrioperatsioon lõpetati". Seejärel Krupp lihtsalt demonteeris *Elmag*'i tehased – neid oli kolm – ja vedas need Baierisse.

Rüüstamise kõrgperioodil lendas Alfried mööda Euroopat *Luftwaffe* hävituslennukil, mis oli varustatud spetsiaalsete eraldusmärkidega. Sedamööda, kuidas anastuste keerukas ämblikuvõrk kasvas, kandsid tema direktorid Altendorferstrassel kõik uued omandid *Muttergesellschaft*'i äriraamatutesse, märkides igaühe väärtuseks ettevaatuse mõttes ühe marga. Nende tegelikku väärtust ei ole võimalik hinnata, kuid on kindel, et Hitleri vallutused tegid Kruppist maailma tööstuse ajaloo suurima magnaadi. Enne natside mõõnaperioodi algust valitses Alfried majanduskolossi, mis hõlmas kahtteistkümmend riiki Ukrainast Atlandi ookeanini ja Põhjamerest Vahemereni. Tal oli kõikjal vabrikuid ja talle kuulusid laevatehaste kompleks Madalmaadel ning maagikaevandused Kreekas, Venemaal, Prantsusmaal, Sudeedimaal, Norras ja Jugoslaavias. Enne dessandi maabumist ja *Ruhrhilfe-Aktion*'i (sõna-sõnalt „Ruhri abistamise aktsioon"), mille käigus ohvrite tehased tehti seadmetest tühjaks ja okupeeritud riikide töösturitele jäeti paljad seinad, allusid ainuüksi Kruppi Hollandi-volinikule ettevõtted Rotterdamis, Hilversumis, Dordrechtis ja Gorinchemis. Kui *Hauptverwaltungsgebäude*'s oleks keegi avaldanud arvamust, et varsti jääb Kruppi perekond kõigest sellest ilma, siis oleks ta vallandatud kui lollpea. Tegelikult ei söandanud keegi niisugust arvamust avaldada. Isegi *Ruhrhilfe-Aktion*'i ajal jäid Alfried ja kõik tema ümber olijad enesekindlaks. Nad uskusid võidusse.

Orjastatud maadel ootasid lihtsameelsed inimesed – ja neid oli palju –, et võitjad käituvad suuremeelselt. Kuid mitte midagi niisugust ei juhtunud. Noil

aastail tulid ilmsiks niihästi *die Firma* kui ka *Reich*'i kõige ebameeldivamad jooned. Nende käitumisele oli iseloomulik julmus, mida veel hästi mäletatakse riikides, kus võimutses *Wehrmacht*. Natsid uhkustasid, et nad tulid „võitjatena, mitte vabastajatena". Hiljem hakkasid nad rääkima „Hitleri hullumeelsest poliitikast"; tol ajal neil niisuguseid kahtlusi ei olnud, ja kui Hitleri tegevus mõnel juhul panigi tema terve mõistuse küsimärgi alla, siis oli nende enestega sama lugu. Need, kes olid piraatlikult meelestatud nagu Alfried, rüüstasid seni, kuni nende saagiiha kustus.

Alfriedil ei kustunud see kunagi. Mida kaugemale sõda arenes, seda avalikumalt hakkas ta jõudu rakendama. Algul kasutas ta kaudsemaid teid. 1940. aasta septembris sõlmis ta salakokkuleppe *Herr* Neuhauseniga, Saksa peakonsuliga Belgradis. Seitse kuud hiljem vallutas *Wehrmacht* Jugoslaavia ja kokkulepe hakkas vilja kandma: kaevanduskompanii *Chromasseo* omanikult Moses Asseolt võeti kõik aktsiad, need jagati võrdselt Kruppi ja Göringi vahel ning üks noor Esseni ametnik määrati kompanii „sõja-administraatoriks". (Göring nõudis sümboolse 400 000-dinaarise summa maksmist aktsiate eest; tema partner ei suutnud aru saada, miks ta „nii kindlalt nõuab . . . maksmist juudi varanduse eest".) Ühes firmasiseses märgukirjas kuulutas Krupp uhkelt, et „ükski teine [firma] ei ole teinud jõupingutusi Jugoslaavia kroomimaagi intensiivsemaks ekspluateerimiseks". Kuid Belgradis peeti vähemalt formaalseitki seadusest kinni. Järgmisel kahel aastal tõmbas Alfried sametkindad käest. Pärast Pearl Harborit asutas ta *Krupp–Brussels S. A.*, mille ülesanne oli Belgia tehaste demonteerimine ja masinate vedamine Ruhri.

RVE ja RVK tegevuse sildi all omastas Alfried Põhja-Prantsusmaal „ette hoiatamata", nagu hiljem ütles üks Nürnbergi kohtunik, „ja rekvireerimiskorralduseta" Montbelleux' volframikaevandused. See toimus 1942. aasta augustis. Okupeeritud riikide territooriumil asuvate ettevõtete „ostmise" või „rentimise" maskeraad oli tolleks ajaks juba lõpetatud. Nürnbergi tribunal märkis oma otsuses: „Me loeme usaldusväärsete tõendite varal selgelt kindlaks tehtuks, et alates 1942. aastast pani Kruppi firma Hollandis otseselt ja kaudselt toime ulatuslikke illegaalseid röövimis- ja rüüstamisakte ning et eriti alates ligikaudu 1944. aasta septembrist kuni 1945. aasta kevadeni ekspluateeriti mõningaid Hollandi tööstusettevõtteid kõige halastamatumal kombel Saksamaa sõjalistes huvides, võtmata arvesse kohaliku majanduse huvisid ning lähtudes läbimõeldud plaanist ja poliitikast." Mõnel juhul läksid krupplased isegi oma kaasmaalaste arvates liiga kaugele. 1944. aasta detsembris saabusid nad Rotterdamist kaheteistkümne miili kaugusel olevasse Hollandi linna Dordrechti, et seal konfiskeerida firmale *Lips* kuuluvad seadmed. Nende tegevus oli täies hoos, kui kohale ilmus kaks Saksa okupatsioonivõimude esindajat, kes nimetasid krupplasi „röövliteks".

*

Holland oli neutraalne riik ning hollandlaste ainus süü Hitleri silmis seisnes selles, et nende tammid ja tuulikud tõkestasid *Wehrmacht*'i teed Prantsusmaale. Nõukogude Liiduga oli hoopis teine lugu: *Fall Barbarossa*, nagu füürer nimetas sõjakäiku itta, oli natside jaoks ristiretk. „Kui algab *Barbarossa*," ütles Hitler oma kindralitele 1941. aasta 3. veebruari pärastlõunal, „siis hoiab maailm hinge kinni ega leia sõnu!" Isegi nüüd on sõnu raske leida. Kuriteo mastaap, selle sooritajate südametunnistusetus ja nende tegevuse ettekavatsetus olid unikaalsed ning on seda

ka praegu. Juba 1941. aasta jaanuaris kuulis Ameerika Ühendriikide kaubandusatašee Berliinis „Barbarossa plaanist" ja võidetud Nõukogude Liidu majanduslikku ekspluateerimise kavadest. Need olid üksikasjalised ja hirmsad, sest märtsi algul deklareeris füürer: „Sõda Venemaa vastu kujuneb niisuguseks, et seda ei saa pidada rüütellikult. Tegemist on ideoloogiate ja rassierinevuste võitlusega ning selles on vajalik seniolematu, halastamatu, leppimatu karmus . . ." Läänes ei muutunud sõda kunagi nii julmaks kui idarindel, sest mitte kusagil mujal ei olnud metsikused nii põhjalikult organiseeritud. Rüüstamine moodustas üldise sõjaplaani koostisosa. Kõik Nõukogude varad kuulutati „majandus-erivaradeks" *(Wirtschafts-Sondervermögen)* ning niisugune umbropsu saagijagamine, nagu seda tegid Alfried ja tema kolm sõpra ühel maikuu pärastlõunal Düsseldorfis, asendus ametliku eelisõiguste andmisega.

Tööstuse alal kuulusid suurimad eelisõigused Kruppile. Kõige ihaldatavam kõigist objektidest Nõukogude Liidu kaardil oli suur ja tohutult rikas Ukraina – „kõige kuldsem faasan", nagu teda nimetas Fritz Sauckel, Hitleri tööjõuvärbaja okupeeritud territooriumidel. Ukraina oli Nõukogude Liidu viljaait ning tänu oma rauamaagimaardlatele, kivisöekaevandustele ja terasetehastele ka tema Ruhr. Nagu Alfred Rosenberg 1941. aasta maikuus seletas *Reich*'i töösturitele, pidid Ukraina 40 miljonist elanikust pärast sõja lõppu saama „Saksamaaga liidus oleva iseseisva riigi", lühidalt Saksamaa koloonia alamad. Vahepeal aga tuli poolametlikel agentuuridel see maa paljaks koorida. Asutati *Berg- und Hüttenwerksgesellschaft Ost G.m.b.H.* (sõna-sõnalt Ida Mäendus- ja Metallurgia-aktsiaselts), mille nõukogus etendas juhtivat osa Alfried. Tänu sellele võtmepositsioonile ja heale õnnele oli tema Euroopas tõenäoliselt ainus mees, kes „Barbarossa plaani" pealt raha teenis.

Natsid kavatsesid Ukrainas ellu viia oma ammuse unistuse „eluruumist" ja asustada selle maa „härrasrassiga". Slaavlaste kui „alaväärtuslike inimeste" *(Untermenschen)* jaoks ei leidunud nendel päikesepaistelistel lagendikel kohta. Omavahelistes kõnelustes olid sakslased veelgi avameelsemad: Göring soovitas „tappa kõik ukraina mehed . . . ja saata sinna siis SS-i täkud". Ukraina riigikomissariks määrati Göringi soosik Erich Koch – väikest kasvu, alati kortsuskulmuline mees, kes tavaliselt käis ringi ratsapiitsaga. Kutsunud kokku oma esimese nõupidamise, teatas see füüreri asemik otsekohe, et ta on juba välja kutsunud Himmleri *Einsatzkommando*'d (hävitussalgad). Alfried päris kuiva tooniga, kes siis tema tehastes tööle hakkab, ja Fritz Sauckel protesteeris: „Sõja võrreldamatu pingelisus nõuab, et me füüreri nimel mobiliseeriksime miljoneid välismaalasi toetama totaalse sõja perioodil Saksa majandust ja sunniksime neid töötama maksimaalse tootlikkusega . . ." Niisiis asutasid natsid 1942. aasta märtsis Tööjõu Jaotamise Eriosakonna.

Töökohustusest kõrvalehoidumine, kujunes varsti ülitõsiseks probleemiks ja okupatsioonivõimud võtsid tarvitusele sunnivahendid. *Wehrmacht*'i ülemjuhatuse aruandes 13. juulist 1943 mainitakse „tugevdatud vastuabinõusid, sealhulgas teravilja ja varanduse konfiskeerimist, hoonete süütamist . . . värvatute kinnisidumist ja peksmist, sundaborte". Tundmatu kroonik märgib kiretult, et need abinõud osutusid väheefektiivseiks: „Eriti tugevasti reageerib elanikkond emade ja rinnalaste, samuti koolealiste laste ja nende vanemate lahutamisele." Kõik see teravdas tööjõuprobleemi, mis tegi muret Kruppi esindajatele Ukrainas. Alfriedi hõivatud

Donbassi kaevandustes vähendasid kaevurid üha suuremal määral tööviljakust, nii et tal tuli oma suureks meelehärmiks Ukraina tehaseid varustada Ruhrist ja Sileesiast sisseveetud kivisöega.

Ühtlasi andis Alfried, ehkki tahtmatult, oma panuse füüreri raskustesse. Üks natside silmatorkavamaid nõrkusi oli irratsionaalne igatsus mineviku järele. Hitler soovis korrata Sedani ja Liège'i triumfe, ning külastades 1936. aastal pärast Reinimaa demilitariseeritud tsooni remilitariseerimist Esseni tehaseid, tegi ta Kruppile ettepaneku konstrueerida uus hiigelsuurtükk. Nagu ta märkis, võisid prantslased oma Maginot' liini patareidega laastata suure osa Reinimaast. Kas ei olnud võimalik luua vastulöögirelva, mille mürsud olid suutelised läbima üheteistkümne jardi paksust muldkeha, kümne jala paksust betoonikihti või viie jala paksust terassoomust? Müller nõustus proovima ja Krupp assigneeris uue suurtüki ehitamiseks kümme miljonit marka. 1939. aastaks ei olnud see monstrum veel valmis, kuid tollal ei olnud seda ka vaja, sest prantslased ei tulistanud Reinimaad. 1940. aasta suvel vabastati valminud imerelv kattest. Tema haigutava suudmeava läbimõõt oli peaaegu üks jard, tema laskeulatus 25 miili ja mass 1465 tonni ning tema alus oli nii lai, et teda oli võimalik transportida ainult kahe rööpapaariga raudteel. Alfried korraldas Hillerslebenis katsetused, lastes uuest suurtükist tulistada terassoomust ja betooni; järgmisel aastal kutsus ta Hitleri ja Speeri Hügenwaldi ning võõrustas neid seal ametlike katselaskmiste ajal, samuti nagu tema vanaisa ja vanavanaisa olid kunagi võõrustanud keisreid. Hilisemal mürsulehtrite mõõtmisel selgus, et need olid üle kümne jardi laiad ja kümme jardi sügavad. 1942. aasta kevadel kandsid ägisevad platvormvagunid seda dinosaurust tollhaaval rinde poole. Krupplased olid pannud talle nimeks „Suur Gustav", kuid suurtükiväelased, kes mingil arusaamatul põhjusel eelistasid mõelda oma relvadest kui naisolenditest, hakkasid teda nimetama „Doraks". 2. juulil 1942 langes pärast 250-päevast piiramist Sevastoopol ja Gustav kirjutas Hitlerile:

Auf dem Hügel,
24. Juli 1942

Mein Führer!

Teie isiklikul korraldusel ehitatud suur relv on nüüd tõestanud oma efektiivsust. See jääb kuulsusrikka leheküljena Kruppi tehaste ajalukku ning selle tegi võimalikuks konstrueerijate ja ehitajate tihe koostöö. Kruppi perekond konstateerib tänutundega, et kõigi instantside ja eriti Teie enese usk temasse kergendas ülesannet, mille lahendamisest põhiline osa langes sõjaajale.

Järgides eeskuju, mida Alfred Krupp andis 1870. aastal, palume minu naine ja mina, et Kruppi tehastel lubataks selle esimese valmistoote eest mitte tasu võtta. Minu naise ja minu enese meeldiv kohus on tänada Teid, mu füürer, selle usalduse eest, mida Te osutasite niihästi meie tehastele kui ka meile isiklikult, andes meile niisuguse ülesande.

Sieg Heil!
G. v. Bohlen und Halbach

Alfriedil isiklikult üle anda.

See oli lihtsalt žest; iga järgmise „Suure Gustavi" eest nõudis Krupp seitse miljonit marka, rikastades sellega perekonna varakambrit. *Reich*'i jaoks tähtsam oli

seejuures asjaolu, et Gustavi kiri ei vastanud tõele: uued relvad olid niisama väärtusetud kui Fritz Rausenbergeri 1918. aasta Pariisi-suurtükid. Alfried ja „Suurtüki-Müller" jälgisid isiklikult nende kasutamist Sevastoopoli piiramisel ja noore Kruppi staap kandis ette, et esimesest suurtükist „tulistati kindlustatud objekte kokku 53 korda, mõnel juhul kõige paremate tulemustega". Tegelikult jõudis venelasteni ainult üks mürsk viiest. „Suur Gustav" ehk „Dora" ei etendanud Sevastoopoli vallutamisel mingit osa. Kruppi viimane hiigelsuurtükk ei „tõestanud oma efektiivsust", vaid osutus suureks pettuseks.

Hoolimata reipast toonist, millega Gustav pöördus füüreri poole, tabasid sakslasi idarindel üksteise järel rängad lüüasaamised ja süüdi oli selles osaliselt Essen. Tänu kogu rahva kangelaslikele jõupingutustele, mis algasid 1941. aasta suvel, saavutas Nõukogude Liit 1943. aastaks suurtükiväe ülekaalu ja lisaks sellele ilmnes otsustava murrangu ajal ka tema tankide suurem efektiivsus. See efektiivsus ei avaldunud paberil, vaid tegelikkuses. Erich Müller oli liiga leidlik, liiga tark, liiga entusiastlik ja liiga võlutud tühistest iluasjadest ning ta tõmbas ligi endataolisi mehi. Nõukogude insenerid piirdusid kahe põhilise tankitüübiga ja lihtsustasid sel viisil tagavaraosade probleemi. „Suurtüki-Müller" ja tema agarad kolleegid läksid teise äärmusse. Nad tahtsid, et tankivägede kindralite käsutuses oleks kõige mitmekesisemate tankide suur perekond. Ja nii juhtuski.

Müllerit toetas agaralt kahe mehe ajutrust, mille moodustasid dr. Ferdinand Porsche ja tema kolmekümne nelja aastane poeg Ferry, kes mõlemad olid alles hiljuti Kruppi firma teenistusse astunud. Porsched haudusid välja kireva plejaadi 45-tonniseid „Pantreid", luureretkedeks mõeldud kasutuid ja sõidukõlbmatuid „Leoparde", millele 1942. aastal kulutati tehastes sadu tuhandeid töötunde, ning „Tiigreid", mis suurte arvude seaduse põhjal olid kasutuskõlblikud, peale selle pöörase 180-tonnise („Tiigrist" kolm korda raskema) supertanki ja t u h a n d e t o n n i s e „maismaa-soomuslaeva", mis iseenda õnneks kunagi ei jõudnud lahinguväljale. Füürer kiitis kõike seda heaks ja Kruppi meeleolu oli ülev, kuid Mülleri nimi oleks pidanud olema Meier.

Tehnikaalane mahajäämus oli sakslaste jaoks midagi uut ja nad keeldusid lõpuni seda tõeliselt tunnustamast. Kui neil ei õnnestunud mingit tehnilist probleemi lahendada, siis pidas enamik neist seda lahendamatuks. Nähes oma esimesel Venemaa-kevadel, kuidas Kruppi tankid kleepuvasse Ukraina porri kinni jäid, lõid nad käega ja ristisid selle aastaaja *Schlammperiode*'ks – mudaperioodiks. Kuid Nõukogude universaalsed laiaroomikulised tankid T-34 liikusid edasi. See ei olnud *Wehrmacht*'i esimene kokkupuude vaenlase tehnikasaavutustega; juba 1941. aasta novembris tegi rindel ringsõidu sooritanud Saksa ekspertide grupp ettepaneku, et *Vaterland*'is hakataks sakslaste kätte langenud jooniste järgi tootma T-34 koopiaid. Alfriedi ei olnud kohal nagu harilikult – ta jälgis parajasti Belgradi rüüstamist – ja sügavasti haavunud Müller lükkas ekspertide ettepaneku tagasi, pidades seda „Kruppi vaimule" solvavaks. Seetõttu olid *Wehrmacht*'i põhitankid järgmisel aastal ikka veel PzKw III ja IV. Poola ratsaväelaste ja Prantsuse defetistidega olid need hiilgavalt toime tulnud, kuid venelaste ressursid olid suuremad ja ületasid Kruppi parimaid saavutusi. Olukorrast väljapääsu otsides tellis kindral Guderian iseliikuva tankitõrjesuurtüki *(Jagdpanzer)* ja jalaväge toetava suurtüki (*Sturmgeschütz*), mis mõlemad pidid aitama üle saada järelveetavate 37- ja 50-millimeetriste suurtükkide täielikust jõuetusest T-34 vastu. Eksperimendid Škoda 28-T šassiile paigutatud 75-millimeetriste suurtükkidega andsid häid tulemusi. Niisuguste *Jagdpanzer*'ite tootmine oli kiire, kerge ja odav.

See oli Mülleri suur šanss, kuid ta jättis selle kasutamata. Jälle sai firmale hukatuslikuks Kruppi ajalooline gigantomaania. *Koch und Kienzle* vananevad andekad noormehed ja dr. Porsche konstrueerisid hiigel-*Jagdpanzer*'i, millele rindemehed panid nimeks *der Elefant*. See oli tõeline monstrum. Ta oli varustatud liikumatule alusele kinnitatud 100-millimeetrise suurtükiga, tal oli kitsas tuleriba ja väike meeskonnaruum ning tal puudus sekundaarne relvastus. Ühtlasi tegi paks põhjasoomus ta niisama kalliks kui tavalise tanki.

1943. aasta südasuvel vajas Hitler idarindel võitu. Põhja-Aafrikas oli tema rinne lagunemas ja juba enne sügist oli oodata sissetungi Itaaliasse. Venemaal oli ta eelmisest sügisest saadik kaotanud peaaegu 700 000 meest. Deklareerides, et ta kavatseb „talvised kaotused" tasa teha, pani ta näpu kaardile. Tema tähelepanu köitis Kurski kaar, mille venelased olid hõivanud 8. veebruaril, kuus päeva pärast sakslaste kapituleerumist Stalingradis, ja mida nad kavatsesid kasutada hüppelauana Ukraina vabastamiseks. OKW andis eelseisvale operatsioonile nimeks „Tsitadell". Armeegrupi „Süd" uue juhataja Mansteini juhtimisel pidid 37 tankidiviisi, 2 motoriseeritud jalaväediviisi ja 18 jalaväediviisi vallutama maa-ala, mis paiknes põhja pool oleva Orjoli ja lõuna pool oleva Belgorodi vahel. Hitler uskus täielikult Kruppi „Pantritesse", „Elevantidesse", „Tiigritesse" ja *Jagdpanzer*'itesse. Enda ümber olijatele ennustas ta, et oodatav Saksa triumf „sütitab maailma kujutlusvõimet".

See oli ajaloo suurim tankilahing. Kummaltki poolt roomasid suurtükkide ja Nõukogude „katjuušade" tule saatel üksteisele vastu 3000 tanki. 5. juuli, lahingu esimese päeva õhtul öeldi Nõukogude kommünikees: „Esialgsetel andmetel . . . vigastasid ja hävitasid meie väed 586 vaenlase tanki." *Jagdpanzer*'id langesid juba esimese rünnakulaine ajal rivist välja. Paremini ei läinud ka „Elevantidel". Krupp oli neid ehitanud 90. Kõik nad astusid esimesel hommikul lahingusse, kõik nad hävitati ja venelased tähistasid järgmist koidikut sellega, et tõid välja vapustava uue masina, mille 122-millimeetrine suurtükk oli varustatud infrapunast kiirgust kasutava sihikuga. Hitleri võimas surve oli juba hakanud nõrgenema. Järgmistel päevadel tuli venelaste arvele 433, 520 ja 304 Esseni tanki. Üks Nõukogude rindeteade algas sõnadega: „„Tiigrid" põlevad." Tsiteeriti sõjavange, kes kirjeldasid „Saksa vägede veresauna, milletaolist nad ei olnud varem näinud". Kui lahing 22. juulil lõppes, oli füürer kaotanud 70 000 sõdurit ja 2900 tanki. Müüt Saksa vägede suviste rünnakute vastupandamatusest oli ümber lükatud.

Operatsioon „Tsitadell" kujunes sakslastele katastroofiks – Orjoli ja Belgorodi vahel katsid põlenud maad Alfriedi parima terase sakilised tükid. Nüüd asusid Nõukogude väed omakorda peale tungima ja Kruppi vastu stepialasit vasardama.

1943. aasta märtsis teatasid Kruppi Kramatorski tehaste juhatajad Essenisse, et „me kavatseme olemasolevale kruvitehasele lisada traadi-, naela- ja elektrooditehased. Mõned masinad on selleks otstarbeks juba ostetud". Alfriedi nõudel koostas Müller kavatsetava ekspansiooni üksikasjalise plaani. Kuid enne kapitali mängupanekut tahtis Krupp lähemaid andmeid sõjalisest olukorrast. Tema Ukraina esindajad kinnitasid talle, et kui Kramatorsk on kevadel veel *Wehrmacht*'i valduses, siis „pole kahtlust, et tehased jäävad tulevikus meile".

Kapitulatsioonahutus tehti eeldusel, et Manstein vallutab Kurski. Sealne lüüasaamine muutis kõik. Augustis vabastas kindral Konev Harkovi ja kindral Rokossovski tungis sügavale Põhja-Ukrainasse. 10. septembril hõivasid kindralid Malinovski ja Tolbuhhin mereväedessandi toetusel Mariupoli. Samal kuul vallutas Nõukogude jalavägi Kramatorski ja 25. oktoobril vabastas Malinovski välkkiire rünnakuga Dnepropetrovski.

Alfried kaotas kõik oma Venemaa tehased – või õigemini, kui olla täpne, ta kaotas kõik sealsed tehasehooned. Evakueerimisplaanid olid koostatud ja ootasid ainult hoiatussireeni. Enne kui Malinovski ja Tolbuhhin jõudsid lõpetada oma ühendatud maa- ja mereväeoperatsiooni, vedasid krupplased Mariupoli elektritrasetehase kogu sisustuse Sileesiasse *Berthawerk*'i, võttes peale selle kaasa ühe hiigelturbiini, loendamatu hulga masinaid, 10 000 tonni lihtterast ja 8000 tonni kroomterast. Kramatorski tehaste sisustuse evakueerimiseks tellisid Kruppi ametnikud 280 kaubavagunit. Armee sai anda ainult sada vagunit, kuid kõige olulisemate seadmete äravedamiseks piisas ka nendest.

*

Tolleks ajaks olid sakslased sõja päästmatult kaotanud. Kuid esialgu olid väljavaated isegi liitlaste jaoks tumedad ja neile, kelle ainsad informatsiooniallikad olid Goebbelsi ajalehed, Goebbelsi filmid ja Goebbelsi raadiosaated, näis Hitleri triumf paratamatu olevat. Natsionaalsotsialistliku Saksamaa valduses oli territoorium, mis oli suurem kui Püha Rooma Impeerium oma õitseajal. Ameeriklaste jõusse suhtusid natsid põlglikult ning kommunistliku Venemaa ja demokraatlike kapitalistlike riikide liit näis algusest peale olevat lagunemisele määratud.

18

ALFRIED – KRUPPI PUNKRI KOMANDÖR

1941. aastal tabas Gustavit esimene rabandus. Sellest teadsid ainult Bertha, Waldtraut ja perekonnaarst dr. Gerhard Wiele; Alfried oli ringsõidul vallutatud riikides, tema vennad kandsid mundrit ja Gustav ise keeldus tunnistamast, et midagi oli juhtunud. Kuni teise rabanduseni tegid tema naine, arst ja teenrid vaikides mängu kaasa. Pärast seda muutus teesklemine raskemaks. Nagu hiljem märkis Fritz von Bülow: „Ta ei olnud ilmselt enam normaalne. Vahepeal ei saanud ta sõnagi rääkida. Kõigile oli selge, et härra Alfriedil oli tulnud aeg ohjad enda kätte võtta."

Alfried võttis impeeriumi relvasepa kohustusi tõsiselt. Ta loobus meelelahutustest. Tal ei olnud kodust elu. Suitsetades ühe „Cameli" teise järel (nende sigarettide tohutu tagavara oli ta soetanud enne Pearl Harborit), tegeles ta lõputult oma firma, RVE, RVK, Riikliku Relvastusnõukogu (*Rüstungsrat*), Reini–Vestfaali Kivisöesündikaadi ja aseesimehena ka Rauatööstuse Loodegrupi asjadega.

Vastavalt sellele, kuidas tema võim kasvas, suurenesid ka tema parteilised kohustused; ta päris oma isa vastutusrikka positsiooni parteis. Ajal, mil Gustav masinlikult lehitses aruandeid ja ettekandeid, millest ta enam ei olnud suuteline aru saama, töötas tema pärija Hitleri pildi ja puna-musta loosungi „Koos füüreriga võidule!" all, dešifreerides keerukaid statistilisi andmeid ning lähetades korraldusi Ukrainasse, Jugoslaaviasse, Taanisse, Madalmaadele ja Prantsusmaale. Berliin jälgis teda murelikult. Goebbels kirjutas oma päevikusse: „Ma tegin lühikese külaskäigu Kruppi tehastesse . . . Mind võttis vastu noor Bohlen, kes on oma isa asemel asunud tehaseid juhtima . . . Ainult aeg näitab, kas ta tuleb toime selle hiigelettevõttega, millel koos filiaalide ja harutehastega on ligi kakssada tuhat töölist." Mõelnud asja üle järele, jõudis Goebbels otsusele, et tema mulje oli soodne, ja samal kevadel kinnitati Alfriedi rinda pidulikult *Kriegsverdienstkreutz*.

Tööstuse füüreri kohustused ei olnud hoopiski nii selgepiirilised kui ülemleitnandi omad. Erinevalt ohvitserimundrit kandvatest vendadest tuli Alfriedil teha valikut keerukate asjade vahel. Siiski on võimalik tõmmata teatavat piiri ning tema tolleaegse tegevuse üle järele mõeldes kindlaks teha, millal ta ületas selle piiri ja laskus räpasustesse. Oświęcimi on eespool juba mainitud. Kruppi osa selles koonduslaagris ei võimalda õigustada mingisugused tsivilisatsiooni mõõdupuud; kõige muu kõrval kujutas see enesest Saksamaa tööseadusandluse jämedat rikkumist. Alfried ei saanud hiljem laagrivalvurite kombel väita, et ta pidi täitma kõrgemate ohvitseride käske või ise hukkuma. Füürer ei käskinud tal Oświęçimi ohvreid kasutada. Ta tegi seda vabatahtlikult.

Neid, kes väitsid, et sõjavangide töölesundimine on ebamoraalne ja rahvusvahelise õiguse vastane, sunniti vaikima või ignoreeriti. Juba 1941. aastal häiris konservatiivset *Junkerherrschaft*'i sõjavangide massiline koondamine Kruppi tehastesse. Berliinis protesteeris admiral Wilhelm Canaris, et sellega rikuti Haagi ja Genfi konventsioone ning poolteise sajandi jooksul väljakujunenud sõjalisi põhimõtteid. Nende hulgas, keda admirali loogika mõtlema pani, oli Albert Schrödteri nimeline krupplane. Viisteist aastat oli Schrödter juhtinud Kruppi suurt *Germaniawerft*'i. 1941. aastal hakkasid sinna saabuma triibulist vangirüüd kandvate Hollandi, Belgia ja Prantsuse sõdurite salgad. Mõistes, et „sõjavangide vahetu rakendamine relvade tootmisel ei ole seadusega kooskõlas", läks ta oma probleemiga otse Essenisse. Alfried seletas talle, et *Gusstahlfabrik*'is juba töötasid sõjavangid, ja korraldas talle selle tõestamiseks tehastes ringkäigu. „Välismaa tööliste sõjatehastes rakendamise seaduslikkus," hoiatas Alfried teda, „ei kuulu arutamisele."

Feldmarssal Wilhelm Keitel kirjutas idarindele vihjates: „Vastuväited tulenevad rüütelliku sõjapidamise kontseptsioonist. Siin on tegemist ideoloogia hävitamisega. Sellepärast kiidan ma rakendatavad abinõud heaks ja toetan neid." Nõnda kirjapanduna kõlab see nagu poliitiline väitlus. Tegelikkuses olid „rakendatavad abinõud" hirmsad. Keitel, kes nende toetamise eest üles poodi, ei saanud sõjavangide tööst mingit isiklikku kasu ega näinud oma silmaga neid töötamas. Alfried, kes elusalt ja tervelt vanglast välja tuli, sai natside tööjõuprogrammist tulu, nägi selle tagajärgi oma tehastes ja tema teenistuses olevad arstid juhtisid korduvalt tema tähelepanu üha suurenevatele õudustele Kruppi vangilaagrites. 15. detsembril 1942 saatis tema enese perekonnaarst dr. Wiele talle pika ettekande, milles muu hulgas oli juttu ühe sõna otseses mõttes nälga surnud vangi lahkamisest: „Ühegi

haiguse tundemärke . . . ei olnud, kuid ilmnes äärmine alatoitlus. Rasvkude oli kogu organismist kadunud ja järele oli jäänud ainult nõndanimetatud želatinoosne atroofia. Maks oli väike, temas puudusid rasv ja glükogeen; lihased olid nõrgad." Kruppi arst dr. Wilhelm Jäger inspekteeris okastraadiga piiratud barakke ja jõudis järgmisele järeldusele:

„Tingimused olid kõikides välismaa tööliste laagrites äärmiselt halvad. Laagritesse oli kokku veetud liiga palju inimesi . . . Toit oli täiesti ebapiisav . . . Laagrielanikele anti ainult kõlbmatut liha, näiteks hobuseliha ja niisugust liha, mille loomaarstid olid tuberkuloosipisikutega nakatatuse tõttu välja praakinud. Ka rõivastus ei olnud hoopiski mitte nõuetele vastav. Idast pärit töölised töötasid ja magasid rõivastes, millega nad olid laagrisse saabunud. Külma ja märja ilmaga olid peaaegu kõik sunnitud tekke mantlitena kasutama. Paljud pidid isegi talvel paljajalu tööle minema. Eriti palju esines tuberkuloosi. Selle esinemissagedus oli normaalsest neli korda suurem. Seda põhjustasid halvad elamistingimused, toidu kehvus ja vähesus ning ületöötamine."

Sõjajärgsetel ülekuulamistel väitis Alfried harva – vastupidi paljudele teistele süüalustele –, et üksikasjad olid tal meelest läinud või et ta mälu oli nõrgaks jäänud. Vastupidi: ta meenutas nimesid, kuupäevi ja arve. Ühele ülekuulajale – Maximilian Koesslerile – jutustas ta eriti hämmastava loo, mis näitab, kui ulatuslikud olid Fritz Sauckeli *Menschenjagd*'id (inimestejahid) ja kui valimatult neid peeti. Ühel päeval silmas Alfried mööduvas koonduslaagrimundrite massis tuttavat nägu. See oli Voss van Steenwyk, kes oli abielus ühe tema sugulasega. Steenwyk oli kinni võetud oma mõisas Noordwijki kuurordis Haagist kaksteist miili põhja pool, ja kui ta oli ennast väitnud olevat Kruppi sugulase, olid Saksa sõdurid teda pilganud ja tema üle naernud. Alfried tundis ta ära – ja tunnistas hiljem, et tal ei olnud vähimatki aimu Steenwyki edasisest saatusest. *Die Firma*'st sõltus ju nii palju inimesi. Alfried möönis: „Ma tean, et Kruppi kivisöekaevandustes töötas umbes viiskümmend protsenti välismaalasi ja et ligikaudu neli viiendikku nendest oli pärit idast."

*

Olles *de facto* juba kontserni juht, valmistus Alfried selleks saama ka *de jure*. Kuid ajavahemikus, mis oli möödunud Fritz Kruppi varanduse üleminekust Bertha valdusse, oli kehtestatud pärandimaks ja Saksa seadused, mis puutusid omandi transferatsioonisse, olid väga keerukad. 1920. aastal oli kehtestatud säte, mille kohaselt ainupärija määramine oli lubatud üksnes siis, kui tegemist oli ainsa lapsega, mida Alfried ilmselt ei olnud. Pealegi oli firma nüüd jõukam kui kunagi enne Kruppi perekonna kogu 356-aastase ajaloo vältel ja tema koguväärtuselt arvestatud maksud oleksid teda tugevasti kahjustanud.

Midagi tuli ilmselt ette võtta, kuid seda ei olnud kerge teha. Esimesel pilgul näis asi olevat küllaltki lihtne. Hitler ei olnud ainuüksi sõber, vaid tema saatus oli seotud Kruppi perekonna saatusega, ja tema võis Saksamaal teha, mida tahtis – 26. aprillil 1942 oli marionetlik *Reichstag* isegi andnud talle õiguse kogu *Reich*'is iga inimest surma mõista. Ent ka totalitaarne režiim pidi olema ettevaatlik ohtlike pretsedentide loomisega ja teised Ruhri parunid olid valvel. 1941. aastal, kuu aega pärast Alfriedi lahutust, hakkas Gustav probleemi lahendust otsima. Oma selgetel silmapilkudel kavandas ta „tööstuslike pärandite" seaduse, mille kehtivus pidi piirduma „maailmakuulsate firmadega, mis oma teenete ja traditsioonide tõttu on saavutanud erilise positsiooni" – lühidalt, Kruppi firmaga. Niisuguste firmade omanikel pidi olema lubatud nimetada oma järglasi, kellel tuli *Reich*'ile maksta minimaalset aastamaksu. See oli kaval plaan ja Alfried kahtlemata aitas isal seda välja haududa, sest just tulevane Krupp toimetas selle seaduseelnõu üheksa kuud hiljem Hitleri „Hundikoopasse", mis asus Ida-Preisimaal Rastenburgis. Tema visiidile eelnes Esseni hääbuva käskija pikk kirjavahetus Martin Bormanniga, kuid sellest hoolimata ei andnud Alfriedi sõit vahetuid tulemusi. Kõik maailma bürokraadid on üksteisega sarnased ja „hundil" olid mõttes muud asjad, sealhulgas sõda Nõukogude Liiduga ning Rommeli ja Montgomery duell Aafrikas.

Algul oli Gustav oma formaalse troonist loobumise määranud 31. märtsile 1943. Ta lükkas seda tseremooniat kolm kuud edasi, kuid Ida-Preisimaalt ei tulnud ikka veel mingeid teateid. „Hundi" tähelepanu köitsid *Wehrmacht*'i kaotusega lõppenud lahingud Harkovi, Taganrogi, Brjanski, Smolenski ja Kiievi all, Põhja-Aafrikast ja Sitsiiliast ilmajäämine ning liitlaste sissetung Itaaliasse ja Mussolini kukutamine, mis tekitas „Hundikoopas" masendust. Jõudnud lõpuks veendumusele, et venelased olid peatatud ja liitlased Salerno all paigale surutud, leidis Hitler 12. novembril aega sisemaiste asjadega tegelemiseks ning allakirjutamiseks dokumendile, mis määras Kruppi firma saatuse. Füürer loetles ainulaadseid teeneid, mida Kruppi dünastia oli Saksamaale osutanud kolmes agressiivses sõjas, ja deklareeris seejärel muu hulgas: „Kruppi perekonna varanduse omanikul on õigus kasutada seda varandust täpselt määratletud pärimisjärglusega perekonnaettevõtte rajamiseks" ja „Ettevõtte iga omanik peab oma perekonnanime ees kandma nime „Krupp"."

Järgmisel päeval toimetas üks „asfaldisõdur" – elegantses mundris SS-lane – ajaloolise dekreedi Villa Hügelisse ja nelikümmend kaheksa tundi hiljem, 15. novembri süngel pärastlõunal, lookles künkale pikk limusiinide rodu. Natside *Gauleiter*'id, *Gestapo* ja SS-i juhid, kindralid, admiralid ja, mis kõige tähtsam, firma advokaadid sisenesid lossi suurde saali, kus neid ootasid Gustav, Bertha ja Alfried. Vana Kruppi tool paiknes mõne sammu kaugusel tualetiruumist; mõlemal pool tooli seisid teenrid, valmis hädasignaali puhul appi ruttama. Kuid prints-abikaasal ei olnud vaja püsti tõusta. Tegelikult ei olnud tema kohalviibimine üldse vajalik, sest firma ei kuulunud temale.

Tingimata pidid kohal olema ainult kaks inimest: Kahurikuninganna ja tulevane Kahurikuningas. Esimesena tõusis Bertha. Viiekümne seitsme aastasena oli ta veel tugev ja elujõuline naine, ning hoides käes dokumenti, mille tema advokaadid olid koostanud, luges ta kindla häälega: „Ma loobun perekonna ettevõttest oma poja Alfriedi kasuks, kes füüreri dekreedil põhineva statuudi järgi saab perekonna ettevõtte uueks omanikuks." Jätnud niimoodi Bertholdi, Haraldi, Eckberti, Irmgardi, Waldtrauti ning Clausi lese ja poja ühe lausega pärandusest ilma, lisas ta: „Vastavalt füüreri dekreedile hakkab minu poeg ettevõtte omanikuks saades kandma Alfried Krupp von Bohlen und Halbachi nime." Bertha kinkis oma esimesele pojale särava naeratuse ja võttis istet. Püsti tõusis Alfried. „Ma olen oma ema deklaratsiooniga nõus," ütles ta rahulikult, „ja võtan perekonna ettevõtte vastu." Järgnes pikk ja mõjuv vaikus, mille kestel ta vaatas järgemööda igale tunnistajale otsa. Siis rikkus tema isa efekti. Kui Alfriedi pilk Gustavini jõu-

dis, liigutas vana Krupp närviliselt käsi. Kaks teenrit haarasid ta kähku enda vahele ja pooleldi kandsid ta *Klosett*'i. Piinlikus vaikuses kostis loputusvee solin.

Lex Krupp („Kruppi seadus") avaldati 20. novembri *Reichsgesetzblatt*'is. Kolm nädalat hiljem „ratifitseerisid" selle formaalselt firma direktorid, seejärel kinnitas füürer *die Firma* üleandmise akti ja jõulupühade ajal seadis Gustav Bertha abiga kokku oma viimase selgesisulise kirja. See oli muidugi adresseeritud Adolf Hitlerile.

29. detsember 1943

„Mein Führer!

Oma dekreediga 12. novembrist 1943 nõustusite Te Kruppi perekonnaettevõttele andma erilist pärimisjärglust ja 21. detsembril 1943 kinnitasite Te siin 15. detsembril 1943 asutatud perekonnaettevõtte põhikirja.

Sellega täitsite Te soovi, mis minul ja mu naisel oli olnud juba aastaid, ning vabastasite meie südamed suurest murest, mida me tundsime Kruppi tehaste tuleviku pärast. Kruppi tehaste jäämine ühe inimese kätesse ja seega täieliku vastutuse langemine ühele perekonnaliikmele oli juba minu naise vanaisa Alfred Kruppi soov . . ."

Edasi andis Gustav oma tavalisel tüütul igaval viisil ülevaate Saksamaa korporatsiooniõiguse ja tavaõiguse ajaloost ning Kruppi dünastia panusest Saksa relvade hiilgavatesse võitudesse. Ta nimetas Sedani, esimest Pariisi pommitamist, Liège'i, Jüüti merelahingut, Verduni, Tannenbergi, 1940. aasta välksõda ja kahe maailmasõja allveeoperatsioone. Nagu ta ütles, oli tema suurim soov, et Berliin–Esseni telg tugevneks ning tagaks Saksa meeste tulevastele põlvkondadele võimaluse oma esivanemate kombel nautida teutooni võitude ekstaatilisi momente.

„. . . Teie dekreediga, mu füürer, on see eesmärk nüüd saavutatud. Minu naine ja mina oleme koos kogu perekonnaga Teile selle usalduse eest sügavasti tänulikud ning me teeme kõik, mis on meie võimuses, et meie poeg Alfried, perekonna ettevõtte praegune omanik, saaks niihästi rahu- kui ka sõjaajal Teie vaimus ja meie rahva hüvanguks säilitada ning võimaluse korral tõsta Kruppi tehaste toodangu taset.

Teie tänulikud
Bertha Krupp von Bohlen und Halbach
Gustav Krupp von Bohlen und Halbach"

Teine allkiri oli nüüd muidugi juba võltsing. Tiitel ja võim kuulusid nüüd Alfriedile. Ta oli pärinud tohutu varanduse ja 300 000 aktsiat ei peegeldanud kaugeltki selle tõelist suurust, sest hind, millega need olid firma äriraamatutesse kantud – 500 marka tükk –, ei vastanud enam ammu tegelikkusele. Pärast Hitleri võimuhaaramist 1933. aastal oli firma aktiva kasvanud 72 962 000 margast 237 316 093 margani. Pealegi ei hõlmanud see veel konfiskeeritud kompaniisid okupeeritud riikides. Sõjast hoolimata läks äri paremini kui kunagi enne. 1943. aastal müüs Krupp rohkem kaupa kui ühelgi varasemal aastal, kaasa arvatud rekordiline 1939. aasta. Peale selle sai Kruppi perekond tõhusat osa okupatsioonimaksudest, mida Hitler Prantsusmaast välja pigistas. Alfried oli mandri suurima tööstuskompleksi valitseja. Peale füüreri enese, kes oli tal võimaldanud selleks

saada, ei leidunud Euroopas kedagi, kes oleks olnud suuteline talle vastu astuma; tal oli valitsuses ja natsionaalsotsialistlikus parteis seitse kõrget kohta, millest igaüks oleks talle võimaldanud vahetu ligipääsu Hitlerile ka siis, kui tema nimi ei oleks olnud Krupp.

Sama päeva hommikul, mil tema vanemad saatsid „Hundikoopasse" oma tänuavalduse, andis uus *alleinige Inhaber* välja esimese käskkirja:

„Tehastele, kontoritele ja haruettevõtetele.

Aktsiaseltsi muutmisest individuaalfirmaks *Fried. Krupp*.

Vastavalt üldkoosoleku otsusele 15. detsembrist 1943 muudeti *Fried. Krupp Aktiengesellschaft* individuaalfirmaks *Fried. Krupp* keskusega Essenis. Samal kuupäeval pärast samaaegset *Fried. Krupp*'i põhikirja kinnitamist kuulutati see firma härra Alfried von Bohlen und Halbachi ainuomandiks . . .

Härra Alfried von Bohlen und Halbach hakkab nüüdsest peale kandma härra Alfried Krupp von Bohlen und Halbachi nime.

Perekonnaettevõtte omanik kannab vastutust kogu ettevõtte juhtimise eest. Enesele abiks on ta määranud direktooriumiks nimetatava organi."

Tegelikult, lisas Alfried kõrvalmärkusena, jääb direktoorium identseks vana *Vorstand*'iga, „välja arvatud erruläinud härra Löser". Nagu enamik tema kaasmaalasi, nii nautis ka Alfried formaalseid pisiasju; ta tellis uusi templeid, uut kirjapaberit „ja muid blankette" ning tundis rõõmu selle üle, et 15. detsembril oli ta Adolf Hitleri käsul isalt üle võtnud ka natside „tööstuse füüreri" kohustused. Kuid tiitlid ja auavaldused tähendasid talle ainult vahendeid eesmärgi saavutamiseks. Tema käes oli nüüd absoluutne võim ja ta tahtis, et veerand miljonit krupplast seda teaksid. Esimesele käskkirjale olid tema nimel alla kirjutanud Görens ja Janssen – võib-olla sellepärast, et ta ei tahtnud jätta muljet, nagu oleks ta Löseri vallandanud. Nüüd oli tal aeg hakata ise enda nimel tegutsema. 11. jaanuaril kehtestas ta natsionaalsotsialistliku režiimi üheteistkümnenda aastapäeva auks dekreedi, milles ta fikseeris direktooriumi kohustused ja määratles iseenese osa kahe ühemõttelise lausega, mis tegid talle hiljem Nürnbergis palju pahandust:

„Perekonnaettevõtte omanik kannab üksi vastutust kogu firma eest ja on selle pea . . . Kõik tähtsad asjad tuleb esitada otsustamiseks niihästi minule kui ka direktooriumi liikmetele."

Tagasivaates näib, nagu oleks Bormanniga kauplemine ja füüreri otsuse üle rõõmu tundmine olnud üsna kasutu. Kolmandal *Reich*'il oli ju veel jäänud eksisteerida vähem kui kolm aastat. Kuid alles nonde päevade kontekstis omandab õige tähenduse kõige erakordsem fakt, mis puutub nüüdisaja Kruppisse. Olulist osa etendab seejuures eespool mainitud kuupäev – 15. detsember 1943. Kruppi publikatsioonides ja Lääne-Saksa kooliraamatutes märgitakse, et sel päeval sai Alfried firma ainuomanikuks. Nimetatud kuupäeva tegelik tähtsus seisneb aga selles, et tol kibekülmal neljapäeval läks firma *Vorstand* Hitleri dekreedile alludes laiali ja kummardas uue valitseja ees. See oli päev, mil *Lex Krupp* tegelikult jõustus.

Selle asjaoluga seotud komplikatsioone alahinnatakse Lääne-Saksamaal; nendest ei ole teadlik isegi sotsiaaldemokraatlik opositsioon, kes on sada aastat Kruppi dünastia vastu võidelnud ja teab, et paljud natside seadused kehtivad veel praegugi. Ühel kohtumisel käesoleva raamatu autoriga kakskümmend aastat pärast seda, kui Alfried oli kontserni ainuomanikuna andnud oma esimese käskkirja, kinnitasid tema advokaadid, et tema sõjajärgne valitsus perekonna lääni üle

rajanes juriidiselt „valitsuse ja Kruppi 1943. aasta erikokkuleppel", ja nad olid veendunud, et kui tema poeg hakkaks dünastia pärandust taotlema, siis oleks võimalik rakendada *Lex Krupp*'i koos selle erakordsete maksusoodustustega. Vabastatult erialasest žargoonist tähendas see, et Alfried Krupp, 1960-ndate aastate algupoole Euroopa Ühisturu rikkaim ja mõjukaim mees, säilitas kuni surmani oma positsiooni tänu kolmanda *Reich*'i füüreri Adolf Hitleri erivolitusele. Hunt oli tapetud ja tema koobas hävitatud, kuid vana karja ühe liikme kihvad olid alles jäänud.

*

„Hundikoopast" taandudes pöördus Hitler tagasi Berliini Riigikantseleisse. See hoone muutus iga päevaga üha vähem elamiskõlblikuks. Liitlaste õhurünnakute all lagunes ta järjest rohkem. Kuid viiekümne jala sügavusele kantselei aia alla oli ehitatud varjend. Sellesse viis kantseleihoone sahvrist algav trepp ja see koosnes kaheteistkümnest seinakapisuurusest ruumist, millest keerdtreppi mööda pääses veelgi sügavamal asetsevasse (kuid niisama väiksesse) kambrisse. See oli füüreri punker.

Hitleri eeskujul kaevus maasse ka uus Krupp. Saanud perekonna impeeriumi valitsejaks, avaldas ta peaaegu otsekohe proklamatsiooni, milles ta kiitles „Kruppi relvasepikodade kuulsusrikka ajalooga", viitas „uhkusega" töölistele kui „natsionaalsotsialistliku ideoloogia aktiivsetele pooldajatele" ja tõotas „liitlastele kättemaksu"; kuid nagu füürer, nii ei tahtnud ka tema juhusliku šrapnelli ohvriks langeda. Ta kutsus kokku valitud kaevurid ja insenerid ning pani need Villa Hügeli alla Kruppi punkrit ehitama. Alates 10. augustist 1942, mil ta oli Ida-Preisimaale viinud oma suveräänsust tagava dekreedi esmase visandi, kuni selle dekreedi ilmumiseni „Reichsgesetzblattis" rohkem kui aasta hiljem olid Kuninglike Õhujõudude „Lancasterid" heitnud Essenile 6926 tonni pomme. Bertha ja printsabikaasa olid hakanud üha rohkem aega veetma Blühnbachis, kuid Alfriedi koht oli siin ja loomulikult ei tahtnud ta oma postil surra.

Ehkki Alfriedi abielu oli lahutatud ja teised perekonnaliikmed viibisid eemal, oli tema ümber nüüd tõenäoliselt rohkem sõpru kui ühelgi teisel perioodil, välja arvatud võib-olla vanglas viibimise aeg. Selle eest võlgnes ta tänu Kuninglikele Õhujõududele. Nagu näib, jõudsid Kruppi ametnikud esimeste sõja-aastate suurte võitude mõjul veendumusele, et Göringil oli õigus ja *Luftwaffe* oli suuteline enamikku vaenlase pommituslennukeid tagasi tõrjuma. Igatahes ehitasid nad vähe varjendeid. Alfriedil oli seda võimalik teha viimasel minutil, sest tema nimi oli Krupp; kellelegi teisele ei olnud selleks vajalikud töölised ja materjalid kättesaadavad. Kui 1943. aastal algasid massilised õhurünnakud, olid Esseni krupplased mõnda aega peaaegu abitud. Direktorid, kellel oli maal sugulasi, saatsid oma naised ja lapsed nende juurde, ehkki füürer oli välja andnud dekreedi, mille kohaselt ükski inimene ei tohtinud Ruhrist lahkuda. Evakueerumine oli siiski suurel määral ainult juhtkonna privileeg; töölistel oli peaaegu võimatu sõiduluba hankida.

Saanud teada, et paljud kontserni juhtivad töötajad olid sunnitud elama kodutute poissmeestena, hakkas Bertha neile Villa Hügeli külalisteruumides ja hiljem ka lastetubades peavarju pakkuma. Alfriedil ei olnud selle vastu midagi. Niimoodi olid talle kindlustatud skatipartnerid ja lõunakülalised, kes ei saanud perekondlikke põhjusi ettekäändeks tuues tulemata jääda, ning lisaks sellele oli tal

pärast lõunasööki võimalik direktooriumiga äriasju arutada. Kui aga *Hauptverwaltungsgebäude* oleks maatasa tehtud, siis oleks ta saanud oma lossist Kruppi impeeriumi juhtida.

Kuninglike Õhujõudude staapi hüpnotiseeris *Gusstahlfabrik*'i legend: London ei olnud peaaegu üldse suuteline pilku Essenilt kõrvale pöörama ja mujalt Alfriedi tehasekorstnaid otsima. Tõsi küll, Esseni „relvasepikoda" oli endist viisi kontserni süda ning tootis aastas üle 20 miljoni tonni mürske, 128-millimeetrisi õhukaitsesuurtükke, haubitsaid, tankikeresid ja -torne ning spetsiaalseid (380-millimeetrisi) ja raskeid (240–280-millimeetrisi) suurtükke. Kuid siin oli ainult Kruppi impeeriumi pealinn. Ahvatlevaid pommitusobjekte leidus ka mujal. Magdeburgi *Grusonwerk*'ist näiteks väljusid lõputu roduna tankid, kahurid, allveelaevaosad ning 105- ja 88-millimeetrised suurtükid; iga kuu sai *Wehrmacht* sealt 18 800 75-millimeetrist mürsku. Igal oma pommitusretkel Ruhri ületasid „Lancasterid" Borbecki tehase, mis oli Saksamaa kõige moodsam relvatehas. Borbecki katuste all oli 75 000 tonni uusi masinaid, tuhat ruutmiili hindamatuid jooniseid ja 60 000 krupplast, kes tootsid rikkast Skandinaavia maagist „Tiigreid". Ja lõpuks – Reini teisel kaldal paikneva Rheinhauseni võimsa *Friedrich-Alfred-Hütte* hõõgavad sulatusahjud olid füüreri sõjamajanduse seisukohast palju tähtsamad kui *Gusstahlfabrik, Grusonwerk* või Borbecki tehas.

Kui Londoni staabiohvitserid oleksid kiretult olukorda hinnanud, siis oleks kõik see kajastunud Briti õhurünnakute arvus ja intensiivsuses. Seda aga ei juhtunud. Magdeburgile heitsid „Lancasterid" 1465 tonni halvasti sihitud pomme, mis tekitasid tühist kahju. Kõigist rünnakutest Borbeckile kahjustas tehast nähtavasti üksainus. Ja kõige hämmastavam on see, et Rheinhauseni 1500 aakri koksi- ja kõrgahjude, toomaskonverterite, martäänahjude ja valtspinkide jaoks oli määratud vähem kui 100 tonni pomme. Vana *Gusstahlfabrik* sai neid samal ajal tapva 16 152-tonnise koguse, kusjuures siin pole veel arvesse võetud viimast rünnakut, mis oli nii ränk, et keegi ei vaevunud selle üle arvet pidama.

Suurima hoobi andsid Kuninglike Õhujõudude juhtkonna uhkusele need liitlaste luureohvitserid, kes hiljem tegid kindlaks Ruhri sõjaaja toodangu mahu. Massiliste õhurünnakute üks tagajärg, mida strateegilise pommitamise pooldajad ei osanud ette näha ja mida nad tänapäevani püüavad seletada, oli see, et toodang ei vähenenud, vaid s u u r e n e s. Willi Schlieker – relvastuse ja sõjatööstuse ministeeriumi kolmas mees Speeri enese ja Karl Otto Sauri järel – märkis pärast sõda, et „sedamööda, kuidas kasvas pommitamine, kasvas ka Saksamaa toodang, ja otse lüüasaamise eel, kui Saksamaa oli sisemiselt kokku varisenud, andis Ruhr rohkem toodangut kui kunagi enne". Schlieker meenutas, et Hitler oli öelnud Speerile: „Andke mulle iga kuu kuussada tanki ja me hävitame kõik oma vaenlased kogu maailmas." Kindralstaap, jätkas Schlieker, kordas füüreri järel „600 tanki kuus" – „600 oli maagiline arv. 1943. aasta lõpul tootis Saksamaa 1000 tanki kuus . . . 1944. aasta novembriks, mil liitlased olid juba astunud Saksamaa pinnale, oli Saksamaa tankitoodang tõusnud 1800 tankini kuus . . . Toodang kasvas kiiresti . . . Lennukite tootmine saavutas 1944. aasta keskel maksimumi: kuus toodeti 3750 lennukit."

Hoolimata raskustest sõjaliste toorainetega (mis sõja pikenemise korral oleksid muidugi otsustavaks kujunenud) purustas Ruhr rekordeid isegi siis, kui tähtede taustal sööstsid siia-sinna „Pathfinderid" ja avanesid „Lancasterite" kohmakad

pommiluugid. 1944. aastal tootsid korstnaparunid kolm korda rohkem tanke kui 1943. aastal, kolmekordistasid *Luftwaffe* uute hävitus-pommituslennukite reservi ja ehitasid k a h e k s a k o r d a rohkem öö-hävituslennukeid. Seejuures ületasid 1944. aasta neljanda kvartali toodangunäitajad mitmes suhtes esimese kvartali omi. Feldmarssal Walther Model oleks võinud tänapäevani Ruhri enda käes hoida, kui transport poleks üles öelnud. Ta ei saanud enam mingit varustust, sest raudteevõrk oli muutunud lootusetuks segadikuks. Nagu Schlieker ütles Ameerika Ühendriikide pommitusekspertidele, „ei põhjustanud Ruhri kokkuvarisemist lõppkokkuvõttes tehaste ja kaevanduste pommitamine, vaid see, et raudteed olid täis purustuskohti ja põlenud vedureid ega suutnud välja viia 30 000 tonni valmistoodangut, mida Ruhr iga päev andis. 1945. aasta jaanuaris ja veebruaris lämmatas Ruhri lõplikult tema enese toodang".

Alfried jäi kaotuspäevil nagu triumfihetkedelgi asjalikuks. Teda oli võimatu tasakaalust välja viia. Villa Hügelis, mis oli veel suurelt osalt terveks jäänud, jätkus aastaajast aastaaega endine mõttetu rutiin, mida toetas meeleheitlik veendumus, et füürer kõigest hoolimata ikkagi teadis, mis ta tegi. Külalisteruumides ja väikeses majas elavad ametnikud ei osanud mingit muud lõpplahendust ette kujutada ja veensid seetõttu ennast, et Saksamaa õnn oli juba lähemail päevil pöördumas.

See oli nagu Brechti näidend. Ühel detsembrikuu õhtul kasutasid „Lancasterid" ära varast hämarust ja jõudsid pärale juba õhtusöögieelse kokteilijoomise ajal. Alfried loobus välja vaatama minemast. Kahtlemata olid taevas säravad „jõulupuud" ta ära tüüdanud ja pealegi oli väljas külm. Supi serveerimine jäi hiljaks. Alfriedi nägu tõmbus pilve. Ja siis tegi *maître* midagi andestamatut: ta pakkus liha juurde Moseli veini. Alfried silmitses oma klaasi kahvatut sisu ja päris, mis oli juhtunud punaste veinidega. *Maître* seletas, et teenrite poolel oli tekkinud väike tulekahju. Kruppi kulmud kerkisid: mis oli tulekahjul veiniga tegemist? *Maître* hakkas nihelema ja kogeles, et üks pomm oli tabanud veetoru. Lossis ei olnud vett. Lossiomaniku laup jäi kortsu. Ta küsis, kuidas siis tulest võitu saadi. „*Châteauneuf-du-Pape*'iga," sosistas õnnetu mees. Alfried vaatas talle uskumatult otsa ja pomises: „Ei ole võimalik! Erakordne! See on juba tõesti liig!" Ta veeretas sõrmede vahel massiivset kuldkahvli, mängis veidi aega massiivse kuldlusikaga – ja maitses siis pidulikult valget veini. „*Ach so, er ist gut,*" ütles ta rahulikult. Õhtusöök jätkus edasiste vahejuhtumiteta ja sellele järgnes skatipartii, mille Alfried kergesti võitis.

19

KES ON KÕIK NEED INIMESED?

Vabanenud oma natsikohustustest, kadus Gustav von Bohlen Austriasse; 1944. aasta kevadel taandus ta koos Berthaga lõplikult Blühnbachi lumisesse vaikusse. Enne Ruhrist lahkumist sõi ta viimasel päeval Esseni lossis Bertha ja oma järglasega õhtust. Nagu ikka, nii ümbritses teda ka tol õhtul teenrite parv. Eines-

tamine oli muutunud kõigi jaoks raskeks katsumuseks, sest kunagi ei olnud ette teada, mis võis juhtuda. Muu hulgas kannatas ta hallutsinatsioonide all, ja nagu üks teener mäletab, jahmatas ta tol viimasel õhtul Berthat ning Alfriedi sellega, et ajas end salvrätti pihku kägardades jalule, osutas väriseva sõrmega pika toa hämara otsa poole ja sosistas: „Kes on kõik need inimesed?"

Bertha kinnitas talle, et seal ei ole kedagi, ja ta vajus tagasi istmele. Ent võib-olla oli tema pilk teravam, kui Bertha arvas. Onu Felixi maalide all seinanissides ei olnud muidugi mitte kedagi, kuid samal ajal kui Kruppi direktorid toimetasid oma perekondi suhteliselt ohututesse maakohtadesse, saabus Essenisse kümneid tuhandeid uusi inimesi ja linna elanikkonna koostis muutus järsult. Kui Tilo pani tähele, et võõrad puudelt koort närisid, siis võis ka Gustav mõnikord lossist väljas käies märgata muutusi, mis linnas olid toimunud.

Täie mõistuse juures olevale inimesele ei saanud need muutused tähele panemata jääda. Uustulnukad erinesid krupplastest välimuse, rõivastuse ja kõne poolest. Nendega käisid kaasas relvastatud valvurid, kes kandsid SS-i musti särke või Alfriedi firmapolitsei elegantseid siniseid mundreid, haakrist-käesidemeid ja uljaid nokkmütse, millel oli kiri „Krupp". Neid eskorditi okastraadiga piiratud barakkidest läbi linna tehastesse, kus nad töötasid, ning nende kurnatus ja traagiline ilme tuletasid meelde Alfred Suure kõige fantastilisemaid SPD karistamise plaane.

Kes siis olid kõik need inimesed? Vastus on lühike: nad olid orjad. Sõjajärgsetes aruannetes ja ka mõnedes sõjaaegsetes dokumentides püüdis Krupp seda sõna vältida keerukate eufemismidega. Mehed, kes kunagi olid teiste lippude all relvi kandnud, olid „sõjavangid" *(Kriegsgefangene)*, ehkki nad nüüd olid aheldatud tööpinkide külge. Välisriikidest kohaletoodud töölisi nimetati lihtsalt „välismaa töölisteks" *(Fremdarbeiter)*; see oli leebe ja erapooletu termin, milles ei kajastunud tööliste kohaletoomise sunniviisilisus. Niisugune irdumus tegelikkusest ilmnes isegi koonduslaagridokumentides. Kruppi ja Oświęcimi laagri vahelise kokkuleppe 14. punktis näiteks oli kiretult märgitud, et SS kohustub „andma koonduslaagris viibijate hulgast vajalikku tööjõudu".

„Seal valitseb südamerahu," ütlesid värbajad äsja saabunud välismaa töölistele Essenit kirjeldades. See oli julm petus, kuid algul ei olnud see sihilik. Esimestel sõjakuudel puudusid veel Kruppi sadismi ilmingud; firma ei olnud veel loobunud oma „isalikust" poliitikast. Välismaa töölised äratasid esialgu ainult uudishimu ja neid ei olnud põhjust halvasti kohelda. Esimesi saabujaid võeti vastu vabandava külalislahkusega. Nende hulgas oli neljakümne kaheksa aastane tšehhi insener Constantin Sossin-Arbatov, kes hiljem esines Nürnbergis tunnistajana. 3. juunil 1939 oli ta nende 150 mehe hulgas, kes said käsu ilmuda 4. juuni pärastlõunal kell 4 Praha keskraudteejaama. Järgmisel hommikul kell 9 jõudis rong Ruhri, kus „meid tervitasid Kruppi ametnikud, kes aitasid meid pakkidega toime tulla". Pärast kahetunnist ringsõitu mööda linna viidi nad Koppenhöhesse, Kruppi klubisse, kus kelnerid serveerisid neile kolmekäigulise lõuna, sigarette ja nii palju õlut, kui nad juua jõudsid. Õhtu eel paigutati nad elama ühte suurde majja Bottreperstrassel. Seal olid vannitoad, seal oli puhas pesu – ja seal olid isegi saksa teenijannad. Sossin-Arbatov pandi tööle lukksepana ja ta hakkas saama 94 penni tunnis. See ei olnud võrreldav eluga Prahas, kuid orjusega see ka ei sarnanenud.

Välismaa töölised jäid haruldusteks peaaegu kahe ja poole aasta vältel ning veel 1942. aasta jaanuaris oli *Gusstahlfabrik*'i välismaalaste hulgas suhtelisel vähe venelasi ja poolakaid. Sama aasta suveks oli aga nimekirjadesse kantud veel peaaegu 7000 slaavlast ja Krupp oli neid ligi 9000 lisaks nõudnud. Nende hukatuseks oli nende rassiline kuuluvus. Kümme aastat oli füürer jutlustanud ida pool elavate inimeste alaväärtuslikkust ja nüüd kuulutasid Kruppi tehaseväravatesse riputatud plakatid, et *„Slawen sind Sklaven"* („Slaavlased on orjad"). Inetu sõna oli välja öeldud ning koos sellega tekkis uus žargoon. Firmasisestes memorandumites hakkasid üha sagedamini esinema niisugused mõisted nagu *Sklavenarbeiter* (tööorjad), *Sklavengeschäft* (orjakaubandus), *Sklaverei* (orjus), *Sklavenmarkt* (orjaturg) ja *Sklavenhalter* (orjapidaja – Alfried). Kui hakkasid veerema Adolf Eichmanni rongid, täienes seda laadi sõnavara. Alfriedi alluvatele teatati, et montaažikonveiereid hakkab teenindama *Judenmaterial*. Söömist tähistab saksa keeles inimeste puhul verb *essen*, kariloomade puhul *fressen*, ja viimast sõna kasutati ka orjadest rääkides; sageli juhtus, et kui nad lõppjaamas oma loomavagunitest väljusid, olid esimesed sõnad, mis nad kuulsid: *„Keine Arbeit, kein Fressen."* („Kes ei tee tööd, ei saa süüa.")

Ka esimene teadaolev füüsilise vägivalla juhtum leidis aset *Hauptbahnhof*'is. Tähendusrikas on seejuures, et ohvrid olid pärit idast. Raudteetööline Adam Schmidt tunnistab: „1941. aasta keskel saabusid esimesed töölised Poolast ja Ukrainast. Neid veeti täistuubitud kaubavagunites. Kruppi eestöölised kihutasid nad vagunitest välja, lõid ja tõukasid neid . . . Ma nägin oma silmaga, et tööle aeti ka haigeid inimesi, kes vaevu jaksasid käia."

Nüüd ei olnud enam juttu kolmekäigulistest lõunatest, puhtast pesust ega värskejumelistest aaria teenijannadest. Algul olid muutused tingitud otseselt ideoloogilistest põhjustest. Igal etnilisel, rassilisel ja rahvuslikul grupil oli natside süsteemis oma koht. Pärast seda, kui uustulnukatele olid välja jagatud puukingad, kolme üksteisest läbipõimunud rõngaga märgistatud Kruppi tekid ja firma sinised, laiade kollaste triipudega vangirõivad, andis *Oberlagerführung* (laagriadministratsioon) nad üle tehaste julgeolekupolitseile *(Werkschutz)*, tehasevalvele *(Werkschar)* või abi-julgeolekupolitseile *(Erweiterter Werkschutz)*. Siin algas segregatsioon. Juudid, kes moodustasid madalaima kategooria, pidid kandma kollaseid eraldusmärke. Vene orjadel olid seljal valged tähed SR *(Sowjetrussland* – Nõukogude Venemaa), poolakatel suur täht P. Teistel idast pärit töölistel oli rinna paremale poolele õmmeldud sinine nelinurk, millel oli kiri „OST", ning mujalt kohaletoodud vangid olid varustatud valgete, siniste, punaste või valgeroheliste käesidemetega. Nimede kasutamine oli keelatud; inimesi eristati nende rõivastele õmmeldud valgete numbrite järgi. Dehumanisatsioon oli täielik. Kruppi dünastia traditsiooniline suhtumine igasse oma töölisse kui perekonnaliikmesse põrkas siin risti vastamisi natsionaalsotsialistliku dogmaga. Ja dogma võitis – osalt sellepärast, et ka see kuulus Alfred Suure pärandisse.

Välismaalaste jaotamine etnilisteks gruppideks meeldis partei ideoloogidele, kuid asjassepühendamatutele tekitas see raskusi; nad ei osanud jaotuse peensustest aru saada ja tegelikkuses läks asi nii kaugele, et mõned Kruppi ja SS-i valvurid Alfriedi 138 laagris ei teadnud isegi seda, kas nad valvasid sunniviisil värvatud juute, ukrainlasi ja poolakaid või prantsuse, hollandi ja belgia töölisi, kes olid vabatahtlikena Ruhri tulnud ning nüüd lepingute sundpikendamise tõttu

okastraadi taha sattunud. Kõik käesidemed olid Esseni elanike silmis üsna ühesugused. Kui esialgne uudishimu oli rahuldatud, kaotasid krupplased – nende hulgas ka eestöölised, kes pidid orjade järele valvama – välismaalaste vastu huvi. Tähtis oli, et töö käis. Kõik, mis otseselt sellesse ei puutunud, jäeti ölakehitusega tähele panemata või – tõsisemal juhul – löödi jalahoobiga kõrvale.

* *

Vastavalt *Reich*'i kasvule kasvas ka tema tööjõuprobleem. Sõja laienemisel muutus see kriitiliseks ja Albert Speeri kirjutuslauale hakkasid kogunema Ruhrist saadetud ärevusttekitavad ettekanded. Tarvis oli töölisi, ükskõik missugused töölisi. Nad ei tarvitsenud olla vilunud, nad ei tarvitsenud isegi olla nõus vabatahtlikult töötama; vajalik oli ainult nende olemasolu. Probleemi üks ilmne lahendus oleks olnud saksa naiste töölerakendamine, kuid sellest keeldus Hitler kategooriliselt: naiste koht oli kodus. Niisiis jäi *Vaterland*'ile ainus alternatiiv – välismaalaste sunniviisiline sissetoomine. Enne kui Speer oma värbajakohustused Fritz Sauckelile üle andis, peeti inimjahti juhuslikult ja koordineerimatult. Uus tööjõu hankija alustas innukat koostegevust töösturitega, kes selleks meelsasti valmis olid. Nagu talle varsti selgeks sai, nõudis Esseniga asjaajamine lõputut kannatlikkust, sest *die Firma* oli tema kõige nõudlikum klient.

Nürnbergis väitsid Kruppi advokaadid, et Krupp ei olevat välismaa tsiviilisikute sunniviisilises töölevärbamises mingisugust osa etendanud. Kõik suured haarangud olevat olnud Saksa valitsuse ametlikud aktid. Teoreetiliselt oli see õige. Tegelikkuses aga tuli algatus enamasti Ruhri parunitelt ning kui *Wehrmacht* oli röövinud järjekordse partii välismaa naisi ja lapsi, siis kutsuti tööstureid saagist osa saama. Paljud keeldusid sellest. Ei ole mingeid andmeid, et Krupp oleks kunagi keeldunud, ja tööorjade värbamistes, mille käigus loendamatud tuhanded inimesed kadusid oma kodudest ning sattusid sõjaaegsesse Ruhri, oli enamasti mängus Kruppi ametnike käsi.

Alfriedi arhiiv on täis tõendeid, mis seda kinnitavad. Kolmanda sõja-aasta algul saabusid *Hauptverwaltungsgebäude*'sse ettekanded selle kohta, et *Fremdarbeiter*'id jõudsid tehastesse kaks ja mõnikord isegi kolm kuud pärast värbamist. Otsekohe saadeti kolm ametnikku *Wehrmacht*'ile, *Gestapo*'le ja SS-ile protesti avaldama. Seejärel määras Alfried Heinrich Lehmanni Saksa Töölisrindega sidepidajaks ning firma uue *Arbeitseinsatz A* (tööjõu hankimise ja värbamise osakonna) juhatajaks. Edasiste kampaaniate käigus sõitis Lehmann läbi viis okupeeritud riiki. Kui tal ei õnnestunud ühest pealinnast sobivat „materjali" hankida, siis siirdus ta teise – ja kõikjal abistasid teda okupatsioonivõimud. Prantsusmaalt värbas ta terved tehasetäied töölisi. Hollandist saatis ta *Germaniawerft*'i 30 000 metallurgi ja laevaehitajat, ning kui „vabatahtlikel" ilmnesid tõrksuse tundemärgid, siis jõudsid nad Saksamaale käeraudades. Seetõttu sai Kruppi kontsern kogu Madalmaadel tuntuks „katkufirma" nime all.

Tõsi küll, Kruppi prantslasi, hollandlasi ja belglasi nimetati ikka veel „vabatahtlikeks", kuid see oli ainult vihje nende rassilisele kuuluvusele. Sõna *Freiwillige* ise pärines võitjate pentsikust eufemismide sõnastikust, kus muu hulgas sisaldusid veel niisugused mõisted nagu *Sonderbehandlung* (erimenetlus), *Umsiedlung* (ümberasustamine) ja – kõige tähelepanuväärsem nendest – *Endlösung* (lõpplahendus). Krupp eelistas, et tema dokumentidest nähtuks, nagu oleksid töölised

demokraatlikest lääneriikidest omal vabal tahtel Ruhri tulnud. Idasse ei olnud muidugi vaja nii ettevaatlikult suhtuda. *Slawen waren Sklaven* ja kui mõni nonkonformistlik krupplane söandas teistsugust arvamust avaldada, siis teatati tema nimi Altendorferstrasset Kortestrassega ühendava telefoniliini kaudu *Gestapo* kohalikku peakorterisse. Krupp suhtus Nõukogude Liidust tulevatesse inimlihasaadetistesse kui elutusse toormaterjali ning kord kiitis selle kvaliteedi heaks, kord avaldas protesti.

Hauptverwaltungsgebäude igasugused pretensioonid kutsusid Berliinis esile silmapilkse vastukaja. 8. juulil 1942 tegi üks murelik alluv Albert Speerile pika ettekande, milles ta eitas, et Alfriedile oli mais ja juunis saadetud „alasordilisi" saavlasi. Speeri ametnik väitis, et „firma *Fried. Krupp A. G.* nõudmised relvajõududesse kutsutud saksa tööliste asendajate järele on jooksvalt ja õigeaegselt täidetud" ning jätkas ägedalt: „Kruppi firma kaebused ebapiisavate tööjõusaadetiste üle on alusetud . . . Ma palusin jälle Sauckelit saata Kruppile 3000–4000 töölist peatselt . . . saabuvate vene tsiviilisikute hulgast."

*

Sekeldusi põhjustasid juudid. Nendega oli muidugi alati pahandusi olnud, kuid nüüdsed raskused olid seniolematud. Juba 18. oktoobril 1940 unistas kindral Franz Halder oma päevikus, et Poola juutidest võiksid saada „odavad orjad". Mõjukad SS-lased olid aga kategooriliselt *Judenmaterial*'i orjastamise vastu. Nende arvates oli küsimus puhtal kujul põhimõtteline: natsionaalsotsialismi ülesanne oli iga elava *Jude* ja *Jüdin*'i hävitamine. 31. juulil 1941 kirjutas Göring Reinhard Heydrichile: „Käesolevaga kohustan Teid tegema kõik vajalikud ettevalmistused . . . juudiküsimuse täielikuks lahendamiseks Saksamaa mõjusfääri kuuluvas Euroopa osas . . . Ma nõuan . . juudiküsimuse ettenähtud lõpplahendust."

Reichsmarschall'i käsu järgi pandi tööle hävituskonveierid. Kuid Saksa töösturite meelehärmiks võtsid mustsärklased noil esimestel kuudel kõiki käske tähttähelt. Nende jaoks tähendas *Endlösung* seda, mida sellega öelda taheti. Lahendus pidi olema tõesti lõplik. Orjatöös aga ei olnud midagi lõplikku. See oli kasulik, kuid ei lahendanud midagi. Kui juutide karjale anti süüa ja peavarju ning neil lasti masinate juures töötada, siis ei olnud nad ilmselt tapetud ning kõige rangematest ettevaatusabinõudest hoolimata oli alati võimalik, et mõnel osaval paaril õnnestus järglasi soetada, füüreri eesmärgi saavutamine nurja ajada ja probleemi lahendamine järgmise sakslaste põlvkonna mureks jätta.

Kuni 1942. aasta tööjõukriisini läks kõik SS-i puristide soovi järgi. Siis aga hakkas SS asja üle järele mõtlema. *Endlösung* küll funktsioneeris, kuid laskemoonakulu oli kohutav. 1942. aasta kevadel tegi Himmler saksa arstile Beckarile korralduse alustada eksperimente gaasikamberautodega. Nendest loobuti siiski omakorda (piiratud mahutavuse ja suure kütusekulu tõttu) ning hakati rajama *Vernichtungslager*'eid (hävituslaagreid), millest kuulsaimaks sai varsti Oświęcim. Vahepeal jätkus realistide ja idealistide vägikaikavedu. Esseni positsioon oli selge. Ühes *Hauptverwaltungsgebäude* memorandumis märgiti 25. aprillil 1942, et „80 raske jalaväesuurtüki ehitamiseks" oli vajalik „uus ekspansioon"; vastavalt sellele soovitas Alfried *die Firma*'l alustada tootmist „koonduslaagris Sudeedimaal".

Keegi ei tea, kes mõtles välja leidliku fraasi „hävitamine tööga", kuid neli nädalat hiljem esitas Krupp selle füürerile. Keelereegleid ignoreerides ütles ta, et kõik parteiliikmed pooldasid „juutide, välismaa sabotööride, saksa antinatside, mustlaste, kurjategijate ja asotsiaalsete elementide" kõrvaldamist *(Beseitigung)*, kuid ta ei näinud mingit põhjust, miks *Vaterland* ei võinud neist enne seda mõningat kasu saada. Kui neid nagu kord ja kohus tagant kihutati, siis võis igaüks neist oma surma eelsetel kuudel ära teha terve eluaja töö. Hitler kõhkles. Himmler jäi endist viisi kangekaelseks, kuigi mitte lojaalsusest *Endlösung*'i suhtes. Kuuludes ka ise impeeriumiehitajate hulka, oli ta hakanud vange rakendama omaenese ettevõtetes. Teda tuli veenda, et targem oli korstnaparunitega koostööd teha. Nagu selgus, oli tegemist lihtsalt majandusliku ehk, kui soovite, altkäemaksusse puutuva küsimusega. Krupp lubas SS-ile iga koonduslaagrivangi eest päevas maksta neli marka, millest seitse kümnendikku marka tuli maha arvata toidukulude katteks. Peale selle pidi SS-ile antama osa relvade müügist saadavast tulust „kompensatsiooniks selle eest, et ta kaotas võimaluse ise oma vange ära kasutada".

Vastuseis vaibus üleöö. Septembris kiitis Hitler uue poliitika heaks ja laskis koonduslaagrites korraldada kontrolli, et kindlaks teha töövõimeliste vangide hulk. Selgus, et neid oli 25 protsenti, sealhulgas omakorda 40 protsenti kõlblikke tööks sõjatehastes. Alfried ennetas seda direktiivi; 18. septembril saatis ta Sauckeli Berliini-kontorisse teletaibiteade, mis algas järgmiselt: „Teema: juutide töölerakendamine. Vastavate tööjõukomiteede poole pöördumise asemel juhime teie tähelepanu sellele, et Kruppi firma on valmis tööle rakendama 1050–1100 juudi töölist." Järgnes treialite, mehaanikute, freesijate, puurijate, lihvijate ja hööveldajate loetelu ning lõpuks tuli hoiatus: „On soovitav, et enne töölemääramist kontrollitaks nende inimeste võimeid."

Krupp pidas silmas üht vahetut eesmärki – sütikute tootmist. Et Sudeedimaa laager oli masstootmise jaoks liiga väike, siis oli ta kindlalt kirbule võtnud Oświęcimi, ja kui selgeks sai sealne oskustööliste diapasoon, lisas ta oma plaanidele relvaosade tootmise. Kuus nädalat hiljem kogunesid tema direktorid *Hauptverwaltungsgebäude* koosolekusaali. Päevakorras oli üksainus punkt: automaatrelvaosade tehase ehitamine Oświęcimi. Pärast seda, kui neile oli kinnitatud, et „vajaliku tööjõu annab Oświęcimi koonduslaager", nõustusid direktorid kahe miljoni marga kulutamisega selle projekti elluviimiseks ja plaanidele tehti märkus „Direktooriumi poolt heaks kiidetud 31. oktoobril 1942".

Õnnetuseks aga oli kolmas *Reich* täis intrigante, kelle ajendid ei olnud nii õilsad kui *Endlösung*'i eest võitlejate omad, ja samade oskustööliste endale saamiseks haudusid plaane ka teised kontsernid. Olgugi et SS korduvalt kinnitas oma valmisolekut koostööks, möödus talv sündmusteta. Märtsi lõpul lähetas Alfried Lõuna-Poolasse saadiku, kes pidi selgitama, milles on asi. Krupplase hämmastuseks avaldas üks laagri ohvitser arvamust, et „kui vähegi võimalik, siis peaksid neid tooteid valmistama saksa töölised".

Pärast sada aastat kestnud asjaajamist kiivrikandjatega ei olnud *die Firma*'l salasepitsuste valdkonnas enam peaaegu midagi teadmata. Tarvis oli leida õige mees ja seda ära kasutada. Nagu parteidokumentide hoolikas uurimine oli juba näidanud, osutus selliseks meheks *Obersturmführer* Sommer – noor SS-i ohvitser, kes tegutses Berliinis SS-i esindajana Speeri ministeeriumi erikomitee M3 juures. Mõni kuu varem toimunud kokkusaamisel ühe Kruppi agendiga oli Sommer nõus-

tuuud pidama arvet kõikide pealinnast itta saadetavate juudi oskustööliste üle ja 16. märtsil oli agent temalt saanud nende tööliste nimekirja. Seda ära kasutades oli Kruppil võimalik saata Oświęcimi 500 väärtusliku vangi nimekiri ja nõuda viivitamatute sammude astumist. See nõue täideti; Rudolf Franz Höss, neljakümne kolme aastane süüdimõistetud mõrvar, kes nüüd valitses komandandina Oświęcimi koonduslaagri üle, loobus vastupanust. Nürnbergis tunnistas Höss, et tema järeleyalve all hävitati kolm miljonit inimest, ja lisas: „Ülejäänud valiti välja ja neid kasutati tööorjadena koonduslaagri tööstusettevõtetes."

Tööorjade väljavalimine algas 22. aprillil 1943. Uurinud oma laagri kaarti, andis Höss Kruppi käsutusse sektori nr. 6. Viivitamatult saabusid kohale krupplaste salgad; töötades ööpäevas 24 tundi, ehitasid nad 28. maiks valmis raudteejaama, tohutu suure tehasehoone ja selle juurde kuuluva pesuruumi. Esimese kõrvale oli kerkimas teine hoone ja SS-ilt oli üüritud barakke. Need kõik ja ka hiljem püstitatud hooned leiti pärast sõda laagrikomandandi piinliku täpsusega koostatud kaardilt. Kruppi rahaline arvepidamine algas juunis, mil valminud tehasehoonesse aeti esimesed juudi vangid, kes seal tööd alustasid. Ühe kuu sissekanne äriraamatus on järgmine:

„Vastavalt orderitele 1/43 ja 2/43 3. juulist 1943 maksis Kruppi firma SS-ile vangide poolt 3. juuli ja 3. augusti vahelises ajavahemikus tehtud töö eest 28 973 riigimarka. Päevas maksti töölise eest 4 ja abitöölise eest 3 riigimarka."

*

Höss ja Krupp ei pööranud tähelepanu tingimustele, milles vangid olid sunnitud töötama. Kaks krupplast aga tegid seda. Uudishimuliku vaimulaadiga tehnikaspetsialist Erich Lutat oli üks nendest kahekümne viiest sakslasest, kes sõitsid 1943. aasta juunis Essenist Oświęcimi ja jäid sinna viieks kuuks vange välja õpetama. Et enamik tema õpilasi oli omandanud mõninga saksa keele oskuse, siis hakkas ta neile küsimusi esitama ja sai varsti laagrielust põhjaliku ülevaate. Ta vaatas krematooriumikorstnatest tõusvat suitsu; ta õppis ära tundma põleva inimliha lõhna; ta nägi, et inimestel, keda ta instrueeris, puudus piisav toit, rõivastus ja peavari. Hoolimata rangest keelust jagasid Lutat ja insener Paul Ortmann väljaõpetatavate vangidega oma leiba, kartuleid ja sigarette. Ortmanni kohutas see, kui sageli laagrivalvurid vange peksid. Lutat tunnistas Nürnbergis: „SS eskortis vangid tehasesse kell 6, hiljem kell 7 hommikul . . . Seal jäid nad tehasevalvurite hoole alla . . . Tööliste hulgas oli poolakaid, hollandlasi, tšehhe, prantslasi ja väga palju juute . . . Paljud vangid olid haletsusväärses füüsilises seisundis."

Ortmann ja Lutat ei aimanudki tol ajal, et nad nägid pealt hiljem Ruhri enese tänavatel ja põldudel kulminatsiooni saavutanud etenduse varajast (ja suhteliselt leebet) eelproovi, kuid nad viibisid kohal, kui Oświęcimis langes Kruppi eesriie. Alfriedil ei vedanud seal. Ta oli lootnud, et oktoobrikuuks hakkab laager maksimaalset toodangut andma; see oleks olnud meeldiv üllatus füürerile ja kõrgetele aukandjatele, kes järgmisel kuul pidid kogunema Villa Hügeli suurde saali, et pealt vaadata, kuidas ta isalt valitsuskepi üle võtab. Tema lootused luhtusid. Vastavalt sellele, kuidas Ukrainas kasvas venelaste pealetungi hoog, tuli üks tehas teise järel maha jätta. Kibedasti pettununa viis Alfried oma Esseni spetsialistide kaasabil tootmisseadmed Oświęcimist üle kahte Sileesia laagrisse.

Oświęcimi nimi on tuttav, kuid see oli ainult üks paljudest laagritest. Enne 1945. aastal toimunud kokkuvarisemist kasutas Krupp vägivaldselt värvatud tööliisi peaaegu sajas tehases, mis olid laiali pillatud üle Saksamaa, Poola, Austria, Prantsusmaa ja Tšehhoslovakkia. See arv ei ole täpne, sest Alfriedi *Oberlagerführung* varustas kõik välismaa töölistesse, sõja- ja koonduslaagrivangidesse puutuvad dokumendid stambiga „*Geheim*" („Salajane") ja hiljem põletati neid pakkide viisi. Samuti ei ole võimalik täpselt kindlaks teha ka seda, kui palju koonduslaagreid ehitasid Krupp ja SS ning kui palju vange nendes kinni peeti. Usaldusväärne oletus on selle kohta siiski olemas. Hans Schade, kes ameeriklaste ülesandel Nürnbergis seda küsimust uuris, tutvus hoolikalt kõigi säilinud dokumentidega ja tema hinnang on kõigist teistest tunduvalt parem.

Schade diagrammid näitavad, et sõja laienemisega ja Alfriedi võimu kasvuga kaasnes Kruppi orjade arvu märkimisväärne suurenemine. Veel 1943. aasta augustis oli nende juurdevool suhteliselt väike. Prantsusmaalt saabus neid üksnes kitsa nirena ja peaaegu kõik hollandlased suunati tollal Kieli; Esseni *Gusstahlfabrik*'i 81 tehasest koosnevas kompleksis töötas ainult 11 557 välismaa tsiviilisikut ja 2412 sõjavangi ning seal ei olnud ühtegi koonduslaagrivangi. Uuel Kruppil oli *Reich*'is muidugi kaalu ka juba enne tema kroonimist. Kuid oma isiksuse täie jõuga oli tal võimalik kaasnatse mõjustada alles alates 1943. aasta lõpust, mil temast sai firma ainuomanik. See avas talle võimaluse läbirääkimiste pidamiseks otse valitsusega, orjade rentimiseks nelja marga eest päevas ja isegi nõudmiseks, et firmal oleks õigus riknenud kaupa tagasi saata: „Igal juhul on kokku lepitud, et tehasetööks täiesti kõlbmatud inimesed võib välja vahetada."

Et koonduslaagritöölised jõudsid Essenisse sageli üsna halvas tervislikus seisundis, siis andis see kokkulepe hoobi Heinrich Himmlerile. Himmler oli SS-i *Reichsführer*, siserinde juht ja kõikide *Reich*'i sõjaeelsetes piirides paiknevate *Wehrmacht*'i üksuste ülem, kuid ka Alfriedil oli võimalik lähtuda jõupositsioonilt. Adolf Hitleri hinnatud sõbrana ja varajase toetajana, Kruppi firma ainuomanikuna, ühena RVE „kolmest targast mehest", *Wirtschaftsgruppe Eisenschaffende Industrie* liikmena ja Saksa riigi *Wehrwirtschaftsführer*'ina võis ta peaaegu lõputult ammutada sellest kiiresti suurenevast basseinist, mille moodustasid sunniviisil värvatud välismaa töölised. Schade arvud näitavad, et just seda ta tegigi; dateerimata dokument, mille üks Ameerika sõdur pärast *Reich*'i kokkuvarisemist leidis Essenist, näitab, et selle dokumendi koostamise päeval töötas ainuüksi *Gusstahlfabrik*'is ligikaudu 75 000 orja. Esimestel kuudel pärast seda, kui Alfried oli firmas saavutanud täieliku võimu, kõikus tööorjade arv väga tugevasti – korstnaparunid olid nagu odaval väljamüügil üksteise käest kaupa ärakiskuvad naised –, kuid suve lõpuks see stabiliseerus ja 30. septembril 1944, mil Alfriedile allus 277 966 töölist ja ametnikku, valitses ta ühtlasi ka suure orjade impeeriumi üle. Vastavalt ränkadele sõnadele, mida tal tuli kuulda Nürnbergi süüpingis, oli ta isiklikult vastutav „ligikaudu 100 000 inimese eest, keda Kruppi firma ekspluateeris orjadena Saksamaal, neile võõrastes riikides ja koonduslaagrites".

Tema asekuningas selles pentsikus impeeriumis oli Fritz von Bülow, kes tolleks ajaks oli jõudnud viiekümnendate eluaastate keskpaika. Lühikest kasvu, roosa ja veidi pungsilmne Bülow oleks eelistanud istuda oma hubases Bredeney raamatukogus oma perekonna XII sajandist pärineva vapi all ja lugeda rafineeritud prantsuse ilukirjandust. Ta oli haritud ja tundelise loomuga – ja just see oligi

tema probleem. Paberite järgi oli ta sobiv raudset meest mängima. Berliin oli ta määranud nii sõjaliseks kui ka poliitiliseks *Hauptabwehrbeauftragter*'iks (eratööstuse pea-vastuluureagendiks), talle oli antud teise järgu *Kriegsverdienstkreuz* ja ta oli Kruppi tehasepolitsei ülem. Kuid kogu see au oli talle osaks langenud ainult sellepärast, et ta oli olnud Gustav Kruppi usaldusmees, ja Gustav omakorda oli teda selleks valinud, arvestades teeneid, mida tema isa oli dünastiale osutanud. Tegelikult oli Kruppi peamine orjakubjas saamatu. Kriiside korral ta kas pööras pea kõrvale, kui tema vähem õrnatundelised alluvad hirmutegusid tegid, või püüdis kompensatsiooniks ise neid üle trumbata.

Bülow oli Alfriedi juhtimisahela ainus nõrk lüli. Muus osas funktsioneeris süsteem häireteta. Kruppi tööjõuadministratsioon dubleeris suurel määral füüreri oma. Hitleri süsteemis tõi Sauckel tööorje Saksamaale ja Speer jaotas neid. Alfriedi süsteemis reisis Lehmanni *Arbeitseinsatz A* välismaalasi värvates ringi, samal ajal kui *Arbeitseinsatz I* suunas saabuva „materjali" *Oberlagerführung*'i kaudu firma tehastesse. Nagu ütles üks pealtnägija: „Kruppi jõupingutused orjaturul kandsid kiiret ja rikkalikku vilja."

*

1943. aasta sügisel, kui Alfried lõpetas oma operatsioonid Oświęcimis, oli Essen pilgeni täis hämmeldunud, näruseis rõivais, kurnatud välismaalasi neljalt mandrilt – poolakaid, prantslasi, belglasi, taanlasi, hollandlasi, luksemburglasi, tšehhe, ungarlasi, slovakke, venelasi, ukrainlasi, jugoslaavlasi, kreeklasi, pärast oma valitsuse kapituleerumist lõksulangenud itaallasi, alžeerlasi ja isegi mõningaid hiinlasi. Noored vaimulikud, talupojad ja sõjavangid olid muidugi töövõimelised, kuid nendega olid segatud raugad, rasedad naised ja väikesed lapsed. Sülelapsed töölistena ilmselt kõne alla ei tulnud, kuid tehase- ja kaevandustööliste minimaalne vanus langes aasta-aastalt kohutaval määral. Algul oli see seitseteist. Siis, vastavalt Max Ihni ühele sõjajärgsele tunnistusele, „. . . pandi tööle noorukid . . . alates neljateistkümnendast eluaastast". Nürnbergi tribunal tuvastas, et 1943. aastal rakendati mitte õpilastena, vaid töölistena kaheteistkümneaastasi poisse ja et „1944. aastal sunniti tööle lapsi, kes olid kõigest kuus aastat vanad". Vanade töökaartide kolletunud fotodelt vaatavad meile vastu nende väikeste orjade kõhnad näod.

Kui tol suvel mõni vaatleja oleks istunud helikopteris kõrgel Alfriedi Altendorferstrasse kontori kohal, siis oleks talle avanenud tähelepanuväärne panoraam. Kahe- kuni viiemiilise raadiusega piirkonnas, mis algas *Hauptverwaltungsgebäude*'st mõne kvartali kauguselt, oleks ta enda all näinud 55 Kruppi ja SS-i koonduslaagrit. Nende laagrite hooned ei olnud ühetüübilised. Vangid elasid suurtes ja tugevates majades, kütmisvõimaluseta onnides, telkides või varemetes; mõned neist magasid lihtsalt maapinnal, ilma et miski oleks neid kaitsnud vihma eest. Kuid laagrite otstarbest ei olnud siiski võimalik valesti aru saada.

Kõrgel *Hauptverwaltungsgebäude* kohal ilmakaarte järjekorras ringi vaadates oleks hüpoteetiline vaatleja kõigepealt märganud kolm miili põhja pool asuvat Seumannstrasse laagrit, kus traadipõimikud ning prožektorite ja automaatrelvadega varustatud tornid ümbritsesid 3000 venelast, läänetöölist ja saksa kriminaalkurjategijat. Pärast seda oleks õhus hõljuva vaatleja pilk peaaegu 180 kraadi ulatuses libisenud üle tihedasti asustatud Ida-Esseni ning peatunud siis Schlageter-

schule laagril (160 vangi), mis paiknes otse Villa Hügeli vastas teisel pool Ruhri jõge. Kuulipildujaid siin nagu enamikus teisteski laagrites ei olnud ja *Werkschutz* oli varustatud iganenud Mannlicheri püssidega, Saksa–Prantsuse sõja reliktidega. Vaatevälja läänepoolsel kaarel oleks meie tunnistaja esimesena näinud Kraemerplatzi laagrit (2000 slaavlast ja prantslast), mis asus tema kõrgest vaatluspunktist kakskümmend kvartalit edela pool, seejärel Raumerstrasse laagrit (1500 vene sõjavangi) ja otse läänes Dechenschule laagrit, kust kevadel oli välja viidud 300 idaorja, et teha ruumi „läänlaste" jaoks.

Kujutletavast helikopterist lääneloodes oli kolm laagrit: Hafenstrasse III (1000 tšehhi), Nöggerathstrasse (1100 prantsuse sõjavangi) ja Spelenstrasse laager (2500 venelast). Kõiki neid laagreid taunisid vastutavad krupplased mitmetes peakontorisse saadetud kirjades. Nöggerathstrasse laager tekitas erilist tülgastust dr. Wilhelm Jägeris, Kruppi pea-laagriarstis, kelle korduvad palved, et firma sunnitöölistesse suhtutaks inimlikult, olid ülimalt julged. 2. septembril 1944 kirjutas ta ühes salajases kirjas, et selle laagri prantslased olid peaaegu pool aastat elanud „koerakuutides, avalikes käimlates ja vanades pagaritöötubades". Koerakuudid olid „kolm jalga kõrged, üheksa jalga pikad ja kuus jalga laiad". Igaühes magas viis meest ja vangid pidid „neljakäpakil nendesse kuutidesse roomama". Laagris „ei olnud vett".

Tihedaim laagrite kobar – üle kahekümne laagri – paiknes *Hauptverwaltungsgebäude*'st loodes. Teiste hulgas olid seal Frintoperstrasse (1000 slaavlast), Rabenhorsti (1000 „idatöölist") ja Bottroperstrasse laager (2200 itaallast ja prantslast). Üldpilt oli igal pool ühesugune. Kartes nakkust, keeldusid Kruppi arstid lõpuks nendesse inim-karjaaedadesse sisenemast. Jäger kandis Alfriedile ette, et olukord laagrites on äärmiselt tõsine ja et kui orjade hulgas puhkeksid epideemiad, siis võiksid need üle kanduda sakslastele. Tolleaegsetest dokumentidest ei nähtu, et see mure oleks Altendorferstrassele mingit mõju avaldanud. 1944. aasta 6. juulil dateeritud tüüpiline märgukiri käsitleb suurt hulka üksikasju, kuid ei maini laagrites valitsevate tingimuste parandamist. Üks lõik sellest dokumendist kõlab järgmiselt: „Härra Pfister leidis, et endine interneeritud Itaalia sõjaväelaste laager . . . on kasutuskõlblik. Kui kahekorruselised narid asendada kolmekorruselistega, siis on sinna võimalik mahutada 2000 vangi. Laagri igasse nelja nurka tuleks julgeoleku huvides ehitada kõige lihtsamat tüüpi valvetorn . . . Vastavalt sellele tuleks ümber paigutada okastraat. Rohkem muudatusi ei ole laagris vaja teha." Muudatusi peeti tarbetuks sellepärast, et firmal oli tarvis vaadata tulevikku, ja nagu märgiti ühes sama aasta 24. märtsil esitatud finantsaruandes, ei olnud mõeldav saksa krupplasi niisugustesse hoonetesse majutada: „Onne, milles praegu elavad juudid ja koonduslaagrivangid, tuleb rahuaegse kasutamise seisukohast väärtusetuks lugeda, sest nende rakendamine personali pikaajaliseks majutamiseks ei tule kõne alla."

Veendunud natsionaalsotsialistina ei loobunud Alfried kunagi teoreetilisest vahetegemisest „idatööliste" ja „läänetööliste" vahel. Vähemalt paberite järgi olid Prantsusmaalt ning Madalmaadelt pärinevad mehed oma vabal tahtel Ruhri tulnud, ja nagu öeldi ühes ringkirjas, mille Kruppi tehased said Alfriedi ainuomanikuks oleku kolmandal kuul, tuli need vabatahtlikud „lepingu tähtaja lõppemisel nagu ennegi teenistusest vabastada". „Idatöölised ja poolakad" seevastu pidid „määramata ajaks teenistusse jääma". Üks *Werkschutz*'i dateerimata juhend nõu-

dis, et venelased „tuleb rangelt eraldada saksa elanikkonnast, teistest välismaa tsiviiltöölistest ja kõigist sõjavangidest. Nad paigutatakse kinnistesse laagritesse, kust nad võivad väljuda ainult tööleminekuks valvurite saatel". Tegelikkuses ei jäänud niisugusest ebavõrdsusest midagi järele; niipea kui vabatahtlikud otsustasid hakata oma õigust nõudma, kaotasid nad selle. „Paljude *Gusstahlfabrik*'i prantsuse, belgia ja hollandi tööliste üheaastaste lepingute tähtajad lõpevad lähema kahe kuu jooksul," märkis Krupp ühes oma kirjas Esseni tööjõubüroole. „Et need inimesed ei ole nõus oma lepinguid uuendama, siis kavatseme nad värvata sunniviisil."

Kahesuguse kohtlemise teooria varises mõne nädalaga kokku; „idatöölised" ja „läänetöölised" muutusid kiiresti üksteisest eristamatuteks. Kui mõnda laagrisse ilmusid SS-i või *Werkschutz*'i ohvitserid, siis pidid kõik selle elanikud mütsi peast võtma. Nendele, kes trotsides oma peakatte hävitasid, langes osaks suurim alandus: nende pea pügati ristikujuliselt paljaks. Kui Hermann Brombach, Kruppi agent Madalmaadel, saatis teate, et „üha rohkem" hollandi töölisi viivitas „mõjuva põhjuseta" puhkuselt tagasitulekuga, ning Brüsselist ja Pariisist saabusid samasugused ettekanded, kavandas Bülow 1943. aasta oktoobris „Kruppi firma enese karistusasutuse [*Strafanstalt*] rajamise *Gusstahlfabrik*'is". Nüüdsest peale tutvusid ka lääneeurooplased kõigi ekstsessidega, mida varem olid tunda saanud slaavlased ja juudid.

Esimene *Strafanstalt* oli Dechenschule laager. Ühes sõjajärgses tunnistuses seletas Bülow, et tal tuli sageli „välismaa töölisi . . . töölt puudumise pärast *Gestapo*'le üles anda", ja kui kohaliku *Gestapo* ülem kriminaalnõunik Peter Nohles talle ütles, et vanglad olid üle koormatud, siis tuli talle mõte rajada omaette laager, kus töölisi pidid „tööle ja töölt tagasi eskortima Kruppi tehasepolitsei ametnikud". Tol ajal rääkis ta teist keelt. Vastavalt stenograafilistele märkmetele, mis on tehtud ühel *Hauptverwaltungsgebäude*'s 1944. aasta jaanuaris toimunud nõupidamisel, võttis Bülow sõna ja ütles Alfriedile: „Välismaalasi tuleb kohelda karmimalt ja rangemalt. Nende puhul on eriti soovitatav rakendada karistusi väljaspool töökohta. Dechenschulest saab karistuslaager . . . *Gestapo* järelevalve all . . . Ametnikel soovitatakse nimetada eriti raskeid ja räpaseid töid, mille tegemiseks saab viiekümne- kuni kuuekümneinimeselistes gruppides kasutada neid välismaalasi."

Gestapo ülem Nohles sooritas Nürnbergis Kruppi protsessi ajal enesetapu, kuid jättis enesest järele 71-leheküljelise kirjaliku tunnistuse. Tema seletuse tuum seisnes selles, et Dechenschules täitis ta suurelt osalt üksnes dekoratsiooni ülesandeid. Ehkki vaid vähesed sakslased tunnistasid ennast vabatahtlikult süüdi sõjaroimades, kinnitavad seda seletust ellujäänud vangide ja Kruppi valvurite mälestused ning firma dokumendid. Tõsi küll, *Werkschutz* kirjeldas Dechenschulet kui „töödistsipliinilaagrit, mille järele valvas *Gestapo* ja kus pidas korda tehasepolitsei", kuid niisuguse järelevalve kohta ei olnud mingeid tõendeid. Teisest küljest oli laagrielanikele väga hästi näha, et valvurid, kes neid peksid neljakandiliste nahknuutidega, kandsid oma eraldusmärkidel, mütsidel ja käesidemetel nime „Krupp". Laagriülem Fritz Führer oli Alfriedi palgalehel ja tunnistas hiljem, et Bülow' soovitust, mis puutus „eriti rasketesse ja räpastesse töödesse", täideti hoolikalt sulatusahjude ja räbuhunnikute juures. *Gestapo* registrites, mis 1945. aastal Kortestrasselt kätte saadi, oli kirjas laagri aadress (Dechenstrasse 22) ja telefoninumber (Essen 20597), kuid Nohlesil oli liiga palju tegemist, et seda numbrit valida, rääkimata laagri enese külastamisest.

Kui ta seda oleks teinud, siis oleks ta laagris rakendatud abinõud kahtlemata heaks kiitnud. Neile oleks vaevalt veel võimalik olnud midagi juurde lisada. Hoonete aknad olid varustatud jämedate raudtrellidega, laagrit ümbritses kahekordne okastraataed ja valvureile oli öeldud, et „kui ilmnevad tõrksuse ja sõnakuulmatuse vähimadki märgid, siis tuleb halastamatult tegutseda. Vastupanu mahasurumiseks tuleb kõhklematult kasutada ka tulirelvi. Põgenikke on tarvis viivitamatult tulistada, kusjuures kindlaks eesmärgiks tuleb seada neile pihtasaamine". Vangid töötasid seitse päeva nädalas, iga päev kaksteist tundi, neil ei olnud puhkepäevi ja mitte mingisugust tasu neile muidugi ei makstud. Bülow oli selle laagri üle nii uhke, et 15. märtsil, nähes ette „veel paljude belglaste ja prantslaste arreteerimist", soovitas ta firmal „avada Kapitän-Lehmann-Strassel veel üks erilaager". See laager jäi ehitamata. Ka Dechenschule enese purustasid vaenlase pommid ja vangid tuli sealt üleöö toimetada kiiruga rajatud Oberhauseni laagrisse.

20

ABSURDSE VASTU JUMALADKI VÄETID

Silmapaistev Washingtoni advokaat Drexel A. Sprecher, kes jälgis kogu Nürnbergi protsessi ning valmistas väljaandmiseks ette selle protsessi materjalid, tunnistas, et kõige hämmeldusttekitavam oli tema arvates Kruppi juhtum. Sprecher märkis: „Orjade tööjõu ekspluateerimise alal ületas Alfried kõiki teisi tööstureid, kaasa arvatud *I. G. Farben*. Mitte kusagil mujal ei olnud tegemist niisuguse mõttetu barbaarsusega, niisuguse vapustava suhtumisega inimestesse kui elutusse toormaterjali." Selle põhjuseks oli Sprecheri arvates Kruppi ainuvalitsus. „Tema võim oli absoluutne ja seetõttu absoluutselt laostav."

Hauptverwaltungsgebäude käskkirjad, mis 13. märtsil 1942 kogu linnas üles pandi, kuulutasid: „Hoolimata korduvatest juhtnööridest ja hoiatustest jätkavad paljud firma töötajad sõjavangidega suhtlemisse puutuvate eeskirjade rikkumist . . . Esseni elanikud peavad aru saama, et kõik sõjavangid – kaasa arvatud prantslased – on vaenulike rahvaste esindajad. V e n e t s i v i i l t ö ö l i s i t u l e b k o h e l d a s õ j a v a n g i d e n a. Igasugune kaastunne on võltshaletsus, mida kohtud ei arvesta vabandusena." (Originaali sõrendus.)

Vangid ei olnud – vähemalt paberil – kunagi vabad järelevalvest. „Eriti usinatel" välismaa töölistel oli „igal teisel pühapäeval" lubatud „saksa valvuri saatel jalutuskäike teha". Nende päevad algasid *Werkschutz*'i koidueelse röögatusega „*Aufstehen und beeilen Sie sich!*" („Üles tõusta, ja kähku!") ning lõppesid õhtuse möirgega „*Halt's Maul!*" („Lõuad pidada!")

Iga orja peeti teraselt silmas kui potentsiaalset põgenejat. See on täielikus vastuolus Kruppi väitega, et „kõik need mehed ja naised langesid ohvriks sunnitöösüsteemile, mille riik töösturitele peale sundis". Tunnistades Nürnbergis, et

firmadel ei olnud laagrite üle mingit kontrolli, ütles Speer: „Firmade juhid ei saanud muretseda niisugustes laagrites valitsevate tingimuste pärast." Selles on mõnevõrra tõtt. Alfriedil ei olnud võimalik iga laagrit isiklikult läbi käia. Kuid üldise poliitika eest oli ta vastutav. Direktiive andis kahtlemata tema ja on ilmne, et firma valvas oma orje ülihoolikalt. Ühes 12. jaanuaril 1944 dateeritud memorandumis märkis Alfried, et „Itaalia tsiviilisikute avaldus erakorralise puhkuse saamiseks näib esimesel pilgul kahtlane"; ta kaebas: „Prantslased keelduvad lepingute pikendamisest" ja märkis, et „Berliini . . . tähelepanu tuleb veel kord juhtida vajadusele rakendada rangemaid abinõusid personali puhkuselt tagasituleku kindlustamiseks. Hoolimata Sauckeli vahelesegamisest on tagasitulekut raske saavutada, eriti Prantsusmaal, kus puuduvad politseiregistrid".

Tagasitulekust kõrvalehoidujad ei olnud laisad. Alfried kirjutas: „Prantsusmaalt saadud teadetest nähtub, et lepingut murdnud prantslastel ei ole mingeid raskusi Prantsusmaal töö leidmisega." Küsimus ei olnud ka ainuüksi selles, et prantslased olid tüdinud saksa distsipliinist ning armetust elust vanades pagaritöötubades, koerakuutides ja avalikes käimlates. Nad lihtsalt kartsid. Essenis ähvardas neid surm. Krupp oli hakanud jõudma arusaamisele, et aeg, mil *Gusstahlfabrik* sai häirimatult töötada, oli lõppemas. 5. märtsil 1943 langesid Essen ja Kruppi tehased esimese suure pommirünnaku ohvriks. Kaks aastat hiljem, 11. märtsil 1945, tabas mõlemat viimane ja rängim hoop. Vahepeal sooritasid pommituslennukid regulaarseid lende. Selle sõjapidamisviisi monotoonsus tegi hirmust harjumuse. Pommid ei eristanud õiglasi ebaõiglastest, nad ei halastanud süütutele ja tabasid harva süüdlasi.

Tegelikult ei langenud pommid peaaegu m i t t e k u n a g i süüdlastele: Kruppi punker jäi tabamata ja direktorite kodud Bredeneys pääsesid suhteliselt kergesti, samal ajal kui sõjavangid, välismaa töölised ja koonduslaagrivangid kössitasid abitult otse pommirahe all. Alfriedi elamutevalitsuse tehniline direktor Eugen Lauffer möönis Nürnbergis antud tunnistuses, et „eranditult kõik laagrid asusid piirkondades, mis said kõige raskemini kannatada". Pärast ühte õhurünnakut ei antud ellujäänutele rohkem kui kakskümmend neli tundi arstiabi ja surmavalt haavatud katoliiklased, kes palusid viimast jumalaarmu, jäeti sellest ilma. Vastavalt ühele dateerimata aruandele, mille Alfried sai sõja lõpu eel, oli ühtekokku kolm laagrit „osaliselt hävitatud", kolmkümmend kaks „hävitatud" ja kakskümmend kaks „kaks korda hävitatud". Puutumata ei jäänud ükski laager. Ainuüksi pärast 1944. aasta 24. oktoobri ööd registreeris Esseni linnainsener Gross 820 tapetut ja 643 haavatut.

Osalt olid niisugused tragöödiad tingitud valimatust pommitamisest, kuid nagu kõige muu, nii ka selle suhtes oli Kruppil oma poliitika: õiglased pidid kannatama rohkem kui ebaõiglased ja ühed süütud rohkem kui teised. Ühe tänava ääres oli kõrvuti kaks laagrit. Kui kostis häiresignaal, läksid juudi tütarlapsed varju oma laagri okastraadi taga oleva pihuks ja põrmuks tehtud keldri jäänustesse, poolakad oma laagri territooriumil paiknevasse kraavi. Ühe väikese õhurünnaku ajal kukkus pomm otse sellesse kraavi. Poolakate laipu loendati üle saja ning varsti tuli korraldus, et tulevikus pidid juuditarid ennast varjama lahtises kraavis ja poolakad suhteliselt suuremat julgeolekut tagavas keldris. Ka surmas säilis kindel järjekord: *Jude*'l oli vähem šansse kui *Ostarbeiter*'il, selle väljavaated olid väiksemad *Freiwilliger*'i omadest ja viimase risk oli omakorda suurem *Herrenvolk*'i riskist.

Päris julge ei saanud muidugi olla mitte keegi (välja arvatud eliit künkal seisva lossi aluses punkris), kuid krupplaste jaoks olid ehitatud hädapärased varjendid. Orjadel niisugused *Luftschutzeinrichtung*'id puudusid. Pärimal juhul olid neil ainult *Splittergraben*'id (kildude eest kaitsvad kraavid), mis nad olid ise enesele kaevanud. Kuid needki olid paremad kui lage maa, ja kui õhurünnakud ägenesid, hakkasid meeleheitele viidud orjad paljaste kätega auke uuristama. *Werkschutz* ja SS ei püüdnud neid takistada, kuid ei pakkunud neile ka abi. Dechenschule valvurid ehitasid endale tugeva varjendi. Viimases oleks jätkunud ruumi ka nende valvealustele, kuid sellekohased palved jäeti kuulda võtmata ja orjad pidid leppima madala kraaviga, mille nad olid laagri maa-alale kaevanud. Peaaegu samasugune oli olukord ka valtsimistehases nr. 2. Nagu jutustab vana krupplane Gerhardt Marquardt, kes oli 1920. aastast peale firma teenistuses olnud, tugevdasid tema sakslastest kaastöötajad ühe võimla lage ja seinu raudbetooniga ning muutsid selle niimoodi varjendiks. Kui kostsid sireenid, ei lasknud sakslased endaga külg külje kõrval töötavaid prantsuse sõjavange sellesse varjendisse ja sõjavangid pidid enesele tehase juures olevasse räbuhunnikusse augud uuristama.

*

Natsionaalsotsialistlikele bürokraatidele iseloomulik reaalsusetaju puudumine vaheldumisi lõbustas ja vihastas *Hauptverwaltungsgebäude*'t, kus Wilhelmstrassele pandi nimeks *das Idiotenhaus*. Niimoodi sõimas pada katelt. Pealinnale ei tundunud miski idiootsem kui Esseni mõttetult pillav ümberkäimine oma *Sklavenarbeit*'iga. Ka kõige brutaalsem araabia *Sklavenhalter* tunneb oma orjade väärtust. Ta võib neid alandada ja solvata, ta võib neid teatava piirini isegi julmalt kohelda, kuid ta hoiab neis alati hoolikalt elusädet. Vastasel korral jääb ta oma investeeringutest täielikult ilma. Seetõttu on lahendamatu mõistatus, miks Krupp talle kasulikke inimelusid raiskas, ja asjaolu, et ta neid tapvate pommirünnakute eest ei varjanud, on selle kohta ainult üks näide. „Absurdse vastu jumaladki väetid," kirjutas Schiller „Orleans'i neitsis".

Kruppi orjapidamisprogramm oli kogu *Reich*'is kõige tülgastusttekitavam. Välismaa töölised kannatasid tema 81 suures tehases pidevalt alatoitluse ja haiguste all. On mõistetav, et niisugustes tingimustes ei saanud nad anda maksimaalset toodangut. Kuid seda Alfried neilt ei oodanudki. Ühes 3. juulil 1947 allakirjutatud tunnistuses ütles ta: „Loomulikult tegid nad vähem tööd kui normaalne saksa tööline." Loomulikult: kuidas oleksid alaväärtuslikud inimesed täisväärtuslikega võistelda suutnud? Kuid ausaks võistluseks ei antud neile võimalustki. Üks avameelselt sõnastatud firmasisene memorandum näitab, et 20. märtsil 1942, kui Saksamaa elevaatorid olid veel lõhkemas riigi ajaloo suurimatest viljavarudest (mida oli andnud saagi konfiskeerimine okupeeritud maadel), toimus Raumerstrassel vangide toitlustamisse puutuv nõupidamine, kus „parajasti kohalviibiv hr. Hassel tehasepolitseist segas vahele ja ütles . . ., et tegemist on bolševikega, kes peaksid söögi asemel peksa saama". Nagu Alfried hiljem möönis, teadis ta tol ajal, et orjad nälgisid: „Asjaolu, et sageli esitati kaebusi välismaa tööliste ebapiisava toidu kohta . . ., [on] mul hästi meeles."

Ta süüdistas „tehnilisi raskusi" ja „toidunormide kohta kehtivaid üksikasjalisi ametlikke ettekirjutusi". Niisugused ettekirjutused olid tõepoolest olemas, kuid

need olid mõistlikud. 9. veebruaril 1942 näiteks nõuti, et sunniviisiliselt tööle värvatud venelased ja poolakad saaksid päevas vähemalt 2156 kalorit. Raske töö korral oli nende jaoks ette nähtud 2615 kalorit ja väga raske töö korral 2909 kalorit. Mis aga toimus noil kuudel Kruppi tehastes? 14. märtsil kaebas ühe instrumendi-tsehhi juhataja: „Siin töötavad venelased saavad nii armetult halba toitu, et nad jäävad iga päevaga üha nõrgemaks. Kontrollimisel on näiteks ilmnenud, et mõnel venelasel ei jätku füüsilist jõudu töödeldavate detailide piisavaks kinnitamiseks. Kõikjal mujal, kus töötavad venelased, on tingimused täpselt samasugused. Kui toitlustust ei korraldata niimoodi ümber, et nendelt meestelt oleks võimalik oodata normaalset toodangut, siis on nende tööjõu rakendamine ja kõik sellega seoses olevad kulutused asjatud."

Kontserni teistes ettevõtetes valitsesid tõepoolest samasugused tingimused. Neli päeva hiljem, kirjeldades *Oberlagerführung*'i kokkade igapäevast visiiti, kirjutas üks Kruppi tehase meister teisele: „See, mida need mehed nimetavad päevaseks toidunormiks, on mulle täielik mõistatus. Ja ka toit ise oli mõistatus, sest nad jagasid oma kulpidega laiali ainult niikuinii juba vesise supi vedelikku. See oli sõna otseses mõttes vesi, milles ujus peotäis naerilõike, ja see sarnanes nõudepesuveega . . . Need inimesed peavad meie heaks tööd tegema. Olgu nii, aga tuleb hoolitseda, et nad saaksid vähemalt kõige hädavajalikumatki. Ma nägin laagris mõningaid nendest ja mul jooksid külmavärinad üle selja . . . Aga moto on praegu just „toodangu tõstmine". Midagi tuleb ette võtta, et nende inimeste tootmisvõimet säilitada."

Ette ei võetud mitte midagi. Kaheksa päeva hiljem tegi ühe katlaehitustsehhi juhataja ettekande oma vene sõdurite ja tsiviilisikute tööst. Nagu ta märkis, oli nende saabumisest ja *fressen*'i algusest möödunud kuus nädalat ning nad olid „üldiselt halvas füüsilises seisundis . . . 10–12 siinsest 32 venelasest puudub iga päev haiguse tõttu töölt . . . Venelaste töövõimetuse põhjus seisneb minu arvates selles, et toit, mida nad saavad, ei anna neile jõudu tööks, mida te nendelt loodate. Ühel päeval näiteks oli toiduks vesine supp kapsalehtede ja mõnede väheste naeritükkidega". See oli Kruppi kuulus „punkrisupp" (*Bunkersuppe*), mis andis söojale võib-olla 350 kalorit. Mõnikord lisati sellele õhuke leivaviil, millele oli määritud džemmi, kuid kõige selgemini on ellujäänutel meeles need videvikutunnid, mil nad pöördusid tehasest tagasi laagrisse ja asusid näljakrampide käes waeveldes järjekorda, käes plekktopsikud, et vastu võtta seda hirmsat solki. Nürnbergis valgustasid krupplaste tunnistused vangide meeleheitlikku olukorda:

„Soojaks toiduks oli supp, külmaks toiduks leib džemmi või margariiniga. Kruppi nõndanimetatud punkrisuppi ei tahtnud paljud saksa töölised üldse puudutada. Pärast 1944. aasta oktoobrikuu õhurünnakuid ei olnud aga sedagi enam saada. Öövahetusele ei antud kunagi lisatoitu . . . Krupp sai vangide toitmiseks iga inimese kohta päevas 0.70 riigimarka."

Toidu nagu kõige muugi suhtes püüdis Krupp säilitada põhimõtet, mille kohaselt läänest värvatud töölised olid *Untermensch*'id, idast pärit orjad *Unteruntermensch*'id. Kuid sõjaudu tihenemisel muutus see vahe ähmaseks. Mõnedes kõige vapustavamates lugudes, mida käesoleva raamatu autor ellujäänutelt kuulis, oli juttu meestest, kes pöördusid Essenist tagasi Prantsusmaale ja Madalmaadele ning kelle ees koduuksed sõna otseses mõttes kinni löödi, sest nende naised ja emad ei tundnud neid ära. Üldiselt aga said idaorjad siiski kõike vähem, välja arvatud

ainult jõhkrus. „Kõikidest sõjavangidest olid nemad kõige halvemas olukorras," järeldas Nürnbergi tribunal, ja seda järeldust toetab rohkem kui viissada naela tunnistusi, dokumente ning tõendeid. Otsus neid halvasti kohelda tehti kõige kõrgemal tasemel. Firma veduritehase direktor märkis ühes oma ülestähenduses, et nagu talle oli öelnud Lehmann, kes ise sai korraldusi otse Alfriedilt, pidi igale venelasele antama „kella 04.00 ja 05.00 vahel 300 grammi leiba". Direktor lisas: „Ma juhtisin tähelepanu sellele, et niisuguse leivaportsjoniga ei ole võimalik kella 18.00-ni ära elada, mispeale dr. Lehmann ütles mulle, et vene sõjavange ei tohi harjutada lääneeuroopaliku toitumisviisiga."

Nende hulgas, kes koos Alfriediga Nürnbergi süüpingis istusid, oli 1941. aasta märtsis firma direktooriumi liikmeks saanud Max Ihn. Ühes kirjalikus tunnistuses, mille ta andis kaks aastat pärast natside režiimi kokkuvarisemist, möönis Ihn: „Vene tööliste toiduportsjonid olid nii väikesed, et . . . oli peaaegu võimatu neid inimesi tööle panna." Ta süüdistas valitsust ja väitis, et portsjonid „lõpuks järk-järgult suurenesid". Tegelikult oli lugu vastupidine. Toiduportsjonid muutusid nii väikesteks, et mõnikord unustasid kokad nende väljajagamise hoopiski; direktooriumi liikmena tegutsemise esimesel aastapäeval sai Ihn soomusautode tootmise tsehhist järgmise käsitsi kirjutatud sedeli: „Härra Balz teatas mulle, et 9 vene tsiviilisikule, kes pidid 19.–20. märtsi öövahetusse minema, unustati süüa anda. Sel põhjusel keeldus meister Grollius neid tööle viimast. Alles siis said nad oma toidu kätte." Grolliuse teguviis oli ilmselt jultumus kui mitte lausa vastuhakk. Kuid õnnetuseks ei suutnud niisugused üksikjuhtumid midagi muuta. Juba 1942.–1943. aasta talvel, kui Alfried oli firma üle *de facto* kontrolli saavutanud, oleks *Hauptverwaltungsgebäude* dokumentide kõige pealiskaudsemgi lehitsemine näidanud, et katastroofi oleks võinud ära hoida ainult massiline päästeoperatsioon. Esitame kolm niisugust peaaegu huupi valitud dokumenti.

20. oktoober 1942. Äsja Raumerstrasse laagris ringkäiku teinud ametnikult Lehmannile: „Nagu rääkisid pikemat aega tööl olnud valvurid, on nad mitmel juhul tähele pannud uusi vange, kes saabudes on olnud parima tervise juures ning välja näinud jõulised ja tugevad, kuid on mõne nädalaga erakordselt nõrgaks jäänud. Sama laadi märkusi on teinud ka *Wehrmacht*'i tervishoiuinspektorid, kes on konstateerinud, et nad ei ole kusagil mujal täheldanud venelaste nii halba üldist seisundit kui Kruppi laagrites."

19. november 1942. Tehaselt nr. 11 *Oberlagerführung*'ile: „. . . Me oleme korduvalt tähele pannud, et vene sõjavangid, kes teevad meil eranditult rasket tööd, saavad täiesti ebapiisavat toitu. Sellest oli juttu juba kirjas, mille me 30. oktoobril 1942 saatsime härra Ihnile. Me näeme ikka ja jälle, et niisugust toitu saavad inimesed kaotavad lühikese aja jooksul töövõime ja mõnikord surevad . . . Me oleme sunnitud nõudma, et töölised, kes teevad seda rasket tööd," – jutt on lennukisoomuse tootmisest, v ä g a raskest tööst – „saaksid piisavalt süüa, sest vastasel korral jääme neist ilma."

7. mai 1943. Alfriedi ihuarstilt ja Kruppi hospidalide ülemalt dr. Gerhard Wielelt: „Idatööliste surmast. Lazarettstrassel suri viiskümmend neli idatöölist, neist neli välistel põhjustel ja viiskümmend haiguste tõttu. Haigustesse surnud inimeste surmapõhjused olid tuberkuloos – kolmkümmend kaheksa inimest (sealhulgas kaks naist), alatoitlus – kaks, maoverejooks – üks, sooltehaigused –

kaks, tüüfus – üks (naine), kopsupõletik – kolm, apenditsiit – üks (naine), maksahaigus – üks, abstsess – üks. Kokkuvõte näitab niisiis, et neli viiendikku ehk 80 protsenti suri tuberkuloosi ja alatoitluse tõttu."

Doktor Wiele ühendas tuberkuloosi ja alatoitluse, sest 1943. aastal kuulusid need ühte. Normaalses ühiskonnas oleksid arsti esimesed ettekirjutused pärast tuberkuloosi diagnoosimist olnud hea toit ja puhkus. Essenis oli kõik pea peale pööratud ning arstid nagu tehasemeistrid ja *Werkschutz*'i valvuridki ei saanud teha muud kui liita kokku arvude tulpi ja esitada surmajuhtumite kohta aruandeid, samal ajal kui vangid lamasid kõledates laagribarakkides ning demonstreerisid kaugelearenenud tuberkuloosi sümptoome – köha, hingamishäireid ja veresülgamist –, mida nii täpselt kirjeldasid dr. Wiele käsiraamatud.

Die Firma laagrites esinenud surmajuhtumite tegelik arv ei ole teada. Osa dokumente hävitasid tõenäoliselt pommid; osa neist hävitas kindlasti Krupp. Need, kes ellu jäid, nägid harva pealt nälgasurijate viimaseid tunde. Sageli kaotasid ohvrid vaikselt meelemärkuse ja hääbusid sel ajal, kui teised orjad viibisid oma töökohtades; *Werkschutz* või SS koristas laibad ning enamik laagriregistreid läks kaotsi või põletati enne liitlaste vägede kohalejõudmist. Kuid aeg-ajalt juhtus, et mõni eelseisva paratamatu hukkumise üle mõtteid mõlgutav vang ilmutas mehisust. Niisuguseid juhtumeid mäletati ja mõnikord pandi ka kirja. Üks noid ainulaadseid üksikvinjette, mis illustreerivad palju suurema üldise tragöödia kogu ulatust, sisaldub õhukeses toimikus, milles olevad dokumendid on aja jooksul kollaseks tõmbunud ja hapraks muutunud, kuid kannavad veel loetavaid templeid ja kõigi asjaomaste ametnike allkirju. Selle toimiku kaanel on pealkiri „Sisu: Nõukogude Vene sõjavangi nr. 326/39004 Sergei Šossovi surm kuulihaava tõttu".

1944. aasta 29. aprilli hommikul – see oli soe ja niiske laupäevahommik – määrati Šossov töörühma, mille ülesanne oli õhurünnaku ajal purustatud Kruppi leivatehase rusude koristamine. Keskpäeva eel nägi *Werkschutz*'i valvur Wilhelm Jacke, et Šossov sirutas käe ühe pooleldi söestunud leivapätsi järele. Järgmisel silmapilgul, nagu tuvastas Wuppertali sõjakohus, „tapeti sõjavang lasuga rinda". Kohus otsustas: „Nagu uurimine on näidanud, toimis Wilhelm Jacke eeskirjade kohaselt ja teda ei ole põhjust süüdistada."

Et lugu juhtus Ruhris, siis saadeti otsus heakskiitmiseks Essenisse. Bülow tahtis „Jackele üldsuse ees kiitust avaldada". 14. juunil veenis üks alluv teda saatma valvurile tänukirja, põhjendades oma soovitust sellega, et niisugune samm „teeks asjale lõpu". Nii juhtuski: tänuavaldus paigutati mõrvari isiklikku toimikusse ja laip kadus. Sergei Šossovi kohta ei ole meil peaaegu mingeid andmeid. Me ei tea, kui vana ta oli, missugune oli tema auaste, kuidas ta välja nägi ja kui suur oli tema perekond, kui tal seda oli, ning me ei saa kunagi tema kohta midagi lähemat teada. Kruppi number 326/39004 tähendab meile niisama palju kui tema nimi. Kuid ta oli mees. Ta oli näljas. Ta teadis, et selle palukese järele haaramine võis talle maksta elu, kuid ta proovis siiski, ja kui me kujutleme, kuidas ta seal kompanii leivatehase murdunud talade ja purunenud küpsetusahjude vahel küürutas ning konksussõrmelist kätt leivapätsi poole sirutas, kuni äkiline Mannlicheri kuul ta elule lõpu tegi, siis kerkivad meie silmade ette elava pildina *Sklavenarbeiter*'ite kannatused.

Ka tema tapjast ei tea me rohkem. Wilhelm Jacke kohalik kuulsus kestis üks aasta ja üks päev; kui Hitler oma punkris enesetapu sooritas, muutus Jacke seisund järsult ja ta kadus nagu paljud teised, kelle nime hiljem nimetati Nürnbergis. Kuid ka tema on rohkem kui ainult number. Jacke ei olnud loomalik inimesesööja; ta oli lihtsalt omaks võtnud Kruppi rafineeritud poliitika. Ja seda olid teinud ka valvurid raudteejaamas. Kui nad äsja saabunud välismaa töölistele karjusid „kes ei tee tööd, ei saa süüa", siis tutvustasid nad üksnes töölepingute tingimusi. Nagu märkis üks kiretum vaatleja: „Paljudel juhtudel jäeti vangid karistuseks toidust ilma."

Et orjade vähenev tööjõudlus kajastus toodangunäitajates, siis hakkas firma sellele probleemile lahendust otsima. 27. oktoobril 1942 kutsus Bülow kokku kõik laagriülemad. Pärast koosolekut koostatud memorandumi esimene punkt käsitleb tööst kõrvalehoidumist ja osa sellest kõlab nii: „Kõik laagriülemad kaebasid, et hommikuti on neil ülisuuri raskusi . . . mees- ja naistööliste tööleviimisega. Pimedas (esimese vahetuse loendus toimub kell 04.30) hiilivad mõned töölised kõrvale, peidavad ennast käimlatesse või voodite alla, heidavad teistes barakkides vooditesse jne. Laagriülemad on üksmeelsel arvamusel, et ainus võimalus selle vastu võidelda on kõrvalehoidujaid karmilt kohelda ja neid jõuga tööle sundida."

Musta ja sinist mundrit kandvad komandandid võtsid asja tõsiselt. Nad kuulutasid, et orje, kes nende korraldusi ei täida, hakatakse edaspidi süüdistama „jämedas sõnakuulmatuses". Koidueelsetel ülevaatustel tehti laagrielanikele teatavaks, et „välismaa tööpõlgureid" ning teisi „logelemises, töölepingute murdmises, töölt puudumises jne." süüdi olijaid ootab vangla. See ei olnud tühi ähvardus; säilinud on üks käsitsi kirjutatud dokument, mis kõlab järgmiselt: „Tehase nr. 680–187 [Borbecki elektriterasetehase] itaalia tsiviiltööline Antonio Molinari, sündinud 21. aprillil 1918 Veneetsias, arreteeriti tööst keeldumise tõttu. Soovitatav on koonduslaager." Mitteloetava allkirja all on resolutsioon: „Antisotsiaalse käitumise eest koonduslaagrisse."

Kui jala- ja rusikahoopide ning Esseni vangikongide mõju ei osutunud küllalt tõhusaks, soovitasid Bülow' *Lagerführer*'id „viivitamatult kehalist karistust . . . eriti juhtudel, kus on tegemist üha sagenevate vargustega köökidest ja valvuritele vastuhakkamistega . . . Peale selle saab *Werkschutz* tulevikus õiguse karistada logelejaid ja sõnakuulmatuid töölisi toidust ilmajätmisega". See andis valvuritele võimu elu ja surma üle ning selline olukord kestis kaks ja pool aastat, mis olid veel jäänud Saksamaa kapituleerumiseni. Hiljem jutustas üks saksa tööline: „Igaühte, kes ei töötanud küllalt kiiresti, sunniti jala- ja rusikahoopidega tempot lisama. Neid, keda kahtlustati tööst kõrvalehoidumises, karistati toidust ilmajätmisega või neil pügati pea ristikujuliselt paljaks." Toidust ilmajätmine muutus tollest ajast peale üha tavalisemaks. Seejuures oli toit ka parimates laagrites võimatult halb; üks ellujäänud läänetööline kirjeldas, kuidas „räpast ja mädanevat spinatit tõsteti vankrilt harkidega otse keedukateldesse", mistõttu „palju esines düsenteeriat ja teisi haigusi". Ent ka see spinat söödi ära: m i n g i s u g u n e toit oli hädavajalik. „Vargused köökidest" panevad niisugustes tingimustes vaevalt imestama.

Teine surveavaldusvorm, mida sageli rakendati, oli töölistele ülemääraste nõudmiste esitamine ja just see ajendas kolmekümne kahe aastast prantsuse töölist Robert Ledux'd astuma meeleheitlikku sammu, mis sarnanes Sergei Šossovi omaga. Ledux töötas tehases nr. 494261, mis oli esmajärgulise tähtsusega tankitehas. Veidi enne 1944. aasta 13. veebruari keskpäeva sai ta koos kahe teise töö-

lisega käsu tõsta käsitsi teise kohta üks 330 naela kaaluv masin. Prantslane keeldus. Ta ütles, et selleks on tehases olemas kraana, ja hüüdis Kruppi loosungit ümber pöörates: „Kes ei saa süüa, ei tee tööd!" Sakslasest meistri nördimuseks ronis ta ühele kastile ja hakkas kõnet pidama, õhutades teisi prantslasi streigile. Meister tõukas Ledux' kastilt alla, Ledux andis meistrile rusikahoobi vastu nina ja *Werkschutz* vedas mässaja minema. Neli päeva hiljem teatas Bülow juhtunust *Gestapo*'le, kuid enne kui too jõudis mingeid samme astuda, õnnestus vangil kuidagimoodi Essenist, Ruhrist ja *Reich*'ist põgeneda; Saksamaal ei nähtud teda enam kunagi.

Pärast Stalingradi langes sakslaste moraal märgatavalt. Esmakordselt hakkasid uued sunniviisiliselt värvatud töölised kohale jõudma käeraudadega üksteise külge aheldatutena, ja ehkki üksikud krupplased suhtusid neisse kaastundlikult, muutus firma poliitika üha jäigemaks. Iga meistrit, kellel oli „kõva käega mehe" kuulsus, julgustati ülaltpoolt. Kõige kõvema käega mees – ja üks neid, kelle puudumine Nürnbergis kõige rohkem silma torkas – oli *Werkschutz*'i ülema asetäitja Hassel, kes kandis SS-i mundrit, kuid sai Kruppilt palka. Teda tunti üldiselt kui sadisti ja 1943. aastal sai ta palgakõrgendust, sest Bülow ütles oma soovituses, et „viimastel kuudel on härra Hassel eriti tõhusat tööd teinud". Üks Hasseli Stalingradijärgseid tõhusaid töid oli see, et ta organiseeris „laiendatud *Werkschutz II*". Sellesse määrati igas vahetuses kaheksa saksa töölist, kes varustati malakate ja piitsadega. Nende ametlik ülesanne oli rahutuste mahasurumine. Tegelikult õhutati neid vabalt oma piitsa tarvitama.

Hasseli alluvuses oli julmus parim karjääri tegemise vahend. Laagrivalvurid, kes tapsid vange, vabastati karistusest enesekaitse või „kohusetäitmise" ettekäändel. Seda, kuidas Hasseli alluvad tõlgendasid kohusetäitmist, näitavad teod, mida tegi mees, kelle järelevalve all olid kõik Esseni Krawa tehase välismaa töölised ja kelle üks Saksa kohus pärast sõda kaheksaks aastaks vangi mõistis. Kohus tuvastas, et nelja aasta jooksul oli see mees süüdi „mees- ja naissoost idatööliste peksmises puulauaga, kummivoolikuga ja rusikatega, idatööliste äratamises veejoaga, ühe prantsuse tsiviilisiku trepist allatõukamises ja ühe vene vangi halastamatus surnukspeksmises neljakandilise puutükiga". Nürnbergis viibis ta kohal. Nagu ta seal tunnistas, täitis ta ainult korraldusi, mida talle andsid tema ülemused, kes talle ütlesid, et kui orjad on pikatoimelised või laisad, siis tuleb tal „energiliselt vahele astuda", ning kes talle ka näitasid, kuidas niisugusel juhul toimida. Et ta oli juba süüdi mõistetud, siis ei tarvitsenud tema sõnad usaldusväärsed olla. Kuid *die Firma* arhiivist leiti tema isiklik toimik. Kui tema tegevus ei oleks Kruppi meele järele olnud, siis oleks Kruppil olnud neli aastat aega tema korralekutsumiseks või vallandamiseks, midagi niisugust aga ei tehtud.

Bülow jälgis peksmisi, vaatas ohvreid pärast peksmisi üle ja lubas orjade julma kohtlemist jätkata seni, kuni oli mingit lootust, et kehalised karistused suurendavad toodangut. Kui metsikused ei aidanud, kritseldati vähetootliku orja toimiku kaanele „Buchenwaldi koonduslaager" või lihtsalt „KZ". Teistel ametnikel ja orjakubjastel oli hiljem võimalik teeselda, et nad ei teadnud, mida see tähendas, sest nad ei olnud kunagi Buchenwaldi näinud ega kujutanud ette, mis seal toimus. Alfriedi laagri-asekuningal niisugust võimalust ei olnud. Ta oli alla kirjutanud ühele kompromiteerivale dokumendile. See dokument oli koostatud 7. oktoobril 1943 ja käsitles küsimust, mida tuli teha sõjavangidega, kelle sõna-

kuulmatus oli nii suur, et kartser ning vesi ja leib tundusid olevat ebapiisavad karistused. Bülow tegi korralduse, et tõrkujad tuleb „üle anda gestaapole". Ta jätkas: „Gestaapo teeb niisugusel juhul alati surmaotsuse" ja lisas postskriptumina: „Selle dokumendi sisu tuleb hoida salajas, eriti mis puutub surmanuhtlusse."

Hukatuslik ring muutus niimoodi veelgi hukatuslikumaks: armetud orjad, keda teraspiitsadega mööda Esseni tänavaid aeti, ei suutnud kanda füüsilist koormust, mida neilt nõuti; et nad seda ei suutnud, siis mõnitati ja näljutati neid veelgi rohkem; kui nad kokku varisesid, tehti neile lõpp. Tagasivaates näib ilmne, et Kruppi 100 000 sunnitöölist olid vaevalt väärt „punkrisuppi", millega neid toideti. Nende kurnatus oli silmatorkav ja seda oli ka nende meeleheide. Kuid *Reich*'i ei huvitanud tema orjade nõrkused. Tähele panemata jäid isegi kõige erakordsemad meeleheitežestid. Üks venelane, kes ei suutnud enam päevagi kauem oma saatust taluda, lõikas ära oma mõlemad käed, asetades hetk enne müriseva veduri kohalejõudmist randmed raudteerööpale. Teda süüdistati „töösabotaažis".

21–22

NN. NOTH KENNT KEIN GEBOT

7. detsember 1941 jääb Euroopa ajalukku seoses kuriteoga, mis oma ulatuse ja inimvaenulikkuse poolest on kaugelt rabavam kui jaapanlaste kallaletung Pearl Harborile. Nimelt tol pühapäeval kirjutas füürer alla *den Nacht und Nebel Erlass*'ile – „Öö ja udu määrusele". Selle esialgne eesmärk oli sõeluda välja inimesed, kes „ohustavad Saksa julgeolekut" *(die deutsche Sicherheit gefährden)*, kuid kaks kuud hiljem laiendas feldmarssal Keitel tolle määruse kõigile okupeeritud maades vahistatud inimestele, kes kaheksa päeva pärast kinnipidamist olid veel elus. Sellisel juhul

"... tuleb vahistatud salaja transportida Saksamaale;

... nendel abinõudel on preventiivne toime, sest

a) vangid kaovad jäljetult;

b) nende asukohast ja saatusest ei anta mingeid teateid".

Nürnbergis tunnistas Keitel Rahvusvahelisele Sõjatribunalile, et kõigist metsikustest, millele ta oli kaasa aidanud, oli see halvim. Oligi. Käskkiri rajanes üksikasjalikult formuleeritud mõttekäigul, et alistatud rahvaste „efektiivne vaoshoidmine" on kõige hõlpsamini saavutatav siis, kui „kurjategija sugulased ega elanikkond ei saa teada tema saatusest". Kuna „kurjategijate" hulka arvati ka lapsed, kirjaoskamatud ja vigased, tagas *Erlass*, et sõjajärgse Euroopa kaoses ei saa paljude saatus i i a l g i teatavaks. Tänapäeval on arvutu hulk mehi ja naisi, kes veerand sajandit tagasi kaotasid mõne perekonnaliikme, ja siiani piinab neid mõte, et too võib kuskil tänini elus olla. 1945. aastal kättesaadud *Sicherheitsdienst*'i (SD) paberid sisaldasid vaid nimesid ja initsiaale NN *(Nacht und Nebel)*. Kui

palju hukkus, ei saada kunagi teada. Ometi kord oli saksa dokumenteerimiskirest jagu saadud. Isegi haudade asukohti ei pandud kirja. Ohvrid hajusid igaveseks kolmanda saksa *Reich*'i öösse ja uttu.

Kruppi laagrites oli suuri orjapartiisid, kes kuulusid NN-i alla. Teatud mõttes käib see õudne kaksiktäht neist igaühe kohta, sest kui kõik dokumendid on läbi uuritud, kõik tunnistused üle loetud ja statistika tabelitesse kantud, jääb ikkagi vastamata kummitav küsimus: kes olid need orjad? Me teame, et nad esindasid kõiki Euroopa maid, mõlema sugupoole kõiki vanusegruppe, intellekti, kultuuri ja pürgimuste igasugust taset. Ometi ei ütle see meile, kes nad olid. Nagu sakslased, kes iga päev tihedatest vangikolonnidest möödudes neist nagu läbi vaatasid, kaldume meiegi nägema seda „materjali" määratu suure nimetu laiguna, mis kaob pimedusse ja minevikuuttu. Ning see on ülekohtune. Nad on Kruppi saaga lahutamatu osa.

*

1884. aasta hiliskevadel olid suure *Kanonenkönig*'i teenrid kihutanud Villa Hügeli ukse tagant minema ühe abipaluva norralanna. Samal õhtul oli see kirjutanud otse Alfredile. Võõra naise häda oli teda liigutanud ja Alfred oli abipalve andnud edasi Pieperile koos korraldusega maksta naisele 1000 marka.

„. . . Ta lubab hüpata Reini. Isegi kui eeldada, et ta on vääritu, võib teda ehk ometi päästa – ja seda tasub teha. Esiteks, tuleb kõrvaldada oht, et ta puudusest alla käib, nälga sureb, mõistuse kaotab või pahele andub. Häda ei tunne seadust. *(Noth kennt kein Gebot.)*"

Kruppi osavõtlikkus oli siitpeale olnud perekonna uhkus. Asjaolu, et Kruppid kannavad sügavat hoolt teiste inimeste käekäigu eest, rõhutasid palgalised ajaloolased ja see säras vastu kompanii reklaamibrošüüridest. Ometi tuli aeg, mil Alfredi lapselapselaps välismaa naiste eest hoolt ei kandnud, vaid koguni ekspluateeris ja teotas neid, jättes nad lõpuks saatuse hooleks, mis oli hoopis koledam Reini vaiksetest hägustest voogudest. Kolmanda *Reich*'i rõõmutuli põles kiiresti läbi. Meestööjõudu polnud enam kuskiltki võtta ja et häda ei tunne seadust, sirutas Alfried käe tüdrukute ja emade järele ning lõpuks ehitas erakoonduslaagri isegi laste jaoks.

*

Oli juba küllalt ebasoovitav, kui liitlased oleksid kohanud Essenis sandistatud noori naisi, aga avastus, et Krupp oli pidanud koonduslaagrit laste tarvis, oleks kindlasti kisendanud kohutava kättemaksu järele. Et laagri ilmsikstuleku võimaluski oli hirmus, anti Buschmannshofi – sest laste laager oli tõesti olemas ja see oli ta nimi – likvideerimise käsk isegi varem, kui oli otsustatud 2300 vangi 50 vaguniga Essenist Buchenwaldi läkitada.

Buschmannshofi loo kinnimätsimine läks peaaegu korda. Kui Rolf Hochhuth oma „Asemiku" („Der Stellvertreter") lisas väitis, et „kui Suur-Saksamaa suurim ettevõtja ja tema perekonnaliikmed" poleks kehtestanud sakslaste ja välismaalaste kohtlemises eri standardit, „poleks arvatavasti 98 last 132-st Voerde laagris Esseni lähedal surnud", ütles üks Kruppi nördinud ametnik käesoleva raamatu autorile,

et Hochhuth oli teinud „heateost jõleduse" – et „Punase Risti juhtimisel ehitas Bertha Krupp need majad vaeslastekoduks". Berthal ja Punasel Ristil polnud sellega midagi pistmist, laagri elanikud polnud orvud ja Hochhuth oli tõde vaid servamisi riivanud. Tõde teadsid ainult tosin inimest ja need pidasid keele hammaste taga. Kimbutama ei tulnud neid keegi – osalt sellepärast, et faktid olid nii ebausutavad, osalt sellepärast, et lapsed ei olnud elanud sugugi mitte „Esseni lähedal", vaid 26 miili kaugusel linnast, peamiselt aga sellepärast, et pole teada kedagi, kes neist ellu oleks jäänud.

Tõepoolest, Krupp oli Buschmannshofi unustuse hõlma vajumises nii kindel, et laagrihooned jäeti isegi püsti. Tänagi seisavad nad seal – seitse pikkku madalat väikeste akendega luitunud barakki, esimesel pilgul äravahetamiseni sarnased Oświęcimi omadega. Mõned erinevused siiski on. Buschmannshofis ehk Voerde-Westis, nagu seda samuti kutsuti, polnud kunagi raskusi distsiplii-niga. Kõige vanemad vangid olid kaheaastased ja nad kõik olid äärmiselt nõrgad. Seepärast pole siin traataeda. Ja selle hoonetegrupi ajalugu tundev külastaja on rabatud, märgates barakikatustel turritavaid televiisoriantenne: majad on antud elamispaigaks puudustkannatajatele.

Anna Döring, Buschmannshofi viimane ülevaataja, ei ela enam siin Hindenburgstrassel 186 A, kuid see endiselt täidlane, lopsaka juuksepuhmaga daam on küsimustele niisama kitsi vastama kui 31. mail 1948, mil ta astus Nürnbergi tunnistajapinki. Nüüd, aastaid hiljem tervitas ta käesoleva raamatu autorit sooja naeratusega, sest pidas teda üheks oma vanaks tuttavaks. Kui talle külaskäigu põhjus selgus, läks ta nägu pilve. Ei, ta on kõik unustanud. Ei, ta pole haudu kordagi külastanud. Jah, need on endiselt seal. Muidugi mõista. *So wahr mir Gott helfe!* Kas siis hauad liiguvad?

Mõned küll; vähemalt on mõnega seda juhtunud. „Henn op den Dammi" kõrtsis Hindenburgstrassel mäletas üks vana mees, kuidas pisikesed surnukehad välja kaevati ja taas maha maeti. Tema abiga leidis autor imeliku enklaavi Friedenhofi linnasurnuaia Waldfriedhofi kaugemas sopis. Lagedal maalapil oli seitse rida haudu – kokku üle saja, märkis vanamees ja seletas, et ülejäänud on Friedrichfeldis, lähedal asuvas suuremas surnuaias. Iga hauda märgistas 3x6-tolline kivitahvel, mis kandis vaid numbrit, mille laager siin puhkavale mudilasele oli kord andnud.

Numbrid: 149, 250, 211, 18, 231 . . . Kohapeal ei öelnud need midagi. Nürnbergi dokumentide hulgas on aga siiski pikk surmajuhtude register, mida sõja ajal pidas Voerde-bei-Dinslakeni perekonnaseisuaktide büroo ametnik Ernst Vowinkel, kes loovutas selle tribunalile koos vandetunnistusega, et register sisaldab „idatööliste laste nimesid, kes surid Esseni firma *Fried. Krupp* lastelaagris Voerde-Westis 1944. aasta augusti ja 1945. aasta märtsi vahel". Vowinkeli registrist saame teada, et 149 oli Valentina Rjabtseva, kes elas vähem kui kuu ja suri „üldisest kurnatusest", et 250 – Eduard Moltšužnõi – suri „alatoitluse" tõttu 4 kuud ja 20 päeva pärast sündimist, et 211 – Vladimir Hodolov – heitis hinge „teadmata" põhjustel kuue ja poole kuuselt, et 18 – Lidia Zolotova – suri kopsupõletikku 59. elupäeval ja et 231 – Nikolai Kotenko – kahe ja poole kuuselt tuberkuloosi. Kui keegi kahtleb *Herr* Vowinkelis, suutmata uskuda, et 20. sajandi tööstur võiks olla süüdi mingis uue aja lastetapus, siis palun – siin on firmalt endalt konfiskeeritud asitõendid. 1945. aasta 2. jaanuariga dateeritud ettekanne kõlab:

Sisu: idatöölise lapse surm [*Tod des Kindes einer Ostarbeiterin*]
Perekonnanimi: Bodanova
Eesnimi: Lidia
Sündinud: 26. mai 1944
Kus: Essenis
Perekonnaseis: laps

Sugulaste aadress:

Ema: Bodanova, Vera
Töönumber: 519837

Laager: Voerde-West
Suri: 30. detsember 1944
Surma aeg: 6.00
Surma põhjus: sarlakid
Matused toimuvad: 4. jaanuar 1945
Kes korraldab: Pealaagri Valitsus
Kalmistu: Friedrichfeld
Pärandus: ei ole

Allkiri: Schulten

Kuidas sai niisugune asi võimalikuks? Krupp ajas selle oma ebakompetentsete alluvate ja Sauckeli räpaka personali kaela. Nürnbergis toetas üks kaitse tunnistaja seisukohta, et *Menschenjagd*'i meetodid olid olnud puudulikud. Dr. Walter Schrieber Speeri ministeeriumist, kes uhkelt teatas kohtule, et teda oli autasustatud SS-mõõga, Himmleri sõrmuse, rüütliristi ja partei kuldkäesidemega („kartulitest tselluloosi tegemise eest"), pidas kärsitu pedandina liitlaskohtunikele loengu: „Härra eesistuja, ma ei tea, kas te olete teadlik sellest, et kui 1943. ja 1944. aastal tööstur saigi mõnisada välistöölist, olid paljud neist lapsed, keda muidugi ei olnud võimalik rakendada . . . Ma olen ise tööstur ja seepärast tean, mida räägin." Laste all mõtles Schrieber viieaastasi või nooremaid – kuueaastastele võõramaalastele olid juba määratud valged püsttriipudega orjanoorsoo kuued. Buschmannshofi elanikud kuulusid aga hoopis teise kategooriasse. Nad olid sündinud *Reich*'i pinnal, Kruppi vangidena. Nende ilmaletuleku põhjustas firma otsus „lubada sugulastel . . . koos elada". Kahtlemata oli sellega mõeldud ilmutada heatahtlikkust, keegi polnud aga otsust nagu kord ja kohus läbi mõelnud. Kui abielupaaridel lubati koos elada, said naised käima peale; ja kui firma leidis, et naistel on aeg tagasi masinate juurde asuda, said vastsündinuist Kruppi kõige väetimad vahialused.

Sündima hakkasid nad 1942. aastal, üheksa kuud pärast seda, kui idast esimesed perekonnad Essenisse jõudsid. Kui laagriülemate nurin rasedate naiste üle suureks paisus, jõudis probleem otsaga Alfriedi ühe peaabilise, endise suurtükikonstruktori ja polügoonide ülevaataja, äsja *Oberlagerführer*'iks määratud Hans Kupke lauale. Algul kutsuti appi Alfriedi ämmaemandad. „Kui Kruppi juures teenivad idatöölistest naised lapse said, toimus sünnitamine ühes Kruppi haiglatest," kirjutas Kupke hiljem. „Mõne aja möödudes – kolme kuni kuue nädala pärast – läksid naised tagasi tööle, kuna lapsed jäid haiglasse."

Selline lahendus sai olla vaid ajutine. Pärast ämmaemandaid läks vaja lastearste. Algul hoolitses mudilaste eest keegi dr. Seynsche. Hilissuvel kasvas sündimus järsult. Seynsche palatid olid puupüsti täis. Kupke nõustus „pärast pikemat veenmist" – ta ei öelnud, kes oli veenja, kuid teatavasti allus ta vaid Alfried Kruppile – „eraldama üht laagrit, et paigutada lapsed sinna". Välja valiti Buschmannshof, mis oli saadud Todti organisatsioonilt: „Sel ajal – 1943. aasta jaanuaris – oli tegemist umbes 120 lapsega. . . . Laste eest hoolitses naisterahvas, kes

valmistas toidu ja kandis hoolt kõige muu eest. Tema käsutuses oli hulk idatöölistest naisi."

Buschmannshofi kuritegu ei saa panna ühegi üksikisiku süüks. Vastutav selle eest oli Alfried, kuid teadupärast ei külastanud ta laagrit kordagi. 1944. aastal laagriülemaks määratud Johann Wienen soovis „ilusaid, suuri valgeid" tube, linade ja tekkidega voodeid ning sooja vett. Hiljem pani ta oma tunnistuses kirja: „Me hankisime isegi pisut pesu." Lastele oli vaja rohkemat. Nad olid haiged – juba siis, kui neid kohaletoonud autod barakkide ees pidurdasid. Laagri ainus arst oli vana ukrainlane dr. Kolesnik, kelle saksa keel oli allpool arvustust. Wieneni personal kuivas aga kiiresti kokku. Esimene *Verwalterin*, keegi preili Howa, murdis jala. Teda asendanud kokk – proua Makowsky – nakatus ühest lapsest difteeriasse ja suri detsembris. Nii jäi järele Anna Döring, kokaabi. Nürnbergis oli Anna põiklev ja vaenulikult meelestatud tunnistaja. Omamata mingit meditsiinilist ettevalmistust, tunnistas ta, et ei teadnud, mis asi on skorbuut, rahiit või vesipäisus. Lühidalt, laagrit ähvardanud kõige tõsisematest haigustest ei teadnud ta midagi. Sama tume oli ta statistika osas: ta ei teadnud, kui palju lapsi oli neist barakkidest läbi käinud, kui palju surnud ja kui palju ellu jäänud – ta ei osanud nimetada umbkaudsetki arvu.

Kruppi mustatööline Ernst Wirtz polnud meditsiiniküsimustes kompetentsem Anna Döringist ja et ta Esseni, Mulhause ja Kulmbachi vabrikupolitseis Kruppi orjade peksmise eest kaheksaks aastaks vangi mõisteti, oli tal veelgi vähem põhjust kohtule vastu tulla. Paistab aga, et ta oli olnud Annast uudishimulikum, ja et ta ise Buschmannshofis ei töötanud, polnud tal põhjust midagi varjata. Kui Wirtz juhuslikult 1945. aastal laagrit külastas, oli siia Wieneni asemele tulnud Lorenz Scheider, kelle ajal laste olukord halvenes hirmutekitavalt – ent siingi on riskantne kõike ühe isiku arvele kanda. Firma oli ametis muude asjadega. Alla kahe aasta vanad *Unterkind*'id ei suutnud anda totaalsesse sõtta mingit panust ja nii algas Buschmannshofi *Kindermord*. Siin ei rakendatud ei automaate, ei „Zyklon-B" kristalle, ei I. A. Topfi gaasiahjusid. Aga tulemus oli sama.

Wirtz nägi, et laagri lapsed lebasid „omamoodi vanglanaridel – kummilinaga kaetud õlekottidel. Lapsed olid täiesti alasti". Neile anti pudelist hägusat kõrti. Paljudel oli „tursunud pea" ja „polnud ühtki last, kelle käsivarred oleksid olnud jämedamad minu põidlast".

Selleks ajaks oli *Ostarbeiterin*'ide sünnitamine Essenist, kus Kruppi haiglad olid tulvil õhurünnakuohvreid, toodud üle Voerde-bei-Dinslakenisse, Anna Döringi ukrainlannadest abiliste arvu oli aga vähendatud kahekümnelt neljale. Wirtz üritas nendega tõlgi abil vestelda. Kolm aastat hiljem tunnistas ta, et naised olid öelnud: „Iga päev sureb 50–60 last, aga samapalju sünnib iga päev juurde, sest lastega idatöölistele tuleb kogu aeg lisa." See küttis Wirtzi uudishimu üles ja ta päris üksikasju: „Ma küsisin, kas lapsed maha ka maetakse, ja tõlk ütles, et nad põletatakse laagri territooriumil olevas krematooriumis."

„Ühtki last ei põletatud krematooriumis!" hüüdis Anna Döring, kui talle see tunnistus ette seati. „Nad pandi alati ilusatesse puusärkidesse ja maeti korralikult maha." Sel pole mingit tähtsust. Nähtavasti oli mõlemal tunnistajal õigus. Kirstudes või ilma, igatahes mõned surnukehad aeti mulla alla – kolmandas *Reich*'is *Fremdarbeiter*'ite tuha peale nummerdatud hauakive ei püstitatud. Teisest kül-

jest ei vasta Hindenburgstrasse kahe surnuaia nummerdatud kalmude arv Buschmannshofi vangide suremusele: nagu ütles kindral Telford Taylor, surid need „haiguste ja hoole puudumise tõttu kümnete kaupa". Ehkki andmed on paratamatult puudulikud, suri laste algarvust 74%, neist 90% langeb laagri olemasolu viimasele seitsmele kuule.

Ometi ei surnud kõik, ja kui liitlaste tankid sööstsid Ruhri sisse piirama, põhjustas see asjaolu Buschmannshofi viimase õuduse. Kes ka iganes selle toime pani, on süüdi ülirängas sõjakuriteos. Kahjuks ei suutnud Ameerika luure selle mehe isikut kindlaks teha. *Oberlagerführer* Kupke suutis vaid meenutada, et keegi – ilmselt keegi, kel oli väga palju võimu – käskis selle eest hoolt kanda, et lapsed „viidaks Thüringisse", kahesaja miili kaugusele Ruhrist. Nagu sandiks tehtud noored naised, olid ka palavikus visklevad lapsed potentsiaalsed ebameeldivuste põhjustajad, ja nad pidid kaduma. Nad kadusidki – kuidas ja millal, ei saa me iial teada. Anna Döring oskas vaid kohtule öelda, et laager evakueeriti „veebruari lõpul". Ta ise oli sellal istunud kodus – pommirünnakud olid siis kujunenud juba tõeliseks nuhtluseks.

Buschmannshofi evakueerimise tagajärjed jätavad varju kõik muu Esseni dünastia 400-aastases ajaloos. Kruppi teiste vangide sugulastel polnud aimugi, kus nende omaksed viibivad, ja neil jäi rahu saabudes üle vaid oodata, kuni ellujäänud *NN*-vangid koju jõuavad. Igal alasti mudilasel, kes lõdises Voerde-bei-Dinslakeni õlekotil, oli aga vähemalt üks vanem, kes teadis, kus teda ta laps ootab. Kuid tol suvel Saksamaale naasnud emad leidsid värvimata barakid mahajäetuna . . . Täiskasvanud vangid võisid kodutee ise leida. Kuid mida suutnuksid nr. 234, 243, 249 ja 256, kui nad oleksid olnud veel elus. Nad ei teadnud, et nende perekonnanimed olid Petrova, Ameli, Sassaškova ja Taranin. Rääkimata kõnelemisest – nad ei suutnud isegi käia. Isegi kui emad oleksid sattunud mudilastekoorma peale, oleksid sel olnud kohutavad tagajärjed. Enamik naisi oli näinud oma last vaid lühikest aega pärast sünnitamist. Äratundmine oleks olnud nüüd peaaegu võimatu ja ema igatsus lapsega taasühinemise järele oleks parimal juhul põhjustanud vaid kirjeldamatut vaimset piina.

Kui Hans Frank Nürnbergis silmuse alla toodi, ütles ta: *„Tausend Jahre werden vergehen und sie werden diese Schuld von Deutschland nicht wegnehmen."* (Möödub tuhat aastat ja need ei lunasta Saksamaa süüd.)

Nood sõnad on kuulutatud *Tausendjährige Reich*'i hauakirjaks, kuid tolle riigi kõige kaitsetumatel ohvritel pole hauakirjagi. Ühtki mälestusmärki ei seisa Buschmannshofi kohatute televisiooniantennide all, isegi mitte Waldfriedhofi ja Friedrichfeldi tillukeste numbrikivide juures. Kui mälestustahvel siiski pandaks, peaks see kandma Goethe viimseid sõnu: *„Licht, mehr Licht!"* (Valgust, rohkem valgust!) – sest pimedates kalmistusoppides ei lange seda lastehaudadele peaaegu üldse. Ja kividki ei pea enam kaua vastu. Keegi pole nende eest hoolt kandnud, paljud on juba praegu murenenud. Kümmekonna aasta pärast pole neist jälgegi.

23

GÖTTERDÄMMERUNG

Kruppi orjad olid kodust kaugel ja sedasama võis öelda ka tema enda omaste kohta. See oli enneolematu möllu aeg – isegi 1618.–1648. aasta vapustused polnud kodupaigast lahti kiskunud nii mitmeid miljoneid sakslasi –, mille haripunkt saabus sõja viimasel suvel, kui füürerit ta oma üksildases „Hundikoopas" varitses surm. Edaspidi tuli *Volk*'il veelgi rohkem nälga ja õudusi näha, kuid nii laialipillatud polnud ta enam kunagi. Niisamuti olid lood dünastiaga. Viimasel haakristikevadel oli varem pelgalt ühtehoidnud perekond viide riiki hajunud.

Alfried elas üksinda Essenis. Berthold oli määratud ohvitseriks Venemaale, Harald viibis saksa suurtükiväeoobersti adjutandina Bukarestis ja Eckbert konutas Gustavi liini kaevikutes Põhja-Itaalias. Gustav ise oli selleks ajaks koos Berthaga lõplikult Austria Alpidesse tõmbunud ning kirjad käisid Blühnbachi ja Villa Hügeli vahel harva.

Sõda oli üksteisest eraldanud isegi sõjaeelse Saksamaa piires elavad Alfriedi veresugulased. Waldtraut elas oma laevaehitajast mehega Breemenis, Irmgard leinas kapral von Frenzi. Alfriedi lahutatud naine Anneliese kasvatas nende kuueaastast poega Arndti vaikse Tegernsee järve ääres Müncheni lähedal. Barbara Krupp Wilmowsky elas majesteetlikus ja ligipääsmatus Marienthali lossis – 200 miili kaugusel Villa Hügelist ja ligi 300 miili kaugusel oma õest. Perekonna teada kasvatas ta koos paruniga ida *Fremdarbeiter*'ite abil nisu. Kellelgi polnud põhjust tema pärast muret tunda. Pool aastasada oli Barbara olnud kõige hapram, taltsam ja tasasem Krupp. Seepärast tundus kõik lausa käsitamatuna, kui Alfried sai teada, et gestaapo oli tema vanaldase tädi riigireetmise pärast arreteerinud, Halle-an-der-Saale linnavangla pisikesse kongi tosina alaealise prostituudi hulka heitnud ja kohtu ootel vorstisoolikaid puhastama pannud.

Barbara ja Tilo polnud vähem üllatunud kui Alfried. Nende vangistamine (ka parun oli kinni nabitud) seostus otseselt 20. juuli atentaadiga. Kummalgi polnud Hitleri-vastasest vandenõust aimugi, kuid see ei tähendanud midagi: kiskja tema koopas hävitamata jätnud krahv Klaus von Stauffenbergi pomm vallandas ohvitserkonna liikmete, aristokraatide ja vana korra poolehoidjate massilise hävitamise – jälitati kõiki, kes režiimi algpäevil olid „Austria kapralit" pidanud tõusikuks ja nüüd, kus asjad halvasti läksid, tahtsid seda *österreichische Gefreiter*'it surnuna näha. Himmlerile piisas tõsiasjast, et kolm peavandenõulast – Carl Goerdeler, Johannes Popitz ja Ulrich von Hassel – olid Marienthali sagedased külalised. Pererahva süü oli seega iseenesestmõistetav. Nii löödi nad ühte patta umbes seitsme tuhande sakslasega, kelle kaassüü ametlike allikate määratlust mööda „põhines nimedel ja aadressidel", s. o. kaudsetel süütõenditel. Neist 4980 lasti maha, poodi üles või piinati surnuks.

Barbara puhul ei suutnud gestaapo agendid ilma valetunnistuseta midagi tõestada. Fakt, et nad selleni laskusid, viitab veendumusele, et Marienthal oli tõe-

poolest intriigide pesa. Natside *Volksgerichtshof*'is (rahvakohtus) küsiti Barbaralt kõigepealt, miks ta oli keeldunud astumast natsionaalsotsialistlikku heategevusorganisatsiooni. Ta vastas, et eelistas tegutseda kiriku kaudu. Seejärel toodi tunnistajapinki üks lossi neljakümnest teenijatüdrukust. Tüdruk vandus, et 17. juulil oli tema perenaine öelnud: „Kui Hitler homme sureks, oleks kogu Saksamaa õnnelik." 1944. aasta hilissuvel piisas sellest kelle tahes ülespoomiseks. Süüdistus tõi aga lagedale veel kaks lisatunnistajat. Näis olevat juba kindel, et Suure Kruppi lapselaps hukatakse reetmise pärast.

Siis äkki kutsusid kohtunikud Barbara vastu tunnistanud tüdruku tagasi ja küsisid, miks ta, kuulnud kolm päeva enne pommipanekut nii kuritegelikku mõtteavaldust, polnud sellest kohe võimudele teatanud. Stauffenberg oleks jõutud kinni nabida enne, kui ta oma portfelli „Hundikoopasse" sokutas. Niisiis, tüdruk ise äratas kõige tõsisemaid kahtlusi. Ähmi täis tunnistaja võttis sedamaid oma sõnad tagasi. Barbara luges kongis oma noortele rikutud tuvidele piiblit, kuni ta lõpuks vabastati. Krupp seletas tema vabastamist järgmiselt: „Lõppude lõpuks lasksid tark prokurör ja mõistlik kohus ta vabaks." On ülimalt tõenäoline, et siin oli mängus Alfriedi käsi. „Rahvakohtud" olid kurikuulsad oma ebamõistlikkuse poolest ja prokurörid ilmutasid tarkust vaid siis, kui neile tugevat survet avaldati. Barbara õigeksmõistmine oli liiga ilus, et uskuda Alfriedi sõnu. Toimunu saab mõistetavaks vaid juhul, kui eeldada, et natside õigusemõistmise teel oli risti ees Villa Hügeli valitseja kõhetu vari.

Tilo polnud ehtne Krupp, tema vastu rääkisid tõsisemad asjaolud ja *Volksgerichtshof* käitus teisiti. Muidugi, keegi ei suutnud tõestada, et ta oli osalenud füüreri elu kallale kippumises. Tema vägivallapõlgus oli üldtuntud ja ta oli partei lojaalne liige. Sellegipoolest olid ta juured liiga sügaval Wilhelmi Saksamaas ja natsionaalsotsialism ei saanud teda kuidagi lugeda *gleichgeschaltet*. Ta oli kirjutanud SS-i arvustavaid kirju ning püüdnud aidata üht juuti. Pärast pikki ülekuulamisi esitati talle süüdistus 20. juuli vandenõu liikmete tundmises, protestantlikes kirikutes esinemises ja välistööliste parema kohtlemise nõudmises. Ta jaatas kõiki kolme süüdistust. Nende pahategude eest heitis kohus ta ametlikult parteist välja ning saatis koonduslaagrisse.

See oli Sachsenhauseni laager Haveli jõel; kolme aastaga sai sest 100 000 inimese haud. Saanud Barbaralt teada Tilo saatuse kohta, püüdis Bertha talle oma autojuhiga toidukraami saata (huvitav oleks teada, missugune oli tema ettekujutus koonduslaagrist). Paruni tütar Ursula viis pakid laagriväravasse. Ükski neist ei jõudnud parunini. Sedamööda kuidas talv kätte jõudis, muutus ta olukord üha meeleheitlikumaks. Ta oli ligi kuuekümneaastane, enne vahistamist polnud ta päevagi puudust kannatanud ja see, kuidas ta külma talus, oli lausa ime – hiljem seletas ta seda värskes maaõhus veedetud eluga. Halvim oli aga ees. Kui Žukovi eelväed laagrile lähenesid, palus üks Rootsi Punast Risti esindav arst laagriülemat, SS-standartenführer Keindelit, et see Sachsenhauseni temale üle annaks. Keindel keeldus. Selle asemel rivistas ta 40 000 ellujäänud vangi kahte kolonni ja ajas nad lausvihma all minema. Kes teistega sammu pidada ei jõudnud, lasti kohapeal maha. Kolonnidele järgnenud Punase Risti arst leidis esimese nelja miili peal 20 laipa, kõigil kuul pähe lastud. Ja see oli vaid algus. Alles üheteistkümnendal päeval langes kaksikkolonn Ameerika vägede kätte. Kui parunile oli eluvaim jälle sisse puhutud, vandus ta, et ei unusta iialgi „seda kuritegu", seda „saksa rahva

häbi ja teotust". Hiljem kirjutas ta oma memuaarides: „Saksamaa täielik kokkuvarisemine sai siin käegakatsutavaks!" (*Deutschlands völliger Zusammenbruch wurde hier physisch greifbar!*)

•

Informeeritumatele oli see olnud selge juba Normandia dessandist peale – kuus nädalat enne atentaati. Mõistes, et Nõukogude suvepealetungi on võimatu tagasi lüüa, oli Rumeenia kuningas märtsist saadik NSV Liiduga salaläbirääkimisi pidanud. *Wehrmacht*'i kaotusele Bessaraabia sektoris pidi järgnema kuninga lahkulöömine teljeriikidest. Rumeenia pidi liituma Ühinenud Rahvastega ja kuulutama sõja Saksamaale. Ta tegi seda 25. augustil. Füüreri väed olid korraga lõksus ja nooremohvitseride hulgas, kes järgmise 48 tunni jooksul alla andsid, oli Harald von Bohlen und Halbach. Sõjavangide laagris hävitas ta kõik dokumendid, nimetas end Harald Bohleniks ja jäi ootama repatrieerimist. Peaaegu oleks see tal kordagi läinud. Rumeeniasse jäänud 500 haige veterani hulgas oli ka keegi vanemleitnant Boller, nagu Harald end nüüd nimetas. Maikuus pandi ta rongi ja saadeti Saksamaale. Oderil tundis aga üks saksa kommunist ta ära ning Harald saadeti sedamaid Moskvasse.

Kui ustav Alfried ka polnud Saksamaa sõjaüritusele, oli ometi ta peamureks firma käekäik. Kontsern vaagis oma olukorda ja kavandas julge, kuid ebaseadusliku tegutsemisplaani. Saanuks füürer sellest teada, oleks tolm lennanud. Paraku oli pankrot ainus alternatiiv. 1942. aastal oli Gustav paigutanud üle 200 miljoni marga *Reich*'i väärtpaberitesse. See trükitud paberilasu oli nüüd Alfriedi vara põhiosa – ja tal oli vaja sellest lahti saada. Kergus, millega liitlaste lennukid Essen õhuruumi valitsesid, viitas tõsiasjale, et Berliini valitsusele toetumine oli enam kui kahtlane. Samal ajal nõudsid pommitamiskahjustused uut kapitali. Dr. Friedrich Janssen rõhutas tollal: „Me peame muutuma rahaliselt nii tugevaks, et oleksime pärast sõja lõppu võimelised taastama need vabrikud oma fondidest." Seepärast algas uue Kruppi valitsemise esimestest päevadest füüreri võlapaberite likvideerimine.

Ka Kruppi abilised leidsid, et see oli õige poliitika. Nürnbergis tunnistas Janssen abi Johannes Schröder: „. . . Saabuvat lüüasaamist silmas pidades huvitas Kruppi direktoreid kõige rohkem see, kuidas vähemalt midagi sõjajärgseks ajaks päästa. Me tahtsime juhtida äri tulevikku niisuguse rahalise tervise seisundis, mis võimaldaks tal ellu jääda . . . Selle asemel, et aktivaid sõjatööstusse investeerida ja need seeläbi kaotada, järgis firma uut poliitikat: hoida kõik aktivad nii likviidsetena kui võimalik. Firma vabastas end sõjalaenudest, võttis sõjakahjustuste kompensatsiooni sularahas ja nõudis sisse tähtsamad võlad."

Riigi väärtpaberite täielik likvideerimine osutus võimatuks: selle eest tuli tänada Stauffenbergi. Nagu Schröder seletas: „Me pidime olema väga ettevaatlikud, eriti pärast 1944. aasta 20. juulit . . . sest *Reich* nõudis, et tööstus annaks kõik likviidsed aktivad vabaks sõja finantseerimise tarvis. Kuna meil polnud võimalik kasutada postiühendust, käis dr. Janssen isiklikult läbi kõik allettevõtted ja selgitas neile meie uut poliitikat." See oli riskantne üritus. Schröder möönis, et Alfried ja tema personal mõistsid, millega nad riskeerivad. Nende ainus eelis oli, et Himmler oli suurärі mängutrikkides võhik. Esialgu ei saanud midagi aru ka üks Nürnbergi tribunali liige. Mida nad sellega saavutasid, küsis ta neli aastat

hiljem. Schröderi vastus oli ülimalt selge. „Suuri pangareserve varudes," seletas ta, „säilitas *die Firma* elujõu." Kokku müüdi väärtusetut paberit maha umbes 162 miljoni marga eest ja kui sõda läbi sai, oli firma kätte riigilaenu jäänud vaid 68 miljoni marga ulatuses. Schröder lisas, et ka sellest oleks võidud lahti saada, kuid see oleks juba liialt lüüasaamismeeleolude järgi lõhnanud.

*

Too suur väljamüük saavutas kõrgpunkti 1944. aasta kesksuvel. Neil kuumadel ja suitsustel nädalatel funktsioneeris *Hauptverwaltungsgebäude* talitsetud paanika seisundis. Seda ei põhjustanud mitte ainult hullumeelne läige haavatud füüreri silmis. Kohe kui liitlasdessant oli Normandias kanda kinnitanud, sai selgeks, et *Gusstahlfabrik*'i ähvardab oht. Alfriedil oli põhjust arvata, et Prantsusmaal maabunud Inglise–Ameerika armeed ihuvad selle arsenali peale hammast, ja tal oli õigus. Vaenlase väejuhtide hulgas oli lahkarvamusi vaid selle suhtes, kuidas kõige hõlpsamini sinna jõuda. Montgomery soovitas „üht jõulist ja täisverelist lööki". Sakslased oleksid demoraliseeritud ja liitlastel tarvitseks vaid kolm kuud Ruhri enda käes hoida – ning kõigel oleks lõpp. Ehkki Eisenhower eelistas edasiliikumist laial rindel, andis ta Arnhemi all Briti feldmarssalile võimaluse oma plaan ellu viia. Kolm õhudessantdiviisi pidid seal haarama sillapea, mööduma tiibmanöövriga Läänevallist ja sööstma Ruhri. Langevarjurite üritus lõppes aga kurva taganemisega: halb ilm, hädavajaliku toetuse puudumine ja kahe SS-tankidiviisi ootamatu kohalolek selles rindelõigus kinkisid *Reich*'i alasile ajapikenduse.

Sel ajal kui Esseni valitseja ajaga võidu jooksis, halvenes tema isa seisukord. Hilissügiseni jäi Gustav aktiivseks, ehkki tal tuli silma peal hoida. 25. novembril kukkus ta Blühnbachi aias jalutades. Bertha aitas ta autosse ja käskis juhil kihutada lähimasse haiglasse. Austria Alpid pole mõeldud kihutamiseks. Ühe järsu pidurdamise ajal lõi pooleldi teadvusetu Gustav pea vastu juhiistme metallist seljatuge. Kaheksa nädalat lamas ta haiglas ja sai insuldi – arstid ütlesid, et juba teise. Kui nad Blühnbachi naasid, selgitati Berthale, et Gustavit ei tohi enam kunagi üksi jätta. Märtsis tuli Blühnbachi armeest vabastatud ja Münchenisse penitsilliini uurima saadetud Berthold. Ta leidis vanamehe teenri valve all rõdul istumas ning mitte midagi nägeva pilguga kaunist orgu vahtimas. „Papa, me oleme sõja kaotanud," ütles poeg. Isa pööras end ringi ja hüüdis: „Berthold!" Ometi ei tea keegi, ei tookord ega praegugi, kas ta öeldu mõttest aru sai. Järgneva kuue aasta jooksul katkestasid tema pateetilist vaikimist vaid juhuslikud vandesõnad ja seletamatud nutuhood.

Claus *Luftwaffe* hauas, parun Sachsenhausenis, Kurt von Wilmowsky torpedeeritud Atlandil, Irmgardi noor mees maetud Venemaa lumme, Harald teadmata kadunud, Gustav halvatud ja tumm – märkamatult kadusid nad üksteise järel. Järgmise löögina tuli Eckberti surm – ja selles on midagi salapärast. 1945. aasta aprillis sai Bertha talt kirja. Ta oli elus ja terve ning lootis, et kõik läheb hästi. Polnud aga selge, millal see kiri posti oli pandud ja kui saabus rahu ning noorim poeg ikka tagasi ei tulnud, muutus Bertha rahutuks. Üks teateta kuu järgnes teisele, kuni augustis äkki keegi sama rügemendi ohvitser kirjutas, et Eckbert oli märtsis langenud. Berthold sõitis Itaaliasse ja leidis ta haua San Marinos. Seda oli raske seletada: Inglise väed olid okupeerinud San Marino juba 1944. aasta 23. septembril. Kõige tõenäolisem seletus: koos teistega Gustavi liinilt taganenud Eckbert oli paanilise ümbergrupeerimise ajal Gooti liinile oma kompaniist maha jäänud ja satunud vaenlase territooriumile, kus mõni valvepost või partisanid ta maha laskid.

„Öö ja udu" visiit Kruppi enda perekonda ei tekitanud erilist vapustust, sest näis, et halvim on juba möödas. Kriis oli kulmineerunud tolle aasta kolmandal kuul, kui kolmas *Reich* veel püsis, *die Firma* oli puutumata ja kui kõigi mõtted Blühnbachis peale Gustavi olid koondunud Ruhri kaldal seisvale lossile. Märtsi teisel nädalal tuli sõnum, et liitlasväed olid ületanud teise, hoopis suurema jõe. Esimest korda pärast Napoleoni sissetungi oli vaenlase jalavägi Reini paremal kaldal. Ameeriklased olid hõivanud Remageni raudteesilla.

*

Sild vallutati 8. märtsil. Kolm päeva hiljem, 11. märtsil, ilmus Esseni kohale „Lancasterite" armaada. Võttis kaks päeva, enne kui tolm maha langes, ja paindunud talade ja purustatud müüride vahel ettevaatlikult teed otsiv Alfried mõistis, et Kruppi 134 aastat vana terasetehase selgroog on lõpuks murtud. Üks hiigelpomm oli *der Grosse Krupp*'i kuju paisanud selle marmoraluselt sügavasse kraatrisse, kuid isegi siin seisis esimene kahurikuningas jalul nagu sõdur kaevikus – habe vastu rinnatist ja vihased silmad jõllitamas suitsevat kuumaastikku.

Alfriedi valmis- ja poolvalmis terase tagavara väljaspool linna asuvates ladudes ulatus 100 000 tonnini – see võrdus kahe kuu toodanguga ning olemasolevast toorainest võisid Borbek ja Rheinhausen valmistada veel 100 000 tonni. Kuid see jääb viimaseks ja lisa enam ei tule. Ehkki kaks kolmandikku Kruppi Saksamaal asunud tööstustest oli sõjast puutumata, puudus nende vahel side. Hitler, jõudnud veendumusele, et saksa rahvas ei vääri teda, andis järgmisel nädalal välja *Führerbefehl*'i, mis käskis purustada kõik elektrijaamad ja söekaevandused. Speer oli rabatud, Krupp sardooniline. Essenis olid selle töö juba ära teinud teenistusvalmid inglased.

Rahu lähenemine oleks pidanud tooma kergenduse orjadele. Nad olid toodud siia tööle; nüüd kus Saksamaa kaotus oli aja küsimus ja nende töö oli minetanud igasuguse mõtte, oleks pidanud neid jätma rahulikult vabastajaid ootama. Kuid *Sklavengeschäft* polnud iial kaine mõistusega kokku käinud ja kui Rundstedti peaketung Ardennides läbi kukkus, võtsid Kruppi vangide väljavaated kurjakuulutava pöörde. Valvurid oleksid nagu aru kaotanud; mõistes, et lõpp on lähedal, otsisid nad, kelle peale oma raevu välja valada. Selle talve lõpu poole, kui *Reich*'i kattis kahe jala paksune lumi ja sakslased, kes ei kandnud kõrvikuid, vaevlesid lakkamatu peavalu käes, aeti kütmata barakkides magavad ukrainlannad hommikul kella nelja ajal (ilma igasuguse põhjuseta) üles jäiste veejugadega. Kui vangid juba jalul olid, ründasid valvurid neid kummilohvidega. Naisi peksti rindu, meesorje kubemesse. Vähe oli neid, kes verevalumiteta ringi käis, sest peksmine oli kujunenud igapäevaseks asjaks.

Päris piinamine toimus aga *Hauptverwaltungsgebäude* keldris – suures sünges betoonkoopas. Seal asus *Werkschutz*'i ja *Werkschar*'i peakorter, kus teenistusest vabad valvurid nuputasid välja teravmeelse riistapuu ülekäte läinud orjade kor-

ralekutsumiseks. See nägi välja kui metallkapp, kuid sai üldiselt tuntuks puuri (*der Käfig*) nime all.

Ameerika ohvitseridele tundus *Käfig* nii kummalisena, et nad seda pildistasid ja kolm fotot esitati Nürnbergis süütõendite hulgas. Piltidel on näha kinnine teraskapp, mille kõrgus on viis jalga – 4–6 tolli vähem sellest, mida läheb vaja, et keskmist kasvu inimene saaks seal sirgelt seista. Kapi sisemuse jagas vertikaalne vahesein kaheks kambriks, kumbki 22 tolli lai ja 22 tolli sügav. Kaks lakke puuritud auku võimaldasid ainsatena õhu juurdevoolu ja kaks rasket polti hoidsid vangid kindlalt puuris. Nagu kindral Taylor tribunalile teatas, „suruti oritöölised sinna kägaras sisse ja jäeti niiviisi tundideks või isegi mõneks päevaks. Piina suurendamiseks valati talvisel ajal läbi kapi laes olevate õhuaukude ohvritele kaela vett".

Piinamine tekitab lärmi – ja peksmine-puuritamine ei toimunud mitte Esseni kauges äärelinnas, vaid Alfriedi *Hauptverwaltungsgebäude*'s. Preili Ilse Wagner, üks *Konzernherr*'i sekretäre, ütles kohtus, et oma töölaua taga istudes oli ta kuulnud ohvrite karjeid. Nürnbergi tribunal, kes tema leivaisa ja direktorite nõukogu süüd vaagis, leidis, et selline tunnistus kinnitab kaebealuste süüd. „Peksmisest teadsid *Werkschutz*'i liikmed," nentis kohus oma otsuses. „Neist olid teadlikud selles hoones töötanud sekretärid. Kas said nad olla teadmata kaebealustele, kelle kabinetid olid samas hoones?"

*

Kruppi seifid olid täis valgustkartvaid dokumente, firmasiseseid ringkirju ja korrespondentsi ning nõupidamiste ülestähendusi. Kogunud oma direktorid *Werkschutz*'i alla keldrikorrusele – ülemiste korruste kabinetid olid täis aknaklaasi kilde ja keegi polnud kindel, kas 11. märtsi reid viimaseks jääb –, andis Alfried käsu dokumentatsiooni äraveoks. Väiksema tähtsusega ettekanded võivad esialgu paigale jääda – seifide võtmed usaldati vaid Schröderi ja Tubbesingi kätte. Teised paberid tuleb Ruhrist välja viia ja paigutada 150 peidikusse. Viimaste nimekiri on valmis. Peamised peidukohad on Harzi mägede maagikaevandused Kesk-Saksamaal, parun von Wilmowsky kaks mõisa Saksimaal, Fr. Alfred Kruppi vana jahimaja, üks tühjalt seisev Bohlenite loss ja Blümbachi mägikarjamaa.*

Kõige delikaatsemad toimikud hoiti viimaseks. Sellega tehti arvestuses viga, sest paberid olid alles seifides, kui Villa Hügelisse jõudis katastroofisõnum. Märtsi kolmandal nädalal oli Eisenhower andnud Bradley'le käsu laiendada Remageni sillapead. Ameerika 9. armee algas pealetungi oma jõeäärsetest tugipunktidest 23. märtsi varahommikul. Feldmarssal Walther Modelit ähvardas sissepiiramisoht. Kindral George Patton ja Courtney Hodges, ühendanud jõud Giesseni all, rebisid end lahti oma varustusbaasidest ja sööstsid kaarega üles mööda Frankfurdi–Kasseli koridori ida pool Ruhri. Vahepeal pööras kindralleitnant J. Lawton Collins oma 7. korpuse põhja ja lõikas läbi Kölni ja Duisburgi vahel ikka veel Reini külge klammerdunud Saksa vägede kaitsetu tagala.

Ühe päevaga katsid Ameerika tankikolonnid 55 miili. 1. aprilliks oli sakslaste vastupanu murtud. Lõks oli sulgunud. Sissepoole jäi 350 000 *Reich*'i sõdurit. Model andis oma kokkusulavatele garnisonidele käsu vastu panna veel 18 päeva ja hakkas mõtlema enesetapu peale.

* Kruppi plaan nurjus. Liitlaste jalavägi tõi seifid välja kõigist 150 peidikust.

Kahtlemata oleks *Konzernherr* sel hetkel feldmarssali meeleldi ise maha lasknud. Nüüd puudus igasugune võimalus toimikuid Ruhrist välja sokutada. Nende hulgas olid salarelvade joonised – hindamatu aktiva relvafirmale endale ja potentsiaalne panus uude Saksamaasse, mis pidi tõusma teise Versailles' tuhast. Nüüd tuli need ise tuhaks muuta. Ja selleks oli vähe aega. Berliinis jäi füürerile elada veel ligi kuu, kuid siin läkitasid USA „Long Tomid" 155-mm mürske Esseni varemetelinna juba 17 miili kaugusel Duisburgi lähedal asuvast Hambornist. Üks neist tabas *Hauptverwaltungsgebäude* kahe tiiva ühenduskorpust ja kuhjas selle jäänused revolutsioonibarrikaadina Altendorferstrassele. Rususid vaatavale Tubbesingile tuli pähe küsimus, missugune perekond peaks küll tegema jänkide *Kanone*'sid. Kuid meelisklemiseks polnud aega – Villa Hügelist helistas üks direktoreid ja küsis: „Kas parkimisplats põleb ikka veel?"

1930-ndail aastail oli garaaž, kus leitnant Durieux oli käsutanud: „*Commencez le feu*" – mistõttu 13 krupplasest märtrid ja Gustavist sõja kaotanud rahva lemmik oli saanud – maatasa tehtud. Plats oli asfalteeritud, et võtta vastu 990-margaseid „Volkswageneid", mida füürer oli igale saksa töölisele tõotanud ja ometi andmata jätnud. Nüüd pidi sel tühjalt seisval *Parkplatz*'il taas ajalugu tehtama. Järgnenut on kirjeldatud mitmeti ja selle tegelik tähendus pole täiesti selge. Märkides, et sageli puudub seos Alfriedi ja teatud kuritegude (näiteks hukkamised, instruktsioonid Kruppi agentidele Oświęcimis, vangide saatmine Buchenwaldi ja Buschmannshofi õudused) vahel, ütles Nürnbergi süüdistuspersonali liige Cecilia H. Goetz avameelselt: „Teadagi, enne kui ameeriklased saabusid, läksid kõige kompromiteerivamad dokumendid tulle." Keegi ei vaielnud vastu ja Goetzi arvamust jaganud tribunal nentis oma otsuses: „Tõenditest selgub, et suur osa dokumente Kruppi firma toimikute hulgast põletati . . . pisut aega enne liitlasvägede sisenemist Essenisse. Nende dokumentide põletamise tähendusrikkust ei tohi jätta kahe silma vahele."

Sellist üheteistkümnendal tunnil korraldatud paberitepõletamist oli tõepoolest võimatu õigustada. Hiljem möönis Tubbesing: „Mõned paberid firma hävitas. Need olid saladokumendid." Kõnniteel uudistavad krupplased nägid, kuidas *Hauptverwaltungsgebäude* komandant Tubbesing oma abilistega ühe kasti teise järel välja tassis, kuni neist kõrge püramiid sai; nad tõmbusid tagasi, kui kuhi bensiiniga üle valati, ja pudenesid laiali, kui Tubbesing tiku süütenööri juurde tõstis. Krupplaste hulgas sai see tuntuks „rõõmutulena". *Das Freudenfeuer* oli tõesti sobiv nimetus, sest viimne kui üks paberileht selles hävitamisele määratud kuhilas tuhastus ülespaiskunud leekides.

24

SEE SIIN ON MINU OMAND

„Mis jääb üle lüüasaanud ülemjuhatajale?" küsis ahastav Model oma staabilt. „Vanal ajal võtsid nad mürki." Tema laskis end maha, jättes kaaslastele üleskutse edasi võidelda, mis asjatult pikendas krupplaste ja Kruppi vangide agooniat. Tõsi,

tuhanded surmani väsinud sõdurid panid relvad maha. Kuid Werdenis, otse Esseni vastas teispool Ruhri kaevus maasse 12-aastaste „libahuntide", 70-aastaste maakaitseväelaste, tankideta tankistide, suurtükkideta suurtükiväelaste ja lennukiteta lendurite kirju vägi, et kaitsta jõe lõunakallast.

*

Kaks aastat kestnud pommirünnakute jooksul polnud Alfriedil ühtki unetut ööd olnud. Ka 1945. aasta 10. aprilli õhtul uinus ta villa Hügelis kiiresti.

Sel ajal kui Krupp magas, hiilis läbi põõsastiku salkkond teraskiivreis ameerika jalaväelasi. Need olid luurajad; nende seersant oli saanud käsu välja selgitada, kas ta suudab Ruhri põhjakaldal kanda kinnitada ja seda enda käes hoida, kuni väeosad järele jõuavad. Mehed ilmusid jõe kaldale, kuid vastaspoolt avatud tabav tuli sundis neid kähku taanduma. Kui nad läbi Hügeli pargi tagasi kõmpisid, pidas üks ameeriklane kooliõpiku saksa keeles maha katkendliku kahekõne lossi kõrvalhoonest ilmunud vanapapiga, kelle Werdenist avatud hilisöine marutuli oli üles ajanud. Ennist oli jänkide tähelepanu köitnud pahemat kätt jäänud pimendatud majamürakas. Nüüd sai sõdur teada, millega tegu, teatas sellest seersandile, too saatis omakorda sõna tagalasse. Kompaniiülem leidis, et see on tema jaoks liiga suur suutäis ja käskis luurajail ette kanda otse pataljoni staapi.

Kuus miili põhja pool istusid kolonelleitnant Clarence M. Sagmoen ja Baltimore'i „News-Posti" sõjakirjasaatja Louis Azrael tülpinult pataljoni komandopunktis, kus pataljonikomandör kaarti põrnitses. See siin oli Ameerika 79. diviisi 313. rügement. Luure andmeil polnud Essenis enam ühtki saksa sõdurit. Niisiis oli ainus probleem, kuidas linna sisse marssida.

Hommikustesse plaanidesse olid tehtud väiksed muudatused, kui kahe mehe saatel tuli seersant ja teatas, et nad olid oma ihusilmaga näinud legendaarset Kruppi lossi. Sagmoen kargas jalule. Ta laskis meestel kaardi peal näidata teed lossi juurde . . .

*

Järgmisel hommikul silmas *Hauptverwaltungsgebäude* aknast pea välja pistnud Fritz Tubbesing, et mööda Altendorferstrasset marsib üles kaks kolonni kiivrites sõdureid. Nad tulid tänava mõlemat serva pidi – keskel liikusid neist ette ruttavad džiipid, veoautod, staabisõidukid ja suurte valgete viisnurkadega tankid. Tubbesing oli millegipärast arvanud, et Ruhri eelseisev okupatsioon kujuneb samasuguseks kui 1923. aastal. Kuid tookord olid prantslased saatnud kohale vaid sümboolse väeüksuse, neil mitme miili pikkuseks veninud kolonnidel siin ei paistnud aga lõppu tulevatki.

Äkki otsustas Tubbesing, et tema kohus on Esseni vallutajad vastu võtta. Fritz ruttas väljapääsu juurde ja koges, et Ameerika 79. diviis ei ole külalislahket vastuvõttu üldse oodanud. Enne kui ta ameeriklasi tervitada jõudis, sõitis treppi džiip, millest kargas välja ohvitser, kes käratas *Hauptverwaltungsgebäude* esindajale „ümberpöörd!" ja torkas talle automaaditoru abaluude vahele. Sellega ei tahetud ähvardada sugugi mitte Tubbesingi ennast: mahajäetud hooneid hõivavad väed sattusid kõikjal miinidele või snaiperite tule alla ja seepärast kasutati Fritzu

Kruppi peakorteri kiire ülevaatamise ajal kattena. Ülevaatuse tulemustega rahule jäänud ohvitser marssis välja ja sõitis minema. Mõne minuti pärast kihutas kohale teine džiip, mille tagaistmel troonis kogukas kuulipildur. Autost välja ronimata küsis ees istuv kolonel sulaselges saksa keeles: „Kus on härra Krupp?", millele Tubbesing viivitamata vastas: „Villa Hügelis." Juht startis, nii et kummid kiunatasid.

Nüüd hakkas džiip džiipi järel tulema. Saabusid kaks nõelasilmast tulnud mundris ohvitseri, kes seletasid laitmatus saksa keeles, et nad on luurest. „Kas te oleksite nii kena ja juhataksite meid Kruppi kabinetti?" küsis üks Tubbesingilt. See viis ameeriklased kabinetti ja need üritasid avada Alfriedi kirjutuslaua laekaid. Kõik olid lukustatud. Siis tõmbas üks ohvitser välja 45-kaliibrise püstoli ja hakkas lukkude pihta paugutama. Tubbesing tardus õudusest. Mõelda vaid – tulistada täieõigusliku omaniku mööblit!

Üsna pea oli kabinet ameeriklastest tulvil. Ühed tulistasid lukke, teised tassisid välja kirjutusmasinaid, kolmandad rebisid raamidest väljapaistvate natside autogrammiga fotosid (kõik, mis oli paigast liigutatav, tassiti suveniiridena minema), neljandad kuulasid üle Tubbesingi.

Möllu haripunktil silmas Tubbesing firma finantsdirektorit Johannes Schrödert. Direktor sosistas tõtates korralduse: kell üks päeval hiiligu Tubbesing Bredeneysse, Jansseni majja Tirpitzstrassel ja kandku hommikustest sündmustest ette direktorite nõukogule. Tubbesing tundis, kuidas rind uhkusest vana hea Kruppi firma üle paisus. Selline päev – ja direktorite nõukogu koguneb istungile, nagu poleks midagi juhtunud!

Ehkki istung toimus, polnud sest mingit kasu. Tool laua otsas jäi tühjaks, Alfriedi telefoni teel antud juhistest oli aga vähe abi. Ta ütles direktoritele, et Berliinis „on võimud veel tüüri juures ja me peame neile alluma". Tubbesing protesteeris: siin on võim juba täielikult ameeriklaste käes. Kuna tal endal oli tulnud automaaditoru ees seista, arvas ta, et mittekuuletumine ameeriklastele oleks äärmiselt ebamõistlik. Direktorid ei vaielnud vastu. Veelgi enam – nad käskisid tal hoiduda hädaohtlikest situatsioonidest ja vajaduse korral loovutada kas või kõik võtmed. Tubbesing kõmpis tagasi.

Tema lühikese äraoleku ajal olid võtmed kaotanud igasuguse mõtte. Ameerika jalavägi oli kõik keldrid läbi tuhninud, insenerid olid seifid kraanadega välja hiivanud ja õhkimiskomandod need lahti põrutanud. Vahepeal oli tekkinud uus probleem. 9. armee oli hõivanud Esseni kesklinna alles kaheksa tunni eest, kuid Tubbesing avastas, et ta oma kaasmaalased olid segipekstud *Gusstahlfabrik*'i territooriumil juba sisse seadnud ligi viiskümmend vanarauapoodi ja haarasid kõike, mida iganes võimalik müüa. Nõrdinult läks ta väejuhatuse staapi Essener Hofis, leidis ühe koloneli ja nõudis, et see riisumise lõpetamiseks sedamaid midagi ette võtaks. Terasevalutehas on eraomand. Omaniku vara tassitakse laiali päise päeva ajal. Samal ajal kärutavad võiduka armee sõdurid peavalitsuse hoonest välja kirjutusmasinaid, jahitrofeesid ja riigimeeste portreesid. Ega ometi ameeriklased rüüstamist heaks kiida? Ei, vastas kolonel jahedalt, ei kiida; ta paneb *Hauptverwaltungsgebäude* ustele sõjaväepolitseinikud ja mitte kedagi, Tubbesing kaasa arvatud, ei lasta sinna sisse. Linna kaheksa tehase jäänuste valvamine on pisut keerukam, kuid siingi on lahendus silmaga näha. Firmal on ju tehasepolitsei? Endine komandant noogutas – on küll, pealegi üpris tõhus. „Siis rakendage seda."

ütles kolonel ja saatis Tubbesingi minema. Siit okupatsiooni esimene grimass ajal, mil kogu Kruppi masinavärk laiali peksti, jäi selle üks lüli siiski täisjõusse (õige pea värvati sinna isegi uusi mehi) – ja see oli *Werkschutz*.

*

See oli muidugi kolonelleitnant Clarence Sagmoen, kellele Tubbesing oli teatanud, et *Konzernherr* viibib oma lossis. Kapten Westerveld juhtis džiipi, mille tagaistmel kuulipilduri kõrval kössitas sõjakirjasaatja Azrael, ja nendele järgnes teine džiip viie automaaturiga 313. rügemendist. Liitlastel sõjakurjategijate nimekirjas seisvate meeste vahistamisse suhtuti täie tõsidusega: *Reich*'i vaenlaste silmis olid just nemad sõja valla päästnud. Räägiti, et mõnel neist on SS-ihukaitse. Ometi tuleb silmas pidada, et tollal oli Kruppi nimi täiesti sümboolne. Mööda poolemiilist okaspuualleed Villa Hügeli poole tuiskavatest meestest ei osanud ükski Alfriedi Gustavist eristada. Kõik teadsid vaid, et see perekond kuulub Saksamaa ülikkonda, ja mõned olid veendunud, et Werdeni visa vastupanu pole juhuslik – et natsidest fanaatikud panevad Ruhris viimse välja, kaitsmaks „parun Kruppi". Seepärast oli operatiivsalga väljasaatmine igati loogiline.

Ka lossis ei osatud olukorda õigesti hinnata. Alfried oli helistanud ja teadis, mis toimub linnas. Ta ootas kutsumata külalisi hommikust saadik. Ometi polnud ta valmis. Paistab, et asi seisis prestiižis. Tema seisundiga sakslasel oleks olnud kohatu ilmutada närveldamist; seepärast otsustas ta lasta ameeriklastel oodata.

Niipea kui kapten Westerveld pidurile vajutas, kargas kolonel, püstol käes, autost välja ja sööstis uksele kogunenud teenijaskonna poole. Need pudenesid laiali. Kui ta Westerveldi ja Azraeli saatel fuajeesse marssis, kerkis tal teele ette Dohrmanni väärikas kogu. Ülemteener, kel oli olnud tegu keisri, füüreri ja *duce*'ga, ei kavatsenud lasta end heidutada *Ausländer*'ist, kes tema silmis jõhkra, püstoliga vehkiva filmigangsteri mõõdu igas suhtes välja andis. Tema hämmastuseks oskas ohvitser saksa keelt ja kohe järgnes kiire küsimuste-vastuste valang:

„Kes siin elab?"

„Minu härra, diplomiinsener Alfried Krupp von Bohlen und Halbach."

„Kus Krupp on?"

„Ülakorrusel."

„Tooge ta kähku alla."

„Mu härrad, *Herr* Krupp ootab teid. Palun astuge edasi."

Väliselt oli Dohrmann äärmiselt viisakas. Kuid see oli toon, mida ülemteener kasutab vestluses kaupmeestega, mitte kolonelidega. Sagmoen tajus ninanipsu, kuid otsustas sööta mitte alla neelata. Selle asemel kõndis ta kapteni ja sõjakirjasaatjaga saalis ringi, uuris maale, kahurimudelite kollektsiooni, kroonlühtreid ja kõrvalasuva raamatukogu nahkköiteid (mitu tuhat köidet, enamasti poliitikast). Möödus 10 minutit. Kolonel tuli tagasi ja piilus tammepuutrepist üles. Dohrmann seisis seal kui tunnimees. Jälle küsis ohvitser: *„Wo ist er?"* ja sai vastuseks, et Krupp tuleb kohe alla. Ta ei tulnud. Kümnest minutist sai viisteist, siis kakskümmend – ja Sagmoen läks keema. Pomisenud adjutandile: „Vaatan, mis teda seal kinni peab", lükkas ta ülemteenri kõrvale ja sööstis trepist üles, võttes kaks astet korraga. Azrael jutustab: „Hetke või paari pärast järgnesin talle. Sagmoen oli sel-

leks ajaks juba mitmesse trepist vasakule jäävasse tuppa vaadata jõudnud. Kui ma üles jõudsin, sisenes ta parajasti ühte parempoolsesse tuppa ja talle järele minnes silmasin pikka, kõhetut, laitmatult riietatud Kruppi, kes peegli ees parajasti lipsu kohendas."

Alfried kandis triibulist bürooülikonda, tema kõrval laual lebas must viltkaabu. Ja kui ta seda aeglaselt pähe sättima hakkas, järgnes veel üks sõnavalang. Seekord alustas *Konzernherr:*

„See siin on minu omand. Mida te soovite?"

„Kas te olete Krupp?"

„Jah, ma olen Krupp von Bohlen."

„Te olete vahistatud."

Hügeli parki kogunenud sajakonna teenija pilkude all käsutati Krupp autosse. Näha, kuidas majaperemees valve all ära viidi, oli neile sama, mis *Führerbunker*'i elanikele oleks tähendanud riigipea arreteerimine.

Saanud teada, et Azrael on tegelikult eraisik, hakkas Alfried temaga rääkima inglise keeles. Pika sõidu ajal Esseni ja Düsseldorfi vahel asunud staapi „toimus huvitav vestlus". Arreteeritu „väitis, et tal pole sõjaga mingit pistmist. Ta on vaid vabrikant, kes võttis vastu tellimusi ja täitis neid. Valitsuse heaks töötamine andis niigi vähe kasumit, sest hinnad olid kindlad".

Oma saagi üle uhke Sagmoen tõi Kruppi otse 313. rügemendi komandopunkti. Kolonelleitnant ja korrespondent tormasid hoonesse. Sagmoen hüüdis käigu pealt: „Kolonel, ma vahistasin Kruppi! Tahate temaga rääkida?" Raseerimata Van Bibber turtsatas: „Ei taha mina seda koerapoega näha. Viige ta kongi!"

Paraku polnud sõjavangide vangla määratud tsiviilisikutele, keda süüdistati sõjakuritegudes. Pealegi oli käesoleva isiku suhtes eelisõigus luuretöötajail.

Esimest korda kuulati Alfried üle selsamal päeval mingi pommitamisel kannatada saanud maja köögis. Krupp nõustus vastama inglise keeles. Ohvitser päris: „Miks te ei lahkunud Ruhrist?"

Alfried kehitas õlgu. „Ma tahtsin jääda oma vabriku juurde – sinna, kuhu ma kuulun ja kus on mu kaastöölised."

„Olete te nats?"

„Ma olen sakslane."

„Olete te natsipartei liige?"

„Jah – kuid enamik sakslasi on."*

„Mis on teie praegune palk?"

See ärritas Alfriedi. Ta sähvas: „Pean ma vastama?"

„Jah," sähvas ohvitser vastu.

Võtnud hõbedasest portsigarist „Cameli", topsutas Alfried seda mõtlikult, süütas selle (keegi ei pakkunud tuld) ja vastas:

„Nelisada tuhat marka aastas."**

„Kas te ikka arvate, et Saksamaa võidab sõja?"

Likvideerinud äsja ligi 200 miljoni marga väärtuses *Reich*'i võlapabereid, pii-

* Enamik sakslasi ei olnud partei liikmed. Partei liikmeid oli 5 miljonit – 6% rahvastikust.

** Mis tahes arv oleks olnud ebatäpne. Küsimusest ilmnes küsija võhiklikkus. Alfried kõhkles, sest ta ei töötanud „palga" eest. Firma ainuomanikuna kuulus talle kõik. 11. aprillil 1945 polnud tal aimu, palju sellel veel väärtust oli.

lus Alfried hämmeldunult läbi sigaretisuitsu ja vastas: „Ei tea. Poliitika pole minu ala. Minu asi on terasetootmine."

„Mis te kavatsete teha pärast sõda?"

„Loodan taastada oma tehased ja uuesti alustada tootmist."

Ameeriklane ja Krupp vaatasid teineteisele uurivalt otsa. Ohvitser mõtles, et Krupp peab silmas relvade tootmist. Arreteeritu ära saatnud, hakkas ta vaatama tootmisse antud uute relvaliikide fotosid – ameeriklased olid need leidnud *Gusstahlfabrik*'is: kaks sellise „Gustav"-tüüpi suurtükkide toru, mida oli kasutatud Sevastoopoli all, ning uute 177-tonniste tankide korpused. Ülekuulamine ei andnud veel tulemusi, kuid see oli alles algus. Alfried seevastu arvas, et ülekuulamistega on nüüd lõpp. Kui ta taas Villa Hügelisse viidi ja talle öeldi, et ta jääb „väiksesse majja" koduaresti, uskus ta, et vahi all olek kestab vaid mõne päeva. See näis olevat täiesti loomulik – lõppude lõpuks polnud liitlased ju *Wehrmacht*'ist veel jagu saanud. Hitlerliku sepikoja ainuomanikuna mõistis ta, et nagu varem isagi puhul, mõjutab ka nüüd riigi sõjaline kaotus tema käekäiku.

Alles märksa hiljem hakkas Krupp oma seisundi erinevust tajuma. Järk-järgult muutusid julgeolekuabinõud „väikses majas" rangemaks. Tema juurde ei lastud enam ajakirjanikke. 21. mail veeti ta tugeva valve all Recklinghauseni vanglasse Inglise okupatsioonitsoonis. Ametlikus kommünikees teatati, et Alfried Krupp von Bohlen und Halbach on „interneeritud Inglise Reini armee poolt". Tegelikult oli ta vahi all kui sõjakurjategija. Kuni 30. augustini ei esitanud liitlased Gustavile süüdistust. Sel ajal polnud sõjaprokurörid teadlikud tema seniilsusest, kuid inglased olid juba siis veendunud, et lõppegu isa süüasi kuidas tahes, tema poja vastu on küllalt tõendeid, et teda süüdi tunnistada.

Alfried ei suutnud seda kaua aega uskuda. Kuid juba siis otsustas ta, mis suunas peab tegutsema tema kaitse: tõestama, et teda jälitatakse Kruppi dünastia halva reputatsiooni pärast. Kolm aastat hiljem, kui Nürnbergis arutati tema süüasja, lihvis ta selle mõtte järgmiseks formuleeringuks: „1943. aastal, kui minule tuli üle vastutus Kruppide nime ja traditsioonide suhtes, ei osanud ma arvata, et see pärand mind kunagi süüpinki toob . . . Sest Kruppide nimi oli sõjakurjategijate nimekirjas ammu enne sõja lõppu – ja mitte seoses süüdistustega, mida meile esitatakse nüüd, vaid seoses arvamusega, mis on niisama vana kui ekslik: Krupp tahtis sõda ja ta päästis selle valla."

Vaatamata faktidele, mis tõestasid, et Kruppi firma riisus kogu Euroopat, vaatamata arvukatele dokumentidele, mis kinnitasid orjatöö rakendamist Kruppi koonduslaagrites, püüdis Alfried veenda saksa avalikkust ja eriti ärimehi liitlasleeris, et tema üle peetakse kohut päritolu pärast.

*

Vaatamata Villa Hügeli katuselt juhitud intensiivsele suurtükitulele suri ameeriklaste pealetung välja. Kuue päeva jooksul löödi jõge ületada üritavad üksused tagasi ja 17. aprillil külastas Villa Hügelit esimene ameerika kindral. 18. lennudessantkorpuse ülem kindralmajor Matthew Bunker Ridgway võttis vägede ebaõnne südamesse. Ta oli äsja pühitsenud viiekümnendat sünnipäeva ja nood nadikaelad teisel pool Ruhri olid andnud oma parima, et seda ära rikkuda. Käsigranaadid tolknemas vööl, ronis kindral katusele, piidles metsakasvanud vastaskallast, tuli alla tagasi ja küsis, kas keegi kohalolevatest sakslastest oskab inglise keelt. Ette astus Kruppi direktorite nõukogu liige Fritz Hardach. Kindral päris, mis on selle jätkuva verevalamise mõte: „Miks ei tõuse tsiviilelanikkond nende ohmude vastu üles?" Hoolikalt sõnu valides tähendas Hardach, et ligi nädala on Ühendriikide armee edutult püüdnud kanda kinnitada jõe lõunakaldal. Kui neid ohmusid ei suuda laiali peksta USA väed, mida suudab siis Werdeni rahvas? Ridgway jäi kohe vait. „Selge pilt," ütles ta siis.

Ta soovis lossi vaadata. Hardach näitas kõike. Ringkäigu lõpul märkas kindral peasaalis ameerika reameest golfikepiga lööke harjutamas. „Kust sa selle said?" nõudis ta. Sõdur osutas seinakapile. Hardach ruttas teatama, et kepp kuulub Gustavile, ja Ridgway, kes ei teadnud, et näiteks partei kuldkäesideme kandjate kodude kaunistamiseks oli 137 vaguniga rong toonud *Reich*'i 4174 kasti prantsuse kunstiteoseid, ütles karmilt: „Pane see tagasi." Kutsunud oma adjutandi, tegi ta korraldluse: „See maja on teatud mõttes muuseum. Ma soovin, et kõik siin endiseks jääks. Tulevased põlvkonnad peavad nägema seda, mida mina siin praegu nägin."

Tol kevadel oli võimatu uskuda, et pea võtab valitsev Krupp siin vastu tulevasi riigimehi – uue Saksamaa liider tema kõrval ja lossi ette kogutud krupplased laulmas *„Deutschland über Alles"*. Aga enne, kui Hügelist jälle millekski asja oli, tuli nendele ohmudele teisel pool jõge aru pähe panna. Ridgway käsu kohaselt jäi loss edasi vaatluspostiks, „mis tähendas, et mürsud vilistasid endiselt pea kohal" (Fritzu sõnad). 1. mail tekkis esimene lootusesäde. Esseni ja Werdeni raadiojaamad tabasid Hamburgi saate signaali. Algul tuli leinameloodiana Anton Bruckneri Seitsmes sümfoonia, järgnes pikk trummipõrin ja siis teatas diktor murduval häälel:

„Võideldes viimse hingetõmbeni bolševike vastu, suri täna pärastlõunal oma Rügikantselei operatiivstaabis meie füürer. 30. aprillil nimetas füürer suuradmiral Dönitzi oma järeltulijaks. Suuradmiral, füüreri järeltulija, kõneleb järgnevalt saksa rahvale . . ."

Niisiis – *Lex Dönitz*. Kahtlemata sai sellel olla vaid üks hea külg: viivitamatu kapituleerumine. Kuid admiral, kelle riik oli tükkideks rebitud, pani maailma jahmatama avaldusega, et ta kavatseb venelastega edasi sõdida: „Niikaua kuni me peame kaitsma end ameeriklaste eest ja nendega võitlema, sõdivad ameeriklased mitte enda eest, vaid ainuüksi bolševismi levitamise eest Euroopas."

See ergutas ekstremistide flibustjeeriarmeed Ruhri taga ja nende surmaminekuiha leidis rahuldamist 6.–7. maini. Tol kesköö võttis lõunakaldal äkki maad vaikus. Mingil moel oli siia jõudnud sõnum *Reich*'i eelseisvast kapituleerumisest. Kolm tundi hiljem kirjutasid kindral Alfred Jodl ja admiral Hans von Friedeburg vaikses Rheimsi koolimajas alla vastavale dokumendile. Sulepead lauale asetades ütles Jodl: „Praegusel hetkel jääb mul üle vaid väljendada lootust, et võitja kohtleb meid suuremeelselt."

Selleks ajaks oli laastatud Ruhrimaal lahingukära vaibunud. Kindralmajor Ernest N. Harmoni 22. Ameerika korpus valis *Konzernherr*'i lossi oma ajutiseks majutuspaigaks. Alfriedi käsul fassaadi najale seatud õhurünnakukatted viidi minema, ballisaalist tehti kaardituba, korpuseülem magas keisri voodis ja söögisaal reserveeriti staabiohvitseridele.

*

25. aprilli hommikul kell 10 ilmus Gölli aheliku tagant Austria Alpidesse kaks lainet Ameerika raskepommitajaid ning tegid pihuks ja põrmuks Hitleri armastatud Berghofi; hetkel, mil Jodl ja Friedeburg heitsid natsimõõga viimaks nurka, möödusid Ameerika 6. armeegrupi jalaväelased vaid 20 miili kauguselt Hitleri isiklikust residentsist Berchtesgadenist. Gustav oli nüüd kindlates kätes. Võis loota, et lõpuks ometi hakatakse selget vahet tegema tema enda ja ta poja vahel. Paraku polnud päästjatel endil aimugi, kelle nad olid päästnud. Blühnbachi polnud nende kaartidel. Aprilli lõpul läks Berthold kuue miili kaugusel asuvasse külla ja pöördus noorte Ameerika ohvitseride poole. Pärast ta jutustas: „Ütlesin, kes me niisugused oleme ja kus asume. Nad olid väga korrektsed. Tulid, vaatasid maja, küsitlesid ema, kuid isa ei tülitanud."

Mõned neist võib-olla imestasid, miks nad selle invaliidist vanahärra juurde üldse kutsuti. Nad ei teadnud, et olid äsja näinud natsi, kes seisis kolmeteistkümnendana esimese 22 peamise sõjakurjategija hulgas, keda kuue kuu pärast kavatseti anda rahvusvahelise sõjatribunali alla; viimane loodi alles 8. augustil. Sellegipoolest teadsid Ameerika kindralid eelseisvast kohtust. Ühinenud Rahvaste Sõjakuritegude Komisjon oli asutatud 7. oktoobril 1942. Igal valitsusel oli oma nimekiri, kuid Gustav Kruppi pidasid kõik liitlasriigid üheks tähtsamaks sõjakurjategijaks. Et asi nii oli, võis arvata, et Kruppi Alpi lossi esimesele inspekteerimisele järgnevad teised. Berthold ootas külalisi, kuid need ei tulnud. Seniilset *Schlotbaron*'i ignoreeriti. Möödus mai, siis juuni – kunagine ertshertsogi jahiloss tukkus endiselt suvepäikeses.

*

Võitjaid liitis nende kindel kavatsus hävitada Saksa militarismi majanduslik baas. Veel 1945. aasta oktoobris kaalus Riigidepartemang täiesti tõsiselt Ruhri-Reinimaa riigi loomist, kust osa saksa elanikkonda oleks sunniviisiliselt välja viidud. London oli vastu, kuid Pariisi arvates oli see hea idee.

Mõned kahtlesid, kas Ruhr üldse sellist tähelepanu vääris. Temaga näis olevat lõpp. Montgomeryle alistudes ütles Dönitz: „Minu põlvkond ei näe enam kunagi õitsvat Saksamaad." Alan Moorehead, muidu üks nutikamaid sõjakorrespondente, pidas kogu juttu *Vaterland*'i sõjapotentsiaali neutraliseerimisest mõttetuks: tema arvates oli see töö juba tehtud. Ta kirjutas: „. . . Me peame vaid jääma oma okupatsiooniprogrammi juurde – ja Saksamaa kängub väikseks põllumajandusriigiks, kus puudub suurtööstus." Ometi polnud see arvamus üldine.

Taassündinud Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei pani ette Krupp natsionaliseerida, kuid ei suutnud saavutada isegi Inglise uue tööerakondliku valitsuse toetust. Kurnatud Inglismaa vajas Washingtoni abi, ameerika ärimeestele poleks aga nii ohtlik pretsedent meeldinud. Sellegipoolest võttis augustikuus Trumani, Stalini ja Attlee poolt Potsdamis kavandatud Saksamaa ümberkorraldamise liitlasprojekt ärituusad keeletuks. Kõik sõjatehased kuulusid demonteerimisele, vigastamata masinad reparatsioonidena väljavedamisele; ülejäänu tuli hävitada. Riigi terasetoodangut otsustati suvaliselt piirata (seitsme kuu pärast seatigi laeks 7 miljonit tonni – 9% Ameerika tollasest aastatoodangust; ülemäärased tehased kavatseti sulgeda, karistades niiviisi liitlasi Euroopas, kellele Ruhri jõujaam oli vajalik omaenda majanduse taastamiseks). Lõpuks tõotasid Potsdami kokkuleppe sõlmijad välja juurida „majandusliku võimu ülemäärase kontsentratsiooni, nagu

see ilmneb kartellide, sündikaatide, trustide ja teiste monopolistlike moodustiste näol".

Ameerika poolt okupeeritud Saksamaa osa administratsiooni eesotsas oli kindralleitnant Lucius Clay. Maa, mida ta valitses, oli maaliline, kuid vähetootlik; Clay kirjutas oma memuaarides: „Enamik suurettevõtetest asus Briti tsoonis." Seal oli Ruhr. 1945. aasta juunis tõmbus Harmoni 22. Ameerika korpus lõunasse ja orkestrite mürtsudes, torupillide huilates ning lahingulippude lehvides marssisid võidukalt Essenisse Inglise rügemendid. Väeosade komandörid kolisid Essener Hofi – nad jäid sinna viieks aastaks – ning Villa Hügelist sai USA ja Ühendatud Kuningriigi Söetootmise Kontrollgrupi staap.

Krupplased piidlesid altkulmu *Landser*'e, nagu siin Inglise sõdureid nimetati. Inglased marssisid paremini kui ameeriklased. See asjaolu tekitas lugupidamist. Samuti oli nende sõjaväemuusika elavam. Kuid *ami*'d olid olnud lahkemad. *Landser*'id nii helded ei olnud. Oli üldiselt arvatud, et nad on karmid – ja seda nad tõepoolest olid, ehkki sõjavangilaagritest naasvate Kruppi spetside suureks lõbuks selgus, et inglastel pole jänkide tehnilisi oskusi. Hügeli peaseif pani ühe Briti ehitusfirma lõhkamistele ja puurimistele vastu terve nädala, mille järel marruläinud *tommie*'d avastasid, et see oli tühi. Esimese nädalaga vallandasid inglased ligi 600 Kruppi teenistujat, kes olid kuulunud natside hulka.

Siis hakkasid ohvitserid arutama, mis toodangut edaspidi anda. Üllatusega leidsid nad, et tootmistöö polnud tegelikult hetkekski lakanud. Nagu mõni algeline, kuid visa eluvorm, oli *Gusstahlfabrik* pommirünnakutele lõpuni vastu pannud ja siin-seal tõusis kokkuvarisenud müüride vahelt jälle suitsurõngaid. Isegi 11. aprillil oli Fritz Tubbesing suveniiriküttide, uurimissalkade ja põrandaaluse direktorite nõukoguga rahmeldamise kõrvalt leidnud aega korda seada sellises ulatuses elektrivõrku, mis võimaldas lasta käiku pagaritöökoja ja mitu kooperatiivpoodi. Nüüd seadsid krupplased töökorda väikest lehtterase tootmisliini. Sõjaväevõimude loal ja range järelevalve all said teised tsehhid õiguse õpetada välja uusi töölisi ja alustada vedurite montaažikonveieri seadistamist. Kõikjal Ruhris tegelesid endised oskustöölised kõigega, mis ette juhtus. Bochumis avastas Theodore H. White, et *Bochumer Verein* „palkas ametisse kaks muusikut ja õppis valama tohutu suuri kirikukelli. Kellade kaelustele vermiti sõnad „Jumal on armastus"". Pärast „Tiigreid", „Pantreid" ja *Schwere Gustav*'eid oli see üsna igav töö, kuid see oli töö – ja tööd otsisid mehed meeleheitlikult. Okupatsioonivõimude endi statistika järgi sai keskmine sakslane 1040 kalorit päevas – iseenesest võib-olla *Sklaven*-prassing, kuid siiski vaid 67% täiskasvanud inimese minimaalnormist.

Esseni *Rathaus* tegi mis suutis, et elavdada linnamajandust. Gestaapo vanglast vabanemise järel *Finanzdirektor*'iks määratud Eward Löser tuli lagedale ulatusliku ühiskondlike tööde kavaga – eesmärgiks uus, parem raudteejaam. Progressi ohvriks langes vana Kettwigi värava surnuaed (jaamahoonel polnud kuskile mujale laieneda) ja nii alustasid 10. novembril Friedrich Kruppi, Alfred Kruppi, Fritz Kruppi ja Claus von Bohleni sargad oma eksirännakuid.

Okupatsioonivõimud tahtsid Alfriedi personali tee pealt eest ära saada. Oli aeg Potsdamis langetatud otsused ellu viia. 16. novembril teatas Inglise sõjaväevalitsus firma *Fried. Krupp* ülevõtmisest koos kõigi selle filiaalide ja aktivatega. Inspektoriks määrati kolonel E. L. Douglas Fowles. Sügiseselt uduvihmasel

pärastlõunal ametisse asunud Fowles võttis vastu grupi alamametnikke, kes olid juba läbi käinud denatsifitseerimiskohtutest. Kartlikult sisenesid need *Hauptverwaltungsgebäude*'s koloneli kabinetti, kus Hitleri pilt oli ära koristatud ning asendatud „Union Jackiga", ja arutasid mõttes, kas neile ka istet pakutakse. Briti kolonel viipas aga kohe vaba tooliderea poole. Ta käitus viisakalt, kuid külmalt. Ta tuletas neile meelde, et oli kutseline sõdur. Ta ei teinud poliitikat, vaid täitis käske. Seepärast oleks temaga vaielda mõttetu. Isegi kui nad suudaksid teda veenda ülemuste korralduste rumaluses, ei saaks ta midagi muuta. Tema tegi, mis temal kästud, ja nemad tehku, mis neil kästakse. Ning siis andis ta neile käsud kätte, rääkides saksa keeles, et poleks valesti mõistmist. Purukspommitatud tsehhide läbiligunenud rusudele osutades kuulutas ta: „Härrased, seal väljas ei suitse kunagi enam ükski korsten. Kus kord seisis *Gusstahlfabrik*, hakkavad olema puistud, aasad ja pargid. Briti sõjaväevalitsus on otsustanud Kruppiga jäädavalt lõpparved teha. See on kõik, härrased."

Ometi polnud see kõik. Kui krupplased kuulsid, et nad peavad terveksjäänud sisseseade välismaale vedamiseks vagunitesse laadima ja selle, mis jääb, maatasa tegema, puhkes mõnel pool vastuhakk. Ehkki neid ähvardati pajukist ilma jätta, panid mõned töölised tööriistad käest. Asedirektoorium kutsuti jälle välja, seekord Düsseldorfi. Nad juhatati brigaadikindral Noeli kabinetti. Õhkkond oli jäine: *das Schwert des Siegers lag auf dem Tisch* – vallutaja mõõk lebas laual. Kindral raius, et ühtki streiki, mittekuuletumist ja sabotaaži ei tohi enam olla. Kui töölised tehaseid ei demonteeri, teeb seda juhtkond ise – kivi kivi haaval ja püssimehe valve all.

Esseni mehed juhiti välja. Sakslastele näis asi olevat selge: *die Firma* oli liitlaste tagakambris kohtu alla antud, süüdi tunnistatud ja surma mõistetud. Ning need, kes talle olid ustavaks jäänud, pidid hukkamisest osa võtma.

Ülesanne oli määratu. Isegi siis, kui *Konzern* oleks tähendanud vaid 1939. aasta 1. septembril Kruppile kuulunud õiguslikku omandit, oleks sellegipoolest ees seisnud ränk paberitöö – kuid nüüd sisaldas seni avastamata peidikutes varjulolev raamatupidamine ka andmeid kõigi *Wehrmacht*'i poolt vallutatud territooriumidelt kokkuriisutud vabrikute kohta. Pealegi oli sisseseade, millest osa oli väga hinnaline, ühest tehasest teise rännanud. Et kõike välja sõeluda, saabusid Essenisse kaht keelt valdavad delegatsioonid Moskvast, Varssavist, Roomast, Ateenast, Oslost, Kopenhaagenist, Belgradist, Pariisist, Londonist ja Washingtonist. Kõik said ruumid *Hauptverwaltungsgebäude*'s ja saksa administratsiooni etteotsa seatud Paul Hansen sibas korruste vahet, kaenlas vajalikud dokumendid – kui neid polnud juhtumisi konfiskeerinud Nürnbergi süüdistuspersonal.

Mõned suured probleemid lahendati kiiresti. *Berndorferwerke* tagastati selle austerlastest aktsionäridele ja nende pärijatele, kes liitsid tehase *Ransdorfer Metallwerke*'ga, tehes niiviisi Hermann Kruppi saja-aastasele haruettevõttele lõpu. Briti võimud võtsid üle Meppeni, dünastia kuulsa polügooni; 12 aastat hiljem, 1957. aasta juulis kingiti see ametlikult Lääne-Saksa uue armee suurtükiväele. Et Magdeburgi *Grusonwerk* asus Nõukogude tsoonis, siis selle suhtes polnud Essenil kaasarääkimise võimalust. Kieli laevaehitajad sunniti aga Clyde'ist tulnud asjatundjate juhtimisel purustama kõik allveelaevaellingud ja seejärel tegema maatasa kogu *Germaniawerft*'i – sakslased leidsid, et selle kiusuteo mõte oli halvata sõjajärgset konkurenti merel.

Esseni töölised vaatasid mõrudal meelel pealt, kuidas Midlandi insenerid usinalt mööda tsehhe sibasid ja sisseseadet väljaveoks värvilise kriidiga märgistasid. Kui kraanad selle välja olid tõstnud, algas õhkimine. Igal hommikul kell 6 raputasid Essenit päeva esimesed plahvatused. Üle seitsme tuhande Kruppi töölise toitis perekonda oma teenistuskoha hävitamisega – ja see hävitustöö kestis viis aastat järjepannu.

Ometi – 100 000 krupplase oskused jäid alles. *Die Firma* rikkalikud söelademed jäid maapõue ja Rheinhausen terendas endiselt Reini paremal kaldal. Kuid Liitlaste Kontrollnõukogu seadus nr. 27 ei lubanud enam Alfriedil sellest midagi omada. Seadus nr. 27 oli sihitud 11 võimsama „korstnaparuni" vastu. Ennekõike mõeldi siin Kruppi, kellele oli kuulunud 55% Ruhri söest ja 90% Saksamaa terasetoodangust. Et detsentraliseerida Saksa majandust, kõrvaldada „majandusliku võimu ülemäärase kontsentratsiooni" oht ja takistada „sõjalise potentsiaali tugevnemist", nägi seadus ette, et komisjon ei tohi lasta uuesti omanikeks saada või kontrollivat seisundit omandada isikutel, kelle kohta on leitud või leitakse, et nad aitasid kaasa Natsionaalsotsialistliku Partei vallutusplaanidele.

25

KRUPP ... TE OLETE MÕISTETUD SÜÜDI

1945. aasta hilissügisel, kui esimesed hallad tabasid saksa lapsi lõdisemas isade ümbertehtud veermahtimundrites, tüdrukuid müümas end sõduritele konservide eest ja nende emasid vahetamas hinnalist dresdeni portselani sigarettide vastu, olid Kruppi peres kõik peale Alfriedi, Bertha ja Gustavi liikvel. Ühelgi polnud aimu, kus parajasti viibivad teised.

Bertha võinuks Blühnbachis end hästi tunda, paraku tõsteti ta lossist välja. Alfriedi vanemad olid Ühendriikide armee vangid. Julgeolekule mõtlevate ameeriklaste meelest oli Kruppi isiklik *Alpenfestung* liiga üksildane paik ja nii kästi 59-aastasel Berthal tuua oma 75-aastane mees lähimasse teeäärsesse külavõõrastemajja. Gert von Klass meenutab: „ . . . Ameerika arstid vaatasid Gustavi läbi ja kehitasid vaid õlgu. Tunnimees istus endiselt ukse juures, mille taga liikumisvõimetu haige oma vaimuhämus vaikselt lõpule lähenes. Naised olid sõduri juures-olekuga nii harjunud, et teda vaevalt tähele panid."

Bertholdil oli see aga meeles, ja nimelt too arstlik läbivaatus ning isale esitatud süüdistus tekitasidki tema meeleheitliku *Wanderlust*'i. Kui vallutajad tõepoolest kavatsesid Kruppi üles puua, pidi tema – ainus liikumisvaba meeshing perekonnas – midagi ette võtma. Ent ka Bertholdi vabadus oli piiratud. Oma esimesel uurimisretkel Essenisse koges ta, et kuna ta on üks Kruppidest, võib temalgi täbarasti minna. „Mu nimi on Bohlen und Halbach," selgitas ta. „Te olete Krupp, Krupp ja veel kord Krupp," tonksis Inglise ohvitser nimetissõrmega Bertholdi kunagi elegantset, nüüd narmendavat pintsakurevääri, „ja kui teid veel pärast päikeseloojangut Esseni piiridest leitakse, lastakse teid maha."

Sedasama öeldi parun von Wilmowskyle, kui see Bertholdi missioonist kuulda saades talle appi tõttas. Ehkki ta ise Krupp ei olnud, oli Krupp tema naine – ja inglastele piisas sellestki. Kumbki mees ultimaatumist välja ei teinud. Liikudes ringi vaid öösiti, varjasid nad end Essenis hulk päevi Ursula von Waldhausen pööningul . . .

Koorem jäi peamiselt Bertholdi kanda. Sellest, mis viimase kümne aasta jooksul Essenis oli aset leidnud, ei teadnud ta õieti midagi: sõja eelmängu ajal oli ta olnud Oxfordis, hiljem teeninud *Wehrmacht*'is või uurinud penitsilliini. Nüüd oli ta lakkamatult liikvel, tukkudes öösiti räpastes raudteejaamades ja tehes püstijalu pikki sõite Ruhri, külavõõrastemaja, advokaadikontorite ja Nürnbergi vahet.

Tol sügisel ja talvel oli saksa vaguneis vähe vabu istekohti. Berthold rändas ringi 143 200-ruutmiilises hullumajas. Ta palkas advokaate Euroopa riigis, kus rahvusvaluutaks olid ameerika sigaretid, ja korjas tunnistusi allaheidetud impeeriumis, kus sillad lebasid jõepõhjas, kümne aasta eest ehitatud *Autobahn*'id olid pulbriks jahvatatud tankiroomikute all, linnad levitasid laibalehka, koolilapsed minestasid alatoitlusest, endised liidrid elasid valenime all, aristokraadid andsid kokkadele pistist nõudepesija koha eest võidukate armeede külluslikes sööklates, krahvinnad kandsid näotuid ja auklikke sõjaeelseid villaseid sukki ning töölised müttasid ringi tallutamata saabastes ja narmendavates tunkedes. Selle kummalise maa eliidi moodustasid musta turu gangsterid.

Paradoksaalne, kuid nimelt selles segadikus oligi dünastia pääsemine. Eelmiste põlvkondade Kruppi kombel *Volk*'i saatust jagavast, „Lucky Strikes'idega" hangeldavast ja raudteejaamade puupinkidel magavast Bertholdist võis küll vaevalt loota tõsist vastast Ameerika Ühendriikide Ülemkohtu liikmele Robert H. Jacksonile. Ometi trumpas Berthold ta üle ja päästis venna elu. Tuleb muidugi möönda, et kohtunik Jackson aitas oma lüüasaamisele ise kaasa. Poleks ta nii kangekaelselt väitnud, et Kruppidest on süüdi Gustav, või kui ta poleks saanud hakkama hämmastava juriidilise eksisammuga, oleks Alfriedi tund löönud. Ja selles, et liitlasprokuröridel ei õnnestunud Nürnbergis peasüüdlaste pinki tuua õiget Kruppi, oli omakorda suuresti süüdi kaos asjaajamises. Ameerika arstid olid teinud Gustavi vastutusvõimetuse kohta ettekande, kuid Jacksonini, kes alates maikuust oli Ameerika poolt peamiste sõjakuritegude prokurör, see ei jõudnud. Andekas noor New Yorgi advokaat Thomas Harris oli esimene uurija, kes avastas, et *Konzern*'i dokumentide põhjal tuli süüdi mõista n e l j a s kahurikuningas, mitte aga tema isa; ent ka Harrise avastus jäi enne Jacksoni kirjutuslauale jõudmist kuhugi toppama.

Mõlemal juhul oli tegemist äärmiselt olulise informatsiooniga. Jõudnuks see ameerika kohtunikuni või tema kolleegideni – sir Hartley Shawcrossini Inglismaalt, kindral R. Rudenkoni Nõukogude Liidust või François de Menthonini ja Auguste Champetier de Ribes'ini Prantsusmaalt –, oleks olnud ülimalt tõenäoline, et Krupp poleks Nürnbergis eluga pääsenud. Tribunali ette astus seal 22 kaebealust – neist 12 mõisteti silmusesse. Näiteks Alfred Jodl suri kuritegude pärast, mis olid vaid murdosa neist, milles leiti süüdi olevat Alfried. Kruppil oli õnne, venna visadus aitas kaasa, Jacksoni vääratusest oli palju kasu, kuid kõige rohkem lõikas ta ikkagi riiki haaranud kaosest, mille loomiseks ta ise oli nii palju ära teinud.

*

Sakslaste sõjaaegsele põlvkonnale on Nürnberg alanduse sünonüüm – see linn oli natsionaalsotsialismi, tolle lootusi petnud unistuse häll, ja siin allutas vaenlane sakslased võõrale kohtumõistmisele. Kohut peeti anglosaksi menetluse järgi. Kaebealused olid harjunud mandri-Euroopa kohtusaaliga, kus kohtunik hoidis juurdlusmaterjale enda ees, teadis eeluurimise iga üksikasja, oli kohustatud usaldama ametiisiku sõnu rohkem kui eraisiku omi ja võis ristküsitluse ära keelata. Nüüd oli kõik vastupidi. Kohtunik vaid kuulas, kuidas süüdistaja ja kaitse protsessisid. Kuni süü polnud tõestatud, loeti kaebealused süütuks. Arvesse võeti vaid kohtus vande all öeldu. Iga tunnistajat võis allutada ristküsitlusele, kaebealune võis aga küsimustele mitte vastata, ilma et see tema kohtuasja oleks kahjustanud – õigus, mida rakendati Nürnbergis vaid ühel juhul: Kruppi protsessil.

„Kogu tribunal," kirjutab Eugene Davidson oma uurimuses Rahvusvahelise Sõjatribunali kohta, „oli üksmeelne selles, et keegi Kruppi perekonnast tuleb kohtu alla anda." Asja algataja oli Jackson. Kui 6. oktoobril kirjutati Berliinis alla süüdistusakt, rõhutas ameeriklane oma süüdistusloendis, et dünastia oli olnud teutooni agressiooni nurjatuim tööriist. Gustavi süü oli juba niigi ränk. Rajanedes sõjaeelsetel dokumentidel, oli see sõja ajal paisunud ning tõestas tosinakordselt, et ta oli osaline *Reich*'i salajases relvastamises ja natside agressiooni sepitsemises. Gustavile oli varutud koht Kohtupalee kaebealuste pingi teises reas. Tema ja Karl Dönitz pidid istuma otse Göringi ja Hessi selja taga.

20. oktoobril ilmusid ajakirjandusse esimesed kuuldused Gustavi haigusest. Keegi ei võtnud vaevaks neid kontrollida enne, kui 4. novembril kohtu poolt määratud Gustavi advokaat esitas kaks arstlikku tõendit, Bertholdi vaeva vilja. Mõlemad doktorid kinnitasid, et protsess tuleb nii kauaks edasi lükata, kuni haige tervis tal kohtupinki ilmuda lubab. Prokurörid pidasid seda pettemanöövriks, mis on ühtemoodi tuntud nii anglosaksi kui ka mandri advokaatidele. Sellegipoolest määras tribunal kaebealuse läbivaatamiseks arstliku komisjoni. Tribunali esimees lord Geoffrey Lawrence koostas aukartustäratava grupi: Inglise Reini armee meditsiiniohvitser brigaadikindral R. E. Twenbridge, Ameerika neuropsühholoog dr. Bertram Schoffner, Pariisi arstiteaduse professor dr. René Piedelièvre ja kolm Nõukogude eriteadlast. 6. novembri hommikul, kaks päeva pärast seda, kui Kruppi ajutine advokaat oli esitanud oma petitsiooni, juhtisid Bertha ja põetaja arstid haigevoodi juurde. Patsient tervitas neid kähiseva *Guten Tag*'iga ja kaotas samas teadvuse. Järgmisel päeval luges kohtunik Lawrence arstide otsuse jahmunud liitlasprokuröridele ette:

„. . . Me oleme üksmeelselt veendunud, et haige kannatab seniilse ajupehmenemise all . . . Haige füüsiline seisund on selline, et teda ei saa transportida, seadmata ohtu ta elu. Me usume . . . et ta tervislik seisund tõenäoliselt ei parane, pigem halveneb. Järelikult oleme üksmeelselt arvamusel, et ta ei saavuta kunagi füüsilist ega vaimset seisundit, mis võimaldaks Rahvusvahelise Sõjatribunali ette ilmuda."

14. novembril katkestas tribunali esimees järsult *in absentia* kohtumõistmist nõudvad prokurörid. „Kas te arvate," küsis Lawrence Jacksonilt, „et õigluse huvides on vaja mõista süüdi mees, kes haiguse tõttu ei saa endale korralikku kaitset nõutada?" Hämmeldunud ameeriklane tunnistas, et ta seda ei arva. Siis pöördus Lawrence sir Hartley Shawcrossi poole.

Lawrence: „Kas te nõustute minuga, et Suurbritannia – ja ka Ühendriikide

seaduse järgi tunnistataks Gustav Kruppi vaimses ja füüsilises seisundis inimene kaitsevõimetuks?"

Sir Hartley: „Jah, tõepoolest."

Nii keelas kohus Gustavi süüdimõistmise tagaselja – ehkki just nii toimiti M. Bormanniga, kes mõisteti hukkamisele, kui ta peaks leitama. Kolm päeva pärast Kruppi süüasja arutamisele asumist teatasid kohtunikud, et Gustavi protsess lükatakse edasi määramatuks ajaks; lisati, et ta tuuakse süüpinki niipea, kui tema tervis seda lubab. Samal õhtul pidasid peasüüdistajad nõu. Jackson ja Prantsuse prokurör Charles Dubost soovitasid vastutusele võtta Alfriedi. Sir Hartley soostus. Nõukogude kindral Rudenko oli valmis kohapeal süüdi mõistma nii Alfriedi kui Gustavi.

Arutada strateegiat *in camera* on üks asi. Avalikul protsessil esineda on hoopis midagi muud. Tol reedel pöördusid aga Dubost ja Jackson kohtusaalis tribunali poole . . . ja vusserdasid Alfriedi süüasja ära. Isegi kui möönda, et Jackson polnud ilmselt jõudnud läbi vaadata kõiki tema käsutuses olnud süüdistusmaterjale – ainuüksi SS-dokumente oli kuus autokoormat –, oli ta ometi Ülemkohtu liige. Ta tundis kohtumenetlust ja selle vastu eksimine on käsitamatu. Jackson väitis, et kuna isa pole võimeline süüpinki asuma, peab tema koha sisse võtma poeg – põhjendusega, et „ei saa osutada tulevasele maailmarahule suuremat karuteenet, kui vabastada õigusemõistmisest kogu Kruppi perekond". Siit sündis legend, nagu oleks Alfriedil tulnud vastutada Gustavi pattude eest. Kohtunik Lawrence'ile oli prokuröri argumentatsioon vastuvõtmatu. „See pole jalgpall, kus vigastada saanud mängijat võib asendada teisega," sähvas ta ja küsis, kas taoline motiveering oleks vastuvõetav Ameerika kohtus. Kui Jackson oli möönnud, et see pole võimalik, tuli Dubost sellegipoolest välja juba kuuldud ettekäändega. Prantsuse kohtunik küsis oma kaasmaalaselt järsult: „Kas te tõesti usute, et võite nõuda kohtult süüdistusaktil ühe nime asendamist teisega?" Dubost vastas eitavalt, Lawrence tänas teda tõredalt ja tribunal otsustas, et Kruppi koht süüpingis jääb tühjaks.

Ometi oli Alfriedi sõjaaegse tegevuse eeluurimine süüdistuse nooremaid liikmeid juba veennud, et tal oli piisavalt omaendagi roimi hinge peal. Laupäeval kuulas erakorralisele istungile kogunenud kohus ära sir Hartley, de Menthoni ja Champetier de Ribes'i argumendid. Tribunal kõhkles. Aega oli jäänud napilt: avakõned olid määratud esmaspäevaks. Enne neid teatasid kohtunikud oma otsuse: ehkki Alfried Krupp oli välja jäetud käimasolevast protsessist, astub ta süüpinki kohe pärast selle lõppemist.

*

Nii anti *furor teutonicus*'e tööstussümbolile hingetõmbeaega. See kestis kauem, kui keegi tol ajal arvata oskas; möödus kaks aastat, enne kui Alfried kohtusaali astus ja peakaebealusena süüpingis Hermann Göringi endisele kohale istus. Mõista tema üle kohut kohe pärast Göringi enesetappu ja Ribbentropi, Jodli, Keiteli, Kaltenbrunneri, Rosenbergi, Franki, Fricki, Streicheri, Sauckeli ning Seyss-Inquarti hukkamist oli osutunud võimatuks. Üheksakuulise protsessi jooksul olid Saksamaa, Euroopa ja kogu maailm uskumatuseni muutunud.

Rüüstatud *Reich*'is oli segadus ja korralagedus kasvanud veelgi. Rahvusvahe-

lise Sõjatribunali juurdlus esitas iga päev süüdistusi üha uutele ja uutele isikutele. Aravaevatud ametnikelt nõuti 100 000 uue dokumendi tõlkimist. ÜRO Sõjakuritegude Komisjonil oli kirjas juba 36 800 kahtlusalust. Mõned Kruppi protsessi suhtes ülitähtsad tunnistajad kadusid põranda alla. Tuhanded natsid emigreerisid Egiptusesse või kasutasid Otto Skorzeny rajatud pagemisteed läbi Hispaania Argentiinasse, kus pakuti „poliitilist varjupaika" sellistele SS-põgenikele nagu dr. Fritz Mengele, kelle süüks ei pandud mitte ebasoovitavaid poliitilisi vaateid, vaid tuhandete koonduslaagrivangide mõrvamist. Kruppi endistel orjadel oli aga sel ajal jalge all kodutee või siis hajusid nad ümberasustatud isikute laagritesse. Veendes Kruppi laagrites ellujäänuid välja ilmuma, panid liitlasprokurörid nende jaoks lehtedesse kuulutusi, kuid enamikule oli kõigest niigi kõrini. Nad tahtsid igaveseks Saksamaalt pageda – ja kuna polnud seaduslikku võimu nende kinnipidamiseks, kadus koos nendega hulk süütõendeid.

Viivituse tähtsaim põhjus oli aga siiski Rahvusvahelise Sõjatribunali laialiminek. Moskvat hämmastas, et tribunali teised liikmed Nõukogude kohtuniku kindralmajor I. Nikitšenko proteste arvesse ei võtnud. Ja kui siis tribunal Hessi, Funki, Dönitzi, Raederi, Speeri ja von Neurathi lihtsalt vangi mõistis ning Schachti, von Papeni ja Fritzche koguni vabaks laskis, hülgasid punased Kohtupalee. Nad teatasid, et nüüdsest peale hakkavad nad pidama omaenda tribunale.

Nii nad tegidki, ja kõik teised Saksamaaga sõdinud Euroopa riigid samuti. Pentagon soovitas Ühendriikidel mängust välja astuda, Ameerika okupatsioonivõimude kõvad mehed, eriti kindral Clay ja kindral Taylor, olid aga ägedalt vastu. Mõnda SS-last, kes oli tapnud pariislase, võidi ju süüdi mõista Pariisis, kuid peamiste sõjakurjategijate puhul oli tegemist teist tõugu meestega. Need olid sooritanud kuritegusid kogu mandril. Euroopa suhtes oli aga Atlandi-tagusel Ameerikal eriline vastutus. Siinsete Ameerika sõjaväevõimude valduses olid 1762 sakslase toimikud, kaasa arvatud nende 420 omad, kes hiljem Dachau metsikuste pärast surma mõisteti. Neist 199 isikut süüdistati peamistes sõjakuritegudes. Clay ja Taylor liigitasid vangid 12 gruppi: hävitussalklased, natsifunktsionäärid, meditsiiniliste „eksperimentide" tegijad, SD-mehed jne. Suurel määral süüdistusmaterjali rohkusest sõltuvalt pidi Krupp kuuluma järjekorras kümnendasse gruppi. Sedamööda, kuidas lähenes protsessi algus, hakkas üha sagedamini kostma proteste rahvusvahelistest rahandusringkondadest, kuid nagu kindral Taylor hiljem on meenutanud, „toetas kindral Clay mind alati. Ta on pärit Georgia väikelinnast Mariettast ja Lõuna provintslasena ei usalda ta „pankurikelme"".

Ehkki liitlased olid tagasi tõmbunud ja Trumani valitsuses võttis maad veendumus, et sakslased tuleb külma sõtta värvata, jätkus 1946.–1947. aasta talve ja kevade jooksul süütõenditè kogumine. Süüdistuse suurimaks segajaks sai ülemkohtunik Fred Vinsoni määrus, mis keelas föderaalkohtunike ametist vabastamise Nürnbergis töötamiseks. Kõigutamatu Clay kammis läbi osariikide ülemkohtud ja värbas nende võimekamaid mehed. Kruppi tribunali pandi kohtunik H. C. Anderson Tennessee Apellatsioonikohtust, kohtunik Edward J. Daly Connecticuti Ülemkohtust ja kohtunik William J. Wilkins Washingtoni Ülemkohtust.

See kõik võttis aega. Aeg aga töötas mõlema poole kasuks. Üle kahe aasta seadis kindral Taylor kokku kohtupersonali. Rawlings Ragland, käre noor kentukilane, kes Kruppi protsessil pidi juhtima süüdistust, jagas süüdistusakti neli põhipunkti oma kümne abilise vahel. Dokumendid klassifitseeriti, tunnistused

pandi kirja ja seati valmis. Samal ajal oli haavu ravitseval Saksamaal ringituiskav Alfriedi vend leidnud Kruppile peaadvokaadi. Dönitzi kaitsmisega Rahvusvahelises Sõjatribunalis oli Otto Kranzbühler tõestanud, et ta on kõige oskuslikum ja erudeeritum advokaat Nürnbergis. Edasine töö Hermann Röchlingi ja Odilo Burkharti kaitsjana Flicki protsessil lihvis tema vilumust ameerika kohtukempluse vallas. „Kranzbühler oli tegelikult ainus sakslane, kes valdas ristküsitluse kunsti," sõnas hiljem *I. G. Farben*'i protsessi peasüüdistaja Drexel Sprecher. Isegi USA Ülemkohtuga rinda pistnud Cecilia H. Goetzi arvates oli Kranzbühler „suurim advokaat, keda ma iial näinud olen – unelmate advokaat, Hollywoodi filmikangelane, kes aina küülikuid kübarast tõmbab".

Kranzbühleril oli määratu abipersonal. Bertholdil polnud enam vaja manipuleerida sigaretirahaga. Kui palju nende kuude jooksul Kruppi välisaktivaid realiseeriti, pole täpselt teada; igatahes ei tule kahelda väliskapitalimahutuste olemasolus ja mõningad faktid lubavad aimata nende suurust. Kui Alfriedi peaadvokaat tahtis oma personali laiendada, palus ta Andersonil deblokeerida „mõned *Herr* Kruppi investeeringud Rootsis, Hispaanias, Prantsusmaal, Belgias ja Ühendriikides". Kui küsiti, palju ta vajab, vastas Kranzbühler: „Umbes sada tuhat naela." Et naelsterling võrdus tollal 4 dollariga, tähendas see 400 000 dollarit – ja see oli vaid osa rahast, mida Alfried võis hankida välismaalt. Natsiriigi väärtpaberite mahamüümine ja reinvesteerimine 1943. ja 1944. aastal – tõenäoliselt tehti seda Šveitsi ja Rootsi kaudu – osutus muu hulgas üheks neist asjaoludest, mis võimaldasid finantseerida hiiglaslikku kaitseaparaati: iga süüdistust kokkuseadva ameerika juristi vastu seati kolm sakslast ja Kruppi kõigutamatut prestiiži kaasmaalaste hulgas demonstreerib tõsiasi, et Kranzbühlerit abistasid ei rohkem ega vähem kui 24 advokaati, kes kandsid *Doktor der Rechte* uhket tiitlit. Tema kaaskonnas oli isegi üks kulukas ameerika advokaat – endine kolonel Joseph S. Robinson. Nad hankisid 1309 kirjalikku vandetunnistust (ameeriklaste 380 vastu) ja tõid iga süüdistuse tunnistaja kohta kohale kaks kaitse tunnistajat.

Kranzbühler tuli protsessile ka teatud taktikaliste eelistega. Dokumendid olid saksakeelsed. Enamik peatunnistajaid olid Alfriedi kaasmaalased ja sakslased kaldusid süüdistuse kasuks tunnistamist pidama koostööks vaenlasega. Mis veelgi hullem – ükski süüdistaja ei saanud Nürnbergis tuua meest tunnistajapinki, loobumata õigusest mõista hiljem tema üle kohut tema enda kuritegude pärast. Paljud Kruppile ohtlikud tunnistajad ootasid ise kohut.

Lõpuks, tribunaliliikmete rahvusel oli tegelikult vähem kaalu kui arvata võis. Esimees Hu Anderson oli poliitiliselt konservatiiv. Talle näis mõju avaldavat dr. Walter Siemensi ütlus, et süüdistus kipub „nägema kurjategijat igas saksa töösturis". Ta muutus tähelepanelikuks, kui Alfred Schilf, üks teine Kruppi *Doktor der Rechte*, väitis, et Kruppi ja *I. G. Farben*'i protsessid olid „sulaselgelt antikapitalistlikud". Ehkki ta nõustus oma kahe kolleegiga, et Alfried oli sõjakurjategija ja peab mõistetama vangi, oli ta oma eriarvamuses Kruppi varanduse konfiskeerimise vastu. See tundus talle püha omandiõiguse rikkumisena.

Firma advokaatidega pidas Alfried esimest korda nõu 1946. aasta augustis, kuid Kranzbühleriga sai ta kokku alles järgmisel suvel. Ja enne kui kohtuveski jälle jahvatama hakkas, möödus veel üks aasta. Nii advokaat kui ka klient teadsid, et kohtupäev on vältimatu ja Kranzbühler ennustas: „See tuleb samasugune

nagu esimene protsess: mitte kohtuprotsess, vaid poliitiline lavastus." Et kindral Taylor on Roosevelti demokraat, siis on „uue kursi" ideoloogia vägivald paratamatu – „ehkki paralleelide tõmbamine fašismi ja Saksa tööstuse vahel on pentsik, hakatakse seda tegema". Ta hoiatas, et sõjakuritegude silti pole võimalik vältida: „Võitja jaoks on kaotaja alati agressor." Alfried noogutas mõtlikult, esitas tehnilisi küsimusi, pani ette taktikalisi käike ja aitas plaanida strateegiat nii, nagu seda kliendilt harva oodata võib.

Berthold külastas Alfriedi neli korda. Kranzbühleri abide armaadale vaatamata jäi üht-teist ka perekonnaliikme teha. Firma veteranid olid nõus usaldama vaid teda ja endised *Hauptverwaltungsgebäude* ametnikud söandasid näidata päästetud pabereid vaid Bertha pojale.

*

Kui teine vangla-aasta lõppema hakkas, konvoeeriti Alfried soomusautos läbi linna. Kahe aasta eest olid liitlaspommitajad vana Nürnbergi poole tunniga maatasa teinud. Tähtsamatest ühiskondlikest hoonetest oli püsti jäänud vaid üks – hall liivakivist Kohtupalee, mille seinte vahel peitus tosin kohtusaali, siseõuega vangla ja hukkamisplats. Tänavalt kinninabitud inimene võidi siia tuua, talle esitati süüdistus, ta mõisteti surma ja poodi üles – kõik ühe katuse all ja seadusetähe järgi. See ehitis oli saksa praktilisuse monument ja kasutamist leidis ta rohkesti.

Nimelt siin kuulutati 15. septembril 1935 välja füüreri kuulsad Nürnbergi seadused, mis määrasid, et juudid on *Untermensch*'id. Siin lavastati natsionaalsotsialistliku õigusemõistmise võikaimad farsid. Ja nüüd, ligi 20 kuud pärast arreteerimist, juhiti Krupp Kohtupalee vangikongi ning talle tehti selgeks uued reeglid. Nii ööl kui päeval valvasid ukse taga sõjaväepolitseinikud. Kruppile lubati üks 20-minutine jalutuskäik ja kord dušši päevas, kuid kaasvangidega rääkimine oli keelatud protsessi alguseni – ja ka siis oli see võimalik vaid süüpingis, istungipauside ajal. Kui ta pidas oma riietust mitteküllaldaselt esinduslikuks, võis vangla rätsep õmmelda talle ülikonna, kuid kongi tagasiminekul tuli see alati ära anda.

Alfried keeldus rätsepast põlglikult: Berthold oli talle garderoobi muretsenud. Ta keeldus ka rääkimast inglise keelt. „See oli põhimõtte küsimus," selgitas ta hiljem. Kui ta 15. augustil 75-aastase aukuvajunud silmadega kohtuniku Andersoni ette toodi, sähvas ta oma nime kuuldes enneaegselt: „*Hier, unschuldig*" – „Siin, ei ole süüdi." Kohtunik küsis, kas tal on kaitsja. – „*Ja.*" – Kas vähemalt 30 päeva eest oli talle saksa keeles tehtud teatavaks süüdistusakt? – „*Ja.*" – Oli ta tuttav süüdistuse üksikasjadega, oli ta neid lugenud? – „*Ja.*" – Oli ta nüüd valmis end kaitsma? – „*Ja.*" – Tunnistab ta end esitatud süüdistuses süüdi või mitte? – „*Unschuldig.*"

Kolm nädalat hiljem viidi ta kongist lifti. Väljunud kolmandal korrusel, läbis ta mitu kontrollpunkti, mis teatasid üksteisele ette tema tulekust. Suures tahveldatud kohtusaalis oli galeriile kogunenud 600 pealtvaatajat, kuid ta ei teinud neid nägema. Istunud süüpinki, naelutas ta pilgu vastasseina ja ootas ükskõikselt, kuni üksteise järel võtsid süüpingis aset tema kaasosalised: Houdremont (natsipartei pilet nr. 8301922), Eberhardt (4038202), Lehmann (8303913), Janssen (3421734), „Suurtüki-Müller" (2637734), Max Ihn (3421752), Hans Kupke

(1988328), Karl Pfirsch (5608734), Heinrich Korschan (3419293) – ja muidugi Löser ning Fritz von Bülow, kellest üks oli põhimõtteliselt keeldunud astumast parteisse, teine aga olnud liiga mures esitatavate nõudmiste pärast.

Kaks kiivris *GI*-d seisid harkisjalu Kruppi ja Bülow' selja taga – rassihellad natsid märkasid nördimusega, et mõlemad olid ameerika neegrid – ja kui kell süüpingi kohal sai üheksa, asusid kolm talaaris kohtunikku laua taha.

„Ma leian, et kõigist nimedest, mis on seotud Nürnbergi protsessiga," alustas kindral Taylor süüdistuse avasõna, „pole ükski niiviisi aastakümne – koguni peaaegu terve sajandi jooksul olnud igapäevaselt tuntud nagu Kruppi oma." Ta jätkas: tribunal peab mõistma, et süüdistus ei ründa relvatootmist, mis iseenesest pole seadusevastasem kui näiteks diplomaatia või sõjaväelase elukutse. Vaatamata Kruppi nime kurvale kuulsusele ei mõisteta süüpingis istujate üle kohut lihtsalt sellepärast, et nad on seotud selle firmaga. Igaüks peab vastust andma tegude eest, mida nad on sooritanud ainuisikuliselt. Ja ometi – ehkki need mehed olid natsionaalsotsialistid, polnud nad, erinevalt enamikust Nürnbergi süüalustest, tõusnud võimule natsismi laineharjal. Natsism oli lõppude lõpuks millegi hoopis vanema ajutine väljendus. Seepärast, jätkas Taylor, oli kaebealuste süü või süütuse üle otsustamine, kuigi neile süüks pandavad kuriteod olid korda saadetud lähimas minevikus, võimatu dünastia ajaloo ja traditsioonide tundmiseta, mis ammu tagasi olid teinud Kruppi nimest „Euroopa rahu ähvardavate kõige kurjemate jõudude keskpunkti, sümboli ja heategija".

Kui tribunal oma kõrgekorjulistes nahktoolides end juba koduselt tundis, esitas Taylor süüdistuse. Selles oli neli põhipunkti – identsed nendega, mis Jackson oli esitanud Rahvusvahelisele Sõjatribunalile: kuriteod rahu vastu, riisumine, kuriteod inimsuse vastu (orjatöö) ja „vandenõu", mis kattis kolme esimest. Oma 36 000-sõnalise kõne lõpposas pöördus kindral tagasi avateema juurde. Dünastia oli järjepidev, ütles ta, kõike tuleb näha selles valguses. Perekonnatraditsiooni tõttu olid Kruppid olnud valmis järgnema Hitlerile veel enne, kui see neid juhtima tuli. Hitler oli olnud Essenis kolm põlvkonda tagasi ilmaletulnud ideede täiuslik tööriist, tema natsionaalsotsialism oli olnud kruppluse teostus.

Alfried, Gustavi poeg, Fritzu pojapoeg ja Alfredi pojapojapoeg, istus liikumatult ning vahtis kõnetoolis seisvat tikksirget kindralit. Ta silmist oli võimatu midagi välja lugeda.

*

Kui kindral Taylori süüdistused ajalehtedele üldse mõju avaldasid, siis oli see igatahes hästi varjatud. Sakslased lugesid, et süüdistus „ei tee katsetki varjata oma viha ja kättemaksuhimu", et see „inkrimineerib saksa rahvale kollektiivset süüd" ja et põhiargument Alfriedi vastu oli väide, „et sakslased erinevad kõigist teistest Euroopa rahvustest ennekõike oma ahnuse, sõjakuse ja nurjatuse poolest" (*ihre Raubgier, Kriegslust und Schlechtigkeit*).

Antud juhul ei moonutanud ajakirjandus mitte Kruppi, vaid tema süüdistajate seisukohta ja masendav on tõdeda, et sellised valehinnangud ilmusid ka Ühendriikides. Äriringkondade ajalehtede sõnumid kõlasid, nagu oleksid nad läkitatud *Hauptverwaltungsgebäude*'st; „New York Herald Tribune" kutsus üles ühendama Euroopat Esseni *Konzernherr*'i poolt juhitud Ruhri ümber.

Nagu Adolf Eichmanni protsess kolmteist aastat hiljem, kestis ka Alfriedi kohus ligi üheksa kuud – rohkem kui ükski protsess Ühendriikide ajaloos.

Erinevalt enamikust Nürnbergi kaebealustest, kaasa arvatud massimõrvarid, ei väljendanud Krupp kordagi kahetsust. Ka kõige masendavam tunnistus jättis ta külmaks, ehkki ta hoolikalt kuulas iga sõna; nõupidamistel oli Kranzbühler rabatud Alfriedi mälust. Taylorile tähendas Krupp väljakutset. Mõlemad mehed olid ühest ja samast põlvkonnast ning kindrali arvates pidid nad olema võimelised teineteist mõistma. Ometi jäi nende vahele nagu läbitungimatu müür. Üheksa kuu pärast oli *Hügelschloss*'i peremees endiselt nagu sfinks.

SS-i astudes oli Alfried liikmepileti sõnade järgi „teinud end vastutavaks oma allkirjaga", kuid seda küsimust ei tõstatatud protsessil kordagi; Taylor ütles hiljem: „Tal oli selletagi küllalt kukil." Ometi polnud protsess puudusteta. Süüdistus oli teadlik kahes nõrgas kohas. Võis olla kindel, et Kranzbühler kasutab ära paljude tunnistajate puudumise: seda tegi kaitse kõigil Kohtupalee protsessidel. Edasi, Alfriedile esitatud süüdistus agressioonis oli nõrgalt tõestatav. Alfriedi roll isa viimastel valitsemisaastatel jäi segaseks. Suursaadik Bullitti nelja ettekande põhjal, mis ta 1937. aasta märtsis Pariisist presidendile Washingtoni saatis, oli Gustavi poeg olnud aga üks kahekümnest töösturist, kellele Hitler tol kuul kõne pidas. Pärast ülevaadet natside vallutusplaanist („Austria, Tšehhoslovakkia, ülejäänud Euroopa") oli füürer rullinud lahti kaardi, vedanud sõrmega üle Atlandi ja öelnud: „Euroopa tänavail voolanud juutide veri on siis tühiasi võrreldes sellega, mis me New Yorgi rentslitesse laseme." Kahjuks oli Bullitti läkitustes mainitud ka teatud Argentiina tegelasi. Riigidepartemang polnud nõus originaale tribunali käsutusse andma. „Kui Riigidepartemang meile need telegrammid välja annab, saame me tõestada agressiooni," ütles Norbert Barr, kindrali tollane nõuandja. „Muidu langeb see süüdistuspunkt ära."

Riigidepartemang telegramme ei andnud ja punkt langes ära.

Ameerikas suhtuti süüdistusaktisse mitmeti. Varakad kaldusid arvama, et tõsiseim süüdistus oli riisumine. Enamikule tundusid aga kuriteod inimsuse vastu rängematena – nagu leidsid ka Taylor ja tema personal, kes pidas orjatööd protsessil võtmeküsimuseks. Kättesaadud dokumendid, mis kandsid Alfriedi nime ja templit, sidusid teda orjade kasutamisega Oświęcimis ja *Berthawerk*'is, ehkki tema isikliku osavõtu tõestamine polnud tegelikult vajalik. Faktil, et Krupp ise polnud mõrvanud ühtegi sõjavangi, piinanud ühtegi rasedat naist või matnud imikuid nummerdatud haudadesse, ei olnud mingit tähtsust. Eichmanni süüdi mõistnud Iisraeli kohus märkis, et „ohvri surmale määrava isiku seaduslik ja moraalne vastutus ei ole meie arvates väiksem ja on võib-olla isegi suurem kui selle isiku vastutus, kes ohvri surmab".

Süüdistusele tegi endiselt muret kohtunik Anderson. Näiteks Kruppi otsuse kohta pärast Versailles'd kohe salaja relvi tootma hakata ütles ta nii: „Kui asja vaadelda objektiivselt ja õiges kontekstis, on täiesti mõeldav pidada 1919. aastal Gustavi poolt langetatud otsust teadlikuks äriliseks riskiks. Tegemist oli mehega, keda ähvardas suure osa kaotamine tulusast ärist, mis oli üles ehitatud pikkade aastate jooksul." Kuid eaka tennessiilase soov – vaadelda dünastia ebatavalist rahategemise viisi „rangelt eraettevõtluse seisukohalt" – tegi teistele kuuluvate eraettevõtete riisumise Alfriedi poolt seda raskemaks kuriteoks.

Kindral Taylori abid olid täis tarmu, kuid igal protsessil on vaheajad ja kui

süüalused iga päeva lõpul ära viidi, põgenesid kõik Kohtupaleest. Enamik seadis sammud uue „Grand Hoteli" poole. Seal oli hea toit, eeskujulik teenindamine ja soojad ruumid. Et siin käis isegi Otto Kranzbühler, kohtusid selles Erhardi majandusbuumi esimeses kohalikus templis süüdistajad, kaitsjad ja kohtunikud peaaegu igal õhtul. Kosutanud end söögi ja joogiga, vennastusid nad rohkem, kui see oli mõeldav ühelgi teisel protsessil.

*

Sõjajärgses *Reich*'is olid hakanud puhuma uued tuuled. Otto Kranzbühler haistis neid, seadis purjed nende järgi ja juhtis Kruppi nõuandel ning nõusolekul kaitset nii, nagu seda Nürnbergis keegi teine ei teinud. Süüdistus elas minevikus, „Die Fahne hoch" maailmas. Alfriedi peakaitsja mõistis, et olenemata protsessi tulemusest määrab tema kliendi tuleviku pigem poliitika kui õigusemõistmine, sest nood uued, võimust võtvad tuuled olid poliitilised.

Nende esimesi puhanguid oli olnud tunda sügisel, mis eelnes Alfriedi kohtu alla andmisele. Ühel septembri neljapäeval oli Ameerika Ühendriikide riigisekretär James Byrnes asunud kadunud füüreri luksuslikku erarongi ning sõitnud lõunasse – riigisekretär magas Hitleri sängis ja tema nõuandja Benjamin V. Cohen Göringi omas. Väljunud Stuttgardi pommidest puretud raudteejaamas, sõitsid nad Riigiteatrisse, kus riigisekretär Byrnes kutsus Saksa liidreid asuma külmas sõjas lääneliitlaste kõrvale. Vastutasuks pakkus ta neile võimaluse oma *Reich*'i ümber korraldada. Neil lubataks oma asju ise ajada. Veelgi rohkem (ning nimelt see pakkus ülimat huvi Kruppile ja tema peaadvokaadile): Ühendriigid hoolitsevad selle eest, et Ruhr jääb sakslaste kätte, saksa tööstus taastatakse ja kõik plaanid põllumajanduslikust Lääne-Saksamaast hüljatakse. Byrnesi kuulajaskond väljendas marulist heakskiitu . . .

Krupp oli veendunud: olgu tribunali otsus missugune tahes, tema tuleviku määravad mitte juristid, vaid riigimehed. Lahendust polnud oodata niipea, kuid sündmused arenesid paljulubavas suunas.

2. aprillil esines oma kaastöösturi kaitseks Friedrich Flick. See oli läbikukkumine. Ristküsitletuna Raglandi poolt, ei suutnud Flick nimetada ühtegi saksa äri-meest, keda oleks saadetud koonduslaagrisse seepärast, et ta ei täitnud valitsuse poolt seatud tootmisnorme. Nii aitas Flick lammutada Kruppi kaitset orjatöö kasutamise asjus. Süüdistus juubeldas. Kuid asjade käiku laiemas laastus jälgiv Kranzbühler jäi rahulikuks.

*

Nii või teisiti – see oli isevärki protsess. Korduvalt katkestasid istungeid veidrad pisiseigad: peapiiskop Fringsi vahelesegamiskatse, Esseni gestaapo šefi Peter Nohlesi enesetapp, kellegi poolt organiseeritud armuandmispalvete korralikud pakid, mis järjekindlalt saabusid kohtunikeruumi, ja kaitse katsed sundida krupplasi muutma oma vandetunnistusi. Tunnistajaid püüti hirmutada isegi kohtusaalis endas – Ragland märkas, et mil iganes mõni Kruppi tööline süüdistuse poolt tunnistas, jõllitas üks Alfriedi advokaat, duelliarmidest räsitud näoga preislane, talle otsa seni, kuni mees tunnistajapingist maha tuli. (Ameeriklased

tegid vastukäigu ja panid oma kõige tüüakama advokaadi jõllitama t e d a. Preislane andis alla.)

Südamlikud kohtumised „Grand Hotelis" jäid üha harvemaks. Protsess omandas näotu, plahvatusohtliku iseloomu. Advokaadid solvasid tunnistajaid, vastaspoolt ja isegi tribunali ennast.

Kõige metsikumalt ründasid sakslased kindral Taylori viimast tunnistajat. See oli Karl Otto Saur. Tema väljailmumine minevikust 8. juunil lõi oimetuks need kolmkümmend kolm saksa advokaati, kes musta kaitsemüürina Alfriedi ees istusid. Sauri vastu olid nad abitud. Ta oli olnud liiga lähedal füürerile, teadis liiga palju ja kinnitas vande all, et nimelt Alfriedi isiklikud sidemed Hitleriga võimaldasid Oświęcimi juutide kasutamist *Berthawerk*'is. Ehkki mitte nii dramaatiline kui koonduslaagrid tüdrukute ja laste tarvis, oli see kõige rängem asitõend, mida üldse oli esitatud dünastia pea vastu. Ühe ropsuga pühkis see minema kõik argumendid, millega oli püütud õigustada Alfriedi *Fremdarbeiter*-programmi. Jäi järele ainus vasturünnakuvõimalus: vaidlustada tunnistaja pädevus. Otto Kranzbühleri sõnade järgi oli Saur „nagu Hiina mandariin, kes kasutab oma huvides kõiki diktatuuri võimalusi", hiljem aga „teeskleb, et ta oli vaid jooksupoiss". Teine saksa advokaat nimetas tüsedat Sauri „räpaseks seaks" ja kolmas ütles: „Püüda ümber lükata sundtootmise olemasolu sellise tunnistaja kutsumisega . . . oli sisuliselt sama, mis kutsuda Goebbels tunnistama natsionaalsotsialistliku „demokraatia" kasuks."

Sama see muidugi ei olnud, kuid küsimus polnud selles. Oluline oli jätta mulje, et Ruhri parunid olid vaid „huntidega kaasa ulunud" (Flicki kuulus ütlus) – teiste sõnadega, nad olid sunnitud teesklema ustavust diktatuurile, mida nad tegelikult jälestasid. Teine eesmärk oli protsessi venitamine. Mida süngemaks muutusid uudised Berliinist, seda paindumatumaks muutus kaitse. Korduvalt tuli saksa advokaate hoiatada, et nad tunnistajate küsitlemise ajal kõnesid ei peaks; väljakutsuvalt karjusid nad juhataja haamrist üle ja lõpetasid oma kõne ikkagi. Oli muidki ajavõitmise viise. Kord lõbustati kohut pika perekonnafilmiga, kus muu hulgas näidati ka noort Alfriedi 1919. aasta Kruppi veduri juhtkangi juures. („Väga liigutav," venitas Ragland, „kuid mida see tõestab?") Ja kaitse luges lõputult üles *Konzern*'i toodangustatistikat.

Siin oli Kranzbühleri ilmne eesmärk veenda tribunali, et Alfriedi käsitamine kahurikuningana oli müüt. See on absurdne, väitis ta. *Wehrmacht*'i kahurid oli teinud *Škoda*. Esseni *Fried. Krupp* polnud ei siis ega ka kunagi varem *Reich*'i *Waffenschmiede*. See oli keisri väljamõeldis – missugune lobamokk aga see mees oli olnud, teadis igaüks. Kaitse tõi lagedale krupplasi, kes olid töötanud *Gussstahlfabrik*'is viiskümmend aastat, ilma et oma silmaga oleksid kahurit näinud. Muidugi, t e a t u d h u l g a l oli relvi toodetud – ja siin läks lahti see, mille kurnatud süüdistus „numbrimänguks" ristis.

Arvude õigsust kontrollida oli võimatu, tunnistajad rääkisid üksteisele vastu ja nende tunnistustel polnud midagi tegemist Alfriedi vastu tõstetud süüdistusega. Sellegipoolest kulus tühiasjadele tund tunni järel, ja mil iganes mõni ameeriklane protesteeris, vastas mõni sakslane solvunud toonil, et ta kuuleb „vallutaja rämedat haukumist".

Süüdistus poleks tohtinud selle mänguga kaasa minna, kuid kiusatus oli liiga suur, vaenukired liiga värsked, sakslaste pilked liiga märkitabavad. Kui näiteks

tribunal 5. aprillil üksmeelselt hülgas süüdistuse esimese ja neljanda punkti (agressioon ja vandenõu), kuulutasid vaimustatud sakslased selle otsuse „võrdseks süüdistuse poliitilise aspekti, kogu protsessi teoreetilise aluse kokkuvarisemisega".

Teovõimetud, kuna Krupp keeldus astumast tunnistajapinki, vaatasid ameerika advokaadid nõutult materjale, mida nad olid valmis seadnud ristküsitluseks. Teda kavatseti küsitleda käest kätte andes, nii et küsitlejad oleksid kordamööda uurinud üksikasju 500 juuditüdrukuga Buchenwaldi-rongi, Oświęcimi vabriku, Kruppi naisülevaatajate Ravensbrükis SS-meetodil treenimise ja *Berthawerk*'i ehitamise kohta. Nüüd jäid need küsimused igaveseks vastamata. Meelepahas süüdistasid nad Kruppi „vaikimisstreigis", ehkki nad kõik teadsid, et tal oli õigus jääda tummaks, ilma et see oleks kahjustanud tema kohtuasja.

See oli ameeriklaste viga. Kolme kuu eest oli tehtud teine, ja need on omavahel seotud, sest esimene vääratus oli andnud Kruppile ettekäände vaikida. (Hiljem Kranzbühler pihtis, et nad olid otsinud ettekäänet: Alfried ei tohtinud mingil juhul nõustuda ristküsitlusega – protokollituna oleks ta vastuseid võidud rakendada tema vastu elu lõpuni.) Varasem eksisamm tulenes kahe kohtusüsteemi erinevuse tõttu tekkinud segadusest. See algas küllalt süütult – Jansseni advokaadi dr. Alfred Schilfi esitisest 17. jaanuaril. Et kiirendada kohtupidamist, oli tribunal käskinud võtta tunnistusi vähemtähtsatelt tunnistajatelt mujal Kohtupalees. Schilf tahtis, et nendel istungitel viibiksid ka kaebealused. Ta palve lükati tagasi, kolleegid avaldasid ägedalt protesti, tribunal kinnitas Andersoni otsuse uuesti ja Kruppi raevutsev kaitsepersonal marssis kohtusaalist välja. Mandri-Euroopa kohtutes on see seaduslik protestivorm. Ameerikas ja Inglismaal on niisugune asi seadusevastane. Kaht peameest polnud kohal: kindral Taylor viibis Flicki protsessil ja Otto Kranzbühler kaitses parajasti Prantsuse tribunali ees Hermann Röchlingit, „Saarimaa Kruppi". Ragland helistas Taylorile, kes nõudis istungi viivitamatut katkestamist.

See oli ainus mõistlik otsus, paraku uskusid Euroopa seadusi mittetundvad kohtunikud, et neid oli tahtlikult solvatud. Pärast paaritunnist vihas haudumist käskis kohtunik Anderson kohtutäituril kõik Kruppi advokaadid, keda ta leiab, kokku ajada. Kuus meest toodi ta palge ette, neile öeldi, et nad on solvanud kohut, ja nad pisteti kongi. Protesti kuulda ei võetud – ja see oli rumalasti tehtud. Tribunal ei teadnud, et mandri koodeksid ei sisalda viivitamatut karistust kohtu solvamise pärast. Veetnud nädalalõpu trellide taga, vabandasid viis sakslast tribunali ees, kuid kuues, dr. Günther Geisseler keeldus kahetsust avaldamast ja ta kõrvaldati edasiseks kaitsjate hulgast. Kranzbühlerile oli tribunali meelevaldne otsus nagu taevakingitus. Kruppi kaitse sai nüüd osavalt väita: „Seetõttu otsustasid süüalused tulevikus hoiduda mis tahes isiklikest avaldustest, olles veendunud, et sõltumata sellest, mida nad ka ütleksid, võib see asja vaid halvendada."

Üpris kummaline loogika – seda kummalisem, et viis kaebealust (Bülow, Ihn, Janssen, Korschan ja Kupke) andsid siiski tunnistusi nii Alfriedi kui ka üksteise kohta. Kuid Krupp oli saanud oma ettekäände ja miljonid sakslased tulid järeldusele, et Nürnbergi 1948. aasta kuulsaim kohtualune tõi, nagu omal ajal ta isagi, end ohvriks isamaa altarile.

*

30. juunil esines Krupp oma viimase sõnaga. Ehtsa Kruppina ei palunud ta armu ega ilmutanud nõrkust. Ta ütles tribunalile, et räägib oma kaaslaste nimel, kes olid tulnud firmasse veendununa selle hea maine vääramatuses. Nüüd leidsid nad, et on legendi ohvrid. Ehkki *Konzern* oli vaid äriettevõte, kasutati seda nüüd teutooni agressiooni sümbolina. Ei lapsepõlves ega meheeas polnud ta kuulnud Villa Hügelis kedagi sõjast kiitvalt rääkimas, ja kohtunikud ärgu unustagu, et „meie suguvõsavapp ei kujuta mitte kahurit, vaid kolme üksteisest läbipõimunud ratast, rahumeelse tööstuse embleemi".

Alfried ütles, et kui kohut oleks mõistetud Gustav Krupp von Bohleni üle, oleks Rahvusvaheline Sõjatribunal ta kindlasti õigeks mõistnud. Tema, kes ta pojana isa kohale oli asunud, oli olnud märksa raskemas olukorras. Isa oli vähemalt teadnud kolmanda *Reich*'i esimestest päevadest peale, mis toimus Berliinis. Asemikuna oli Alfriedi seisukord olnud ebasoodne. Nõuti, et ta vastutaks süsteemi eest, mida ta ise polnud loonud, mida ta halvasti tundis ja mida ta sageli taunis. Süüdistus aga taandub, nagu ta väitis, kolmele sõnale: „*Sie haben zusammengearbeitet.*" (Te tegite koostööd.) Ja siis laskis Alfried kõlada oma tugevat baritoni, et kuuleks kogu Saksamaa, ning ütles, et see on tõsi ja et ta on uhke, et see on nimelt nii: „Keegi ei saa panna meile süüks seda, et sõjakatsumuste ajal me käisime kohuse teed, sama teed, mida miljonitel sakslastel tuli minna nii rindel kui kodus ja mis neilt elu röövis."

„Okupeeritud territooriumide paljaksriisumise" kummutas ta märkusega, et suurärі on rahvusvaheline. Orjatööd oli tülikam eitada, ja see, kuidas ta sellest probleemist üle sai, räägib tema kohta rohkem kui kõik muu, mis ta iial on öelnud või kirjutanud. Ta lihtsalt ignoreeris seda süüdistust – mitte tagamõttega, sest tribunali otsuses ei saanud ta kahelda, vaid seepärast, et tema jaoks polnud seda probleemi üldse olemas. Ta selgitas kohtule, et kogu firma ajaloo jooksul „oli inimene olnud alati tähtsam kui raha. Mind õpetati, et meie firma peab teenima inimesi, kes seal töötasid – paljud teist või kolmandat põlve. See vaim valitses kogu tehases. Kas te usute, et miski, mida on kasvatatud terve sajandi, saab nii äkki kaduda?" Ta mõtles seda tõsiselt. Kuid ta rääkis s a k s l a s t e s t. *Sklaven* ei olnud *Kruppianer*. Et nende näol polnud tegemist inimolenditega, ei saanud nad nõuda inimlikku kohtlemist. See fantastiline ajukramp lubas Alfriedil pühalikult deklareerida, et ta pole teadlik ühestki inimlike seaduste rikkumisest.

Kolm kohtunikku mõrdsid otsuse üle pead terve kuu. Ükski neist ei kahelnud Alfriedi süüs. Orjatööd puudutava punkti suhtes olid nad algusest peale üksmeelsed – Krupp oli süüdi. Wilkins nõudis ranget karistust riisumise eest, rõhutades, et Krupp oli riisunud Prantsuse, Jugoslaavia ja Nõukogude Liidu omandit. Tema kolleegid pidasid aga vastavaid süütõendeid ebamäärasteks. Lõpuks otsustati Kruppile määrata vanglakaristus, kusjuures Daly ja Wilkins tahtsid konfiskeerida ka Kruppi varanduse. Wilkins kirjutas oma märkmikku: „Nüüd otsustasime teha lõpu Kruppi firmale ja käskisime tema omandi konfiskeerida, sest oleme veendunud, et tehased lähevad rahuarmastavate sakslaste kätte . . ." Kontrollnõukogu seaduse nr. 10 järgi oli neil selleks õigus. Seaduse II artikli teine alalõik nägi ette, et igaühele, kes on mõistetud süüdi kuritegudes inimsuse vastu, on kohaldatav üksköik milline kuuest loetletud karistusest või need kõik, kaasa arvatud vara võõrandamine. Anderson kõhkles. Pärast enamuse arvamuse kirjapanemist otsustasid tema ja Wilkins lisada sellele lühikesed eriarvamused mõnes kõrvalküsimuses.

31. juulil 1948 etteloetud kohtuotsus sisaldas 60 000 sõna. Nii kaitse kui ka süüdistus olid rabatud formuleeringute teravusest. Alfried Kruppi ajal, öeldi otsuses, „oli Kruppi firma, see koletu kaheksajalg, kelle keha asus Essenis, sirutanud *Wehrmacht*'i iga agressiivse aktsiooni järel viivitamatult välja oma haarme ja imenud Saksamaale palju niisugust, mis kujutas endast väärtust sõdiva Saksamaa ja Kruppi firma enda jaoks . . . Selles, et firma kasv ja ekspansioon sai võimalikuks suurel määral tänu Hitleri soosingule, võib vaevalt kahelda. Tihedad sidemed ühelt poolt Kruppi ja teiselt poolt *Reich*'i valitsuse, eriti aga armee ja sõjalaevastiku juhtkonna vahel kujunesid tõeliseks liiduks. Kruppi kontserni sõjaaegne tegevus rajanes osaliselt teiste maade paljaksriisumisel ning sunnile allutatud välistööjõu ekspluateerimisel ja julmal kohtlemisel".

*

Kohtunik Anderson teatas, et tribunal on valmis kohtuotsust ette lugema ja kohtunik Daly käsutas: „Kaebealune Alfried Felix Alwyn Krupp von Bohlen und Halbach tõusku püsti." Alfried tõusis. Tekkis vaikus. Siis luges Daly pühaliku tõsidusega: „Teile esitatud süüdistuse põhjal mõistab tribunal teid 12 aastaks vangi ja käsib võõrandada kogu teie isikliku ja kinnisvara." Ta lisas, et eelvangistuse aeg, mida arvatakse 11. aprillist 1945, loetakse karistustähtaja sisse. Ta lõpetas: „Te võite istuda."

Kruppil oli istumisega raskusi. Vanglakaristust oli ta oodanud. Tõlgi kabiinis istunud sakslane meenutas hiljem, et kui hakati lugema kohtuotsust, oli Alfried lasknud paista, nagu ei puutuks see palagan temasse. Ka Rawlings Ragland leidis, et kohtuotsuse esimese osa suhtes oli Alfried ükskõikne: „Kogu protsessi ajal oli ta olnud nagu sfinks ja 12-aastane vanglakaristus ei tulnud talle üllatusena – ta ei pilgutanud silmagi." Kuid dünastia varanduse kaotamine oli midagi muud. Ragland märkas, et „kui kuulutati välja konfiskeerimine, läks ta näost kriitvalgeks. Arvasin, et ta minestab. Ta näis olevat kokkuvarisemise äärel."

Isegi süüdistajad olid hämmeldunud. Nad polnud nõudnud konfiskeerimist, ehkki Taylor ja Ragland möönsid sosinal, et see oli õiglane: lõppude lõpuks maksid tuhanded pisinatsid iga päev ränki trahve denatsifitseerimiskohtutele – ja põhimõtteliselt oli see sama. Küll aga tähendas käesoleva otsuse täideviimine midagi muud. Mõnele endisest natsist *Blockwart*'ile võis ju 500-dollarine trahv olla võrdväärne kogu isikliku ja kinnisvara võõrandamisega, kuid rahvusvahelise multimiljonäri vara sekvestreerimine oli kindlasti keerulisem. Kohtuotsust kommenteerinud „New York Times" päris: „Mis on Kruppi varandus? See on võtmeküsimus. Tribunal . . . ei öelnud, mida ta tema omandiks peab. Ja selles ongi probleem, sest isegi Kruppi perekonnas ei olda selles suhtes ühel arvamusel."

Kui ameeriklased olid hämmeldunud, siis sakslased olid lausa rabatud. Vaevu kärsisid nad kuulata Kruppi abidele langetatud väiksemaid karistusi. Siinsamas koridoris lubas Joseph Robinson otsuse Ameerika kohtusse edasi kaevata ja minna, kui vaja, Ülemkohtuni välja. Otto Kranzbühler deklareeris reporteritele, et ameeriklased „andsid venelastele sissesõidupileti Ruhri". Ning ajalehed teatasid *Vaterland*'ile kurbusega, et Krupp väljub vanglast 51-aastase kerjusena.

See polnud päris õige. Kruppi käsutuses oli alles puutumata ressursse. Enne ülikonna vahetamist vangirüü vastu tegi ta Bertholdi kaudu korralduse tasuda kaitsepersonalile välisaktivatest. Ja kohtuotsuse tekitatud vapustusest toibus ta kiiresti. Fotol, mis on võetud sel ajal, kui Anderson, Wilkins ja Daly ronisid New Yorgi lennukisse, näeme Alfriedi vangla õuel koos kahe oma direktoriga. Nad mängivad skatti. Alfriedi nägu on ära pööratud, kuid nad mängivad tikkude peale ja Alfriedi ees seisva kuhila suurusest võib järeldada, et nagu alati, võidab ta jälle.

26

ÜLEMKOMISSAR JOHN J. McCLOY

Augusti esimesel nädalal sõidutati Krupp ja tema süüdimõistetud direktorite nõukogu kenasse Lõuna-Baieri väikelinna Landsbergi ja suleti sõjakurjategijate vanglasse nr. 1 – kõrgel jõekaldal seisvasse keskaegsesse kindlusse. Alfriedi nooruspäevil oli siin Müncheni läbikukkunud natsiputši järel kinni istunud Adolf Hitler: nimelt siin oli füürer kirjutanud „Mein Kampfi". Nende silmis, kes jumaldavad legende (*Volk*'i hulgas on niisuguseid inimesi miljoneid), oli see paik märter Kruppi jaoks võrratu.

Nii tekkis 30 kuu jooksul, mis Alfried Landsbergis veetis, terve mütoloogia. Mõned lood vastavad tõele. Ta tõusis tõepoolest igal hommikul kell 6.30, tõmbas selga puna-valgetriibulise vangikuue, tühjendas oma pissipoti ja käis nõudepesutoimkonnas nagu iga teine vang. Kuid jutt, nagu oleks Alfried vabatahtlikult läinud tööle Landsbergi sepikotta ja oma vanaisa alasi-äärseid vägitükke korrates sepistanud oivalisi küünlajalgu altari tarvis, mille ees ta vanglakaaslased ameeriklaste poolt hukatud natsidele hingepalvet pidasid – see ja kõik teised niisugused pärimused on selge jamps; temale omase sirgjoonelisusega ütles Alfried mulle seda ise.

Triibuline vangirüü, kongid, ööpotid ja köögitoimkonnad ei ülenda just hinge, kuid tagantjärele on ta ise ja kõik teised, kes temaga vangipõlve jagasid, möönnud: see osutus üle ootuste meeldivaks. Vanglaülemaga leidis Krupp algusest peale ühise keele – veel kümme aastat pärast Kruppi vabastamist vahetasid nad jõulukaarte. Kindluses ei söödud *Bunkersuppe*'t. Vastupidi – toit oli siin märksa parem kui linnas. Harvad toimkonnad pesumajas või köögis välja arvatud, oli aeg Alfriedi enda käsutuses. Esmakordselt pärast areteerimist Villa Hügelis sai ta siin päev läbi oma „Camelit" pahvida. Vangla raamatukogus oli kirjandust ja ajalehti mitmes keeles, vangidele anti paberit ja tinti. Tavaliselt luges ta romaane või kirjutas. „Landsberg oli üks pikk, päikeseline puhkus," meenutas hiljem Fritz von Bülow.

Oma esimese kirja tollest keskaegsest türmist kirjutas Krupp 21. augustil. Adresseeritud oli see *an den amerikanischen Militärgouverneur General Clay, APO 742, Berlin* – igatahes tuleb seda pidada üheksaleheküljeliseks eksituseks. Ta kordas kõiki seda, mida oli öelnud kohtus. Krupp oli olnud süüpingis kui

sümbol. Riisumises süüdimõistmine oli ülekohtune, sest Haagi konventsioon on ebamäärane. Pealegi oli kiri kõrk: Clayle teatati, et kui ta vaevuks meelde tuletama, et Alfriedi firma koosnes rohkem kui 70 kompaniist, millest ainuüksi *Gusstahlfabrik* jagunes sajakonnaks tsehhiks, mõistaks ta kohe, et kõik muu oli „Kruppi kontsernile tühi-tähi". Süüdistuse tunnistajad olid valetanud. Välismaa tööliste halvas kohtlemises olid süüdi Berliini natsid. Ja kui ekstsessidega olid hakkama saanud mõned krupplased, „ei suuda ma lihtsalt mõista fakti, et minu personal ja ma ise peame kandma kriminaalvastutust ekstsesside pärast, mida panid toime selle suure organisatsiooni üksikud alamametnikud". Kõigel sai olla vaid üks seletus – „vildak ja eelarvamuslik tribunal". Seepärast nõudis Krupp, et Clay kohtuotsuse tühistaks.

Niisugusel palvekirjal oli vähe lootusi armu leidmiseks mehe silmis, kel olid omad reservatsioonid isegi ameerika ärituusade suhtes. Alfriedi suurim viga oli seda kirja üldse kirjutada. Vangi mõistetud kaebealustel oli nimelt õigus apellatsioonikohtule ja Kruppi kiri, mida ükski advokaat poleks heaks kiitnud, kujutas endast iseenda advokaadina esineva vangi edasikaebust. Kindral kirjasse niimoodi suhtuski ja andis selle edasi apellatsioonikomisjonile, kuhu kuulusid kohtunik J. Warren Madden, Alvin Rockwell ja kolonel John Raymond (hilisem Riigidepartemangu abijuriskonsult). Seitse kuud tuhnisid need protokollides ja dokumentides, vaagides Alfriedi ja samasuguse kirja saatnud Fritz von Bülow' vastu esitatud süütõendeid. Apellatsioonikohtunike soovituse põhjal kinnitas sõjakuberner 1. aprillil 1949 kohtuotsuse „igas suhtes" ja deklareeris, et tema arvates annab protsessi süüdistusmaterjal ajaloole „kordumatu näite, kuidas ahnus, saamahimu ja hoolimatus toovad maailmale häda ja hävingut". Kindral muutis kohtuotsust vaid ühes asjas. Kruppi ettevõtete võõrandamine pidi jääma Ameerika, Inglise, Prantsuse ja Nõukogude tsooni ülemate mureks. Clay seletas seda nii: „Muu lahendus polnud võimalik, sest meie kohtute jurisdiktsioon piirdus vaid meie okupatsioonitsooniga."

Niisiis: Kruppi üle oli kohut peetud ja ta oli süüdi mõistetud, ta oli edasi kaevanud ja tema petitsioon oli tagasi lükatud. Ainult armuandmine võis veel asja muuta, kuid sellele oli mõttetu loota. Natse oli väiksemategi kuritegude eest üles poodud; kakskümmend kaheksa Alfriedi kaasvangi, nende hulgas SS-ohvitserid, kes olid käskinud Malmédy all maha lasta 71 relvitut ameerika sõjavangi, kandsid punast vangikuube, mis tähendas, et neid ootas kõis. Washingtonis plaanitses senaator Joseph McCarthy Malmédy mõrtsukate kaitseks ühemeheristiretke, kuid Kruppi ei söandanud kaitsta isegi McCarthy. Kongress toetas tema varanduse võõrandamist.

Ometi ei juhtunud midagi. Austerlased olid tagasi saanud *Berndorferwerk*'i, *Grusonwerk* asus Nõukogude tsoonis. Need tehased oleksid aga omanikku vahetanud ka siis, kui Alfriedi poleks vangistatudki. Alfriedi põhitehased, kaevandused ja maardlad olid Inglise tsoonis. Kindral Clay oli teatanud konfiskeerimisotsusest oma briti kolleegile. Sellelt ei tulnud mingit vastust. Prantsuse tööstusel oli õigustatud pretensioone Kruppi omandile, kuid ka Prantsuse kindral vaikis. Võimatu oli puudutada Kruppi kapitali neutraalsetes riikides, kuid kahtlemata olid kättesaadavad tema aktsiad Ameerika korporatsioonides. Nüüd kinnitavad Kruppi juristid, et tollal ei tulnud keegi neid nõudma. Pole mõtet näha selles ärimeeste rahvusvahelist kokkumängu alandatud kapitalisti kaitseks. Mõistlikum

seletus: *Konzern*'i asjad olid nii laokil, et targem oli jätta kõik okupatsioonivõimude hoolde ja oodata, kuni sasipundar lahti harutatakse.

Kord kuus sõitis Landsbergi Berthold, kaenlas tüse portfell. Kui teoreetiliselt võita, siis ainus Ruhri firma, mida sakslased ise juhtida võisid, oli *Gutehoffnungshütte*, mille Friedrich Krupp oli maha parseldanud poolteist sajandit tagasi. Fraelikult pühendasid inglased kogu jõu tehaste demonteerimisele ja jätsid ettevõtted sakslaste hooldada. Esseni hooldamine omandas õige pea salajuhtimise jooned. Vanema venna nõusolekul asus *Familienrat*'i etteotsa Berthold. Enne Nürnbergist lahkumist oli iga Landsbergis istuv direktor määranud endale asetäitja. Juhituna Landsbergist, kavandasid need asetäitjad tehaste ülesehitamist ja tootmise taasalustamist.

Ilma Kruppita *Krupp-Reich* kiratses. Tööjõu väljaõpetamine ja vedurite remont jätkus, kõik muu tammus paigal. Isegi tehaste demonteerimise kõrgperioodil oleks võidud kasumiga väljastada rahuaegset toodangut. Ehkki masinatest oli puudus, säilitas firma oma sotsiaalse kapitali – tööliste oskuse, inseneride asjatundlikkuse ja administratiivpersonali organisatsioonilised võimed. Kuid *Konzernherr* oli ära. Tollal tundus see õnnetusena – laias laastus tuli see talle aga kasuks. „Märterlus" tegi temast „tõelise Kruppi", võrdse Alfredi, Fritzu ja Gustaviga. Tilo von Wilmowsky brošüür „Warum wurde Krupp verurteilt?", mis ilmus kohe pärast tema naise õepoja süüdimõistmist, väitis, et Alfriedi orjad võlgnesid talle oma elu: kui poleks olnud Kruppi, oleksid nad hukkunud gaasikambrus. Iga *krupptreue*i sakslane uskus meeleldi parunit, kui see *Berthawerk*'i rajamise masendava loo puhul väitis, et „Gustav Krupp ja tema kaaslased ei kiitnud seda plaani heaks, sest nad tahtsid jätta Esseni tehased peamiseks tootmiskeskuseks". Täiesti õige, seda Sileesia vabrikut ei rajanudki Gustav – seda tegi Alfried. Ja selle mõte oli ehitada *Ausweichbetrieb* (tagavaratehas) juhuks, kui Inglise lennuvägi *Gusstahlfabrik*'i maatasa teeb. Tilo seda tõsiasja ignoreeris. Ta kinnitas, et „kogu tehase ehitamise aja tundis Kruppi firma oma turjal Hitleri ja sõjamaterjalide ministeeriumi survet". Kust võis Marienthalis erakupõlve pidanud parun teada, et hoopis sõjamaterjalide ministeerium oli saanud tunda füüreri poolt toetatud Alfried Kruppi ränka survet? Sugulase hättasattumisest puudutatud parun väitis, et „välistööliste rakendamisest keeldumine oleks olnud avalik vastuhakk; see oleks tähendanud enesetappu" – ja seda rääkis parun siis, kui Nürnbergis oli selgunud, et Sauckeli pakkumistest keeldunud ettevõtjad polnud kandnud mingit karistust.

APO 742 ignoreeris Tilo võltsinguid. Wilmowsky oli oma brošüüri lõpetanud Lincolni sõnadega: „Miski pole lahendatud, kuni see pole õiglaselt lahendatud." Ameerika okupatsioonivõimud olid sellega päri ja hakkasid kokku seadma protsessi materjalide saksakeelset 1539-leheküljelist köidet, mis oli määratud kõigi kolme läänetsooni raamatukogude tarvis. Raamat pidi andma protsessist õige pildi, parandama paruni vead ja jutustama *Volk*'ile, mis tegelikult oli juhtunud ja milles seisnesid Alfriedi kuriteod. Tõepoolest, kõike seda oleks too teos võinudki teha – paraku ei näinud ta ilmavalgust. Clay järeltulija, kes leidis, et raamat võiks kahjustada Saksa–Ameerika sõprust, keelas selle avaldamise. Nii on siis ainsaks Kruppi protsessi käsitlevaks raamatuks Lääne-Saksamaal olnud ja on veel käesolevate ridade kirjutamise ajalgi tema tädimehe erapoolikusest nõretav aruanne.

*

Üks Alfriedi lähikondlane meenutas hiljem: „Aeg lendas." Tõsi, Krupp oli üksildane. Kirjad Anneliese Bahrile, milles ta päris poja järele, olid viisakad, kuid külmad. Kui Anneliese Landsbergi tuli, võttis Alfried ta lahkelt vastu, kuid lähedasi suhteid taastada ei püüdnud. Ühe Anneliese sõbrannaga oli tal soojem kirjavahetus. Elukogenud ja seiklushimuline blondiin Vera Hossenfeldt, keda Alfried tundis noorpõlvest, oli talle vanglasse kirjutama hakanud. Miski selle naise kirjades oli tema hinges vastukaja tekitanud ja ta oli vastanud, kuid kaheteistkümneaastast vanglakaristust kandva mehena oli tal naistele vähe pakkuda. Ehkki üksindust oli raske taluda, oli ta otsustanud selle välja kannatada, ehitamata õhulosse ja laskmata oma hinda alla. Iga nõrkuseavaldus oleks olnud kapituleerumine. Kirjas kindral Clayle hoidus ta palumast, ja kui talle seitsmeteistkümne kuu pärast pakuti võimalust heita pilku vanglamüüride taha, lükkas ta selle põlglikult tagasi.

Sellise juhuse võimaldas talle isa surm. 16. jaanuaril 1950 kergitas Gustav viimast korda oma pea padjalt. Tema kätt hoidev Bertha tundis, kuidas see külmaks läks. Matused tekitasid erakorralise olukorra, sest algul ei teadnud keegi, kuhu vanameest panna. Endine Kettwigi perekonnakalmistu oli nüüd Esseni uue raudteejaama all. Blühnbach oli endiselt ameeriklaste valduses. Hädasti oli vaja perekonnapea nõuannet.

Alfried küsis, kas ta ema aitamiseks vabastatakse. Vanglaülem pidas kõrgemate võimudega nõu ja teatas, et see on võimalik tingimusel, kui Kruppi saadab kõikjal julgeoleku valvesalk. Alfried keeras kannal ringi ja lahkus vanglaülema kabinetist. Nii jäi matuste probleem Bertholdi lahendada. Viie põetamisaastaga äravaevatud Bertha polnud võimeline otsustama. Külasurnuaed ei tulnud ilmselt kõne allagi – kõrgeimale redelipulgale jõudnud 19. sajandi karjerist Gustav oleks sellest olnud nördinud. Et siiski midagi teha, laskis Berthold surnukeha Salzburgi krematooriumis ära põletada. Lesk ja poeg lahkusid sealt tuhaurniga. Mis sellega peale hakata? Panna pangaseifi? Ei, kuulujutud läheksid liikvele ja hoitava suhtes võidaks teha valejäreldusi. Äkki laksatas Berthold endale vastu laupa. *Verdammter Idiot!* Miks see talle kohe pähe ei tulnud? Oli ju Obergrombach – väike Bohlenite mõis Badenis, kus keegi ei elanud. Tuha võib sinna viia . . . .

Telford Taylor oli ennustanud, et Gustavi surm on märguanne konfiskeerimisseaduse ründamisele. Kranzbühler lihtsalt ei saanud sellist juhust kasutamata jätta. Ja tõepoolest – nädala pärast nõudis Bertha, et tagastataks dünastia varandus, mida ta ise ja tema advokaadid hindasid 500 miljonile dollarile. Saksa üldsus, kes polnud midagi kuulnud niisugusest asjast nagu *Lex Krupp*, sai äkki raadiouudistest teada, et proua Kruppi nõudel oli Hitler omal ajal andnud välja ebatavalise seaduse ja et nüüd nõuab lesk vallutajailt selle tühistamist. Hämmeldusega kuulsid sakslased, et seadus, mis tegi Bertha pojast Alfriedist ainupärija ja -valdaja, on seadusevastane, kuna füürer kehtestas selle riigi tavasid rikkudes. Bertha palus oma vanglas istuvat poega pärandusest ilma jätta, et jagada Kruppi varandus tema enda ja tema teiste laste vahel. Alfriedi vennad ja õed toetasid palvet.

Vastust ei järgnenud. Kruppi ei saanud varandusest ilma jätta isegi ta enda ema. Tülgastusega süvenes Alfried jälle oma ajalehtedesse ja Lechi jõele avane-

vasse suurepärasesse vaatesse. Mõlemad olid muutunud ootamatult köitvateks. Krupp oli nüüd luku taga olnud ligi viis aastat. Kui ta viimati vabaduses viibis, oli ta näinud vaid varemeid. Üheksas Saksa tehases igast kümnest oli valitsenud vaikus. Ainuüksi Ameerika tsoonis ummistas võimsat Reini 754 põhjalastud praami, raudteevõrku halvas 885 purukspommitatud silda ja ka maanteed polnud minemapühitud sildade tõttu sõidetavad. Sellest oli möödunud vaevalt viis aastat, kuid muinasjutuline *Vaterland* pulbitses jälle. Türmiaknast allapiiluv Krupp nägi eredavärvilisi praame Lechi kündvat. Kui nad olid siin, pidid nad olema ka Reinil ja Ruhril. Kaldaäärne maantee kihas kiiskavatest uutest autodest, mille pilte ta, uskumata oma silmi, oli näinud vangla raamatukogus – „Volkswagenitest", „Opelitest", „Kapitänidest" ja „Mercedes-Benzidest", mis sööstsid mööda kolmeteljelistest kaubafurgoonidest. Landsbergi mehed suitsetasid pikki havanna sigareid, Landsbergi naised käisid šikilt nailonis, Landsbergi poisid olid tüünakad ja prisked oma klantsivates *Lederhose*'des. Saksamaa, mille Krupp omal ajal maha jättis, oli nüüd igaveseks läinud. Vanglamüüride taga vabaduses rääkiti majandusime-maast *(Wirtschaftswunderland)*. Kõikjal toimusid vaimustavad muutused. Mõned iseloomustavad arvud. Viie aastaga oli rahvuslik koguprodukt suurenenud 70% võrra, eksport kasvanud seitsmekordseks. Iga Prantsusmaal ehitatud uue maja kohta olid sakslased ehitanud kaheksa – nad ehitasid peaaegu pool miljonit korterit aastas. Rasketööstuses mindi Prantsusmaast kiiresti mööda. Saksa söetoodang oli kahekordistunud, terase tootmine kasvanud 2 500 000 tonnilt 11 000 000 tonnile aastas – ja oleks suurenenud veelgi, kui liitlased poleks seda arvu tootmislaeks kinnitanud. Ruhrist jõudu ammutades oli kärbitud *Reich* ületanud 1936-nda, Hitleri parima aasta majandusrekordi, ja autode, metalltoodete ning raadiote väljalase oli ümmarguselt kaks korda suurem kui tol aastal. Tööpuudus oli langenud 3,5%-le. Elanud üle kaotuse, realiseeris *Volk* nüüd kõiki neid lubadusi, mida füürer polnud suutnud lunastada. Ning jälle oli Saksamaa taasalanud võitluses majandusliku üleoleku pärast karvupidi koos Inglismaaga.

Ehkki Marshalli plaanil ja nelja miljardi dollarisel välisabil oli oma sõna öelda *Wirtschaftswunderland*'i loomisel, ei sündinud see siiski ainuüksi dollari varal. Siin oli mitu allikat. Kahtlemata oli üheks neist sakslaste visa püüd domineerida mandril. Sakslased on sündinud töömehed ja nüüd rügasid nad rohkem kui kunagi varem. Teine põhjus, mida Ruhri parunid muidugi ägedalt eitavad, oli kartellide laialiajamine Ameerikas, mis puhastas tee uustulnukatele. Samal ajal oli külmast sõjast kõrvalejäämine säästnud sakslased ränkraskest sõjalisest eelarvest. Prantslased andsid NATO heaks mitu miljardit aastas, Inglise kaitseeelarve neelas 10% Ühendatud Kuningriigi rahvatulust, samas polnud püssi all aga ühtki sakslast.

Ehkki teutooni visadus ja tööoskus väärivad täit tunnustust, oli 50-ndate aastate teise poole majandusime suuresti tingitud välisjõududest. Mõned mõjurid olid majanduslikud. Laastatud mandril, mis kõigest väest viletsusest välja rabelda püüdis, oli Ruhr asendamatu. Inglismaa kartis küll Saksa konkurentsi, kuid ka inglased olid näljas ja London ei saanud õigustada toiduainete eksporti Bremenisse ja Hamburgi sellega, et sakslastel oli keelatud ise elatist teenida. Hollandlased jäid teistmoodi vahele. Et *Reich* oli maoli, leidis Rotterdami sadam kasutamist vaid pooles ulatuses. Sama võis öelda Antverpeni ja Norra kaubalaevastiku kohta, ning Rootsi kaevandused ja Belgia karjäärid, mis olid varusta-

nud *Kruppstahl*'i valutehaseid, seisid mahajäetuina. Isegi šveitslased olid hädas: ilma jäänud oma tähtsaimast saksa kliendist, seisid suured elektrijaamad jõude. Püüdes meeleheitlikult vaigistada Madalmaadest, Skandinaaviast ja Alpidest kostvaid proteste, üritasid liitlaseksperdid arendada Ruhris kergetööstust. Sellest ei tulnud midagi välja. Tekstiili- ja tarbekaupade vabrikud ei käinud alasiga kokku. Ruhr oli ääs, mitte vokk.

Lääneriigid jätsid sõjaseisukorra jõusse 1951. aastani, mil Washington muutis ka oma suhtumist Kruppisse. Kuid diplomaatiarituaalid jäävad sündmustest alati maha. 12. mail 1949 lendas kindral Clay Frankfurti. Septembrikuust saadik ühes Bonni tütarlastegümnaasiumis koos käivad 70 laitmatu minevikuga sakslast olid kavandanud uue riigi konstitutsiooni. Clay täpsustas nüüd viimased üksikasjad, kiitis põhiseaduse heaks ja sõitis koju, et minna erru. Kolm kuud hiljem olid Bonnis valimised ja Konrad Adenauerist sai esimene Saksa kantsler pärast Adolf Hitleri enesetappu. Usalduseavaldusena likvideerisid Ühendriigid, Prantsusmaa ja Ühendatud Kuningriik oma sõjaväevalitsuse. Edaspidi esindasid võitjaid nende ülemkomissarid.

Ehkki Krupp jäi Landsbergi kindlusse veel tervelt poolteiseks aastaks, hakkasid sündmused kiiresti arenema. Vastupidiselt Esseni müüdile polnud ta ise andnud mingit panust *Wirtschaftswunder*'isse, küll aga parandas mandri majanduslikku ja poliitilise kliima muutumine märgatavalt tema tulevikuväljavaateid. Käesoleva raamatu autoriga mõtteid vahetades nentis ta: „Selles, mida eksikombel nimetatakse imeks, pole tegelikult midagi imepärast. Kõigepealt, Esimese maailmasõja järel kogesid sakslased, et ka pärast kaotust võib end jälle leida. See kogemus innustas meid pidevalt – kuni me lõpuks jälle toibusimegi. Marshalli plaan ja muu Ameerika abi oli ergutussüst. Kaasa aitas ka poliitika. Kui sõjaaegne Saksa-vastane kaolitsioon lagunes ja liitlased Saksamaa käpa all hoidmisest loobusid, saime jalad alla. Kuid oli veel miski, mis meid mäele aitas. Meil vedas – ärge alahinnake seda vedamist. Pange kõik need asjaolud kokku ja te näete, et tegemist on taassünniga – kuid mitte imega."

*

Temal endal vedas pööraselt. 1950. aasta juunis toimusid sündmused, mis peagi tegid võimalikuks Kruppi isikliku majandusime. Ainus Kruppi saaga peategelane, kes eitab, et Kruppi vabastas Korea sõda, on John J. McCloy, kes täpselt 11 kuu eest Ameerika ülemkomissariks määratuna oli pärinud kindral Clay võimu. See lühikest kasvu tüse New Yorgi pankur kinnitab, et t e m a keeras lukust lahti Kruppi kongi ukse: „Ükski advokaat ei öelnud mulle ette, mida teha, ja ma ei teinud seda poliitilistel kaalutlustel. See oli mu südametunnistuse asi."

Esimese maailmasõja ajal oli McCloy Ameerika ekspeditsioonikorpuse kaptenina olnud okupatsioonivägedega Coblenzis. Ehkki ta kohtukogemused jäid napiks, oli ta omandanud sel alal teadusliku kraadi. Paljurännanud mehena ei tundnud ta Euroopat mitte halvemini kui enamik eurooplasi. Kogenud diplomaadina oli ta 1943. aastal aidanud korraldada kindralite Giraud' ja de Gaulle'i koostöölläbirääkimisi. Kahtlemata oli ta Ameerika tsooni juhtimiseks ette valmistatud paremini kui keegi teine Riigidepartemangus. Paraku polnud temagi ilmeksimatu. Ükski mees, ka mitte McCloy, lihtsalt ei saanud jääda mõjutamata tormist, mis möllas Koreas. Murelikult piilus Washington üle mõlema ookeani: põhiosa Lääne

sõjalisest jõust oli seotud Saksamaa okupeerimisega. Viimane oli aga väärtuslik tugiala – kõik mõistsid seda. „USA p i d i muutma oma suhtumist Nürnbergi," sõnas Otto Kranzbühler kunagi hiljem. „New York Times" rõhutas, et „Ruhri tööstuse taaselustamine ja töösturite mahasurumine" on teineteisele vasturääkivad eesmärgid. T. H. White kirjutas: „Aasia konfliktist lõikasid sakslased kiiret, täielikku ja tingimusteta kasu . . . Korea sõjale järgnenud buum tõi Saksa tööstuse tagasi maailmaturule ja soodne konjunktuur võimaldas neil moderniseerida suurema osa aegunud sisseseadega tehastest."

1950. aasta oktoobris astus Korea sõtta Peking. Sedamaid tühistasid Inglismaa, Prantsusmaa ja USA Lääne-Saksa terasetoodangu lae (11 000 000 tonni) ning õhutasid tööstusparuneid kommunismivastases võitluses täie jõuga kaasa lööma. (Sel ajal kahtlesid liitlasinsenerid, kas Ruhr oma vanade tootmismeetoditega suudab aastas anda üle 13 500 000 tonni. Nad ei tundnud Alfried Kruppi ja „korstnaparunite" uut põlvkonda. 11 kuud pärast Alfriedi vabastamist olid Saksa terasetööstusel need 13 500 000 tonni käes ja kolme aasta pärast ulatus terase väljalase 18 000 000 tonnini.)

1950. aasta novembri lõpul korraldas Alfried esimese direktorite nõukogu koosoleku pärast kolmanda *Reich*'i langust. Tõsi, ta oli ikka veel vang, kuid vanglaülem eraldas *Konzern*'i äriasjade ajamiseks ruumika toa. Firma juristide säätel saabusid Essenist ärijuhid. Nüüdsest peale peeti vanglas korrapäraseid nõupidamisi.

Detsembris valisid Brüsselisse kogunenud lääneriikide esindajad Dwight D. Eisenhoweri Lääne-Euroopa Kaitsejõudude ülemjuhatajaks ja kolmele ülemkomissarile tehti ülesandeks luua uus Saksa sõjavägi. Lääne-Saksamaa taasrelvastamise otsus ei olnud üksmeelne: algul olid nii Prantsusmaa kui ka Inglismaa sellele vastu seisnud. Kuid Ühendriigid käisid peale ja et 58% Koreas langevatest liitlassõduritest olid ameeriklased, murdis Whitehalli ja Quai d'Orsay vastupanu Washingtoni survemasin, mida vilunud käega juhtis *Hoher Kommissar der Vereinigten Staaten* John J. McCloy.

4. jaanuaril 1951 astus ülemkomissar järgmise sammu. „Parem loovutada terve provints, kui et killustada armee," oli kirjutanud Schlieffen. Et Ruhri loovutamine oli nüüd mõeldamatu, kerkis päevaprobleemide hulka sealsete ettevõtjate teovõime taastamine. Väiksemad töösturid kaebasid härdalt taga oma suurt *Schlotbaron*'i. Ehkki poliitiliselt oli kohatu, et Krupp avalikult juhiks Korea sõjaks määratud terase tootmist – tegelikult oli see Kontrollnõukogu detsentraliseerimisseadusega keelatud –, võis tema kulissidetagune osavõtt olla niisama tõhus.

Kruppile oli plaani mõte selge. Võiks isegi öelda, et ta võttis osa selle väljatöötamisest. Punatriibulisest vangikuuest, mis ta igal hommikul selga tõmbas, oli saanud maskeraadikostüüm. Brüsseli kohtumise tulemust teadis Alfried ette: novembris oli talle salamisi teada antud, et Washingtonil on kavas uut Saksa mooka sepistada. Tema vabakslaskmine olevat „vaid aja küsimus".

McCloy abid Frankfurdis olid otsustanud armuandmise kuupäeva Alfriedi ees saladuses hoida ja teha see talle teatavaks alles 48 tundi enne seda, kui kindluse väravad tema ees lahti lüüakse. Varsti pärast uut aastat hakkasid aga vangideni jõudma üksikasju puudutavad kuuldused. Ettevalmistamisel oli üldine amnestia. Sõjakurjategijate vangla nr. 1 kahekümne kaheksast surmamõistetust võivad kaks-

kümmend üks (kaasa arvatud kõik Malmédy mõrvarid) oma punased kuued nurka heita. Krupp ei saa tagasi mitte ainult vabadust: temast tehakse jälle rikas mees. Muidugi, inglastel võttis Villa Hügelist väljakolimine aega ja okupatsioonivõimud arvestasid, et dekarteliseerimisprogrammi raames müüb troonile ennistatud *Konzernherr* oma söe- ja teraseettevõtted maha mõnele teisele saksa töösturile. Seniks olid aga martäänahjud, kaevandused, maagimaardlad ja rohkem kui 70 ettevõtet, mille koguväärtus ulatus poole miljardi dollarini, taas tema omad.

Washingtonis noogutas senaator Joseph McCarthy heakskiitvalt pead: „Ülimalt tark tegu."

Osariikide kubernerid säästavad surmamõistetuid sageli, kuid vanglakaristust kärbivad nad harva ja mitte iialgi ei nimeta nad ametisse apellatsioonikohut, revideerimaks teise apellatsioonikohtu otsust. Nad ei saagi seda teha: see oleks seadusevastane. Ometi just nii toimis McCloy.

Ülemkomissar määras ametisse kolm laitmatu teenistuslehega meest – New Yorgi osariigi ülemkohtu apellatsioonikolleegiumi esimehe kohtunik David W. Pecki, New Yorgi kautsjonikomisjoni esimehe Frederick A. Morani ja Riigidepartemangu abijuriskonsuldi brigaadikindral Conrad E. Snow – ning andis neile täitmatu ülesande. Clay juristidel oli olnud ühe kohtuasja läbivaatamiseks seitse kuud. McCloy andis viis kuud kaheteistkümne Rahvusvahelise Sõjatribunali laialimineku järel Nürnbergis peetud protsessi, s. o. kokku 104 süüasja põhjalikuks läbiuurimiseks, kusjuures need protsessid olid nõudnud kokku aja, mis võrdus viie kohtuaastaga. Kui dokumendid ja kirjad kõrvale jätta, täitsid protsessistenogrammid 330 000 lehekülge.

Kohtunik, kautsjoniülem ja brigaadikindral istusid Münchenis koos nelikümmend päeva. Pärast seda, kui nad olid läbi lugenud 12 kohtuotsust (kokku üle 3000 lehekülje), tutvustati neid Saksa advokatuurile kui Sõjakurjategijate Amnesteerimise Konsultatiivnõukogu. See mugandati kiiresti „Pecki kohtuks" ja niisuguse nime all alustas triumviraat asja arutamist. Kui nad 28. augustil tehtust ülemkomissarile ette kandsid, märgiti, et nad olid läbi vaadanud kohtuotsused, et Moran oli vestelnud kõigi Landsbergi vangidega ja et 90 kaebealust esindanud 50 advokaati olid oma klientide süüasja nõukogule selgeks teinud. See kõlas usaldustäratavalt, veenvalt ja asjalikult. Tegelikult nii ei olnud. Ühelegi apellatsioonikohtule ei tuleks pähe muuta kohtuniku otsust (ja tuleb silmas pidada, et Kruppi süüd olid juba kinnitanud kolm nimekat apellatsioonikohtunikku), kuulamata ära mõlemat poolt – nii kaitset kui ka süüdistust. Pecki grupp kuulas ära vaid süüdimõistetud kurjategijate kaitse, kel lasti asja põhjalikult analüüsida oma vaatepunktist. Vastuargumente ei esitanud keegi.

Hulk aastaid hiljem ei suutnud kohtunik Peck ühes oma kirjas käesoleva raamatu autorile kuidagi meelde tuletada, mida nõukogu Kruppi asjus oli soovitanud. See polegi nii üllatav. Üle saja süüdimõistetud kurjategija, 3000 lehekülge kohtuotsuseid, kummalist keelt rääkiva 50 advokaadi petitsioonid ja kaitsekokkuvõtted, nõupidamised ja ettekande koostamine kiiruga peetud istungite järel – on ime, et sest üldse midagi välja tuli (tulnuks konsultatiivnõukogul kaaluda ka Nürnbergi süüdistuse argumente, vaevalt siis üldse midagi oleks saavutatud). Seepärast on seegi ime, kui pärast palavikulist 40-päevast asjauurimist suutis Peck ühes teises kirjas meenutada, et Alfried Kruppi advokaadi nimi oli Earl J. Carroll.

Nürnbergi paaria tegi hiilgava *comeback*'i. (Nürnbergis oli kohus Carrolli kandidatuuri tagasi lükanud, kui Kranzbühler selle esitas.) Kruppi juristid olid tulnud otsusele, et kuna ameeriklased on pärast kohtuotsuse langetamist nii kummaliselt käitunud, peab Kruppil olema ameerika advokaat. Carroll äratas usaldust, ta rääkis apellatsiooninõukoguga üht keelt ja nii palgati ta jälle – valmistama ette apellatsiooni ja toimetama seda Münchenisse.

Vastaspoole puudumise tõttu kõlasid Carrolli argumendid kindlasti veenvalt. Pecki nõukogu läkitas need ülemkomissarile ja see rajas neile oma ametliku versiooni. Kolm argumenti on hästi iseloomulikud: 1) tegelikult oli Alfriedil olnud firmas „üsna teisejärguline seisund"*; 2) Ameerika seadus lubab varandust võõrandada vaid juhul, kui see on omandatud seadusevastasel teel, mida ei saa aga öelda Kruppi sõjaeelse kapitali kohta; 3) ilmselt oli Carrolli klient langenud diskrimineerimise ohvriks, sest ta oli ainus sõjakurjategija, kelle varandus konfiskeeriti – näiteks Flick ja *Farben* säilitasid kogu vara.

Vastaspool oleks võinud need kummutada: 1) üks firmasisene ringkiri 1943. aastast deklareeris sõnaselgelt, et Alfried Kruppil lasus „täielik vastutus ja kogu ettevõtte juhtimine"; 2) Nürnbergi protsessi ei peetud Ameerika seaduste järgi, vaid tribunal juhindus kolmanda *Reich*'i alistanud nelja riigi koalitsiooni poolt vastuvõetud otsustest, mis muu hulgas nägid ette nende „vara võõrandamist", kes leiti süüdi olevat sõjakuritegudes; 3) Krupp ei olnud ainus tööstur, keda see löök tabas. Flicki ja *Farben*'i puhul oli pealegi tegemist teistmoodi asjaoludega. Süüdistusmaterjal orjatöö rakendamise kohta polnud nii masendav ja mõlemad firmad olid aktsiaseltsid. Nende konfiskeerimine oleks tähendanud sama, mis näiteks *General Motors*'i kõigi aktsiate kehtetuks tunnistamine kompanii juhtkonna kuritegude pärast. Krupp oli ärijuht ja omanik ühes isikus, mis tegi konfiskeerimise õiglaseks. Pealegi – kui Pecki nõukogu uskus, et *Konzernherr*'il polnud oma firma juhtimisega midagi pistmist, miks plaanitses ta siis firma direktorite vabastamist koos Alfriediga?

Viis kuud lebasid nõukogu soovitused McCloy laual. Välisuudised halvenesid järjest. Kindral MacArthur päris Pentagonilt, kas Washington on ka arvestanud võimalust, et ta Koreast hoopis välja pekstakse.

Earl J. Carroll juubeldas. 1946. aastal oli ta pagenud koju, sest sinna oli oodata kohtutäituri visiiti. Nüüd oli ta rikas. 1954. aastal kirjutas üks temalt intervjuu võtnud ajakiri: „Carrolli palkamistingimused olid lihtsad. Ta pidi Kruppi vanglast välja tooma ja talle varanduse tagasi hankima. Honorariks oli 5% kõigest, mis tal õnnestub Kruppile tagasi muretseda. Carroll sai Kruppi välja ja talle varanduse tagasi, teenides oma 5-aastase töö eest umbkaudu 25 miljonit dollarit." Firma enda juristid väidavad, et honorar oli küll kõrge, kuid mitte n i i suur. Nad vihjavad summale kahe ja kolme miljoni vahel. Chicago ja New Yorgi „Daily News" kinnitasid, et Carrollile maksti 2 miljonit ja teise 2 miljonit sai kolonel Robinson, kes oli aidanud tal kaitsekokkuvõtet koostada.

Kolmapäeval, 31. jaanuaril 1951 katkestas Frankfurdi raadio saate, et lugeda ette USA ülemkomissari ametlik teadaanne sõjakurjategijate amnestia kohta.

* Palju aega hiljem tähendas Rawlings Ragland salvavalt: „Julgen väita, et veel kunagi varem pole poole miljardi dollarise ettevõtte ainuomaniku kohta öeldud, et tal on selles „üsna teisejärguline seisund"."

McCloy oli likvideerinud Alfriedi süüasja, kirjutades alla kaks dokumenti – ühe tema vabastamise ja teise tema varanduse tagastamise kohta. Ta sõnas: „Mõ ei leia kaebealusel Kruppil mingit isiklikku süüd, mis eristaks teda teistest Nürnbergis süüdi mõistetutest." Muidugi, Alfriedi suhtes kehtib Liitlaste Kontrollnõukogu seadus nr. 27 („Saksa söe- ja terasetööstuse reorganiseerimine"), kuid talle tagastatakse kogu ta vara, sest *Hoher Kommissar* deklareeris, et vara konfiskeerimine „oli vastuolus meie ameerika arusaamadega õiglusest". Kohe pärast seda, kui Euroopas viibivate USA vägede ülemjuhataja kindral Thomas T. Handy kirjutab vajalikele paberitele alla, vabastatakse Landsbergi kindlusest 101 vangi.

Paljud *Reich*'i hiljutistest vaenlastest sattusid marru. Ükski teine okupatsioonivõimude aktsioon ei tekitanud sellist šokki kui Kruppi kohtuotsuse tühistamine McCloy poolt. Kohmakus, millega seda tehti, raputas haavale soola. Kohtunik Wilkins kirjutas Seattle'ist McCloyle: „Nagu Te teate, vaadatakse protsessikohtunike otsuseid läbi sageli, kuid neil on vähemalt võimalus teenistusalase kirjavahetuse ja ettekannete kaudu saada teada põhjustest, mis seda tingivad." Nürnbergi süüdistuspersonalis teeninud Joseph W. Kaufman nimetas Alfriedi vabakslaskmist „sobinguks sakslastega", mis „esitab väljakutse kindral Clay mullusele otsusele kinnitada kohtuotsused pärast asja ebatavaliselt põhjalikku uurimist ja läbiarutamist".

Esindajatekoja liige Jacob J. Javits esitas riigisekretär Dean Achesonile protesti ja nõudis, et „inimsusevastaste kuritegude" pärast määrataks Kruppi perekonnale trahv, mis võrduks kogu nende varandusega. „New York Times'is" kirjutas raevutsev Drew Middleton: „Ühel heal päeval on Kruppi perekond tagasi Villa Hügelis ja Kruppi tehased toodavad igat sorti uusi relvi, millega võib tappa eurooplaste uue põlvkonna. Nagu Ruhris tavatsetakse öelda: „Asjadele tuleb vaadata realistlikult.""

Selline oli Ameerika reageering. See oli suhteliselt leebe. Inglismaa hoiakut üldistas üks Vicky karikatuur Londoni „New Chronicle'is": Hitler ja Göring põrnitsevad ajalehte, milles ilutseb pealkiri „KRUPP VABASTATUD", ja füürer küsib: „Ega me äkki ei kiirustanud?" Alamkojas tõusis ja väljendas opositsiooni meelepaha Winston Churchill, peaminister Attlee tegi aga avalduse – ennatliku avalduse: „Ei tule kõne allagi, et Kruppil lubataks tagasi saada endine Kruppi tööstusimpeerium või kontroll selle üle." Laskmata ennast petta, raevutses Fleet Street edasi. „Observer" deklareeris: „Ameerika otsus tähendab, et hullumeelsed on jälle vabaduses."

Kanali teisel kaldal võttis Prantsusmaa Rahvuskogu välisasjade komisjon vastu hukkamõistva resolutsiooni ja saatis selle Frankfurti.

McCloy oli nõutu ja vihane. Ta ei suutnud mõista Pariisi ja Londoni nördimust. Nii Briti kui Prantsuse ülemkomissarile oli antud võimalus Kruppi küsimuses oma arvamust avaldada. Mõlemad olid McCloy otsusega päri olnud. Veelgi enam – kui nüüd ameeriklane Kruppi vabaks laskis, unustasid Inglismaa ja Prantsusmaa sedamaid, et teda poleks üldse kohtu alla antud ega süüdi mõistetud, kui seda poleks nõudnud McCloy eelkäijad. Eriti vihane oli ta inglaste peale. Churchilli ja Attlee poolt oli üpris silmakirjalik käsi laiutada ja silmi pööritada. Alfriedi saatus oli olnud nende kätes. Ta oli vahistatud Inglise tsoonis, kus asus suurem osa tema varandusest. Inglased olid Kruppi Ühendriikidele üle andnud, sest nad ise polnud huvitatud kohtupidamisest tema üle. Ja kuigi Nürnbergi otsusest võõrandada kogu Alfriedi vara oli möödunud kaks ja pool aastat, polnud inglased ikka veel üle võtnud ühtki Kruppi kompaniid.

Paratamatult jäävad mõned amnesteerimisega seotud asjaolud ebaselgeks. Kõik hoidsid tollal üht silma Korea peal. MacArthuri väed said parajasti rängalt sugeda. Sellisel puhul tõmbuvad valitsused iseenesesse ja teevad poliitikat kinniste uste taga. Lõpuks olid ju Saksamaal teeninud ameeriklased vaid alluvad. Me ei saa kuidagi teada, kas Kruppi vabastamise lavastamisel Washington neid tagant kihutas või mitte.

Me teame vaid tulemusi. Nürnbergi kohtuotsuse tühistamisega oli USA asehaldur Frankfurdis tegelikult taas jõusse tõstnud Adolf Hitleri erimääruse, millega tänulik füürer *Reich*'i pärimisseaduste vastaselt oli teinud Bertha vanimast pojast *die Firma* ainuomaniku. Ruhri ajaarvamist 1943. aasta peale tagasi keerates tegi McCloy ka hulga ebatäpseid avaldusi, mis kahjustasid kindral Taylori, kindral Clay ja tribunali reputatsiooni. Neljakümne päevaga oli McCloy amnestianõukogu teinud aastaid kestnud uurimise ja hoolika dokumenteerimise naerualuseks ja heitis nüüd varju asjaosaliste võimekusele – seadis koguni küsimärgi alla nende kompetentsuse.

Ent isegi suurriigi võim on piiratud. Tema Frankfurdi asekuningas võis vabastada Alfried Kruppi. Tema suuvoodrid võisid ühineda Saksa lehtedega Kruppi süüdi mõistnute vastases klaperjahis. Kummatigi ei suutnud see suurriik teha oleinatuks pooltki rida ega kustutada ainsatki sõna ajaloost. Ta ei saanud isegi ümber kirjutada Pecki nõukogu ettekannet, mis 17. leheküljel deklareeris, et kuigi tema eesmärgiks on armuandmine, „ühegi seadusega ei saa õigustada juutide ja mustlaste mõrvamist, inimhulkade orjastamist ja sellega kaasnenud metsikut kohtlemist ning laialdast programmi . . ., mis määras, kes asustatakse ümber ja kes orjastatakse või hävitatakse". Ettekanne jätkas: „Mõrvad, riisumine ja orjastamine on seadusevastane kõikjal – on olnud vähemalt 20. sajandil."

Mõrvu, riisumist, inimhulkade orjastamist ja metsikut kohtlemist oli natsionaalsotsialismi viimase hullumeelse ponnistuse päevil ulatuslikult praktiseeritud Kruppi *Staat im Staate*'s. Nürnbergis langetatud otsus oli õiglane. Kui perifraseerida kohtunik Jacksonit: „Krupp seisis oma kohtutoimiku ees, nagu verine Gloucester oli seisnud tapetud kuninga surnukeha juures. Nagu Krupp, anus Gloucester leske: „Ütle, et ma ei mõrvanud neid." Ja kuninganna vastas: „Siis ütle, et neid ei mõrvatud. Kuid surnud nad on." Kui te ütlete, et Krupp polnud süüdi, oleks see sama, mis väita, et pole olnud ei Oświęcimi sütikutehast, ei kompanii koonduslaagreid, ei piinapuuri keldris, ei laste laipu, ei tapmisi, ei kuritegusid ega sõda."

Inglased olid veendunud, et Gloucester oli süüdi kahe Toweris tapetud printsi surmas, mistõttu, nagu pajatab „Londoni kroonika", „kaotas kuningas Richard oma rahva südame".

Selle poolest erines Gloucester Kruppist, kes 1951. aasta 3. veebruari külmal hommikul täpselt kell üheksa Landsbergi raskete võlvide vahelt välja ilmus ja 28 vabastatud kaasvangi eesotsas tihedasse suitsuvärvi udusse marssis. Alfried kuulis valju hõiget, mida saatis jooksvate jalgade müdin – ja avastas, et temast on saanud rahvuse ebajumal.

27

SAKSLASI KOHELDAKSE NAGU NEEGREID

Läbi udu paistis karusnahkse kraega mantlis kõhveldav Berthold, kohev nartsissi- ja tulbikimp käes. Temast ühele poole olid õlg õla kõrval üles rivistunud Otto Kranzbühler, direktorite nõukogu ja nende sekretärid. Keegi polnud sõba silmale saanud, sest ööga olid nad Essenist tulles maha sõitnud 300 miili, et olla nüüd siin. Berthat ei olnud. Ta ei sallinud ameeriklasi ega tahtnud neile valmistada head meelt teadmisest, et ta oli tulnud oma silmaga vaatama, kuidas tema poeg Ameerika ülemkomissari armust vangimajast välja lastakse.

Teisel pool Bertholdi seisis see, mida siin kõige vähem oodata võis – pesumajabuss. Nädal aega tagasi oli Berthold ostnud suure „Porsche", *Wirtschaftswunderland*'i ühe esimestest kallitest spordiautodest. Venna äratoomine vanglast selles jõukuse kiiskavas sümbolis ei sobinud perekonna praeguse reputatsiooniga; nii oli ta parkinud „Porsche" mõne kvartali kaugusel leitud garaaži ja üürinud „Volkswageni" mikrobussi, mille küljel ilutses kiri *„Schneeweisse Wäsche"* – „Peseme lumivalgeks". Bussi üürimine oli mõistlik tegu: direktorite tiheda rivi taga tungles kogu Lääne-Saksa reporterkond, väliskorrespondendid ja filmioperaatorid.

Kui Alfried nähtavale ilmus, mõistis Berthold, et kohapeal ei tule pressikonverents kõne allagi. Isa oli neid õpetanud, et Krupp peab olema igas olukorras *ein Mann mit hochmütigem Auftreten* – esinduslik mees. Alfried paistis olevat terve ja heas tujus, kuid tal oli kahvatu jume ja ameeriklased olid riietanud ta liiga avaratesse suusapükstesse ja sinakashalli koredast riidest joppi. Vanglakahvatusega polnud midagi peale hakata, kuid kehakatteid andis kohendada. Ettenägelik vend oli võtnud Landsbergi parimas hotellis numbri ja toonud kaasa vahetusrõivad. Sel ajal kui direktorid ajakirjanikke eemale tõrjusid ja neile kohe, kui Krupp on einet võtnud, pressikonverentsi tõotasid, sõidutas Berthold Alfriedi hotelli. Pärast kuuma dušši ajas vabadusse lastud tööstur selga siidsärgi, sidus kaela valge lipsu ja tõmbas selga rätsepaülikonna, mille Karl Dohrmann oli eelmisel õhtul hoolikalt ära pressinud. Allkorrusel sujus eine ettevalmistamine oivaliselt. Hotelliomanik *Herr* Schmidt oli valmis seadnud ühe laua Esseni delegatsiooni tarvis ja teise, madalamal asetseva, ajakirjanikele. Küsimusi ei lubatud Kruppile esitada enne, kui ta on ennast kogunud ja talle on antud ülevaade viimase aja sündmustest laias maailmas.

Ja siis hävitas Schmidt ühe ropsuga kõik, mis hea mulje jätmiseks oli hoolega kavandatud. Õudusega märkas Berthold, et lauale läheneb kelner šampanjaga. Keegi polnud seda tellinud: tegemist oli hotelliomaniku žestiga, kes tahtis Alfriedile demonstreerida, mida üks õige sakslane tol hommikul tundis. Reporterid nägid kõike pealt ja loomulikult kirjutasid järgmisel päeval kogu maailma ajalehed, et Krupp pühitses vabanemist šampanjaga. Kunagi hiljem torises Alfried: „Kaks pudelit neljakümne inimese peale ei tohiks olla eriti palju. Ometi oli mister McCloy väga pahane." Nagu alati, oli Alfriedi hinnang tagasihoidlik – tegelikult

komissar lausa märatses. Ka t e m a pidi mõtlema hea mulje jätmisele ja ta leidis, et üks ärimees oleks pidanud paremini teadma, mis sobib ja mis mitte.

„Pressikonverentsil tervitati Kruppi nagu koju tagasijõudnud kangelast," telegrafeeris „New York Timesi" reporter Jack Raymond oma toimetusse. „Fotograafid ja ringvaatemehed sõelusid ringi ja pildistasid teda iga nurga alt ligi pool tundi." Krupp jäi Kruppiks: ükskõikseks ja pisut tüdinuks. Paistis, nagu meelisklenuks ta selle üle, kas vein oli olnud hea või halb.

Muidugi polnud see nii. Tema vastused kõige agressiivsematele väliskorrespondentidele tõendavad, et õige mulje jätmiseks mõtles ta niisama palju kui vend. Osavalt hoidus ta igasugusest arvamuseavaldamisest. Pärimistele tema lähimate plaanide kohta tegi ta kiire lõpu märkusega, et tema tehased on endiselt liitlaste hoolduse all. Detsentraliseerimisest ja dekarteliseerimisest põikles ta kõrvale ja juhtis kärmesti tähelepanu sellele, et kuna vara konfiskeerimise määrus oli jäänud ellu viimata, loodab ta vältida formaalsusi, juriidilisi ja raamatupidamissekeldusi.

Mõned lehemehed olid tulnud kohale ihutud mõõkadega. Alati polnud võimalik nendega pimesikku mängida, kuid Alfriedil õnnestus vältida halvimat. Üks küsimus puudutas Kohtupalees langetatud kohtuotsust. Ta vastas rahulikult: „Nürnbergis mõisteti mind õigeks peasüüdistuses ja süüdi kahes väiksemas süüdistuspunktis." Võinuks ju küsida, miks ta pidas riisumist ja inimsusevastaseid kuritegusid väiksemateks süüdistuspunktideks, kuid see vääratus jäi tookord märkamata. Kõige ebamugavam küsimus oli seotud taasrelvastumisega: kas ta hakkab jälle tootma suurtükke ja tanke? Peanoogutus oleks pannud kihama 51 *Reich*'i vastu sõdinud riiki; eitav vastus, teiselt poolt, oleks aga nähtavasti tähendanud peatset sõnadesöömist: Alfriedile oli täpselt teada kriitiline olukord lõuna pool Sõuli.

Ta balansseeris noateral: „Isiklikult mul pole ei soovi ega kavatsust seda teha. Tegelikult lahendab probleemi Saksa valitsus, mitte minu tahtmine. Ma loodan, et sündmuste areng ei sunni Kruppi enam kunagi tegelema relvatootmisega, kuid see, mida tehased tegema hakkavad, ei sõltu lõppude lõpuks mitte ainult omaniku otsusest, vaid ka ametlikust poliitikast. Minu elu on alati määranud ajaloo käik, mitte ma ise."

Siinkohal surus vend ta mikrobussi. Sulgi krabistavad ajakirjanikud magasid selle maha; enne kui neist väledaim paigast pääses, oli Berthold juba nurga taha kadunud . . . „Porschesse" pugemine läks libedalt. Kihutanud läbi Müncheni äärelinna, jõudsid nad õhtupoolikul Walsertali külla. Seal, lumme mattunud sügava oru serval asuvas hotellis ootas neid 64-aastane ema. Walsertalist sõideti Berchtesgadenisse. Otse üle piiri asus Blühnbach ja Alfried arvas, et kui õigetele viinlastele õigel kombel läheneda, saab ta lossi tagasi. Lõpuks kuulus ju see talle. Ta soovis aktiivset puhkust: hea oleks jälle kord Alpi nõlvadest suuskadel alla kihutada. Sellegipoolest mõtles ta kõigepealt *Konzern*'ile. Berthold tuletas ettevaatlikult meelde, et s e l l e tagasisaamine pole nii lihtne. Ehkki Ameerika ülemkomissar oli tühistanud Ameerika kohtu otsuse, polnud tal võimu Inglise tsoonis. Villa Hügel oli endiselt peakorteriks Ühendatud Kontrollgrupile *(Combined Control Group)*, kes juhtis söetootmist kogu Ruhris. Ja siis see detsentraliseerimisjutt. Liitlastel oli imelik arusaamine kartellidest ja majanduslikust jõust. Selle asja joondeajamine seisis advokaatidel alles ees.

Pärast pikemat koosviibimist Berthaga ja põhjalikku puhkust ostis ka Alfried endale ülivõimsa „Porsche" ning sõitis koju Essenisse. Frankenstrassel, kolm maja eemal hotellist, milles elasid Kontrollgrupis töötavad Inglise ohvitserid, olid Berthold ja onu Tilo ostnud kolmetoalise maja. Berthold ja parun olid seal sisustanud oma kabinetid, kolmas tuba sai Kruppile. Alfried kolis sisse ja hakkas innukalt uurima Liitlaste Kontrollnõukogu seadust nr. 27 – tõket, mis seisis tema ja ta trooni vahel. Seaduse autorid olid lootnud, et see põrmustab suured Saksa monopolid, mis olid valitsenud Euroopa tööstust ja toitnud kolme sõda kolme inimpõlve jooksul, ning annab Saksamaale elujõulised, omavahel konkureerivad firmad. Nagu teisedki parunid, nägi Krupp selles vaid survevahendit, mille tegelik mõte oli Saksamaa majandusliku võimsuse nõrgendamine. Leiti, et kui see täide viiakse, satuvad *Reich*'i vanad välisturud igaveseks Inglise ja Prantsuse mõjusfääri.

Seadust nr. 27 rakendati aktiivselt ellu. Näiteks Flicki sunniti oma põhitehaseid maha müüma ja hakkama *Mercedes-Benz*'i osanikuks. *Vereinigte Stahlwerke* jagunes kolmeteistkümneks iseseisvaks kompaniiks. *I. G. Farben*'i nimi sai minevikumõisteks. Üsna lühikese ajaga kavatseti täielikult dekarteliseerida 90% kolmanda *Reich*'i tööstusest. Esmakordselt pärast vabanemist *drei-Zimmer*'isse kokku tulnud Kruppi direktorid olid pessimistlikult häälestatud. Fritz von Bülow ütles lootusetul toonil: „Paistab, et peame Villa Hügeli oma kätega maatasa tegema." Üks teine direktor soovitas firma ettevõtted maha müüa. „Mitte iialgi!" sähvas Krupp.

*

Ta teadis, et mäng tuleb pikk ja pinev – ja et välistele raskustele vaatamata on ta positsioon suurepärane. Tõsi, *Kruppstahl*'i Koreas enam ei vajatud: sõda oli jõudnud surnud punkti. Seevastu külma sõja temperatuur püsis kindlalt allpool nulli ja dünastia kolm traditsioonilist eriala – uurimistöö, kvaliteetne toodang ja maailma kvalifitseerituim tööjõud – olid sõjakale Euroopale hädavajalikud. Norman Poundsi sõnade järgi oli Ruhrist saanud „poliitiline relv, sõjalise jõu sümbol ja allikas ning teatud mõttes ka poliitilise šantaaži instrument". Pealegi oli too instrument kasvanud. Kui isoleeritud Berliin kõrvale jätta, oli Essen kantsler Adenaueri Saksa Föderatiivse Vabariigi suuruselt kolmas linn. Üks Düsseldorfi majandusteadlane selgitas, miks detsentraliseerimisest Essenis asja ei saa: „Enamik sakslasi leiab, et Kruppil on õigus oma varandusele. Nad arvavad seda rolli pärast, mida Krupp varem Saksamaal etendas. Avalik arvamus oleks igaühe vastu, kes püüaks osta ettevõtteid, mida Krupp oleks sunnitud maha müüma."

Liitlaste ülemkomissarid lähenesid Alfriedile üliettevaatlikult. Nüüd olid nad kõik kolm asjasse segatud. 1951. aasta septembris alustati komissaride peakorteris Mehlemis istungeid, mis venisid 18 kuu peale. Ameeriklaste, inglaste ja prantslaste vastas istus advokaatidest ja abidest ümbritsetud Alfried. See oli enneolematu laudkond: ajaloo suurima sõja järel pidas eraisik kolme suurriigiga läbirääkimisi rahulepingu üle. Ja Alfried oli otsustanud kõvasti tingida. Esimesel kokkutulekul ulatas ameerika jurist talle sulepea ja valmis avalduse:

„Ma ei kavatse tagasi tulla Saksamaa söe- ja terasetootmisse ja luban, et ei kasuta raha, mis ma saan omandi ja osakapitalide müügist vastavalt käesolevale plaanile, omandi hankimiseks Saksamaa söe- ja terasetööstuses."

See oli liiga saamatu üritus. Krupp ulatas sulepea ja paberi tagasi. Juristid, ütles ta, olid talle selgeks teinud, et selline kokkulepe oleks *Bundesrepublik*'i põhiseaduse vastane. (Liitlased ei söandanud mainida *Lex Krupp*'i, mis oli samuti põhiseadusevastane.) Järgmisel tippnõupidamisel tegi Alfried vastuettepaneku – tema mistahes kohustused piiratagu 10 aastaga. Nagu Nürnbergis, väitis ta ka nüüd, et tegemist on läbinisti poliitilise asjaga. Ja lisas, et nagu kõik kohalviibijad viimase aasta jooksul ise olid veenduda võinud, on poliitiline situatsioon kiire muutuma. Õiglusega polnud käesoleval lool midagi pistmist. Et nimetada asju nende õigete nimedega – taotletav kokkulepe oli lihtsalt sobing: „Lõppude lõpuks pole see midagi muud kui poliitiline deklaratsioon, mida on vaja *Reich*'i-vastasesse koalitsiooni kuulunud riikide üldsuse teatud elementide meeleheaks."

McCloy oli kümne aasta klausliga päri. Inglise ülemkomissar sir Ivone Kirkpatrick oli aga selle vastu. Veelgi ägedamalt protesteeris Prantsuse ülemkomissar André François-Poncet: teutoonid olid prantslasi alati näruselt kohelnud, kuid viimasel ajal ületasid nad iseendid. Saanud 4 miljardit dollarit välisabi, olid nad samal ajal hüvitanud vaid vaevalt ühe protsendi sellest, mida *Wehrmacht* oli Prantsusmaal kokku riisunud.

Krupp ei teinud väljagi. Tal olid trumbid käes. François-Poncet' oma valitsuselgi oli tollal küllalt põhjust detsentraliseerimist ära laita. Ruhri koks oli endiselt Euroopa parim. Kruppi valutehased olid loomulikuks turuks mandri suurimatele rauamaagimaardlatele – ja need asusid Prantsuse Lotringis. Robert Schuman esitas pöördelise ettepaneku. Hitler oli omal ajal saksa söe luku taha pannud. Schumani plaani järgi hakkab Saksamaa müüma sütt kõigile, kes osta soovivad. Vastutasuks jääb rasketööstus killustamata.

Alfried loobus oma ettepanekust kümne aasta suhtes. Sir Brian ja François-Poncet tegid ka järeleandmisi. Seejärel andis Krupp mõista, et ta on põhimõtteliselt nõus lahutama oma rasketööstuse muudest ettevõtetest – ja jälle kulus kuid nägelemisele terminoloogia üle. Krupp väitis, et *„Stahl- oder eisenerzeugende Industrie"* oli liialt umbmäärane – saksa keeles tähendas see k õ i k i terast ja rauda tootvaid tehaseid, s. o. ka *Widia* volframkarbiidterase tsehhe. *Widia* ei olnud terase hulgitootja, ta kavatses selle endale jätta. Pikaks ajaks surid läbirääkimised hoopis välja – keelemehed kooskõlastasid fraase kolmes keeles. Lõpuks said nad kokku „definitsioonide loendi", mis pidi lisatama kokkuleppe lõpptekstile. Tegelikult polnud selle järele vajadust. Krupp ei kavatsenudki end sellega siduda. Kitsamas ringis nimetas ta kokkulepet väljapressitud allkirjaks, mida taheti reklaamida Ameerika ajalehtedes. Tema ainus eesmärk tingimisel oli võimalikult paljude aukude puurimine lõppdokumenti. Lõpuks tegi ta sellest sõelapõhja.

*

Oma tagasivõidetud vabaduse kahe esimese aasta jooksul oli Krupp vahel kadunud nädalate kaupa. Mehlemi sakste pahameeleks selgusid hiljem tema mõnede äraolekute põhjused, kuid esialgu ei osanud neist keegi midagi halba arvata. Alfried oli tuntud oma ebaseltskondlikkuse poolest. Oma esimese Landsbergi-järgse avaliku etteastega Essenis viivitas ta terve aasta.

Varsti pärast vabanemist oli ta hakanud kohtuma Vera Hossenfeldtiga. See oli Alfriedile läbinisti uus kogemus. Ta oli harjunud oma kuningliku ema, vagura

esimese naise, lopsakate *Hausfrau*'de ja tõusiklike *Schlotbaronin*'itega, kes kohtlesid oma mehi kui lorde. Vera oli teist tõugu. Ta oli kaunis, habras ja oivalise figuuriga, ihkas seiklusi ja oli täiesti vaba eelarvamustest. Sellise naise vastu oli Krupp kaitsetu. Vera võis ta ümber sõrme mässida. Seda ta tegigi.

Päritolu, mida Alfriedi klassi abielude juures on alati tähtsaks peetud, oli tal segane. Isa oli arvatavasti olnud kindlustusagent. Mingil moel sattus ta üpris sobilike poissmeeste seltskonda. Viimaste hulgas oli keegi parun Langer, kes tegi Verale abieluettepaneku. See võeti vastu, kuid niipea kui vastne paruness oli vabanenud pruudiloorist, sai parun hundipassi kellegi Frank Wisbari tõttu. Frankil tiitlit ei olnud, kuid ta tegutses filmimaailmas ja see kõlas paljulubavalt – eriti pärast seda, kui ta tegi ettepaneku proovida õnne Hollywoodis. Kahjuks olid nii Frank kui ka Vera väga pealiskaudsed lehelugejad. Sakslaste aktsiad olid Kalifornias väga madalad ning *Herr* ja *Frau* Wisbar leidsid, et kõigi stuudiote uksed olid neile suletud. Vera alandus kaubamajamüüjaks. Tema sarmiga tüdrukud on aga mõeldud ostjateks, mitte müüjateks. Ta vahetas kiiresti leivaisa ja hakkas ühe pagulasarsti sekretäriks. Dr. Knaueril oli hea praksis, ta oli jõukas naturaliseerunud ameeriklane. Frank kulutas endiselt stuudiote uksi. Hiilgava kolmiketteastega lahutas Vera end Las Vegases Frankist, abiellus doktoriga, lahutas t e m a s t ja naasis tüseda elatisrahaga *Vaterland*'i, kaasas kohvritäis viimase moe järgi õmmeldud tualette ja patakas kirju Landsbergi vangilt. Alfried oli vaimustatud.

Nad leidsid teineteist kiiresti ja abiellusid Berchtesgadenis 19. mail 1952. Mõneti meenutab see episood Kruppi pagemist *Herr* Schmidti šampusepeolt. Perekonna Otto Skorzenyks hakanud Berthold toppis linnapea suu pistisega kinni, palus Berchtesgadeni nooblima võõrastemaja peremehe, endise suusakuulsuse Freddi Stölli koos naisega tunnistajateks ja seadis venna tugevajõulise spordiautó hotelli ette aegsasti valmis.

Freddilt laenatud autoloksuga sõidutas Alfried Vera kohalikku perekonnaseisuametisse. Enne kui kuuldus raekojas levida jõudis, oli laulatus läbi. Pulmaeinel hotelli söögisaalis kinkis peig pruudile 15 tulpi, tosina roose ja tšeki kõige kallima „Porsche" ostmiseks. Vera ütles seepeale, et näidaku paberid mis tahes, Alfried on ainuke mees, keda ta on armastanud. Siinkohal lõi Alfriedi nägu särama. Freddi tegi sündmusest pildi. Ehkki seda on raske uskuda – me näeme sellel Kruppi üpris lustakas meeleolus. Pärast kiiret hüvastijättu tuiskas noorpaar minema. „Porsche" mootor möirgas ja Alfried kihutas mäest alla, kõrvalistmel kirju minevikuga naine, kes äsja oli omandanud rabava nime: proua Vera Hossenfeldt von Langer Wisbar Knauer Krupp von Bohlen und Halbach.

Mesinädalad kestsid kaua: Kruppil polnud ikka veel kindlat pesapaika ja esimese aasta rändas noorpaar lakkamatult Mehlemi ning viie residentsi vahet. Nad peatusid kordamööda Bredeneys, Blühnbachis, Walsertalis, Fritz Kruppi vanas jahilossis Coblenzi lähedal ning villas, mille Alfried oli üürinud Höselis, Kettwigi ja Ratingeni vahel asuvas külas 20-minutilise sõidu kaugusel Essenist. Inglased kuritarvitasid endiselt Hügeli külalislahkust, kuid sest polnud midagi. Vera heitis ainsa pilgu lossi põhjafassaadile ja pidi äärepealt minestama. Ega Alfriedki seal elada kavatsenud. Sümboolses mõttes pidi Hügel jääma tema ametlikuks residentsiks. Elada kavatseti aga väiksemas, ultramoodsas majas, mida juba ehitati parki.

Vanavanaisa kombel oli Alfried isiklikult valinud ehitusplatsi ja töömehed. Ta leidis, et selles 15 toa ja 5 teenriga (ihukaitset arvestamata) majas võivad tema, Vera ja nende võidusõiduautod mugavasti ära elada.

Vera armastas nomaadielu ja Alfriedi sel eluperioodil oli ta täiuslik seltsidaam, kes Alfriedi vastuvõttudele vedas ja osavalt tema tagasitulekut seltskonnaellu korraldas.

Nagu tavaks, avas Düsseldorfi suur Ameerika konsulaat 4. juulil oma uksed kõigile Ruhris viibivatele ameeriklastele. Dr. Knaueri endise naisena leidis Vera, et ka temal on õigus kohale ilmuda. Nii ta tuligi, vedades järel oma pikka morni meest. Visiit kujunes diplomaatiliseks võiduks. Saksa publik oli vaimustatud, konsulaat meeldivalt üllatatud. Vähemalt mingil määral soodustas see Mehlemi lähirääkimisi.

Jäänud omaette – oli hetki, mil Vera Alfriedi unustades Düsseldorfi Königsallee kauplusi traalis ja saaki „Porschesse" kuhjas –, mängis Krupp oma uute kaameratega, kuulas Wagnerit või ilmus Essener Hofi, kus omal ajal olid armastanud resideerida Gustav, Fritz ja Alfred. Hotelli polnud talle veel tagasi antud, kuid pärast inglaste lahkumist oli hotellipidaja selle taas korda seadnud. Numbritube oli ajakohastatud, kuid fuajee ja üldkasutatavad ruumid olid jälle sisustatud 19. sajandi stiilis. Kõik Wilhelmi-aegsed õudused olid tagasi ning siin, nikerdatud trepikäsipuude, pruunide vaipade ja massiivse mööbli keskel tundis Krupp end Kruppina.

Ühel 1952. aasta suveõhtul eksis sellesse halva maitse monumenti kõige ootamatum külaline – 37-aastane pommerlane Berthold Beitz. Beitz oli *Wirtschaftswunderland*'i produkt – vanal Saksamaal poleks see mees iial karjääri teinud. Greifswaldi pangalaekuri pojana oli ta parajasti sama ametit õppinud, kui puhkes sõda. Asunud tööle *Shell*'i Saksa filiaali Hamburgis, pääses ta sõjaväeteenistusest sellega, et juhtis Borislawi naftatööstust okupeeritud Poolas. Et tal polnud taskus natsipartei piletit, sai ta pärast sõda koha Inglise tsooni kindlustusametis. Kuigi Beitzil polnud kindlustusasjadest aimugi, õnnestus tal tänu kogemustega eksnatsidele, kes tema eest töö ära tegid, head muljet jätta. 1948. aasta lõpuks tõusis ta kindlustuskompanii *Germania-Iduna* peadirektoriks ja 4 aastaga oskas ta tõsta firma *Bundesrepublik*'i kindlustustegevuses kuuendalt kohalt kolmandale.

Kena, seltsiv ja jutukas Beitz ei varjanud, et imetleb kõigest hingest *die neueste Madison-Avenue-Mode*'t; kui kolleegid ta põlglikult *der Amerikaner*'iks ristisid, kuulutas ta seda vaimustatult kõigile. Ta kandis tumehalle flanellülikondi, oli džässihull ja kasutas ameerika slängi. Tema lauale jõudnud ametipaberitele kirjutas ta resolutsiooniks reipa „*OK*" või – kui mõni ettepanek talle ei meeldinud – „*KO*". Oma ema nimetas ta armastavalt *ein tough baby*.

Kui tol Alfriedi vabaduse teise aasta suveõhtul oleks Beitzile antud valida, oleks ta eelistanud olla kodus Hamburgis, kuulata Louis Armstrongi või Muggsy Spanierit ja lüüa oma klantsimalöödud kinganinaga takti. Kuid Essenis oli Jean Sprengeri ateljee ja et pisut raputada vanu hamburglasi, oli Beitz tellinud Sprengerilt *Germania-Iduna* uuele klaasseintega administratiivhoonele 9 jala kõrguse alasti figuuri. Suutmata taluda Esseni masendavat ööelu ilma martini ja vaimuka seltskonnata, kutsus ta Sprengeri ja Berthold von Bohleni õhtusöögile. Siin, Alfriedi lemmiklaua taga kamina kõrval nurgas, küsis Berthold Beitzilt, kas see tahaks kohtuda tema kuulsa vennaga. „Okei," ütles Beitz rõõmsalt. Nagu ta hil-

jem meenutas: „Lõppude lõpuks – ma olin noor ja Kruppi nimel oli minu jaoks maagiline kõla."

Berthold lubas kokkusaamise korraldada paari päeva jooksul. Muidugi polnud ta teadlik, et oli äsja asetanud viitsütikuga pommi hoone alla, mis oli vastu pidanud keisrile, Prantsuse okupatsioonile, füürerile, Kuninglikele Õhujõududele ja Nürnbergile.

*

Mehlemis olid kolm „väljapressijat" Washingtonist, Londonist ja Pariisist. Alfriedi nime kõlast vähem võlutud. Nad nõudsid, et ta loobuks privileegidest, mida ta ise pidas oma sünniõiguseks. Läbirääkijad püüdsid end vaos hoida, kuid kord pomises keegi Kruppi-poolsest lauaservast: *„Die Deutschen werden wie Nigger behandelt!"* (sakslasi koheldakse nagu neegreid), ja kiiresti kõneteemat muutes nõudis Alfried sir Ivone'ilt, et tagastataks 370 kunstieset, mis teenrite jutu järgi olid Villa Hügelist varastatud. Liitlaste kuraasi kokkukuivamist tõendab fakt, et otsekohe pani Whitehall ühe oma meisteragendi selle asja peale ja otsis enamiku esemetest välja. 1952. aasta septembriks olid kokkuleppe põhipunktid välja töötatud. Alfriedi neli venda ja õde ning vennapoeg Arnold von Bohlen pidid igaüks saama 10 miljonit marka (2,5 miljonit dollarit) sularahas või aktsiatena tema kahes kompaniis – Düsseldorfi *Capito und Klein*'is (valtsteras) või *Westfälische Drahtindustrie*'s (traat), mis asus Hammis. Kõik Bertha lapsed peale Alfriedi pidid koos noore Arnoldiga jagama omavahel *Klausheide*, pisikese seemnejaama Gustavi põllumajandusliku fiasko paigas Belgia piiri ääres. Haraldi osa pidi olema sekvestri all, kuni ta naaseb (kui ta üldse naaseb) Vene sõjavangist. Liitlaste Kontrollnõukogu seaduse nr. 27 järgi pidid kõik Saksa söe- ja terasekompaniid minema ära Kruppi kontrolli alt. Talle pidi jäetama auto-, veduri- ja laevaehitusettevõtted. Kompensatsiooniks pidi ta saama 25 miljonit naelsterlingit – 70 miljonit dollarit.

Kui see eelotsus oktoobris teatavaks tehti, panid vastukajad Inglise parlamendi vappuma. Alamkojas suutis välisminister Anthony Eden küsimustetormile vastu panna vaid sellega, et süüdistas tööerakondlikku valitsust, kes oli määranud kompensatsiooni.

Krupp seevastu laskis Hardachil esineda avaldusega, et iga katse lahutada teda tema kaevandustest ja terasetehastest kujutab endast „Saksa konstitutsiooni vastast tõkkeseadmist, tavaliste inimõiguste eitamist ja ärivabaduse jalge alla tallamist". See päästis Inglismaal valla uue märuli. James Cameron avaldas „Daily Mirroris" poleemikaartikli pealkirjaga „SÕJA SÜLEKOER ULUB IKKA VEEL ÕIGLUSE JÄRELE" ja Clement Davies tõstatas Alamkojas jälle kompensatsiooniküsimuse. „Nii suure rahasumma loovutamine perekonnale, kelle tegevusest oli nii palju abi Hitlerile, on inimesi kõikjal sügavalt šokeerinud," ütles ta. „Kuna Krupp on leitud olevat süüdi orjatöö rakendamises ning võõra vara omastamises, kas poleks siis võimalik osa tema varandusest jagada kannatadasaanutele?"

See oli delikaatne küsimus ja et ka mõnel kannatadasaanul olid advokaadid, siis kummitas see Alfriedi tema elu lõpuni. Nende inimeste õnnetuseks polnud neist aga suuremat abi külmas sõjas. Saksa avalik arvamus ja Kruppi oskused olid kasulikumad, ning pärast neljakuulist vaikust vormistati Kruppi kokkulepe lõplikul kujul. *Definitionsbrief* sedastas, et Alfriedil on keelatud „. . . toota mis-

tahes ligatuurterast, välja arvatud väiksed kogused firmade tarbeks, mis jäävad Alfried Kruppi omandiks".

See pidi käima ka „terase kuumvaltsimise" *(das Warmwalzen von Stahl)* kohta. Sellegipoolest määras kokkulepe, et „. . . *Widia* tootmist ei loeta terasetootmise osaks".

Edasine järgnes peenes kirjas. Kruppi söekaevandused *Hannover-Hannibal* ja *Constantin der Grosse* Bochumis pidid üle antama hooldajatele, kes teatud tingimustel võisid need maha müüa välisostjatele. Alfriedi ülejäänud rasketööstus koondati *Hütten- und Bergwerke Rheinhausen Dachgesellschaft*'i alla. See peakompanii pidi valdama kõiki *Konzern*'i terasetehaseid, söekaevandusi ja maagimaardlaid. Kompanii põhikapital oli 12 792 000 dollarit aktsiates ja 7 466 000 dollarit konverteeritavates boonides. Neid pidid hoidma kolm auväärt *deutsche Treuhänder*'it: ekskantsler Hans Luther ning natsiminevikuta pankurid Herbert Lubowski ja Carl Goetz. 0,5%-lise komisjonitasu eest pidid need hooldajad üritama 5 aasta jooksul müüa kompanii omandit „sõltumatutele isikutele"; kui selleks ajaks ostjaid pole ilmunud, pakutakse firmad esimesele soovijale. Ainsad välistatud ostjad olid Krupp ise, tema perekonna liikmed või tema nimel tegutsevad isikud. Nende „eraldatud ettevõtete" krupplastel lubati omandada kuni 10% peakompanii aktsiatest ja boonidest.

Alfried jäi multimiljonäriks. Tema sissetulekute hulka kuulus 24% *Rossenray* ja *Rheinbergi* kaevanduste kasumist – Briti administratsiooni all oli nende aastatoodangu väärtus 2 324 000 dollarit. Ja kuigi Alfried oli ära lõigatud oma toorainebaasidest, oli ta endiselt kõigi *die Firma* töötlevate tehaste, vabrikute, laevatehaste jne. ainuomanik. Tema valdusse jäi vara, mida hinnati 140 miljonile dollarile. Ta polnud enam see muinasjutuline rahatuus, kes ta oli olnud kolmandas *Reich*'is, kuid mis teha – tuhat aastat olid sedapuhku möödas. Mõõdetuna mis tahes valuutas – ta oli ikkagi maailma rikkamaid mehi. Kuid paistis olevat kindel, et pärast Mehlemi kokkuleppele allakirjutamist 4. märtsil ei jäänud talle ühtegi võimalust dünastia kunagise majandusliku võimu taaskoondamiseks.

Tõsi, juba siis hakati selles kahtlema. *Bundesrepublik*'is uuriti innukalt Esseni uut *Neuordnung*'it ja sakslased said oma reporteritelt teada seda, mida väliskorrespondendid olid maha maganud: „Kokkulepe, millele ta oli sunnitud alla kirjutama, ei viita kordagi kohustusele hoiduda tulevikus relvade tootmisest." See oli veider lünk ja tekitab tõsiseid kahtlusi liitlaste kavatsuste suhtes. Pärast Nürnbergi oleks selline tingimus pidanud olema esikohal. *Widia*-klausel pakkus teise võimaluse seadusest möödahiilimiseks. Sõna-sõnalt võttes lubas see toota terast kui palju tahes: Alfried pidi lihtsalt ostma toorvalandid teistelt „korstnaparunitelt" ja laskma tehingud vormistada osavatel advokaatidel. See oleks olnud kokkuleppe rikkumine, kuid vaevalt võis mees, keda oli kutsutud „sõja sülekoeraks" ja kelle abid leidsid, et neid koheldakse nagu neegreid, kelmuse ees kartma lüüa. Alfried oli alati olnud sõnasööja ja nüüd oli ta juba leppinud tõsiasjaga, et iga katse parandada välismaal perekonna reputatsiooni oli määratud nurjumisele. Maailmale tähendas Krupp sõjariistu.

Leppinud liitlaste rünnakutega välismaal, kuid olles kindel sakslaste poolehoius, tundis Alfried, et ta võib Mehlemi kokkuleppega teha mis tahab. Tema sõltumatust soodustasid lepingu muudki vead. Selle viieaastane kehtimisaeg oli mõttetu. Kui potentsiaalne ostja polnud just sakslane, oli Krupp kohustatud

müüma vaid temale vastuvõetava hinnaga – *„zu Preisen, die für ihn annehmbar waren"*. Kui ta leidis tingimused olevat vastuvõtmatud, võis ta paluda ajapikendust – kontrollides samal ajal oma söe- ja terasetööstuse aktivaid peakompanii ja selle personali lojaalsuse varal. Oksjoni ei saanud ühelgi seaduslikul teel peale sundida. Okupatsioonistatuudi muutmise järel kujunes Bonn iga kuuga üha iseseisvamaks. Saksa lehed hakkasid juba Mehlemi kohta kirjutama: „Kas saab suveräänse riigi kodanik loovutada oma sünniõiguse kolmele välisriigile?" Kaks Mehlemis olnud *Hauptverwaltungsgebäude* juristi ütlesid, et ei saa; üks nimetas kokkulepet paberitükiks ja teine kuulutas: „Sunduse all antud lubadus ei ole lubadus."

Pacta sunt servenda – lepingud on täitmiseks – kuulub rahvusvahelise stabiilsuse vanimate nurgakivide hulka. Kuid verisulis *Bundesrepublik* ei mõistnud, kuidas saab t e m a saksa töösturitele peale sundida volitused kaotanud liitlaste detsentraliseerimiskäsku. Okupatsioonivõimude Rahvusvaheline Ruhri Komitee oli juba asendatud üliiseseisva Euroopa Söe- ja Terasekoondisega. Sellepärast keeldus Adenauer võtmast enda peale täit vastutust Mehlemi eest. Seepeale olid ülemkomissarid nõudnud raudkindlaid isiklikke garantiisid Kruppilt. Nad olid öelnud kantslerile, et sõnapidamine on Alfriedi „isiklik moraalne kohus". Hiljem väitis Reuteri kirjasaatja Gordon Young, et komissarid olid „üpris siiralt" uskunud Alfriedi tõotust. Täielik liialdus: tegelikult olid nad rahuldunud s u u s õ n a l i s e lubadusega. Uskumatu küll, kuid 4. märtsil Alfriedi polnudki Mehlemis. See kuupäev oli sobinud ülemkomissaridele, kuid Krupp pidas paremaks oma võluva naisega suusatada Šveitsi kuurordis. *Konzern*'i eest võis alla kirjutada keegi teine.

Nüüd tahtis Krupp oma impeeriumi täiega tükkis tagasi ja ta uskus, et on leidnud mehe, kes teda selles aitab. Kruppi ja Beitzi vahele sigines kiiresti sõprus. Peaaegu iga nädal suusatasid nad Saint Moritzis. Äriasju ei mainitud kordagi. 25. septembril 1952, kui Mehlemis oli tingimine alles täies hoos, võttis aga Alfried *der Amerikaner*'i Hamburgis käevangu ja tegi ettepaneku jalutuskäiguks, ehkki vihma tuli nagu oavarrest. Beitz ütles hiljem: „Kui olla aus, arvasin, et ta kavatseb küsida mult laenu." Nad kõndisid kesköödni ja olid juba läbimärjad, kui *Konzernherr* lõpuks sõnas: „Ma usun, et mina ja teie võime hästi koos töötada. Kas te koliksite Essenisse ja aitaksite mul taastada oma firmat?"

Ehkki rabatud, oli Beitz küllalt tark, et küsida tingimusi. Krupp selgitas, et *Konzern* ei sarnane ühegi teise tööstuskompleksiga. Sel oli küll direktorite nõukogu, kuid viimase funktsioonid piirdusid ainuomaniku – ja kui Beitz tuleks asemikuks, siis ka tema korralduste täitmisega. Nende mõlema tegevusväli oleks piiramatu, välja arvatud kolm erandit: „Esiteks, ei tohi toota relvi. Teiseks, ei tule kõne allagi liitlaste diskrimineeriva nõude täitmine, et söe- ja terasetööstus maha müüdaks. Kolmandaks, kompanii peab esialgu jääma perekonnafirmaks."

Kruppi väljavalitu vastas, et ta peab asja paar ööd kaaluma – veendes niiviisi Alfriedi, et see oli õige valiku teinud. Beitz vajas mitte kaalumisaega, vaid informatsiooni. Nagu enamikule sakslastest, oli Krupp ka talle udune legend. Ta ei teadnud Kruppist rohkem, kui teab keskmine prantslane Pariisi taksodest, britlane Cityst või ameeriklane FJB-st. Beitz vajas fakte, arve, andmeid. Järgmisel varahommikul helistas ta oma sõbrale, Lääne-Saksa lehekuningale Axel Springerile ja palus saata talle kõik Kruppi firmat puudutavad väljalõiked. Ta uuris

neid hoolikalt, seejärel luges raevukalt läbi kõik raamatud, mis ta suutis leida Ruhri, selle perspektiivide ja *Konzern*'i olukorra kohta. Lõpuks helistas ta Essenisse ja andis Kruppile vastuse: „Jah, ma tulen, kui mu direktorite nõukogu mind vabaks laseb."

Germania-Iduna ei tahtnud lasta *der Amerikaner*'it minema. Tal oli firmaga leping: lepingud on täitmiseks, tuletati talle karmilt meelde. Õnneks lepingud seguvad ja kõnealune pidi täis saama aasta pärast. Beitz helistas Kruppile, et ta on valmis saabuma *Hauptverwaltungsgebäude*'sse 1953. aasta novembris.

*

Pagendatud monarh sõitis taas ametlikult sisse oma pealinna neljapäeval, 12. märtsil 1953 – 8 päeva pärast Mehlemi kokkuleppe teatavakstegemist, 8 aastat pärast vahistamist Villa Hügelis ja täpselt sajand pärast seda, kui Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV oli andnud Alfred Kruppile patendi terasest vaguniraataste valmistamiseks. Alfred oli siis olnud neljakümneühene, Alfried oli nüüd neljakümne viiene.

Lapsed lehvitasid kolme musta põimunud rattaga lipukesi. *Hausfrau*'d heitsid Alfriedi spordiauto rataste alla lillekimpe ja tegid kniksu, kuna Saint Moritzi päikesest pruun Vera heitis ümberringi hämmeldunud pilke. Tema kõrval istuv Alfried noogutas vaid kergelt, kui ülesmukitud töölised karjusid: *„Lang lebe das Krupp-Reich!"* Sisimas oli ta siiski liigutatud. *Hauptverwaltungsgebäude* ees kuulas ta, kuidas *Oberbürgermeister* – pensionile läinud Kruppi sepp, kes valitses nüüd seda 695 000 elanikuga suurlinna – aupaklikult väljendas linna tänumeelt ja rõõmu oma silmapaistvaima kodaniku tagasituleku puhul. Pöördunud seejärel kokkutulnud direktorite nõukogu poole, ütles Alfried rahulikult: „Ma mõtlesin, et see võtab võib-olla pool sajandit, isegi rohkem, enne kui me jalad alla saame, kuid selles pole ma kunagi kahelnud, et koidab meie uue tõusu päev."

Alfriedi personal polnud nii optimistlik. Suudelnud uue *Frau* Kruppi kätt, tõmbusid nad koos ainuomanikuga nõukogutuppa ja märkisid, et vaevalt saab firmat pidada oma jalgel seisvaks. Friedrich Jansseni arveraamatud näitasid 16 000 töölist ja 16 000 pensionäri. Polnud mõeldav, et iga treipingi taga seisev mees peab ülal teist, kes pargipingil. Nõus, ütles Krupp, kuid – „inimesed on meil sada aastat olnud esikohal". Direktorid vahetasid meeleheitlikke pilke ja Janssen avas paksu ülevaate, millest järeldus, et ainult ligi kahe miljardi marga investeerimine tooks firma 1943. aasta tasemele. See oli välistatud.

Alfriedi nägu tõmbus pilve. M i s k i polnud välistatud: „Kogu oma elu pole ma kogenud, mis tähendab „võimatu". Olen veendunud, et pean järgima oma vanavanaisa viimset tahet, olgugi see sada aastat vana. Lüüasaamismeeleolud on keelatud. *Meine Herren,* ma olen seda ametit pidanud 17 aastat. Äri taaselustumine on kindel."

Janssen oli oma ametit pidanud 35 aastat ja ta nägu venis pikaks. Kuid Kruppil oli direktoritega võrreldes eelis. Sel ajal, kui need bilansilehti ja statistikaaruandeid tuhnisid, oli tema uudistanud maailma majandusolukorda. Koreas oli tulemas vaherahu – aasta pärast on kõik mandrid avatud turuks rasketööstusele. Kui Krupp vajab kapitali, leiab ta alati krediiti ja Bonn on niisama abivalmis, kui kunagi oli Berliin. Seda nõuab poliitika. Uus kantsler tervitab kosuvat Ruhri

ja ei taha kindlasti dünastiaga riidu minna. Seepärast jäi Alfried optimistiks. Kui keegi tegi ettepaneku katkestada pensionide maksmine, sähvas ta: *„Nein!"* Nad alustavad 50 protsendiga toetusrahast ja suurendavad maksed aasta jooksul 100 protsendini. Pensionid olid firma parim investeering.

Hetkel võis Alfried vaid nappi palka pakkuda. Ometi tööjõud kahekordistus, neljakordistus ja jätkas kasvu tuhande mehe võrra kuus. Alfriedi seisukoht pensionide asjus oli neile tõestanud, et ta oli *ein echter Krupp.*

Selle esimese taastamisaasta jooksul olid Alfried ja ta naine jälle salapärastel reisidel. Need polnud lõbusõidud. Lennates taas isiklikus lennukis, külastas Alfried esimest korda viimase 17 aasta jooksul Londonit, lahutas Vera meelt „Savoy Grillis" ja startis järgmisel hommikul Bahama saartele. Keegi ei teadnud täpselt, kuhu abielupaar sõitis. Tegelikult olid nad Nassaus külas Axel Wenner-Grenil, mõjukal rootsi rahandustegelasel, germanofiilil ja perekonnasõbral. 20-ndatel aastatel oli Wenner-Gren aidanud Gustavit. Nüüd tegi Alfried ettepaneku koostööks salajases jõumängus, mis tekitab maavärisemise Fleet Streetil. Saanud Wenner-Greni nõusse, startis Krupp jälle – kõigepealt „avama Saksa näitust" Mexico Citys (tegelikult kohtuma Argentiina miljonäridega) ja siis üle Atlandi Dublini. Keegi ei osanud seletada, mis teda huvitas Iirimaal. Ta ise ütles, et maastik – tegelikult oli see uus maagimaardla. Naasnud Londonisse, käisid Kruppid Farnborough' lennundusnäitusel – et lihtsalt vaadata, mis oli parajasti Kuninglike Õhujõudude käsutuses.

1870. aastatel Alfred Kruppi poolt ehitatud 300-toaline maja oli jälle tema lapselapselapse valduses. Kaks nädalat pärast Alfriedi pidulikku sissesõitu Essenisse toimus siin perekonna esimene sõjajärgne kokkutulek. Põhjuse andis 15-aastase Arndt von Bohleni leeritamine Bredeney evangeeliumikirikus. Sel tseremoonial ei olnud usulist tähendust. Viimane usinasti jumalat palunud Krupp oli Margarethe, kes selle kiriku ehitamiseks maa oli andnud. Alfried kinkis nüüd kirikule oreli, kuid see oli pigem järelpõlvkonna žest esivanematele. 1953. aasta 29. märtsi leeritalitus on aga huvitav peamiselt selle poolest, et isa ja poega jälle kokku viies andis see ühtlasi Bertha Kruppile võimaluse esmakordselt oma uue miniaga seltskonda ilmuda. Bertha korra vaid noogutas talle. Sundinud Alfriedi välja kihutama Anneliese Bahri sellepärast, et too oli minevikus korra lahutatud, võis vanaproua vaevalt rõõmu tunda kolm korda lahutatud naisest. Nende kohtumine oli Vera jaoks hävitav.

Olukorda võinuks päästa Alfried, kuid pärast Mehlemit nägi Vera teda ikka harvemini ja harvemini. Mehe pikad äraolekud tekitasid temas samuti rahulolematust. Alfried seletas, et *Konzernherr*'ina pidi ta mõtlema krupplaste peale. Siin polnud mõni *General Motors* või *Dupont.* Firmal ei olnud aktsionäre, kõik sõltus temast. Kuid võiks ju firma maha müüa, protesteeris Vera. Alfried jõllitas talle kohkunult otsa, nagu oleks naine kohutava jumalateotusega hakkama saanud. Nad avastasid, et räägivad eri keelt. Vera jaoks ei eksisteerinud ühtki mõistlikku põhjust, miks mees peab end päev päeva järel tööga tapma, kui ta samal ajal võiks kirjutada tšeki sajale miljonile dollarile. Krupp pidas raha täiesti ebaoluliseks.

Ühendriikides oleksid nad võinud ehk väljapääsu leida. Veral polnud lapsi, ta oleks võinud saata meest selle sõitudel mööda *Bundesrepublik*'i. Kuid *Vaterland*'is istusid naised kodus. Isegi lõbustused olid peamiselt meestele mõeldud.

Fritz Kruppi üksikasjalikku aruannet Alfredi meetodite kohta uurides avastas Alfried, kui paljus too oli toetunud Longsdornile. Praegu oli firma esindaja Inglismaal Klaus Ahlefeldt-Lauruiz, taani krahv, kes elas Londoni Eaton Square'il. *Alleiniger Inhaber* pöördus nõu saamiseks krahvi poole ja Ahlefeldt soovitas korraldada nädalalõpu-jahilkäike. Jahipidamine oli eraviisiline üritus, ajakirjanduse haardeulatusest väljas ja tõi mitteametlikus õhkkonnas kokku mõjukaid mehi. Vera õnnetuseks olid need poissmeeste kokkutulekud. Kui Krupp Ameerika ja Inglise Bonni saadikutega vanaisa Fritzu jahimaadel metslinde küttis, võisid Beitz ja Ahlefeldt nendega kaasa minna, kuid *Frau* Krupp mitte. Umbes samal ajal laskis Alfried Põhjameres vette „Germania V". Pärast seda ei jätnud ta vahele ühtki Kieli regatti. Vera ei näinud neist ühtegi.

Vana Ruhri kombe kohaselt pidi tema roll piirduma mehe jahitrofeede imetlemisega ja koha otsimisega tema kabinetis, kus need kõige mõjukamalt silma hakkaksid. Vera eelistas tema äriasju uurida. Ameerika naiselt oodatakse elavat huvi oma mehe karjääri vastu. Ruhri see šokeeris, kuid Vera ei lasknud end häirida. Lakkamatult esitas ta Alfriedile ja selle abidele avameelseid küsimusi.

Lahkhelid sagenesid. Kõige halvemaks pidas Vera Ruhri ennast: selle udu, ilmetut maastikku ja nõgist õhku. „Mul on kunstniku veri," ütles ta meelt heites Sprengerile. Too polnud temas mingeid talendi tunnuseid täheldanud, kuid ta sai aru, mida Vera mõtles: jutt oli temperamendist. *Frau* Krupp ringutas käsi ja hüüdis: „Oo, kuidas ma igatsen Las Vegast, Los Angelest, Kalifornia kuldset päikesepaistet! Kuidas saan ma elada selle halli taeva all!" Paralleel Alfredi ja Alfriedi saatuse vahel on ilmne. Ka Bertha Eichhof Krupp oli jälestanud Essenit. Nüüd, sada aastat hiljem, see situatsioon kordus. Oli siiski üks erinevus. Naise seisund oli määratult muutunud. Enne Rivierasse jõudmist oli varasem *Frau* Krupp maganud vaid ühe mehe voodis. Verat olid järgemööda magatanud aadlik, estraadiartist ja arst ning tal oli tekkinud rahuldamatu meestenälg. Ta nautis vabadust, millest esimene Bertha poleks osanud unistadagi. Lisaks võis ta seda sõltumatust laiendadagi, kasutades ära informatsioonikatkeid, mis tal koguda õnnestus. Vera oli nii mõndagi teada saanud. Muu hulgas teadis ta, et peale vara *Bundesrepublik*'is oli ta mees paigutanud veerand miljardit dollarit Šveitsi, Bahama, India, Argentiina, Saksa ja Ameerika pangaarvetele. Juba ainuüksi see arv oleks avalikuks tulemisel mõjutanud rahandusalaseid läbirääkimisi, mida oli oodata iga hetk. See hetk lähenes kiiresti ning kui ta lõpuks käes oli, pühkis üks direktorite nõukogu liige ainsa käeliigutusega oma laua paberitest puhtaks ja hüüdis: „Millist mõju võib üks naine, ise seda teadmata, avaldada firma tulevikuväljavaadetele!"

Kuid Frau Vera Hossenfeldt von Langer Wisbar Knauer Krupp von Bohlen und Halbach muidugi t e a d i s, mis ta teeb.

*

1954. aasta sügisel tuli Ruhri kuninglik perekond järeldusele, et Kruppil on aeg hakata taas võõrustama ametivendi-monarhe. Nii arvas Bonngi; Ludwig Erhard teatas, et külaskäigul viibivad riigipead teeksid meelsasti vahepeatuse Hügelis, ja et valitsus tundis oma peatöösturi üle uhkust mitte vähem kui valijaskond, oli kantsler Adenauer asjaga päri. Rääkimata linnulennulisest pilgust saks-

laste kuulsale tööstuskeskusele, pakkusid need visiidid etiketikohaseid tseremooniaid, mis provintslikule Bonnile üle jõu käisid.

Sakslaste arvates, nagu väitis üks kirjanik, oli Hügel „Kruppi riigile niisama sümboolne nagu kasvavad vabrikud ja õitseng". Jansseni jaoks oli loss nagu valge elevant. Inglased olid selle arhitektuurijõletise pärast Mehlemit Alfriedile tagastanud ja vastumeelselt pakkus ta seda ajaloolise vaatamisväärsusena Rheinland-Westfali liidumaale. Tema hämmastuseks lükkas valitsus pakkumise viisakalt tagasi. Sedasama tegi Bonn – ja selsamal põhjusel. Lossiga assotsieerusid kõik need teutooni iseloomu jooned, mida uus Saksamaa unustada tahtis: upsakus, ohvitserkond, kindralstaap, keiser, füürer ja mõrvade ning rüüstamisega hangitud kasum. Ometi oli *Bundesrepublik*'i suhtumises Hügelisse kummaline vastuoksus. Nelja järjestikuse Berliini-režiimi liidrid polnud kunagi tagasi lükanud künkalt saadetud kutsekaarti, ning kui Alfried ja Bertha ka Konrad Adenauerile kutse saatsid, tuli *der Alte* kohale. 13. novembril 1953, samal nädalal, mil Beitz Hamburgist Essenisse kolis, naeratas kantsler Berthale, haaras ta käe ning kummardus oma keiserlike eelkäijate elusuuruste õliportreede all sügavalt selle kohale.

Esimese Aafrika riigipea, Etioopia keisri Haile Selassie võttis Alfried Hügelis vastu täpselt aasta pärast. Kohale kutsuti 500 külalist, neist 120 diplomaati. On täiesti mõeldav, et Abessiinia keiser mäletas, kuidas 30-ndail aastail, mil Itaalia leegionid ta kaasmaalasi hävitasid, oli Saksa raadio teatanud, et *kruppsche Konzern* oli *entzückt* (tundis rahuldust). Muidugi oli ta selleks liialt kuningas, et seda mainida. Ta oli esimene must monarh, kelle jaoks punane (nüüd sinine) vaip oli lahti rullitud. Nii sõi ta siis austreid, kaaviari ja *foie gras*'d, jõi *Moselle*'i ning rääkis, kui hädasti ta vajab rasketööstust. Alfried, Bertha ja Beitz kuulasid surmtõsiselt, mehed tegid ülestähendusi. Ühtki külalist, isegi mitte Kruppi direktoreid, ei lubatud kuuldekaugusele . . .

Keegi ei küsinud vastuvõtu ajal Vera järele – see oleks olnud veelgi ebadiskreetsem kui *duce* nime mainimine. Kellelgi polnud aimu, kus ta viibis. Kõmureporterid teatasid, et teda oli nähtud New Yorgi kohvikuseltskonnas, Las Vegase mängupõrgutes ja Kalifornia supelrandadel. Ta eelistas lõunatada näitlejate, ringiaelejate ja rikaste Euroopast väljarännanutega. Veral polnud mingit soovi võõrustada Haile Selassiet ja ta oli otsustanud enam mitte kunagi näidata end Ruhri jõe kohal kõrguvas lossis.

28

HEUTE DIE GANZE WELT

Teoreetiliselt on muidugi võimalik, et tähelepanelikum abikaasa oleks võinud Vera Ruhri halli taevaga ära lepitada, kuid alalõpmata eemalviibiv mees polnud suuteline millekski, naise harvade visiitide ajal Essenisse said nad aga vähe omakeskis olla. Nii läks Vera siit igaveseks, haavates krupplaste parimaid tundeid

sellega, et needis maa põhja nende *hässliche, provinzielle und freudlose Stadt*'i (galgi, provintsliku ja igava linna).

Järgnes vaikus enne tormi. 1956. aasta oktoobris otsustas Vera, et tal on aeg alustada abielulahutust, ja õige pea andsid juriidilised dokumendid, mis värisev sekretär vargsi Alfriedi laua nurgale toimetas, ainet ajalehtede esikülgedele kogu *Bundesrepublik*'is, *Ausland*'is ja isegi Las Vegases, mille postitemplit nad kandsid. Taevas sõlmitud abielusid lahutatakse Nevadas iga jumala päev, kuid too, Berchtesgadenis sõlmitu, tõi kaasa süüdistuste, nõudmiste, õiendite ja taotluste koletu laviini.

Vera luges üles mehe maailma mööda laialipaisatud osakapitalid, pangaarved ja seifihoiused – kõik, mida teadis (üsna paljut ta siiski ei teadnud). Esmakordselt sai nüüd avalikkus aimu, kui kaugele üle kõikide kontinentide ulatusid litsentsilepingute, patendivahetuste, investeeringute, tütarkompaniide ja isegi abielusidemete varal Kruppi kombitsad. Kirjeldanud kogu pirukat, määras hageja Hossenfeldt von Langer jne. tüki, mis pidi kuuluma temale: 5 miljonit dollarit otsekohe, lisaks veerandmiljoniline iga-aastane elatisraha.

Lääne-Saksa ajakirjandus ristis nõutud varanduse „tema vabaduse ja vaikimise hinnaks" – selge vihje, et paljusid asju hoidis Vera enda teada. Kui nii, siis igatahes ei olnud need intiimasjad: hageja kuulutas, et tema seksuaalsete vajaduste rahuldamine oli unarusse jäetud. Nimelt võttis üks lõik tema avaldusest kogu Esseni tummaks:

„Kostja on tahtlikult ja ilma põhjuseta tõmbunud tagasi abieluvoodist ning järjekindlalt keeldunud abielulisest vahekorrast hagejaga."

See oli Vera poolt ebaaus. Vaevalt võis Kruppile süüks panna tagasitõmbumist voodist, mis asus 5000 miili kaugusel – pealegi riigis, kuhu temale kui sõjakurjategijale oli sissesõit keelatud. Nagu Kruppile iseloomulik, keeldus ta Vera etteheiteid kommenteerimast. Ta loovutas lahutuspaberid juristidele ja ei võtnud oma teise naise nime enam kunagi suhu. Lahutusasi aeti kolme kuu pärast vaikselt joonde. Et sensatsioonimaiast Verat lehemeeste jalust koristada, ostis Krupp talle 25 miili kaugusele Las Vegasest 518-aakrise rantšo. See läks Alfriedile maksma pisut üle miljoni dollari. 1967. aasta kevadeks oli Vera rantšost tüdinud ja pakkus oma valdust pargi pähe valitsusele, nõudes 1 100 000 dollarit, mis näis välistavat eraostja. Kuid Krupp polnud ainus miljardär. 20. juunil ostis selle niisama rikas ja salapärane Howard Hughes. Ajalehtede järgi oli müüjaks „kunagine filminäitleja ja saksa relvatööstusmagnaadi Alfried Kruppi endine naine". Meeldib see teile või mitte (Esseni esimesele perekonnale oli see päris kindlasti vastukarva), kuid üldsus pidas Verat *Frau* Kruppiks kuni tema surmani sama aasta sügisel.

*

Nii või teisiti – Verast jäi Alfriedi ellu auk. Beitz püüdis visalt temas huvi äratada sünkoopide vastu (*„New Orleans, sehr cool"*), kuid Krupp jäi truuks lohutusele, mida pakkus Wagner. *Konzernherr* elas üksinda oma autojuhi, koka, ülemteenri, majapidaja, toapoisi, kaamerate, pimiku, „Porschede", BMW-de, „White Horse" viski kastide ja „Cameli" kuhilatega – ning tundis neist kõigist tülgastust. „Meie *Herr* Alfried on üksildane mees," ohkas üks teener. „Ülimalt õnnetu džentelmen," ütles „Germania V" meeskonna liige.

Oleks absurdne süüdistada selles tema teist naist. Fritz Krupp ja Gustav olid omal ajal üle võtnud õitsva impeeriumi. Alfred oli selle rajanud, Alfriedil tuli see taastada. Et Verale meele järele olla, pidanuks ta hülgama dünastia elusihi – ja seda oma ema, perekonna mineviku sümboli silme all. Ta ei saanud seda teha. Kolme rattaga kaubamärgi võimu ja prestiiži taastamine oli olnud tema kinnisidee sellest udusest hommikust peale, mil ta Landsbergis oma vangikuue seljast heitis. Sellest loobumise asemel ta pigem hülgas Vera. Ta polnud tagasi tõmbunud „tahtlikult ja põhjuseta" nagu süüdistas naine – ehkki mehe käitumine oli viimasele kahtlemata arusaamatuks jäänud. Otsustavatel kuudel pärast Mehlemit pani Krupp sadu riigimehi pead murdma. Ja kui juba need selgust ei saanud, pole naise hämmeldus sugugi üllatav.

Kord oli ta reisil kaks kuud järjepannu: visiit Menderesile Türgis, Bandaranaikele Tseilonil ja Sukarnole Indoneesias, ühtlasi külaskäigud Venetsueela, Brasiilia, Argentiina, Tai ja Filipiinide pealinna. Vahel tiirutas ta taldrikuna lagedate kõrbete kohal. Kõigile oli teada, et Saharas pole midagi peale liiva ja haisvate kaamelite – ometi uuris Krupp seda. Mis veelgi hämmastavam: koos Cyrus Eaton nooremaga istusid nad tundide kaupa helikopteris polaarjoone kohal ja silmitsesid Eatonile kuuluvaid lumelagendikke. Clevelandi tööstur oli tuntud ekstsentrik, kuid mida tegi seal *Reich*'i relvameister? Kavatsesid eskimod Kanada peale marssida? Ajakirjandus leidis, et see kõik oli mõttetus.

Võta näpust – see oli hiilgav ettevõte. Alfried oli vahetanud rolli. Ta pidas end nüüd maailma varustajaks *(Weltlieferant)* ja otsis turgu. Hügeli külaliste päritolust võis välja lugeda mõjusfääre, mida Alfried *Konzern*'ile sepistas. Peale Kreeka kuninga ja Canterbury peapiiskopi olid nad kõik arengumaadest: Keita Malist, Badr Jeemenist, Radakrishnan Indiast, Ahmadu Nigeeriast, Kubitschek Brasiiliast, samuti Iraani šahh ja president Ahmadao Ahidjo vabariigiks kuulutatud Kamerunist. Krupp oli kõigi suhtes tähelepanelik. Firma lipulaos olid tallel 140 riigi lipud. Lõunale kutsutud välismaalased leidsid enda eest laualt oma rahvusvärvid. Neile, kelle värvid olid kätte võideldud alles hiljuti, tähendas see žest palju. Nad oskasid seda hinnata, need Alfriedi uued kliendid. Ta saatis neile nahka köidetud ja kullaga kaunistatud luksusalbumeid ilmetute fotodega, mida ta oli teinud, reisides läbi nende kodumaa soode ja džunglite.

Pärast fanfaare, tooste, rahvushümne, kingitusalbumeid ja külaliste kojujõudmist ilmusid platsi müügiagendid. Ükski neist polnud sakslane. Alfried mõistis, et valge mees kandis süümärgina kaasas oma minevikku. Seepärast sõlmis ta lepingu Ida-Aasia Kompaniiga – 40 Taani kaubandusfirma liiduga, mille president oli Taani kuninga nõbu. Kompaniil oli igas *unterentwickelte Land*'is (alarenenud maal), nagu Krupp neid nimetas, oma büroo, mille personal koosnes üksnes põliselanikest. Masinatevaliku üle pead murdev minister säästeti seega vajadusest tasuda Hügeli oivalise külalislahkuse eest. Lõpuks oli tal ju tegemist omaenda kaasmaalasega – ja isegi kui ta aimas sellise süsteemi eesmärki, oli ta ilmutatud takti eest tänulik.

Kruppil oli rohkematki varuks. Altendorferstrassel trükkisid teravmeelsed masinad instruktsioone kõikvõimalikes keeltes. Mõned juhised olid visuaalsed nagu laste „Teeme ise"-raamatud, sest enne pakkumise esitamist tegid Esseni eksperdid endale selgeks vastava maa kirjaoskuse taseme. Krupp hõlvas uusi turge viisil, kuidas kindralstaap oleks ette valmistanud invasiooni. Eelluure saatis Ruhri

analüüsimiseks maagiproove. Lendurid tegid aerofotosid. Kaardistamata alad kanti kaardile, kohalikud kombed, uskumused ja kliima tuubiti pähe – kõik ülimalt praktiliste tulemustega. Kuus kuud pärast Mehlemi kokkulepet täiustasid Kruppi insenerid veoautopidureid nii, et need olid nüüd murdmaastikul töötamiseks ideaalsed. Vedurid ehitati vastupidavaks troopikakuumusele ja -niiskusele ning insenerid, kes teadsid, kui piiratud on neid juhtima hakkavate meeste tehniline väljaõpe, lihtsustasid käiguvahetamise.

Niisugustest üksikasjadest kasvasid välja tunded. Esseni eksootilised külalised tunnetasid ühtekuuluvust Kruppiga. Üks ütles mulle: „Me peame sakslastest lugu, sest meil on ühine vaenlane. Kaks sajandit kurnasid inglased mu kodumaad. Teises maailmasõjas võitles Krupp imperialistide vastu." Tõsiasi, et enne Versailles'd oli ka *Reich* olnud innukas kolooniatekrahmaja, aafriklaste ja asiaatide veendumust ei kõigutanud.

50-ndate aastate algul nimetas Alfried *unterentwickelte Land*'e „homse päeva kaubapartneriteks" ja üsna pea langes pool tema kaubakäibest nende arvele. Võibolla oleks ta meelsasti kurssi vahetanud, kuid üks läänesaksa 1955. aasta majandusülevaade tõdes, et

„. . . liitlaste poolt kehtestatud kitsenduste tõttu oli Kruppi firma sunnitud etendama üha suuremat rolli maailmaturul . . . Paradoksaalne küll, kuid liitlaste majanduspoliitika otsese tagajärjena pole Kruppi firmal olnud muud valikut, kui edukalt konkureerida Briti töösturitega nende endi turgudel, näiteks Indias ja Pakistanis. Niisugused on dekarteliseerimismääruse tagajärjed, mida selle autorid ei osanud ette näha."

Tegelikult oleks pidanud neid ette nägema. Trusti lõhkumisega oli perekonnapea lahutatud oma tehastest. Järgmise 15 aasta jooksul astus aga ÜRO-sse 60 uut riiki, kes kõik lärmakalt nõudsid taga industrialiseerimist. Kruppi võis lahutada tema terasetehastest, kuid krupplastelt ei saanud võtta nende mõistust. Kui Alfried ei saanud müüa terast, võis ta müüa oskusi – õpetada vabanenud maid ehitama tehaseid, mida nad ihkasid. Nagu Kruppi ajaloos varemgi ette tulnud, oli ka siin esimene seeme ammu mulda pandud. Alfried polnud veel kolmeaastanegi, kui Ruhri ajakiri „Stahl und Eisen" oli reklaaminud „tervete tehaste rajamist". Tookord polnud sest midagi välja tulnud, kuid nüüd pani *Konzernherr* just niisuguse programmi heaks kõik rattad käima.

Ta alustas konsultatsiooniinseneride osakonna loomisest. Siis tuli *Berthawerk*'i veteranidega komplekteeritud *Industriebau*. Selle tehniline direktor oli dr. Paul Hansen ja toodang vaid üks kaup – tehased. Kui tundsite tarvet omaenda *Gusstahlfabrik*'i järele – palun, Hansen oli mees, kes selle asja joonde ajas. Tema nõuanne oli kulukas – honorar kõikus 25 000 ja 450 000 dollari vahel –, kuid ta andis raudkindlad garantiid ja sõlmis meelitavaid maksa-kui-jõuad-lepinguid. Tegelikult tuli tõmmunahalistel klientidel, kes saabusid Essenisse (läbi Bonni, kes nad *Hauptverwaltungsgebäude* poole suunas), välja laduda rohkemgi, sest *Industriebau* soovitas soojalt teha sisseoste kahest teisest Kruppi uuest kompaniist. *Die Firma* pakkus mõistliku hinnaga ekskavaatoreid, tsemenditehaseid, rippsildu, irrigatsiooniseadmeid, hüdraulilisi teraskonstruktsioone ja tamme. Erikostitus ootas külalisi troopikamaadest. Krupplased, kel mitu keelt suus, demonstreerisid odavaid, kuid tõhusaid õlipresse ning kakaoubade, kautšuki ja suhkruroo töötlemise seadmeid.

Hanseni esimene tehing oli kahe Renni ahju müümine Hispaaniale. Kahe aasta pärast võis rännumees leida *die drei Ringe* Mehhiko valtsidelt, Aleksandria paberivabrikust, Iraani terasetehastest, Kreeka naftautmistehastest, Sudaani puuviljakonservivabrikust ning Tšiili, Tai, Iraagi ja Hollandi sadamaseadmetelt. Kruppi geoloogid tuhlasid Siinai liiva ja Antarktise lund. Kruppi metallurgid silmitsesid kaljusooni Prantsusmaal ja Türgis, ning kui leitu neile meeldis, saadeti see *Vaterland*'i Kruppi kaubalaevadel, mille oli ehitanud Breemeni *Weser A. G.* – veel üks firma uus kompanii, kus pidasid ametit Kieli krupplased, kes olid ehitanud „Graf Spee", relvastanud „Bismarcki" ja „Deutschlandi" ning keevitanud kokku allveelaevad, mis nüüd roostetasid Atlandi põhjas. Kruppi sillad võlvusid üle jõgede Portugalis, Kruppi martäänahjud sulatasid maaki Hispaanias. Perekonna plagu lehvis Jaaval, Lõuna-Aafrikas ja Boliivias. Ning projekteerimisel olid Filipiinide terasetehas, sild üle Bosporuse ja Türgi–Iraani raudtee.

Üleöö oli Alfried avanud maailma suurima metallikaupade äri. Ta oli võimeline muutma geograafiat. Üks linnakvartalist laiem ja üleni terasest Kruppi masin võis võtta mäe ja panna selle maha kuskil mujal. Ent miks piirduda maaga? Miks mitte haarata kaasa ka rahvastik? Keegi tegi ettepaneku projekteerida Essent, maailma oivalisima tööstuskeskuse koopiaid. Öeldud – tehtud. Krupp kuulutas:

„Autonoomse seadmestiku planeerimine ja ülesseadmine raua, terase ja metallide tootmiseks koos juurdekuuluvate elamukvartalite, transpordisüsteemide ja jõujaamade täieliku väljaehitamisega."

Pisikesed naljakad masinahakatised tõlkisid selle igasse keelde ja New Delhis kangastus Jawaharlal Nehrule 100 000 perekonnaga suurlinn – mesilastaru, mis paneb Pekingi kööksuma. Alfried tegi esimese oma neljast pikaajalisest visiidist Indiasse, mis andsid tulemuseks parima terase ja mõned halvimad fotod, mis Aasias iial on tehtud. Sakslaste hind oli 150 miljonit dollarit pluss 4 410 000 dollarit konsultatsioonide eest. Tubli tükk nõuannet, tähendas Nehru mõtlikult. Krupp möönis sedasama, kuid väitis, et iga anna sellest oli oma hinda väärt; ja siis ütles ta, et kui töö pole peaministri nelja-aastase valitsemisaja lõpuks valmis, loobub firma honorarist. Oli juba üldiselt teada, et Krupp on iseenda parim proovireisija – selle bravuurse žestiga tõestas ta seda. Nehru kirjutas alla.

Et ta oli saanud inglise hariduse, ootas Nehru uut Sheffieldi. Tal tuli pettuda. Kruppi arhitektid planeerisid Rourkela (nii oli uue linna nimi) sellisena, nagu näevad välja linnad Mühlheimi ja Bochumi vahel. Konrad Steiler, Alfriedi asemik Rourkelas, viis oma mehed ehitusplatsile Orissas (Ida-India), 200 miili kaugusel lähimast linnast, ja ütles, et neil tuleb ehitada *„neues Essen"*. Steiler soovis, et uus linn oleks vähemalt nii saksapärane kui sõjaeelne Saigon oli olnud prantsusepärane. Ta sai, mis tahtis. Praegu on Rourkelas Essener Hofi teisik, Bismarckplatzi meenutav väljak ja Stadtwaldi moodi park, samuti linna rõngasse haarav *Autobahn;* elamutes on igas korteris kaks puhast tuba, köök ja vannituba; ning samuti on siin kaubanduskeskus, kus autod on *verboten*. Majanduslik kolonialism on mõneti sarnane impeeriumikolonialismiga.

Kuid hindud rõõmustasid. Maganud neli aastat, kalender padja all, pidas Steiler graafikust kinni. Riigipea õnnistas esimese sulami isiklikult sisse; Alfried ilmus viimast korda kohale – et kasseerida sisse 155 miljonit dollarit ja plõksutada võigas pilt päikeseloojangust. Steiler jättis uhiuued tsehhid pärismaalastele, keda nad olid välja õpetanud ja ristinud *Neokruppianer*'eiks.

See oli hea äri ja Essen seda muuks ei pidanudki. Kuid *Konzern* oli nii kaua olnud pretensioonitu, et mõnel pool ei suudetud uskuda, et ta huvi piirdus vaid kasumiga. Kohalikud ajalehed omistasid kõikvõimalikke tagamõtteid Alfriedi visiitidele Tokiosse, Rio de Janeirosse, Bangkokki, Kairosse, Colombosse, Ottawasse ja Ankarasse. Tavaliselt tingis ta tehingute üle või otsis asendajaid oma tühjaksimetud maagimaardlatele Rootsis. Sellegipoolest pidasid mõned Aafrika ja Aasia riigimehed teda päästjaks ja voorisid kokku Villa Hügelisse. Kõige dramaatilisema külaskäigu tegi Mali president Modibo Keita, kes sõnaohtralt tänas Alfriedi oma maa päästmise eest. Senegali lahkulöömine Mali föderatsioonist oli jätnud Keita välisühenduseta ja lõiganud ta ära toiduainete sisseveokanalist. Suur partii Kruppi veoautosid oli malilased näljast päästnud. Alfried võttis Keita tänuavaldused väärikalt vastu ja kõik lossis viibijad olid sügavalt liigutatud.

Prantsuse autotööstur ütlesid selle peale, et kui poleks neid aafrika poliitikute hullukstegevaid intriige, oleksid nemad Bamakosse esimestena jõudnud. Mali ei uskunud neid. „Manchester Guardian" oli esimene liitlasleht, mis nägi läbi Alfriedi suurejoonelise plaani ja hoiatas 1953. aasta oktoobris: „Krupp on kujunemas Inglismaa kõige ohtlikumaks võistlejaks tootmisriistade eksportijana maailma alaarenenud piirkondadesse." Need piirkonnad ei suhtunud Kruppisse mitte kui konkureerivasse eksportööri, vaid kui samariitlasesse. „New York Times" märkis firma „hämmastavat taassündi". Sedasama arvasid sakslased. 1956. aastal, kui Vera esitas oma lahutushagi, oli Alfriedil tellimused kirjas kahe aasta peale ette. Nagu Norbert Mühlen tähendas:

„Kus Hitleri sõdurid lüüa said, saavutasid Kruppi kaubareisijad edu."

*

Essen muidugi juubeldas. Alfriedi suursaavutusel oli aga oma piinlik külg. Kohtupalees oli Otto Kranzbühler kinnitanud, et tema klient on kogenematu ja saamatu ega ole võimeline suurejoonelisteks aktsioonideks, mida talle omistab süüdistus. See oli olnud ka Earl J. Carrolli kaitsekokkuvõtte põhimotiiv Pecki nõukogu ees – ning McCloy oli selle aktsepteerinud. Ometi oli iga samm, mida *Konzernherr* pärast võimu juurde tagasisaamist astus, tõestanud, et ta võis olla kõik, kuid mitte saamatu – et, nagu kindral Taylor Nürnbergis oli väitnud, ta oli erakordselt andekas tööstur.

Hauptverwaltungsgebäude's panid direktorid pead kokku ja leidsid lahenduse. Lehemeestele teatati, et kõnealuse tööstustriumfi tõeline kavandaja oli Berthold Beitz. See meeldis Kruppi edevale asetäitjale ja rahuldas kinnist geeniust, kes ise oli ta välja valinud. Mõnel teisel ärituusal poleks auahnus lubanud varju tõmbuda. Kuid Alfried jälestas rambivalgust, põlgas aplausi ja tal oli üksköik, kuhu tunnustus läks. Ainus, mida ta tähtsaks pidas, olid tulemused; ta hoidis end rahumeeli kõrvale, kui ajakirjanikud ta isa pattude, sõjalise lüüasaamise, vangistuse ja kahe lahutuse ruineerunud ohvrina arvelt maha kandsid.

Ehkki selline lahendus rahuldas paljusid, paistis see läbi. Beitz ilmus esimest korda Altendorferstrassele 1953. aasta novembris – kuu aega pärast „Manchester Guardiani" juhtkirja. Mehlemist oli möödunud kaheksa kuud ja isegi kõige pealiskaudsem pilk Jansseni arveraamatutesse avastab fantastilisi saavutusi. *Gusstahlfabrik*'i vanal vundamendil kerkisid uued tsehhid, praamid tulid üles-

voolu toorainega, kaubarongid sõelusid uute tehaste vahel ja juba uuest nõest hallid diiseltraktorid mürisesid müügivalmis toodanguga *Autobahn*'i poole. Teinud minevikuga lõpparve, oli Alfried maha kandnud oma Kieli dokid, madalakvaliteedilise maagi maardlad Salzgitteris, põllutöömasinate konveieri ja – kõige valulisema operatsioonina – vaguniraataste tootmise.

Ta oli veendunud, et uus sisseseade annab talle hea stardi konkurentsivõitluses. Ta astus Gustavi jälgedes. Uute turgude hõlvamisel oli tal aga oma isast hoopis rohkem oidu. 1953. aasta mais, kui Beitz ikka veel juhtis *Germania-Iduna*'t, vapustas Krupp suuräri maailma oma sissetungiga Ida-Pakistani. Alfried pakkus Daccale uusi meetodeid, uut tehnoloogiat ja uute tehaste jooniseid. Nendega hakkavad *Neokruppianer*'id laskma välja 300 000 tonni *Pakistanstahl*'i aastas, kinnitas ta. Endale küsis ta tagasihoidlikult 10-protsendilist *royalty*'t üldkasumilt. Idee oli hea, Dacca rõõmustas ja Krupp muidugi suurendas oma garanteeritud aastasissetulekut.

Selle esimese suve jooksul müüs ta autosid Kesk-Itta, raudteid Lõuna-Ameerikasse ja vabrikuid Solonikisse. Neil, kes Kruppi juba maha olid kandnud, oleks tarvitsenud vaid tutvuda tema leidliku taktikaga Nehru suhtes või kompleks-lepinguga, mis ta sõlmis Rio de Janeiros. Brasiilia vajas raskekaalulisi masinaid oma *campo*'de tarvis. Alfried oli kindel, et tema bürood on võimelised neid konstrueerima. Oli vaid üks häda – brasiillastel polnud piisavalt sularaha. Krupp tegi ettepaneku, et Brasiilia võlg kantaks blokeeritud aktivatena kruseirodes Saksa FV ja Brasiilia kaubavahetuse üldbilanssi. Rio nõustus ja Krupp sai lisaks Brasiilia mäetööstusettevõtete aktsiad. Maaki tootsid tema enda insenerid – muidugi eraldi tasu eest.

Dacca ja Rio lepingud annavad osalise vastuse küsimusele, mis tollal piinas kõiki vaatlejaid: kust hangib Krupp oma kapitali? Hiljem andis Vera lisaandmeid, kuid tegelikult polnud Krupp kaugeltki nii jõukas, kui ta paistis. Mõnes mõttes oli Alfriedi 1953. aasta hiilgavaimaks etteasteks see pillavus, millega ta maailmas ringi rändas, koheldes presidente, kuningaid ja peaministreid kui võrdne võrdset, samal ajal kui Janssen raamatupidamises iga penni peos veeretas. Hiljem finantsdirektor pihtis, et „kui meid oleks sunnitud arveraamatuid lahti lööma, oleks meiega olnud lõpp. Meie olukord oli märksa meeleheitlikum, kui keegi arvata oskas".

Ei saa siiski öelda, et see oli päris meeleheitlik. Kruppi rahajõul oli palju allikaid. Üks neist olid need 70 miljonit dollarit, mis liitlased olid kõrvale pannud vastutasuks lubaduse eest, mida Alfried ei kavatsenudki täita. Teiseks oli ajastu ise. Nagu isa 1923. aastal, oli ka Alfried istunud majanduskaose ja väärtusetu raha ajal vanglas; nüüd olid asjad jälle edenema hakanud ja firma vääramatusesse uskuvad Saksa pangad laenasid talle 20 miljonit dollarit. Ja veel üks allikas, mille ulatust me iial teada ei saa, oli Lääne-Saksa kahjutasuprogramm. Max Mandellaub ütleb: „Krupp oli üks esimesi Saksa tööstusfirmasid, kes esitas hagi Bonni föderaalvalitsusele okupatsioonivõimude demonteerimispoliitika tõttu pärast 1945. aastat." Ja kui Bonn kaotuste korvamise heaks kiitis, oli Kruppil see eelis, et „ta võis määratleda kaotusi ilma ühegi tegeliku kontrollita, sest keegi ei suutnud kindlaks teha, kui palju vaherahuks Essenisse jäänud masinatest ja sisseseadest oli veel töökorras või purustatud sõja viimaste kuude jooksul".

Üks oli kindel: *Bundesrepublik* ei kavatsenud Alfriedi andmeid vaidlustada.

Krupp'i seisund riigi enimsoositud firmana oli harva nii kindel olnud – ja see oligi tema stabiilsuse tegelik läte. Bonn usaldas firma ainuomanikule 16 tähtsama Reini silla taastamise, võimaldas talle olulisi mahaarvamisi maksudest ja andis tähelepandavaid laenusummasid – 63 miljonit dollarit ainüüksi Frankfurdi eksjordi krediteerimispangast. Nende rahade kõrval on need 20 miljonit dollarit, mis Krupp kulutas oma Esseni tehaste taastamiseks, üpris tühised. Vaevalt on siin veel tarvet lisada, et valitsus poleks iialgi olnud nii heldekäeline ja pankur nii pillav tundmatu Pommeri kindlustusagendi suhtes, kelle nimi oli Berthold Beitz.

Restauratsiooni esimese rahandusaasta lõpul kutsus Alfried kõik 25, 40 või 50 aastat firmas teeninud krupplased üles lossi. Siit said alguse iga-aastased *Jubiläum*-tseremooniad. Reportereid sisse ei lastud; direktorite nõukogu liige dr. Carl Hundhausen informeeris neid lühidalt väljas. Lossi võõristavatele kohmetunud krupplastele tegi Alfried teatavaks, et ehituslepingud on sõlmimisel Hispaania, Kreeka, Pakistani, Iraagi, Tai, Tšiili, Sudaani ja Iraaniga. Ainüüksi veoautode tootmises jäi Krupp veel alla vaid *Daimler-Benz*'ile. Sellegipoolest tuli mõelda tulevikule. Alfriedil oli loomisel uus tütarkompanii tööstusplaneerimise ja -ehituse võimaluste uurimiseks välismaal ja kui patendilitsentsid New Yorgist käes, hakkab ta valmistama tekstiilitööstuse masinaid, realiseerides neid ühe Šveitsi korporatsiooni kaudu. Bilanssi muidugi teatavaks ei tehtud; vastupidiselt aktsiaseltside juhtidele paigutas Alfried kasumi tootmise laiendamisse. Ta võis siiski teatada, et selle aasta käive oli olnud ligi miljard marka – 238 miljonit dollarit.

Järgmine *Jubiläum* tuli üle viia „Saalbausse" – teoreetiliselt oli see Esseni linnasaal, kuid Krupp kasutas seda, millal tal seda iganes vaja läks –, sest Hügel ei mahutanud enam kuulajaskonda. Firma palgalehel oli juba 91 000 nime, nende arv kasvas kiiresti 125 000-ni. Igal kevadel juhtis Alfried tähelepanu firma kataloogis märgitud toodete äärmiselt laiale ringile ja uutele tootmisaladele, millega parajasti algust tehti: sidevahendid, tehiskangad, veepuhastusseadmed, plastikud ja õhupuhastusvahendid (mida kahjuks ei kinnitatud tema enda tossavate korstnate külge). Kruppi *Weser A. G.* ehitas 15% Lääne-Saksamaal vette lastud laevadest. 200 teadlast olid loonud uue metalli – titaaniumi. See oli roostevaba, tugev nagu teras, kuid 80% kergem – ideaalne reaktiivlennukite ehitamiseks. Kolme aastaga, mis järgnesid esimesele *Jubiläum*'ile, suurenes *Konzern*'i käive neljakordseks. Krupplased ajasid nüüd aastas äri miljardi dollari väärtuses – sellest viiendiku ülemeremaades.

Isegi see polnud veel kõik. Diskreetselt jättis Alfried mainimata 1,25 miljardit dollarit kontsernist eraldatud *Holdingfirma*'st *Hütten und Bergwerke Rheinhausen Dachgesellschaft*. Ta ütles, et džentelmenina ei tõsta ta enam kunagi oma jalga terase- ja söekäitistesse ning tema sealsetel töölistel pole õigust pidada end krupplasteks; ka ei saa nad pärast 50-aastast teenistust firma kuldmärki. Saksa aukoodeksis olid kahtlased lüngad. Pariisi, Londoni ja Washingtoniga sõlmitud kirjaliku lepingu kohaselt oli Alfried nõustunud neid ettevõtteid likvideerima. Ometi ei teinud ta seda. Tuli välja, et valukodade ja kaevanduste külastamine oli ebadžentelmenlik, nende alleshoidmine ja kasumi taskupistmine aga iseenesestmõistetav. Et Lääne-Saksa terasetoodang ületas nüüd juba 28 miljonit tonni (pärast Ühendriike ja Nõukogude Liitu kolmas koht maailmas), oli see kasum üsna suur. Asja põhjalikult analüüsinud prantsuse ajakiri „Réalités" teatas, et *Konzern* oli juba Euroopa neljas kompanii, jäädes napilt maha vaid *Royal Dutch*

Petroleum'ist, *Unilever*'ist ja *Mannesmann*'ist. Alfriedi isiklikku varandust hinnati 800 miljonile dollarile. Reuter märkis, et Alfriedi *comeback* 1950-ndatel aastatel jättis varju Gustavi oma 20-ndatel. Üks sakslane kirjutas: „Majanduslikult seisukohalt on see tervislik progress" *(... ist diese Entwicklung gesund)*.

*

Üldsuse seisukohalt oli see põrgulik peavalu. Dr. Hans Günther Sohl ütles „New York Timesi" reporterile, et „Ruhri-kompleksist" (majandusliku kontsentratsiooni kartus *Reich*'i ajaloolises arsenalis) poldud „mõnel pool veel üle saadud". See käis ka mõne sellise riigi kohta, mida Alfried külastas. Sajandi suurest tapatalgust oli möödunud vaevalt kümme aastat, ning Kruppi kahuritest ja tankidest sandistatud sõdureid ärritasid jutud Kruppi kasvavast jõukusest. Kui ta Melbourne'is lennukist väljus, kõlasid hüüded: „Juuditapja! Lihunik!" – rahulikult üle peade vaadates nentis Alfried külmavereliselt, et teda „teeb pisut kurvaks see, et mõnele inimesele ei meeldi minu viibimine Austraalias" –, ja Ottawas piketeerisid tema hotelli sõjaveteranid plakatitega „TAGASI NÜRNBERGI, SÕJAKURJATEGIJA!".

Inglise Alamkojas siunas üks konservatiiv järjekindlalt viisi, kuidas koheldakse seda „suurejoonelist orjapidajat" ja Lordide Kojas tõusis aeg-ajalt püsti mõni peer, kes nõudis „selle nurjatu sõjakurjategija karistamist". Isegi Liidupäeval oli jäigematel sotsiaaldemokraatidel endistviisi hammaste vahel *die blutige Internationale der Händler in Tod*.

Krupp andis selle murettekitava probleemi dr. Hundhauseni ja neljakümne vilunud avaliku arvamusega manipuleerija hooleks. Esimesel pilgul tundus, et tegemist on lahendamatu ülesandega. Sellegipoolest asusid mehed asja kallale – toetusid nad ju pikaajalistele kogemustele. Raske on leida relvafirmat, kel oleks pikaajalisemaid kogemusi propaganda sokutamisel ajakirjandusse.

Nii esimene kui ka teine *Kanonenkönig* olid teinud tööstusnäitustest *kruppsche* atraktsioonid. Alfredist sai maailmakuulsus, kui ta tõi Londonis lagedale oma teraskahuri, Fritz rabas 1890. aastatel Philadelphia näitust hiigelhaubitsatega, ja nende jälgedes astuv Alfried tõusis 1963. aasta Hannoveri messil tähelepanu keskpunkti laeva aatomireaktori 75-tonnise kaitsekilbiga. Iga Kruppide põlvkond oli olnud hädas oma reputatsiooniga välismaal – ja iga kord olid nad osanud selle klantsima lüüa.

Hundhauseni mehed esitasid iga päev Kruppile läbivaatamiseks maailma ajakirjanduse vastukajade ülevaate. Kõik leidsid üksmeelselt, et firma täht säras; ja sedamööda kuidas aastad läksid, lisati *Konzern*'i iga turu jaoks uusi peenemaid peibutusi. Aukartlikele külalistele demonstreeriti Kruppi impeeriumi kogu ulatust: Villa Hügelis näitas Pentagoni operatiivkaarti meenutav elektriline skeem *Konzern*'i baase ja projekte Kesk-Idas, Austraalias, Ameerikas, Aafrikas, Euroopas, Indias, Pakistanis ja Kagu-Aasias. Erilist tähelepanu osutati kolmele naftautmistehasele, mis Krupp oli ehitanud Nõukogude Liidus, terasevalutehasele Filipiinidel, Renni ahjudele Mandžuurias ning – teatud pilkega – söelaadimisseadmetele Erie järve Ühendriikide-poolsel kaldal. Jänkid võisid ju Alfriedile öelda, et kadugu koju, kuid neil polnud midagi Kruppi klientideks olemise vastu.

Madala haridustasemega majandusministrite jaoks rajas Hundhausen audiovisuaalsete abivahendite raamatukogu, kuhu muu hulgas kuulus 25 täispikka vär-

vusfilmi (kaks inglise, kaks prantsuse keeles), kuid enamik diplomaate valdas suravalt mitut keelt ja nende jaoks seadis firma valmis kauniköitelised raamatud. Viimastes leidus selliseid pärle nagu: „Sel ajal kui inglane rüüpab esimest viskit soodaga ja riietub ümber lõunasöögiks, on Kruppi agent ikka veel väljas kõrbes ja demonstreerib seadmeid" või „Kui mõni arengumaa ärimees otsib abi, saadab ameeriklane talle vastuseks kirja, kuid Krupp saadab kaubaagendi."

Sellist pudi ei saatnud Krupp muidugi Inglismaale või Ühendriikidesse – seal kujutati Kruppi omakasupüüdmatu panuseandjana maailma tehnika tulevikku. Ameeriklastele tuletati meelde, et *Kruppstahl* oli kaitsnud batüskaafi „Trieste", kui see otsis uppunud USA allveelaeva „Thresher".

Eriti innukalt valgustati ajakirjanduses seda, kuidas Kruppi insenerid tõid Niiluse põhjast 38 aastasaja muda alt päevavalgele ja püstitasid ühele Kairo väljakule Vaarao Sesotris I obeliski – kõik tühise 3500 Egiptuse naela eest (Hundhauseni peaabiline kirjutas hiljem raamatu „Tu Gutes und rede darüber" – „Tee head ja kuuluta seda"). Alfried ei ajanud Heliopolise obeliski püsti mitte altruismist. Ta püüdis võita Nasseri heatahtlikkust ja saavutas selle: Krupp sai tellimuse paberivabriku, laevatehase ja kahe Niiluse silla ehitamiseks. Sellest oleks pidanud piisama, kuid *Konzernherr*'il mõlkus meeles midagi suuremat – Assuani pais. Kui ta sellest ilma jäi (24. oktoobril 1958 tegi Nasser kaupa Nõukogude Liiduga), võttis see ta tugevasti tujust ära.

Altendorferstrasse propagandamehed paistsid silma faktide valimise poolest. Keegi ei saanud Hundhauseni meestele pahaks panna tõsiasja, et nad püüdsid summutada fakti, et „Neue Züricher Zeitungi" toimetaja oli Alfriedi ja tema Argentiina äriagentide kohtumise fotosid silmitsedes avastanud seltskonnas Otto Skorzeny. Seitse aastat oli endine SS-obersturmbannführer kõigi teadmata olnud Peróni ja Kruppi sidemees. Nüüd tuli see välja, enam teda kasutada ei saanud ja 52-aastasena võis Skorzeny pillid kotti panna. Skorzeny kohta käivatest küsimustest kõrvale põiklevad propagandamehed tegid oma tööd – nad püüdsid oma leivaisa säästa ebamugavustest. Hoopis teine asi on musta valgeks rääkida. Hundhauseni personal tegeles aga ka sellega – nimelt sellepärast neid nimetatigi *Parfümeriehandler*'iteks. Nad põlesid soovist kuulutada maailmale *Haus*'i ja *Familie* kuulsusrikast minevikku. 1961. aastal ilmunud hiilgavalt illustreeritud raamatus „Krupp" loeti üles firma 150-aastased teened välisklientuuri ees, kuid selles polnud ei keisrite, feldmarssalite, suuradmiralide ega füüreri pilte – ka mitte ainsatki perekonna poolt toodetud relva polnud mainitud.

Alfried tahtis nii kangesti unustada oma karjääri *Reich*'i relvameistrina, et temale kuulunud Esseni hiigelkaubamajas oli keelatud isegi tinasõdurite ja veepüstolite müük. Üks direktor vandus: „Me ei tee enam iial ühtki kahurit." Kui selle küsimuse tõstis üles rühm saksa üliõpilasi, vastas Fritz Hardach pühalikult: „Parem teha piimapurke kui kahureid." Beitz märkis, et kahurid on tänapäeva maailmas ajast ja arust: „Kui kontinenti ähvardaks relvastumise võidujooks, peaksime *Schneider-Creusot*', *Vickers-Armstrong*'i ja *Škoda*'ga kokku tulema ja ütlema: „Teeme üks pits, istume maha ja vaatame, ehk õnnestub valmistada midagi asjalikumat kui kahurid."" Huvitaval kombel polnud Alfried ise selles küsimuses nii kategooriline. Ehkki ta raputas pead, kui küsiti, kas *Reich*'i taassünd oleks võimalik, arutles ta järgmiselt: „Relvade tootmine on kehv äri. Tsiviiltoodang on rahuajal stabiilsem – pealegi jääb alati see võimalus, et sõja võib kaotada." Nii-

siis, mitte ühtki eetilist aspekti: kui kahurid tooksid kasumit ja võit oleks kindel, kaoksid kõik takistused. Oli teisigi võimalusi. Kui kantsler nõuaks talt uue *Wehrmacht*'i relvastamist, nentis Krupp, satuks ta raskesse olukorda. Sellistel asjaoludel, leidis ta, „me kuuletuksime. Me ei tohi unustada reaalsust".

Kui nii päevselget fakti nagu Kruppi 15-aastane vandenõu Versailles' vastu suudeti ignoreerida, siis neid, kes võtsid firma suuvoodrite sõjajärgset rusikaga rinnale tagumist puhta kullana, tuleb pidada – et mitte öelda rohkemat – küll lihtsameelseteks. Oli tõsi, et Esseni *Konsum-Warenhaus*'is polnud ühtki mängukahurit. Ent niisama selge oli ka see, et *Konzern* võis toota vaid ehtsaid relvi. Seda ta tegigi: 1953. aastal hakkas Kruppi *Flugzeugbau* Breemenis kokku panema reaktiivhävitajaid. Ameeriklased oleksid ju võinud Kongressis protesti avaldada, kuid sellel poleks suuremat mõtet olnud: Alfried oli end säärase tiibrünnaku vastu kindlustanud sellega, et müüs 43% oma tütarkompanii aktsiatest *United Aircraft*'ile. Washingtonis oleks igaühele öeldud, et Krupp teeb relvi „vaba maailma" tarvis.

Alfried kinnitas oma valmisolekut alluda *Obrigkeit*'ile, uuele Saksa valitsusele, ja lisas, et kui Bonn peaks nõudma midagi rohkemat kui hävitajad, annab ta ka rohkem. Nüüd, kus Kruppi Ruhri *Mirakel* oli haripunktis – perekonna vara oli sõja-eelsega võrreldes kahekordistunud –, oleks aga *status quo* muutmine rumal olnud. Keisririigi õitseajal oli *Alldeutsche Verband* hõisanud: *„Dem Deutschen gehört die Welt"* (maailm kuulub sakslastele) ja *„Heute Deutschland, morgen die ganze Welt"* (täna Saksamaa, homme kogu maailm). Käes oli aga *übermorgen* – ülehomme – ja Krupp oli rajanud maailma-impeeriumi ühegi lasuta. Polnud ühtki põhjust taastada *Waffenschmiede*'t. *Der Amerikaner* naljatas: „Kui lõpeb järgmine sõda, ei anta sõjakuritegude tribunali alla mitte meid, vaid elektroonikafirmad ja raketitootjad."

Niisiis – Kruppi maailm täna. Aga *morgen?* Miski ei takistanud Alfriedi hakkamast tegelema elektroonika, rakettide ja aatomienergiaga. Neist kahel alal ta juba tegutseski. Kuskil Põhja-Saksamaal, mitte kaugel Meppenist, täiustasid teadlased tema esimest kolmeastmelist raketti ja tema esimene tuumareaktor oli juba valmis. Et heita pilku Kruppi homsesse päeva, läks vaja vaid läbipääsuluba, kaarti ja küllalt bensiini, et sõita mööda *Bundesstrasse*'t nr. 1 62 miili lõpdesse. Unises Westfali linnakeses Jülichis, 12 miili Hollandi piirist, tuli keerata kitsale külavaheteele. Äkki läks tee laiaks. Auto lähenemisel süttis punane tuli – tunnimeheputkas, millel ilutses silt „SICHERHEITSZENTRALE" (JULGEOLEKUKESKUS), kontrolliti dokumente. Otse ees seisis musta-valgetriibuline värav. Pääsme esitamisel võis sõita läbi teedelabürindi järgmise väravani, millel seisis „ATOMKRAFTWERK" ja kus jälle tuli esitada dokumendid relvastatud valvele. Selle värava taga tihedas metsas seisis Alfriedi uhkus – kõrge, veidra kujuga ehitis, millel tuttavad kolm põimunud rõngast ja kiri „ATOMREAKTOR".

Siinsed krupplased nimetasid seda 15-megavatist katsereaktorit KFA-ks – lühend sõnast *Kernforschungsanlage* (tuumakatseseadis). Osaliselt subsideeritud ühe Bonni ministeeriumi poolt, rajas selle *Konzern*'i allettevõte *BBC-Krupp Institut für R-Entwicklung* (reaktorite uurimise instituut). Kui teie paberid olid korras, võis nooruslik direktor dr. Claus von der Decken teile jutustada, kuidas krupplik teravmeelsus 1967. aastal kriitilise massi saavutas. Uraani ekraniseerimiseks kasutati üle 100 000 grafiitkera, mis olid tehtud koksist – tõepoolest,

Kruppi koksi rakendamisvõimalustel pole piire! Eksperiment õnnestus. Nüüd ehitas dr. Decken hiigelreaktorit. Algul oli ta lootnud selle valmis saada kuskil 1972. ja 1975. aasta vahel. Tegelikult laskis ta 15-megavatise reaktori käiku tublisti enne 60-ndate aastate lõppu. Teda kiirustati takka. Põhjaliku inseneriharidusega *Herr* Krupp oli projektist võlutud – sõitis aina ise kohale ja esitas tarku küsimusi.

Uus reaktor, selgitas dr. Decken, kujuneb plutooniumitootjaks: „Kui reaktor on käima pandud, võib sealt võtta plutooniumi ja sellest plutooniumipommi kokku vorpida." Ta lisas: „See siin hakkab tootma muidugi kütet elektrijaamadele." Muidugi. Krupp sai oma U-235 USA Aatomienergiakomisjonilt. See näitas, kui kaugele minevikku oli jäänud eilne päev – ehkki loomulikult jäi lahtiseks, millal saabub homme ja kuidas see välja näeb.

*

1956. aasta 29. märtsil oli Bertha Krupp pühitsenud oma 70. sünnipäeva. Bertha oli perekonnast kõige lähedasem *Krupp-Reich*'i vanemale põlvkonnale, leskedele ja põduratele. Kui mõni hättasattunud krupplane talle kirjutas, sai ta alati Berthalt isikliku vastuse – ja kui tegemist oli haigega, tuli Bertha teda vaatama. Igal hommikul seadis ta vanamoodsa peegli ees juustele pisikese kübara ning läks tegema visiite Kruppi kogukonna naistele, kes nagu temagi olid vanad kõbid.

1957. aasta 21. septembri hommikul kell 8.30 tõusis ta lauast eriti heas tujus. Viie nädala eest oli Alfried saanud 50-aastaseks. Tema sünnipäevale pühendatud „Krupp Mitteilungeni" erinumbri tagakaanele oli trükitud Alfriedi, Berthat ja Arndti kujutav foto, allkirjaks *„Drei Generationen Krupp"*. Bertha oli rõõmuga avastanud, et see pilt kaunistas nüüd leskede elutubasid, kuhu ta sisse astus. Kübarat võttes ütles ta toatüdrukule, et saab näha, mitut väljalõiget ta täna näeb.

Ta ei näinud ühtki. Jõudmata kübarat nõelaga oma valgetesse juustesse kinnitada, varises ta vaibale. Meeltheitev toaneitsi helistas haiglasse ja püüdis teatada perekonnaliikmetele. Alfried ja Harald olid ära, Berthold oli ise südameatakiga maas. Tema tervis oli paranemas, kuid ema infarkt oli saatuslik. Teadvusele tulemata suri ta kahe tunni pärast. Kaks minutit hiljem kriiksusid kummid ja sisse sööstis Beitz. Arst oli just Bertha käed risti pannud ja katnud lese tema musta lemmiksalliga.

Neli päeva hiljem, kui peaaegu kõigist maailma pealinnadest saadetud lilledega ümbritsetud sark seisis lossi suures saalis, sisenes Alfried oma vanasse nahaga polsterdatud kabinetti, sulges ukse ja kirjutas matuseteate:

„. . . Matusetalitus toimub kolmapäeval, 25. septembril, kell 11 Villa Hügelis. Muldasängitamisel viibivad ainult perekonnaliikmed.

Samaaegselt maetakse dr. Gustav Krupp von Bohlen und Halbachi põrm, mis on toodud Essenisse."

Hügeli teenijad olid lasknud poolde vardasse 10 Kruppi lippu lossi ees ja üheteistkümnenda katusel.

Musta riietatud Bertha lamas kaheksa tundi avatud puusärgis ja näis, et kõik Esseni elanikud on tulnud temaga hüvasti jätma. Neljakaupa reas, tegid inimesed tiiru ümber puusärgi.

Järgmisel hommikul punkt üksteist – Gustav oleks võinud rahuldust tunda –

algas matusetalitus. Samal kevadel oli Alfried otse pargi taha rajanud uue perekonnakalmistu ja aeglaselt laskus surnuvanker künkalt alla, mööudes oma teel *Konzernherr*'i käsul ümbernimetatud tänavatest – Waldtrautstrassest, Arnoldstrassest, Haraldstrassest, Eckbertstrassest ja Kruppalleest, kuni jõudis väiksesse, kõrge müüriga varjatud matusepaika Westerwaldstrasse ääres.

29

ÜHTKI KIVI EI MÜÜDA ÄRA

6. septembril 1850 oli Alfred pühendanud ema surmale neli napisõnalist lauset: „Esimene uudis, mis mul Teile teatada tuleb, on kõike muud kui meeldiv. Nelja nädala eest kaotasin ma ema. Ta vaev oli kirjeldamatu. Lõpp, kui see viimaks tuli, oli talle ammuigatsetud kergendus." Ja seepeale oli ta reipalt asunud arutama teelusikate tootmise probleeme. Alfredi lapselapselaps, kes oli sepistatud samast *Kruppstahl*'ist, lükkas tagasi perekonna ettepaneku, et firma peaks pärast Bertha surma välja kuulutama leinaaja.

Selle asemel soovis Alfried, et Barbara sõidaks Breemenisse ja õnnistaks sisse Kruppi laevastiku lipulaeva „Tilo von Wilmowsky" – 17 000-tonnise 546 jalga pika aluse, mida vedasid neli Kruppi diiselmootorit. Kruppi *Geist* nõudis seda, ütles ta kindlalt. Muidugi on hoopis tõenäolisem, et Alfriedi kihutas takka kannatamatu soov näha oma uue laeva kolme rõngaga kaunistatud nina vett kündmas, kandes välismaale *Konzern*'i paisuvat eksporti ja tõtates tagasi, peal – kolme valitsusega sõlmitud kokkuleppe häbematu rikkumisena – oma osa 5 000 000 maagitonnist, mis nüüd igal aastal Kruppi laevadel Kruppi terasetehastesse veeti.

Ehkki perekonnapeana Krupp endistviisi jagamatult valitses, olid tema ema surma järel kerkinud pinnale mõned varjatud hõõrumised. Nende põhjustajaks oli Berthold Beitz. Essenisse saabumisest peale oli Alfriedi staabiülem „korstnaparunite" aristokraatia enda vastu üles ässitanud. Seljataga kutsuti teda *Ruhrfremd*'iks (Ruhri-muulane) ja *Krupps Stössel*'iks (Kruppi ramm). Tema kombed, konventsioonipõlgus ja hoolimatus tiitlite suhtes solvas firma vana kaardiväge – näiteks Johannes Schröderit, kel oli Löseri järel parim finantsistitaip Essenis. Schröder oli tulnud firmasse Löseri abina 1938. aastal; Kruppi Berliini-büroo direktorina oli ta töötanud välja nutika plaani, kuidas Hitleri *Wirtschaftsgruppe*'t ninapidi vedada ja *Reich*'i võlapaberitest lahti saada. Kummatigi kohtles Beitz teda kui mõnda vanatoid. Paistis, et ta tegi kõik võimaliku peletamaks eemale traditsionaliste. Terved põlvkonnad *Kopfabeiterin*'e olid uhkusega tippinud firma kirjavahetust paberile, mille ülaserva oli trükitud: *Fried, Krupp, Essen, Altendorferstrasse 103*. Beitz sellist paberit oma kabinetis ei sallinud. Ta ütles, et töötab Alfriedi, mitte firma heaks, ja sai hakkama maitsevääratusega, mis šokeeris kõiki ametnikke: teatas avalikult, et ta palk on miljon marka (250 000 dollarit)

aastas. Tema tallalakkujad kuulutasid: „Essenis on vaid üks prohvet ja selle nimi on Berthold Beitz." Alfriedi Muhamed oli võimeline kõigeks. Ühel oma esimesel eteastel direktorite nõukogus ütles ta preisi krahvile: „Ma tean üht naist, kes meid mõlemaid eri aegadel käte vahel on hoidnud." Tuppa sigines jäine vaikus. Beitz naeratas. „Jah," jätkas ta lahkelt, „te arvatavasti ei tea, et Erna Stuth, kes oli hoidja teie lapsepõlvekodus Demminis, on minu ema."

Ta keelas kandade kokkulöömise, ei sallinud monokleid ja kutsus eestöölisi nende hüüdnimede järgi. Vahel näis, et ta ei usalda ühtki teenistujat, kes on üle 30 aasta vana. Oma suhetest direktoritega rääkis ta kord nii: „Ma pean end teatud mõttes lõvitaltsutajaks. Ma hoolitsen selle eest, et lõvid – s. o. personal – hästi esineksid. Ma ei luba neil üksteist nahka panna, lõbustan ennast ja rikastan Alfriedi nende jaoks uute trikkide leiutamisega."

Um Gottes Willen! Kujutlege *Herr Direktor* Kellerit õgimas *Herr Direktor* von Knieriemi! Viidata neile kui lojustele oli juba iseenesest liig – Hügeli künkal põhjustas Beitzi uudne käitumismaneer suurima sensatsiooni pärast Fritz Kruppi häbitegusid Capril. Beitzi futuristlik maja Weg zur Plattel oli Bertha hauale lähemal kui tema laste või õe kodu ning Beitz nimetas end hoobeldes „ehtsaks Kruppiks". Ehtsad Kruppid olid põlgust täis. Nad pidasid teda vulgaarseks. See mees oli Lääne-Saksamaa suurim Ameerika kummardaja ning kedagi ei üllatanud, et ta kihlas oma tütre Barbara kellegi ameerika ärimehega. Ta hooples, et „toob Kruppi 20. sajandisse". Beitzi garaažist räägiti legende. See pidi olema kujundatud Jayne Mansfieldi vannitoa järgi.

Seepärast tõrjus Kruppi perekond Beitzi välja. *Konzernherr*'i vennad andsid Alfriedile pidevalt mõista, et nad ei kiida tema asemikku heaks. Nende arvates oli see mees seltskondlikult *Klotz* ja äri alal ohtlik tuuletallaja. Oleks liialdus seda nimetada perekonnatüliks. Isa antud kasvatus oli olnud selleks liiga vali. Keegi ei tohtinud vastu vaielda perekonnapeale. Tegid naised mis tahes, mehed ei tülitsenud Kruppiga kunagi. Sellegipoolest võis igaüks ilmutada sõltumatust. Berthold ja Harald ütlesid viisakalt ära sinekuurist *Konzern*'is. Nad leidsid, et *Hauptverwaltungsgebäude*'s pidi olema vaid ühe perekonnaliikme kabinet, ja keeldusid koostööst Beitziga. Oma ettevõtete juhatusnõukogu esimeheks kutsusid nad hoopis Otto Kranzbühleri.

Bertha laste omavaheliste lahkhelide kõige selgem tõend oli Schröderi afäär. 1962. aasta kevadel oli viimane Ruhri poole tosina kõige lugupeetavama majandusmehe hulgas. Äkki sai Schröder Alfriedilt Beitzi soovitusel hundipassi. Seepeale avaldas eksfinantsdirektor Düsseldorfi „Handelsblattis", selles Ruhri „Wall Street Journalis" artikli *Der finanzielle Herzinfarkt* („Rahanduslik südameatakk"). See oli äratuntav, vaevu looritatud rünnak Kruppi rahanduspoliitika vastu ja Alfriedi vennad pidasid seda nii arukaks, et võtsid Schröderi o m a palgalehele. Alfried andis mõista, et ta oli vanamehe vallandanud hoopis muul põhjusel. Schröder oli ilmunud Jaapanisse, kui seal parajasti viibis Alfried koos Arndtiga. Schröder ei olnud oma tulekust ette teatanud – oli lihtsalt kohale ilmunud. See oli subordinatsiooni selge rikkumine, *Konzern*'i „Organisationshandbuchi" vastane tegu, mida oli võimatu sallida. Seepärast ei kavatsenud Alfried lugeda *Herzinfarkt*'i. Tal polnud sellega midagi pistmist.

Rängemalt eksida oli võimatu. Kahtlane, kas Kruppi sugupuu nelja sajandi jooksul keegi üldse nii kohutava veaga hakkama oli saanud. Nagu järgnenud

sündmused tõestasid, olid vennad talle Schröderi üheksatteist veenvat kärbet lugeda soovitades andnud talle elu parima nõu – ja seda hüljates oli Alfried reetnud vanavanaisa, kelle mälestust ta pidas pühaks.

*

Kolm kuud pärast Bertha surma Alfriedi poolt avaldatud „Das Organisationshandbuch" oli mõeldud lugupidamisavaldusena Alfredi mälestusele – kui 1872. aasta „*Generalregulativ*'i uus väljaanne. Ehkki mustandi koostas pärast Ameerika korporatsioonijuristidega põhjalikku nõupidamist Beitz, rõhutas see lõpuks veel kord perekonna kahe kõige andekama juhi ühisjooni.

Kuigi sugulased seda ei uskunud, oli Alfried Beitzi ametisse määranud mineviku õppetundidest lähtudes. *Familien-Archiv*'is, mida Hügeli „väikses majas" valvas Schröderi vend Ernst, oli Alfried lugenud, et pärast Preisi–Prantsuse sõda ja *Gusstahlfabrik*'i tormilist kasvu oli ainuomanik 1870-ndatel aastatel otsinud „oma *alter ego*, kes asuks tema kohale ettevõtte eesotsas *(an der Spitze des Unternehmens)* ja juhiks seda täpselt nii, nagu ta seda ise teeks".

Der Grosse Krupp'i kolmas järeltulija oli erutusega leidnud, et Alfred oli välistanud terasetootjad. Sel alal oli ta ise parim asjatundja Ruhris. Ta pidas tähtsamaks administratiivvõimeid ja ta oli need avastanud Hanns Jenckes.

Beitz tundus Alfriedile teise Jenckena. Ta ei olnud. Oma ametikohale – *Vorsitzender der Prokura* (nõukogu esimees) – ei olnud Jencke toonud kaasa mitte ainult hiilgavat teenistuslehte raudteeametnikuna, vaid ka rikkalikud sidemed teise *Reich*'i koorekihiga ja – mis kõige tähtsam – aastatepikkused hinnalised kogemused esimese keisri rahandusministeeriumi vanamoeliste kõrgete kirjutuspultide tagant. Beitz seevastu lisas oma uhkemale tiitlile – *Generalbevollmächtigter* (täievoliline peaesindaja) – vaid klantsivad kinganinad ja võluva naeratuse. Ta oli esmaklassiliste ajudega müügiagent, kuid tal puudusid Jencke soliidsed majandusalased teadmised. Johannes Schröderi nõuanded ta aga hülgas.

Mõlemad mehed olid oma ajastu lapsed. *Vorsitzender* Jencke esindas asjalikkust ja enesekindlust, mis järgnes Sedaniga kroonitud Preisi tööstusrevolutsioonile. Beitz seevastu oli iseloomulik Hitleri-järgsele Saksamaale. Väliselt oli ta ninakas, kuid see, kuidas ta ahvis füüreri seljatanud rahvuse (nii ta arvas) kombeid, reetis tema sisemise ebakindluse. Kui Jencke oli pulkhaaval ja visa järjekindlusega roninud üles mööda karjääriredelit, siis Beitz oli end ühe ropsuga üles vinnanud, pagedes esimese rahutalve võika mälestuse eest, mil tema, Else, Barbara ja väike Bettina olid peaaegu nälginud ühetoalises suvilas Hamburgi külje all. Beitz oli liiga suur raiskaja, et kapitali akumuleerida. Pommeri ulaaniseersandi ja pangalaekuri poeg oli hiilgav näitleja – ja jääbki tõsiasjaks, et ta vaid mängis oma osa.

Ta oli vaimustatud osast, mille Krupp talle määras. „Ma olen Alfriedi *alter ego*," ütles ta. Firmale uue konstitutsiooni tegemine meeldis talle samuti ja tema ilmumine Essenisse tähistas tiitli taassündi, mis *Lex Krupp*'i põhjal kuulus õigusega Alfriedile, kuid mis esimese *Kanonenkönig*'i matustest saadik (1887) oli lebanud koltunud paberite hulgas. Nüüdsest peale hakati Beitzi šeffi kutsuma firma *alleinige Inhaber*'iks – ainuomanikuks.

9. septembril 1872 oli Alfred, see ekstsentriline hernehirmutis, kirjutanud oma

Generalregulativ'i viimasele leheküljele alla: „Alfred Krupp, *alleinige Inhaber*". Uisides võimalusi Alfriedi reorganiseerimisideede tõlkimiseks proosasse, sõitis Beitz Hügeli „väiksesse majja" ja küsis Ernst Schröderilt originaali. Esimene kärbe pani ta mõtted jooksma:

„Firma *Fried. Krupp* tehaste ja äri jätkuv kasv teeb soovitavaks, isegi hädavajalikuks, nende ettekirjutuste ja seaduste tihendamise ning täiustamise, millele tugineb ettevõtte praegune õitseng; samaaegselt on vaja selgelt piiritleda iga osakonna õigusi ja kohustusi, seisundit ettevõttes ja selle juhatuses, määratledes täpselt nende võimupiirid, et nii palju kui võimalik tagada kõikide põhjendatud ärimenetlus ning kooskõlastatud tegevus nii praegusel hetkel kui ka lähemas tulevikus, samuti ettevõtte püsikindlust ja selle töötajate heaolu."

Hiljem ütles Beitz ühele reporterile: „Ma võtsin käsile vana dokumendi – Alfried Kruppi vanavanaisa poolt 1872. aastal väljaantud „Üldeeskirjad". Ma andsin ta uuesti välja ajakohasel kujul, lisades lihtsalt paar lauset." Asi oli pisut teisiti. „*Organisationshandbuch*'i" andis 1. jaanuaril 1958 välja Alfried, mitte Beitz – ja mõlemad mehed ei piirdunud sugugi vaid originaali retušiga.

Neil polnud valikut: *Generalregulativ* oli ajast ja arust. Pearaskuseks, nagu Beitz hiljem möönis, olid *die Betriebe* – haruettevõtted. 19. sajandi Kruppil oli olnud terasevalutehas. Tema teiste ettevõtete ainus otstarve oli selle varustamine. Alfredi 20. sajandi järeltulija valdas tervet hulka kompaniisid, mis pakkusid 3500 liki tooteid ja teenuseid, muu hulgas mineraalvett, vedureid, orhideesid, karastusjooke, bakaalkaupu, hotelle, pagarisaadusi, kasvuhooneid, tapamaju, mööblivabrikuid, raamatuid, sildu, heliplaate, valehambaid, parukaid, kunstjäsemeid ja võltsrindu. Mõnes neis oli Alfried vaid osanik ja nende „piiratud vastutusega kompaniide" juhatustes olid kohustused jagatud. Beitz polnud ainus, kes vanapoolsetesse, tärgeldatud kraedega krupplastesse skeptiliselt suhtus: ka Kruppil oli nende suhtes reservatsioone. Ettevõte oli paisunud nii suureks, et paljud juhtivad ametnikud polnud *Konzernherr*'i oma ihusilmaga näinudki. Nad olid uhked, et võisid ta pildi oma kabinetti üles riputada, kuid tegelikult kippusid nad pidama end riigiteenijateks, igaüks oma valdkonna füüreriks. „Suur probleem oli selles," selgitas Alfried ühes intervjuus, „et vahetult pärast sõda, osalt liitlaste, osalt ka sakslaste endi mõjul, töötasid kõik vabrikud teatud mõttes omaette. Igaüks oli teistest sõltumatu ja puudus ühtekuuluvustunne *(Zusammengehörigkeit)*. Niisiis, esimene asi, mis teha tuli, oli eri vabrikute ja kompaniide koostöö taasloomine – tuli rajada uus keskjuhtkond."

Tegelikkuses toimis ta hoopis vastupidi: viis läbi detsentraliseerimise. Tal oli usku suurejoonelisusse. Nii järeldas ta, et ainus viis vältida bürokraatiaohtu on impeeriumi muutmine föderatsiooniks, milles kõikide liikmete initsiatiiv ühilduks vastuvaidlematu kuuletumisega. Essen pidi jääma Kruppi külgetõmbekeskpunktiks. Kõrgem juhtimine pidi tulema süngest ja inetust *Hauptverwaltungsgebäude*'st, kus asusid 80 asepresidendi alalised bürood. Kuid vana firma *Fried. Krupp* pidi nüüd olema sisuliselt *Muttergesellschaft*. „Omanik või tema täievoliline peaesindaja juhivad kogu firmat," kõlas uue käsiraamatu avapunkt. See oli püramiidi tipp: Krupp valitses ja Beitz juhtis, abiks kuulekas viieliikmeline täidesaatev nõukogu – Hermann Hobrecker, Hans Kallen, Paul Keller, Paul Hansen ja (esialgu) Johannes Schröder. Neile allusid 28 peakompaniid *(Konzernhauptbetriebe)* ja 52 kompaniid *(Konzernbetriebe)*. Neist igaühte juhtisid tehniline direktor ja

ärijuht – näiteks *Industriebau*'s juhtis Hansen tootmist ja Hans Seboth turustamist. Igaühele oli lubatud tegutseda oma äranägemise järgi. Töölistele ei sisendatud enam, et nad on krupplased. Tõepoolest, firma juhtidelt ei nõutud isegi seda, et nad ostaksid toorainet teistelt Kruppi haruettevõtetelt: nad võisid seda osta kus tahes – peaasi, et oleks odavam.

Alfried selgitas „*Handbuch*'ile" alla kirjutades: „Kui varem oli kontsern rajatud ümber keskse tuuma, *Gusstahlfabrik*'i, siis nüüd koosneb ta hulgast alajaotustest, millel on organisatsioonis võrdne seisund." See oli selgesti öeldud ja reorganiseerimisel oli mõte sees. Uuendus oli tõhus, lõi terve, firmasisese konkurentsi, kuid säilitas ühtse juhtimise. Kruppi uus juhtimissüsteem pidas oivaliselt vastu järgnenud aastakümne keerdkäikudele. Kuid nagu esimenegi, tahtis ka teine *alleinige Inhaber* reformile oma pitsatit. Plaanil oli liiga lihtne nimi. See nimetati ümber: „*Der Plan und die Bestimmungen über die Neuorganisation der Firma Fried. Krupp*" (Firma *Fried. Krupp*'i organisatsiooni uus plaan ja eeskirjad).

*

Uues *Organisationsplan*'is oli diagramm: sinisega joonestatud ristkülikud kõigi allettevõtete nimede ja nende alluvust tähistavate sirgete joontega. Ometi oli midagi puudu. Parempoolses alumises nurgas seisis üksi, ühendamata üldise skeemiga kõige suurem kast. Paksude mustade tähtedega oli sellesse kirjutatud: *Grundstoffbereich*. See oli too sekvesteeritud omand, mille Alfried oli lubanud maha müüa 31. jaanuariks 1959 – kuu aega pärast uue põhikirja avaldamist. Ta polnud leppinud kuue aasta eest Mehlemis sõlmitud tehinguga. Nagu Lääne-Saksamaa nuttis taga kaotatud *Reich*'i territooriumi idas, hädaldas Krupp oma söekaevanduste ja martäänahjude pärast.

Tagantjärele paneb see imestama. Kord küsisin temalt otsekoheselt, kas poleks olnud targem liitlaste ülemkomissaridele antud sõnast kinni pidada ja see varandus maha müüa. Küsimus tõi vaid uuesti meelde Alfredi õpetussõnad. Alfried kordas oma vanavanaisa soove ja lisas jahedalt: „See firma on 150 aasta jooksul kogenud, et kui tahad teha head terast, pead valdama kogu protsessi alt üles välja." Kummaline vastus: ta oli tõotanud maailmale, et ei tooda enam kunagi terast – ei head ega halba. Ometi said ka teised sellesama küsimuse tõstatanud samasuguse vastuse. Neile firma juhtidele, kes soovitasid tal rahulduda kauba valmistamise ja turustamisega – ainuüksi Esseni koloniaalkaupluste kasum oleks temast miljonäri teinud –, vastas ta kindlalt, et ta oli sündinud terasetootja. „*Schuster bleib bei deinem Leisten,*" kordas ta oma lemmikvanasõna. „Kingsepp jäägu oma liistude juurde."

Esimestel kuudel pärast kokkuleppele allakirjutamist oleks Alfried võinud hõlpsasti vabaneda oma sekvesteeritud varast. Tõsi, sakslastest ostjaid ei saanud – „korstnaparunite" hulgas oli auasjaks pakkumist ignoreerida – ja ka välismaa huvi oli vähene. Tuli pisipakkumine Hollandist ja 10 miljoni dollarine ettepanek Ameerika *Colorado Fuel and Iron Corporation*'ilt. Alfried lükkas mõlemad kui mitteküllaldased tagasi ja kõik kolm hooldajat olid temaga päri. Neil oli õigus: Alfriedile oli määratud 70-miljoniline kompensatsioon. Vähesed kapitalistid investeerivad aga välisriiki nii palju, eriti kui neil on tegemist tõreda tööjõu ja vaenulikult meelestatud elanikkonnaga. Sellegipoolest oli olemas alternatiiv. Ehkki

sakslased ei pea aktsiatest lugu, oli *Volkswagen* tõestanud, et seda arvamust saab muuta. Kui teised oskasid markasid välja manada hoiuarvetest, oleks Kruppi määratu prestiiž Düsseldorfi *Aktienindex*'i (aktsiakursid) kohama pannud. Kuid Altendorferstrasse jäi tummaks ja rahandustegelaste piibel „Capital" teatas numbri numbri järel: „*Keine Krupp Kapital-Gesellschaft, keine Käufer*" (ei Kruppi aktsiaseltsi, ei ostjat).

Wall Streetil läks John J. McCloy marru: „Sakslased kutsuvad mind vahele segama ja lepingut tühistama. Ma olen öelnud ja ütlen edaspidigi, et ta kirjutas sellele alla vabatahtlikult ja ta peab sellest kinni pidama. Ta ütleb, et talle avaldati survet. See on absoluutselt vale." Suures Ameerika konsulaadis Düsseldorfis, mis oli sisuliselt USA saatkond Ruhris, rippus hiiglaslik Rheinhauseni foto vestibüülis, kus konsulaati külastavatel *Schlotbaron*'idel oli sellest võimatu märkamatult mööduda. Parunid pöörasid pildile selja. „Ruhr hoiab kokku," ütlesid nad. See üksmeel tõstis nende moraali, kuid ei andnud midagi nende valitsusele. 1954. aastal oli andnud oma tõotuse ka Konrad Adenauer. Täieliku iseseisvuse, NATO liikmeksoleku ja Lääne-Euroopa Liidust osavõtu eest oli *Bundesrepublik* vastumeelselt lubanud liitlastele, et Bonn võtab vastutuse seaduse nr. 27 elluviimise eest enda peale. Nii sai kantslerist Mehlemi politseinik. Lõksu aimatés oli ta targu lisanud, et kuna lepingu tähtaeg jõuab varsti kätte, „pean ma reserveerima endale õiguse tõstatada see küsimus uuesti mõnel sobival hetkel".

Kolme aasta pärast tuletas Krupp *der Alte*'le tema reservatsioone meelde ja väitis avalikult esinedes, et suuräril on õigus ja isegi kohustus paisuda nii suureks kui võimalik: „Kui me, käed rüpes, pealt vaatame, kuidas meie integreeritud suurtööstus alla käib ja killustub, võime olla päris kindlad, et teised maad meie eeskujule ei järgne. Sakslaste väljatõrjumiseks maailmaturult rakendavad nad neidsamu odava masstootmise meetodeid, mis on leiutatud sakslaste poolt." Olgu Adenauer kui tahes tugev, teadis ta hästi, et ükski Saksa kantsler polnud Kruppiga edukalt rinda pistnud, ja ta lõi kõhklema. Siiski, ta polnud mängulõvi. Ta ütles: „Me oleme vastakuti tulevikuohuga. Asi on selles, et väike kamp majandusgigante haarab Saksa majanduse nii raudsesse haardesse, et valitsus on sunnitud nende vastu välja astuma."

Kantsleril polnud kavas välja astuda. Ta oli realist ja seepärast said temast ja tema lihavast majandusministrist Kruppi suuvoodrid, kuna Sileesia konkurentsist vabanenud Ruhri hierarhia üha enam konsolideerus ja kinniseks kastiks muutus. Kaheksajalga on raske tappa, ütles kord keegi. Nüüd kus Kruppile kuulus ainuüksi *Bundesrepublik*'is üle saja vabriku, näis ta olevat surematu. Bonni kartellidevastased seadused jäid vaid paberile. Iga nädalaga mõistsid väiksemad parunid üha selgemini, et Alfried oli oma ettevõtted edukalt „rekonstrueerinud" – aastaga, mis järgnes Adenaueri vaba ettevõtluse üleskutsele, esitasid üle saja Saksa firma taotluse liitumiseks kontserniga.

Beitz tuli koos Alfried Kruppiga Schaumburgi lossi Bonnis, et nõutada Kruppi firmale föderaalabi. Esseni kontsern tahtis vabaneda 1959. aastaks liitlaste käsust müüa maha oma rauda ja terast tootvad käitised. Kui firma omanik hoolikalt väljendeid valides seletas, kuidas müügikäsk teda aheldab, sundides pidama eraldi arvestust, mistõttu ta ei saa kokku panna oma kasumit ja kulutusi, küsis ärijuht Beitz kantslerilt pealetungivalt, kas Kruppid on „teise sordi inimesed" („*Menschen zweiter Klasse*"), kel pole õigust tegutsemisvabadusele, mida tagab Saksa seadus-

tik. Kui kantsler palus mõtlemisaega, ähvardas Beitz õigust taga nõudes kuni föderaalkohtuni välja minna.

Mulle ütles Beitz: „Omandi sekvesteerimine põruks läbi igas Saksa kohtus. See kokkulepe on meie seaduse vastane. Kuid Alfried – teate ise – nõuab korrektsust. Ma räägin talle: „Mine kaheks-kolmeks kuuks Aafrikasse. Mina olen su täievoliline peaesindaja, mina ajan asja joonde. Ma müün need kellelegi maha – võib-olla Arndtile." Alfried on aga pagana džentelmen. Vaatab mulle kurvalt otsa ja raputab pead." Tal oli õigus pead raputada. Oleks Beitz kokkuleppe läbi vaadanud, oleks ta mõistnud, et ükski müük poleks olnud võimalik ilma hooldajate nõusolekuta ja et perekonnaliikmena ei olnud Kruppi poeg seaduslik ostja. Veel enamgi – kui *Generalbevollmächtigter* oleks lugenud 1954. aasta Pariisi kokkulepet, oleks ta saanud teada, et Lääne-Saksamaa oli kohustatud Kruppi kokkulepet toetama – see oli muutunud *Bundesrepublik*'i konstitutsiooni osaks. Kohtumaja oli küll viimane paik, kus ainuomaniku asja arutada.

Selle asemel otsustas Alfried apelleerida avaliku arvamuse kohtule ja kopüitada Atlandi Liidu vaiksema nõupidamistoa uksele.

Juba 1954. aastal nõudis Beitz, et „meie" söe- ja terasekäitised tagastataks. „Seda, mida Alfried oma lubaduse tõttu öelda ei saa, ütlen mina tema eest," kuulutas Beitz ja lisas, et niikaua, kuni tema firmas teenib, „ühtki kivi ei müüda ära" *(Kein Stein soll verkauft werden)*. Järgmisel aastal sõnas Schröder ühel töösturite nõupidamisel, et Krupp ilma teraseta oli kui „naine ilma oma keha alaosata" *(Krupp ohne Stahl war wie eine Frau ohne Unterleib)*.

1957. aastaks toetas Adenauer juba avalikult lepinguvastaseid ja Erhard nimetas Mehlemi kokkulepet „vananenuks". Samal ajal hakkas Alfried varjamatult ignoreerima Lutherit, Lubowskit ja Goetzi, oma sekvesteeritud omandi kolme hooldajat. Ta alustas sellest, et hakkas saatma oma *Generalbevollmächtigter*'i kutsumata külalisena sekvesteeritud firmade juhatusnõupidamistele, kus tal endal oli keelatud viibida. Seejärel kutsuti äkki nende firmade 200 juhti Essenisse, et lasta kontrollida oma raamatupidamist ja anda aru, mis nende käitistes toimub. Eelviimane samm astuti 1957. aasta septembris. Seitse kuud enne seda oli Konrad Adenauer Riigidepartemangule, Whitehallile ja Quai d'Orsay'le saadetud kirjas ametlikult nõudnud, et Kruppi kokkulepe jäetaks paberile. Prantsusmaa oli vastuse võlgu jäänud. Washington, kellest oli saanud Esseni vaikiv liitlane, oli pärit. Kuid Inglismaa, kus Kruppi-vastased meeleolud olid kõige tugevamad, nõudis kantslerilt üksikasjalikku ettekannet, kuidas areneb „Saksa tööstuse detsentraliseerimine". Sõnadetegija Beitz protesteeris, teoinimene Krupp ületas oma Rubiconi, või kui olla täpsem – oma Reini. Oodanud kannatlikult, kuni uute üldvalimisteni jäi kolm päeva, mil üldsuse tähelepanu oli naelutatud valimiskampaaniale, teatas ta vaikselt, et on määranud *Herr* Berthold Beitzi *Hütten- und Bergwerke Rheinhausen*'i juhatuse esimeheks, et juhatusnõukogu liikmed on nüüdsest Kruppi direktorid ja et kompanii peajuhatus tuuakse Duisburgist üle *Hauptverwaltungsgebäude*'sse.

Möödus veel kolm aastat ja tehti veel palju käike suurel malelaual, enne kui Alfried võis järjekordsel *Jubiläum*'il teatada, et „kõik mu valdused on nüüd ühendatud ühte kompaniisse". Tegemist oli vaid formaalsusega. Asi oli otsustatud juba siis, kui Alfried peakompanii haaras, ja keegi ei teadnud seda paremini kui Luther, Lubowski ja Goetz. Kaht pankurit ja ekskantslerit – „kolme tarka

Hommikumaalt", nagu Saksa ajakirjandus hooldajaid sarkastiliselt kutsus – poldud vandenõu suhtes isegi ette hoiatatud. Nad olid nüüd avalikult tolaks tehtud. Nad pöördusid Bonni poole, viidates oma volitustele ja lepingu jultunud rikkumisele Alfriedi poolt. *Bundesrepublik* vastas, et ta ei näe ühegi kehtiva kokkuleppe rikkumist – veider vastus, kui mõelda, et kolme hooldaja käes oli 100 protsenti kompanii aktsiatest. Kölni Saksa Tööstusinstituudis koondusid väiksemad parunid suure ümber. Reini uus lööklause oli „Ratsionaliseeri või sure!", mis „kõrstnaparunite" argoos tähendas tootmisvõimsuste veelgi suuremat kontsentratsiooni, kui nad olid saavutanud oma sõjaeelsel õitseajal, mil Kruppi poolt juhituna olid tosin meest kontrollinud 90% Ruhri terasetoodangust. Liitlaste dekarteliseerimisseadusega oli seitset võimsamat giganti kohustatud söe- ja terasetööstusest lahkuma. 1950. aastate lõpuks olid kõik käsu täitnud – kõik peale ühe. Ja see üks oli neist võimsaim.

Bonni–Esseni liit oli nüüd kindlatel jalgadel. Erhard kehtestas importsöele tonni pealt 5-dollarise tolli – mõeldud nende 9 miljoni tonni eemalepeletamiseks, mis oli plaanitud järgmisel aastal sisse vedada Ühendriikidest. Alfried kinnitas, et ainult siis, kui kokkulepe tühistatakse, võivad tema ja lääneriigid kooseksisteerida. „Ma leian, et me oleme olnud väga kannatlikud," ütles ta juubelikoosolekul, „kuid ma usun, et nüüd on tulnud aeg asi klaariks teha." Enne ärasõitu oma Aasia valdustesse nimetas ta kolme põhjust, miks tal peab olema lubatud terase- ja söekäitised alles jätta: Saksamaa ajalugu oli tõestanud, et suured kartellid toovad õitsengu; kontsentreerumistendents valitses kogu Euroopas; Saksa kontsernid polnud nii suured kui Ameerika korporatsioonid. „Selliste probleemide valgusel," järeldas ta, „ei saa me juttu „ülemäärasest kontsentratsioonist" kuidagi õigeks pidada."

Ta vaikis paljustki. New Yorgi börsil registreeritud Ameerika kontserne valdas umbes 20 miljonit aktsionäri, tema firmat vaid üks. Ja tema „isiklik moraalne kohus", nagu seda Mehlemis nimetati, oli jäänud täitmata. Euroopa ühe vanema ja uhkema suguvõsa peana pani ta pahaks, kui teda süüdistati kelmuses. Sellegipoolest oli ilmne, et ta oli seotud põhjalikult väljatöötatud pettusekampaaniaga. Viie aasta jooksul, mil ta pidi vabastama end oma rasketööstusest, omandas ta salaja suuri metallitehaseid ja kaevandusi.

Kruppi kahekeelsust ei taibatud kohe; ükski tema kõnedest, avaldustest või kohtumistest välisriikide ministritega ei reetnud, mis nende taga peitus. Ühisturg oli jätnud jõusse mõned Euroopa kartellide eelised, mis olid tundmatud Ühendriikides. Näiteks Alfriedi allettevõtete omavahelised tehingud olid vabastatud käibemaksust. See kummaline praktika õhutab tööstushiiglasi laienemisele pisiettevõtjate arvel ning teeb senini peavalu Ühisturuga konkureerivatele Ameerika kontsernidele.

Kuid Kruppid on alati bilansiaruannetest kaugemale vaadanud. Tellimuste ja tehingute voolu taga seisid suuremad sihid – peamiselt hävimatu unistus teutoonide Euroopast, mis nüüd lõpuks pidi realiseeruma maailmaturul. „Réalités" kirjutas: „Krupp usub, et Euroopa minevik, ressursid ja tehnika muudavad ta võitmatuks, kui läheb lahti industrialiseerimisaluste rajamiseks." Muidugi mõista ei öelnud Alfried Pariisi ajakirjale, et ta võiks Prantsusmaa tööstusid koos nende vanade vabrikute ja kehva masinapargiga hoopis tükkis kõrvale pühkida. Ta oli selles kindel. Üks tema direktoreid ütles käesoleva raamatu auto-

rile: „Charles de Gaulle meenutab mulle tüüpilist Saksa staabiohvitseri. Kindralstaap arvas, et ta suudab natse vaos hoida – nagu de Gaulle on veendunud, et ta suudab hakkama saada Ruhriga. Ainus põhjus, miks Pariis Schumani plaani vastu võttis, oli see, et prantslased olid surmkindlad, et ühendatud Euroopa majandust hakkab juhtima Prantsusmaa. Nad kujutasid ette, et suudavad rohkemat kui *Herr* Krupp!"

*

Kui McCloy'le öeldi, et Krupp on jälle Euroopa rikkaim mees, ütles ta: „Mind see ei üllata. Kui arvestada tema lähtepunkti ja Saksamaa taassündi, oli see peaaegu möödapääsmatu." „Réalités" möönis mõrudalt: „Ühendatud Euroopa seisukohalt – kui te nõustute, et kuus Ühisturu maad kas õitsevad koos või käivad alla omaette seistes – on Krupp homse Euroopa majanduse häireteta funktsioneerimiseks asendamatu."

Algul moodustas Ühisturu viisik – Itaalia, Prantsusmaa ja kolm Beneluxi maad: Belgia, Holland ja Luksemburg. Neid kõiki jälitasid koledad mälestused teraskiivreis *Übermensch*'idest, Bonni ignoreeriti demonstratiivselt. See halvas plaanitud liitu ja Korea sõjale eelnenud talvel võtsid viis välisministrit väikse! lõunasöögil Quai d'Orsay's selle päevakorda. Aasta hiljem tuli Krupp Landsbergist ja tema käe läbi kannatada saanud maad pidid uuesti läbi vaatama John Maynard Keynesi Cambridge'i loengud, mida ta oli pidanud Versailles' eelõhtul. Ta oli öelnud: „Saksamaa ja ta naabrite üksteisest majandusliku sõltumise statistika on ümberlükkamatu."

Professor Pounds, kes jälgis vaidlust, kas Bonni võtta koalitsiooni või mitte, kirjutas aasta pärast Alfriedi vabastamist: „Üleeuroopaline tööstusplaan on võimatu Ruhri tööstusrite valmisolekuta koostööks. Ruhri söelademete valdamine asetab Saksamaa väga tugevasse tingimispositsiooni. See on eelis, mida ta näib praegusel ajal täiel määral ära kasutavat." Tõsi, sütt võis eksportida ka Ameerika – ta võis seda Euroopas isegi „korstnaparunitest" odavamini müüa. Kuid Ühendriikidel polnud midagi vastu panna parunite söe, eriti koksi kvaliteedile.

Niisiis, 1959. aasta jaanuaris sai viisikust kuuik. Brüsselis, Avenue de la Joyeuse Entrée nr. 24, kus asus Euroopa Majandusühenduse peakorter, esitles *chef de cabinet* dr. Karl-Heinz Narjes ametlikult Bonni esindajat dr. Walter Hallsteini, endist *Wehrmacht*'i vanemleitnanti, kellest sai Ühisturu president. Sakslasena eelistas ta seda nimetada *Europäische Wirtschaftsgemeinschaft*'iks. See meeldis ta kaasmaalastele. Ruhril oli veel teinegi suur põhjus rõõmu tunda. Parunid hakkasid selles liidus esimest viiulit mängima.

30

ÜHISTURU VÕIMSAIM MEES

Alfried Krupp astus Ühisturgu selle rikkaima isikuna ja võimukaima tööstuna. Tema *Konzern* oli oma 4 miljardi margase käibega üks selle suure tolliliidu seitsmest liikmesfirmast ja ainsana neist eraomand. Krupp ja tema kaaskonda kuuluvad „korstnaparunid" tootsid poole söest, mida tarbis kuuik, ja teoreetiliselt võinuks ta käsutada Beitzi kinni pidama kolme igast neljast Rotterdami saabuvast või sealt lahkuvast laevast. Muidugi mõista ei teinud ta seda. Ta vajas neid laadungeid rohkem kui hollandlased nende mahalaadimist. Kasum peitus koostöös – seepärast sukeldus ta innukalt uude seiklusse. Tema tehaste vahet sõeluvad koormaautod kandsid Ühisturu embleemi „EUROP". Tõestamaks, et ta on kõigepealt eurooplane ja alles siis sakslane, tellis ta sisseseadet liidu viielt teiselt liikmelt (kõik Esseni *Maschinenfabriken*'i treipingid olid *Les Innovations Mécaniques*'i tooted – esimesed prantsuse masinad, mida krupplased kasutasid pärast viimast rüüsteretke Mulhouse'i 20. novembril 1944) ja, tähtis nagu ta oli, kutsuti teda loomulikult Brüsselisse hinnakehtestamisistungitele, mis panid kõhklema Whitehalli.

See kõik oli teisejärguline. Enamiku tema energiast röövis määratu kaksikeesmärk, mis saavutamise korral oleks andnud talle õiguse niisama kõrgele ja kaunile ausambale kui *Urgrossvater* Alfredi oma. D-päev pidi olema 31. jaanuar 1959, H-tund – koidik. Mehlemis oli ta tõotanud, et kui päike sel hommikul Ruhri kohale tõuseb, on ta lõpule viinud oma tagasitõmbumise kaevandustest ja terasevalutehastest. Viis aastat oli ta plaanitsenud täpselt vastupidist. Ja tema strateegia oli nii peen ning taktika nii rabav, et liitlased, sakslased, isegi sõbrad ja sugulased said pika nina. Alfried Felix Alwyn Krupp von Bohlen und Halbach pole mingi Austria kapral, arutasid nad omavahel. Ta oli neljateistkümne patriitsiklubi liige. Jälle ja jälle kinnitas ta Washingtonile, Londonile, Pariisile ja kaasmaalastele, et ta oli võtnud enda peale moraalse kohustuse ja et ta kavatseb seda täita. Oli mõeldamatu, et tema päritolu ja kasvatusega inimene võiks olla reetlik.

Ometi seda ta oli ja tundemärgid – neile, kes neid näha oskas – olid samuti olemas. Tema suhtumine Avenue de la Joyeuse Entrée'sse oli üsna veider. Endast kuninglikus mitmuses rääkiv Alfried sõnas: „Majandusliku integratsiooni kiirendamine pakub meile vähem võimalusi ja rohkem riski. Sellegipoolest säilitame rahvusvahelise koostöö huvides soosiva suhtumise Euroopa Majandusühendusse." Selles avalduses polnud mõtet. Tollitõkete kaotamine kuuikus avas tema ees hiilgavad võimalused, mitte riski, ja kui Krupp kavatses ohverdada kasumi ülemaailmse harmoonia heaks, siis oli see küll esmakordne juhus – kui tal polnud just kavas midagi välja pressida Walter Hallsteinilt ja Karl-Heinz Narjesilt. Kuid mida sai Brüssel *Konzernherr*'i heaks teha? Kolmesajale *Jubiläum*'i veteranile kõneldes tuli ta vastusega lagedale. Veel kord väitis ta, et ei murra Mehlemi lubadust – ja veel kord nõudis ta, et ta sellest vabastataks. Kokkuleppe tundjate hämmastuseks ütles ta, et tegelikult ei kohusta see kokkulepe millekski. Ning lisas tähendusrik-

kalt: „Me tahame astuda Ühisturgu võrdsetes tingimustes teiste suurettevõtetega, et nendega konkureerida."

See oli vihje reetmisele – esimene märk, et ta võib välja kuulutada *die Annullierung der kruppschen Unterschrift* (Kruppi allkirja tagasivõtmise), kui Mehlemi *Diktat*'i ei tühistata ja *Konzern*'ile ei anta tema õiget kohta päikese all. Neil, kes vihjet ei märganud, pole vaja punastada. See oli vaevumärgatav ja looritatud – muidu poleks Alfried seda teinudki. Tema käitumise kõnekam aspekt pole mitte see, mida ta tegi, vaid see, mida ta tegemata jättis. Kaks kuud enne viieaastase tähtaja möödumist oli ta teostanud vaid kaks müüki: kaevandused *Emscher-Lippe* ja *Constantin der Grosse*. Seine'il ja Potomacil tunti end ebamugavalt: Lordide Kojas esitati järelepärimine. Asekrahv Elibank nõudis tagatisi, et valitsus sunnib Alfriedi sõna pidama. *Foreign Office*'i nimel esinenud lord Gosford vastas, et teiste pealinnadega on vaja nõu pidada. „Evening Standard" arvates oli Gosfordi vastus ebarahuldav: „Mis põhjusel peaks Inglismaa olema *Herr* Kruppi suhtes leebe? Peale rikastumise pole ta möödunud aastate jooksul teinud midagi, et õigustada meelemuutust."

*

Edaspidi ei kavatsenud ta niigi palju teha. Lord Elibank oleks pidanud oma kolleegile esitama veel ühe küsimuse: kellele oli Alfried need kaevandused müünud? *Emscher-Lippe* oli läinud ühendusele *Hiberner*, mille aktsiate kontrollpakk kuulus Erhardi kummalise finantssüsteemi kohaselt valitsusele. Esseni ja Bonni *Stahlpakt*'i arvestades ei olnud mingit garantiid, et majandusime isa seda Kruppile kohe tagasi ei müü.

Kuid just teine müük oleks pidanud tööstusmaailma silmad pärani ajama, sest see tehing näitas selgelt, et *Ruhrgebiet*'is on midagi teoksil. Kui dünastia jaoks oli üldse miski hindamatu väärtusega, siis oli see *Constantin*. See puhta antratsiidi põhjatu soon oli röövinud kümme aastat Alfredi elust. Ta viis kriisini, mis tegi firma rajajast pangaühenduse vangi ja pani talle kukile 30 miljoni margase hüpoteegi, mille ta suutis lunastada alles paar nädalat enne surma. Kuid *Herr* Krupp ei kahetsenud seda kunagi. Ilma vertikaalkontsentratsioonita, arvas ta, oleks mõttetu unistada dünastia võimust tulevikus.

Ometi müüs Alfried, kes oli vanavanaisaga ühte usku, nüüd maha selle aarde, mis oli võimeline andma 10 000 tonni päevas – küllaldaselt koksi 75 protsendile terasesulatusahjudest, mida ta Mehlemile vaatamata valdas. Veelgi enam – ta müüs selle ära 1954. aasta algul, vähem kui aasta pärast kokkuleppele allakirjutamist. Juba see oli mõistatuslik. Asja krooniks oli aga kaevanduse uus omanik. Iga Euroopa tööstur oleks oma seifi lagedaks teinud, et omandada kas või osagi *Constantin*'ist. Alfried müüs selle kogu täiega firmale, mida suur Krupp oli põlanud rohkem kui *Vickers-Armstrong*'i või *Schneider-Creusot*'d – Jacob Mayeri *Bochumer Verein*'ile Bochumis.

Et mõista selle teo käsitamatust, tuleb minna ajas tagasi sajand või rohkem, rahututesse aastatesse, mil Ruhrist sai üks peajõude Euroopas. 1830. aastatel oli endine Württembergi kellassepp Mayer täiustanud terasevalu meetodit. 6. detsembril 1842, neli kuud pärast seda, kui Krupp oli tühjade kätega tulnud tagasi

Metternichi roiskunud Viinist, oli tema suur rivaal asunud Lendensdorfist Bochumisse ja ehitas nüüd 18 miili kaugusele Altendorferstrassest omaenda *Gusstahlfabrik*'i. 1855. aasta Pariisi näitusel oli Mayer ainus tõsine rivaal Ruhri ajaloos, kes pani kahtluse alla *Kanonenkönig*'i hoopleva väite, et *Kruppstahl* oli Preisimaa esimene valuteras. Alfred võttis seda kui väljakutset. Järgnes tooraineseda. Tõeline kähmlus läks lahti pärast 1868. aastat, mil Kruppi ja Mayeri tehaset hakkasid kaevandusi omandama tosinate kaupa: lõpuks tuli viiendik saksa söest nende firmadega seotud kaevandustest.

Mayeri pehme loomus sai talle saatuslikuks. Leebe, sügavalt uskliku mehena pooldas ta ühiskondlikku omandit ja asutas täiesti teadlikult aktsiaseltsi *Bochumer Verein für Bergbau und Gusstahlfabrikation*, mille aktsionäride esimene koosolek peeti 1. septembril 1854. Mayer oli humanist ja Kruppi kahur kohutas teda; ta ise eelistas spetsialiseeruda kirikukellade valamisele. 31. juulil 1875 kandis Bochumi ajaleht rasvast musta pealkirja: „Jacob Mayer Gestorben". Ta suri noorelt, jätmata järeltulijat ning pärandades oma varanduse protestantlikule kirikule.

Kuulunud aastail 1933–1945 füüreri *Vereinigte Stahlwerke* koosseisu, oli *Bochumer Verein* kaotanud kogu oma *Ruhrfremde* maine. Kuid krupplastel on hea mälu ja näiteks Ernst Schröder pidas 1954. aasta tehingut pühaduserüvetamiseks. Isegi Ernsti läbinägelikul vennal Johannesel polnud aimu, mis tegelikult toimumas. Beitz, tollal *Ruhrgebiet*'i siseintriigides alles täielik võhik, tunnistas hiljem: „Mina mõtlesin, et *Bochumer Verein* on jalgpallimeeskond." Düsseldorfist Bahama saartele lendamise ajal valgustas Alfried teda. Ta selgitas, et kogu *Reich*'is oli olnud kolm firmat, mis suutsid toota kvaliteetset terast: *Gusstahlfabrik*, mis nüüd oli rusuhunnik; *Ruhrstahl* A. G., mis oli demonteeritud, ja Bochumi tehased, mida õhurünnakud polnud peaaegu puudutanudki. *Vereinigte Stahlwerke*'st eraldatuna oli see terveksjäänud firma taas aktsiaseltsiks muudetud, millisena ta nüüd laienes ja õitses. Alfried leidis, et see sobiks oivaliselt asendama maatasa tehtud Esseni tehaseid. Beitz oli kärmesti päri. Ent kuidas, küsis ta, kavatseb *Konzernherr* firmale käppa peale panna?

Krupp seletas rahulikult, kuidas tema vanaisa oli 1892. aastal saavutanud kontrolli *Grusonwerk*'i üle. Nagu Hermann Gruson, oli Mayer loobunud ainuomaniku rollist ühiskondliku omandi kasuks. Kruppid olid samuti ühiskonna liikmed. Vahe oli vaid selles, et kuna neil oli rohkem raha, võisid nad võistlejad kinni maksta. Ja selle asemel, et müüa, kavatses Alfried 1959. aastal osta – ning *Bochumer Verein*'i ostes saaks ta automaatselt tagasi oma valdusse ka selle suurima kaevanduse.

Plaan oli rabav, jultunud ja riskantne. Kuid Alfried oli oma võimete tipul. Kuni lennuk Nassaule lähenes, jutustas ta Beitzile Axel Wenner-Greni ammustest teenetest *Reich*'i ees. Kolmekümnendates eluaastates oli see Rootsi pankur aastail 1914–1918 oma nimega varjanud Kruppi välisinvesteeringuid. Neljakümneaastaselt oli ta firma *Aktienbolaget Bofors* raames aidanud Gustavi seadusevastast taasrelvastumist. Viiekümneaastaselt oli ta vaimustusega vaadanud, kuidas Krupp uut saksa mõõka sepistab, kuulutanud end uhkelt aarialaseks ning tervitanud füürerit *Hitlergruss*'iga. Kuuekümnendatel eluaastatel oli ta näinud mitte vähem vaeva kui Alfried või Speer, et Rootsi parim maak ikka Ruhri läheks. Kui Alfried ja Vera teda külastasid, oli ta äsja saanud seitsmekümneaastaseks. Ta oli vandunud,

et on valmis veel üheks ponnistuseks eesmärgi nimel, mis oli teda lummanud noorusest peale – sakslaste juhitud Euroopa loomiseks.

Tehingutes Kruppidega oli Wenner-Gren olnud alati jünger, mitte juht. 1954. aastal oli ta lihtsalt lubanud kaasa lüüa igasuguses Alfriedi poolt kavandatud suuraktsioonis. Nüüd ütles Krupp Beitzile, et operatiivplaan on valmis. Hermann Grusonit välja süües oli Fritz Krupp jäänud kulisside taha; ta teadis, et asja avalikuks tulek kruviks aktsiahinnad üles. Alfriedi lubadus liitlastele nõudis omakorda veelgi suuremat salajasust. Ilma et hooldajad teaksid, pidi *Hütten- und Bergwerke Rheinhausen Dachgesellschaft* oma finantsdirektorite kaudu omandama jupikaupa nelja aasta jooksul 27 protsenti *Bochumer Verein*'i aktsiaist. Wenner-Gren pidi samal ajal omandama 42 protsenti ja hiljem veel 6 protsenti. Kõik need aktsiad pidid 1958. aastani olema varjul rootslase Saksa valdusi juhtiva kompanii *Vermögensverwaltung* (Vigau) seifides. Siis pidi Wenner-Gren need Kruppile müüma. Sellest teatades kavatses Alfried ametlikult nõuda, et liitlased tühistaksid temaga sõlmitud kokkuleppe.

Keegi ei kahtlustanud vandenõu olemasolu. Mõlemad mehed olid kirglikud purjesportlased ja Seattle'i maailmanäituse jaoks ehitasid nad koos *Alweg*'i monorelssraudteed. Näis olevat loomulik, et nad sageli kohtuvad Kielis, Hamburgis või Stokholmis. Esimene selge vihje, et nende jutuajamised polegi nii süütud, tuli 1958. aasta veebruaris, kui Carl Hundhausen määrati *Bochumer Verein*'i peadirektoriks. „Handelsblatt" juhtis kärmelt tähelepanu asjaolule, et Hundhausen jäi edasi Kruppi direktorite nõukogu liikmeks. Mõne päeva pärast said rahandusringkonnad teada, et Wenner-Gren, kelle osa *Bochumer Verein*'is oli hinnatud 25 protsendile, kontrollis tegelikult üle poole aktsiaist ja koos Kruppiga valdasid nad neist 75%.

Kaks kuud hiljem pidas Krupp oma kõige sõjakama *Jubiläum*'i-kõne. Ta ütles, et välismaalaste nõudmine, et ta oma käitised maha müüks, on ebaõiglane; *Bundesrepublik* on sõltumatu riik ja ei tohi lubada sakslase kohtlemist alaväärtusliku olendina. Nüüd lõpuks taipasid liitlased, eriti majandustargad Ameerika Düsseldorfi konsulaadis, mis on tulemas. See oli vaid aja küsimus. Alfried ei tõtanud. Ehkki Wenner-Gren kevadel oma aktsiad Kruppile maha müüs, püsis *Konzernherr* aasta lõpuni vakka. Kuid ta muutis taktikat. Ta leidis, et liitlastega kauplemiseks on paremad võimalused Adenaueril. Ta ise kavatses pöörduda vahetult Euroopa Söe- ja Terasekoondise poole. Selle ühenduse riikideväline staatus tähendas, et tema otsuseid ei saa tühistada ükski valitsus, ja viimase aja otsused – eriti panganduse alal – jätsid mulje, et koondis on igati kapitali taaskontsentreerimise poolt. Alfried palus *Bochumer Verein*'i ostmist heaks kiita. Koondis andis nõusoleku jõuludeks ja Krupp liitis Bochumi tehased ametlikult Rheinhauseniga, määrates juhatusnõukogu esimeheks Beitzi. Viimased paberid kirjutati alla jaanuaris, kolm nädalat enne Mehlemi kokkuleppe tähtaja möödumist. Ja *Konzernherr* sõnas: „Kruppi kontserni reorganiseerimine on nüüd faktiliselt lõpule viidud. *Bochumer Verein*... on nüüd endise *Fried. Krupp Gussstahlfabrik*'i asemele asunud."

Mida suudab diplomaatia omandi vastu? Londoni, Washingtoni, Pariisi, Bonni, Luxembourg'i ja Brüsseli vahel liikvele läinud telegrammid ja depešid olid väga korrektsed, täpselt sõnastatud – ja täiesti mõttetud. Asekrahv Elibanki poolt taganttorgitud Whitehall nõudis *Bundesrepublik*'ilt, et see vahele astuks.

Pärast pikemat vaikimist vastas Bonn elegantselt, et nõudmine oli saadetud valel aadressil – see asi käis Söe- ja Terasekoondise kompetentsi. Koondis omakorda teatas, et ta polnud Mehlemi lepingu osaline ega saa seepärast vastutust enda peale võtta. 1959. aasta veebruaris tegi kantsler Adenauer president Eisenhowerile, peaminister Macmillanile ja äsja ametisse asunud president de Gaulle'ile ettepaneku, et nad Kruppi müügitähtaega 12 kuu võrra pikendaksid. Ta väitis, et liitlased peaksid arvesse võtma seda, et „Krupp oma firma ülesehitamisega on andnud sünnitada Lääne-Saksa sõjajärgset buumi".

See oli rumal jutt. *Wirtschaftswunderland* oli loodud siis, kui Alfried istus Landsbergis. Niisama kummaline oli see, et *der Alte* üleskutse tuli alles siis, kui Alfriedi viieaastane tähtaeg oli möödas – pärast seda, kui Krupp oli taganenud oma töötusest ning astunud uue hiigelsammu Euroopa majanduse valitsemise poole. Kuid riigimehed täitsid nüüd vaid formaalsusi. Vastavalt Bonni ja liitlaste kokkuleppele määrati Kruppi asja uurimiseks ametisse „segakomitee": kohtunik Spencer Phenix Ühendriikidest, sir Edward Jackson Inglismaalt, François Leduc Prantsusmaalt, kolm sakslast ja dr. E. Reinhardt, väljapaistvaim šveitsi pankur, *Crédit Suisse*'i direktor. Reinhardt valiti komitee esimeheks. Oma esimese istungi pidas komitee alles 3. juunil. Pärast kuuekuulist käed rüpes istumist teatas komitee pühalikult, et Kruppile on antud 12 kuud pikendust. Ajakirjandus ei pannud seda otsust millekski – ja õigusega. Seda kohmakat rituaali hakati nagu mõnda muistset asteegi tseremooniat kordama iga aasta, kuni lõpuks Alfriedi surma järel *Konzern* 26. veebruaril 1968 tegi ametliku avalduse, milles deklareeriti, et Mehlem oli kehtetu, mitte millegagi põhjendatav „liitlaste okupatsiooniõiguste anakronistlik jäänuk". Washington ja Pariis olid sisimas päri. London selgitas viisakalt, et nõustumine tekitab Inglismaal poliitilise tormi, kuid möönis, et „uus olukord" vajab tõsist läbikaalumist. Mehlemi kokkulepe oli selleks ajaks juba muutunud juriidiliseks fiktsiooniks. Iga-aastasel tähtaja pikendamisel oli olnud vaid üks mõte: lasta ajal mööduda, mälestustel kustuda ja Kruppi nimest põhjustatud raevul taltuda.

Suur osa sellest raevust oli juba hajunud, kui Alfried 1958.–1959. aasta talvel oma julged sammud astus. Londoni „Times" arvas, et Söe- ja Terasekoondis oli otsustanud õigesti. Kuid üks Ameerika ajakiri mõistis toimunu tähendust. „Newsweek" juhtis tähelepanu sellele, et „*Bochumer Verein*'i liitmine ei tee Kruppist mitte ainult Euroopa suurima terasetootja... see toob tema rüppe tagasi ka hiigelkaevanduse „Konstantin Suure" ja võimaldab Kruppil 75% ettevõtteist varustada oma söega. Uues miljardidollarises koondises on 120 000 töölist ja selle aastane läbimüük ületab Kruppi sõjaeelse 1,2 miljardit dollarit". Tegelikult oli Krupp oma sõjaeelse võimsuse enam kui kahekordistanud. Rheinhausen oli mandri suurim terasetehas. *Bochumer Verein*'i pindala oli üle 5 miljoni ruutjardi, ta tarbis 40 miljonit kuupjalga koksigaasi iga päev ja oli võimeline tegema 380-tonnise valandi – 76 korda suurema kui Kruppi valand, mis 1855. aastal Pariisi näitusel oli läbi põranda vajunud ning kogu Euroopa kihama pannud.

Tol talvel suusatas Nürnbergi protsessi tõlk Wolf Frank Salzburgi lähedal. Ühes mägionnis sattus ta vastamisi Alfriediga, kes ta ära tundis ja küsis: „Kuidas elab see kindral Taylor?" Frank vastas: „Tema elab hästi, *Herr* Krupp, kuid kaugeltki mitte nii hästi kui teie." *Herr* Krupp puhkes naerma. Ta pidas heast naljast lugu ja siin oli tegemist küll sajandi suurima majandusnaljaga. Kümme

aastat tagasi ei paistnud tal olevat pennigi, nüüd oli ta Euroopa rikkaim mees. Veel enamgi – ta varandus kasvas, sest kuna ta oli ainuomanik, pani ta aastas pisut üle miljoni kõrvale isiklikeks kulutusteks ja paiskas ülejäänud kasumi *Konzern*'i tagasi. Rahvusvahelise komitee iga-aastased koosistumised panid *alleinige Inhaber*'i vaid muigama. Detsentraliseerimisidee oli hingusele läinud. Ta ise oli sellele lõpu peale teinud. 14. aprillil 1960 teatas ta *Jubiläum*'il, et kõik tema ettevõtted on „ühendatud ühte kompaniisse".

Ka krupplastel on huumorimeelt. Päeval, mil nad ametlikult võtsid üle *Bochumer Verein*'i, valasid nad halli teraskella, millel oli kaugelt silmahakkav kiri: „*Christ ist erstanden*" – „Kristus on üles tõusnud".

*

60-ndate aastate algul, kui Kruppi dünastia seisis tõusuharjal, arutles üks Lääne-Saksamaal avaldatud raamat, et „praegusel hetkel ulatub tema isiklik varandus vähemalt üle 4 miljardi marga". 4 miljardit marka tähendas miljardit dollarit. See oli tagasihoidlik arvestus. Sel ajal oli Alfriedil tegelikult 1 120 000 000 dollarit – rohkem kui John D. Rockefeller oli kogunud Ameerikas, kui seal polnud veel praegusi makse. Rockefelleri varandus oleks võinud olla suurem, kuid ta oli andunud baptist, kes nimetas seda „issanda kullaks" ja ammu enne, kui ta oma teenimisvõimete tippu jõudis, hakkas ta asutama ülikoole, laboratooriume ja avalikke parke. *Reich*'is sellist kommet ei olnud. Kui firma töötajad välja arvata, oli Alfred piiranud oma heategevuse mõne juhusliku annetusega. Fritz Krupp oli Caprit ülal pidanud, kuid see ei tulnud omakasupüüdmatusest – ta vaid andis saarele pistist. Gustav ei andnud kellelegi peale füüreri pennigi ja isegi siin tegi *Reich*'i võlapaberite likvideerimine Kruppidest sõnamurdjad. Alfried polnud mees, kes traditsioone murrab. Ta valvas oma vara ja see jätkas iseenese taastootmist. Kruppi investeeringud olid nii rahvusvahelised, et tal oli oma osa peaaegu iga riigi majanduses; Dow-Jonesi kursiindeksist või Macmillani eelarvest oli ta huvitatud niisama palju kui iga teine ameerika või inglise kapitalist. Tema arvukad pangaarved, investeeringud Aasias ja Lõuna-Ameerikas ning meetrikõrgused aktsiapakid *Hauptverwaltungsgebäude* tulekindlates konditsioneeritud õhuga seifides varjutasid Fordide, Mellonite, Morganite ja Dupont'ide jõukuse. Üks rahandusekspert tuli järeldusele, et ehkki Landsbergist vabanemise ajal Alfriedil oli olnud vaid 120 miljonit dollarit sularahas (Saksamaa rikkaim mees oli tollal Flick oma 200 miljoniga), oli ta nüüd üks viiest mehest maailmas, kes võis oma varandust väljendada kümnekohalise arvuga:

„Koos Saudi Araabia kuninga Abdul-Aziz ibn-Saudi, Katari šeigi Abdulla as-Salim as-Sabahi, Hyderabadi nizami ul-Mulki ja sõnaahtra ameerika naftamagnaadi J. Paul Gettyga kuulub *Herr* Krupp sellesse äravalitud klubisse, mille liikmed võivad teoreetiliselt võttes kirjutada välja tšeki miljardile dollarile."

Alfried ei arutanud oma rahaasju kunagi võõrastega. Igasugustele pärimistele oli tal valmis vastus: „Inimesed armastavad liiga palju nulle lisada." Beitz väitis, et ajakirjandus aina liialdab tema leivaisa varandusega: „*Wir sind nur kleine Fische*" (me oleme vaid väikesed kalad). See ei tulnud liigtagasihoidlikkusest. Kui Kruppi varanduse kogu ulatus oleks ilmsiks tulnud, sattunuks ta teiste, kaasa arvatud omaenda perekonna liikmete ees piinlikku olukorda. Hitleri soosingu tõttu oli temast saanud kogu Bertha vara pärija. Tema ainsad kingitused vendadele ja õdedele olid ettevõtted, mis temalt olid võõrandanud liitlased – Mehlemi ainus reaalne saavutus. Ta oleks kangesti tahtnud, et avalikkus, kes füüreri nüüd nii varmalt hukka mõistis, tema jõukuse allika hoopis unustaks.

Kinnine ja salatsev juba loomu poolest, eelistanuks Alfried, et teda väljaspool Hügeli parki keegi poleks tähele pannud. See oli võimatu. Ajaloo suurima sõjatööstusimpeeriumi omanikuna valitses ta 120 vabrikulinna. Ta tootis üksinda rohkem terast, kui Potsdam oli lubanud kogu *Reich*'ile, ja ameerika ärimehed pidasid teda oma suurimaks konkurendiks. Tema aastane läbimüük oli ületanud miljard dollarit ja kasvas ligi 100 miljonit aastas. Hõiskavatele *Jubiläum*'i külalistele tähendas ta: „Praegu pole maailmas riiki, kuhu me poleks midagi andnud. Meie igast viiest töötajast töötab neli välisklientide heaks." Mõned kliendid elasid niisugustes kolgastes, et kohalikud naised, kes elus polnud näinud valget meest, pakkusid saabuvatele krupplastele oma soosingut tänutäheks lõbu eest, mida neile pakkus võõraste naljakas välimus. Teised jälle olid maades, kus iga silmapiirile ilmunud ameeriklane oleks jalamaid vahistatud – näiteks Mandžuurias, kus Krupp ehitas tehaseid Mao Zedongile.

Beitz ise võis olla väike kala, kuid Krupp oli röögatu. Kümne aastaga pärast tagasikolimist *Hauptverwaltungsgebäude*'sse 4. märtsil 1953 oli ta oma tööliste arvu kaheksakordistanud. Ainuüksi *Bundesrepublik*'is käsutas ta rohkem mehi kui Wellingtoni hertsog Waterloo all, Lee Gettysburgis, Moltke Königgrätzi all ja Napoleon III Sedanis. Brasiilias nimetasid 1750 lõunaameeriklast, kes endises Campo Limbo kohviistanduses nüüd *Kruppstahl*'i tootsid, end *Neokruppianer*'eiks. Aasias, Araabias ja Aafrikas oli pärismaalasi, kes midagi polnud kuulnud Eisenhowerist, Adenauerist, Macmillanist või de Gaulle'ist, kuid kes elavalt pead noogutasid, kui Alfriedi nime kuulsid. Seepärast oli asjatu loota, et ajakirjanikud jätaksid rahule mehe, kelle saavutused talle lakkamatult välisriikide ordeneid, autiitleid ja riigipeade visiite tõid. Selles mehes oli midagi maagilist, see kandus üle ka teda ümbritsevatele inimestele. Kui tema *Generalbevollmächtigter* 1962. aastal Bonni ühele banketile sõitis, kutsuti ta Sotsiaaldemokraatliku Partei liidri poole (keegi ei läinud sel ööl perekonna kalmistule, et vaadata, kas Alfredi haud väriseb ja vappub) ning kui Beitz 1957. aasta mais külastas New Yorgi „Waldorf Astorias" Ameerika Teraseinstituudi juubelibanketti, pandi ta istuma aukohale asepresident Richard M. Nixoni kõrval.

Neil toredail aastail, mil *Konzernherr* oli hea tervise juures ja tema pärija, nüüd juba üle kahekümne, sai parimat haridust Euroopas, oleks tuleviku pärast muretsemine olnud käsitamatu. Tagantjärele näivad need aastad tühemikuna kahe varingu vahel, kuid tollal ei heitnud tulevased sündmused veel ühtki varju. Üksteist põlve oli perekond valitsenud Essenit, ja ei paistnud olevat kahtlust, et Ruhri ajalukku läheb Alfried suurima Kruppina, dünastiapeana, kes oli teoks teinud oma vanavanaisa pöörased unistused.

Ruhris viibides pidas Alfried Beitziga nõu kaks korda päevas: kell 10 hommikul oma kabinetis ja õhtul kodus napsiklaasi taga. Abi tõi kaasa probleemid, ainuomanik andis lahendused. Kruppi käitumismaneer oli alati ühesugune: ta rääkis vaikselt, jättes petlikult kõhkleva, isegi aupakliku mulje. Vastused reetsid tõelise Alfriedi, sest need tõid lagedale, kui põhjalikult ta tegelikult oma hiigelvaldusi tundis ja kui õigeid vastuseid ta Beitzi piinavatele probleemidele

leida oskas. Üks tüüpilisi arupidamisi algas söest. Beitz teatas, et *kruppsche* kaevandused toodavad 21 041 tonni päevas. See oli küll hiigelports, millest piisas küllaga tema tuhandete koldesuude toitmiseks, kuid kaevandamiskulud suurenesid pahaendeliselt, mida sügavamale jõuti: mõned *Kumpel*'id rügasid üle 60 aasta vanades kaevandustes. Alfried noogutas, mõtles hetke ja, võtnud kaardi, osutas puutumata varudele Põhja-Ruhris, Reini alamjooksul ja Hollandis. Muutnud seejärel jututeemat, rullis ta lahti Hispaania kaardi. Ameeriklased tootsid uraani „siin, siin ja siin". Jülich ei saanud igavesti sõltuda Aatomienergiakomisjoni heldusest. *Die Firma*'l peavad olema oma allikad. Kruppi geoloogid on juba peaaegu sada aastat Hispaaniast mineraalproove saatnud. Alfried oli nende viimase aja ettekanded uuesti läbi vaadanud ja soovitas nüüd Beitzil saata Geiger-Mülleri loendiga uurimissalgad „sinna, sinna ja sinna".

Nüüd ilmus kolmas kaart – Kanada. Saadaval on *Algoma Steel*'i aktsiad. Osta need ära. *Algoma*'l on head maagimaardlad – võib-olla õnnestub need ära näpsata. Neljas kaart – Labrador. Ashuanipi järvel oli nähtud inglaste kontrolli all oleva *Rio Tinto* uurimissalku. Samas kõrval asuva kiltmaa maagivarusid vajab Krupp. Viies kaart (Beitzil läksid silmad pärani) – Prantsuse Riviera. Hooletult, nagu räägiks ta meeldima hakanud spordiautost, tähendas Alfried, et tal on mõttes Riviera ostmine. *„Alles?"* ahmis abi õhku. Alfried süüdatas järjekordse „Cameli". Ta oli lobisenud Fritz von Opeli ja krahv von Zeppeliniga. Need olid nõustunud, et eurooplaste puhkused pikenevad ja sagenevad, nii et Riviera oleks oivaline investeering. Alustada tuleb Lasuurrannikust. Mõnes kohas olid kinnisvara hinnad kunstlikult alla löödud (Krupp ei teatanud kunagi oma informatsiooniallikaid, ka Beitzile mitte) ja õige prantslasest variisiku korral võib ainsa energilise aktsiooniga kõik kokku pühkida: supelrannad, hotellid, lõbustuspargid – kogu krempli.

Konzernherr võis näiteks öelda: „Ma arvan, et kogu meie tulevik seisneb kõrgekvaliteedilises töös. Need ajad, mil tööstuse võis Kruppi kombel rajada terase tootmisele relvadeks ja raudteele, on möödas. Tulevik on spetsiaalsetes terasemarkides täiuslike masinate tarvis." Ja veel samal päeval kuulutas ta papagoist abi ajakirjanduskonverentsil, et tema arvates „. . . me peame alati sammu võrra ees olema, me peame tootma uut liiki masinaid, mis on tehtud kõrgekvaliteedilisest terasest ja milles alati on midagi, mida teistel ei ole. Siis on inimesed s u n n i t u d meilt ostma". Ajakirjandus pidas neid muidugi Beitzi ideedeks. Vaid paarkümmend inimest teadis, et Alfried valitseb nagu absolutistlik monarh.

Kindel käepigistus, mehelik tervitus *(„Hi! Ich bin Beitz!")*, reipus ja nõtkus, millega ta Villa Hügeli vastuvõttudel domineerides balletivirtuoosina ühe kuulsuse juurest teise juurde piruetitses, panid isegi mõned firma oma inimesed uskuma, et *Generalbevollmächtigter* on ettevõtte tegelik juht, et Krupp on vaid silt. Krupp ainult tahtiski, et maailm seda usuks.

Müümisoskus – nii iseloomustati Hügeli terasaia taga *der Amerikaner*'i tegelikku annet. Parim paik Kruppi ja Beitzi talendi kokkusulatamiseks oli igaaastane Hannoveri tööstusmess. *Fried. Krupp*'il oli seal loomulikult oma paviljon – otse näituseväljaku keskpunktis. Väljapakkumine oli Alfriedi lärmaka *Generalbevollmächtigter*'i poolt, kaup *Konzernherr*'ilt endalt.

Kruppi keskpaviljoni, mille betoonketta kujuline katus näis millelegi toetumatult õhus hõljuvat, ümbritsesid firma peaklientide, 140 kuninga, šeigi, sultani

ja presidendi lipud. Sissekäigu ees seisev mustast terasest varras kandis kolme rõngast. Masti kõrval sillerdas roostevabast terasest kummaline moodustis, mida kaua vaadata polnud mõistlik – see moodne metalliräga kutsus esile peapöörituse.

Halli sisevaade oli silmale meeldivam. Esimese mulje Alfriedi eksponaatidest võis võtta kokku ühe sõnaga: jõud. Ainüüksi nende peenelt viimistletud masinate kaal oli rabav. Teine mulje: kvaliteet.

Ja lõpuks – jõud ja kvaliteet sulasid kokku teravmeelsuseks. Krupp tõi lagedale terasmonstrume, mida varem polnud kuskil nähtud. Alfriedi meistriteos, mis näis olevat kohale toimetatud Jules Verne'i lehekülgedelt, oli elektronkaugjuhtimisega automatiseeritud betoonitehas. Selle erialaks oli majasuuruste kaljumürakate peenendamine siidpehmeks pulbriks, mida pärast tsemendiga segamist sai kasutada teede mustkatteks. Seda kirjeldamatu välimusega koljatit võis juhtida üksainus saja jala kaugusel kabiinis istuv mees.

Isegi suure hulga saksa töösturite hulgas on vähe automaatsete betoonitehaste ostjaid. Kuid ammuli sui ringisõeluvate näitusekülastajate hulgas oli majandusministreid ja riigipäid maadest, kus tuhandeid miile teid oli sillutamata – ja nii mõnigi välismaalane ostis selle ära. Üksainus nii suure masina ostja õigustas kogu näitust ja isegi võhikule, kes paviljonist välja tuli ning pilgu purjus skulptuurist sissekäigu juures lahti rebis, koitis elementaarne tõde, et *Konzernherr* polnud Hannoveris kellegi rabamiseks. Ta oli tulnud siia raha tegema ja ta ajas seda kõiksugustes valuutades kokku miljonite kaupa.

31

EI VÕI IIAL TEADA

Nagu mõnes Haydni helitöös, kordusid teatud kummitavad teemad kogu dünastia ajaloo jooksul, ja mida kaugemale 1960. aastatesse, seda ähvardavamaks neist kaks muutusid. Teist korda vähem kui saja aasta jooksul oli ainuomanik hädas pankade ja pojaga, kelle nõrkus oli nii talle kui ka impeeriumile vastuvõtmatu. Mõlemad probleemid sõlmusid ja murdsid lõpuks Esseni viimase hiiglase.

Enne seda oli vaikus. 1961. aasta kuldsel sügisel oli perekond saavutanud teatud mõttes uskumatu idülli, kus iga soov oli täidetud, iga taotlus rahuldatud ja iga ebameeldivus kõrvaldatud kõikvõimsa *alleinige Inhaber*'i poolt. Krupp ise polnud eriti õnnelik, *natürlich* – kuid missugune suurmees on tundnud hingerahu?

Juhituna Axel Springeri poolt, jagas enamik ajakirjanikke kokkukuivanud *Reich*'is üldrahvalikku soovi unustada eilsed õudused. Fritz Sauckel oli teinud eluga lõpparve Kohtupalee köie otsas viisteist aastat tagasi, Albert Speer istus oma kahtkümmet aastat Spandaus – ja keegi isegi ei iitsatanud, et Alfried oli töötanud nendega külg külje kõrval ning et ta oli tunnistatud süüdi nendessama-

des kuritegudes sellessamas kohtusaalis. Siin ja seal kostis summutatud protesti Frankfurdis hüüdis üks tapmise eest eluksajaks vangi mõistetud koonduslaagri valvur: „Need oleme meie, väiksed vennad, kel tasuda tuleb – mida teevad ära *Bonzen*, kes meile käskusid andsid? Need istuvad Ruhris oma lossides, mund kui rikastuvad ja rasvuvad!" Lugu vaikiti maha. See mees oli kõrilõikaja, korralikus seltskonnas vastuvõtmatu. Pealegi – ta oli süüdi. Ta oli süüdi tunnistatud ja vangi mõistetud tribunali poolt.

Koopiaid saksa dokumentidest, mille põhjal Krupp oli süüdi mõistetud või nagu isegi ameerika reporterid kirjutasid – mille põhjal ta oli süüdi mõistetud isa kuritegude eest – oli üha raskem ja raskem leida. Tõsi, kohtunik Wilkins hoidis oma stenogrammid alles ja kohtunik Daly oli omad paigutanud Hartfordi juriidilisse raamatukokku, kuid need olid inglise keeles. Washington tagastas originaaldokumendid Bonnile põhjendusega, et need olid *Bundesrepublik*'i omand. Süüdistuspersonali liikme Cecilia Goetzi märkmed hävisid kindlakstegemata põhjusel tekkinud keldritulekahjus. Rawlings Ragland, kindral Taylori asemik, oli saatnud protsessi protokollide täieliku koopia oma õele Lexingtoni (Kentucky), leides, et neil võib olla ajalooline väärtus; nad olid ikka veel seal küünilakas, kui käesoleva raamatu autor kümne aasta eest oma otsinguid alustas. Kuna ülemkomissar protokollide saksakeelse variandi avaldamise ära keelas, on nende sisu *Bundesrepublik*'i kodanikele tundmatuks jäänud. Keskmise essenlase teadmatus oma maa mineviku suhtes on hämmastav.

*

Kruppi dünastia noorim (ja nagu hilisemad sündmused tõestasid, viimane) võsu pidas kõiki linnu vastikuteks haisuajajateks, kuid enne kui ta Rio de Janeirost ära võluti, pidas ta neist Pariisi kõige talutavamaks ja tema veidra elu kurva loo võib võtta kokku pariisi kõnekäänuga: *l'adversité fait l'homme, et le bonheur les monstres* (ebaõnn teeb inimesest inimese, menu – koletise). Kuid olgem õiglased. Alfriedi pärija iseloomu üle tuleb otsustada 20. sajandi keskpaiga kontekstis. Nagu kõik poisslapsed, kellele oli määratud ühel heal päeval valitseda *der Hügel*'it ja Esseni *Krupp-Reich*'i, oli Arndt jõudnud täisikka Euroopas, mis oli tundmatuseni muutunud. 1938. aastá 24. jaanuar, mil Alfriedi poeg siia ilma saabus, ja 1961. aasta 20. novembrit, mil triibulistes pükstes monoklitega härrad tegid esimese sügava kummarduse oma tulevasele isandale, lahutab ületamatu kuristik.

Ta sündis *Anschluss*'i aastal. Tema esimesed mälestused: sõjaväemundrid, puhkpilliorkestrid ja „*Sieg Heil!*". Kui ta oli nelja-aastane, lahutas isa emast ning see tõi ta elegantsesse villasse Tegernsee ääres. Seitsmeaastaselt sai tulevane Krupp teada, et kõik tema meessugulased on kas vangis, maapaos või vaimuhaiged. Kümneaastaselt luges ta, et kolm tähtsat kohtunikku on ta isa koletute kuritegude pärast vangi pannud ja kogu tema varanduse – selle, mis pidi ühel heal päeval tema, Arndti oma olema – konfiskeerinud. Kolme aasta pärast läks lugu veelgi keerulisemaks. Alfried vabastati ja ta varandus tagastati. *Vaterland* ülistas teda nüüd suurmeheks, ehkki polnud päris selge, milles seisnesid tema saavutused.

Lahutades olid Alfried ja Anneliese leppinud kokku hoolitseda poisi eest korda-

mööda. See osutus teostamatuks. Arndti esimestel eluaastatel oli isa sageli ära maades, mis olid vallutatud tollal võitmatu *Wehrmacht*'i poolt ja mida asustasid alaarenenud rahvad; hiljem oli ta vanglas ja jälle välismaal. Isegi kui nad vahel paar päeva Villa Hügelis viibisid, avastas laps, et ema, keda ta jumaldas, kutsuti Essenis *Bardame*'ks. Ta küsis, mis baaridaam tähendab, sai teada ja hakkas Ruhri vihkama. Lõpuks tuli ta järeldusele, et isa on tööga liiga hõivatud. Emaga olla oli toredam. Tegernsees oli alati lõbus – ehkki pärast sõda veetsid ema ja poeg üha vähem ja vähem aega Saksamaal. Nad üürisid alalise korteri Copacabanal, et olla Rio karnevali ajal alati kohal, ja Bayreuthis, et nautida kevadet. Ka oli neil residents Lasuurrannikul ja Brasiilia sisemaal, kus Arndt hiljem ostis mõisa (külaliste vastuvõtuks oli seal eralennuväli). Essenisse ilmus ta peamiselt vaid Alfriedi iga-aastastele *Jubiläum*'idele.

Nimetades oma ainsa lapse vanaisa, enda ja tolle salapärase tundmatu järgi, kes 16. sajandil oli tulnud Ruhri ja asutanud *schwarze Tod*'i abil dünastia, oli Alfried avanud oma kaardid. Ta pani pojale suuri lootusi. Ta ise ületab Alfredi saavutused, kuid esimese Arndti nimekaim ja üheteistkümnes otsene järeltulija pidi omakorda tema varju jätma. Meenutades Gustavi hullumajakorda, kavandas *Konzernherr* leebema kasvatusprogrammi. Ta isegi kinkis Arndtile kalli võidusõiduauto, kui nooruk lõpetas *Liceum Alpinumi*, Šveitsi internaatkooli Zuozi lähedal. 13. märtsil 1959, kuus nädalat pärast seda, kui Krupp oli kõrvale heitnud Mehlemi kokkuleppe, teatas ta uhkelt ajakirjanikele: „Täna õhtul sõidan ma koos pojaga ringsõidule Jaapanisse." Reisides eri reaktiivlennukites, tulid nad Tokiost tagasi Iraani, Maroko, Hispaania ja Kwai jõe kallastel asuva maagimaardla kaudu, uurides, nagu *Hauptverwaltungsgebäude* igapäevased bülletäänid teatasid, tootmisvõimalusi. Nende matka peeti tulevase Kruppi „esimeseks ärireisiks". Kontserni brošüürid märkisid aupaklikult, et pärast maandumist *Bundesrepublik*'is sõitis poeg Schwarzwaldi, et astuda Freiburgi ülikooli Breisgaus, kus ta Alfried Kruppi ainsa pojana pidi omandama majandustarkusi.

Tema akadeemiline karjäär oli keerulisem, kui seda brošüüride põhjal arvata võis. Ilmselt oli tal hea pea: Freiburgi astudes rääkis ta soravalt juba kuut keelt. Niisama ilmne oli, et ta ei saanud millegagi hakkama. Ta veetis ülikoolis vaid kaks semestrit, andmata ühtki eksamit. Nelja aasta jooksul jõudis ta ära käia Müncheni, Bonni ja Kölni ülikoolis.

Krupplased rääkisid Arndtist ikka vähem ja vähem, sest tema tundis neid ja nende maad pealiskaudsemalt kui Bonni akrediteeritud väliskorrespondendid, kes vähemalt viibisid Saksamaal, kuna teda ja tema *Sportwagen*'eid nähti vaid Alfriedi *Jubiläum*'idel ja maamajas Rottach-Egerni lähedal Baieris, kuhu ta koos Anneliesega nüüd iga aasta kaheks kuuks *Vaterland*'i puhkama tuli. Hoopis rohkem aega veetsid ema ja poeg Brasiilias. Et kuuldusi nende sõitude kohta oli võimatu summutada, said Kruppi Hannoveri paviljoni külastajad dokumentaalfilmist „Campo Limbo" teada, et pärija „tegi seal läbi pikemat õppeaega, nagu on Kruppi komme". Uudist teatati hetkel, mil ekraanil oli näha tormiline tegevus Alfriedi terasetehastes – jäi mulje, et Arndt on kuskil kulisside taga ja jälgib terasevalamist. Tühja ta seal oli. Ta peesitas oma mõisas lõuna pool Rio de Janeirot. Oleks Campo Limbo mõne uue „Suure Bertha" proovilaskmised korraldanud, poleks ta vanaema austamiseks püstigi tõusnud. Ta poleks seda kuulnudki: ta oli liiga kaugel. Kui kaasa arvata lennuväli, Versailles' järgi kujundatud park,

hobusetallid (suurimad Brasiilias) ja 180 teenija (nende hulgas oli paarkümmend aednikku) elumajad, võttis Arndti mõis enda alla 43 ruutmiili – kaheksa korda rohkem kui Capri saar.

Kui Haraldilt kord küsiti, mis on Arndti huviala, vastas ta pärast pikka pausi: „Heraldika!"

„Agronoomia," vastas Arndt ise samale küsimusele 31. mail 1967, kui teda intervjueeriti Rottach-Egerni villas. Ta seletas, et kavatseb asutada „Lõuna-Ameerikas põllumajandusliku näidismajandi". Kuid tol päeval püüdis ta end õigustada sest ajakirjanikud heitsid talle ette *playboy* eluviisi. „Nagu me Kruppid oma kurbadest kogemustest teame, ei tee raha tingimata õnnelikuks," ütles ta. „Äkki tassitakse mind avalikkuse silma ette nagu Jacqueline Kennedyt või Sorayat. Ometi tahan ma rõhutada, et mul pole põhjust olla avalikkuse tähelepanu keskpunktis, kuna ma pole ei õnnetu lesk ega troonilt tõugatud keisrinna. Pealegi pole ma õnnetu."

Väites küll vastupidist, nägi Arndt ometi küllalt vaeva, et püsida kuulsuse rollis. Ta oli silmatorkava välimusega, peaaegu ilus mees, kes armastas eskortida staarihakatisi või täiemõõdulisi tähti (näiteks Gina Lollobrigidat) ööklubidesse – ehkki pandi tähele, et ükski neist kiindumustest ei kujunenud romaaniks.

Kord küsitles üks agentuur sadat saksa tüdrukut, et valida Arndtile Pariisis veedetavaks puhkuseks naisseltsilist. See oli nagu Miss Saksamaa valimine. Võitja, Müncheni mannekeen Eva Gassner teatas pärastpoole, et matka ainsaks meeneks sai ta kõrvarõngad, mille oli kavandanud ta saatja. See kingitus oli paljuütlevam, kui tüdruk arvas, sest on lihtne tõsiasi, et Kruppi pärija tõeline hobi oli mitte heraldika ega agronoomia või, nagu ta Rottach-Egerni intervjuus üsna meelt heites oli öelnud – „riisi, sigade, piimakarja, maisi, mee ja kodulindude" kasvatamine. Tema kirg oli väärisehete kavandamine, mis seejärel teostati prantsuse juveliiride poolt. Enamiku ehteid kinkis ta emale, kellele see kollektsioon pakkus suurt meelelahutust.

Arndt Friedrich Alfried von Bohlen und Halbach elas kõrgemas seltskonnas. Armastava ema ja miljardi dollari hoole all võis tellimuse järgi ehitatud „Rolls-Royce'i" hõlpsasti oma pagasiruumi mahutava eralennuki ja Brasiilias, Saksamaal, Prantsusmaal ning Liibanonis asuva kinnisvara omanik tunda end ajakirjanduse rünnakute suhtes märksa kindlamana kui Fritz Krupp omal ajal. Aastaid oli *Hauptverwaltungsgebäude* toimetajatele südamele koputanud ja palunud arvesse võtta poisi noorust. 1967. aasta 24. jaanuariks oli see muutunud raskeks. Arndtil oli käes kolmekümnes eluaasta. Oli paras aeg silmapiirilt kaduda ja teha pikem merereis uuel jahil, mille ta endale heldelt oli kinkinud.

Selle asemel tähistas ta keskea saabumist sõjajärgse Saksamaa suurima sünnipäevapeoga. See oli pillav eneseaustamine. „Abendzeitung" raiskas pool lehekülge külaliste loetelule ja Hannes Obermeier teatas järgmisel päeval:

„Üks keiserlik kõrgus, tosin printsi ja lugematu hulk aristokraate segunes kroonimata miljonäridega Arndt Krupp von Bohleni hiigelsünnipäevapeol. Vaatepilt oli fantastiline ja on väljaspool kahtlust, et see oli kõige ekstravagantsem ball suguvõsa ajaloos."

Reich polnud näinud midagi sellist pärast füüreri 50. sünnipäeva 20. aprillil 1939, kui Hitler kuulutas välja riigipüha, avas uue *Autobahn*'i ja laskis välja omaenda näopildiga postmargi.

Mingit pärija sünnipäevapidu ei peetud *auf dem Hügel*, ja kahtlemata ei tundnud seal keegi rõõmu fotodest, mis järgmisel hommikul ilmusid Saksa ajalehtede esikülgedel ja ei kujutanud *Krupp-Sohn Arndt*'i mitte ainult valge kaelasidemega, vaid ka purpurse lindiga üle õla, kaelast rippumas sõjariist, mille oli annetanud Göringi (kahtlemata arengumaa) valitsus. Neli Arndti onu olid kandnud *Wehrmacht*'i välihalli ja üks Göringi *Luftwaffe* sinist mundrit; kolm olid langenud lahingus ja üks oli olnud kümme aastat sõjavangis. Tõsi, tema enda isa polnud kordagi pähe pannud *Stahlhelm*'i. Sellegipoolest oli Kuninglike Õhujõudude pommirünnakute üleelamine 1943.–1944. aastal olnud omamoodi saavutus ja ta oli auga teeninud need kaks *Kriegsverdienstkreuz*'i, mis Hitler talle rinda torkas; ühe rahvusvahelise biograafialeksikoni sõnade järgi oli Alfried „peaaegu üksinda hoidnud Adolf Hitleri määratut sõjamasinat käigus". Kuid ei tema ega tema vennad kandnud oma medaleid. Nüüd paraaditses ta ainus laps – kes pealegi polnud enam laps – lehemeeste ees nipsasjaga, mida võis osta Kruppi Esseni kaubamajast. See oli häbistav. See oli alandav. Isegi hullem – see oli pahaendeline.

Kui palju „Cameleid" ja kui palju „White Horse" viskit tarvitas *Konzernherr* ära tol üksildasel nädalalõpul Syltil, teavad vähesed. Meie teame vaid, et ta istus ja kuulas tundide kaupa helilindilt Wagnerit: „Tannhäuserit", „Lohengrini", „Nürnbergi meisterlauljaid", „Tristanit ja Isoldet" ning – täiesti asjakohasena – „*Die Götterdämmerung*'i". Kui rabe ta impeerium rahaliselt tegelikult oli, aimasid vaid vähesed. Ja nüüd oli hoop langenud. Inimesed hakkavad rääkima.

Kõige otsesem oht ähvardas Alfriedi aga *Bundesrepublik*'i ajakirjanduse poolt. „Abendzeitung" oli kõik teised ajalehed ja ajakirjad üle trumbanud. Müncheni vaatleja oli Arndti ja tema külaliste kaasabil kirja pannud kõige olulisema *Geburtstag*'i ja *Geburtstagsgeschenk*'ide kohta. Ta polnud kedagi laimanud, kuid oli ometi üle piiri astunud. Ta oli kirjeldanud Arndti lodeva tolana. Küll teised hoolt kannavad, et Arndti narrivapp nüüd kõigile kaemiseks Kruppi vardasse naelutatakse. Rahvuse väljapaistvaimale dünastiale sai see tähendada vaid katastroofi. Ja varsti see tuli. Nagu oodata võis, algas kõik „Der Spiegelist". Selle peatoimetaja Rudolf Augstein oli seni rahuldunud peamiselt Beitzi torkimisega. Nüüd enam mitte – ta hakkas lahti pakkima oma arsenali. Ajakiri, mis kolme aasta eest oli pisikese perekonnatüli põhjal teinud pihuks ja põrmuks Flicki dünastia, ei saanud säästa Alfriedi õnnetut poega. Ja tõepoolest, pärast mõneajalist vaikust – peatoimetaja oli Bonni valitsusliikme ründamise pärast kinni istunud – teatas „Spiegel" hingeldades oma lugejatele, et olgu Alfried kui tahes võimas, Kruppi ülemvõim Ruhris, mis on niisama vana kui Euroopa uuem ajalugu, lõpeb koos tema surmaga: „Tema ainus poeg Arndt, kes juba ammu jõudis täisikka, on tõestanud, et tal puudub nii huvi kui ka võime juhtida firmat – nii nüüd kui ka tulevikus." Midagi seesugust polnud veel kirjutatud ühegi Kruppi kroonprintsi kohta. Augstein lisas, et vaatamata erakordsetele võimalustele Freiburgis, Münchenis ja Kölnis, oli Arndt valinud „*für die Laufbahn des Playboys*" – *playboy* karjääri, ja et „tema kõige tõsisem tegevus on ringisõitmine oma „Rolls-Royce'is" ning rahvusvahelise snoobkonna lõbustusalade uurimine. 1965. aastal kaotas ta Nizzas ühes ööklubikakluses 14-karaadise briljandiga plaatinasõrmuse, mis oli maksnud 40 000 dollarit".

Arndti lakkamatu äraolek Ruhrist tekitas tõsise probleemi, sest iga tema kokkusaamine isaga tõi nüüd kohale parvede kaupa reportereid. Kui juhtus olema vajalik pidada aru kontserni tuleviku üle, pidid nad seepärast salajasi kohtumisi korraldama. 1962.–1963. aasta talvel alustasidki nad salaläbirääkimisi – algul Waldtrauti Argentiina mõisas, hiljem Sylti udusel madalikul Põhjameres, kus Alfriedi „Germania V" heitis ankrusse Arndti „Antinousi" lähedal. Lehemehed said aga haisu ninna ja Arndtil tuli kogeda, et ajakirjandus ei võta teda tõsiselt. Tõepoolest, selles asjas olid ajakirjanikud üksmeelsed. „Fortune" ütles otsekohe selt, et Arndt ei ilmuta „vähimatki annet või soovi saada firma kuuendaks juhiks". Selleks ajaks oli ta ka ise teesklemisest loobunud. Ühele reporterile ütles ta: „Kruppi traditsioon on mu esivanematele hulga õnnetust kaela toonud", teisele: „Ma pole selline, nagu mu isa, kes ohverdas kogu oma elu ühele asjale, teadmata ise, kas see end ära tasub." Kolmas lehemees sai kuulda: „Mu isa on pigem töötanud kui elanud." Kui Arndtilt tema tuleviku üle päriti, nimetas ta asju õigete nimedega. Ta lubas elada „muretut elu" *(ein sorgenfreies Leben führen)*.

Ka kõige nürimeelsem krupplane mõistis, et inimene ei saa olla üheaegselt hedonist ja *Konzernherr*. Mis puutub neist kõige helgemasse, siis see istus oma ameerika sigarettide, šoti viski ja Wagneri lintide seltsis ning mõlgutas mõtteid testamendi uue variandi üle.

1967. aastal võis „Newsweek" õigusega väita, et Alfried oli „Euroopa rikkaim mees – 150 vabriku ja kaevanduse ainuomanik, kelle ettevõtted väljastasid 3573 toodet". Paraku võivad kapitalistil koguneda fantastilised võlad. 1875. aastal, kui kõik Alfredi tehased olid heal järjel, pidi ta sellegipoolest välja laskma 30 miljoni marga eest obligatsioone, milleks raha andis Preisi riigipanga poolt juhitud sündikaat. End alandades oli Alfred sunnitud laskma firmasse kontrolöri ja ehkki ta pidas 4. aprilli kokkulepet kapituleerumiseks, oli seegi saanud võimalikuks ainult tänu keisri aktiivsele asjassesekkumisele. Nüüd, 92 aastat hiljem, leidis Krupp end kimbatusest, mis igas mõttes ületas esiisa kriisi.

Keegi ei suutnud Alfriediga võistelda isikliku vara poolest. Kummalisel kombel oli ta samal ajal *Bundesrepublik*'i suurim võlgnik. Kõigi oma naftautmistehaste, martäänahjude, keemia-, laeva-, auto- ja turbiinitehaste ning sillakompaniide (rääkimata veinikeldritest, kaubanduskeskustest ja kogu maailmas populaarsetest mutri- ja poldikastidest) eest võlgnes Krupp ligi 700 miljonit dollarit. Ta oli võlgu 263 Saksa pangale ja kindlustuskompaniile. Midagi niisugust polnud tööstuse ajaloos seni ette tulnud. Ja Potsdamis ei istunud enam lahket keisrit. Väljapääsu polnud kuskil. Baromeeter ennustas Alfried Kruppile täit kahteist palli. Tema üheteistkümnepõlvelist dünastiat ähvardas täielik häving.

32

LIPP TULEB KAUBANDUSE JÄREL

Alfried Kruppi elu (mis, nagu ta kord ütles, ei olenenud temast endast) oli algusest peale krooninud dünastia taotlusi; nagu kõigis tema nime kandnud meestes, oli temas peegeldunud Saksamaa heitlik saatus ja *Bundesrepublik*'i äkilise kriisi ajal astus ta otse läbi peegli, lüües tuhandeks killuks oma esivanemate unistused. Nagu Adolf Hitler, tema varasema elu telg, tundis Alfried (võib-olla õigusega), et tema traagilise lõpu lähenemist kiirendavad kõige lähedasemad inimesed. Alfriedi lihane poeg oli pööranud selja kõigele sellele, mida iga Krupp pidas pühaks. Ja Berthold Beitz, tema enda poolt väljavalitud asemik, kelle kätesse ta oli usaldanud *die Firma* saatuse, tegi nüüd uskumatu vea, nii et *Haus*'i, *Familie*'t ja *Dynastie*'d tabas varing, mis pani võppuma maailma pealinnad. See murdis *Konzernherr*'i südame, ja kui kõik oli möödas, seisid ta nõrk poeg ja tugev sõber viimase ning võib-olla suurima Kruppi hääletu haua kohal.

Järelhüüdes perekonna 400-aastasele valitsemisajale, märkis James Bell „Fortune'is" *der Amerikaner*'i kohta, et „kuna ta oli pigem müügiagent kui rahandusmees, sigines talle rohkesti vaenlasi mõjukasse pangamaailma. Euroopa majanduskriisi tõttu vajas Kruppi abi aga sõpru ennekõike seal". Tegelikult oleks Kruppi toeks pidanud olema Johannes Schröder. Schröder teadis, milles oli Kruppi-Beitzi poliitika viga. Pärast oma vallandamist kirjutas ta „Handelsblattis", et perekonnafirmades „on kontserni eesotsas tavaliselt ainuomanik . . . Ta loob hiilgavaid olukordi ja sõlmib oivalisi müügitehinguid. Ta ei kannata enda kõrval kedagi ja suhtub rahandusse kui millessegi paratamatusse, mis talle tema hiilgavate saavutuste tõttu siiski iial peavalu ei tekita – isegi kui raha tuleb kapinurgast kokku kraapida. Ta segab ära raha ja kapitali ning on rabatud, kui leiab end ühel heal päeval kõigile oma saavutustele vaatamata laostumise äärel".

Schröderi mõistukõne oli osav. Kruppi enda mainimine oli mõeldamatu ja seepärast kasutas ta Willi Schliekeri nime. Too endine Speeri protežee oli püüdnud oma sõjaaegset edu varanduseks muuta. Kahjurõõmsalt vaatas Ruhri aristokraatia pealt, kuidas Willi valearvestusi tegi, äri üle paisutas ja võlakoorma all kokku varises. See ohver oli alles kolmekümnendates eluaastates, pärit ringkondadest, mida „korstnaparunid" põlglikult „Speeri lasteaiaks" kutsusid. Schröder võis teda rahulikult tõgada, ehkki „Handelsblatti" teadlikumad lugejad mõistsid, et ta pidas silmas hoopis suuremat kala: „Sedasorti moodne majandusjuht tuletab mulle alati meelde meest, kel on hiilgav aju ja tugevad musklid, kuid kes alahindab oma vereringet. Ta näeb välja terve, õitsev ja roosa. Äkki tabab teda infarkt, ta variseb kokku ja sureb. Selliste rahanduslike südameatakkide oht on eriti suur firmades, mis ei avalda oma bilansiandmeid. Nad ei allu meditsiinilisele (antud juhul ühiskondlikule) kontrollile. Seepärast ei saa neid õigeaegselt hoiatada."

Üks saksa pankur, kes oli Alfriedile nii lähedane, et soovis oma nime avaldamata jätta, arvab, et ainuomaniku õnn hakkas selga keerama 1966. aasta keskpaiku. 1965. aasta üldbilanss, mis oli seks ajaks valmis, näitas murettekitavat kasumiseisu. Põhjused? „Terasehindade langus, söekaevanduste kriis, müügi allakäik, tõusvad hinnad." Ta lükkas üle oma mahagonilaua ajaleheväljalõike:

KRUPPI TERASETEHASED ILMA KASUMITA.

Kuid pankur diagnoosis tromboosi, kui sooned olid juba lõhkenud. Schröder oli atakki ennustanud ligi viis aastat ette ja kui see prognoos oli õige, tuli tegelik pöördepunkt arvatavasti siis, kui Berthold Beitz lendas koju Bulgaariast, kus ta oli üle trumbanud Inglise, Jaapani, Itaalia ja Prantsuse firmad, ning muretult tähendas: „Milleks sõita Indoneesiasse või Boliiviasse, kui Ida-Euroopa on teie künnisel?" Schröder oleks sellele küsimusele vastanud otsekohe. Arengumaade puhul andis Bonn krediiti 10 aastaks ja tagas sellest 80%. Kui aga *Konzern* läks „raudse eesriide" taha, ütles valitsus rahanduslikust vastutusest lahti – ta oli koguni vastu igasugustele kontaktidele *kommunistische Block*'iga.

Selle doktriini pärast puhkes Adenaueri ja Beitzi vahel äge tüli, kui Alfriedi staabiülem 1958. aasta mais proovis üles soojendada oma sõjaaegseid sidemeid Poolaga. Beitz võeti seal nii hästi vastu, et ta lendas kohe edasi Moskvasse. Naasmisel tabas teda Adenaueri raev. *Der Alte* tegi Schaumburgis ametliku avalduse: „Härra Beitzi rahvuslikus usaldatavuses tuleb hakata kahtlema."

Ärimeest punaseks tembeldada oli absurdne, kuid karmikäeline vana kantsler oli Lääne-Saksa antikommunismi tugisammas ja soe vastuvõtt, mida Beitzile osutati Euroopa teises otsas, tundus talle kahtlustäratavana. Beitz mõistis, et teda ootavad pahandused, ja esmakordselt oma karjääri jooksul kihutas ta üles oma ülemuse, Alfried Krupp saatis viivitamatult protestikirja. Kantsler kohkus ja kapituleerus. Ta eitas, et oli kasutanud väljendit „rahvuslik usaldatavus".

Tolle kempluse taga peitus Preisi poliitika vana probleem. Kesk-Euroopas domineeriv *Reich* polnud iialgi suutnud otsustada, kes on tema sõbrad ja kes vaenlased. See kahevahelolek oli põhjustanud 30 aasta jooksul kaks kahel rindel peetud sõda.

Enne Brüsselisse kolimist oli Ühisturu president olnud Adenaueri välisminister. Tema tähelepanuväärseimaks saavutuseks oli nn. Hallsteini doktriin, mille kohaselt *Bundesrepublik* ei loonud diplomaatilisi suhteid ühegi riigiga, kes tunnustas Saksa DV-d. Ainus erand tehti Nõukogude Liidule kui okupatsioonivõimule. Nüüd siis rikkus *die Firma* täievoliline peaesindaja salamisi Hallsteini doktriini, ent nagu alati, oli dünastia ka siin valmis esindama *Vaterland*'i. Bonn oli seotud NATO-ga, kuid mõjukad valitsusliikmed soovisid, et firma „sõlmiks pooldiplomaatilised suhted Saksa FV ja Ida-Euroopa riikide vahel". Kruppi „kaubandusesindused" Ida-Euroopas pidid „mitte üksnes arendama kaubavahetust, vaid olema ka maskeeritud diplomaatiateenistusteks", kuhu pannakse ametisse kolmandas *Reich*'is väljaõppe saanud saksa diplomaadid. See oleks Hallsteini doktriini käibelt kõrvaldanud.

Beitz uskus, et näeb *Stern im Osten* – tähte Idas. 1949. aasta ajutise stagnatsiooni ajal oli Ruhr pöördunud näoga itta. Nüüd, kaheksa aastat hiljem, oli äri jälle vilets ning taas loodeti vana rohu peale. Enamik „korstnaparuneid" keeldus

tehingutest kommunistidega, kuid Krupp ütles neile, et tööstur, kes lähtub poliitilistest kaalutlustest, võib end heaga pankrotiks tunnistada – et ärimaailmas on ainus mõistlik lähtepunkt „majanduslik loogika" *(wirtschaftliche Vernunft)*, mis tollal paistis juhtivat Beitzi tähte.

Beitzi süüdistajate hulgas oli vähe neid, kes oleksid julgenud pidada vastutajaks *alleinige Inahaber*'it. Ometi oli Alfried ainuomanik. Esseni alus oli *das monarchische Prinzip* ja absolutistlik monarh ei pääse vastutusest, ohverdades oma albi vasalli. Pealegi oli siin tegemist eriolukorraga. De Gaulle lõikas Alfriedi ära Lääne-Euroopa turust, pannes veto Kruppi kavatsusele osaleda Inglise–Prantsuse ülehelikiirusega reisilennuki „Concorde" tootmises. Ameerika ärimehed lihtsalt ignoreerisid Kruppi reklaami USA ajakirjades („KRUPP – TEHNIKA-PROGRESSI LIIDRI SÜMBOL"), mis garanteeris, et „üle 110 000 töötaja, üle 30 000 hankija ja 150 aastat kogemusi võimaldavad Kruppil rünnata iga probleemi, iga ülesannet, olenemata selle ulatusest". Seesugune uste nina ees kinnilöömine julgustas Beitzi pöörduma Ida poole. Sedasama tegi *Bundesrepublik*'i kantsler, kes leppis Esseni kaubandusmissioonide rakendamisega diplomaatiliste esinduste kattena Ida-Euroopas. Seda tegi kogu kantsleri kokkuhoidlik riik.

1966.–1967. aasta suure majandusliku languse ajal kutsus Lääne-Saksa väljapaistvaim pankur Hermann Josef Abs tööstureid üles palgaliste arvu koondama ja pillamisest hoiduma. Abs oli Kruppi lähedane sõber. Nad kuulusid ühte põlvkonda, ühte klubisse ja klikki. Abs seisis *Bundesrepublik*'i rahanduselu keskpunktis ja oli pälvinud tööstürite suurema austuse kui ükski valitsusliige, Erhard kaasa arvatud. Ometi ei võtnud Alfried teda kuulda.

Abs ja selle kolleegid tõid Kruppile kaemiseks tabeli, mis võrdles riigi 1966.–1967. aasta talve tööstustoodangut eelmise aasta omaga. Protsendid näitasid allakäiku. Bonnis räägiti *Wirtschaftswunder*'i asemel juba *Wirtschaftspause*'st. Alfried pidas seda kõike lehemeeste fantaasiaks.

Ent Kassandrad polnud ainult ajakirjanduses. Schröderi järeltulijad *die Firma* raamatupidamises leidsid, et nad on sattunud meeleheitlikku olukorda. Teised suurettevõtted hankisid kapitali, lastes välja uusi aktsiaid. Ainuomanik toetus endiselt isiklikule kapitalile ja pangakrediidile. Lääne-Saksa allakäivas majanduses muutus krediidi saamine aga üha raskemaks. Pealinnas ei valitsenud enam helde *Allerhöchsteselber*. Vastupidi, Bonni uus majandusminister Karl Schiller (kes ristis *Wirtschaftswunder*'i *Tahlfahrt*'iks – mäest allasõiduks) oli sotsiaaldemokraat ja pooldas tuliselt valitsuse sekkumist majandusasjadesse. Isegi krahv Klaus Ahlefeldt-Lauruiz tundis muret Campo Limbo pärast. Brasiilia valitsus oli tema arvates liiga ebastabiilne ja ta hoiatas Kruppi, et see ei paneks kõike ühele kaardile. Krupp vastas reipalt, et viimasel „Germania V" ja „Antinousi" kohtumisel oli tema poeg teatanud kolossaalsest progressist Brasiilias. Ta ei öelnud, millal Arndt firma Lõuna-Ameerika terasetehaseid viimati vaatamas käis.

Ja siis sõitis Alfried Aafrikasse safarile, jättes kogu võimutäiuse Beitzile. Nüüd esitasid väliskorrespondendid juba ebameeldivaid küsimusi. Kas *Fried. Krupp* pole äkki oma aja äraelanud dinosaurus? Kõne all on üks maailma kaheteistkümnest suurimast kompaniist – selle ainuomanik laseb aga südamerahuga elevante, samal ajal kui poodi peab asemik. „Fortune'i" esindaja telegrafeeris koju: „Mõned Ruhri eksperdid arvavad, et Krupp laskis käest elu parima šansi,

kui ta ei vabastanud end oma söe- ja terasekäitistest, nagu ta Ameerika, Inglise ja Prantsuse ülemkomissarile 14 aasta eest lubas . . . Krupp jättis selle omandi alles ja 1966. aasta 12,5 miljoni dollarisest kahjumist langeb tervelt pool tema söe- ja teraseäri arvele."

Kruppi oli süüdistatud sõjakuritegudes, verejanulisuses ja natsismis, kuid mitte kunagi ebalojaalsuses oma dünastia suhtes. Kuuekümnendale eluaastale lähenedes oli ta endiselt üks helgemaid päid rahvusvahelistes majandusasjades ja endistviisi ustav *Grosse Krupp*'i põhimõtetele. Viie aasta eest oli ta loobunud igasugustest illusioonidest Arndti suhtes. Nagu pärija oma Baieri villas hiljem tunnistas, oli ta nõustunud lahti ütlema oma õigusest Kruppi nimele, „kui isa palus mul seda sammu kaaluda". Ainult lisas: „Ma tean ammu, mis Fordid tegid oma ettevõttega ja ma olen seda otsust alati imetlenud." Nii või teisiti – isa oli talle selle selgeks teinud. 1962.–1963. aasta talvel saatis Krupp Beitzi McCloy elegantsesse büroosse Manhattanil. Fondile rajatud ettevõtted olid Saksamaal peaaegu tundmatud – seadus neid ei soosinud – ja Krupp soovis nõuannet, kuidas niisugust asutada. McCloy saatis Beitzi Shepard Stone'i juurde – see McCloy okupatsiooniaegne nõunik töötas nüüd Fordi Fondis. Hiljem konsulteeris Beitz Washingtonis lühidalt ka Robert F. Kennedyga.

Der Amerikaner'i sõidud äratasid tähelepanu. Londoni „Sunday Timesi" korrespondent saatis sõnumi „FINANTSPILVED KRUPPI IMPEERIUMI KOHAL". Nüüd piirasid reporterid direktorite nõukogu iga istungit. 1965. aasta novembris andis Reuter esimese teate Kruppi *Hütten- und Bergwerke Rheinhausen*'i kohta Düsseldorfis. Alfriedi käsu kohaselt pidas see peakompanii erakorralise istungi ja kinnitas ametlikult ühinemise *Bochumer Verein*'iga. Uue kompanii nimeks sai *Fried. Krupp Hüttenwerke A. G.* See pidi olema esimene samm Kruppi Fondi poole. Hügeli käsu peale olid *Bochumer Verein*'i direktorid päri, et Kruppi kaks söe- ja terasekäitist peavad kokku sulama; kõigi aegade suurim ainuvalduses olnud kompanii oli astunud suure sammu 20. sajandisse. Kuid selleks oli vaja veel hulka nõupidamisi. Impeerium oli nii suur ja juriidilised seosed nii keerulised, et Kruppi nõunikud teatasid: asja ühele poolele viimiseks kulub neil 20 kuud. Heal juhul saab kõik korda 1967. aasta suveks. Krupp oli sellise tähtajaga nõus.

. . . *Der Alte* pidi kaaluma, kust puhuvad soodsamad ärituuled: idast või läänest. *Bundesrepublik* otsustas järgneda Beitzi tähele. 1960. aastate teisel poolel langetas see mees kõige hukatuslikuma otsuse Kruppi ajaloos. Krupp, kes oli sanktsioneerinud *die Firma* rolli tolles saatuslikus aktsioonis, jagas direktorite nõukogu entusiasmi. Ta tuletas neile meelde, et Wilhelmi impeeriumi ajal oli lipule järgnenud kaubandus. Nüüd muudab *Konzern* asjade käigu vastupidiseks. Uue *Reich*'i koolipoistele hakatakse õpetama: *„Die Fahne folgt dem Handel"* (lipp tuleb kaubanduse järel).

33

KRUPP IST TOT!

Alfried Krupp rakendas oma prestiiži uue programmi teenistusse. Sel sügisel teatas ta, et *Konzern* oli sõlminud olulisi raudtee- ja ehitusseadmete müügi lepinguid ning alustanud läbirääkimisi uue kokkuleppe sõlmimiseks Nõukogude Liiduga. Viie kuu pärast ütles ta *Jubiläum*'il, et idabloki maade arvele langes 6% Kruppi kaubakäibest ja et „meie arvates tuleb seda suurendada". Aasta pärast kandiski ta ette, et *Ostblock*-müügitehingud on kahekordistunud. Beitzi agar tegevus tekitas muret Washingtonis. Ta sõlmis uusi tehinguid Mandžuurias ja et Peking saatis tanke ning suurtükke Põhja-Vietnami, soovitas riigisekretär Dean Rusk 1966. aasta 25. märtsi pressikonverentsil, et sakslased ei kiirustaks 150 miljoni dollarise terasetehase ehitamisega Maole. Tema üleskutsele ei reageeritud. Kruppi poolt juhitud *Bundesrepublik*'i arvele langes nüüd juba pool Ühisturu kaubavahetusest Idaga. Kruppi abist sai saksa töösturite silmis imemees. Beitzi kohta võis lugeda: „Tänu tema pingutustele suurenes Kruppi eksport idabloki maadesse 5 protsendilt 23 protsendile."

Arvudega võib kõike teha. 1967. aasta märtsis lugesid „Der Spiegeli" tellijad: „Koodnimetus oli „K" ning kuus nädalat suhtusid ministrid ja pankurid sellesse kui riigisaladusse . . . kuid kantsler Kiesingeri uue Bonni valitsuse 96. päeval tuli saladus välja: Saksamaa suurim erafirma oli rahalistes raskustes. Terve päeva oli riik ehmatusest tumm."

Kohe seejärel tuli „Capitalis" artikkel „Das war Krupp" – järelehüüd 380-aastasele dünastiale:

„. . . 31. detsembril 1968 *Krupp* lakkab eksisteerimast. Selleks ajaks on see täielikult ühe inimese valdusse kuulunud erakompanii muudetud sihtasutuseks, kus viimane sõna ei kuulu mitte direktoritele, vaid administratiivnõukogule."

Äriuudised satuvad harva ajalehe esiküljele. See sõnum tekitas sensatsiooni kogu maailmas.

Mis siis tegelikult juhtus? Alfriedile ja Arndtile jäid alles nende erareaktiivlennukid, jahid ja lossid; Essen jäi maailma suurimaks firmalinnaks ning von Bohleni ja von Wilmowsky mõisu Lääne-Saksamaal ei puudutanud keegi. *Konzern*'i eelmise aasta käive – ligi poolteist miljardit dollarit – oli rekordiline. Võhik võis arvata, et Krupp on võimsam kui kunagi varem. Vastus sisaldus Schröderi „Handelsblatti" artiklis. „Likviidsus on kulukas," oli ta hoiatanud, „kuid mittelikviidsus on seda veelgi rohkem, sest ta teeb lõpu firma olemasolule."

Firma oli minetanud oma likviidsed fondid ja koos nendega – võime kriisi üle elada. Pärast katastroofi ütles Beitz tusaselt: „Me oleme sündmuste ohvrid." Teatud mõttes on see õige. Kui poleks olnud 1966.–1967. aasta majanduslikku kassiahastust, võinuks *kruppsche schillernde Seifenblase* (Kruppi sillerdav seebimull) hiilgavalt rahandusaastast rahandusaastasse purjetada, nagu Alfredi impeerium oleks võinud jalule jääda, poleks Viini börs 1873. aasta suvel kokku varisenud. Iga kriis leidis Kruppi kaitsetuna – ja alati oli selle põhjuseks ülepaisumine. Igal kevadel tulid teised Euroopa töösturid Hannoverist ja Leipzigist ning

kaebasid, et soodsamaid tingimusi pakkuv Beitz ahmib lõviosa idakaubandusest endale. See oli tõsi. Beitz määras maksutähtajaks 15 aastat ning võttis vaid 4,5-protsendilist intressi. Et *Konzern* domineeris Lääne-Saksa majanduses, said sotsialismimaad veerandi *Bundesrepublik*'i pikaajalisest krediidist, ostes samal ajal vaid 4,1% tema ekspordist. Nii imepärane majandusime ei saanud kaua kesta ja see lõppeski, kui Alfried sattus lõksu, mille Beitz talle tahtmatult oli seadnud.

Igasuguse *Wirtschaftswunderpause* üksikasjad on võhikule tüütud, kuid konealuse omad on hõlpsasti seletatavad. Ludwig Erhard oli andnud *Volk*'ile hea elu, tehes tuleviku arvel rängalt võlgu – ja nüüd äkki kuulusid kõik vekslid korraga lunastamisele. Kantsler Kurt Kiesinger ja uus Erhard Karl Schiller pärisid vaid tõrretäie punast tinti. Uue valitsuse esimesel talvel, mil ühiskondlik koguprodukt kuust kuusse järsult langes, nõrgenes *Bundesrepublik*'i majandus dramaatiliselt. Kasvutempo oli sõjajärgsete aastate madalaim. Kõik käis alla: tootmine, tarbimine, investeeringud ja moraal. Tööstuses vähenesid tellimused 13,5% ja vastavalt sellele kärpisid töösturid 13% võrra kapitalimahutusi. Hannoveri *Landeszentralbank*'i president dr. Heinrich Irmler pidas languse ainsaks põhjuseks ekspordikriisi: „Väliskaubanduses vajab Saksamaa iga-aastast 8–9 miljardi margast positiivset saldot. Meie eksport on aga allpool 1966. ja 1965. aasta taset."

Ainult kaks näitajat olid tõusnud ja neistki olid mõlemad pahaendelised. Elukallidus oli suurenenud ja töötute arv oli tõusnud 150 000-lt 501 300-le – pöörane arv, võrdväärne 11 miljoniga Ühendriikides. Keegi ei teadnud, mida teha.

Esimesed kuuldused, et Alfried on hädas, levisid 1963. aastal. Täiesti ootamatult käis kevadel läbi Düsseldorfi börsi kõmu, et krediidiraskustes Krupp läheb aktsiaseltsiks. Kui aga 3. novembril Londoni „Sunday Telegraph" Kruppi kokkuvarisemist ennustas, lükkas autoriteetne Hermann Josef Abs selle ümber kinnitusega, et *Konzern*'il olid „piisavad ja veel kasutamata krediidivõimalused". Arvamine, nagu oleks Alfried hädas lühiajaliste laenudega, mida ei saa üle kanda pikaajalisteks, naerdi Essenis välja kui inglaste „Kruppi-trauma" järjekordne näide. Beitz lisas, et selline arvamus on „täiesti alusetu". Mõned kohalviibijad siiski **märkasid, et ta hääl selle juures värises. Krupp ei olnud veel ülekoormatud,** kuid ega lühiajaliste krediitide dilemmagi päris absurdne olnud: kõige vähem tahtis direktorite nõukogu pankadega tegemist teha.

Esiteks, panku oli palju. Hiljem hämmastas ameeriklasi see kergus, millega Esseni mastodon oli lugupeetud asutustest krediiti saanud. Kes Saksamaad tundis, ei imestanud. Sakslastele oli *Waffenschmiede*'le teenuste osutamine auasi. Pealegi ei osanud keegi arvata, et Bonn võiks lasta *Konzern*'il pankrotistuda. Seda ei uskunud Bonn isegi – see oli ainus võimalus, mida keegi võimalikuks ei pidanud.

Olgugi, et firma oli hiiglaslik, polnud ta kontinendil enam ainus omataoline. Alfried polnud enam isegi Euroopa suurim terasetootja: *Phoenix-Rheinrohr* ja *August Thyssen-Hütte* olid temast möödunud. Kruppi tütarkompaniisid seiras ebaõnn. Ülemaailmne laevanduskriis halvas Breemeni laevatehased, ehkki vettelastud laevade tonnaaž ulatus ligi miljonini. Iga Kruppi konveierilt tulev veoauto või vedur tähendas kahjumit. Rheinhausen kaotas iga aasta 4 miljonit marka ning *Flugzeugbau* ja *Flugtechnik* olid vaid kiviks kaelas.

Neid lööke oleks võidud taluda, kui poleks teravnenud krediidikriis. Kuid

uute klientide hankimiseks alandas Beitz hindu 20–40 protsendi võrra ja kompanii ainsaks vundamendiks oli Alfriedi kokkukuivav varandus. Saksa pankurid said lähenevast rajust vaid osalise ettekujutuse. Nad teadsid, kuidas on lood laevade, veoautode, rongide ja Rheinhauseni peakompaniiga, sest selle bilansikokkuvõtteid avaldati – see oli üks Mehlemi väheseid saavutusi. *Fried. Krupp*'i enda tehingutest poldud aga 150 aasta jooksul kordagi avalikult aru antud. Kõige vähem võis Alfriedilt traditsioonimurdmist oodata praeguses situatsioonis. Abs, tema võimas liitlane pangamaailmas, kes ise oli Arno Seegari valinud Schröderi järglaseks – isegi Absi ei lastud *Hauptverwaltungsgebäude* raamatupidamisse.

Sattunuks ta aga sinna, oleks ta kangeks ehmatanud. Seal polnud õieti millegi üle arvet pidada. Igakevadisel *Jubiläum*'il rääkis Krupp enesekindlalt miljardit dollarit ületavast käibest. Ta jättis lisamata, et sissetulek kõikus 15–70 miljoni vahel ja et 1967. aastaks oli võlga üle 50 miljoni. Kuna kaks klienti olid eraviisiliselt teatanud, et nad kavatsevad maksed katkestada, tormas ta meeleheitlikult väljapääsu otsima. 24,9% (umbes 35 miljonit dollarit) *Fried. Krupp Hüttenwerk*'i aktsiatest pakuti pankuritele. Teades, et need arvavad ta vaba kapitali ja võlgade suhte olevat ärevusttekitava, kavatses ta asutada uue tütarkompanii, *Fried. Krupp Export A. G.*, mille ta annab nende juhtida, kui saab vastutasuks 100 miljonit dollarit ekspordikrediiti.

Pilved kogunesid endiselt. Mida rohkem kriis teravnes, seda raskem oli raha saada. *Bayerische Motorenwerke, Borgward, Hugo Stinnes* ja suur *Haenschel*'i veduritehas Kasselis kadusid Willi Schliekeri kombel olematusse. Lõpuks sai üks meeltheitev Kruppi abi hakkama pretsedenditu teoga ja esines iseseisva avaldusega: „Me teeme vea, kui püüame müüa oma toodangut välismaal soodsamate krediiditingimuste pakkumise varal. Ainsaks konkurentsiteguriks peaks olema meie toodete kvaliteet."

Krupp hakkas tootmist piirama, kuid oli juba hilja. Eelmisel aastal oli pakaseline talv Kesk-Euroopale liiga teinud ja iga söetonn, mille *Kumpel*'id vanadest šahtidest välja tõid, kulus marjaks ära. Tänavu oli aga erakordselt pehme talv ja 40% söetoodangust ei leidnud tarbijat. Ainsa suletõmbega vallandas Alfried 8800 kaevurit, taganedes kibestunult paternalismist, mille Friedrich Krupp oli 1813. aastal firma seaduseks teinud. Prestiiži säilitamiseks kanti see otsus Beitzi arvele. Beitz vähendas vabatahtlikult oma 250 000-dollarist palka 5% võrra ja kutsus 55 000 krupplast järgnema oma eeskujule. Veel kuue suletõmbega sulges Krupp neli Esseni kaevandust, *Bremerhaven*'i dokid ja *Krupp-Dolberg*'i tehase kaevanduse Dortmundis. Sellega loodeti säästa umbes 20 miljonit dollarit aastas. *Konzernherr* oli aga endiselt lõksus: tema võlaprotsendid ületasid kasumi.

*

Enamik Alfriedi nõunikke ei teadnud, kui sügavalt ta pigis on, ja vaidlesid endiselt vastu Londoni „Timesile", kes väitis, et „nii suurtel sedasorti kontsernidel pole enam kohta". Alfried ei uskunud seda 1966. aasta viimase sügisenädalani. Pärija oli valmistanud kurva pettumuse, kuid fondi asutamiseks polnud ikka veel midagi ette võetud – direktoritega nõu pidades plaanitses Alfried vaid fiktiivset fondi, mis oleks kuulunud täielikult temale ja mida

oleksid juhtinud variisikud. Oleks Arndt meelt muutnud, võinuks ta pärast Alfriedi surma selle niisama hõlpsasti üle võtta kui praeguse firma.

Beitz pani korduvalt ette muuta *Konzern Kapitalgesellschaft*'iks ja korduvalt lükkas *Konzernherr* need plaanid tagasi. Siis äkki võtsid sündmused võimust. Kui Alfriedil üldse oli säilinud mingi lootus firma paremusele pöördunud Arndtile üle anda, rajanes see *Lex Krupp*'il, mis tagas talle erakordsed maksueelised nii praegu kui ka „omaniku surmast või omaniku vahetamisest tingitud maksustamisel" (Hitleri sõnad). Kruppi juristid arvasid, et firma „erisuhted" Saksa valitsusega jäävad tulevikus püsima. Nendes arvestustes oli oluline lünk. Lucius Clay poolt 12. mail 1949 heaks kiidetud Saksa FV põhiseadusega oli asutatud Kõrgem Maksukohus, mis käis koos Münchenis. Kuna too kohus harva „korstnaparunite" tähelepanu köitis, ei peetud teda millekski. Paraku oli kohtul absoluutne võim – tema otsuseid ei saanud keegi vaidlustada. 17. novembril 1966 avas Maksukohus ootamatult Kruppile tule.

Uuest aastast kehtima hakkava otsusega määras kohus, et kui korporatsioonide allettevõtted on endiselt vabastatud Lääne-Saksa *Umsatzsteuer*'ist (firmadevaheliste tehingute käibemaksust), siis nüüdsest peale ei kehti see ainuvalduses olevate korporatsioonide suhtes. Alfriedile tähendas see 15 miljoni dollarist maksulisa aastas. Ja siis andsid kohtunikud surmahoobi. Ametlikult tühistati dünastia ajalooline kaitsekilp – Preisi 1794. aasta seadus, mille kohaselt omanik võis kehtestada „pärimiskorra selliselt, et varanduse tööstuslikku osa ei jagata, vaid see langeb omaniku igal vahetumisel ühe järeltulija kätte". Keisri ja hiljem ka Hitleri maksuseaduste vastaselt polnud 1919. aasta maksukoodeks Kruppi puudutanud. Nüüd talitasid kohtunikud vastupidiselt eelkäijatele ja Krupp kaotas oma immuniteedi.

Katastroof lähenes. Kuus nädalat pärast Müncheni otsust katsid *Herr* Seegari arveraamatute kohale kogunenud pilved juba kogu taeva. Jaanuari algul nõudsid Alfriedi peamised võlausaldajad – Kruppi viis „perekonnapanka", mille hulka kuulusid *Deutsche Bank* ja *Dresdner Bank* – konfidentsiaalseks revisjoniks täielikku bilansiaruannet. Seegar pani aruande mornilt kokku ja selle viis lugejat, kaasa arvatud Abs, ei saanud järgmisel öösel sõba silmale. Neil ei läinud meelest finantsdirektori kokkuvõte: „Firma *Fried. Krupp* võlgneb 263 krediidipangale 2,5 miljardit marka (625 miljonit dollarit). Koos kättetoimetamis- ja turustuskrediidiga moodustab Kruppi koguvõlg 5,2 miljardit marka. Möödunud aastal tuli kontsernil maksta ligi 300 miljonit marka laenuprotsente ja ta kandis 50 miljonit kahjumit, ehkki 1965. aastal oli firma teeninud 60 miljonit marka kasumit."

Perekonnapangad lõid kõhklema. Firma võlad võivad saavutada sellise ulatuse, et võlausaldajad ei saa lubada tal äritegevusest loobumist, sest siis kaotaksid nad kõik. Seegar oli maalinud kohutava pildi. Alfried oli Euroopa rahandusajaloo suurim hädavares. Ometi oli ta miljardär ja näis täiesti võimalik, et paari-kolme aastaga tõstab ta firma vee peale. Pööre majanduses võiks hävingut vältida. Kui saaks pikaajalist laenu, mida ta nii meeleheitlikult vajas, ja kui sellele järgneks kiire konjunktuuritõus riigi majanduses, õnnistaks saatus läänesaksklasi jälle hõlpsasti teenitud rahaga. Seda võimalust ei tohtinud välistada, sest Kruppil oli Saksa tööstuses parim reputatsioon. Ligi pool miljonit inimest – niisama palju kui *Bundesrepublik*'is oli töötuid – sõltus tema õitsengust. Nagu „New York Timesi" Bonni kirjasaatja ütles: „Valitsus ja tööstusringkonnad, keda riigi

teevad murelikuks välismaal levinud uued kahtlused Lääne-Saksa majanduse suhtes, ei saa endale lubada, et Saksa tööstuse suurima nime rahanduslik prestiiž seataks küsimärgi alla."

Niisiis kogunesid perekonnapankurid haigevoodi ümber ja palvetasid. Ilmselt oli lähenemas kriis – patsiendi seisundit ei saanud kaua saladuses hoida. Asjasse oli segatud üle 250 panga, nende hulgas ka *Ausfuhrkredit*'i (konsortsium, mis andis Saksa firmadele välislaenu) 54 liiget, kellele Alfried võlgnes juba 90 miljonit dollarit. Konsortsiumi krediidikomitee jälgis Ruhri valvsalt juba riigi majandusdepressiooni algusest peale. Teated Kruppi palgakärpimistest, vallandamistest ja sulgemistest lubasid aimata halba. Oli vaja veel vaid üht tõendit ja jaanuari algul andis selle Beitz, kes palus 25 miljonit dollarit lisaks. Korraga oli haigevoodi ümber liiklusummik. Krediidikomitee liikmed nõudsid viisakalt, et ka neil lastaks arveraamatutesse pilku heita. Krupp vastas: „Ei tule kõne allagi." *(Durchaus nicht)*. Neid mehi ta tundis. Erinevalt perekonnapankadest polnud nad kunagi olnud tema liitlased. Nad tahtsid, et tema põdev impeerium muudetaks korporatsiooniks. Nad ihkasid selle aktsiaid ja üks isegi nõudis, et ta vallandaks Beitzi. Sellega kohtumine lõppes. Alfried kutsus sekretäri ja dikteeris oma staabiülemale uue 12-aastase lepingu.

Ausfuhrkredit'i krediidikomitee teatas perekonnapankadele, et edaspidi võtku need risk oma kanda. Kui need keeldusid, läks Karl Blessing Bonni, pakkudes 75 miljoni dollarise väliskrediidi eest põhjalikke muudatusi *Hauptverwaltungsgebäude*'s.

Krupp ootas rahulikult, kuni Karl Schiller Altendorferstrassele ilmus. Oma poliitilistele veendumustele vaatamata tunnustas Schiller dünastia erilist staatust ja ta teadis, et Kruppi Bonni käsutanud ministrile ei andestaks valijaskond kunagi. *Konzernherr* sai mida tahtis: lubaduse kantsler Kiesingeri uuelt koalitsioonivalitsuselt. Mida Bonn vastu saab, jäi esialgu ähmaseks. Sest Krupp, keda oli sunnitud taluma sotsiaaldemokraati oma kabinetis *Urgrossvater*'i portree all, lahkus jalamaid Euroopast. Kolleegidele öeldi, et *Chef der Dynastie* jahib jälle mustal mandril metsloomi. *Hauptverwaltungsgebäude* huve jäeti kaitsma Berthold Beitz, kes oli pangamaailmaga nugade peal.

Veebruaris ja märtsis otsisid riigi tähtsamad pankurid lahendust, mis rahuldaks nii Essenit kui ka Bonni.

Otsustav kohtumine algas 6. märtsil 1967 kell 4 pärast lõunat Düsseldorfi *Dresdner Bank*'is. Kohal olid Beitz, Schiller, Blessing ja 28 juhtivat saksa rahandustegelast – kõigile Kruppi võlausaldajatele ei jätkunud lihtsalt ruumi. Põhikokkulepe saavutati kell 5.30. Jäid täpsustada üksikasjad – kõigist tookord jagu ei saadudki. Kui koosolek öösel kell 1.35 lõppes, oli sõlmepundar siiski lahti harutatud ja Schiller korraldas järgmisel päeval pressikonverentsi.

Esiteks, Schiller nõustus andma 75 miljonit dollarit uut ekspordikrediiti. Teiseks, pankurid nõustusid Kruppi võlakohustusi pikendama 1968. aasta lõpuni ja võimaldama 100 miljonit dollarit uut krediiti (Schilleri tagatisel). Kui Alfried bilansi 13. detsembriks 1968 korda saab, jätkatakse talle tavalise ekspordikrediidi andmist. Niisiis süstiti aneemilisele firmale 150 miljonit värsket dollarit, samal ajal kui vanad, tuntud *Schlotbaron*'id iga päev pankrotti läksid.

Ilmselt oodati ka vastumööndusi. On põhjust arvata, et enne džunglisse lendamist oli Alfried isiklikke lubadusi andnud. 4. märtsil oli ta kirjutanud „kavat-

suste deklaratsiooni", astudes esimese pool sammu „firma muutmiseks aktsiaseltsiks". See lubadus kõlab revolutsiooniliselt vaid seni, kuni meelde tuletada, et kui ta firma 1943. aastal üle võttis, oli see juba olnud aktsiaselts – Berthale kuulus 159 999 aktsiat ja Barbarale üks. Karl Schillerile polnud sellest küllalt ja kui ta pärast koosolekut seisis 150 ajakirjaniku ees, seletas ta, millised peened garantiid on nüüd kehtestatud. 15. aprilliks nimetab Krupp kuuemehelise järelevalvenõukogu. Selle liikmed reorganiseerivad *Konzern*'i. 1. jaanuarist 1968 minetab perekond kontrolli selle üle. *Fried. Krupp* muudetakse korporatsiooniks. Algul on vaid üks aktsionär (Alfried), kuid kahe-kolme aasta jooksul võetakse ka osanikud. Lõpuks, kui arveraamatud juba lugemist kannatavad, avatakse uksed ka teistele investeerijatele.

Alfried sai raha, *die Firma* päästeti, kuid hinnaga, mida Alfred Suur poleks ka kõige õudsemas unenäos ette kujutada osanud. Nüüd enam ei saanud olla ainuomanikku. See tiitel oli kaotanud mõtte. Lapselapselaps, kes jagas vanavanaisa tugevaid ja nõrku külgi, kuid elas teisel sajandil, oli sunnitud loobuma troonist.

13. aprillil kirjutas ta siiski alla dokumendile, mille tähtsust kohe ei taibatud. „*Förder-Rentenvertrag*" määras, et Arndti praegune veerandi miljoni dollarine aastasissetulek peab laekuma firma rasketööstusest ja et pärast Alfriedi surma hakkab tema pojale samasugust summat maksma Kruppi *Nationale Registrier-Kassen G. m. b. H.* Augsburgi osakond.

*

Pisut enne kesksuve pani *Konzernherr* hoolikalt kirja oma testamendi. See oleks tema vanemates nördimust tekitanud. Gustavi eeskujulik mehekohuste täitmine ja Bertha rasedusaastad olid tühja läinud. Sama hästi oleks Alfried võinud olla nende ainus poeg. Ühtki tema õdedest-vendadest polnud testamendis mainitud – osaliselt võib-olla sellepärast, et nad nii vaenulikult Beitzisse suhtusid. Ükski perekonnaliige ei pidanud seda teada saama enne matusejärgset laupäeva, mil pitser võidi lahti murda. Testamenditäitjateks olid aga määratud Beitz, Arndt ja Dedo von Schenk, *Konzern*'i jurist, kes allés samal kevadel oli väitnud, et *Lex Krupp* eksisteerib vaid paberil.

Siis, 30. juuli hommikul kell 10, Alfried suri. Dünastia ajakirjandusesindajatele oli see kõige rängem päev pärast Fritz Kruppi surma 1902. aastal. Nagu tookord, viivitasid nad ka nüüd ajakirjanduse informeerimisega 12 tundi. Sellegipoolest olid avaldused üksteisele vastukäivad. Üks esindaja ütles, et surm oli „äkiline ja ootamatu". Teine bülletään teatas, et Alfried oli põdenud „parandamatut haigust", kolmandast selgus, et ta polnud haige olnudki, kuna neljas tuli lagedale uudisega, et tema hõbehall „Porsche" oli puudunud peaaegu terve kuu büroo ukse eest, kuna juuli algul Kruppi läbivaadanud arstid olid avastanud, et ta on suremas liigsest ameerika sigarettide suitsetamisest tingitud kopsuvähki. Lõpuks jäädi pidama viimase versiooni juurde. See tundus kõige tõenäolisemana. Haigus oli avastatud alles siis, kui ravimine oli juba lootusetu. Juuli keskpaigast peale polnud Krupp oma majast kordagi väljunud; kui ta suri, oli kohal vaid põetaja. Saladust oli igatahes hästi hoitud. Kogu perekonda tabas see nagu välk selgest taevast. Arndt oli parajasti esinenud avaldusega, milles ta sarjas isa

ränka töövihtumist ja kõike, mida ta esindas, kaasa arvatud „Kruppi traditsioonid".

Arndt oli noor kosmopoliit. Iga üle 35 aasta vana *treue* sakslane oli neist traditsioonidest aga lugu pidanud ja esmaspäeval langesid kogu Ruhris Saksa FV riigilipud ja must-valged Kruppi plagud poolde vardasse. Uue *Hausherr*'i aadressil sadas sisse kaastundeavalduste laviin, millega *Hauptverwaltungsgebäude* sideteenistus ei osanud midagi peale hakata, sest keegi ei teadnud, kes tegelikult on nüüd perekonnapea. Kaastundeavaldustes kõlasid nii poliitilised kui ka ideoloogilised noodid. President Heinrich Lübke kirjutas Bonnist: „Alfried Kruppi elu ja töö on lahutamatult seotud meie rahva saatusega." Üks ametiühinguliider ülistas *Herr* Kruppi „kaugelenägelikkust", ühe ametiühingu kohaliku organisatsiooni kõik liikmed kirjutasid alla telegrammile, mis iseloomustas lahkunut kui „edumeelset tööandjat, kes oli teadlik oma ühiskondlikust kohusest". Krupplased olid niisama segaduses kui firma pressiesindajad. „*Herr Krupp ist tot!*" karjuti üle tsehhide. „Krupp on surnud!"

Edasi tuli paganlik rituaal. Dünastia kombe kohaselt asetati Kruppi surnukeha avatud tammekirstus lossi suurde saali. Sarga peatsis põles tohutu suur küünal ning mõlemal pool seisis kolm paraadvormis ja suletutiga mütsis kaevurit. Ühe- ja paarikaupa tulid perekonnaliikmed. Beitz saabus üksinda, pani endal märkamatult käed risti nagu Alfriedil, ja nuuksus. Kolmapäeval avati uks tuhandete ootavate krupplaste ees. Need tammusid üle parkettpõranda, heitsid viimase pilgu (enamikule oli see ka esimene) oma leivaisale ja väljusid silmi pilgutades ning sisse hingates närbuvate lillede rasket lõhna.

Matused olid neljapäeval. Viissada ametlikku leinajat – Bonni delegatsioon ja grupp ametiühinguliidreid – lubati lossi, kuna rahvahulk seisis väljas valjuhäälditе ümber ja kuulas järelhüüdeid. Enamasti kordasid need telegramme, kirju ja ametlikke avaldusi, mis olid tulnud kogu Lääne-Saksamaalt (kuid harva kuskilt mujalt). Siis oli viimane kõne peetud, talitus läbi ja firma orkester mängis „Glückaufi". Kümme kaevurit kandsid puusärgi vihma kätte ja 125 000 krupplast panid tööriistad käest ning seisid valvel oma tööpinkide, koldesuude ja ellingute ääres.

Minnes sedasama teed, mida mööda olid läinud Alfredi, Fritzu, Margarethe, Clausi ja Bertha kirstukandjad, laskus Alfriedi leinarongkäik künkalt alla perekonna erasurnuaiale, kus kirst lasti *Urgrossvater*'i monumendi jalamil Ruhri kivisesse mulda. Orkester pani oma vettinud pillid kärmesti kotti ja pages kalmistult. Kaevurid marssisid minema, kübarasuled tilkumas veest.

Beitz kadus vargsi. Arndt laskis jalga, parun von Wilmowsky eskortis Barbara ootavasse „Mercedesesse" ja kõik von Bohlen und Halbachid lahkusid, jättes kalmistu, mille Alfried oli üheteistkümne aasta eest rajanud ja kus tänini Alfred domineeris; tiheda vihmasaju kätte.

*

Mõni nädal enne Alfriedi surma oli tema *Generalbevollmächtigter* sarkastiliselt tähendanud: „Nüüd kus üleujutus on taandunud, võime näha, mis on põhjas: väga vähe kulda ja hulk vanu pudeleid."

Kui eksisteeriks Kruppide Valhalla, oleks see seal kahtlemata õela naeruga

vastu võetud. Mis edasi tuli, oli huvitavamgi, ehkki õige ettekujutus asjast tekkis mõnevõrra hiljem. 26. novembril 1967 teatas *Hauptverwaltungsgebäude* kohusetundlikult Alfried Krupp von Bohlen und Halbachi Fondi (*Stiftung*) asutamisest. Kogu endise *Konzernherr*'i vara hõlmav aktsiakompanii moodustati 2. jaanuaril 1968. Selle kuu viimasel nädalal, mil dünastia lakkas ametlikult olemast, kinnitati Vogelsang peadirektoriks ja Abs 15-liikmelise *Aufsichtsrat*'i esimeheks ning *die Firma* salapärased, peaaegu pühad arveraamatud löödi lõpuks lahti. Nende läbituhnimine võttis Absi uuelt nõukogult terve nädala. Esialgu olid nad rabatud perekonna tööstusettevõtete hulgast. Alfriedist mahajäänud saja suurema kompanii nimekiri täitis 9 tihedasti trükitud masinkirjalehekülge, tema aktsiad teistes korporatsioonides nõudsid veel kümme lehekülge; otseselt temale kuulunud tehaste all oli 88 ruutmiili Ruhri pinda.

Ja siis ilmnes Kruppi idaseikluse hukutavate tagajärgede kogu ulatus. Abs ja tema neliteist kolleegi olid lootnud, et uus ettevõte astub *Thyssen-Stiftung*'i ja *Volkswagen-Stiftung*'i kõrvale – need kaks korporatsiooni tõid iga aasta sakslastele sisse kokku üle 40 miljoni dollari.

Nende lootused varisesid kokku. *Fried. Krupp G. m. b. H.* oli nii savijalgadel, et polnud võimeline vähemalt neli aastat maksusid maksma.

Tõsi, kasum oli kindel, kuid – ja siin kogu konks – Alfriedi poolt 15 nädalat enne surma koostatud *„Förder-Rentenvertrag*'i" järgi pidi *Aufsichtsrat*, enne kui mis tahes võlgu, kaasa arvatud valitsuse arved, maksma asuda, 500 000 dollarit aastas Arndtile peo peale laduma. See dokument oli igati seaduslik. Juriidiliselt ei saanud Bonn midagi ette võtta. Kui kasutada ühe Hamburgi lehemehe sõnu, pidid tuhanded krupplased endiselt higi valama selleks, et *„der prominenteste Playboy von der Ruhr"* (Ruhri väljapaistvaim *playboy*) võiks kulutada kaks miljonit marka aastas *„Brot und Spiele"* (leiva ja tsirkuse) peale.

Niisiis paistsid põhjast mitte tühjad pudelid, vaid Arndt II, kes pühitses oma võitu Lääne-Saksa *establishment*'i üle avaldusega, et rängale kohustustekoormale, mida ta perekond sajandeid oli kandnud, eelistab ta oma ekstravagantseid lõbustusi. *Glückauf:* õnn kaasa. Nii olid *Kumpel*'id pasunaid puhunud, kui viimase *Herr* Kruppi hing Villa Hügeli jahedatest saalidest lahkus. Kuid varandus jäi maha ja *Kapital* seisis hea selle eest, et too igavene poisike, kes oli lahti ütelnud oma esiisadest, sai nüüd rohkem taskuraha, kui ükski neist, impeeriumi rajajaist, eales oli näinud või tarvitanud.

Ja levinuks see uudis tol tundmatul maal sealpool taeva suurt gaasiahju ka muude hõimude hulgas, oleks sardooniline naer veelgi valjemaks läinud. Sest Kruppi saagat, mida neli sajandit olid seiranud saatuse vingerpussid, kroonis nüüd suurimatest suurim nali. Arndt oleks võinud pärida oma isa koha Ühisturu mõjuvõimsaima isikuna. „Pärandist loobumise" *(Erbverzicht)* eest määrati talle grandioosne kahjutasu. Ent kust tulid need õigused, millest ta lahti ütles? Need oli andnud *Lex Krupp*. Teiste sõnadega – Arndti ootas ees eluaegne logelemine tänu eriseadusele, mis anti välja ühel hallil novembripäeval ligi veerand sajandit tagasi ja mida ikka veel loeti kehtivaks. Selle seaduse autor, Arndti tegelik patroon ja jõukuse allikas, oli Adolf Hitler, kolmanda *Reich*'i füürer.

KRONOLOOGIA

1587	Arndt Krupp saabub Essenisse.
1599	Must surm: Arndti tõus.
1618–48	Kolmekümneaastane sõda: Anton Krupp valmistab 1000 kahuritoru aastas.
1811	Friedrich Krupp asutab perekonna terasevalutehase.
1812	Sünnib Alfred Krupp.
1826	Friedrichi surm.
1838	Alfredi luureretk Inglismaale.
1847	Preisimaa saab Alfredi esimese teraskahuri.
1851	Alfredi debüüt Londoni Kristallpalees.
1855	Kruppi teras vajub Pariisi näitusel põrandast läbi.
1866	Preisimaa tungib Kruppi kahuritega Austriasse.
1870	Sedan: Kruppi kahurid võidavad Napoleon III.
1871	Krupp pommitab Pariisi.
1878	„Rahvaste kanonaad".
1886	Sünnib Bertha Krupp.
1887	Alfred Kruppi surm.
1900	Fritz ehitab keisrile sõjalaevastiku.
1901	Projekteeritakse esimene allveelaev (U-1).
1902	Fritzu enesetapp.
1906	Bertha Krupp abiellub Gustaviga.
1907	Sünnib Alfried Krupp: rõõmupidu *Reich*'is.
1909	Esimene „Suur Bertha".
1914	„Suured Berthad" purustavad Belgia.
1916	Verdun: Kruppi meistritöö.
	Jüütimaa: Krupp Kruppi vastu.
1918	Gustav pommitab Pariisi.
	Keiser jätab Esseniga hüvasti.
1919	Gustav tunnistatakse sõjakurjategijaks.
	Liitlased demonteerivad tehase.
1920	Tööliste mäss Essenis.
	Gustav alustab salajast taasrelvastumist.
1923	Prantslased okupeerivad lossi.
	„Verine laupäev".
1925	Von Seeckt inspekteerib tehaseid.

1926	Liitlaskomisjon lahkub Essenist.
	Lõpetatakse 1940. aasta tankide joonised.
1928	„Must toodang" saab alguse.
1930	Hitleri visiit.
1931	Alfried astub SS-i.
1931–32	Sõjaväele demonstreeritakse uusi relvi.
1933	Krupp finantseerib Hitlerit.
	Gustav määratakse majandusfüüreriks.
1935	Hitler kuulutab välja „sõjalise suveräänsuse".
1936	Kruppi allveelaevad ähvardavad Reinimaa kriisi ajal Prantsusmaad.
1938	Krupp saab pärast Austria putši autasu.
	Alfried naaseb Hispaaniast; kiire tõus karjääriredelil.
1939	Gustavi esimene südameatakk.
	Alfried kirjutab esimese aastaaruande.
1940	Claus saab surma.
	Alfried tulistab üle Kanali Inglismaad.
1942	Alfried määratakse peadirektoriks.
1943	Jaanuar: esimene õhurünnak Essenile.
	Kurski kaar: Kruppi hävitav lüüasaamine.
	Lex Krupp: Hitler avaldab Alfriedile tunnustust.
1944	Vahistatakse Barbara Krupp.
	Harald langeb Nõukogude vägede kätte vangi.
	Alfried valitseb 100 000 tööorja.
1945	Eckbert saab surma.
	Ameeriklased vallutavad Ruhri ja vahistavad Alfriedi.
	Bertha ja Gustav interneeritakse.
1946	Tehaste teine demonteerimine.
1948	Sõjakuritegude tribunal mõistab Alfriedi Nürnbergis süüdi.
1950	Gustavi surm.
1951	John J. McCloy vabastab Alfriedi.
1953	Alfried valitseb jälle Ruhri.
1955	Harald vabaneb sõjavangist.
1957	Bertha surm.
1963	Alfriedist saab Ühisturu võimsaim tööstur.
1967	Krupp ehitab Lääne-Saksa esimese tuumareaktori.
	Firma rahanduskrahh.
	Arndt II valib muretu elu.
	Sureb Alfried, viimane Krupp.
1968	*Die Firma* laialisaatmine.

SISUKORD

Proloog. *Reich*'i alasi 7
1. Müüriga ümbritsetud linn 15
2. Tema koolipink oli alasi 26
3. Kahurikuningas 39
4. Tõhusamad kui „mark X" 61
5. „Nüüd vaadake, mis meie armee tegi!" 74
6. Suur Krupp 87
7. Kõik muu on gaas 101
8. Vereprints 115
9. Teise *Reich*'i Oscar Wilde 127
10. Kahurikuninganna 140
11. Tõeline Krupp 146
12. Lüüasaamine 157
13. Oigav maa 167
14. „Me angažeerisime Hitleri!" 177
15. „Füüreril on alati õigus!" 187
16. „SS-i kuuluda on au" 197
17. *Crier havot!* 204
18. Alfried – Kruppi punkri komandör 216
19. „Kes on kõik need inimesed?" 224
20. Absurdse vastu jumaladki väetid 235
21.–22. *NN. Noth kennt kein Gebot* 243
23. *Götterdämmerung* 249
24. „See siin on minu omand" 255
25. Krupp . . . te olete mõistetud süüdi 265
26. Ülemkomissar John J. McCloy 279
27. Sakslasi koheldakse nagu neegreid 290
28. *Heute die ganze Welt* 302
29. Ühtki kivi ei müüda ära 314
30. Ühisturu võimsaim mees 323
31. Ei või iial teada 331
32. Lipp tuleb kaubanduse järel 337
33. *Krupp ist tot!* 341

Уильям Манчестер. «ОРУЖИЕ КРУППА». На эстонском языке. Обложка А. Мэзикяпп. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja V. Talts. Kunstiline toimetaja E. Järv. Tehniline toimetaja A. Merirand. Korrektorid M. Amon ja S. Aron. Laduda antud 29. VI 1973. Trükkida antud 27. VI 1974. Trükipaber nr. 2, 60×90/16, Kohila Paberivabrik. Trükipoognaid 22,0+2 poognat kleebiseid. Arvestuspoognaid 33,42. Trükiarv 15 000. «Eesti Raamat», Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimise nr. 1310. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42. Hind rbl. 1.09.